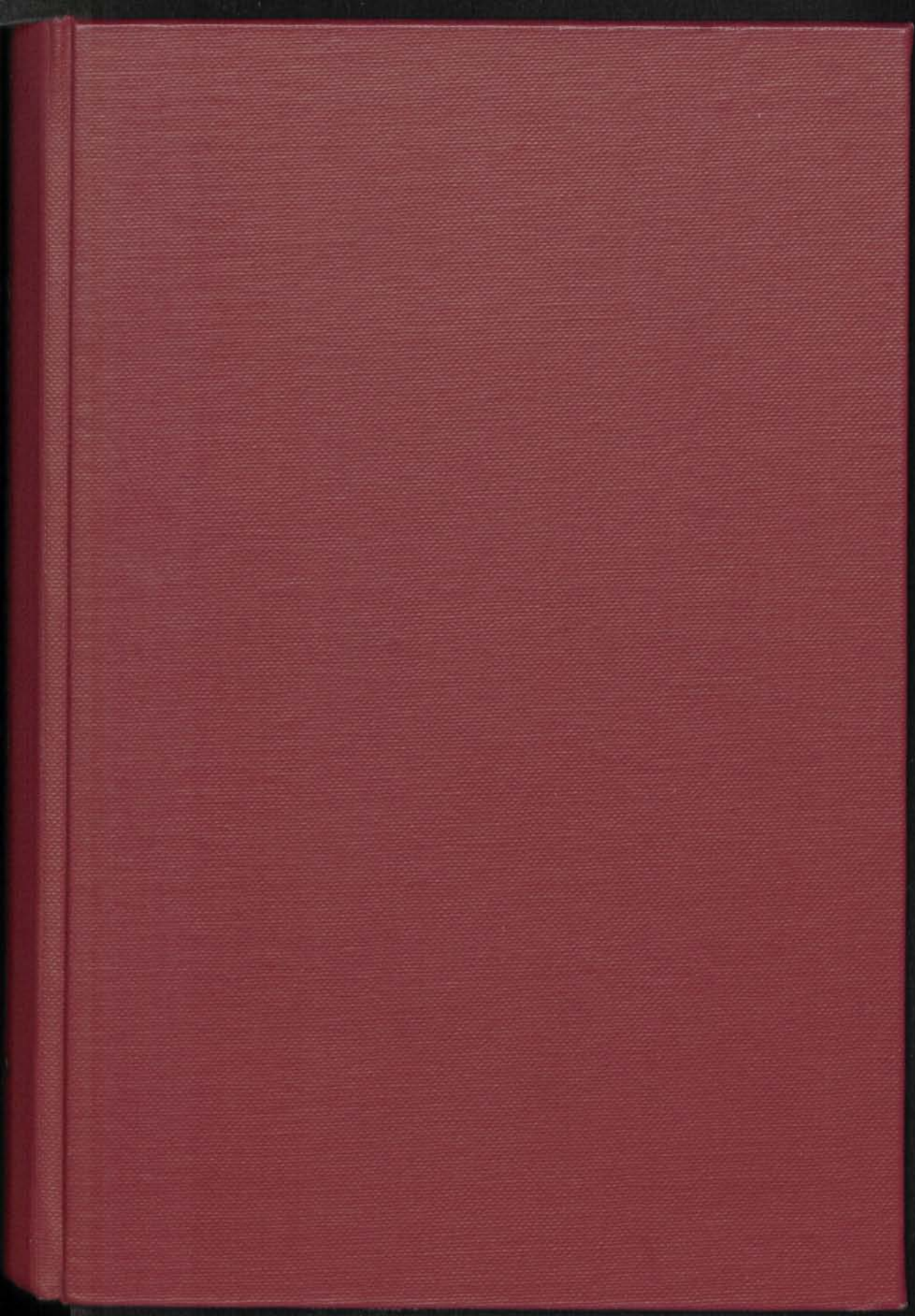

BIBLIOTHEEK KITLV

0240 4083

K268A-C

KOLONIALE STUDIËN

INHOUD JAARGANG 1939

INHOUD No. 1.

Bladzijde

Ontstaan en groei van de handweefnijverheid in Madjalaja, door W. van Warmelo	5
De houthandel van en op Java tijdens de Compagnie, door Ir. W. Zwart	26
Oost en West, door Dr. K. A. H. Hidding	53
De eigen onderwijsvoorziening der Chineezzen, door Nio Joe Lan	67
Het nationale element in het Indische bedrijfsleven, door Dr. W. M. F. Mansvelt	95

INHOUD No. 2

Halverwege de nieuwe adatrechtspolitik, door Mr. B. Ter Haar Bzn.	113
Geschiedenis van de Depokse School, door C. W. Faber.	142
De Parindra en haar economische organisaties, door R. M. Margono Djojohadikoesoemo	164
Voeding van Java's bevolking, door Mr. P. Creutzberg	180
Boekbespreking, door A. A. H. Besier	198

INHOUD No. 3

Inlandsche rechtspersonen, door Prof. Mr. Jb. Zeijlemaker Jzn.	207
De Inlandsche Maatschappij op Aandeelen (I.M.A.) en het Westersch grootbedrijf, door Mr. A. F. J. De Greve	228
De beteekenis van het boschbezit voor de verdere ontwikkeling van Nederlandsch-Indië, door Dr. W. M. F. Mansvelt.	238
Ontwikkeling van de Timorarchipel, door Ir. L. Gebuis	264
Kleinhandelsonderwijs, door Dr. T. S. G. Moelia	279

Boekbespreking:	Bladzijde
R. M. Mr. A. K. Pringgodigdo, Geschiedenis der ondernemingen van het Mangkoenagorosche Rijk, door Dr. F. R. J. Verhoeven	295
Dr. J. W. Naarding, Het conflict Snouck Hurgronje — Van Heutsz — Van Daalen. Een onderzoek naar de verantwoordelijkheid, door S. L. v. d. W.	299
Dr. J. Kiers, De bevelen des Konings. De verhouding van Koning, Minister en Landvoogd historisch verklaard, door P. J. Platteel.	301

INHOUD No. 4

Kampongverbetering, door F. H. van de Wetering	307
De ruilvoet van Nederlandsch-Indië in de jaren 1928 — 1938, door Drs. G. Scholte	326
De Indische reis van Prins Hendrik der Nederlanden, door Dr. J. Th. Vermeulen	340
Visscherijvoorlichting, haar organisatie in Nederlandsch-Indië en elders, door Dr. A. L. Buschkiel.	349
Historische voorlichting, door Dr. F. R. J. Verhoeven. . .	370
De Boschoppervlakte van Java en Madoera, door W. Zwart.	377

Boekbespreking :

Dr. C. Nagtegaal, De Voormalige Zelfbesturende en Gouvernementslandschappen in Zuid-Oost-Borneo, door H. K. J. C.	393
Maulana Muhammad Ali, M. A., Lr. B., De Religie van den Islâm, vertaald door Soedewo, door C.	395

INHOUD No. 5

Modern Maleisch, zijn verspreiding, bruikbaarheid en toekomst, door Dr. C. Hooykaas	405
De ontwikkeling en de toekomstperspectieven van het koloniaal luchtverkeer, door L. van Breen	439
De economische beteekenis der boschbijproducten in de buitengewesten, door Drs. H. Cohen	460
Een studiewijk van hygiëne te Batavia, door J. W. Tesch.	497

INHOUD No. 6

Bladzijde

De jonge jaren der nieuwe „Harmonie”. Uit de geschiedenis
eener Bataviasche Sociëteit in de eerste helft der 19de eeuw,
door Dr. F. R. J. Verhoeven 517

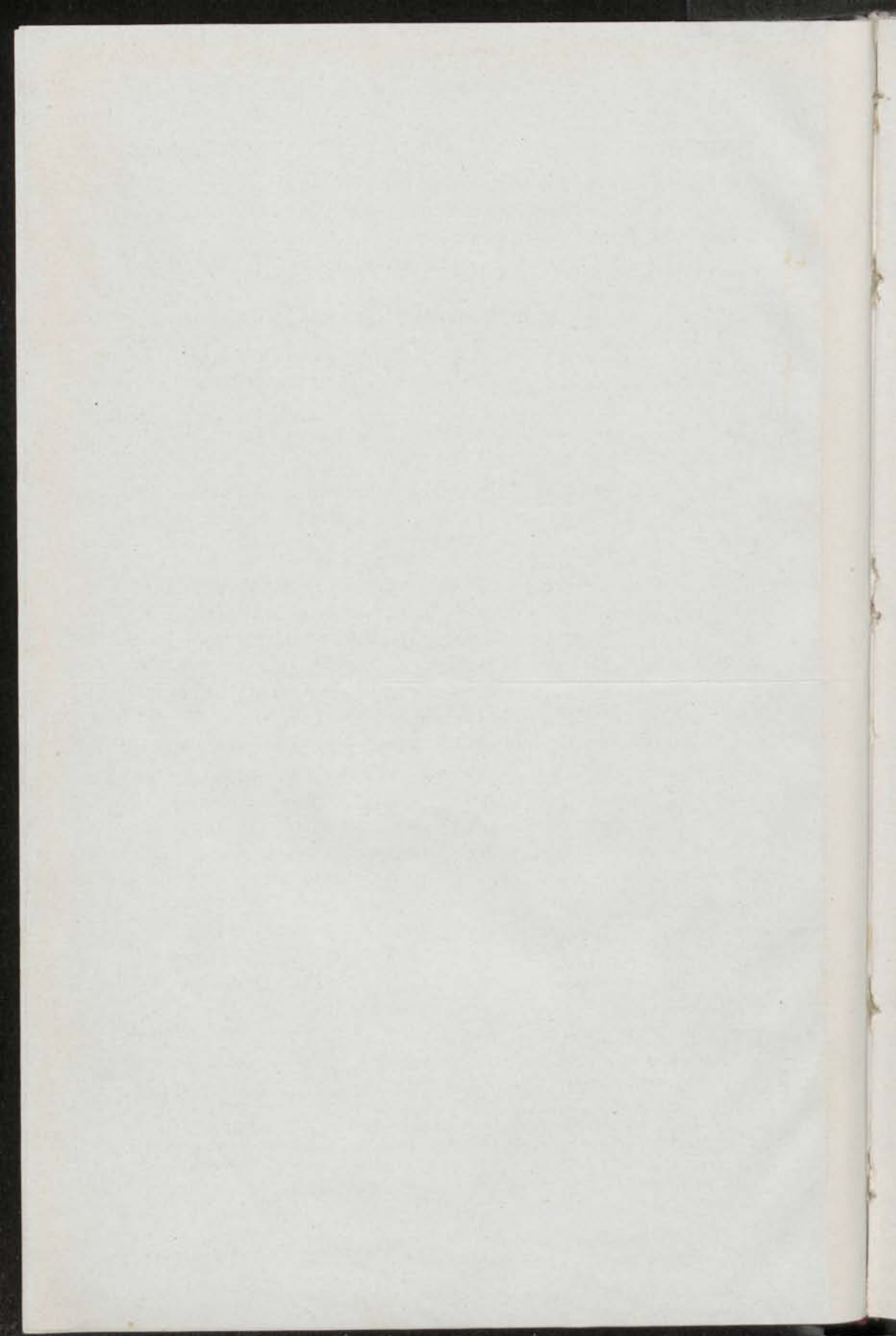
De Volkstelling van 1940, door Dr. E. F. Drion 555

Zôneering als sociaal-stedebouwkundige maatregel, door
F. H. van de Wetering 588

De beteekenis van obligatieleeningen voor Indische bedrijven,
door Drs. H. J. Manschot 610

Boekbespreking :

Prof. Mr. B. ter Haar, Beginselen en stelsel van het adatrecht,
door Mr. G. Wyers 638

ONTSTAAN EN GROEI VAN DE HANDWEEFNIJVERHEID IN MADJALAJA

DOOR W. VAN WARMELO

I.

Als met de eeuwvende het vraagstuk van de mindere welvaart van Java de aandacht trekt en in de bevordering van de Inlandsche nijverheid, naast de trias emigratie, irrigatie en educatie een middel wordt gezien tot verbetering van den economischen toestand, dan valt al dadelijk het oog op een van de oudste en belangrijkste bevolkingsindustrieën: de handweefnijverheid. De economische omstandigheden binnen dezen bedrijfstak waren echter verre van gunstig. Zijn verval, zelfs voor oppervlakkige toeschouwers niet verborgen gebleven, bleek nog eens duidelijk uit de uitkomsten van het, in 1902 aangevangen Mindere-Welvaartsonderzoek. Met haast een-tonige regelmaat deelen de gewestelijke bestuurders op de gestelde enquêtevragen mede, dat de, in de verschillende ressorten van Java nog bestaande weefnijverheid steeds meer aan beteekeenis inboette ¹⁾.

De oorzaken van dezen teruggang waren niet ver te zoeken. Men weet zulks, terecht, aan de scherpe mededinging van het westersche machinaal geweven doek, dat in steeds grootere hoeveelheden uit het buitenland werd ingevoerd. Nu was een dergelijke invoer van vreemde weefsels in de economische geschiedenis van Java geen nieuw verschijnsel. Van den aanvang af, dat deze gewesten door vreemdelingen werden gekoloniseerd, leverde Java, het „Victualie-

¹⁾ Volgens de opgaven, vervat in deel VIb van het „Onderzoek naar de mindere welvaart der Inlandsche bevolking op Java en Madoera”, Batavia 1909, pag. 84 e.v., werd in 41 van de 51 afdeelingen een achteruitgang geconstateerd.

eiland", rijst en andere agrarische producten in ruil voor gewezen stoffen, die oorspronkelijk uit Voor-Indië, naderhand uit West-Europa, werden betrokken. Men stelde het zich zoo voor, dat de grovere doeken voor eigen gebruik op Java zelf werden vervaardigd, terwijl de betere kledingstoffen voor de koopkrachtiger leden van de inheemsche samenleving uit den vreemde werden ingevoerd ¹⁾.

Dat echter in de 19e en in het begin van de 20e eeuw de weefselimporten gepaard gingen met een verval van de handweefnijverheid, vloeide oorzakelijk voort uit twee, deze importen begeleidend verschijnselen: de intensivering van het binnenlandsch verkeer en de westersche industriele revolutie. De Javaansche weefnijverheid — eeuwen beschermd door de veilige zelfgenoegzaamheid van de statische desahuishouding — werd ernstig bedreigd, toen in de 70er jaren door den bouw van land- en spoorwegen het binnenland werd ontsloten en producten van vreemde herkomst gemakkelijker, goedkoper en sneller de eertijds weinig toegankelijke verbruikers konden bereiken ²⁾. Deze verstoring van de economische beslotenheid van de desa had te ernstiger gevolgen, doordat het inheemsche handwerk thans voor het eerst een mededinger vond, die gebruik maakte van nieuwe technische en economische organisatievormen. Zij had eeuwenlang de mededinging van de Voor-Indische *handweefnijverheid* kunnen weerstaan, doch bleek tegen de West-Europeesche *machinale* textielindustrie niet te zijn opgewassen. En het werd duidelijk, dat de uitstekend geleide en met technisch hoogwaardiger apparaten toegeruste westersche industrie het traditioneele afzetgebied van de huishweefvlijt — dat van grovere weefsels voor verbruik in eigen, beperkten kring — geleidelijk kon overnemen.

Binnen het raam van de aangegeven omstandigheden moet dus de oorzaak van het verval van het inheemsche handwerk hoofdzakelijk worden gezocht in de lagere prijzen, waarvoor de westersche industrie haar producten kon leveren. Dat zij hiertoe in staat bleek, was weer rechtstreeks een gevolg van de, in verhouding tot het machinale weefgetouw, geringe productiecapaciteit van den desa-weefstoel. Uit de, ten tijde van het Mindere-Welvaartsonderzoek verzamelde gegevens valt te berekenen dat de verhouding van het productievermogen tusschen, eenerzijds den traditioneele desa-

¹⁾ Zie G. P. Rouffaer, „De voornaamste industrieën der Inlandsche bevolking van Java en Madoera”, 's-Gravenhage 1904, pag. 1,2.

²⁾ Zie deel VIa van het „Onderzoek, enz.”, pag. 101.

weefstoel en anderzijds het moderne machinale getouw, te stellen is op ongeveer 1 : 50. Ondanks de zeer geringe verdiensten, waarmee de, gedurende de agrarische leeglooperperioden werkende weefster genoegen nam, moest dit nadeelige productiever verschil noodzakelijk tot uitdrukking komen in een hooger kostprijs van het handwerk en werd daardoor oorzaak van een niet-rendabele inheemsche huisvlijt. Slechts voor wat betreft adatweefsels en enkele gebruiksdoeken in tot voor kort nog niet opgelegde streken op Java, waar dus het weven naast een economische, nog een traditioneele beteekenis heeft (Zuid-Midden-Java), kon deze nijverheid zich in haar oorspronkelijken vorm, met meer of minder succes, nog handhaven. Daarentegen ging zij in gebieden met voldoende bronnen van nevenbestaan — die bijvoorbeeld te vinden waren in de opkomende agrarische industrieën — of waar een gunstige verhouding bestond tusschen bodemopbrengst tot de daarvan afhankelijke bevolking, snel ten onder. In het laatste voor-crisis-jaar is, „behalve in die streken, waar de voornaamste kleedingstukken uit boomschors zijn vervaardigd, de bevolking voor haar bedekking vrijwel (nog) geheel afhankelijk (is) van invoer van buiten af” ¹⁾.

Onderzoekers van het Indische nijverheidsvraagstuk in die jaren, als de toenmalige directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid Abendanon, Rouffaer en Fock ²⁾, wie het verval van de inheemsche huisweefvlijt ter harte ging, hebben niet nagelaten bij hun voorstellen tot verbetering van deze industrie den vinger op de wonde plek te leggen: eenstemmig dringen zij aan op zulk een technische verbetering van het primitieve handgetouw, dat daarmee het rendabel weven van sarongs en andere doeken mogelijk zou zijn. Dit desideratum werd eerst vervuld, toen met de instelling van de Textielinrichting te Bandoeng stelselmatig naar een, aan de behoeften van de bevolking aangepast verbeterd handweef-toestel werd gezocht. Beslissend voor de herleving van de handweefnijverheid in deze gewesten was dan ook de geleidelijke in-

¹⁾ Zie Ir. E. P. Wellenstein, „Nederlandsch-Indië in de wereldcrisis”, pag. 1.

²⁾ Zie „Rapport van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid betreffende de Maatregelen in het belang van de Inlandsche nijverheid op Java en Madoera in verband met de door het Moederland voor dit doel beschikbaar te stellen fondsen”, Batavia 1904, pag. 87; Rouffaer, a.w., pag. 15; Mr. D. Fock, „Beschouwingen en voorstellen ter verbetering van den economischen toestand der Inlandsche bevolking van Java en Madoera”, 's-Gravenhage 1904 pag. 110.

voering na 1921 van het, door deze inrichting gebouwde handweeftoestel met automatische schietspoel, — bekend als het TIB-getouw — dat als een combinatie van den oud-Hollandschen en een in Britsch-Indië gebruikten weefstoel werd ontworpen. Door den bouw van dit toestel kon worden bereikt, dat de oorspronkelijk bestaande nadeelige productieverhouding tusschen hand- en machinaal werk werd teruggebracht van 1 : 50 op circa 1 : 5, terwijl bovendien een regelmatigere doek kon worden geweven.

De technologische verbetering van het getouw was op zich zelf niet voldoende om die nijverheid tot ontwikkeling te brengen. Andere maatregelen, vooral op economisch gebied, waren hiervoor noodig. Bepaald nadeelig was de eigenaardige tariefpolitiek, die de overheid in de voorcrisisjaren op het gebied van de textielimporten meende te moeten volgen. Doordat hier te lande geen voor de industrie bruikbare garens worden gesponnen, dienen deze uit het buitenland te worden betrokken ¹⁾. Echter werden toenmaals garens en weefsels gelijkelijk met een invoerrecht van 10 % belast, waardoor het de jonge nijverheid niet gemakkelijk werd gemaakt den concurrentiestrijd met het importproduct aan te vatten. Na herhaald aandringen, in dit tijdschrift onder anderen door Dalenoord ²⁾, werd in 1927 het invoerrecht op weefgarens tot de helft teruggebracht, terwijl in 1932, onder den druk van de crisis en met het oog op de aanzienlijke, door een bloeiende inheemsche weefnijverheid te bereiken werkverruiming, dit recht geheel werd afgeschaft. Aan den anderen kant heeft echter de industrie in de depressiejaren grooten steun ontvangen van de rechtenverhoogingen op inkomende weefsels. Zoo werd het, voor de nijverheid aantrekkelijkste product — de bontgeweven, uit katoen en kunstzijde samengestelde sarong — als een luxe-artikel aangemerkt en tot voor kort bij invoer met niet minder dan 30 % naar de waarde belast. Voorts werd tot verderen steun aan de nijverheid in 1934 de invoer van bontgeweven stoffen gecontingenteerd; met het oog op de scherpe Japansche concurrentie, die hierdoor belangrijk werd ingeperkt, is deze maatregel voor de nijverheid van de grootste beteekenis geweest. Als sluitstuk op de bevorderende overheidsbemoeiingen werd in 1935 de „Bedrijfsreglementerings-

¹⁾ Met de vestiging eener katoenspinnerij door de N. V. Java Textiel Mij. te Tegal, welk bedrijfsonderdeel zich thans nog in het proefstadium bevindt, kan in dezen toestand een gunstige verandering worden gebracht.

²⁾ Zie G. Dalenoord, „Textiel-nijverheid in Nederlandsch-Indië”, Koloniale Studiën, jrg. 1926, pag. 167 e.v.

ordennantie-1934" op de sarong-industrie van toepassing verklaard. Doordat aanvankelijk de kleine handweefnijverheid niet onder de reglementeering werd betrokken en zich derhalve vrijelijk kon ontplooiën, heeft zij hiervan de grootste vruchten geplukt.

Tenslotte hebben de, uit de depressie voortvloeiende economische verhoudingen een gunstige sfeer geschapen voor de binnenslandsche industriële ontwikkeling. Sedert 1929 onderging de ruilvoet van Nederlandsch-Indië met het buitenland een voortdurende verslechtering. Het betrekkelijk hooge prijspeil voor ingevoerde nijverheidsproducten heeft ongetwijfeld de bestaanskansen van de, voor de eigen markt werkende nijverheid vergroot. Temeer geldt dit voor die industrieën, welke, zooals de sarongnijverheid, voor de bevolking onmisbare artikelen aanmaken.

Door dit samenstel van overheidsmaatregelen, genomen in een voor de industrialisatie gunstige periode, is bereikt, dat in een enkel decennium op Java zich een textielnijverheid heeft ontwikkeld, die thans reeds in $\pm 80\%$ van de geheele Indische behoefte aan gewezen sarongs voorziet.

DE ONTWIKKELING VAN DE SARONGINDUSTRIE IN
NEDERLANDSCH-INDIË.

Aanvang van het jaar	Totaal aantal	
	handgetouwen	machinale getouwen
1930	257	44
1931	524	44
1932	777	44
1933	1.299	46
1934	1.622	258
1935	3.919	414
1936	4.376	668
1937	11.994	2.013
1938	30.028	4.200

Het belangwekkende van dezen bedrijfstak is niet slechts gelegen in zijn snellen groei, maar vooral in de omstandigheid, dat de, in het Westen reeds lang overwonnen productievormen als handwerk en kleinbedrijf, nadat zij hier te lande reeds te gronde waren gegaan, wederom — zij het in gewijzigde technische en economische vormen — tot nieuwen bloei zijn gekomen en zich naast de machinale grootindustrie weten te handhaven. Hierdoor omvat de Indische

sarongnijverheid naast handweverijen, waarvan de omvang uiteenloopt tusschen 1 en 1000 handgetouwen, weverijen, welke geheel of gedeeltelijk met mechanische weefstoestellen zijn uitgerust. Een overwegende productievorm is echter het kleine handbedrijf, dat in hoofdzaak bestaat uit werkplaatsen, waarin ten hoogste dertig arbeiders werken aan niet meer dan 14 handweefstoestellen ¹⁾. De groote vlucht van de kleine handweverij — die circa 2000 bedrijven of 94 % van de bestaande sarongweverijen omvat — is zeer wel begrijpelijk, indien in het oog wordt gehouden, dat als gevolg van de heerschende kapitaalarmoede de aanschaf van het zoo laaggeprijsde handgetouw eerder in het bereik van de Inheemsche bevolking ligt dan het kostbare en bovendien moeilijker te hanteeren machinale weefstoestel. Hierbij is nog van belang, dat, terwijl de kostprijs van het handgeweven product vrijwel gelijk is aan die van het overeenkomstig machinaal vervaardigde weefsel, de totale winst in het handbedrijf verkregen kan worden door de investatie van een veel geringer kapitaal dan in het machinaal bedrijf moet worden aangewend, hetgeen weer gunstig inwerkt op de financiële rendabiliteit van het handbedrijf. Op grond van deze omstandigheden kan het, in handwerk georganiseerde kleinbedrijf zich, met het oog op de regelmatig terugkeerende seizoensdepressies (*sepi-tijd*), uitstekend aanpassen aan de economische structuur van de inheemsche maatschappij.

II.

De geografische verspreiding van de sarongindustrie is sterk beïnvloed geworden door de plaats van het afzetgebied. Oorspronkelijk werd de gewezen sarong uitsluitend door de mannelijke bevolking van West-Java als kleederdracht gebruikt. In de laatste decennia is echter de weefsarong ook in zwang gekomen bij de mannelijke bevolking langs de Noordkust. In tegenstelling hiermee dragen de Javaansche mannen in Midden- en Oost-Java in hoofdzaak de gebatikte sarong, evenals de geheele vrouwelijke bevolking. In verband met den door een afzet in eigen omgeving te verkrijgen economischen ruggesteun — voor het kleinbedrijf van zulk een overwegend belang — heeft zich de industrie hoofdzake-

¹⁾ Op grond van de bepalingen van de „Bedrijfsreglementeringsverordening Weverijen 1935” mochten oorspronkelijk bedrijven, met ten hoogste 14 handgetouwen uitgerust, vrijelijk worden opgericht.

lijk gevestigd in die gebieden, waar de gewezen sarongs worden gedragen ¹⁾, d. w. z. in West-Java en langs de Noordkust.

Doch het voornaamste vestigingsgebied van de kleine handweefnijverheid is gelegen in het zuidoostelijk deel van de Bandoengsche hoogvlakte. Volgens de laatste, in 1938 gehouden telling, waren van de 2031, op Java bestaande kleine weverijen niet minder dan 1633 of ruim 80 % alhier gevestigd; tezamen stonden in dit nijverheidsapparaat 11.395 handgetouwen opgesteld, hetgeen rond 75 % uitmaakte van de, in alle klein-bedrijven aanwezige weefstoelen van het moderne type. De nijverheid is overwegend in Inheemsche handen. In de laatste jaren zijn echter ook door buitenstaanders tal van kleine weverijen opgericht, zoodat thans circa 29 % van de bedrijven in deze streek aan Chinezen of Arabieren toebehooren.

De industriele ontwikkeling heeft haar uitgangspunt gevonden in het tot voor kort onbeteekenende plaatsje Madjalaja. Gelegen aan het eindpunt van den, van Bandoeng via Tjiparaj loopenden spoorweg, was Madjalaja oorspronkelijk een klein handelscentrum, waar verbruiksartikelen en landbouwproducten werden gedistribueerd en verzameld. Na 1928 werden, als gevolg van de, door de Textielinrichting met behulp van het Binnenlandsch Bestuur verleende steun en voorlichting, de eerste handweverijen opgericht, die einde 1929 tezamen 30 weefgetouwen omvatten. Uit dit bescheiden begin heeft de nijverheid zich in zulk een snel tempo ontwikkeld, dat thans in Madjalaja meer dan 3.250 handgetouwen in kleinbedrijven staan opgesteld. De onbeteekenende desa van weleer, waar zelfs in 1935 met de electrificatie van deze plaats de machinale industrie — onder Oostersche leiding — haar intrede heeft gedaan, is tot het belangrijkste weefcentrum van Java uitgegroeid. Madjalaja is een klank geworden, een naam, die zich vereenzelvigt heeft met de Inheemsche activiteit op het gebied van de sarongproductie.

¹⁾ Het is opvallend, dat de tot op den huidigen dag bestaande weefhuisvlijt in Zuid-Midden-Java zich slechts in geringe mate heeft vernieuwd door gebruik te maken van de moderne TIB-getouwen. In een uiteenzetting betreffende „De dialectiek van de vooruitgang” van Jan Romein, verschenen in het maandschrift „Forum” 4e jrg., pag. 752 en 828 e.v., wijst schrijver er op, dat bij de ontwikkelingsgang der dingen het „voorlijke” remmend werkt op den vooruitgang, en dat niet de voorhoogste phase de daaropvolgende ontwikkeld heeft, maar deze veeleer belemmerde. De moderne, op kapitalistische wijze geschoeide handweefnijverheid is zonder twijfel de, op de weefhuisvlijt volgende ontwikkelingsphase, waardoor in schrijver's gedachtengang eener dialectische ontwikkeling wellicht een verklaring kan worden gevonden waarom in Priangan, waar de huisvlijt geheel ten onder was gegaan, de nieuwe werkmethode *wel* en in Zuid-Midden-Java, waar de huisvlijt nog sterk is verbreid, deze *niet* door de nijverheid zijn overgenomen.

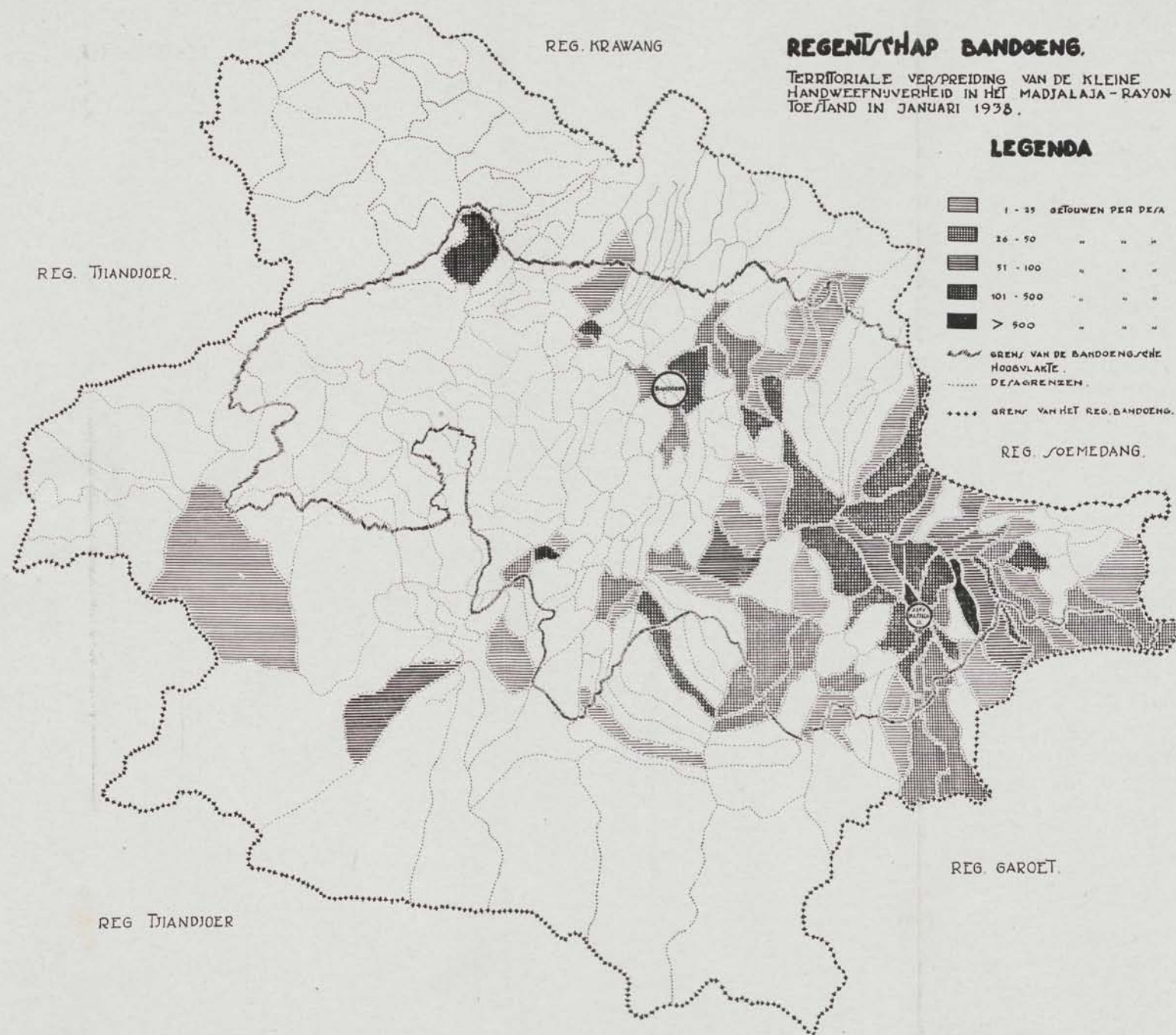

Dat de handweefnijverheid zich in deze streek zoo snel en op zulk een groote schaal heeft kunnen ontwikkelen, is het gevolg van het samentreffen van een aantal gunstige industriele vestigingsfactoren. Hierbij is bijvoorbeeld te letten op de boven aangestipte beteekenis van het consumenten-milieu, dat vooral in de beginjaren, toen de nijverheid nog van beperkten omvang was, den afzet gunstig moet hebben beïnvloed; voorts op de verkeersverhoudingen, goed ontwikkeld als deze zijn op het vlakke hoogland; verder op het betrekkelijk groote aantal lieden, die eenig geldkapitaal bezaten, dat in de nijverheid kon worden aangewend vanaf het oogenblik, dat de industrie winsten beloofde. En tenslotte moet ook de menschelijke factor een belangrijke rol hebben gespeeld: naar Scheltema¹⁾ opmerkt, is door de vrijheid tot vervreemding van grondbezit het persoonlijk initiatief bij den Soendanees sterker ontwikkeld dan elders op Java, hetgeen het adopteeren van nieuwe werkwijzen vergemakkelijkt.

Het is echter duidelijk, dat — waar het hier een *hand*nijverheid geldt — de grootste beteekenis moet worden gehecht aan den factor „arbeid”, niet slechts uit kwalitatief, maar vooral uit kwantitatief oogpunt. Of de hoedanigheid van den Madjalajaschen arbeider beter is dan elders, kan niet worden beoordeeld; exacte cijfers, die zouden aantonen, dat bijvoorbeeld de sarongproductie per man en per dag in de Madjalajasche weverijen hooger is dan die in andere streken, staan niet ter beschikking. Wel is de algemeene indruk, dat in de Madjalajasche kleinnijverheid de beste productie-resultaten worden geboekt. Doch gesteld, dat in dit rayon de arbeidsprestatie inderdaad gunstiger is dan elders op Java, dan behoeven de betere uitkomsten geenszins alleen aan de individueele eigenschappen van de Madjalajasche werkers te worden toegerekend. De langere ervaring van de klein-nijveren in dit rayon, een meer efficiënte organisatie van productie en afzet zijn omstandigheden, die mede invloed uitoefenen op de arbeidsprestatie.

Daarentegen moet in de kwantitatieve zijde van het arbeidsvraagstuk de groote drijvende kracht achter deze industrialisatie worden gezien. De geweldige bevolkingsdruk, die op de Bandoengsche hoogvlakte de bevolking dwingt uit te zien naar bestaansmogelijkheden buiten den landbouw, komt tot uiting in het populatiecijfer van de hoogvlakte, dat in 1930 per km² 671 zielen bedroeg.

¹⁾ Zie A. M. P. A. Scheltema, „De ontwikkeling van de agrarische toestanden in Priangan”. Landbouw, jrg. III, pag. 299.

Met uitzondering van de Nijldelta en op Java het gebied van Zuid-Midden-Java en het Serajoedal, wordt in geen van de landen, waar de bevolking is geteld, zulk een uitgestrekt en aaneengesloten gebied gevonden met een zoo dichte bevolking ¹⁾. Het voorkomen van een dergelijk arbeidsreservoir moet een gunstige sfeer scheppen voor het ontstaan en het bestaan van zulk een arbeidsintensieve werkzaamheid als de sarongproductie.

In welke mate de Madjalajasche klein-nijverheid gebruik maakt heeft van, en bijgedragen tot verlichting van den bevolkingsdruk, toonen de volgende cijfers. Naar schatting zijn circa 32.000 arbeiders (sters) in de nijverheid werkzaam ²⁾. Dit cijfer krijgt eenig reliëf, indien het betrokken wordt op het bevolkingsgetal van het regentschap Bandoeng, waar tijdens de laatst gehouden volkstelling 1.154.373 zielen werden geteld. Het jaarlijksch bevolkingsaccres met van Gelderen ³⁾ stellende op 1.5 %, zou de bevolking in dit gebied thans ongeveer 1.327.000 zielen tellen. Het procentueel aandeel beroepsbeoefenaars van de totale bevolking in dit regentschap bedroeg in 1930 31.3 %. Aannemende, dat het percentage beroepsbeoefenaars constant is gebleven, zouden thans circa 415.000 beroepsbeoefenaars werkzaam zijn, of rond 54.000 meer dan in 1930. Hieruit blijkt, dat sedert 1930 meer dan de helft van het bevolkingsaccres in deze kleinindustrie arbeid heeft gevonden tegen voorwaarden overigens, die zeker niet ongunstig mogen worden genoemd ⁴⁾.

¹⁾ Zie „Uitkomsten van de Volkstelling 1930”, deel VIII, pag. 3.

²⁾ Ter vergelijking diene, dat in 1936, in de, bij het Suikersyndicaat aangesloten suikerfabrieken in totaal 27.535 vaste- en campagne-arbeiders werkzaam waren. Zie „Indisch Verslag 1937”, pag. 207.

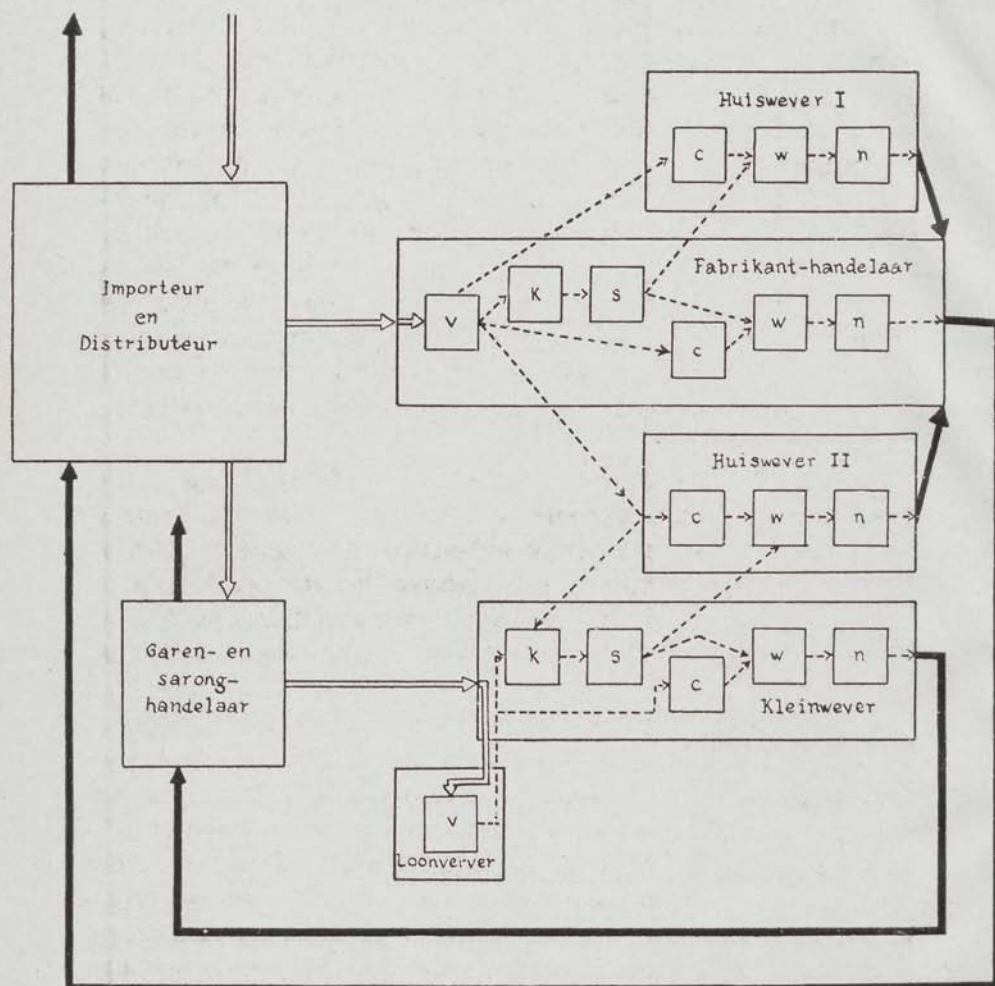
³⁾ Zie J. van Gelderen, „Het bevolkingsvraagstuk in Nederlandsch-Indië”. Mensch en Maatschappij, jrg. 13, pag. 314.

⁴⁾ De totale jaarlijksche loonsom, berekend op grond van gegevens van medio 1938, kan worden geschat op f 575.000.—. Onderstaande staat geeft een overzicht van het gemiddeld loonniveau in het Madjalaja-rayon :

Werkzaamheid	Uitvoerders	Gemiddeld loon per werkdag in centen.
verven	mannen	25
klossen	vrouwen en kinderen	10
copsen	vrouwen en kinderen	10
scheren	mannen	30
inrijgen	mannen, vrouwen en kinderen	12 ¹ / ₂
weven	hoofdzakelijk mannen	20
naaien	vrouwen	10
wasschen	vrouwen	15
strijken	vrouwen	15

INDUSTRIEELE EN ECONOMISCHE STRUCTUUR VAN DE KLEINE HANDWEEFNIJVERHEID
IN HET MADJALAJA-RAYON.

LEGENDA

=====	garens	v = verven
-----	bewerkte garens	k = klossen
=====	sarongs	s = scheren
		c = copsen
		w = weven
		n = nabewerking

Een groot voordeel bij de arbeidsvoorziening is, dat de rond 32.000 werkers over een betrekkelijk groot territoir zijn verspreid. Het vestigingsgebied van deze kleinindustrie omvat negen van de tien administratieve districten, waarin het regentschap Bandoeng is verdeeld, terwijl in 88 desa's kleine weverijen zijn gevestigd. Een dergelijke industrieele verspreiding is mogelijk, doordat de handweefnijverheid tot die industrietakken behoort, welke voor een doelmatige sarongaanmaak geen concentratie van de productie vereischt. De verschillende deelbewerkingen, waarin de sarong-productie uiteenvalt — met name het verven en het op ketting-boomen aanbrengen van garens (klossen en scheren), het winden van de inslagdraden op de schietspoelen (copsen), zoomede het weven als de afwerking van het weefsel (wasschen, naaien en strijken) — behoeven niet noodzakelijk in één bedrijf tot stand te worden gebracht, doch kunnen met succes in afzonderlijke bedrijfseenheden geschieden.

Op grond hiervan konden de nijveren — in hun activiteit belemmerd door gebrek aan kapitaal of aan voldoende technische scholing — de industrie gedifferentieerd opbouwen. Zij beginnen gewoonlijk met den aanschaf van enkele getouwen om sarongs te weven en in den loop van den tijd breiden zij hun werkzaamheden uit. Stellen wij ons de industrieele structuur voor als die eener pyramide, dan wordt de onderste laag gevormd door een groot aantal „huisweverijen”, geleid door „huis-wevers”, in welke bedrijfjes meestal niet meer dan 4 handgetouwen, benevens eenige copstoestellen, staan opgesteld. Zij ontvangen de garens opgeboomd van grootere fabrikanten of laten de garens in loon scheren door „klein-wevers”. Deze klein-wevers staan al een trap hooger; zij hebben meer getouwen, tot 14 weefstoelen toe en voor een deel ook een eigen scheermolen. Het verfprocédé eisch echter een bijzondere scholing en geschiedt daarom veelal in speciale loonververijen tegen een vastgesteld verloon. Een overzicht van de industrieele en economische structuur vindt men in nevenstaand schema.

III.

Zooals dat bij een klein-industrie niet anders is te verwachten, berust de leiding van de economische organisatie van de Madjalasche handweefnijverheid bij „Verlegers”. Afgeleid van „Verlag”, voorschot, verstaat men onder een door Verlegers beheerscht

economisch stelsel, een handwerkproductie, waarbij een handelaar aan een klein-nijvere grondstoffen op crediet verstrekt met de bepaling, dat de daarvan te vervaardigen eindproducten bij dienzelfden handelaar zullen worden ingeleverd. Een nevenkenmerk van dit stelsel is hierin gelegen, dat commercieele handelingen als het bepalen van aard en omvang der aan te maken artikelen, niet door den klein-nijvere, maar door den handelaar worden verricht. Het ontbreekt den klein-nijvere, die in feite uitsluitend als „technisch bedrijfsleider” optreedt, niet slechts aan voldoende kapitaal om te kunnen voorzien in de vlottende uitgaven als die voor den aankoop van grondstoffen, maar vooral aan voldoende kennis en inzicht om de steeds wisselende marktverhoudingen te kunnen overzien.

Bij de handweefproductie, zooals die in het Madjalaja-rayon wordt gedreven, treden de oorzaken, die in het algemeen tot het optreden van Verlegers hebben geleid, sterk op den voorgrond. Doordat de garenkosten zulk een belangrijk deel ($\pm 70\%$) van den kostprijs van de sarong uitmaken en de garens van buiten af moeten worden betrokken, zijn de klein-nijveren eerder op handelaren aangewezen dan in takken van klein-industrie, waar de grondstofkosten niet zulk een alles beheerschende plaats innemen of waar de grondstoffen uit eigen erf kunnen worden verkregen. De sarong als een bontgeweven doek, is, ofschoon haar grondpatroon, de ruit, traditioneel is bepaald, onderhevig aan belangrijke modewisselingen, waardoor de marktverhoudingen een grooten invloed uitoefenen op de handwerkproductie. Dit geldt te meer voor een productiegebied als het Madjalaja-rayon, waar de nijverheid zoozeer is opeengehoopt, dat de productie, die naar schatting 22% van den binnenlandschen saronganmaak bedraagt, het regionale sarongverbruik ver overtreft, zoodat de sarongs over geheel Java een afzet moeten vinden.

De bezwaren, die algemeen tegen het Verlag-systeem worden ingebracht, zijn bekend: zij spruiten voort uit het economisch overwicht van den handelaar op den klein-nijvere, waardoor de verdiensten der handwerkers worden beknot. Als gevolg van de bijzondere indeeling van het productieproces in de handweefnijverheid kan de Verleger — gewoonlijk een in Bandoeng gevestigde Chineesche garen-en-sarong-handelaar — zich dit overwicht zonder veel moeite verschaffen. De hoeveelheid garens, welke de handelaar aan een klein-wever verstrekt, is in hoofdzaak afhankelijk van de productiemogelijkheid, d.w.z. van het aantal, in het klein-

bedrijf opgestelde weefstoelen ¹⁾. Deze garenhoeveelheid is dan voldoende om de weefgetouwen één week in bedrijf te doen zijn. Doordat de, aan het eigenlijke weven voorafgaande voorbereidingen, zoomede de voltooiingsverrichtingen, gemiddeld twee weken in beslag nemen, is dus de tijdsduur van het geheele productieproces te stellen op rond drie weken. Indien, zooals door beide partijen wordt gewenscht, een regelmatige sarongproductie plaats vindt, kan het tijdstip van het ontstaan eener schuld (het verkrijgen van garens) niet samenvallen met dat van de delging van een oude schuld (de aflevering van sarongs). Want voordat de sarongs, vervaardigd uit vóór drie weken verkregen garens, zijn ingeleverd, heeft de klein-wever reeds tweemaal nieuwe partijen garens op crediet van den handelaar ontvangen. Er blijft dus steeds een faseverschil van twee weken bestaan tusschen het ontvangen van een nieuw en het terugbetalen van het oud crediet, waardoor de klein-nijvere zich in een voortdurende debiteurenpositie bevindt, hetgeen uiteraard zijn onderhandelingskracht verzwakt.

De eenzijdige prijsbepaling, die uit een dergelijke verhouding tusschen handelaar en klein-wever voortvloeit, drukt niet slechts de verdiensten der nijveren, maar belast hen met een taak, die zij uit hoofde van hun economische structuur niet kunnen dragen. Indien de sarongmarkt daalt en de prijs op het moment, waarop de klein-wever zijn product aanbiedt, lager is dan de prijs, die ten tijde van de grondstofverstrekking werd overeengekomen, dan weigert de handelaar gewoonlijk den beloofden prijs uit te betalen, doch weet dan een lagere, met de bestaande marktverhoudingen overeenkomenden prijs te bedingen. Ook komt het voor, dat de handelaar — die zich steeds voorbehoudt de in te leveren sarongs naar hun hoedanigheid te beoordeelen — meer sarongs dan gewoonlijk afkeurt, welke dan tegen een lagere prijs worden ingekocht; hierdoor ontstaat een mengprijs van den eertijds vastgestelden prijs en den lagere prijs van de afgekeurde sarongs. Echter wordt een dergelijke inkooppolitiek door de handelaren slechts zelden toegepast, aangezien zij spoedig een slechten naam krijgen bij de klein-wevers, die hierin een kwetsende aantasting van hun vak-

¹⁾ De intensiteit van de garenverstrekking daarentegen houdt uiteraard verband met den toestand op de sarongmarkt, die weer belangrijk wordt beïnvloed door de seizoenschommeling in den afzet. Gedurende de maanden vóór de Lebaran zullen de handelaren grootere quanta garens verstrekken — zulks met het oog op de met het Inlandsch Nieuwjaar te verwachten aanzienlijke toename in de sarongverkoop — dan gedurende den (sepi) tijd daarna, als de sarongomzet sterk afneemt.

manschap zien. Daarentegen zijn zij veel eerder geneigd met een lageren prijs genoegen te nemen, te meer, waar deze prijs door den handelaar met een beroep op het gedaalde prijsniveau voor de klein-wevers aannemelijk wordt gemaakt. Wat plaats vindt in tijden, dat de marktprijs oploopt, laat zich gemakkelijk raden: slechts schoorvoetend volgt de prijs, dien de verspreide en ongeorganiseerde klein-wevers weten te bedingen, de algemeene prijsstijging.

De economische verhoudingen hebben zich voor de Inheemsche klein-nijveren wezenlijk verslechterd, toen vele Bandoengsche garen-en-sarong-handelaren er toe overgingen in het Madjalajarayon zelfstandig weverijen te stichten, welke bedrijven, door hen gefinancierd, door zetbazen worden geleid. Voor het geval de sarongmarkt daartoe aanleiding geeft, zullen deze handelaren in eersten aanleg hun opdrachten aan de Inheemsche bedrijfjes verminderen teneinde de eigen weverijen in bedrijf te kunnen houden. Zulk een bedrijfspolitik is duidelijk tot uiting gekomen in de resultaten van een, door den assistent-resident van Bandoeng ingesteld onderzoek in Maart 1938 — dus gedurende de periode van algemeene slapte in de Indische sarongindustrie — naar de bedrijfsomstandigheden van de in het district Tjiparaj gevestigde kleine weverijen. Terwijl van het totaal aantal, aan Inheemsche klein-wevers toebehoorende getouwen, slechts 36 % in bedrijf waren gesteld, werkten daarentegen 69 % van alle, in Chineesche klein-bedrijven opgestelde weefstoelen. De eertijds bestaande rem op de door de handelaren gevolgde prijspolitiek, gelegen in een betrekkelijke afhankelijkheid van sarongleveringen van de Inheemsche klein-wevers, is thans door het tot stand komen van een eigen productieapparaat belangrijk afgezwakt.

Naast de Bandoengsche garen-en-sarong-handelaren zijn vele Inheemsche en Chineesche, in het Madjalajarayon gevestigde, sarongfabrikanten als Verlegers werkzaam. Geprikkeld door de sinds einde 1936 toenemende winsten, welke in deze nijverheid waren te verkrijgen, wenschten tal van landbouwers hun vrijen tijd productief te maken door aan deze industrie deel te nemen. Nu deed zich voor deze groep van klein-nijveren de moeilijkheid voor, dat zij de, voor den saronganmaak benodigde garens niet van de Bandoengsche handelaren konden betrekken, aangezien deze handelaren niet bereid waren dergelijken reflectanten, die nog niet konden bogen op een regelmatige en reeds gedurende eenigen tijd aangevatte sarongproductie, crediet te verleen. Naam en „standing”, van hoe bescheiden beteekenis ook, zijn in

deze maatschappij reële begrippen. Doch bovendien ontmoetten dergelijke huis-wevers moeilijkheden van technischen aard. Weliswaar was de meerderheid van deze nieuwe sarongproducenten min of meer op de hoogte van het eigenlijke weven, doch het ontbrak hen aan de meer speciale kennis, noodig voor het verrichten van bepaalde technische deelbewerkingen.

Met het oog op de optredende economische en technische moeilijkheden, waren de nieuwe huis-wevers aangewezen op garen-leveranciers, die niet slechts bereid waren crediet te verleen, doch bovendien in staat waren de garens in halfbewerkten vorm te verstrekken. Terzelfder tijd, dat bij de landbouwers actieve belangstelling ontstond voor de sarongproductie, zochten de grootere sarongfabrikanten naar middelen om hun werkzaamheden uit te breiden. Door de toepassing van de bedrijfsreglementeering op de weefindustrie was de gereguleerde nijverheid min of meer beperkt in haar industriele expansie; weliswaar stond voor de industrie de mogelijkheid open andere dan gereguleerde weefsels aan te maken — en dit was een van de doelstellingen, welke met de instelling van de sarongreglementeering werd beoogd —, maar in verband met de aan een dergelijke weefselproductie verbonden meerdere technische moeilijkheden, terwijl voorts het prijspeil van deze doeken lager lag dan die van de gereguleerde weefsels, zochten vele fabrikanten gemakkelijker wegen om gevolg te kunnen geven aan hun natuurlijke uitbreidingsdrang.

Uit een dergelijk samentreffen van belangen van fabrikanten en huis-wevers, heeft zich een meer geperfectionneerd Verlag-systeem ontwikkeld, dat wij hier, in navolging van het Madjalajasche spraakgebruik, het „maakloon-systeem” willen noemen. In tegenstelling tot den garen-en-sarong-handelaar, die slechts de commercieele en financierende functie vervult, treft daarnaast de fabrikant-handelaar nog technische voorzieningen. Doch belangrijker dan de hier aangegeven, overigens gradueele onderscheiding is, dat de bekende nadeelen van het Verlag-systeem bij het maakloonstelsel niet of in veel zwakkere mate optreden. Tot goed begrip hiervan moet in het oog worden gehouden, dat de verhouding tusschen fabrikant en huis-wever min of meer patriarchaal is, in tegenstelling tot het zakelijke contact, dat tusschen den Bandoengschen handelaar en den klein-wever bestaat. Want hoezeer ook de gebonden levenssfeer in het Madjalaja-rayon is ondermijnd en kapitalistische trekken in de sociale structuur zijn binnengeslopen,

voelen de fabrikanten zich nog altijd een deel van de desa-gemeenschap en kunnen zich daarom moeilijk onereuze handelingen, die het zoozeer begeerde aanzien in eigen kring zouden aantasten, veroorloven. Wel komt het voor, dat de fabrikant, gebruik makende van de verspreide vestiging van de huis-wevers, een soort discriminatieve loonpolitiek voert door de individueele huis-wevers op verschillenden voet te beloonen. Doch het afdingen op een eenmaal overeengekomen prijs is bij het maakloon-systeem onbekend; de verdiensten zijn klein, maar zonder groote wisselingen, en, gelet op het huisvlijt-karakter van de, door de huis-wevers aangevatte sarongproductie, niet onredelijk.

IV.

Voor een beoordeeling van de sociale verhoudingen binnen de Madjalajasche klein-industrie is van belang, dat de gevestigde nijverheid zich niet rechtstreeks uit de oorspronkelijk bestaande weefhuisvlijt heeft ontwikkeld, noch daarmee overeenkomende technische, economische of sociale trekken bezit. Zooals werd opgemerkt, ging de opkomst van de nieuwe nijverheid gepaard met de invoering van een verbeterde productie-techniek, die tot uiting komt, zoowel in het weven (het gebruik van de automatische schietspoel), het verven (de aanwending van synthetische, in plaats van natuurlijke kleurstoffen) als in de soort van de te verwerken grondstoffen (het verweven van kunstzijden naast katoenen garens); economische verschillen zijn te ontdekken in aard en omvang van het afzetgebied en eveneens in den vorm van economische organisatie.

Doch daarnaast is een onderscheid op te merken in de sociale structuur van de oorspronkelijke en in die van de moderne handweefnijverheid. Het zoo besloten karakter van de weefhuisvlijt heeft plaats gemaakt voor een op winstbasis georganiseerde industrie; uit de wevende tani-vrouw, draagster van de huisvlijt, hebben zich de te onderscheiden economische en maatschappelijke groepen van Verlegers, klein-nijveren en arbeiders, afgesplitst. En hiermee samenhangend en tevens de sociale structuur bepalend: de indertijd, zooals Pleyte ¹⁾ overtuigend heeft aangetoond, aanwezige mystieke achtergrond van den weefselaanmaak, heeft zich, zonder een spoor achter te laten, opgelost in een kapitalistische klein-industrie.

¹⁾ Zie C. M. Pleyte, „De Inlandsche Nijverheid in West-Java als sociaal-ethnologisch verschijnsel”. Eerste en Tweede stuk. Batavia 1911.

Zowel de arbeiders in de weverijen als de klein-nijveren hebben dit sociale kenmerk gemeen, dat zij slechts zijdelings aan de agrarische samenleving zijn verbonden. Uit een naar de sociale omstandigheden van 200 Madjalajasche arbeiders(sters) ingesteld onderzoek is gebleken, dat 48 % van de werkers jonger is dan 20 jaar, terwijl 85 % nog geen 30 jaar oud is. Voorts kwam aan het licht, dat slechts 7 % van de arbeiders eigen grond bezit, terwijl 73 % van de onderzochte werkers uit gezinnen komen, die in het geheel van bouwgrond zijn verstoken. Tenslotte had 72 % van de ondervraagden, vóór in de textielindustrie een werkkring te hebben gevonden, geen vorig beroep uitgeoefend; wel waren zij tijdelijk bij het padi-oogsten of gedurende den planttijd in den landbouw werkzaam geweest ¹⁾.

Uit deze cijfers blijkt, dat de nijverheid haar arbeiders hoofdzakelijk recruteert uit de jeugdige bevolkingslagen, die tot de groepen van bezitslooze tani's of arme deellbouwers behooren. In die groep van Inheemsche jongeren, die in verband met het beperkte grondoppervlak zooveel mogelijk buiten den landbouw een bestaan moet vinden, vindt de handweefnijverheid haar voornaamste arbeidsbron. Want niet alleen worden zij uit economische overwegingen naar de nijverheid gedreven, maar ook kennen zij niet die psychische weerstanden, die zooveel ouderen van de sarong-industrie afhoudt. Immers heeft de oudere generatie het weven nog als een typisch vrouwenberoep gekend, waardoor, met het oog op de conservatieve geestesgesteldheid van de Inheemsche bevolking, de weefnijverheid voor de oudere mannen geen aantrekkelijken arbeid vormt. Dit blijkt ook nog uit het zeer geringe percentage (2 %) te werk gestelde mannelijke arbeiders, ouder dan 30 jaar, in tegenstelling tot het veel hoogere, hiermede te vergelijken percentage (26 %) vrouwelijke werkers. Ook ten tijde van het ontstaan van de tjapbatikindustrie in het midden van de vorige eeuw, toen zich uit de huisvlijt een, in bedrijven georganiseerde, batikindustrie afsplitste, heeft zich eenzelfde verschijnsel voorgedaan; nadat echter deze nijverheid volgroeid was, hebben ook oudere mannen in de batikindustrie een werkkring gevonden.

Meer nog dan de arbeiders, staan de klein-nijveren, met uitzondering van de huis-wevers, naast de agrarische desagemeenschap.

¹⁾ Belangwekkend is voorts, dat 65 % van de onderzochte arbeiders in het Maleisch een eenvoudig briefje konden lezen en schrijven; voor de mannen bedroeg het aandeel van de alphabeten 87 %, voor de vrouwen 41 %.

Weliswaar bezit een deel van hen nog eigen bouwgrond ¹⁾, maar deze weverij-eigenaren, tevens grondbezitters, laten zonder uitzondering de bewerking van de velden aan deelbouwers over en innen slechts, in geld of in natura, de opbrengst van het gewas. Zelfs is het voorgekomen, dat gedurende de groote opbloei-periode van de kleine handweefnijverheid (1936 — 1937) sawah's werden verkocht om baar geld voor de inrichting van een weverijtje te verkrijgen.

Voorzoover geen grondbezitters behoorden voor de opkomst van de nijverheid de meeste klein-nijveren tot de groepen van handelaren; daarnaast treft men ook gepensioneerde beambten onder hen aan. Dat in de inheemsche samenleving niet de grondbezittende boer — die overigens door de opbrengst van eigen land, indien zulks voldoende is, ook niet speciaal naar de nijverheid wordt gedreven — maar vertegenwoordigers van de gedifferentieerde beroepen den stoot hebben gegeven tot de ontplooiing van deze nieuwe klein-industrie, past geheel in het kader van de traditioneele levenshouding van de in hoofdzaak agrarische bevolking. „Het ingaan tegen de traditie, het aandurven van nieuwigheden mag enkel van den enkeling worden verwacht en dan nog slechts van den enkeling, die door zijn positie in de samenleving zich minder afhankelijk van verleden en omgeving gevoelt” ²⁾. Met het oog hierop en mede in verband met hun grootere kapitaalkracht is het verklaarbaar, dat een betrekkelijk groot aantal hadji's — 116 van de 1633 klein-nijveren — in de weefnijverheid is geïnteresseerd.

Indien men zich afvraagt, of de bezitters en tevens de leiders van de kleine handweefnijverheid onder de categorie van *klein-ondernemers* kunnen worden gerangschikt, dan luidt het antwoord hierop ontkennend. Want het begrip ondernemer vooronderstelt bij de klein-nijveren een rationeel-economische en op het individualisme afgestemde levenshouding, die natuurlijk niet aanwezig is. Want ware dit wel zoo, dan zouden de Verlegers niet zulk een dominerende plaats in de economische organisatie kunnen innemen.

Het spreekt vanzelf, dat de huis-wevers, die bijna allen het tani-beroep uitoefenen, niet de minste aanspraak kunnen maken op de benaming van ondernemer. Maar ook overgroote meerderheid van

¹⁾ Uit een, medio 1937 ingesteld onderzoek naar den omvang van het grondbezit van 57 weverij-eigenaren in het Madjalaja-rayon is gebleken, dat een 20-tal nog eigen grond bezat.

²⁾ Zie Dr. H.J. Boeke, „Dorp en desa”, Leiden-Amsterdam 1934, pag. 38.

de klein-wevers zijn lieden, die slechts navolgen hetgeen zij bij hun burens zien en leeren, in stede van zelfstandige, steeds op het tot stand brengen van technische en economische verbeteringen en vernieuwingen bedachten, initiatiefnemers te zijn. De gemakkelijheid, waarmee bijvoorbeeld zulk een ingrijpende regeling als de bedrijfsreglementeering — die zich in de residentie Priangan uitstrekt tot de bezitters van één enkel weefgetouw — door de klein-nijveren wordt aanvaard, is mede een aanwijzing voor het bestaan eener collectivistische geesteshouding.

Ongetwijfeld schuilen onder de klein-nijveren lieden, die wat durf en initiatief betreft, zich gunstig van de anderen onderscheiden. Tot deze groep zijn onder meer diegenen te rekenen, die oorspronkelijk bij het begin van de nijverheidsontwikkeling in de jaren na 1928 naar Bandoeng gingen om daar bij de Textielinrichting onderwijs te ontvangen en die daarom tot de industriele pioniers van het Madjalaja-rayon behooren. Voorts diegenen, die ten tijde van de sarongdepressie in 1938 — toen de handelaren den sarongprijs al te zeer drukten — buiten deze Verlegers om zich aaneensloten om nieuwe afzetgebieden voor hun weefsels te zoeken. Maar deze groep van werkelijke klein-ondernemers is zeer beperkt.

Aan den anderen kant zijn tal van symptomen merkbaar, die wijzen op een groeiende kapitalistische geesteshouding. De belangstelling voor de financiële uitkomsten van het eigen bedrijf, zoomede de scheiding, die door de meeste klein-nijveren gemaakt wordt tusschen inkomsten en uitgaven van de bedrijfshuishouding én die van de gezinshuishouding, komt tot uiting in een primitieve boekhouding, die in vele kleine bedrijven wordt gehouden. Ook in andere bedrijfstakken duidt het voorkomen van een dergelijke boekhouding — die in het tani-bedrijf altijd ontbreekt — op een streven tot toepassing van meer rationeele werkmethoden ¹⁾.

Dat deze boekhouding niet uitsluitend wordt gehouden als gevolg van de, door den Belastingdienst opgelegde verplichting tot regelmatige aanteekening van de uitbetaalde loonsommen, blijkt wel hieruit, dat vele klein-nijveren, die per maand zoo weinig aan loon uitbetalen, dat van dit bedrag geen loonbelasting verschuldigd is, niettemin aanteekening houden van hun inkomsten en uitgaven. Men treft zelfs boeken aan, waarin de dagproductie — in enkele

¹⁾ Zie G. H. van der Kolff, „Bevolkingsrietcultuur in Nederlandsch-Indië”. (Een landbouw-economische studie). Nijmegen 1925, pag. 292.

gevallen zelfs de productie van ieder opgesteld getouw — wordt genoteerd. Het beginnend individualisme vindt bijvoorbeeld een uiting in de bevestiging boven den ingang van vele weverijen in Madjalaja van een bordje met het weinig patriarchale opschrift: „Verboden toegang”. Typeerend voor het ontwakend economisch inzicht is ten slotte de groote belangstelling, die nijverheidsvoorlichters bij de eigenaren van kleine weverijen ontmoeten, voor het opstellen en de wijze van berekening van kostprijzen: de kennis van lezen en schrijven, die bijna alle klein-wevers machtig zijn, is een verdere prikkel, die deze lieden tot vooruitgang drijft en voor de toekomstige ontwikkeling hoopvolle resultaten doet verwachten.

V.

Het is niet goed mogelijk een oordeel uit te spreken over de toekomst van de kleine handweefnijverheid in het Madjalaja-rayon. Het verrassend snelle tempo, waarmee deze nijverheid in een zoo kort tijdsbestek zich heeft ontplooid, vindt op Java in den ontwikkelingsgang van andere inheemsche productie-takken geen voorbeeld; de opvallende zelfwerkzaamheid van de bevolking in de jaren 1936 en 1937 is te vergelijken met de activiteit ten tijde van de Westersche industriele revolutie. De inheemsche samenleving heeft bij deze nijverheidsontwikkeling niet slechts blijk gegeven gebruik te kunnen maken van de haar geboden kansen op het gebied van de nijverheid, maar was ook bereid zich hiervoor financieele offers te getroosten. Want berekend op de basis, dat één opgesteld handweeftoestel correspondeert met de investatie (in het getouw, de voor- en nabewerkingstoestellen, de werkplaats) van f 50.—, zal in de laatste jaren totaal een bedrag van meer dan een half miljoen gulden in deze klein-industrie zijn geïnvesteerd.

De conclusies, waartoe oudere onderzoekers van de Javaansche weefnijverheid zijn gekomen, manen tot voorzichtigheid bij het stellen van prognosen. Zelfs Pleyte, die beter dan iemand in zijn tijd de economische en sociale structuur van de weefnijverheid begreep, heeft in het geheel niet de herleving van het handwerk kunnen voorzien. Zoo komt omstreeks 1912 deze schrijver tot de conclusie, dat in West-Java het weven nimmer een bloeiende tak van nijverheid zal kunnen worden ¹⁾. En toen in het begin van 1938 het kleine

¹⁾ Zie Pleyte, a. w., pag. 40.

handweefapparaat in Madjalaja door de textielcrisis ernstig werd getroffen, kon men de meening hooren, dat deze depressie een blijvenden terugslag op den omvang en de activiteit van deze klein-nijverheid zou uitoefenen. Ook deze voorspelling is door de feiten achterhaald geworden, doordat thans, ofschoon inderdaad een aantal weverijen is weggefallen, de nijverheid weer volop werk heeft en geacht mag worden, versterkt uit de depressie te voorschijn te zijn gekomen.

Slechts willen wij hier wijzen op een desideratum, dat beoogt de economische kracht van deze klein-industrie te versterken. Het behoud en de verdere ontplooiing van de bevolkingsnijverheid in kleinbedrijf bieden immers — naast de gunstige, de industrialisatie van Nederlandsch-Indië begeleidende sociaal-economische vooruitzichten — dit groote voordeel, dat door dezen vorm van nijverheidsontwikkeling voor het eerst in belangrijke mate een maatschappelijke differentiatie plaats vindt, die zich niet slechts beperkt tot het uitsplitsen van groepen van loontrekkers uit de tani-gemeenschap, maar terzelfder tijd een zoo hoog noodigen inheemschen middenstand in het leven roept.

Wil men de economische kracht van de kleine handweefnijverheid vergrooten, dan zullen de commercieele verbindingen tusschen handel en klein-nijverheid moeten worden verbeterd. Zooals reeds eerder werd aangegeven, worden de verdiensten — er nog van afgezien, dat de geheele commercieele verhouding tusschen de garen-en-sarong-handelaren en de klein-nijveren een ongezond beeld vertocnt — beknot door te hooge garen- (inkoop-) prijzen en te lage sarong- (verkoop-) prijzen. Dit nadeel kan nimmer geheel worden opgeheven, omdat de handelaren ten behoeve van de klein-nijveren commercieele handelingen verrichten, die beloond moeten worden. Doch wel kunnen de uitwassen in het commercieele systeem worden beperkt, hetgeen kan worden bereikt door een aaneensluiting van de klein-nijveren in grootere productie-gemeenschappen. Dan kunnen bij den inkoop en verkoop van garens en sarongs in groote hoeveelheden door den handel lagere garenprijzen worden aangelegd en door de nijverheid hogere sarongopbrengsten worden bedongen. Wordt inderdaad zulk een aaneensluiting op groote schaal tot stand gebracht, dan zullen de meest talentvollen onder de klein-nijveren gelegenheid vinden zich verder te ontwikkelen en zich in eigen kring het zoo begeerde economisch leiderschap weten te veroveren.

DE HOUTHANDEL VAN EN OP JAVA TIJDENS DE COMPAGNIE ¹⁾)

DOOR Ir. W. ZWART

Bij het behandelen van een onderwerp als hier boven genoemd beperkt men zich onwillekeurig, doch ten onrechte, tot de Oost-Indische Compagnie en het onder haar invloed staande gebied. We moeten echter altijd Java in zijn geheel bezien en daardoor zullen we pas beseffen hoe weinig we op het oogenblik nog van „Java” weten.

I.

Vóór de Compagnie in Indië kwam, bestond er — natuurlijk binnen het raam van de toenmalige verhoudingen — in Midden-Java reeds een handel in djatihout, die zich niet beperkte tot de onmiddellijke omgeving.

Deze handel was echter zeer waarschijnlijk grootendeels beperkt tot het leveren van scheepsbouwhout, want volgens de berichten der eerste „schipvaarten” waren zelfs in het hartje van het djatiboschgebied — behalve in Jortan bij Grisse — slechts enkele huizen geheel van hout gebouwd. Feitelijk zou men bij de geschie-

¹⁾ De gegevens van dit artikel zijn ontleend aan de algemeen-geschiedkundige werken zooals: de Jonge; Colenbrander: Bescheiden over Coen; de uitgaven van de Van Linschoten-vereeniging over de eerste scheepstochten naar Indië; de Dagregisters van Batavia; Realia op het Register der Besluiten; het Plakkaatboek van Ned.-Indië; Priangan en oud-Batavia; van Deventer: Geschiedenis der Nederlanders op Java; verschillende losse artikelen o.a. van Brascamp benevens enkele onderzoeken in 's Lands archief.

denis van den houthandel daarom tegelijk die van den scheepsbouw moeten behandelen, doch dit zou ons artikel te uitvoerig maken.

Valentijn vermeldt wel eenigen houthandel in het binnenland o.a. van Madioen, doch van grooten omvang is deze handel waarschijnlijk toch niet geweest.

Het voorkomen van het uitstekende djatihout, vlak langs de kust, had vooral in Rembang, Lasem, Toeban en Grisee sinds overoude tijden een drukke scheepsbouwnijverheid mogelijk gemaakt. Lasem werd daarvoor zelfs reeds bij name genoemd in de Nagarakretagama: het lofdicht op Hajam Woeroek, de „Zonnekoning” van Modjopait (1287 çaka).

De koopvaardij- en oorlogsvloten, gedurende de bloeitijden van Japara, Toeban, Grisee en Soerabaja, waren eveneens van djatihout gebouwd.

Volgens de journalen van de eerste schipvaart werden de handelsprauwen der Bantammers geleverd door Borneo, doch de oorlogsvaartuigen waren van „Lasson” d.i. Lasem afkomstig.

Bantam zelf scheen dus — door gebrek aan grondstof en kundig ambachtsvolk? — geen groote eigen scheepsbouwnijverheid te hebben. Voor het kalefateren en verdubbelen der prauwen of schepen zal men dus ook djatihout hebben aangevoerd en misschien het wildhout uit eigen omgeving hebben gebruikt. Latere berichten van de Compagnie blijven er, tot het einde der 18de eeuw, gewag van maken, dat Bantam djatihout uit Midden-Java betrok, al werden de hoeveelheden uiteraard belangrijk minder.

Gedurende de eerste tochten van de „Oostinjevaarders” kalefaterde men de schepen o.a. op Bantam en Grisee, maar de verzekerde beschikking over brand- en timmerhout was voor de Compagnie een bijna even groote levensbehoefte als de levensmiddelen zelf. Het klinkt hier alledaagsch, maar het brandhout bv. was onmisbaar voor het koken van het dagelijksche etenspotje. ¹⁾

Zoolang er geen vaste vestigingen waren, had men het timmerhout slechts nodig voor de schepen — de loge te Bantam had een scheepswerf, die in 1614 werd overgebracht naar Jacatra — maar zelfs voor de eerste versterkingen in de Molukken schijnt men al hout van Java te hebben gebruikt.

¹⁾ In later tijden, toen de Compagnie alle vreemde invloed van Java poogde te weren, werd daarom — behalve in tijden van oorlog — het innemen van brandhout en water toch nog bijna altijd toegestaan.

II.

Het belang van een regelmatige houtvoorziening blijkt al bij het begin van het optreden der Compagnie. In het contract van 1611, dat gesloten werd met Jacatra, staat nl. uitdrukkelijk vermeld, dat de Compagnie het recht heeft om hout te kappen op de eilanden voor de kust „tot bouwing van schepen ende andersints”. ¹⁾

Men wilde dus niet afhankelijk zijn van de binnenlandsche leveranciers. Volgens de Haan was het voorkomen van brandhout op de eilandjes voor de kust dan ook een van de factoren, die pleitten voor het stichten van het gewenschte rendez-vous te Batavia.

In Japara was het hout veel goedkooper dan in Bantam ²⁾, omdat in de laatste plaats uiteraard de transportkosten en winst van den tusschenhandel op het hout drukten, zoodat — tot het afloopen van de eerste loge in Japara (1618) — de Compagnie daar hoofdzakelijk haar hout kocht. In 1618 werd o.a. door Coen naar Japara geschreven zooveel balken, zwalpen en planken op te koopen als men maar krijgen kon. Behalve in Japara werd echter ook in Grisse hout opgekocht. Merkwaardig is het wel, dat reeds Coen contact had met Boeton, „een groot ende oock peupuleert landt hebbende schoon hout”, en het speet hem genoeg geen voldoende timmerlui en smeden te hebben om er fregatten en galeien te laten maken. Een voor onze ooren zeer eigenaardige opdracht gaf Coen in 1620 aan een schipper om in Grisse in te laden: „partye koebeesten, vrouwen, plancken, swalpen, ³⁾ ende andere nootlyckheden voor dese plaetse (Batavia W.Z.) ende verdubbelinge ⁴⁾ van schepen”.

Vermoedelijk kocht de Compagnie het hout van zelfstandige particuliere houthandelaren, doch onder welke voorwaarden dezen het hout kapten, lieten kappen of opkochten is mij onbekend. 't Is mogelijk dat dit laatste geschiedde van de z.g. „Kalangs” ⁵⁾.

¹⁾ Een dergelijke bepaling was in 1607 reeds opgenomen in de contracten met Atjeh en Malakka.

²⁾ In 1613 kostten 100 planken in Japara 33 realen en in Bantam 58.

³⁾ Uit Coen's brieven blijkt al dat het nu nog voorkomende woord „Zwalp”, nl. een balk zonder hart, een van de eerste Hollandsche woorden is, die in het Javaansch zijn overgegaan!

⁴⁾ Het verwisselen van de buitenhuid.

⁵⁾ Een geheimzinnige nog onvoldoende gekende volksgroep ten tijde van Modjopait en Mataram, die nu nagenoeg geheel is opgelost in de Javaansche maatschappij, maar van den Hindoetijd tot omstreeks 1800 scherp van de overige Javanen gescheiden leefden. Zij waren o.a. belast met het kappen, sleepen en bewerken van hout voor den Kraton, maar schenen verder het recht te hebben om in de bosschen vrij hout te mogen kappen en dat ten eigen bate te mogen verhandelen.

Omtrent het eerste vermeldt een rapport van Winnick Kieft in 1655 — toen de havens op last van Mataram weer eens gesloten waren en de handel dus stil lag — dat de Javanen hun „slaven” niet in het bosch durfden zenden om hout te hakken.

Hoe dit laatste echter geregeld was, is weer onbekend. Een mandaat van den Soenan van 1680 spreekt van de tienden van het hout als „boschrecht”, dat reeds van oude tijden geheven werd, doch het is helaas eveneens weer onbekend, door wie en hoe — in natura of in geld — dit werd geïnd. Van historisch belang is het dat Coen reeds in 1615 de Chineezers in Japara liet aansporen zich op den houthandel toe te leggen.

III.

De nieuwe stichting Batavia en het bedrijf der Compagnie groeiden snel en zoowel de Compagnie zelf als haar Europeesche, Inlandsche en Chineesche burgers hadden veel hout nodig. Onmiddellijk gold wat in 1761 door den Gouverneur van Java's N.O. kust, Nicolaas Hartingh, werd geschreven: „Want Batavia moet hout hebben en daartoe de beste middelen uitgedagt werden”. Brandhout was, behalve voor de voedselbereiding, nodig voor de steen-, pannen- en kalkbranderijen; de arakstokerijen en later de suikermolens. Volgens globale berekeningen waren er in de 18e eeuw in Batavia $\pm$ 20.000 S.M. brandhout nodig voor de arakstokerijen en ruim 100.000 S.M. voor de suikermolens.

Omstreeks 1750 begon voorgoed te Batavia schaarschte aan brandhout te heerschen. De maximum prijzen van steenen en pannen en kalk moesten daarom worden verhoogd en elk thuisvarend schip van een „houtgevend” kantoor van Cheribon en Midden-Java moest 20 S.M. brandhout meebrengen. Ten behoeve van de brandhoutvoorziening der suikerindustrie werden drastische maatregelen genomen en daartoe ingegrepen in den eigendom der particuliere landerijen, zooals de Regeering het later niet meer zou durven doen.

Timmerhout was onmisbaar voor de openbare gebouwen; scheepswerven; woon- en pakhuizen; versterkingen; arakleggers; kruit- en watervaten; suikerkisten enz. Behalve voor Batavia was er bovendien hout nodig voor alle stichtingen in de Molukken, Makassar, Sumatra, Malakka, Britsch-Indië, Ceylon, Japan en Kaap de Goede Hoop. Wel werd in den loop der tijden herhaal-

delijk opgedragen om het hout voor de vestigingen buiten Java uit de omgeving van die plaatsen te halen, doch telkens, en maar al te gemakkelijk, keerde men terug tot het betrouwbare en uitstekende Javasche djatihout.

Opgemerkt dient echter te worden, dat de Compagnie wel handel dreef in allerlei kostbare houtsoorten als sandel- en sappanhout, maar *niet* in djatihout. Dit diende uitsluitend voor eigen gebruik, al verkocht zij wel eens bepaalde sortimenten, waaraan groote behoefte bestond en die in den vrijen handel niet gemakkelijk te krijgen waren — bijv. scheepsmasten — aan haar burgers.

Ofschoon om Batavia en vooral in Krawang wat djatihout voorkwam, zal men in den beginne zeer waarschijnlijk meestal wildhout hebben gebruikt, uit de bosschen in de onmiddellijke omgeving der stad en op de eilandjes voor de kust.

Reeds in 1620 werd het kappen van hout zonder vergunning en beneden bepaalde zware maten verboden.

Dat zich al spoedig een stand van particuliere houthandelaren ontwikkelde, blijkt uit de plakATEN voor de „houtcoopers” betreffende het opslaan en verzagen van hout ¹⁾. Al spoedig verzezen op het eiland Onrust en later ook op Edam en Kuiper windhoutzaagmolens voor de Compagnie en in de stad waterhoutzaagmolens voor de Compagnie en particulieren. Deze laatsten moesten zes „sware dubbelde stuivers” voor iedere raamzaag betalen, welke verpachte belasting de Compagnie 14—23 Rds per maand opbracht. Meestal traden Chineezzen als pachters op. Later verpachtte zij haar eigen houtzaagmolens in de stad aan particulieren, om voor haar te zagen. In 1695 sloot o.a. de molenaar Cardeel een contract voor de exploitatie van een zaagmolen met de bijbehorende slaven en slavinnen!

Gedeeltelijk kocht de Compagnie haar hout bij deze houthandelaren, en gedeeltelijk liet zij het door haar eigen of door gehuurde slaven in het bosch hakken. Van heerendiensten daarvoor in de omgeving van Batavia heeft zij maar zeer weinig gebruik gemaakt. Eenige malen stelde de Compagnie schepen beschikbaar voor Chineezzen om daarmee hout te halen van de eilanden voor de kust tegen $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{3}$ van de gekapte hoeveelheid. De Chineezzen wierpen

¹⁾ Aan gewezen Compagniesdienaren werd o.a. toegestaan den houthandel te beginnen. Vele bijzonderheden over dezen houthandel vindt men in de verschillende beschrijvingen van Oud-Batavia.

zich nl. in Batavia al dadelijk op den houthandel, en schenen in den beginne te werken in den vorm van kongsi's, ongeveer zooals de tegenwoordige panglons in Sumatra's Oostkust. Zij werkten daarbij dus ook zelf als houtkapper, hetgeen met de Europeesche „houtcoopers" niet het geval was. Deze stuurden hun slaven in het bosch om hout te hakken, ¹⁾ doch in hoeverre toen het Chineesche of het Hollandsche element in den houthandel de overhand had is onbekend.

Tot onder Speelman leest men nog van Hollandsche houthandelaren, doch de Chineezzen schenen toch al zeer vroeg (1634?) meester van den houthandel te zijn.

IV.

Het wildhout uit de omgeving was voor timmerhout minder geschikt en diende — toen men eenmaal de beschikking had over grootere hoeveelheden djatihout — hoofdzakelijk voor brandhout.

In verhouding tot het timmerhout was het brandhout echter duur. In de tweede helft der 18e eeuw betaalde men voor den vadem (6—8 stapelmeter) 5—7½ Rds, terwijl in 1787 de Compagnie bij aanvoer van djatihout door particulieren te Batavia een balk van 28—30 voet en 11 tot 12 duim dik nog opkocht voor 5½ Rds per stuk of ong. 13—15 gld per m³.

Vervoer te water was de eenige mogelijkheid om het hout uit het bosch naar de stad te brengen. Toen de bosschen in de onmiddellijke omgeving der stad dan ook uitgeput raakten, werden verschillende grachten en vaarten (Antjolsche vaart, Ammanusgracht, Molenvliet) gegraven om het hout aan te voeren. Dit geschiedde door particulieren, die als belooning meestal een strook bosch langs het kanaal kregen, waaruit zij het hout ten eigen bate mochten verkoopen, en het recht van tol heffen.

Voor de scheepswerven op Onrust en de groote gebouwen had de Compagnie echter dringend behoefte aan betere houtsoorten dan de onmiddellijke omgeving van Batavia opleverde.

Na het afloopen van onze loge in Japara in 1618 kon daar voorloopig slechts van tijd tot tijd wat djatihout worden opgekocht.

¹⁾ Een van de eerste „koloniale" die via het leger een behoorlijke burgerpositie in Indië trachtte te veroveren, zal wel de soldaat geweest zijn, die doodgeslagen werd door Bantammers, toen hij bezig was 3 van zijn slaven de plek te wijzen waar zij voor hem brandhout moesten kappen. (Dagregister 23-3-1634).

De moeilijkheden voor de Compagnie werden vergroot toen achtereenvolgens ook Toeban en Grisse door den Soenan veroverd werden en deze bovendien de bevolking van Soemedang — die reeds vóór 1625 levensmiddelen en djatihout leverde aan Batavia — in genoemd jaar liet wegvoeren naar Midden-Java. Na de mislukte belegering van Batavia in 1628/1629 gingen de havens in Midden-Java geheel dicht, zoodat de Compagnie gedwongen was elders hout te zoeken. Een uitkomst was het daarom dat men djatihout kon opkopen in Siam, al ging dit niet altijd even gemakkelijk. De Palembangsche loge, die in 1617 o.a. was gesticht om hout op te koopen, leverde echter slechts weinig. Meer succes had men met den eigen houtkap op de eilandjes in Straat Soenda, o.a. Prinseneiland, Krakatau en vooral Poeloe Besse en Sebesse. De retourvloot en de vaart op Britsch-Indië en Siam kapten hier hun brandhout, doch zij leverden ook het, den djati haast evenarende, ijzerhout. Reeds in 1614 had daarom een Bantamsche Chinees Coen aangeraden Poeloe Besse te bezetten. Dit geschiedde echter pas in 1624, één dag voor de Engelschen er zich wilden vestigen. Deze waren dan ook heftig verontwaardigd en eischten de ontruiming, doch Batavia weigerde beslist weer terug te trekken met o.a. als motief, dat de eilanden bezet waren „omme by praeventie ofte intercertie van andere natien daarvan (n.l. van hout W.Z.) niet versteken te blijven”.

Ook hier had de behoefte aan hout dus weer politieke gevolgen! Geregeld stuurde de Compagnie nu schepen met eigen of gehuurde slaven naar deze eilanden om hout te halen. De soldaten en „matroos” moesten soms mee helpen kappen en zullen danig gekankerd hebben over dit „paerdewerck” zooals het eens door gehuurde slaven werd genoemd.

V.

De voorziening in de steeds groeiende behoefte aan hout van de Compagnie bleef echter onbevredigend. Slechts enkele berichten komt men tegen over voldoende aanvoer van hout doch bijna voortdurend leest men klachten over gebrek daaraan, zoodat soms zelfs begonnen bouwwerken niet konden worden voltooid.

Het verdrag van 1646 met Mataram was dan ook voor de houtvoorziening van minstens evenveel belang als voor de voorziening met levensmiddelen. Uit sommige aanhalingen zou men zelfs op

kunnen maken, dat het djatihout de buit was, die ons naar Midden-Java lokte en voor een tijd de koloniale politiek bepaalde! Hoofdzakelijk voor den opkoop van djatihout werd met toestemming en hulp van den Soenan in 1651 voor de tweede maal in Japara een loge gesticht.

Voor den houthandel in Midden-Java begon daarmee een tijdperk van bloei, dat van tijd tot tijd slechts onderbroken werd door de willekeurige sluiting der havens, waarvan de moeilijkheden ¹⁾ op de „hofreyzen” weer uit den weg moesten worden geruimd.

Met Japara — als hoofdzetel — werd van Demak tot en met het Rembangsche overal hout opgekocht, zoowel door de Compagnie als door particuliere Europeesche burgers ²⁾ en Chineezzen, die te Batavia thuishoorden. Ook de omgeving van Semarang leverde vrij veel hout en kleine scheepjes. Ryckloff van Goens en Valentijn vermelden uitdrukkelijk dat Semarang zich o.a. „erneerde” met houthakken en houtzagen, doch het hout vandaar schijnt hoofdzakelijkheid in vrijen handel naar Batavia te zijn gebracht. Behalve door de Hollanders werd in Midden-Java ook nog hout opgekocht door de Engelschen, Denen, Bantammers en overwalders als Palembangers en Makassaren. Hoezeer deze laatsten voor hun prauwen afhankelijk waren van het Rembangsche djatihout, blijkt uit het antwoord van den Soenan aan van Goens in 1650, toen deze probeerde hem te bewegen aan Makassar den oorlog te verklaren. De Soenan meende toen te kunnen volstaan met zijn havens voor hen te sluiten, speciaal wat betreft de levering van scheepsbouwhout en vaartuigen.

Omgekeerd was de Soenan zelf verlegen om geschut en oud ijzer voor zijn oorlogspolitiek, zoodat, toen de havens weer eens gesloten waren, iedereen die oud ijzer kon leveren, vergunning tot uitvoer voor hout en rijst kon krijgen. ³⁾

¹⁾ Dezelfde moeilijkheden werden ondervonden bij den houtkap in Indramajoe langs de Kali Tji Manoeek, waar — met voorschotten tot 1000 Rds. van de Compagnie — Chineezzen zich hadden gevestigd voor den houtopkoop en houtkap t.b.v. Batavia.

²⁾ De beroemdste onder hen is Abel Tasman, de ontdekker van Australië, die wegens wangedrag uit Compagniesdienst was ontslagen en zich als houthandelaar had gevestigd.

Twee bescheiden vertegenwoordigers van den pioniersgeest van ons volk in die dagen zijn Frans Vlack en Jan Jansz, die zich in Demak hadden gevestigd om een houtzagerij en schepen te bouwen, doch door de Javanen werden „besprongen” en vermoord. (1653).

³⁾ Ook in zake oud „ijzer” is er dus geen nieuws onder de zon.

De Dagregisters geven een levendig beeld van den houthandel in die dagen. Bijna alle brieven naar en van Japara handelen over hout; men kon niet genoeg krijgen en had gebrek aan scheepsruimte om alles af te voeren. Vooral had men groote behoefte aan de speciale vormen van scheepsbouwhout als masten, krommers, knieën, opsitters, oplangers, buikstukken, om enkele termen te noemen uit de lange lijst van deze speciale houtwerken. De brieven om levering daarvan zijn soms zoo dringend, alsof het heil van de Compagnie er van afhing. ¹⁾

De Compagnie, die het hout niet uit voorraad kon opkopen, plaatste doorlopend bestellingen waaronder soms partijen van 1000 balken van 8 m en langer, welke bestellingen nu niet meer zouden kunnen worden uitgevoerd! De Gouverneur van Pati beloofde eens binnen twee maanden 2000 van deze lange balken te leveren.

Door middel van „schenckages” ²⁾ moesten de Javaansche grooten bewerkt worden om den houthandel niet tegen te werken. Veel hout werd rechtstreeks door de Javaansche gouverneurs geleverd, die in den houthandel groote bronnen van inkomsten zagen en zich daarom wel eens het monopolie wilde toeëigenen, plotseling den prijs met een 100 % probeerden te verhoogen of voor zich zelf soms een specialen hooger prijs bedongen.

Een groot gedeelte van de bestellingen werd echter ook overgenomen door particuliere handelaren, al werd dan meestal de Gouverneur daarvan in kennis gesteld, om hem zodoende in de gelegenheid te stellen mede te dingen. In den beginne overheerscht onder deze handelaren nog het Javaansche element en merkt men slechts terloops wat van Chineezten. ³⁾ In 1653 blijkt dat Chineesche houthandelaren van Batavia op de Rembangsche kust veel hout hadden verzameld, doch dit door het uitvoerverbod van den Soenan niet mochten vervoeren. In dat zelfde jaar kon door de Compagnie met Chineezten te Rembang een contract gesloten worden om binnen 10 dagen 1000 stuks kleine balken, eenige kromhouten en wat planken te leveren! Een ander bericht

¹⁾ Rembang heeft nooit genoeg scheepsbouwhout kunnen leveren. Gedurende het geheele bestaan van de Compagnie werd dit nog aangevoerd uit Holland en later betrokken van Riouw, Malakka en Palembang.

²⁾ O.a. weleens een „Kelderken (= 15 flesschen W.Z.) gedistilleerde wateren”.

³⁾ Een merkwaardig berichtje is dat van 1675 in een brief van Couper naar Batavia, waarin sprake is van den Chineeschen sabandar te Joana, „de eenigste houtvester tot Javana”.

maakt er melding van, dat de Compagnie zou probeeren zelf met de Javaansche houthakkers te contracteeren, omdat de Chineezzen deze laatsten te veel beknipten, zoodat de kap achteruitging.

Onopgelost is echter de vraag — hetgeen juist in ander verband van veel belang is — hoe en met welk recht deze Gouverneurs en particuliere handelaren — die zooals vroeger gezegd hun slaven in het bosch stuurden — hout mochten kappen. Lieten de Gouverneurs dit in heeren dienst doen, of door hun eigen koelies of slaven? Hoe werd het „boschrecht” van den Soenan ad 10%, waarvan in een mandaat van 1680 sprake is, voldaan? Leverden de in de bosschen als vrije houtkappers zwervende Kalangs het benoodigde djatihout en verkochten dezen dit aan de opkoopters langs de kust? Uit sommige berichten blijkt dat het hout soms moest worden opgekocht uit de tweede of derde hand, zoodat de houthandel al gespecialiseerd moet zijn geweest.

Doch niet alleen de rechtstreeksche opkoop van hout door de Compagnie, maar ook haar opdrachten voor den bouw van verschillende vaartuigen bevorderden den houthandel in Midden-Java. In den beginne liet zij bouwen op de inlandsche werven — in Semarang, Demak en vooral Rembang — en zond dan haar scheepstimmerlieden daarheen om toezicht te houden. Een volgende stap was het aanbesteden van vaartuigen bij enkele Hollandsche scheepsbouwers, die zich o.a. op Rembang vestigden, terwijl de Compagnie na het verdrag van 1676 zelf het recht verkreeg overal scheepswerven op te richten en daartoe in Rembang overging.

De bloei van den Rembangschen houthandel drong tot andere streken door en moedigde de daar wonende grooten aan ook een deel van de daarmede te behalen handelswinsten machtig te worden.

In 1663 noodigde de Gouverneur van Grisee de Compagnie uit om daar hout op te koopen, want van den Soenan had hij opdracht gekregen Grisee te maken tot een stad als Japara. Veel zaken kwamen echter niet tot stand, totdat in 1672 door den Resident van Japara aan Chineezzen in Grisee voorschot werd verleend op levering van hout.

De houthandel met Kendal, Kaliwoengoe, Pemalang en Brebes ontstond in 1665. De Soenan eischte plotseling 8 jaar belasting op en de eenige manier om daaraan te kunnen voldoen was het verkoopen van djatihout aan de Compagnie. Van den beginne af blijkt echter dat deze streken over het algemeen niet zulk zwaar

hout of zooveel scheepsbouwhout konden leveren als het Rembangsche. ¹⁾ Vooral duigen was hier een geliefd sortiment en tien duizenden stuks werden daarvan dan ook door de Compagnie opgekocht.

VI.

Zooals gezegd, kocht de Compagnie het djatihout slechts op voor eigen gebruik. Over den eigenlijken particulieren houthandel uit dezen tijd staan minder gegevens ten dienste. Teekenend is wel, dat vermeld wordt, dat de particuliere houthandelaren niet zoo goed met de „grooten” om konden gaan als de Compagnie, die waarschijnlijk wat ruimer geschenken kon geven!

In de Dagregisters van het Kasteel Batavia komen uitvoerige gegevens voor over de maandelijksche aanvoeren van producten, waaronder ook hout. Het is echter niet mogelijk daaruit op te maken in hoeverre deze aanvoeren bestonden uit djatihout, dat reeds door Bataviasche handelaren in Midden-Java was opgekocht, of uit aanvoeren van inlandsche handelaren, die voor hun product in Batavia een zeker koopende markt gevonden hadden. Uit de geringe hoeveelheden per schip zou men opmaken dat het laatste het geval is. Een enkele maal, o.a 1657 en 1676, is de particuliere aanvoer van hout zoo groot, dat de Compagnie op Batavia zelf voldoende kon inkoop en haar eigen inkoop in Rembang matigde.

Uit de beschikbare gegevens kan men eenig denkbeeld krijgen over den omvang van den houthandel van Batavia met „Java” gedurende dit tijdperk.

In 1674 werden te Batavia aangevoerd:

Soort ²⁾	Door de Compagnie stuks	Door particu- lieren stuks	Samen stuks
Planken	17745	9140	26885
Balken.....	6255	6024	12279
Zwalpen	1399	252	1651
Duigen	4375	109600	113975
Scheepsbouwhout	3320	146	3466
Masten	59	—	59

¹⁾ In Kaliwoengoe en Kendal kwamen wel zware bosschen voor, doch het volk was niet zoo geoefend in kap en sleep.

²⁾ In verschillende vormen en benamingen.

Deze gegevens wijzen op een voor dien tijd zeer omvangrijken handel, die geschat kan worden op 15000 m³ hout per jaar. Daarbij moet bedacht worden, dat balken, zwalpen en masten gevraagd werden in afmetingen van 5-8-10-15 meter en meer ¹⁾, zoodat een dergelijke levering nu niet meer mogelijk zou zijn. Het hout kwam uit verschillende havens, nl. Krawang, Indramajoe, Pamanoe kan, Tjiasem, Cheribon, Kaliwoengoe, Kendal, Semarang, Demak, Japara, Joana, Rembang en omgeving, Grisse. Eigenaardig is het wel, dat uit Madoera geen hout scheen te worden aangevoerd, ofschoon daar toch ook groote djatibosschen voorkwamen.

Het is uiteraard moeilijk een vergelijking te maken tusschen de toenmalige en de tegenwoordige houtprijzen. Een met hout geladen, middelmatig groot Compagnieschip had voor f 5000.— waarde aan boord. In 1653 kostte een balk van 16-20 voet lang en $\frac{3}{4}$ voet breed $\frac{1}{2}$ Rds! In 1673 werd een contract gesloten voor leveringen, vrij aan boord, van een belangrijke partij hout in Demak. Voor moerbalken van 10-12 meter lang en ongeveer 40 cm breed en dik was de prijs $4\frac{1}{2}$ Rds per stuk. Een dergelijke balk van ± 2 m³ inhoud kost nu volgens de limieten van het Boschwezen op de stapelplaatsen f 110 tot 125 gld., dus in den handel nog veel meer. Balken van 6-8 m lang en 40 cm dik en breed kostten 1 Rds en nu f 50 tot 60 gld. per stuk. Daarentegen mocht voor een balk van 30 voet lang en ± 80 cm dik en breed wel 30-35 Rds betaald worden. Ook uit de vergelijking van de toenmalige en tegenwoordige verhouding tusschen de prijzen van hout, rijst en vee ²⁾ blijken de houtprijzen in de 17de eeuw belangrijk lager te zijn geweest dan tegenwoordig.

De opkoop van hout ging meestal op voorschot, hoeveel bezwaren de Compagnie daar ook tegen had, zoodat zij bij de minste verbetering van het aanbod dan ook probeerde het zonder voorschot te doen.

Volgens het Dagregister van 15 April 1663 was het echter onmogelijk om zonder voorschot voor 20 realen koopmanswaren aan te besteden: „alzo deese naeckte Javanen niets in de wereld en hebben omme daarmede te beginnen: Jae de Javanen selfs, die de waardije van een reaal aan hout uyt het bosch willen hebben

¹⁾ Balken van 8 m werden vaak nog maar „kleyne huisbalken” genoemd!

²⁾ Een sappi werd gekocht voor 7,5 gulden; de rijstprijzen bedroegen in normale jaren: 15 — 20 Rds per last = $\frac{3}{4}$ Rds per pikol.

moeten geld op de hand geven zynde altyt bevreest om aan 't cortste eynde te blyven".

Een erg gunstig beeld van den economischen toestand van de Inlandsche maatschappij uit die dagen, geeft het bovenstaande dus niet en het „perskot"-systeem is eveneens al van ouden datum! Vaak was het echter ook wantrouwen tegen de Compagnie, dat de handelaren — ook al hadden ze voldoende middelen — om voorschot deed vragen, want dan waren zij tenminste zeker van de afname van het bestelde hout! Wanneer de Compagnie nl. geen schepen genoeg had om al het gereed liggende hout af te halen, bleven de handelaren met hun hout tot het volgende seizoen zitten en hadden zij dus alle risico van kwaliteitsachteruitgang. In October 1675 lagen er in het Rembangsche nog wel 15 scheeps-ladingen onafgehaald hout! Van Compagnie's zijde waren er daarentegen dikwijls klachten over de kwaliteit van het geleverde hout en dat de verkoopers er in slaagden, net als nu de houtkappers soms nog probeeren, door het kunstig volstoppen van de gaten in het hout, dit voor goede waar te slijten!

Door haar voortdurend geldgebrek in Indië ¹⁾ gaf de Compagnie het liefst goederen en dan vooral „cleeden" in betaling voor het gekochte hout, zoodat de handel voor een gedeelte eigenlijk ruil-handel was. Op deze manier sneed voor de Compagnie het mes van twee kanten; zij had minder geld noodig en de winst op de „cleeden" kan men ongeveer nagaan, als men leest, dat een partijtje „ongewilde cleeden" nog met 96% winst werd verkocht. ²⁾

Zeër eigenaardige vormen nam die ruilhandel aan als de Gouverneurs allerlei kostbaarheden o.a. „Persiaansche" paarden aan de Compagnie vroegen voor hun geschenken aan den Soenan en deze met hout wilden betalen.

Toen de Soenan tusschen 1660 — 1675 steeds meer geld preste van zijn gouverneurs, kwamen doorlopend aanvragen om voorschot van eenige duizenden — van Pati eens zelfs 20.000 — realen op voorschot van levering op rijst en hout! De Compagnie voelde

¹⁾ Het kwam op Japara wel voor dat de Resident goederen beneden de markt moest verkoopen om in de dagelijksche behoeften te voorzien en dat de houthandelaren aan de Compagnie 2 of 3 maanden crediet moesten geven.

²⁾ Een van de eigenaardigste artikelen, die de Compagnie eens in betaling probeerde te geven voor hout was een partijtje *bedorven* „massooibast". Deze bast, afkomstig van Nieuw-Guinea, was toen een handelsartikel der Cerammers en diende voor een aangename smaak in den mond.

daar echter niets voor; niet alleen omdat zij zelf chronisch geldgebrek had, maar ook omdat de Javaansche gouverneurs wat al te vaak werden afgezet en zij dan haar realen kon nakijken! Al die aanvragen om voorschot werden dan ook „beleefdelyk geëxcuseerd”. Men wilde wel gereedliggend hout opkoopen, zoodat daar eerst voor gezorgd moest worden.

VII.

Gedurende de eerste eeuw van haar bestaan heeft de Compagnie den inlandschen houthandel en scheepsbouw rechtstreeks en zijdelings ten zeerste bovorderd en deze in vergelyking met voorheen een bloeitijd doen beleven. Pas door haar werd djatihout voor de Javaansche economie een handelsartikel van beteekenis. De toestand wordt het beste geteekend door Rumphius (1628 — 1702) in het Ambonsch Kruidtboek. „De Javanen drijven veel handel in dit hout, vooral op de plaatsen Rembang en Lasem, waar zij allerhande balken, dolken en ribben te koop brengen, waaronder balken van twee en drie voet dik in het vierkant, die somstijds zoo dik op elkander liggen, dat ze in den grond zinken; een menigte van schepen en vaartuigen worden aldaar getimmerd en dan voorziet de Edele Compagnie nog al de geheele Oost door hare schepen met dit timmerhout”. ¹⁾

Helaas zijn de Dagregisters van Batavia niet verder uitgegeven dan tot 1682. Dit is niet alleen jammer voor een geschiedenis van het bosch en den houthandel, maar voor den geheelen gang van zaken, vooral in economisch opzicht. De ommezwaai van vrijen handel naar contingenten en verplichte leveringen is daardoor niet meer in details te volgen en evenmin de invloed daarvan op de Javaansche maatschappij.

VIII.

In de periode 1675 — 1750 werd als gevolg der binnenlandsche oorlogen — waarin zij zeer tegen haar zin betrokken werd — de Compagnie van koopman tot soeverein.

Het eerste gebied buiten Jacatra, waarin de Compagnie als gevolg der troebelen vasten voet kreeg, was Cheribon (1680).

¹⁾ De Chineezzen op Ambon betrokken reeds toen uit Rembang hun bekende „doodkistplanken”.

Om politieke redenen wilde zij voorkomen dat Bantam zich daar nestelde, maar het „houtrijke” van dat gewest — zooals van Deventer het uitdrukte — lokte haar niet minder. Tegelijk vestigde de Compagnie voorloopig, als bondgenoot van den Soenan, haar gezag in Indramajoe, Pamanoekan, Tjiasem, enz. en de Preanger. Hiermee won zij dicht bij Batavia een gebied, dat groote hoeveelheden djatihout kon leveren, en de belangstelling van de Compagnie voor dit gebied daalde naar mate de houtvoorraden in den loop der tijd slonken! Terwijl eerst nog contracten gesloten werden om dit hout op te koopen tegen „bazaarsprijs” ¹⁾ in Cheribon of op Batavia geleverd, werden al heel spoedig gedwongen leveringen van hout tegen een zeer lage vergoeding aan de Sultans of Regenten vastgesteld.

Behalve de Compagnie zochten echter ook haar dienaren voordeel in de nieuw bezette gebieden, zoodat reeds in 1715 een verbod moest worden uitgevaardigd aan de Preanger Regenten om hout voor particuliere rekening van Compagniesdienaren te kappen!

De bezetting van Cheribon was een uitkomst voor de Compagnie, want gedurende de verschillende Javaansche oorlogen waren juist de „houtleverende kantoren” (Rembang, Joana, Demak) herhaaldelijk het tooneel van strijd, zoodat de „procure” der houtwerken in de knel kwam. Er werd niet gekapt en de houthandelaren „in de bogt van Rembangh” vluchtten vaak onder de bescherming van ons garnizoen te Japara.

Bovendien werd de leverantie van hout openlijk tegengewerkt door verschillende Javaansche grooten, ondanks het feit, dat de Compagnie den Soenan hielp en de vrijheid van handelen in het contract van 1676 uitdrukkelijk was toegestaan. Het was zelfs zóó erg, dat de Soenan daaromtrent in 1680 een mandaat, mede onderteevend door alle strandheeren, uitvaardigde, waarin de vrije handel in allerlei voortbrengselen, w.o. hout, uitdrukkelijk werd gelast.

De contracten van 1676, 1705 gaven de Compagnie o.a. het recht „loges” en scheepswerven te maken in Rembang en langs de geheele kust, terwijl tevens door de Javaansche Gouverneurs gezorgd moest worden voor werkvolk en hout, zij het nog tegen betaling van de marktprijzen.

¹⁾ 9 — 10 Rds per 100 planken.

De economische beteekenis van het hout en de invloed daarvan op de politieke gebeurtenissen in dezen tijd mogen hieruit blijken, dat volgens de brieven van 1692 naar Heeren Zeventien: Tegal, Semarang, Demak bezet moesten blijven „om te gauderen van de houtwerken” en Rembang eveneens om het vele en beste hout en de bekwame gelegenheid voor een scheepswerf.

De Rembangsche bosschen raakten omstreeks 1700 echter uitgeput en de kappers hadden reeds 12 dagen noodig om de gevraagde houtwerken naar het strand te sleepen. De Soenan machtigde daarom in 1709 de Compagnie om langs de Kali Solo en verder in Sidajoe, Toeban, Lasem, Joana en Pati de mooiste bosschen uit te zoeken, terwijl de Javaansche mantri's van die streken gelast werden alle gewenschte houtwerken te doen kappen en alleen aan haar te leveren. De voorwaarden van levering en betaling van de houtwerken zouden geschieden volgens de daaromtrent gemaakte bepalingen in Pekalongan, Pemalang, Tegal en Brebes.¹⁾ In totaal bedroegen deze leveringen toen reeds in Brebes 1500, Weleri 2000, Demak 3000 zware balken en in Japara 2000 zware en 2000 lichte balken. Voor de 1500 balken in Brebes werd slechts 300 Rds betaald!

De vrije handel en opkoop van de Compagnie waren hier dus vervangen door gedwongen leveringen tegen vaste betaling en van een vrijen houthandel bleef op deze manier weinig meer over.

Uit de onderhandelingen van Coyett met den Soenan in 1733 blijkt, dat van Javaansche zijde werd geklaagd over de uitvoering van die contracten, omdat door Compagnie's Residenten — zeer waarschijnlijk ten eigen bate — behoorlijk geknoeid werd met het z.g. „onbequame” d.w.z. afgekeurde hout, hetgeen vaak zonder betaling aangenomen werd, terwijl bovendien zwaardere leveringen werden geëischt dan was bepaald. Op voorstel van de Compagnie werd daarom overeengekomen, dat van elke levering behoorlijke quitanties zouden worden afgegeven, waarvan een exemplaar naar Semarang zou worden gestuurd, en dat het afgekeurde hout door een speciale commissie tegen speciale prijzen zou worden overgenomen.

¹⁾ Datum en voorwaarden van deze overeenkomst zijn mij echter onbekend. Op grond van deze verzekerde houtlevering durfde de Compagnie waarschijnlijk in 1707 een houtzaagmolen op te richten „op den hoek van „Brebes”. In 1741, gedurende den opstand der Chineezers, werd deze houtzaagmolen verwoest. In 1761 schreef Hartingh nog dat dit „een duur paardje” was geweest.

IX.

Het contract van 1743, waardoor de Compagnie ten slotte voor goed in het bezit raakte van de Noordkust en Oosthoek, gaf haar het recht eigenmachtig regelingen te treffen omtrent den houtkap, terwijl al het djatihout in het overige gebied bij uitsluiting aan haar of hen, die daartoe van haar verlof hadden gekregen, geleverd mocht worden. Ook de inlandsche scheepsbouw werd beperkt tot eigen gebruik en het overschietende hout daarvan moest aan de Compagnie verkocht worden.

De verplichte leveringen van hout, die tot dusverre nog te beschouwen waren als een vrije overeenkomst tusschen Soenan en Compagnie, werden nu omgezet in contingenten d.w.z. gedwongen leveringen in natura, tegen een zeer geringe vergoeding, terwijl deze houtcontingenten bovendien veel hooger werden opgeschroefd. ¹⁾ In totaal waren in 1747 voor den gedwongen houtkap aangewezen 6800 man, die vrij waren van andere diensten, terwijl aan de Regenten 6000 Rds werd uitgekeerd voor het inkoopen van buffels om het hout te sleepen naar het strand of naar vlotbare rivieren. In later tijden werden de prijzen soms verhoogd, maar hooger dan 1 Rd. voor een zwaren balk kwamen ze toch niet.

Bij de beoordeeling van den druk van dezen gedwongen houtkap op de bevolking en het overkappen der bosschen moet men bedenken dat er zooveel hout (soms 2 × zooveel) aangevoerd werd, dat niet of zoogenaamd niet voldeed aan de eischen en dus afgekeurd werd voor de levering. Naar alle waarschijnlijkheid was dit afkeuren voor de residenten een bron van voordeelige knoeierij! Van tijd tot tijd werd dit afgekeurde hout ook tegen de hoogst te bedingen prijzen aan particulieren verkocht.

Van hoeveel belang de houtleveringen aan de Compagnie in Midden-Java waren, blijkt het best uit de Memorie van Overgave van Nicolaas Hartingh, den bekenden Gouverneur van Java's N.O. kust te Semarang (1761). Midden-Java was „de koornschuur en houtwerf kunnende de Compagnie buiten dit gezeegend land niet wel bestaan.” Van de totale „winst” in dit gebied ad 125000 Rds waren 45000 Rds, dus meer dan $\frac{1}{3}$, afkomstig van hout. Deze berekening was echter slechts gedeeltelijk juist, want van het contin-

¹⁾ De 10500 balken van 1733 waren in 1761 reeds 19600 balken geworden, zij het over een grooter gebied verdeeld.

gent van 19600 balken werd in de eerste jaren slechts de helft geleverd.

De steeds voortschrijdende uitputting der bosschen dwong de Compagnie zelfs de contingenten langzamerhand te verminderen, zoodat deze omstreeks 1800 nog maar 9600 stuks balken bedroegen. Van deze balken werden er 2-3000 op de Rembangsche scheepswerven gebruikt en enkele duizenden verzaagd in den molen te Japara, zoodat er jaarlijks — behalve het kleine hout — ongeveer 6000 balken naar Batavia moesten worden vervoerd.

X.

Gedurende het geheele tijdvak 1680—1740 is mij omtrent den particulieren houthandel in Midden-Java geen enkele bijzonderheid bekend!

Door het verdrag van 1743 werd hij in Midden-Java afhankelijk van de welwillendheid van de Compagnie. Onder de „maatregelen van herstel” van den „Hersteller” van Imhoff behoorde ook het toelaten en bevorderen van de burger- en smalvaart der houtwerken, doch in hoeverre dit eenig resultaat heeft gehad is niet bekend. In de bovengenoemde nota van overgave van Nicolaas Hartingh wordt slechts voor Toeban, Lasem en Rembang vermeld, dat er nog particuliere houthandelaren gevestigd waren. Het is mogelijk dat in Toeban ook nog eenige Inlandsche houthandel bestond (Regent!), doch in Lasem en Rembang is nu alleen maar van Chineezzen sprake. Jaarlijks kocht de Compagnie daar in dezen tijd voor haar eigen behoefte, boven de contingenten en gedwongen leveringen der Javanen, van de Chineezzen nog 4 à 5 scheepsladingen zwaar hout en plankjes, die naar Batavia en Onrust werden vervoerd, maar ondanks alle contingenten en bijkopen in Rembang, werd in 1779 te Batavia nog door de Compagnie geklaagd over het „geduurig gebrek aan hout”.

De vermoedelijke oorzaak, dat de vroegere Inlandsche houthandel overging in Chineesche handen, zullen — behoudens door het grootere handelstalent van deze laatste volksgroep — waarschijnlijk geweest zijn de gedwongen heerendiensten voor den houtkap van de Javanen — waaraan de Chineezzen niet onderworpen waren — en de gemakszucht van de Regenten, die hun dessa's met bosschen verpachtten in plaats van zelf in hout te handelen.

De mogelijkheid en basis voor een particulieren houthandel lagen n.l. in de ter beschikking van de Regenten in deze districten gelaten bosschen. Ofschoon de Compagnie zich als domeinheer van alle djatibosschen beschouwde, waren deze laatste verdeeld in z.g. Compagniesbosschen en in bosschen van de Regenten. In de eerste mocht alleen voor haar worden gekapt; in de laatste mochten de Regenten kappen voor hun particulieren handel en om dezen van hout te voorzien en om daaruit wat inkomsten te trekken. Hout was de eenige natuurlijke rijkdom van deze gewesten, want sawah's waren er ternauwernood genoeg voor de eigen bevolking, zoodat de Regenten daaruit geen inkomsten konden trekken. De gemakkelijkste wijze voor de Regenten om uit hun bosschen inkomsten te trekken was het z.g. verhuren ¹⁾ van dessa's met de daarbij behorende bosschen, waarbij voor elke dessa werd bepaald, hoeveel houtkappers en buffels voor den sleep ter beschikking stonden van den huurder om daarmee in de bosschen om die dessa gratis hout te kappen. Het behoeft geen betoog dat, met deze wijze van exploitatie, de bosschen ontzettend werden leeggeplunderd, omdat de huurder er probeerde uit te halen, wat maar eenigszins kon. Slechts van enkele gevallen is mij bekend hoeveel de „huur” van dergelijke boschdessa's bedroeg en wat daarvoor geleverd moest worden. De dessa Djiken langs den grooten weg Blora—Tjepoe was verhuurd voor 140 Spaansche realen per jaar en moest daarvoor 16 scheepskielen voor de Madoereesche vaartuigen — Bandoeang genaamd — leveren. Na aftrek van alle kosten bedroeg de winst op een kiel nog 25-30 Rds.

In de tegenwoordige houtvesterij Tjepoe waren 11 dessa's verhuurd voor 450 realen voor levering van 428 zwalpen van 35-36 voet en verder 13 dessa's voor 260 realen voor levering van 414 stuks van deze zwalpen.

Eischen van dergelijke houtwerken — waaraan nu niet meer zou kunnen worden voldaan — moeten buitengewoon vernielend op de bosschen hebben gewerkt, doch beteekenden voor den Regent een behoorlijk inkomen. Of de Regenten in de Vorstengebieden deze dessa's zonder hoogere machtiging mochten verhuren en hoe-

¹⁾ Volgens een onderzoek in 1776 waren er van de 8585 dessa's in het Compagniesgebied 1314 „verhuurd”; soms was de verhuring echter van weinig belang. In Lasem was een dessa verhuurd aan den boschganger om hem altijd een „roeier” te leveren! Door deze „verhuringen” drukte de gedwongen diensten, bijv. voor den houtkap, dubbel zwaar op de overblijvende bevolking.

veel zij zelf van de huur weer moesten afstaan, is mij echter onbekend. Behalve in het Compagniesgebied huurden de Chineezzen ook dessa's met bosch in Bloia op Soenansgebied en dan in Rembang of Lasem dessa's voor levering van kappers en buffels, om in Blora te werken. De huurders waren bijna uitsluitend Chineezzen uit Toeban, Lasem en Rembang benevens de kapitein-Chineezzen van Japara, Semarang en Soerabaja en verder de Resident van Rembang.

Deze laatste was eigenlijk ongemerkt de grootste particuliere houthandelaar en scheepsbouwer geworden en had daardoor — ondanks zijn schamel traktement zooals de overige Compagniesdienaren — een van de vetste postjes van de Compagnie. De Resident huurde dessa's in Rembang, Lasem en Toeban en door zijn ambtelijke positie zal hij de beste bosschen wel goedkoop hebben gekregen. Het daarin gekochte hout verkocht hij gedeeltelijk aan de Compagnie zelf, gedeeltelijk aan particuliere handelaren op Batavia en gebruikte de rest voor den bouw van den voor zijn rekening op de Compagnieswerf in Rembang gebouwde schepen. Eveneens was hem toegestaan voor een bepaalde — natuurlijk geringe — som in Rembang al het hout van de Compagnie op te koopen, dat geleverd werd boven de vereischte 2000 balken. Hierbij lag de verdienste o.a. in de mogelijkheid het voor de Compagnie geleverde hout af te keuren en dit ten eigen bate te gebruiken! Wie maar half met de toestanden onder de Compagnie op de hoogte is, kan bevroeden, wat daar een bron van verdere knoeierijen in lag.

Niet voor niets werd in 1761 al geschreven „de Resident van Rembang wordt schielyck ryck” en zijn verdiensten uit den houthandel werden op 40.000 Rds 's jaars geschat! Toen in 1787 bepaald werd dat per jaar slechts 19 reizen met particuliere schepen van Batavia naar Rembang mochten gedaan worden om hout te halen, werden er daarvan 4 gereserveerd voor den Resident van Rembang. Natuurlijk waren er „motieven” om dergelijke bevoordeeling te verklaren. De Resident zou nl. een behoorlijken voorraad hout moeten kunnen vormen om de Compagnie in spoedeisvende gevallen uit voorraad dadelijk te kunnen helpen! De Compagnie gelastte echter later het hout, dat hij particulier inkocht, duurder te betalen, om daarmee de boschvolkeren te steunen en bij den Resident kon het wel lijden! Hij zal het er op andere manier bovendien wel weer hebben uitgehaald.

De Resident van Japara had een andersoortigen houthandel. De Compagnie had daar sedert 1744 ¹⁾ een eigen waterzaagmolen, die in 1778 voor 14000 Rds was overgegaan aan den Resident. Uit het houtcontingent dat door Japara, Joana en Pati aan de Compagnie geleverd moest worden, werden 2000 balken van 22-25 voet tegen afscheepsprijs afgestaan aan den Resident, die daaruit op den Compagniesmolen voor eigen rekening planken zaagde en deze tegen vastgestelde prijzen aan de Compagnie leverde. Naast deze leverantie van en aan de Compagnie — tot 40-50.000 planken per jaar — kocht hij echter nog particulier hout op — o.a. uit het tegenwoordige Grobogan, dat toen nog onder Djogjakarta behoorde. De Resident zette zelfs een meubelindustrie op en verkocht de meubels als „paryse”, d.w.z. Japarasche meubelen in Batavia. Zijn schepen waren voor dien handel vrijgesteld van haven en ankeragiegeld!

De derde Resident-houthandelaar was die van Cheribon, waarvan de Haan veelbeteekenend verklaart, dat we waarschijnlijk zoo weinig over Cheribonsche bosch- en houtzaken weten, omdat alle voordeelen daarvan — geschat op 10-17.000 Rds 's jaars — aan den Resident toevielen. Cheribon was mede daarom een van de vetste postjes van de Compagnie en altijd door vriendjes of verwanten van de Hooge Regeering bezet. De Cheribonsche levering van hout, n.l. eenige duizenden balken, en verder tien duizenden duigen en sirappen, was waarschijnlijk eveneens ongemerkt in handen van den Resident gekomen. Deze betaalde daarvoor aan de Cheribonsche prins 4000 Rds ²⁾ en verkocht een gedeelte daarvan aan de Compagnie tegen tariefsprijs en de rest aan particulieren op Batavia. Toen in 1797 de particuliere houthandel eens verboden werd, klaagde de Resident in zijn nota van overgave over de daardoor door hem geleden schade en vroeg hij een hogere levering aan de Compagnie!

Ook in Cheribon waren echter nog eenige dessa's met bosch verhuurd aan Chineezers uit Batavia.

Van een houthandel door de andere residenten langs Java's N.O.kust zijn mij weinig bijzonderheden bekend. De Resident van Grisse handelde — zij het op bescheidener schaal — eveneens

¹⁾ In 1707 is reeds sprake van een houtzaagmolen in Japara, doch deze was in den Chineezen-oorlog van 1740 — 1744 verwoest.

²⁾ De bekende Dirk van Hogendorp verbeterde later als Resident van Japara deze zagerij en daarmee ook zijn inkomsten.

³⁾ Althans theoretisch. Op allerlei manieren, o.a. door het geven van voorschot tegen hooge rente, kwam van die uitbetaling in werkelijkheid niet veel.

in hout. De Compagnie kocht n.l. hout op langs de Solo in het Soenansgebied (Tjepoe, Ngawi, Madioen) en dan viel er ook voor den Resident wel wat af. Het is niet onmogelijk dat de opkoop van hout voor rekening van de Compagnie langs de Solo niet erg vlotte, omdat de Resident vóór ging. Uit een rapport aan N. Engelhard, Gouverneur te Semarang (1801 — 1806), blijkt dat het de Resident van Grisse was, die *onder inlandsche namen* de op blz. 53 genoemde dessa's in Tjepoe had gehuurd!

Bovendien kan ook moeilijk worden aangenomen, dat de Resident van Joana, waar vrij veel hout verhandeld werd, voor inlandschen en Chineeschen scheepsbouw, daar niet op een of andere manier bij betrokken is geweest.

In de omgeving van Batavia dreven met toestemming ¹⁾ van de Compagnie de Europeesche posthouder te Tandjoengpoura en de Regent van Krawang een houthandel. De eerste mocht in heerendienst voor eigen rekening kappen, waarvoor hem 50 koelies ter beschikking stonden, hetgeen in 1793 voor 600 Rds werd afgekocht; de laatste verhandelde van tijd tot tijd ook wat djatihout maar trok hoofdzakelijk inkomsten uit den verkoop van brandhout uit de vloedbosschen van zijn gebied. Gedeeltelijk deed hij dit voor eigen rekening, gedeeltelijk verpachtte hij het recht van visscherij en houtkap in bepaalde streken, o.a. aan de boschgangers in dienst der Compagnie, die of zelf exploiteerden of weer onderverhuurden aan Chineezzen. Voor dezen houtkap werd zelfs al volk aangevoerd uit Midden-Java! Wel moest de Regent eigenlijk per jaar 4000 vadem brandhout als contingent aan de Compagnie leveren, maar daaraan werd meestal slechts voor de helft voldaan, want anders bleef er geen volk over voor den houtkap van den Regent, die toch ook bestaan moest.

Door de groote vraag naar brandhout werden de bosschen echter ook daar overkapt, zoodat aan de Chineezzen — die hoofdzakelijk den brandhouthandel in handen hadden — in 1776 werd verboden in Krawang brandhout te laten kappen, doch vrijheid werd gegeven dit ten Oosten van Krawang te doen.

Op Batavia en Onrust zelf ontstonden heel wat misstanden door den houthandel — uit Compagniesvoorraden — van het hooger en dus ook lager personeel der scheepswerven, zoodat daartegen indirect bepaalde plakaten werden uitgevaardigd.

¹⁾ De vergunning werd wel eens tijdelijk ingetrokken.

XI.

Door den zwaren druk der blandongdiensten ¹⁾ ging de welvaarts-toestand in de „houtleverende” residenties voortdurend achteruit, vooral in het gebied tusschen Semarang en Soerabaja. Ter tegemoetkoming van de „arme boschvolkeren”, d.w.z. de gedwongen houtkappers, werd het z.g. kleinhout, d.w.z. balken van minder dan 5 m, van hen opgekocht tegen een prijs, die eerst 50% hooger was dan wat voor de z.g. contingenten was betaald, doch in 1787 aanmerkelijk werd verhoogd. Voor een balk van 18-20 voet en 25-30 cm dik werd nu 1 Rd. en 12 stuiver in plaats van 24 stuiver zooals voerheen betaald. Later mochten door de houtkappers uit afval- en voor de Compagnie onbruikbaar hout, houtwerken worden gekapt voor den particulieren handel.

In de Rembangsche bosschen was het zware hout, dat de Compagnie noodig had, reeds lang weggekapt, zoodat men al in 1760 voor de Compagnie, door volk uit Rembang en Pati, liet kappen in de Blorasche bosschen van den Soenan. Hoe de Compagnie dit recht verkregen had is mij onbekend, maar er ontstonden doorlopend moeilijkheden met de Blorasche bevolking, zoodat dit kappen in 1776 door den Soenan officieel werd toegestaan ²⁾. Het hout werd uit het Blorasche in 10-14 dagen naar het Rembangsche strand gesleept, waardoor jaarlijks honderden karbouwen omkwamen.

Het voortdurend houtgebrek — gedeeltelijk veroorzaakt door de knoeierijen, waartegen geen enkel plakkaat hielp — noodzaakte de Compagnie andere productiegebieden op te zoeken.

Soerabaja had al zijn hout noodig voor eigen gebruik en kon zoodoende niet leveren voor Batavia. De eigenlijke Oosthoek zelf was nog onontgonnen en kon voorloopig evenmin hout leveren, al wilde men $\pm$ 1770 naar Panaroekan o.a. Chineezzen sturen, „wijl die onvermoeide natie alles wat voordeel geven kan weet op te snuffelen en daarbij in het kappen van jatty en vleeschhout ³⁾ ..... van veel dienst zal kunnen zijn”.

Pas tegen het einde der 18e eeuw kon door den Oosthoek wat hout geleverd worden.

¹⁾ Er had daardoor zelfs volksverloop naar de Vorstenlanden plaats!

²⁾ Tegen het einde van de 18e eeuw werd ongeveer $\frac{3}{4}$ van het op Rembang geleverde hout in de bosschen van Blora op Soenansgebied gekapt.

³⁾ Vleeschhout waarschijnlijk walikoekenhout.

In 1772 was men al begonnen langs de Kali Solo bezaagd hout op te koopen; op deze manier kon men ongeveer 1 à 2 scheeps-ladingen per jaar machtig worden. Door de vele Inlandsche tollën op de Solo en den particulieren handel van den Resident van Grisseë schijnt deze handel echter weer verlopen te zijn.

Om den voortdurenden achteruitgang der bosschen te stuiten, werden op papier steeds scherper bepalingen omtrent de „conser-vatie der bosschen” uitgevaardigd en daaronder behoorde ook een bemoeilijking van den particulieren handel. Zoo werd in 1787 een uitvoerverbod uitgevaardigd voor houtwerken uit Joana, Japara, Semarang, Pekalongan en Tegal om het hout in die land-schappen te sparen. Indirect blijkt dus, dat in deze streken nog een particuliere houthandel bestond, doch van grooten omvang kan die niet geweest zijn.

Van Batavia mochten in 1787 naar Rembang slechts 19 parti-culiere reizen om hout worden gedaan en wanneer de Regeering in Batavia om zwaar hout verlegen was, zou zij dit uit deze schepen mogen overnemen tegen den prijs door particulieren daarvoor betaald.

De daarvoor vastgestelde prijzen, die voor den particulieren handel „nog drukkend, nog belemmerend” waren, wijzen er op dat het djatitimmerhout toen nog zeer goedkoop was. Voor een balk van 9 tot 10 m lang en 25 cm dik werden slechts 4 Rds betaald! In 1768 kostten op Rembang 100 Chineesche planken — waar-schijnlijk 3-4 m lang — nog maar 10 Rds! Het is juist een van de merkwaardige dingen, dat ondanks alle klachten van de Com-pagnie over gebrek aan hout, de prijs zoo weinig stijgt.

De bepaling van 1787 over de particuliere reizen werd echter in 1789 reeds gewijzigd; in plaats van eenmaal mochten tweemaal per jaar houtreizen plaats vinden, wanneer het hout gekapt was in het Blorasche buiten Compagniesgebied of in de bosschen der gehuurde dessa's, waardoor het natuurlijk alweer zeer gemak-kelijk was om te knoeien.

Als een aardige illustratie hoe schots en scheef en gewrongen de toestanden bij de Compagnie waren geworden diene, dat de schipper van de Compagnieschepen binnen den Archipel in een gedeelte van de beschikbare ruimte particuliere goederen voor eigen rekening mocht vervoeren; de z.g. „vrije lasten”.¹⁾ Ook

¹⁾ Plakkaat 22 September 1767.

voor het houtvervoer werd daarvan gebruikt gemaakt, doch om den particulieren houthandel te belemmeren, werd dit in 1793 verboden, maar als schadeloosstelling per scnip aan den schipper 2500 Rds betaald. ¹⁾ Ook de houtvlotter, die de houtvloten naar Batavia vervoerden, mochten voor eigen rekening particulier hout meenemen, hetgeen uiteraard ook aanleiding tot knoeierijen gaf, zoodat dit vrij vervoer in 1804 werd verboden.

Als het alleen aan de papieren bepalingen had gelegen zou de Compagnie misschien nog bestaan!

Er waren er echter te veel, die er belang bij hadden de bepalingen niet na te komen. N. Engelhard stelde daarom in 1803 voor: een onafhankelijk beheer der bosschen, aankap van het hout door het Boschwezen; verbod van allen particulieren houthandel, tenzij legaal ingekocht van het Gouvernement en — om verdere knoeierijen te voorkomen — overplaatsen van alle Chineesche scheepswerven naar Batavia! Van dit goede voornemen kwam door den oorlogstoestand echter niets en pas Daendels schiep de noodige orde.

XII.

Uit het overzicht van den houthandel gedurende den Compagnies-tijd blijkt, hoe weinig we eigenlijk nog weten van Java, zoodra we van het gebied der algemeene politiek en krijgstochten overgaan tot de detail-geschiedenis van het economisch leven.

Een dergelijke geschiedenis is echter voor de algemeene geschiedenis van veel belang. De algemeene bewering, dat het monopolie-systeem van de Compagnie de inlandsche handel en scheepvaart

¹⁾ Het vervoer van het Compagnieshout heeft altijd groote moeilijkheden opgeleverd. Voortdurend had men gebrek aan voldoende scheepsruimte; zelfs in den goeden krachtigen tijd van de Compagnie ($\pm$ 1650 — 1700). Men gebruikte de wanruimte van schepen uit de Molukken naar Batavia varende, maar meest — in koersdienst voor hout — afgevaren schepen, die niet meer voor de vaart buiten den Archipel geschikt waren. Om het zware hout — er waren balken tot 10.000 kg en meer — te laden, moest men schepen hebben met 2 dekken en verder z.g. lastpoorten. Omstreeks 1650 probeerde Abel Tasman voor particuliere rekening reeds het djatihout in vloten naar Batavia te brengen. Veel succes had men toen echter niet. Evenmin met het laten slepen in het water van de balken, die met kabels aan de schepen waren vastgesjord. In 1750 begon men weer te vloten, doch pas omstreeks 1770 scheen men eenig succes te hebben. Jaarlijks werd nu een groot gedeelte van het hout in vloten van Grisse, Japara, Karwala (ten Westen van Semarang) naar Batavia vervoerd. De techniek van samenstelling van deze vloten, die tot 3 voet boven het water uitstaken, is onbekend. Waarschijnlijk werden ze langs de kust door prauwmajangs voortgetrokken. Meer succes had men met het vloten van Indramajoe en Krawang.

heeft doodgedrukt, is in haar algemeenheid onjuist. Die van den houthandel laat zien hoe de vestiging der Compagnie in de eerste eeuw van haar bestaan dezen tak van nijverheid en den scheepsbouw liet bloeien. Deze breidden zich uit in het oude centrum Japara, Rembang, terwijl slechts door de Compagnie in andere streken, tusschen Semarang en Cheribon oijv., het hout waarde kreeg. Deze handel was toen nog grootendeels of geheel in Inlandsche handen. Dat in het door de verovering bijna geheel ontvolkte Batavia de houthandel voor het grootste gedeelte in handen van Chineezten kwam, behoeft niet te verwonderen — een gedeelte bleef echter nog lang in Europeesche handen — en strekte niet tot nadeel van den inlandschen handel.

Anders was dit ten slotte in Rembang, het eigenlijke centrum van den djatihouthandel. Ook hier vestigden zich Chineezten als houthandelaar, maar voor zoover de dagregisters reiken was tot het einde der 17de eeuw het inlandsche element in den houthandel overheerschend. Op het einde der 18e eeuw is echter deze hout-handel — voor zoover hij levert naar buiten en annex den scheepsbouw — feitelijk geheel in Chineesche handen. In Rembang, waar geen regent was doch slechts 4 z.g. boschloerah's, werd door hen nog wat hout aan den Resident en Chineesche opkoopters verkocht. In Toeban was vermoedelijk nog wat inlandsche hout-handel, doch veel zal dit niet geweest zijn.

Met verwijten van directe schuld aan de Compagnie moet men dus voorzichtig zijn. Er was, ondanks alles, voor den vrijen handel in hout gedurende de 18e eeuw waarschijnlijk meer bewegingsvrijheid dan algemeen wordt aangenomen, terwijl de omvang van den handel waarschijnlijk nog grooter was dan vóór de komst der Compagnie. De Chineezten slaagden er echter in, door betere koopmanseigenschappen en profiteerend van de gemakzucht der Regenten, zich vrijwel geheel van dezen handel meester te maken. Het wrijven met „muntolie” van de handpalmen der Residenten en het gebruik maken van den voortdurenden geldnood der Regenten zal hierin een voorname factor geweest zijn.

De Compagnie heeft hoofdzakelijk indirect schuld gehad aan den ondergang van den Javaanschen houthandel door:

a. haar geheel bestuursstelsel, waarbij den Regenten de macht werd gelaten over de inlandsche bevolking en het „soort over soort is genade” werd toegepast;

b. den zwaren last van de gedwongen houtleveringen, waarvoor steeds meer volk benoodigd zal zijn geweest en waarvan de Chineezzen vrijgesteld waren.

De djatitimmerhoutprijzen — ook in den vrijen handel — waren gedurende den geheelen Compagniestijd niet alleen absoluut, maar ook relatief in verhouding tot andere grondstoffen laag en in vergelijking met tegenwoordig zeer laag; de prijzen van brandhout echter hoog.

De vele klachten van de Compagnie over gebrek aan hout vinden eigenlijk in deze lage timmerhoutprijzen geen weerspiegeling. Door de groote knoeierijen, ook met hout, bij de Compagnie en den particulieren handel schijnt er toch voldoende hout aan de markt te zijn gekomen. Alleen nader archiefonderzoek kan echter opheldering geven.

BUITENZORG, October 1938.

OOST EN WEST

DOOR Dr. K. A. H. HIDDING

Wie de verhouding van Oost en West nader bepalen wil, gaat noodwendig van enkele vooronderstellingen uit, die hij tot goed begrip van zaken vooraf, zij het terloops, formuleeren moet. De voornaamste is wel deze, dat hij bedoelde grootheden al dan niet als vergelijkbaar beschouwt, dat hij hier dus een volstreekte scheiding dan wel een onderscheiding maakt.

Wie het laatste kiest, omdat voor hem de mensch van Oost en West in laatste instantie mensch, homo sapiens, is en blijft, heeft tot taak voor beide typen een algemeen en abstract kenmerk te zoeken, waardoor de typische structuur van de Oostersche en de Westersche mentaliteit en cultuur zoo scherp mogelijk bepaald wordt, welke kenmerken in de idee mensch, die zich in Oost en West verwerkelijkt, toch hun, zij het ook rationeel niet te vatten, eenheid moeten vinden. Daarom is het echter onmogelijk dit onderwerp te behandelen zonder een bepaalde, wijsgeerige of godsdienstige, anthropologie te vooronderstellen, en juist in de groote onzekerheid op dit gebied in de moderne wijsbegeerte en het huidige geestesleven ligt de oorzaak, dat er zoo weinig helder en gefundeerd begrip van dit toch zoo bijzonder actueele en belangrijke onderwerp te vinden is ¹⁾.

Wie Oost en West als twee vergelijkbare grootheden beschouwt, ondanks de vele interne verschillen, die in het Westen nog veel meer dan in het Oosten zijn aan te wijzen, zoekt dus naar het typeerende dat beide culturen bepaalt, naar het centrale beginsel der denk- en levensvormen, die er aan ten grondslag liggen. Als

¹⁾ Vgl. mijn: *Ethiek en Mystiek in Schweitzer's geest*, Haarlem, Tjeenk Willink, 1938.

de twee fundamenteele wezenstrekken, die deze culturen karakteriseeren, moeten m.i. gelden de concreet-natuurlijke en de abstract-geestelijke denk- en levensvorm, met dien verstande, dat deze beide aan de menschheid als zoodanig in beginsel eigen zijn, maar dat de eerste in den loop der geschiedenis in het bijzonder op het Oosten, en de tweede op het Westen zijn stempel heeft gedrukt, waardoor er over het algemeen dat typische verschil is ontstaan dat ons het recht geeft Oost en West als twee individueele grootheden voorloopig te blijven onderscheiden. Het is echter allerminst geoorloofd volgens het verouderde evolutionistische schema aan lagere en hoogere vormen te denken, zoodat het Oosten eens komen zal, waar het Westen nu is, want het gaat hier om een uiterst gedifferentieerde verwerkelijking van twee denkwijzen en levenshoudingen, die den mensch als zoodanig eigen zijn, die beide gelijkelijk hun grootheid en gevaar, hun eigenaardigheden en hun grenzen hebben, maar die allereerst, theoretisch elk op zich zelf gesteld, in wezen en werking verstaan moeten worden.

De Westersche cultuur is wezenlijk bepaald door wat wij den abstract-geestelijken denk- en levensvorm noemen, al ontbreekt, juist bij de grootste figuren uit deze cultuur de andere levenshouding en denkwijze nooit. Overheerschend blijft echter het besef dat de mensch een eigen plaats in het cosmische leven inneemt, waardoor hij een zekere vrijheid heeft, die hem in staat stelt zijn leven op een eigen wijze te organiseeren. Als in den mensch het besef gekomen is, dat hij nog iets meer is dan een onscheidbaar onderdeel der oneindige cosmische werkelijkheid, dan is zijn houding tegenover die werkelijkheid principieel anders dan die van den mensch, die zich aan dit overmachtige leven met duizenden banden gebonden weet. En als Archimedes dat bekende woord uitsprekt: Geef mij een plaats om te staan, dan heeft hij zich in principe die vrijheid veroverd, die den Westerschen cultuurmensch blijvend zal kenmerken. Want doordat hij zich buiten de natuurlijke werkelijkheid stelt, krachtens zijn geestelijke vermogens, kan hij vrijmachtig die werkelijkheid aangrijpen, analyseeren en op velerlei wijze systematiseeren. De natuur zelf doet den mensch deze kennis niet direct aan de hand, daar zij een gesloten geheel van krachten vormt, die elkaar vooronderstellen, maar deze mensch zelf stelt in de werkelijkheid die wetten vast waardoor hij haar in de techniek steeds meer leert beheerschen. Krachtens zijn geestelijke vermogens

bepaalt hij vrijmachtig de grenzen der oneindige werkelijkheid, omdat hij slechts langs dezen weg tot een overzicht en een beheersching van de verschijnselen kan komen. Dank zij de openbaring van deze geestelijke vermogens begrijpt de mensch ook de eigen eindigheid, waardoor zijn leven uit de cosmische oneindigheid uitgeheven wordt en zijn zin en bedoeling verstaan kan. Archimedes kon, theoretisch althans, de wereld uit haar voegen lichten, en sindsdien heeft de menschelijke geest ditzelfde doel nagestreefd door op een steeds perfecter wijze de werkelijkheid te objectiveren. Langs den weg eener zich steeds verfijnende systematisering en door het ontdekken van steeds ingewikkelder wetmatigheden werd de wereld der verschijnselen voortdurend verder onder de macht van de menschelijke ratio gebracht, die krachtens haar wezen deze beheerschen wil door die abstracte formules te vinden, die in haar algemeenheid de oneindige verscheidenheid der verschijnselenwereld begrijpelijk en hanteerbaar maken. En dit streven beperkt zich niet tot de gebieden van wetenschap en techniek, maar het strekt zich uit over alle levensterreinen, ook o.a. over de ethiek en de religie. Overal waar het formalisme, waar algemeene beginselen en streng gedefinieerde begrippen heerschen, werkt de geest, die dank zij de distantie, die hij van de werkelijkheid nemen kan, normen en maatstaven vaststelt, die evenzeer behooren te worden aanvaard als de natuur- en wiskundige wetten. Daarom zijn het ook geen specifieke gevallen, doch algemeene geboden, waaraan de praktijk des levens getoetst moet worden. Maar deze toets zelf wordt alweer niet direct aan de natuurlijke werkelijkheid ontleend, doch is een geestelijke verworvenheid, door de van alle natuurlijke werkelijkheid onafhankelijke godheid geopenbaard of langs den weg der abstractie bepaald. Want in zooverre zijn inderdaad Hellas en Israel de geestelijke voorvaderen van het Westen, als dank zij de menschelijke rede, het groote ordeningsbeginsel der Grieken, en den God der Joden de mensch die eigen plaats in en dien afstand van de werkelijkheid nemen kon, die m.i. den grondslag van den Westerschen denk- en levensvorm uitmaken. Want de vrijmachtige soevereine Joodsche God, die zich zelf karakteriseert met zijn: Ik ben die ik ben, schept den mensch als een volkomen eigensoortig wezen, naar zijn beeld en gelijkenis en geeft hem de heerschappij over de aarde. Deze mensch weet dat zijn leven eindig is, en hij weet ook dat er in dit leven volstrekte tegenstellingen zijn, een soort wetenschap alweer die de mensch van nature niet bezit en die de

Grieken zich langs anderen weg eigen maakten. Want de natuurlijke werkelijkheid kent als in wezen oneindig geen absolute tegenstellingen, omdat zij geen scherpe grenzen kent, die een volkomen scheiding maken. Voor den natuurlijk-denkenenden mensch wijken alle grenzen terug als de horizon, omdat men in de natuur geen tegenstellingen, doch slechts overgangen kent van licht naar duister, van leven naar dood, van „goed” naar „kwaad”, etc. Tegenstellingen alweer zijn abstracties, van de natuur uit gezien kunstmatige constructies, die de werkelijkheid min of meer geweld aandoen, doordat de geest haar maatstaven aanlegt, die hij aan een ideëel rijk van waarheden en waarden ontleent. Voor den concreet denkenenden en levenden mensch is bv. de opvatting dat de dood een volstrekt einde zou zijn, een volslagen onmogelijkheid, zoodat in alle primitieve streken en in het geheele Oosten juist de dood een zeer belangrijke overgang is, die met bijzondere plechtigheden gevierd wordt. Hiermede wil echter niet gezegd zijn dat elke abstractie of zuiver critische beoordeeling hier in principe uitgesloten geacht moet worden, want ook in de meest primitieve stammen zijn altijd enkelingen geweest, die dachten en handelden tegen alle adat en traditie in, en die dus blijk gaven een zelfstandig oordeel te bezitten, doordat ook zij in principe aan die distantie deel hadden, die de abstract-geestelijke denkwijze veronderstelt ¹⁾. Zij moesten evenwel noodwendig enkelingen blijven in een zoo geheel anders geaarde cultuur, doordat dit critische besef zich niet theoretisch fundeeren liet en zoo zelf een leer- en denksysteem vormen kon, die cultuurscheppend werkte zooals in Hellas en Israel.

En evenmin heeft, naar wij nog zullen zien, de voor het Oosten typeerende denk- en levensvorm ooit in het Westen volkomen ontbroken, al is hij in verschillende perioden zeer sterk door de zoo succesvolle machten van ratio en dualistische religie op den achtergrond gedrongen. De grootste geesten hebben zich echter steeds voor een te strikte eenzijdigheid gehoed, getuige al dadelijk een Plato, die b.v. over de verhouding van dood en leven in zijn Phaidoon gedachten neerschrijft, die rechtstreeks terug zijn te vinden in Javaansche mystieke geschriften, die over het algemeen een zeer mooi studieveld bieden voor opvattingen, die geheel thuis hooren in de concreet-natuurlijke denkwijze. ²⁾

¹⁾ Vgl. : Tor Andrae, Die Frage der religiösen Anlage, Uppsala Universitets Arsskrift, 1932, Program 5.

²⁾ Zie de vertaling van Boutens in de Wereldbibliotheek, pag. 27 e.v.v.

Zooals wij reeds opmerkten, hebben beide denk- en levensvormen hun eigen grootheid en gevaren, maar daar beide gegeven zijn, dient men ze allereerst in hun eigen aard te verstaan, voordat men een oordeel vellen mag over bepaalde consequenties, waartoe beide in een niet zelden voorkomend eenzijdig overwicht kunnen leiden. Principieel dient men ze echter te laten gelden als de beide constituenten van dat mysterie, dat de menselijke geest heet.

Wil men in enkele termen samenvatten waardoor de mensch en de cultuur, die door de hier besproken structuur bepaald worden, zich specifiek onderscheiden, dan uit de in de distantie gegeven vrijheid zich allereerst als de dynamische drang leven en wereld te stellen onder de heerschappij van datgene wat absolute geldigheid bezit. Dat kan de kerk evengoed zijn als de wetenschap of de staat of het individu, die alle voor zich in bepaalde perioden een onbepaalde heerschappij willen uitoefenen. Zij alle zien deze wereld als een oneindige opgave, die de wetenschap, de kerk, de staat of de enkeling te vervullen heeft al naar mate b.v. de menselijke rede, de absolute godsdienst, de absolute staat of het volstreekte eigenbelang als eenige waarheid geldt, waaraan men zich te houden heeft en onder welker tucht men zijn leven stelt.

De wetenschap en de wijsbegeerte der laatste drie eeuwen, van Descartes tot en met de Neo-Kantianen, en het Christendom, speciaal in de Middeleeuwen en als Zendingskerk, getuigen evenals de imperialistische en kapitalistische perioden der geschiedenis van het Westen op een uiterst welsprekende wijze van de overmacht dezer levenshouding en van haar grootheid zoo goed als van haar eenzijdigheid en haar gevaren. Een rigoureuus heroïsme op alle terreinen des levens kan evenzeer als een misdadig individualisme het kenmerk zijn van een mensch en een cultuur, die buiten de natuurlijke werkelijkheid haar standpunt vindt in den acosmischen God of de eigen rede, in wier naam de wereld veroverd moet worden. De toegewijde zendeling, de onbaatzuchtige geleerde, de onzelfzuchtige sociale hervormer, de wereldveroveraar en de groot-kapitalist komen hierin overeen dat zij hun leven in dienst stellen van een macht, voor wie de werkelijkheid allereerst een object is, dat krachtens het ieder leidende beginsel vrijmachtig gewaardeerd en gebruikt moet worden. Want de vrijheid ontdekt de mensch pas in en met de eigen eindigheid dank zij het absolute, dat hem in de altijd wisselende en oneindige werkelijkheid geopenbaard wordt, als de volstreekte God of als het eigen redelijk ver-

mogen, die beide gelijkelijk autoritair hun wil aan de wereld opleggen.

En al blijft die andere, zoo aanstonds nader te bepalen levenshouding steeds een compensatorische werking uitoefenen, daar nooit één van beide volkomen onbeperkt kan heerschen, het is onbetwistbaar dat de Westersche cultuur getypeerd wordt door het feit dat steeds in de leidende kringen de abstract-geestelijke denk- en levensvorm sterk de overhand had.

In de wereld van het Oosten zien wij een geheel ander beeld. Ook daar heeft het niet ontbroken aan die individualistische, dynamische figuren, die voor het Westen kenmerkend zijn, maar in den Oosterschen mensch en de Oostersche cultuur is deze verschijning toch niet van overwegend belang. Waar het besef van distantie niet overheerscht, omdat het, om welke reden ook, geen vast en theoretisch verworven en dus bewust bestanddeel uitmaakt van de structuur van den Oosterschen geest, daar overheerscht dat andere besef, dat wellicht het best met het begrip sympathie wordt aangeduid. Want slechts op deze twee manieren kan de mensch in de werkelijkheid geplaatst zijn, en zal hij er ook altijd geplaatst blijven: er zoowel in opgenomen als er betrekkelijk tegenover staande. Als echter primair het eerste besef overweegt, dat heeft dit een even ver reikenden invloed op het geheele leven van mensch en cultuur als wij in het tweede geval konden constateeren. Alle terreinen des levens bleken immers bepaald te worden door het besef dat de mensch een zelfstandigheid is, door den abstract-geestelijken denk- en levensvorm, die den mensch principieel mede als mogelijkheid gegeven is. Maar evenzoo draagt de Oostersche cultuur het stempel van dat andere levensbesef, dat in den concreet-natuurlijken denk- en levensvorm zijn uiting vindt. De distantie, de vrijheid, de zelfstandigheid is hier niet primair, maar de verwantschap, de gebondenheid, het besef zelf deel uit te maken van een ondoorgrondelijke, oneindige werkelijkheid. Ook deze mensch is een bewust, geestelijk wezen, maar zijn redelijkheid is van geheel anderen aard. Hij stelt zich niet boven de gegeven werkelijkheid, hij komt er niet vrij en los van, maar hij blijft principieel een onscheidbaar onderdeel ervan. Als geestelijk wezen brengt ook hij een ordening aan in de werkelijkheid van eigen leven en van de wereld die hem omringt, maar deze ordening

is wegens het principieele verschil van uitgangspunt van een volkomen andere orde. Dat systematiseren, scheiden, analyseeren, bepalen en vaststellen, dat men krachtens het abstractievermogen kunstmatig op de werkelijkheid kan toepassen, zoodra men de juiste distantie gevonden heeft, blijft in het Oosten vrijwel ontbreken, zoodat men zich houden moet aan de natuurlijke orde, die in de werkelijkheid zelf direct gegeven is. De regelmaat der getijden, de natuurlijke verschillen, de in het oog vallende groepeeringsaloms in de levende werkelijkheid vormen a.h.w. het bewegelijk patroon, waarop het wereldbeeld van den Oosterschen mensch geborduurd is. En de gang van het cosmische leven, zooals deze mensch dien ondergaat en verstaat, zal blijken het eeuwige voorbeeld te zijn van den gang van zijn eigen denken en het ordeningsschema van de praktijk van zijn individueel en sociaal bestaan.

Cosmische en logische orde zijn dus één, en de oneindige cirkelgang van het cosmische leven is tegelijk de gang, dien deze mensch in denken en doen te volgen heeft.

Wat beteekent dit in de praktijk van het leven? Allereerst dit, dat er hier geen volstrekte tegenstellingen zijn, evenmin als in de natuur zelf, hetgeen van zeer verre strekking is zoowel voor de hier geldende logica als voor de ethiek en de andere levensterreinen. Want nu vervagen de grenzen tusschen al die groepen, die als aparte zelfstandigheden voor ons theoretisch besef door een kloof zijn gescheiden: mensch en dier, goed en kwaad, man en vrouw, Oost en West, etc. Uit de mythen en legenden blijkt dit telkens weer, zoo men deze cultuurgoederen op de juiste, onbevooroordeelde wijze benadert zonder ze te verwringen door opvattingen die aan de zaak zelf in wezen vreemd zijn. Dan kan men leeren verstaan, hetgeen ook in de riten en op alle gebied telkens weer blijkt, hoe het hier om een ordening gaat, die geen absolute scheidingen kent, doch slechts overgangen, die op grond van de cosmische macht, die men er in bespeurt, verschillend gewaardeerd worden, doch die elkaar nooit uitsluiten. In de oneindige werkelijkheid hangt alles samen en is dus alles onderling afhankelijk, daar het een de voorwaarde is voor het bestaan van het ander. Dag en nacht zijn tegenstellingen, doch slechts in betrekkelijken zin, daar zij elkaar vooronderstellen. En dit geldt van alles: het leven is niet mogelijk zonder den dood, want als het zaad niet valt in de aarde en sterft, zal het geen vrucht voortbrengen. Dit is geen theorie, maar de concrete, natuurlijke waarheid, die in deze cultuur altijd als het uiterst reëel uitgangspunt

van alle theorie en praktijk heeft gediend. Het absolute heeft hier geen plaats, wezenlijke verschillen, onoverbrugbare kloven tusschen goddelijk en menschelijk, goed en kwaad, etc. bestaan niet en kunnen niet bestaan, daar dit abstracties zijn, die hier geen rol spelen. Alles is opgenomen in en onderdeel van die hiërarchisch opgebouwde, oneindige, cosmische gemeenschap, die alles omvat: Goden en menschen, dood en leven, vernietiging en opgang, en juist daardoor krijgt alles hier een geheel eigen klank en kleur. De dood is nooit het absolute einde, maar een overgang naar een ander, vaak hooger levensvorm, het „kwaad” is nooit het „Radical Böse”, maar ook dit speelt zijn onmisbare rol in het cosmische leven en is daarom even onvernietigbaar als het „goede”. Juist door dit cosmische verband krijgt elk begrip en elk ding dat volkomen eigenaardig karakter, dat voor den buitenstaander vaak moeilijk verstaanbaar is, maar dat juist aan deze cultuur haar eigen betekenis geeft.

Geen abstracte criteria dienen hier om tot een systematische ordening in de veelheid der verschijnselen te geraken, maar natuurlijke grootheden zijn steeds het aanknooppingspunt voor allerlei classificaties, waaraan elk mensch een onafwijsbare behoefte heeft doordat hij als geestelijk wezen den chaos ordenen en een wereldbeeld opbouwen moet. Daarom brengt hij alle verschijnselen der werkelijkheid onder verschillende hoofden in groepen, die uit den aard der zaak nauw met elkaar samenhangen en elkaar vooronderstellen; als dergelijke indeelingscriteria kunnen de windstreken fungeeren of de begrippen mannelijk en vrouwelijk of andere onderdeelen van de totaliteit, die elk op zich zelf verschillend worden gewaardeerd, maar die toch onderling afhankelijk blijven als onzelfstandige onderdeelen dier totaliteit. Een dergelijk systeem strekt zich over alle gebieden uit, zoodat de stamindeeling, de economische activiteit, de huwelijksregeling, de magische en mystieke wetenschap en zoo veel meer hierdoor in wezen en functie vrijwel geheel worden bepaald. En hoe redelijk in onzen zin vele handelingen van primitieve en Oostersche volken bij den landbouw en in andere bedrijven ook schijnen, een redelijkheid, die ook sommige dieren als bijen, bevers en dergelijke in hooge mate eigen is, als de mensch op een bijzondere wijze zijn invloed wil laten gelden, treedt de eigen structuur van dezen geest onmiddellijk aan den dag. Want dan blijken alle verrichtingen noodwendig gepaard te moeten gaan met handelingen, die op de zoo juist geschetste beschouwings-

wijze zijn terug te voeren. Dan heeft men bij den landbouw, den huizenbouw, de geneeskunde etc. die typische opvattingen, waarvan de redelijkheid in den concreet-natuurlijken denk- en levensvorm is gelegen. Want als de verschillende kleuren, planten, ziekten, metalen, goden etc. gecoördineerd zijn met de verschillende windstreken en tijdstippen, dan zal men met de zeer verschillende geaardheid dezer groepen rekening dienen te houden, zoodat op bepaalde tijdstippen bv. bepaalde handelingen met bepaalde voorwerpen etc. noodig zijn, terwijl op een ander moment er een volkomen andere constellatie heerscht ¹⁾.

In den cosmischen samenhang van het geheel, waar principieel niets buiten kan vallen, omdat niets op zich zelf kan staan, brengt dus de mensch een zekere ordening aan, waardoor hij er van zijn kant aan medewerkt dit altijd veranderlijke en vergankelijke leven zoo veilig mogelijk te stellen door er, naar het inzicht dat hem gegeven werd, zorg voor te dragen dat de cosmische, hiërarchisch opgebouwde harmonie in den eindeloozen cirkelgang van het leven zoo min mogelijk verstoord raakt. Daarom is het leven aan alle zijden ingeperkt door taboe-bepalingen, adatvoorschriften, etc. die zich over alle levenssterreinen uitstrekken. De wijsheid van het voorgeslacht ligt hierin besloten, die beproefd is gebleken, zoodat men zich daaraan te houden heeft. De cosmische harmonie blijft een wankel iets, waarin altijd weer vernietigende machten storend optreden, die de mensch door zijn overtredingen niet a.h.w. oproepen mag; juist door zich aan de bepalingen te houden en door allerlei ritueele en religieuze plechtigheden moet hij die harmonie versterken, speciaal bij die gebeurtenissen, waarin de mysterieuze levenskrachten zich het duidelijkst openbaren als bij sterfgevallen, huwelijk, oogst, etc. etc. Want de voortgang van het leven is geen automatisch gebeuren, — ook dat is weer een abstractie — doch een oneindige strijd van velerlei machten, waarbij, als het goed is, een, zij het wankel, evenwicht tijdelijk heerscht. En die voortgang voltrekt zich nooit geleidelijk, doch gaat steeds met overgangen en schokken gepaard, die bijzondere voorzorgen vereischen, zooals b.v. duidelijk blijkt uit de verschillende offers, benoodigd bij de verschillende stadia van den groei van het gewas evenals bij de verschillende levensstadia van den mensch.

¹⁾ Vgl. mijn: Gebruiken en Godsdienst der Soendaneezen, Batavia, Kolff, 1935, speciaal hoofdstuk VII.

Waar men naar de harmonie zoekt, is men uit den aard der zaak meer gericht op het behoud van het oude vertrouwde, van het voorgeslacht overgeleverde, geheiligde cultuurbezit dan op het verwerven van nieuwe inzichten en waarden, zoodat het geen wonder is dat de Oostersche cultuur over het algemeen evenzeer door een sterk conservatisme gekenmerkt wordt als de Westersche door haar revolutionnair élan, speciaal op wetenschappelijk, godsdienstig, sociaal en economisch gebied. Voor hem kan de wereld geen object zijn, dat zoo intens mogelijk beheerscht moet worden; zij blijft in diepsten zin tenslotte min of meer onwezenlijk, daar zij evenals zijn aardsch bestaan aan de veranderlijkheid en vergankelijkheid is prijsgegeven. Die overwint de mensch pas door de uiterlijke verschijning van alle werkelijkheid te boven te komen in die mystische extase, die alom in het Oosten op primitieve of uiterst verfijnde wijze gezocht wordt langs een weg, die als alle leven, uit telkens nieuwe stadia bestaat. Daarin komt de mensch tot zich zelf, doordat hij hierin ervaart hoe zijn ziel, de onzichtbare dubbelganger, de essentie van zijn leven, in wezen één is met de essentie van alle leven. Dat is de ware realiteit, waarin geen object meer bestaat en waarin het subject in de oneindige totaliteit is opgegaan.

Deze extatische drang beïnvloedt sterk de geheele cultuur, en speciaal de kunst, die van de hoogere, onwezenlijker werkelijkheid op een uiterst gestyleerde wijze getuigt, in poëzie en dans, in beeldbouwkunst en muziek. De sterk gebonden monotonie dezer kunstuitingen kan gepaard gaan met en juist leiden tot die extatische beleving, waarin alle realiteit wordt overwonnen, zooals wel speciaal uit de uitbeelding van allerlei daemonische wezens kan blijken.

Dit zich afwenden van die realiteit, die de Westerling in zijn dynamischen drang steeds intenser wil beheerschen, is overal typeerend. Daarom heeft men ook geen economische expansie, doch volstaat met een gesloten productenhuishouding, die voor eigen behoeften produceert in een samenleving, die zelf ook weer hiërarchisch geordend is in klassen en standen, elk met eigen taak en waardigheid, die op deze wijze de juiste circulatie waarborgen. En zoo vertoont elk terrein ten slotte datzelfde beeld eener organisch en hiërarchisch geordende, cosmisch gefundeerde totaliteit.

Herhaaldelijk is er op gewezen dat men niet in een formalistische beschouwingswijze mag vervallen, waarbij men a.h.w. een onoverbrugbare kloof schept tusschen de abstract-geestelijke en de

concreet-natuurlijke geestesstructuur, en dus tusschen Oost en West. Elk van deze kan, als zij op de juiste wijze verstaan worden, groote diensten bewijzen door ons deze culturen in wezen en functie in hoofdtrekken te doen begrijpen, maar men mag de werkelijkheid geen geweld aandoen door de oogen te sluiten voor het feit dat speciaal in het Westen de beide denkvormen, uiteraard op een eigen plan, steeds een groote rol hebben gespeeld. De diepgaande analyse van Theodor Litt in zijn werk: *Kant und Herder als Deuter der Geistigen Welt*, moge hiervoor als een prachtig voorbeeld worden aangehaald, al gaat de schrijver hierbij van een minder algemeene opvatting uit dan hier wordt uiteengezet. Maar niet alleen het feit dat de natuurlijke denkwijze in het Westen ook steeds, zij het in combinatie met en beïnvloed door de andere, haar rol gespeeld heeft — men denke slechts aan de mystiek en aan alle wezenlijk monistische beschouwingen — in de laatste tientallen jaren komt zij steeds sterker op den voorgrond, ongetwijfeld als een reactie en als zoodanig uit den aard der zaak zelf weer veel te ver gaand, op het te eenzijdige formalisme, waartoe elke abstracte beschouwingswijze en elk al te strak systeem onverbiddeijk dreigt te vervallen. Waar men weer oog krijgt voor de organische totaliteit, in de biologie, de psychologie, de sociologie, het recht, de taalkunde, de economie, etc., daar gebeurt dat in reactie op een te ver doorgedreven analytische en te sterk individualiseerende methode. Waar men in de huidige wijsbegeerte, de eenzijdigheid van de alleenheerschappij van den geest inziende, overgaat tot de beschouwing van het leven en de existentie, in de moderne wis- en natuurkunde de formaliseering van tijd en ruimte in de Euclidische meetkunde en de Newtonsche mechanica verwerpt, en op economisch terrein op allerlei fronten de liberale economie afwijst, daar gaat het in principe steeds tegen de te sterke, het natuurlijke leven te zeer beklemmende overheersching van de abstractie en het formalisme, die de levende werkelijkheid geweld aandoen. En eenzelfde verzet openbaart zich in de opkomst van zoo vele verschijnselen van dezen tijd: jeugdbeweging, vrouwenbeweging, ontwaking van het Oosten, nationalisme, etc.

Tegenover deze Westersche cultuur nu, waarin om dezelfde redenen ook de godsdienst en de ethiek in een crisis verkeerden, staat thans het Oosten, dat in een onontkoombare lotsverbondenheid mede, zij het op een geheel ander plan, door deze crisis wordt aangegrepen. Daarbij is het haast onvermijdelijk, dat waar de ont-

moeting van Oost en West plaatsvindt, de schijnbaar meest eenvoudige denk- en levensvormen uit het chaotische geheel, dat Westersche cultuur heet, het gemakkelijkst worden overgenomen. Daartoe behoren niet alleen technische producten, bioscoop, radio, etc., maar ook die opvattingen, die, voornamelijk van positivistischen en opportunistischen aard, in theorie reeds lang zijn overwonnen, maar die in een koloniale samenleving — het ontmoetingspunt bij uitstek van Oost en West — een nog grootere rol spelen en een nog taaier leven hebben dan in het Westen, waar altijd een geestelijke élite haar critische taak vervullen kan in academische, kerkelijke, journalistieke en andere kringen, die een belangrijke rol in de cultuur spelen ¹⁾. Waar nu in het Oosten de oude denk- en levensvormen verzwakken, dank zij een oppervlakkige rationalistische ontwikkeling en de oude sociale gebondenheid ondermijnd wordt door een individualistisch opportunisme, daar is plaats voor allerlei verwarring, chaos en anarchie. Eenerzijds kan deze verwarring zich soms uiten in een terugval in de eenzijdigheid der eigen oude levensvormen, in een soort extatische geestdrijverij, die in deze situatie volkomen uitzichtloos is, anderzijds doet zij dit veelal, naar reeds opgemerkt werd, in het aanvaarden van allerlei ten deele reeds verouderde en overwonnen ideologieën, die voor de werkelijkheid van het heden geen geldigheid meer bezitten.

De Oostersche maatschappij zelf ondergaat deze onvermijdelijke, gestadig doordringende, maar in wezen revolutionnaire invloeden min of meer onbewust, die de modern opgevoede jeugd echter in toenemende mate als een benauwend conflict zal hebben te doorleven. Want heel de wereldbeschouwing en denkwijze worden hierdoor beïnvloed, evenals de praktijk des levens. En wie weet hoe de mentaliteit der Westersche jeugd de laatste decennia geschokt werd, zal begrijpen hoe deze jeugd hierop moet reageeren. Vervreemd uit vele banden, die het bestaan van talloze vroegere geslachten beveiligden, zoekend naar een nieuwe levensstijl, die nog niet te vinden is, bevindt deze jonge mensch zich in een situatie, die zware eischen stelt, waaraan velen niet zullen kunnen voldoen.

Hoe op alle levensterreinen deze onzekerheid aan te wijzen is, zij het in onderscheiden kringen op verschillende wijze, zal hier

¹⁾ In dit verband zij ook verwezen naar het artikel van Prof. Duijvendak in de vorige aflevering van dit tijdschrift: Een litteraire faculteit op komst? pag. 633 e.v.v.

niet nader onderzocht worden. In alle gevallen is hiervoor echter allereerst een inzicht noodig in de cverheerschende geestesstructuren van Oost en West, waardoor de typeerende karaktertrekken, denkwijzen en levenspraxis van beide culturen, in hun eenheid en samenhang, duidelijk kunnen worden. En alleen een dergelijk inzicht kan ook behoeden voor allerlei pogingen, die een synthese tot stand willen brengen, zonder dat men daarbij beseft, hoe groot de afstand kan zijn juist bij schijnbaar nauw verwante verschijnselen ¹⁾).

Wie bijvoorbeeld meent op het in de Inheemsche maatschappij zoo belangrijke verschijnsel, dat als coöperatie wordt aangeduid, de coöperatie in modernen zin te kunnen enten, zal vaak bedrogen uitkomen. Het oude, inheemsche begrip berust toch op een instinctieve basis, op de verbondenheid van een bepaalde groep, door bloedverwantschap, nabuurschap of door andere natuurlijke banden tot een soort sacrale eenheid vereenigd; het moderne echter veronderstelt een geheel vrijwillige, open vereeniging, waarvan de leden zich verbinden tot het aangaan van zekere verplichtingen, die zeer wel in strijd kunnen komen met de plichten, die men uit anderen hoofde heeft, zoodat men daar eventueel mee zal moeten breken.

En zoo is het op elk gebied; wat het Lot heet, is in het eene geval de mysterieuze, doch ten deele door wichelarij en dergelijke naspreekbare gang van het cosmische leven, waarvan ook het menschelijk leven deel uitmaakt, terwijl het voor den ander het blinde toeval is of het ingrijpen van een oppermachtig, principieel onberekenbaren God, die eens uit het Niet de wereld schiep. Ook met de ethiek is het zoo gesteld; is zij in het Oosten, naar een woord van Confucius, de cultiveering der menschelijke natuur, in het Westen is zij, in en door het individueele geweten, vaak principieel de doorbreking daarvan. En zoo is het tenslotte met elk begrip en elk verschijnsel; uit het verband van het geheel waarin het voorkomt, dient het begrepen te worden, wil men de mogelijkheden voor een gezonde samenwerking scheppen, die toch gevonden moet worden.

Voor een positieven opbouw der cultuur is echter meer vereischt dan alleen een inzicht in de geestesstructuur van Oost en West en het vermijden van onjuiste syntheses. Oost en West zijn niet

¹⁾ Vgl. het artikel in de vorige aflevering van dit tijdschrift van Dr. C. Nooteboom, pag. 624 e.v.v.: Economisch onderzoek van de inh. samenleving in Z. W. Celebes.

meer gescheiden en niet meer te scheiden, en daarom is het noodzakelijk voor ieder, die zijn verantwoordelijkheid beseft, zich van deze problemen rekenschap te geven en zich te bezinnen op den mensch, die, zich herkennende in Oosterling en Westerling beide, tot die zelfkennis en dat inzicht moet komen, waaruit alleen de kracht geboren kan worden, die den chaos van het heden zal overwinnen. Oost en West zijn hiervoor gelijkelijk onmisbaar, daar beide eenzijdig tot nu toe die mogelijkheden van den mensch hebben ontwikkeld, die te zelden nog gezamenlijk in enkele groote figuren tot hun recht kwamen.

Meer dan ooit is daarom in dezen tijd het oude woord der wijsbegeerte: „Ken u zelven” op zijn plaats, nu de wereld voor het eerst in de geschiedenis een eenheid gaat worden, en nu inderdaad de „sterke menschen” noodig zijn, die Kipling bedoelde in zijn vers, dat niet ontbreken mag, waar de verhouding van Oost en West behandeld wordt:

Oh, East is East, and West is West, and never the twain shall meet,
Till Earth and Sky stand presently at God's great Judgement seat;
But there is neither East nor West, Border, nor Breed, nor Birth,
When two strong men stand face to face tho' they come from
the end of the earth!

DE EIGEN ONDERWIJSVOOR- ZIENING DER CHINEEZEN

DOOR NIO JOE LAN

I.

CHINEESCH ONDERWIJS IN VROEGERE DAGEN.

Sinds wanneer de Chineezzen in Nederlandsch-Indië de voorziening van onderwijs aan hun kinderen in handen namen, valt uiteraard moeilijk uit te maken. Want de eerste vorm, waarin de voorziening van onderwijs gegoten werd, was eene, die van buiten-af niet te constateeren was. In de eerste dagen van de vestiging der Chineezzen hier te lande zullen het zeker slechts de goedgesitueerden geweest zijn, die in staat waren, hun kinderen in de geheimen van het schrift te doen inwijden. Hiervoor was immers niets minder noodig geweest dan zelf een leermeester te engageeren, die meestal intern in huis werd opgenomen. Dit was echter in het geheel geen gevolg van het feit, dat men zich hier in den vreemde bevond, want ook in China was het in vele gevallen zoo gesteld. Niet alleen de eigen kinderen kregen onderricht, doch ook de spruiten der naaste bloedverwanten werden dikwijls in de gelegenheid gesteld hiervan mede te profiteeren.

Waar dit het geval was, viel er natuurlijk van buiten-af van deze onderwijsgelegenheid niets te bemerken. Zoo kon het dus gebeuren, dat er in een stad aan vele huisgezinnen zulk een onderwijzer was verbonden, zonder dat iets hiervan naar buiten bleek.

Deze gewoonte was hieruit voortgesproten, dat er geen goedgeorganiseerde scholen waren. Met de opkomst van Chineesche scholen was deze gewoonte dus wel gedoemd om plaats te maken voor een gesystematiseerde onderwijsvoorziening, hetgeen thans, tenminste op Java, een voldongen feit is.

Het onderwijs aan huis door daartoe in dienst genomen en meestal interne leermeesters kan men als de eerste vorm van Chineesch onderwijs beschouwen. Het leerplan werd daarbij geheel aan het oordeel van den betrokken onderwijzer overgelaten, en niemand stond toezichhoudend boven hem.

Als eenigszins verwant hieraan zijn te beschouwen de scholen aan huis van de onderwijzers. Deze zullen wel de tweede vorm van de Chineesche onderwijsvoorziening in Indië geweest zijn. Want het zich als schoolmeester in een bepaalde plaats vestigen kon eerst dan door den betrokkene worden overwogen, wanneer de mogelijkheid bestond leerlingen in voldoende aantal te krijgen. Dit laatste steunde weer noodzakelijkerwijze op een tamelijk groote Chineesche gemeente.

Wij zeggen, dat deze scholen verwant zijn aan den eersten vorm van onderwijsvoorziening. Deze verwantschap baseeren wij op het feit, dat hier, evenals in het eerste geval, het leerplan van het oordeel van den onderwijzer afhing en verder dat er boven dezen geen inspecteerende instantie was. Organisatorisch valt er echter wel een scheidingslijn tusschen deze twee wijzen van onderwijsvoorziening te trekken. In het eerste geval was de leermeester toch in dienst van dengene, die hem engageerde, terwijl het tweede geval ons den schoolmeester als in geen verband staande tot de ouders zijner leerlingen aantoonde: hij oefende dus een vrij beroep uit. Ook het karakter van het onderwijs onderging een zekere verandering: van privé-onderwijs was het openbaar onderwijs geworden.

Sinds de oprichting van de Chineesche geordende scholen (waarvan de eerste de Chineesche School van de in 1900 opgerichte Tiong Hoa Hwe Koan-vereeniging te Batavia was, de baanbreekster van de Tiong Hoa Hwe Koan-beweging over geheel Indië) hadden deze ongesystematiseerde scholen geen recht van bestaan meer. Maar toch vindt men thans hier en daar nog zulke onderwijsinrichtingen, zelfs in Batavia, waar het aantal Chineesche scholen toch groot is. Bij een bezoek in Februari 1938 van den Chineeschen Consul-Generaal te Batavia aan Pontianak bleek, dat daar ter plaatse naast een negental openbare Chineesche scholen nog een aantal dergelijke huiselijke scholen was ¹⁾.

¹⁾ „Kita poenja indruk dari West-Borneo”, hoofdartikel *Sin Po* van 2 Maart 1938.

In zulke scholen is het onderwijs nog steeds op de aloude leest geschoeid, dus meestal literair en bovendien hoofdelijk.

Over de Chineesche scholen in vroegere jaren schreef Mr. J. H. Abendanon ¹⁾: „Een afzonderlijke school voor Chineesche kinderen schijnt eerst in 1737 te zijn opgericht, en wel een voor kinderen van onvermogenen. Zij kwam tot stand met vergunning van Boedelmeesters, maar ging door de „fatale revolutie van A° 1740” weder teniet. In 1753 werd opnieuw door de Regeering gelijke vergunning verleend op kosten van de Chineezers, mits voor 2 of 3 Europeesche jongens gelegenheid zou bestaan, om in de school de Chineesche taal aan te leeren, hetgeen ook bepaaldelijk in het belang der Chineezers zelve werd geacht (Ned. Ind. Plakaatboek VI, 533). De laatste voorwaarde werd in 1766 (N. I. P. VIII, 109) ingetrokken, daar zij niets had opgeleverd. In 1787 (N.I.P. X, 906) kwam er een tweede vrije school bij voor de kinderen van in armoede buiten de stad levende Chineezers. Deze school was toegestaan op verzoek van de Chineesche luitenants te Batavia, die zich bereid verklaarden de kosten voor hunne rekening te nemen. Daarentegen werden zij ontheven van de kosten der armenschool in het Chineesche hospitaal, welke voortaan onder de directie en ten koste van den kapitein der Chineezers zou blijven.”

Dr. F. de Haan vermeldt in zijn standaardwerk „Oud-Batavia” ²⁾: „Scholen hebben de Chineezers, tot ergernis van den Kerkeraad, altijd gehad, dat wil zeggen, dat Chineesche jongens bij den meester aan huis les kregen. Een apart schoolgebouw voor Chineesche en andere onchristelijke kinderen werd bij de verbouwing van het Chineesche Hospitaal in 1729 door de Regeering aan die inrichting toegevoegd, een merkwaardig bewijs van de veldwinnende verdraagzaamheid. Deze school, waarvan de Chineesche officieren de kosten droegen, stond aan de andere zijde van het Hospitaal dan de Compagnies armenschool, en op Rack's plaat van die buurt ziet men jeugdige Chineesjes en Europeantjes eene interscolaire vendetta uitvechten. Curieus is, dat de Regeering in 1753 besloot, om eenige Nederlandsche jongens op die Chineesche school te plaatsen, teneinde er de taal te leeren, die men blijkbaar voor erg gemakkelijk hield. In 1787 lezen wij, dat de Chineesche Luitenants in plaats van deze school, waarop vroeger 30 à 40 leerlingen hadden

¹⁾ In H. Colijn's *Neerlands Indië*, 1912, deel II, hoofdstuk V „Het Onderwijs in Nederlandsch-Indië”, p. 257—258.

²⁾ Dr. F. de Haan, *Oud Batavia*, Tweede druk, 1935, p. 392.

gegaan, doch welke door wanbeheer was verlopen, er eene willen openen op Klenteng."

In een artikel over het Chineesche onderwijs in Indië wees de heer Ang Jan Goan er op, dat volgens zeggen in Batavia in het 40ste regeeringsjaar van Keizer Ch'ien Lung (1775) ook een openbare Chineesche school bestond, die Beng Seng Sie Wan werd geheeten, waarop den Chineeschen kinderen de kennis van de Chineesche klassieken werd bijgebracht ¹⁾. Deze school werd bekostigd door den Chineeschen Raad, en onder de Chineezzen stond de inrichting bekend als de Gie Oh.

Brengen wij deze drie mededeelingen met elkaar in verband, dan komen wij tot de gevolgtrekking, dat de tweede school, bedoeld in beide eerstgenoemde berichten, dezelfde was als die, waarvan in het laatste sprake was. Mr. Abendanon toch vermeldde, dat deze school was toegestaan op verzoek van de Chineesche luitenanten, die zich bereid verklaarden de kosten daarvan te dragen, terwijl Dr. De Haan berichtte, dat de Chineesche luitenanten er eene op Klenteng wilden openen; volgens den heer Ang Jan Goan werd de Beng Seng Sie Wan opgericht in het jaar 1775, dus nagenoeg op hetzelfde tijdstip als de door beide eerder genoemde schrijvers bedoelde school, en werd die onderwijsinrichting ook Gie Oh genoemd. Onzerzijds kunnen wij hieraan toevoegen, dat de Gie Oh op Klenteng gehuisvest was, en wel in een der huizen, die achter den Chineeschen tempel aldaar zijn gelegen; de „missing link" tusschen de mededeelingen van Dr. De Haan en den heer Ang Jan Goan is hiermede meteen geleverd.

Deze school kan echter niet geheel tot de eigen onderwijsvoorziening der Chineezzen worden beschouwd, en wel door het feit, dat zij tot stand kwam en in stand werd gehouden door de Chineesche officieren, derhalve ambtenaren, en in den lateren tijd door den Chineeschen Raad, een officieele instantie, werd gefinancierd, waardoor zij een officieel tintje kreeg.

Er is echter degelijke grond aanwezig om te veronderstellen, dat tot het jaar 1900, het jaar voorafgaande aan de oprichting van de eerste Chineesche school, de eenige tamelijk goede onderwijsinrichting te Batavia de Gie Oh was. De financiering ervan door den Chineeschen Raad duidt eenigszins op toezicht van deze zijde, hetgeen natuurlijk niet anders dan ten nutte der leerlingen kon

¹⁾ Ang Jan Goan, „Onderwijs Tionghoa di Indonesia", in *Sin Po Jubileum-Nummer 1910* — 1935.

strekken. Op deze school werd in verschillende Chineesche dialecten, al naar gelang van het door den betrokken leerling gebezigde dialect, onderwijs gegeven. Ofschoon de Gie Oh een school voor de kinderen van de onvermogenen was, waren er in de laatste jaren van haar bestaan ook kinderen van goeude Chineesche burgers onder de leerlingen. De naam Gie Oh is dan ook typeerend voor den aard dier inrichting: Liefdadigheidsschool!

II.

HET GESYSTEMATISEERDE CHINEESCHE ONDERWIJS.

Wij komen thans aan den derden vorm van de eigen onderwijsvoorziening der Chineezzen: door een groep belanghebbenden, of een vereeniging, opgerichte scholen, waarop het onderwijs niet uitsluitend aan het oordeel van den onderwijzer werd overgelaten.

Hiermede deed het gesystematiseerde Chineesche onderwijs zijn intrede in de Indo-Chineesche wereld.

Het is de in 1900 te Batavia opgerichte eerste Tiong Hoa Hwe Koan-vereeniging geweest, die het initiatief nam, uitvloeiende van haar doelstelling om o.a. de kennis van de letteren en talen onder de Chineezzen te bevorderen, een goed-bestuurde en goed-uitgeruste Chineesche school op te richten. De aandacht dient hier gevestigd te worden op het feit, dat de T.H.H.K. geen school-vereeniging is, doch een algemeene Chineesche vereeniging, die zich aan het algemeen belang der Chineezzen hier te lande wenscht te wijden; dat zij zich op onderwijsterrein begaf, dient te worden beschouwd als één harer middelen ter bereiking van het gestelde doel.

Uiteraard is het oprichten van een school geen gemakkelijke taak. Een brochure, in het Maleisch en Chineesch opgesteld, waarvan de Maleische titel luidt „Soerat Kiriman kapada sekalian Orang bangsa Tjina terkirim oleh Lid-lid-Pengoeroes dari pakoempoelan Tiong Hoa Hwe Koan di Batawi” (Brief aan alle Chineezzen, uitgaande van de Bestuursleden van de T.H.H.K.-vereeniging te Batavia), werd daarom in Juli 1900 rondgezonden, waarin uiteenzetting werd gegeven van de oogmerken van de juist in het leven geroepen vereeniging en waarin de plannen ter vestiging van een school werden ontvouwd.

Omtrent deze laatste werd o.m. het volgende medegedeeld:
„Ter bevordering van de kennis in de letteren en talen, zullen scholen worden gesticht:

„Eerst zal een school voor jongens worden opgericht, waarop de leerlingen in het Chineesche schrift en de Chineesche taal zullen worden onderwezen volgens een nieuw systeem, dat thans in de scholen in China en Japan wordt toegepast, d.i. een leermethode, welke er op gericht is de leerlingen vlugge vorderingen te doen maken. Behalve de kennis in de letteren en talen, zal den leerlingen ook de Chineesche zedeleer worden bijgebracht en zullen zij bovendien lessen in rekenen, aardrijkskunde en andere nuttige vakken krijgen.

„Daarna zal ook een school voor meisjes worden gesticht, waarop den leerlingen het Hollandsche (bedoeld wordt: Latijnsche) schrift in de Maleische taal zal worden onderwezen met daarenboven iets van de Chineesche taal en de Chineesche zedeleer. Zij zullen ook onderricht krijgen in rekenen, aardrijkskunde en andere nuttige vakken.

„Wanneer de vereeniging ten deze vorderingen zal hebben gemaakt, zooals verwacht wordt, zal ook een school worden gesticht, waar jongens-leerlingen de Nederlandsche en Engelsche taal zullen kunnen leeren.

„De eerstgenoemde school zal opgericht worden, zoodra de vereeniging 700 Leden bezit.”

Voor de geschiedenis van het Chineesche onderwijs hier te lande is deze „Brief” een gewichtig historisch document, en wel om de volgende redenen: (1) het stuk geeft de overwegingen weer, welke leidden tot de oprichting van de eerste gesystematiseerde en onder geregeld toezicht staande school; (2) het toont aan, dat men ook gedacht had aan een aparte school voor meisjes, hetgeen een gevolg was van de Chineesche zede-bepaling „nan nü shou shou pu chin” (mannen en vrouwen geven aan en ontvangen van elkaar niet eigenhandig), en last but not least (3) het bewijst, dat men ook voornemens was een school op te richten voor het leeren van ..... het Hollandsch, dat zelfs vóór het Engelsch, de taal welke thans op bijna alle Chineesche scholen naast het Chineesch wordt onderwezen, genoemd werd! Ook de bepaling, dat elke mindere of hulp-onderwijzer op zijn hoogst 25 leerlingen in de klas mocht hebben, vormde een heel scherp contrast met den gewonen gang van zaken bij de toenmalige Chineesche scholen en verried ook het verziende inzicht van de T.H.H.K. Immers tot dusver namen de schoolmeesters alle zich aanmeldende leerlingen aan op elk willekeurig tijdstip, hetgeen mogelijk was daar het onderwijs hoofdelijk was. De eerste Chineesche School brak der-

halve met die gewoonte: het klassikale onderwijs werd onder de Chineezzen ingevoerd.

Gepropageerd in Juli 1900, werd eerst op 17 Maart 1901 de school, die „Sekola Tjina Tiong Hoa Hwe Koan” genoemd werd, geopend. Tot hoofdonderwijzer werd de heer Louw Koei Hong uit Singapore door de bemiddeling van Dr. Lim Boon Keng aldaar aangesteld. In April 1901 werd door het bestuur der T.H.H.K. een commissie benoemd, welke met het maandelijksche onderzoek omtrent de vorderingen der leerlingen belast werd.

Maar nu diende zich het vraagstuk van onderwijs voor het Chineesche meisje aan. Daar de T.H.H.K. uiteraard nog niet in de gelegenheid was, uitvoering te geven aan het tweede punt van haar „Brief”, nl. het oprichten van een meisjesschool, ontving zij van alle zijden het verzoek, de jongensschool ook voor meisjes open te stellen, waaruit de groote behoefte aan onderwijs voor het Chineesche meisje overduidelijk bleek. De T.H.H.K. besloot daarom, ook meisjes in haar school toe te laten, al kregen dezen van de jongens afgezonderde zitplaatsen.

De toelating van meisjes had ondertusschen de school van karakter veranderd. De onderwijsinrichting werd niet een speciale jongensschool, zooals het in de bedoeling had gelegen, doch een gemengde school. Later kwam hierin weer wijziging, daar de aanwezigheid van meisjes-leerlingen geleidelijk een geheele meisjesafdeeling had doen ontstaan! Van het voornemen, een aparte school voor Chineesche meisjes te stichten met een ander leerplan, kwam dus niets terecht.

De voordeelen van het nieuwe onderwijssysteem kwamen reeds dadelijk aan het licht. In den beginne zagen vele traditioneel-klassiek aangelegde Chineezzen neer op de door de T.H.H.K. toegepaste leermethode: voor hen beteekende het leeren uit de Chineesche Klassieken alles. Weliswaar begrepen de leerlingen van de ouderwetsche scholen niets van hetgeen zij lazen, maar het waren alle Klassieken, waarvan zij zich geheele teksten in het hoofd pompten. En hiermede nam deze categorie van de Chineezzen, die toen de conservatieve partij werd genoemd, in tegenstelling met de moderne, d.i. de T.H.H.K.-groep, genoegen. De ouderwetsche Gie Oh-school was in hun oogen *het* type van de Chineesche school.

Hierdoor ontbrandde een stille strijd tusschen beide onderwijs-methoden, of liever: tusschen Oud en Nieuw.

Om aan dezen strijd een einde te maken, werd een vergelijkend examen tusschen de leerlingen van de Gie Oh- en die van de T.H.H.K.-school gehouden. Het resultaat was verpletterend voor de Gie Oh. Want de leerlingen van de T.H.H.K., ondanks het feit, dat zij nog niet zoo lang als de leerlingen van de Gie Oh op school waren, bleken niet alleen het geleerde te begrijpen, doch ook het te kunnen toepassen in het op schrift stellen van hun gedachten, waartoe de pupillen van de Gie Oh niet in staat waren.

Deze nederlaag, welke het oude leersysteem had geleden, had weer een verstrekkend gevolg. Bij besluit van den Resident van Batavia dd. 1 April 1902 werd de Gie Oh-school aan de T.H.H.K. overgedragen. Van de gelden, door den Chineeschen Raad aan de instandhouding van deze onderwijsinrichting besteed ten bedrage van f 300 per maand, werd f 225 als subsidie aan de T.H.H.K. uitgekeerd, terwijl het resteerende ad. f 75 bestemd werd voor de maandelijksche onderhoudskosten van den Chineeschen tempel Kim Tek Wan, den grooten Chineeschen tempel, op Klenteng in de Beneden-Stad, waarachter tot dat tijdstip de Gie Oh-school was gehuisvest. Op deze wijze kwam de school, welker oprichting vermeld werd door Mr. Abendanon en Dr. De Haan, aan haar einde.

Hier gekomen, moeten wij noodwendig een ander belangrijk feit, als integreerend deel van de T.H.H.K., vermelden. Dit is: hoe de T.H.H.K. op een nogal toevallige manier voor onderwijs in de Engelsche taal voor Chineesche kinderen kwam te zorgen.

Dr. Lee Teng Hwee (of Dr. T. H. Lee, laatstelijk President van de Fuh Tan University in Shanghai, welke functie hij nog bekleedde toen deze stad in Japansche handen viel in het najaar van 1937) bezat te dien tijde een Engelsche school in Batavia; hij was echter bereid, deze onderwijsinrichting aan de T.H.H.K. over te doen, waarover hij dan met de leiding belast zou blijven. De besprekingen hadden tot gevolg, dat de Engelsche school van Dr. T. H. Lee werd overgenomen. Deze onderwijsinrichting werd aldus per 1 September 1901 het eigendom van de T.H.H.K., die ze per 1 October 1901 in haar eigen gebouwencomplex onderbracht. Zoo had de T.H.H.K. vanaf dat oogenblik het beheer over twee scholen, nl. de 5 maanden te voren opgerichte Chineesche school „Sekola Tjina Tiong Hoa Hwe Koan”, en de zoo juist overgenomen Engelsche school, die „Yale Institute

Tiong Hoa Hwe Koan'' of „Afdeeling C Tiong Hoa Hwe Koan'' werd genoemd.

Hieruit ziet men, dat de T.H.H.K. niet het Engelsch op haar school als bijvak had ingevoerd, doch niets minder dan een heele reeds op gang zijnde Engelsche school had overgenomen en in stand gehouden. Eerst vele jaren later werden beide scholen samengesmolten, in den beginne administratief en daarna algeheel, totdat men den huidige toestand verkreeg: een Chineesche school met Engelsch, welke laatste taal echter nog steeds van veel grootere en beslissende beteekenis is dan de vreemde talen op b.v. de H.B.S.

Het voorbeeld van Batavia vond weldra navolging op andere plaatsen. En natuurlijk wendden de promotors ervan zich tot de T.H.H.K. te Batavia om voorlichting en vooral assistentie, dit laatste ten aanzien van het verkrijgen van leerkrachten.

Medio 1902 bereikte de T.H.H.K. te Batavia het verzoek van 12 Chineesche inwoners van Buitenzorg om (1) medewerking te verleenen tot het oprichten van een Chineesche School te Buitenzorg, welke onder de supervisie van de T.H.H.K. zou worden gesteld, (2) toestemming te verleenen, dat de op te richten school ook den naam van T.H.H.K. zou dragen, (3) eens in de maand een commissie naar Buitenzorg te sturen voor onderzoek van de vorderingen der leerlingen, enz. Deze Chineesche School te Buitenzorg, die den naam kreeg van „Sekola Tjina T.H.H.K. di Bogor'', opende haar deuren op 2 November 1902, en was de tweede Chineesche gesystematiseerde school in Indië.

Het volgende jaar regende het letterlijk verzoeken om inlichtingen uit plaatsen, die ook een Chineesche school wilden hebben: Semarang, Kedoe, Poerbolinggo, Malang, Tanah-Abang en Cheribon.

Men dient niet uit het oog te verliezen, dat niet alle op andere plaatsen opgerichte Chineesche scholen door de betrokken plaatselijke afdeelingen van de Bataviasche T.H.H.K. zijn opgericht. Er zijn nl. T.H.H.K.-vereeningen, die weliswaar opgericht zijn naar het model en met hetzelfde doel als de eerste T.H.H.K. en ergo ook een Chineesche school in stand houden, doch die in geen enkele organisatorische relatie staan met de T.H.H.K. te Batavia, ofschoon zij natuurlijk wel vriendschappelijke betrekkingen met elkaar onderhouden. De T.H.H.K.'s van Semarang, Malang en Soerabaja — om enkele voorbeelden te noemen — zijn nooit afdeelingen van de T.H.H.K. van Batavia geweest. Daarenboven

zijn er ook afdeelingen van de T.H.H.K. van Batavia, die later hetzij uit eigen initiatief, hetzij op aandringen van de moeder-vereeniging, uit overwegingen, welke wij hier maar in het midden zullen laten, een eigen zelfstandig bestaan zijn gaan leiden. Merkwaardig is het, dat Buitenzorg, de eerste plaats die in navolging van Batavia een Chineesche school oprichtte, ook de eerste afdeeling van de T.H.H.K. was, die alle phasen van het groeiproces tot een zelfstandige T.H.H.K.-vereeniging heeft doorloopen. In November 1902 werd daar geopend de „Sekola Tjina T.H.H.K. di Bogor”, welke naam duidelijk zegt, dat die Buitenzorgsche school de T.H.H.K. van Batavia toebehoorde, gevolgd door de stichting van de T.H.H.K. Hoen Kiok Buitenzorg, d.i. de Afdeeling Buitenzorg van de T.H.H.K., op 15 September 1904; de school was voortaan dus het bezit van de Afdeeling Buitenzorg van de T.H.H.K. en stond derhalve niet meer onder rechtstreeksch beheer van de T.H.H.K. te Batavia. Het volgende jaar reeds (1905) was de Afdeeling Buitenzorg van de T.H.H.K. van Batavia een zelfstandige T.H.H.K.-vereeniging geworden; de school stond diensgevolge vanaf dat oogenblik los van de Bataviasche T.H.H.K.

In antwoord op een desbetreffende vraag van den heer L. H. W. van Sandick, toentertijde Controleur B.B. met verlof in Nederland, deelde de T.H.H.K. van Batavia in 1908 mede, dat zij op dat oogenblik niet minder dan 15 afdeelingen bezat, verspreid over den geheelen archipel, en wel te Tanah-Abang, Tangerang, Serang, Tjiandjoer, Bandoeng, Indramajoe, Poerbolingo, Soekaradja, Banjoemas, Soemedang, Tjilatjap, Poerwokerto, Bandjermasin, Blinjoe en Pangkal-Pinang ¹⁾.

III.

BOND VAN CHINEESCHE SCHOOLVEREENIGINGEN.

In het jaar 1905 trad de Chineesche onderwijsbeweging in een nieuwe phase.

Ter verduidelijking van de situatie op dat tijdstip, herinneren wij er aan, dat naast de T.H.H.K. te Batavia met haar talrijke afdeelingen in geheel Ned.-Indië, andere T.H.H.K.'s en school-vereenigingen bestonden.

¹⁾ Zie ook L. H. W. van Sandick, *Chineezten buiten China*, 1909, p. 248—255.

Onder deze laatste organisaties gevoelde men weldra behoefte aan een centralisatie van de Chineesche onderwijsvoorziening. Zoo bereikten in Mei 1905 de T.H.H.K. van Batavia suggesties van de T.H.H.K.'s van Semarang, Malang en Kediri om een bond van alle T.H.H.K.- en alle schoolvereenigingen in het leven te roepen, opdat de voorziening van onderwijs aan het Chineesche kind beter, doeltreffender en vooral op alle plaatsen uniform kon worden geregeld. Kediri stelde zelfs voor, dat de Bataviasche T.H.H.K. als leidster van den bond zou fungeeren. Het plan, daarna een inspecteur voor het Chineesche onderwijs aan te stellen, zal zeker niet weinig hebben bijgedragen tot het opkomen van de gedachte aan een bond, die dan daarvoor zou hebben te zorgen en voorts de onkostenverdeeling onder de aangesloten vereenigingen zou hebben te bepalen.

Intusschen had deze T.H.H.K.-beweging de aandacht van de Chineesche Regèring getrokken.

Door den Gouverneur van de Liang Kwang-provincies (provincies Kwangtung en Kwangsi) in Canton werd een ambtenaar, tot wiens functies ook de zorg voor het onderwijs behoorde, de heer Lauw Soe Kie, in 1906 naar Indië gezonden om de scholen van de T.H.H.K.'s in West-Java in oogenschouw te nemen. Zeker is het deze afgevaardigde geweest, dien Dr. R. van Diffelen in zijn artikel „Het Onderwijs voor Chineezèn” in *Koloniale Studiën*, Jrg. XX, 1936, bladzijde 44, met Lin Shin Chieh bedoelt; wij zijn tot deze conclusie gekomen, omdat men in de Chineesche onderwijskringen, althans te Batavia, geen uit China naar Indië gezonden inspecteur Lin Shin Chieh kent en omdat de naam Lauw Soe Kie, hier in het Fukiensche dialect weergegeven, in de Chineesch-Mandarijnsche uitspraak luidt: Liu Shih Chi.

Met de komst van den heer Lauw Soe Kie ging de geschiedenis van het Chineesche onderwijs in dit land weer een stap vooruit, en wel in de richting van de zoo van vele zijden noodig geachte unificatie. Een conferentie van vertegenwoordigers van alle belanghebbende vereenigingen en den heer Lauw Soe Kie vond in 1906 te Bandoeng plaats, waarop besloten werd een inspecteur voor het Chineesche onderwijs aan te stellen op een salaris van f 400 per maand, te dragen door de vereenigingen in de verhouding van het aantal hunner leerkrachten. De heer Lauw Soe Kie nam het zoeken van den daarvoor geschikten persoon in China op zich.

Met ijver werkte men intusschen verder aan het oprichten van een bond, waarin vooral de heer Tan Keng Djian, Luitenant der Chineezzen, als President van de Soet Sien Hwee te Pemalang, een actief aandeel had. Als resultaat zien wij de vorming van de Tjong Hoa Tjong Hwee, d.i. Centrale der Chineesche Vereenigingen.

Bijna tegelijkertijd werd door den Gouverneur van de Liang Kwang-provincies de heer Wong Fong Cheang als de eerste inspecteur voor het Chineesche onderwijs naar Java gezonden.

In het daaropvolgende jaar, 1907, werd door de Tjong Hoa Tjong Hwee een conferentie te Semarang bijeengeroepen, en wel op 5 Mei. De Bataviasche T.H.H.K. werd daarop o.a. door den heer H. H. Kan vertegenwoordigd. Deze conferentie besloot, de Tjong Hoa Tjong Hwee om te zetten in de Djawa Hak Boe Tjong Hwee, Bond voor (Chineesche) Onderwijsaangelegenheden op Java. De zetel van dezen bond, waarvoor slechts Batavia, Semarang en Soerabaja in aanmerking kwamen en wel telkenkeere voor slechts één jaar, werd voor het eerst op Batavia gevestigd. Het eerste bestuur van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee werd aldus door de T.H.H.K. van Batavia geformeerd (medio 1907); de heer Phoa Keng Hek, President van de T.H.H.K. te dezer plaatse, werd tot voorzitter benoemd.

In de statuten van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee, goedgekeurd bij besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 14 April No. 22 en opgenomen in de *Javasche Courant* van 23 April 1909, vinden wij de volgende doelstellingen: (a) den leden een plaats aan te wijzen, waar zij een conferentie kunnen houden, (b) een regeling voor het onderwijs in de scholen van den bond vast te stellen, (c) een of meerdere schoolinspecteurs te benoemen voor de scholen van de aangesloten vereenigingen. De bond werkte derhalve unificeerend en inspecteerend.

Dit zal wel de eerste bond in het Chineesche vereenigingsleven in Ned.-Indië geweest zijn.

Met de totstandkoming van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee bestonden er feitelijk twee bonden van scholen. De eerste, een verbond van meer innigen en feitelijken aard, was die, welke de scholen van de afdeelingen op vele plaatsen van de Bataviasche T.H.H.K. met de school van de moedervereeniging samenkoppelde. Hierboven stond de Djawa Hak Boe Tjong Hwee, die zoodoende

ook de overige Chineesche scholen, nl. die van de afdeelingen van de Bataviasche T.H.H.K., omvatte.

Twee groote verdiensten van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee waren wel (1) het benoemen van een inspecteur voor het Chineesche onderwijs, die den zetel van den bond tot standplaats kreeg aangewezen, en verder (2) het verleenen van bemiddeling in het verkrijgen van leerkrachten uit China dan wel uit Indië, in welk laatste geval het dan wil zeggen: uit de door eervol ontslag of expiratie van hun arbeidscontract vrijgekomen krachten. De moeilijkheid om bekwame Chineesche onderwijzers uit het stamland te laten uitkomen had er toe geleid, dat reeds vroeg in den boezem van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee het plan rijpte, een kweekschool voor de opleiding van Chineesche onderwijzers op te richten. Deze plannen hebben het echter slechts tot het beginstadium kunnen brengen.

In 1910, 3 jaar na de oprichting van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee, trad de T.H.H.K. van Batavia uit den bond. De overweging, welke haar zulk een beslissing had doen nemen, was dat de bond geen nut opleverde voor de Chineesche scholen. Doch geruchten wilden, dat het toe te schrijven zou zijn aan een verschil van meening tusschen Batavia en den secretaris van den bond, die toen niet meer in Batavia gezeteld was en die een conferentie te Soerabaja bijeenriep.

Deze houding van de Bataviasche T.H.H.K. ging als een schok door de geheele T.H.H.K.-gelederen. Stappen werden gedaan, Batavia er toe te bewegen alsnog op haar besluit terug te komen. Vooral de T.H.H.K. te Semarang heeft zich uitgesloofd, dit te bewerkstelligen. Doch alles tevergeefs. Toen men het zelfs in het jaar 1912 nog steeds niet opgaf, de Bataviasche T.H.H.K. met haar talrijke afdeelingen toch nog onder de banier van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee te brengen, werd dit door het bestuur van de T.H.H.K. van Batavia in de Jaarlijksche Algemeene Ledenvergadering dd. 8 Maart 1912 voorgebracht. En deze bijeenkomst besliste, dat de vereeniging weer tot den bond mocht toetreden, maar onder voorwaarde, dat de Chineesche middelbare school, welke men op Semarang wilde oprichten, geen aangelegenheid zou vormen voor en niet gefinancierd zou worden door den bond, doch gesticht en onderhouden moest worden door de Semarangsche T.H.H.K., zooals de te Batavia op te richten Chineesche middelbare school door de Bataviasche T.H.H.K. zou worden bekostigd.

Men was nl. van meening, dat het beheer van een middelbare school in Semarang bij het verplaatsen van den zetel van den bond van Semarang naar Batavia of Soerabaja groote bezwaren met zich zou brengen.

Het schijnt, dat men niet aan Batavia's voorwaarden wilde voldoen, althans de T.H.H.K. van Batavia is sindsdien nimmer meer lid van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee geweest.

Het bestaan van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee was echter niet zeer voorspoedig. Deze bond ontkwam niet aan het lot, dat zoo menig andere vereeniging is ten deel gevallen: niemand bekommerde er zich weldra meer om. In 1926 viel er meer leven in te bespeuren: eenige Chineesche inwoners van Koetoardjo beproefden dien bond weer op den been te helpen en verplaatsten zijn zetel naar Koetoardjo. Een verzoek aan de Chineesche Editie van het dagblad *Sin Po* te Batavia om elken Zaterdag een pagina te reserveeren voor nieuws en meeningen uit den Djawa Hak Boe Tjong Hwee-kring werd ingewilligd, doch reeds het volgende jaar bracht het einde aan deze vernieuwde actie. Ter completeering van zijn werk over de geschiedenis van de stad Semarang schreef de heer Liem Thian Joe aan het bestuur daarvan, doch het antwoord laat nog steeds op zich wachten ¹⁾.

Officieel is dus de bond tot op den huidigen dag nog steeds niet formeel begraven.

Sindsdien werden weer pogingen gedaan om de Chineesche schoolvereenigingen bij elkaar te brengen, echter vruchteloos.

Langzamerhand begon men te beseffen, dat een organisatie, welke geheel Java in haar arbeidssfeer betrok, wel moeilijk te bereiken was, tenzij men op kleine schaal aanving. Zoo vatte men in onderwijskringen te Batavia het plan op, een bond van *plaatselijke* Chineesche scholen in het leven te roepen. Het initiatief hiertoe werd genomen door de Chineesche Meisjesschoolvereeniging Tiong Hoa Li Hak Hauw.

Een conferentie tusschen het bestuur van de Chineesche scholen te Batavia en Mr.-Cornelis werd gehouden en zoo kwam in 1934 de Pa Cheng Hua Hsiao Lien Ho Hui, de Bond van Bataviasche Chineesche Scholen, tot stand.

Deze bond beantwoordt wonderwel aan de gekoesterde verwachtingen. Door zijn werking is er thans uniformiteit gekomen

¹⁾ Liem Thian Joe, *Riwajat Semarang 1416 — 1931*, p. 200.

in het leerplan van de diverse Chineesche scholen te Batavia, hetgeen den overgang van de eene naar een andere school door omstandigheden, als bijv. verhuizing, zeer vergemakkelijkt. Voordien gebeurde het zeer dikwijls, dat bij toelating van een leerling van een andere school op de T.H.H.K.-school, men hem op deze school een klas lager moest plaatsen, omdat hij niet aan de voor de betrokken klasse gestelde eischen bleek te kunnen voldoen. De Bond van Bataviasche Chineesche Scholen heeft ook een regeling ontworpen, welke een leerling, die naar een andere school gaat, verplicht een verklaring van zijn gewezen school te toonen. Ook de vacaties en vrije dagen worden in het vervolg door den Bond vastgesteld.

Dat het aantal Chineesche scholen in de stad Batavia en omgeving niet gering is, moge blijken uit een verslag van de verrichtingen van dien Bond gedurende het jaar 1937 van de hand van den heer Sze-tu Chan in het Nieuwjaarsnummer 1938 van de *Sin Po* Chineesche Editie. Niet minder dan 17 scholen zijn bij den Bond ingeschreven!

In 1937 zijn opnieuw stappen gedaan, de T.H.H.K.'s en Chineesche schoolverenigingen onder een bond samen te brengen. Op initiatief van de T.H.H.K. van Solo werd op 26-28 Augustus te dier plaatse een conferentie bijeengeroepen, waarop vertegenwoordigd waren 20 T.H.H.K.'s en Chineesche schoolverenigingen, terwijl adhaesie was betuigd door nog 26 verenigingen ¹⁾. Deze conferentie besloot een centrale organisatie, zijnde een overkapping van alle T.H.H.K.'s en Chineesche schoolverenigingen in Ned.-Indië, onder den naam van Ho Yin Hua Chiao Chiao Yu Chung Hui (Centrale Vereeniging voor het Chineesche Onderwijs in Ned.-Indië) in het leven te roepen, welke zich zou belasten met de unificatie en rationalisatie van het Chineesche onderwijs. De T.H.H.K. van Batavia werd verzocht, deze centrale organisatie te willen leiden.

Deze organisatie had derhalve bij haar totstandkoming reeds 46 supporters. In dit verband is het wel vermeldenswaard, dat volgens een in 1911 verschenen nummer van het in het Chineesch uitgegeven orgaan van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee deze bond 93 leden bezat ²⁾. Van deze 93 plaatsen weet de heer Liem Thian

¹⁾ *The Pa Hua Monthly*, orgaan van de T. H. H. K. van Batavia, September 1937, p. 49.

²⁾ Liem Thian Joe, *Riwajat Semarang 1416 — 1931*, p. 198—199.

Yoe er 11 niet meer uit de Chineesche taal terug te brengen in de eigen Inheemsche taal ¹⁾, waaronder o.i. ook Soemedang en Tangerang waren.

Te hopen is, dat de tegenwoordige organisatie met meer succes zal worden bekroond!

IV.

POGINGEN TER OPRICHTING VAN MIDDELBARE SCHOLEN.

Reeds vroeg dacht men aan het stichten van Chineesche middelbare scholen op Java.

In antwoord op de vragen van den heer L. H. W. van Sandick in 1908 deelde de T.H.H.K. van Batavia reeds mede, dat voor het oprichten van een Chineesche middelbare school op Java het Chineesche Ministerie van Onderwijs te Peking een som van 20.000 thails zilver had toegezegd, terwijl de Onderkoning Toan Hong te Nanking zich bereid had verklaard daartoe jaarlijks 6.000 thails zilver bij te dragen. De plannen zouden door de Djawa Hak Boe Tjong Hwee worden uitgevoerd. De Bataviasche T.H.H.K. zelf had een bedrag van f 2.000 beschikbaar gesteld.

Toen werd op voorstel van den heer Lie Hin Liam, Eerelid van de vereeniging, door de Bataviasche T.H.H.K. besloten een middelbare school op te richten in combinatie met de school, welke de heer Denyes van de Malaysia Methodist Mission te Buitenzorg in het leven wilde roepen, waarop het Engelsch primair en het Chineesch secundair zou zijn (1910). Dit voornemen bleek achteraf niet voor verwezenlijking vatbaar te zijn.

Op dit tijdstip ontving de T.H.H.K. van Batavia het verzoek van de Djawa Hak Boe Tjong Hwee om mede te werken aan het oprichten van een Chineesche middelbare school; de T.H.H.K. gaf echter een afwijzend antwoord, op grond dat zij zelf reeds beide handen vol had met haar eigen middelbare school-plannen.

¹⁾ Dat de in de Chineesche taal en met Chineesche karakters teekens weergegeven namen soms moeilijk zijn te herkennen, komt doordat hierbij het dialect van den overzetter een groote rol speelt. Hij zal nl. de namen in het Chineesch overbrengen volgens de uitspraak van zijn eigen dialect, zoodat, wanneer men de voor die namen staande Chineesche karakters teekens in een ander dialect leest, het uitgesprokene natuurlijk heel anders is dan werkelijk bedoeld wordt. Zie hieraangaande mijn artikel „Iets over Chineesche namen en over het Chineesch in Indonesië” in *De Ind. Gids*, Jrg. LV, 1933, p. 410—418.

In 1911 nam de Bataviasche T.H.H.K. het besluit, een Chineesche middelbare school voor de residentie Batavia te stichten. Dit werd goedgekeurd door de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van 25 Februari 1913. En sinds dat oogenblik bezat de T.H.H.K. een middelbare school. Behalve Chineesch en Engelsch, werd ook het Hollandsch onderwezen, waarvoor mevrouw G. Kooyker werd aangesteld. Doch deze onderwijsinrichting was geen lang bestaan beschoren. Het geringe aantal leerlingen maakte de uitgaven drukkend en per begin Mei 1915 sloot zij haar deuren tot tijd en wijle 20 leerlingen zich kwamen aanmelden.

Tegenslagen hebben echter bij energieke naturen altijd deze uitwerking, dat zij tot nog grootere krachtsinspanning aansporen, en dit vindt ook bevestiging in de geschiedenis van de T.H.H.K. Zonder veel ophef werd stap voor stap gewerkt aan het creëren van een middelbare afdeeling. Men sprak niet meer van een zoo grootsch klinkende middelbare school, doch opende stilzwijgend de eerste klasse van een middelbare afdeeling, het volgende jaar nog één, enz., totdat men eindelijk een volgroeiden 3-jarigen benedenbouw, gelijk te stellen met de Mulo, van een middelbare afdeeling bezat. In 1929 werd voor het eerst eindexamen door dezen benedenbouw gehouden, waarvoor 8 leerlingen slaagden. Men werkte verder, totdat de ook 3-jarige bovenbouw van de middelbare afdeeling compleet was. Het eerste eindexamen hiervan, dat in 1933 plaats had, werd met goed gevolg afgelegd door 7 leerlingen.

Zoo bezit thans de T.H.H.K. van Batavia een volledige middelbare afdeeling, die aansluiting geeft op hooger onderwijs in China.

Ook eenige andere Chineesche scholen hebben op het oogenblik de eerste klassen van den benedenbouw van een middelbare afdeeling.

In verband met de door den heer Ang Jan Goan ingestelde enquête hebben van de, volgens het Kantoor voor Oost-Aziatische Aangelegenheden, 450 bestaande Chineesche scholen, slechts 259 de gevraagde inlichtingen verschaft. Hiervan hebben slechts 21 den benedenbouw van het middelbare onderwijs. Werkelijk Chineesche middelbare scholen, welke niet aan een lagere school zijn gekoppeld, zijn er slechts twee, nl. de Sin Hua High School te Soerabaja en de Su Tung Middle School te Medan. Hun leerlingental is echter ook niet bijzonder groot: elk heeft slechts iets

meer dan 100 leerlingen ¹⁾. Daarentegen telt de middelbare afdeeling van de T.H.H.K. te Batavia meer dan 350 leerlingen, maar deze middelbare onderwijsinrichting is nog altijd in hetzelfde gebouw als de lagere school gehuisvest, daar de financiën der vereeniging het bestemmen van een speciaal gebouw ervoor niet gedoogen.

Sedert 1936 heeft de Bataviasche T.H.H.K. ook een middelbare handelsschool, welke aansluit op den 3-jarigen benedenbouw van de middelbare afdeeling. De oprichting van deze middelbare handelsschool kan worden beschouwd als het baanbreken van nieuwe inzichten in de Indo-Chineesche onderwijskringen. Deze afdeeling toch is voortgesproten uit het besef, dat naast algemeen vormend, op China georiënteerd onderwijs men ook onderwijsgelegenheid voor die categorie van leerlingen, die hun studie niet in China zullen (kunnen) voortzetten doch in Indië zullen blijven, moet scheppen. Voor deze jongelieden heeft men zich een handelsschool als de meest geëigende voorgesteld. De middelbare handelsschool van de Bataviasche T.H.H.K. is derhalve Indisch georiënteerd en als zoodanig nemen daarin het Hollandsch en de door middel hiervan onderwezen vakken een grootere plaats in dan in de algemeen vormende afdeeling. Vermeld dient nog te worden, dat de Nederlandsche taal aan de T.H.H.K.-school van Batavia vanaf de 1ste klasse van den benedenbouw der middelbare afdeeling wordt onderwezen.

V.

HET ONDERWIJS AAN MEISJES.

In haar „Brief” aan het Chineesche publiek in 1900 had de Bataviasche T.H.H.K. bereids aangekondigd, dat de tweede school, welke zij voornemens was op te richten, een school voor meisjes zou zijn. Doch reeds bij de oprichting van de Chineesche school voor jongens bleek dat de behoefte aan onderwijs voor het Chineesche meisje dermate groot was, dat op dringend schrijven van vele leden de T.H.H.K. ook meisjes toeliet in haar eerste school. Dit bracht natuurlijk alras met zich mede, dat men ook onderwijzeressen in dienst had te nemen. Ook speciale vakken

¹⁾ Ang Jan Goan, „Onderwijs Tionghoa di Indonesia”, in *Sin Po Jubileum-Nummer 1910 — 1935*.

voor meisjes lieten zich weldra aandienen. In 1902 werd het besluit genomen een onderwijzeres voor handwerken aan te stellen, terwijl in 1903 beslist werd, voor dit vak een *Europeesche* onderwijzeres in dienst te nemen.

Langzamerhand werd aldus de scheiding tusschen de meisjes- en de jongensleerlingen meer geprononceerd, totdat tenslotte de afgescheiden zitplaatsen voor de meisjes tot niet minder dan een ..... heele meisjes-afdeeling was uitgegroeid.

Toen later de meisjes ook Engelsch kregen, bezat de vereeniging feitelijk niet minder dan 4 eigenlijk van elkaar geheel afgescheiden afdeelingen, welke men wel 4 aparte op zich zelf staande scholen zou kunnen noemen: een Chineesche school voor jongens, een Engelsche school voor jongens, een Chineesche school voor meisjes en een Engelsche school voor meisjes, elk met een eigen leiding.

Aan dezen toestand kwam echter in 1926 verandering; in dat jaar kregen nl. de meisjes Hollandsch inplaats van Engelsch als vreemde taal.

In 1928 werd in de Bataviasche T.H.H.K.-school de co-educatie ingevoerd en als gevolg hiervan kregen de leerlingen van beide kunne hetzelfde te leeren, terwijl ook omstreeks dien tijd de Engelsche afdeeling was ingesmolten in de Chineesche afdeeling, zoodat de T.H.H.K. sedert dien slechts een verticale en niet langer een horizontale indeeling van haar leerplan heeft.

Bijgevolg krijgen de meisjes weer, evenals de jongens, Engelsch in de plaats van Hollandsch; eerst vanaf de 1ste klasse van de middelbare afdeeling hebben zij weer de Nederlandsche taal te leeren.

Op Batavia bestaat thans wel een afzonderlijke Chineesche meisjesschool, nl. die van de Chineesche Meisjesschool-vereeniging Tiong Hoa Li Hak Hauw. Deze vereeniging zag het licht in het jaar 1915. Haar doel is volgens de statuten, goedgekeurd bij besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 18 Augustus 1917, „een of meer scholen op te richten en in stand te houden ten behoeve van meisjes, behorende tot de Chineesche bevolking”.

Volgens zeggen heeft deze meisjesschool haar ontstaan in eerste instantie te danken aan ..... een twist onder de leerkrachten van de T.H.H.K.-school, waarbij eenige onderwijzeressen betrokken waren. Ten gevolge hiervan namen de onderwijzeressen ontslag en richtten zelf een school op, en wel eene speciaal voor meisjes. Deze, de Tiong Hoa Li Hak Hauw, is slechts een lagere school.

Eenige jaren geleden werd op deze school het Engelsch afgeschaft en het Hollandsch als verplichte vreemde taal ingevoerd. De vereeniging koesterde toen de wel wat al te hoog gestelde hoop, dat mettertijd de leerlingen ook deel zouden kunnen nemen aan het admissie-examen voor de H.B.S. of Mulo. Het onmogelijke hiervan later inziende, werd na enkele jaren het Engelsch weer hersteld, en wel om de meisjes in staat te stellen na het doorloopen dier school haar studie voort te zetten aan de middelbare afdeeling van de T.H.H.K.-school.

Dit doet echter de Chineesche onderwijskringen weer voor een ander vraagstuk staan. Want krijgen de meisjes van de Tiong Hoa Li Hak Hauw gedurende hun lagere school-jaren les op een aparte meisjesschool, voor de voortzetting hunner studie, en dat terwijl zij ouder zijn geworden en min of meer de puberteitsjaren bereikt hebben, zijn zij op een gemengde school aangewezen. Wordt dan daardoor het eigenlijke doel van het oprichten eener meisjesschool niet voorbijgestreefd? — vraagt men zich af. En is het eigenlijk niet beter, geen aparte *lagere* meisjesschool, doch wel een afzonderlijke *middelbare* meisjesschool te hebben en de Tiong Hoa Li Hak Hauw om te zetten in een dergelijke onderwijsinrichting? Men heeft hierover echter tot dusver nog geen beslissing kunnen nemen, en de veel grootere kosten, die een middelbare school vergt, zullen wel heel wat gewicht in de weegschaal hebben gelegd.

Ook in Soerabaja bestaat een Chineesche meisjesschool.

VI.

ONDERWIJS IN DE ENGELSCH TAAI.

De voorziening van onderwijs in de Engelsche taal voor Chineesche kinderen door Chineezcn nam, zooals gezegd, bijna tegelijk met die van het Chineesche onderwijs een aanvang, nl. reeds in 1901. Hierbij had het incidenteele ook een rol gespeeld: de T.H.H.K. van Batavia was niet in het bezit gekomen van een Engelsche school door de opzettelijke oprichting daarvan, maar door de overname van de reeds bestaande Engelsche school van Dr. Lee Teng Hwee, die daarna met de leiding van die school, „Yale Institute” of „Afdeeling C Tiong Hoa Hwe Koan” genoemd, werd belast. Deze inrichting bleef dezen naam behouden tot 1905, in welk jaar samensmelting met de Chineesche School plaats vond.

De eerste Engelsche school van de Chineezzen hier te lande stond dus bij de totstandkoming onder leiding van een Chineesch hoofd. Toen echter Dr. Lee in 1903 zijn betrekking neerlegde, werd tot zijn opvolger een Europeaan, de heer Thomas Davidson, benoemd. Eerst in 1921, toen de heer Starkey door den heer Ko Tjoen Yok werd opgevolgd, kreeg de Engelsche afdeeling weer een Chinees tot hoofd. De grootste moeilijkheid, waarmede deze Engelsche afdeeling te kampen had, was het verkrijgen van geschikte leerkrachten.

Langzamerhand begon men op de T.H.H.K.-school ook een bestemming aan het onderwijs in de Engelsche taal te geven. Men stelde zich voor, de leerlingen op te leiden voor de Hongkong University, en zoo had men eigenlijk reeds een middelbare Engelsche afdeeling. De examens daarvoor werden zelfs eerder gehouden dan de eindexamens van de Chineesche middelbare afdeeling.

Een unieke instelling op Indo-Chineesch onderwijsgebied is ondertusschen de Hoa Ing Tiong Hak te Semarang, Chinese English School in het Engelsch genoemd, doch de Chineesche naam beteekent eigenlijk „Chineesch-Engelsche Middelbare School”. Opgericht door eenige Chineesche ingezetenen van Semarang in 1916, stelt zich deze onderwijsinrichting ten doel, voortgezet onderwijs aan de abiturienten van de T.H.H.K.-scholen te geven en dezen voor hooger onderwijs voor te bereiden. Het eerste hoofd van deze school was de heer W. E. Mann, een Engelschman ¹⁾, die het examen voor de Hongkong University in Indië geïntroduceerd heeft.

De Engelsche afdeeling van de T.H.H.K.-scholen behoort thans zoo goed als tot het verleden, want het onderwijs in de Engelsche taal beperkt zich tot het onderricht in die taal en het gebruik dier taal bij sommige daartoe geëigende vakken. Met andere woorden, hoewel nog steeds verplichtend gesteld, is het Engelsch tegenwoordig niet meer van zulk een overwegend gewicht.

In de laatste jaren hebben de Chineezzen eveneens Engelsche scholen, zij het ook dat daarop het Chineesch als een der vakken wordt onderwezen, opgericht. Batavia bv. mag bogen op een Chinese-English High School en een Batavia English School, terwijl in Pekalongan een Java High School staat; dit zijn echter scholen van particulieren.

¹⁾ Liem Thian Joe, *Riwayat Semarang 1416 — 1931*, p. 232.

VII.

ONDERWIJS IN HET NEDERLANDSCH.

Reeds lang gevoelde de Chineesche bevolkingsgroep de behoefte aan Hollandsch onderwijs. Het was vroeger echter niet gemakkelijk het te krijgen. Dr. R. van Diffelen schreef in zijn artikel „Het Onderwijs voor Chineezten” in *Koloniale Studiën*, Jrg. XX, 1936, p. 44: „..... de onderwijsvoorziening voor deze groep bepaalde zich uitsluitend tot het openstellen van eenige gelegenheid tot plaatsing op de Europeesche lagere scholen en de Inlandsche scholen, alleen echter wanneer, na toelating van liefhebbers van andere bevolkingsgroepen, nog plaats over was” (spatie van ons — N.J.L.). Dit beteekent, dat het Chineesche kind slechts bij hooge uitzondering tot die scholen werd toegelaten.

In het begin dezer eeuw waren er weliswaar eenige Nederlanders, die aan huis een schooltje openden, waar Chineesche kinderen Hollandsch konden leeren, doch men begrijpt wel, dat deze soort voorziening in Hollandsch onderwijs de Chineezten niet kon bevredigen.

Toen de T.H.H.K. in 1900 tot stand kwam, lag het dan ook in de bedoeling (men leze den „Brief”) een derde onderwijs-inrichting in het leven te roepen, waar Hollandsch en Engelsch zouden worden onderwezen. Daar de vereeniging hiertoe financieel niet in staat was, werd in Mei 1902 het besluit genomen, een rekest in te dienen om toestemming der Regeering te vragen voor het houden van een geldloterij. De toestemming werd echter niet verleend, en zoo vielen de plannen in duigen.

Toen de Regeering de voorziening van onderwijs aan het Chineesche kind wenschte uit te breiden, en hiertoe in 1906 ook de meening van den President van de T.H.H.K. te Batavia, den in 1937 overleden heer Phoa Keng Hek, vroeg, werd een buitengewone algemeene ledenvergadering belegd op 2 December 1906, waarop dit besluit genomen werd: der Regeering te verzoeken, dat Zij de toelating van Chineesche kinderen op de Gouvernements-scholen onder dezelfde voorwaarden en tegen dezelfde tarieven als de Europeanen zou toestaan, en verder, dat Zij aan de T.H.H.K.'s subsidies zou toekennen tot een bedrag, dat noodig zou zijn om er het salaris van een Hollandschen onderwijzer van te betalen en de aan het onderwijs in het Nederlandsch verbonden onkosten mee te bestrijden.

Twee jaren daarna kwam de eerste Hollandsch-Chineesche School tot stand (1908).

Ondertusschen ging men ijverig door met het openen van nieuwe Chineesche scholen op diverse plaatsen. Zelfs de oprichting van H.C.S.-en kon hierin geen verandering brengen: na de totstand-koming van de H.C.S.-en was niet alleen geen sprake van het terugloopen van het aantal Chineesche scholen, maar werden deze schoolinrichtingen zelfs talrijker ¹⁾.

Hadden dus de Chineezzen thans Gouvernementsscholen gekregen, de T.H.H.K.-scholen hadden nooit het geluk mogen smaken subsidie te krijgen, en zoo kon men geen uitvoering geven aan het voornemen, Hollandsche lessen op de Chineesche scholen te geven.

Maar toch bestond er in 1909 reeds een Hollandsche school van Chineezzen onder Europeesche leiding, nl. de Poi Tik Hak Tong te Amboina ²⁾.

Eerst toen de in 1918 opgerichte Hollandsch-Chineesche Kweek-school abiturienten begon te leveren, kwam er weer een nieuwe wending in het Chineesche onderwijsleven.

De door de H.C.K. geleverde Chineesche onderwijzers toch hieven de voor de Chineesche scholen onoverbrugbare moeilijkheden om de noodige leerkrachten voor het Hollandsch te verkrijgen op. Bijgevolg verwisselden verschillende Chineesche scholen het Engelsch met het Hollandsch. De T.H.H.K. te Batavia gaf reeds in 1913 Nederlandsche lessen op haar in dien tijd bestaande middelbare school, terwijl de meisjes het Nederlandsch vanaf de lagere schoolafdeeling in de plaats van het Engelsch in de jongensafdeeling hadden te leeren. Dit is, zooals wij reeds hebben vermeld, ook het geval geweest op de Chineesche Meisjesschool Tiong Hoa Li Hak Hauw.

Ondertusschen verzezen er hier en daar door Chineezzen opgerichte particuliere H.C.S.-en, op dezelfde leest geschoeid als de Gouvernements H.C.S.-en, met dien verstande, dat er ook aandacht werd geschonken aan de Chineesche geschiedenis, Chineesche cultuur en dergelijke. De Chung Hwa Hui heeft thans op verschillende plaatsen H.C.S.-en. Ook de Afdeeling Makassar

¹⁾ Ang Jan Goan, „Onderwijs Tionghoa di Indonesia”, in *Sin Po Jubileum-Nummer 1910 — 1935*.

²⁾ Mr. J. H. Abendanon, „Het Onderwijs in Nederlandsch-Indië”, in H. Colijn's *Neerlands Indië*, 1912, deel II, p. 281.

van de jeugdvereniging Shiong Tih Hui is in het bezit van een H.C.S. Abituriënten van de H.C.Kweekschool hebben mede eenige particuliere scholen onder den naam van Particuliere H.C.S. of anders opgericht (Batavia, Pekalongan, enz.).

Zoo verruimen zich dus de Chineesche werkzaamheden op onderwijsterrein in geen kleine mate !

VIII.

HET ONDERWIJS AAN KINDEREN VAN MIN- EN ONVERMOGENDEN.

De laatste jaren hebben het vraagstuk van onderwijs aan de kinderen van min- en onvermogenen op den voorgrond gebracht.

Dit probleem kunnen wij als tweeledig beschouwen. Ten eerste is daar die categorie van min- en onvermogenen, welke altijd, ook in normale tijden, te vinden is, en in de tweede plaats zijn er menschen, die door de crisis tot werkloosheid of tot tijdelijken hulpbehoevenden staat zijn gebracht.

Het is ten behoeve van de kinderen van de eerste groep, dat door de Afdeeling Batavia van de Shiong Tih Hui in 1930 op ons voorstel een middagcursus in het leven werd geroepen. Wij hadden daarbij op het oog die kinderen, die niet alleen vanwege het onvermogen van de ouders niet in de gelegenheid waren schoolonderwijs te krijgen, maar erger nog en tevens intens-droevig, ook *onmisbaar* waren voor de ouders ten aanzien van de broodwinning. Hoe dikwijls zien wij niet Chineesche kinderen eetwaren rondventen, terwijl hun leeftijdgenooten van de beter gesitueerden op de schoolbanken zitten. De opbrengst, wanneer de te koop aangeboden eetwaren van de eigen ouders zijn, of het loon, in het geval die eetwaren van anderen zijn, is dus *voor het gezin noodig* ter aanvulling van hetgeen het hoofd van het gezin met groote moeite verdient. Voorts zijn er kinderen, die bij het werk van de ouders behulpzaam moeten zijn, en die daar *onontbeerlijk* zijn !

Deze sociale ellende *bestaat* onder de Chineezzen, en het is werkelijk zielig, de kinderen in de hitte van de zon of verkleumd door den regen langs de straten te zien loopen met hun mandje of pikolan !

Reeds dadelijk staat het vast, dat men deze kinderen niet kan helpen door hen op de gewone school als gratis leerling te plaatsen of door schoolgeld voor hen te betalen. Weliswaar zijn de kinderen zelf daarmede natuurlijk ten zeerste gebaat, maar — o, noodlot! — voor de onvermogende ouders, die ongetwijfeld zeer blij zullen zijn dat hun kinderen behoorlijk onderwijs krijgen, beteekent dit eenvoudig *derving* van een gedeelte van de toch reeds zoo schrale inkomsten.

Een uitweg voor deze stiefkinderen van het noodlot meenden wij te moeten zoeken in de richting van een middagcursus.

Het oorspronkelijke leerplan van dien 3-jarigen middagcursus omvatte het lezen en schrijven in het Maleisch, rekenen en andere voor het dagelijksche leven als nuttig te achten vakken. Later zou er dan nog wat Hollandsch of Chineesch toegevoegd worden.

Men moet hieruit echter niet concludeeren, dat, gezien bovenbedoeld leerplan, wij of de S.T.H. voor de Maleisch-Chineesche scholen geporteerd zijn. Niets is minder waar! En wel om de eenvoudige reden, dat de M.C.S. een integreerend bestanddeel in het onderwijs-apparaat zal zijn, maar deze middagcursus niet: deze is immers een *nood-maatregel* voor een *nood-toestand*!

De verwachtingen zijn echter anders uitgekomen. Leerlingen, jongens tot en met 18 jaar, kon men wel voldoende krijgen, maar dezen lieten al dadelijk hun geringschatting voor het onderwijs in de Maleische taal blijken door een steeds afnemend bezoek, zoodat tenslotte op dezen middagcursus Hollandsch moest worden onderwezen. Uit dezen middagcursus is eenige jaren geleden de Sekola Malem Tionghoa (Chineesche Avondschool) gegroeid; hij is derhalve een op zich zelf staande organisatie geworden. De lessen worden tot op heden nog steeds in de lokaliteiten van de T.H.H.K. te Batavia gegeven.

Door de toen heerschende depressie is de heer Loe Ping Kian, arts te Batavia, op de idee gekomen den malaise-slachtoffers de behulpzame hand te bieden door het verschaffen van onderwijs aan hun kinderen. Als lid van het Comité voor Steun aan Chineesche Werkloozen bracht de heer Loe zijn denkbeeld op een vergadering ter sprake. Het resultaat was het creëren van een onderwijsafdeeling van dit Comité, welke een Crisisschool oprichtte. Deze school was dus bestemd voor de kinderen van diegenen, die door de depressie hun betrekking kwijt waren geraakt. De toestand van de ouders, die steunaanvragers waren, werd eerst door het

Comité onderzocht, waarna zij een verklaring kregen voor de toelating hunner kinderen op die school.

Onder deze omstandigheden moesten er onder de leerlingen wel veel mutaties zijn. Immers een werklooze vader kon op een gegeven oogenblik weer een betrekking krijgen, en dan dienden de kinderen weer naar de gewone school te gaan.

Sindsdien is het karakter van de Crisisschool echter veranderd, waaraan het feit, dat het Comité voor Steun aan Chineesche Werkloozen te dezer stede niet meer in de kosten kon bijdragen, niet weinig debet was. Thans is de Crisisschool een op zich zelf staande onderwijsinrichting, welke met donaties en het heffen van zeer gering schoolgeld zich zelf moet bedruipen. Zooals zij nu is, is de Crisisschool o.i. niet meer een crisis-instelling, doch een school voor kinderen van min- en onvermogende ouders geworden: haar voorbijgaande aard is nl. in een permanenten overgegaan. Hierdoor behoeft het leerlingenverloop niet meer vlottend te zijn en kinderen, wier ouders geen werkloozen meer zijn, kunnen de school blijven bezoeken.

Het leerplan is dat van de H.C.S. Met medewerking van het Dept. van Onderwijs en Eeredienst heeft deze school zich in een gouvernementsgebouw tegen een matigen huurprijs kunnen vestigen, terwijl zij zich vroeger moest behelpen met daarvoor beslist ongeschikte lokaliteiten.

Tenslotte moeten wij een derde onderwijsgelegenheid ten behoeve van kinderen van de min- en onvermogenden vermelden.

Omstreeks 1933 vatte de Pa Hua Middle School Students' Association, de vereeniging van leerlingen der Middelbare Afdeeling van de T.H.H.K. te Batavia, het plan op, een middagcursus voor kinderen van onvermogenden te stichten, waarop zij onderwijs in de Chineesche taal en eenige andere nuttige vakken zouden krijgen.

Doch eerst op 15 Juli 1935 kon deze middagcursus, in het gebouw van de T.H.H.K. ondergebracht, geopend worden ¹⁾. Deze, de Pa Hua Min Chung I Wu Hsio Hsiao, is het product van samenwerking tusschen bestuur, leerkrachten en leerlingen van de T.H.H.K.-school. Daar geven les de oudere leerlingen vanaf de klasse Chuchung II (te vergelijken met de 2de klasse

¹⁾ Verslag Schoolcommissie T. H. H. K. Batavia, uitgebracht op de Jaarlijksche Algemeene Ledenvergadering dd. 26 April 1936 en opgenomen door de Chineesche en Chineesch-Maleische bladen te Batavia.

van de Mulo) van de T.H.H.K.-school. Door het bestuur van de T.H.H.K. wordt een lid aangewezen voor toezicht, terwijl 3 onderwijzers de taak krijgen, dien cursus te leiden. De onkosten worden gedragen door de Pa Hua Middle School Students' Association, terwijl ook de Chineesche Raad dezen middagcursus een klein subsidie toekent.

Deze middagcursus is merkwaardig en van groot belang. In de eerste plaats verschaft hij toch onderwijs aan de kinderen van min- en onvermogenen, en in de tweede plaats ontstaat daarbij gelegenheid voor de leerlingen van de hogere klassen van de T.H.H.K.-school, die hiervoor in aanmerking komen, om zich vertrouwd te maken met het onderwijzersvak. Dit laatste is des te belangrijker, omdat door de moeilijkheid onderwijzers uit China te doen uitzenden, vele abituriënten van Chineesche scholen onderwijzers worden op scholen in kleinere plaatsen. Daarom had vroeger de T.H.H.K. van Batavia getracht een kweekschool op te richten, hetgeen echter mislukte; thans heeft zij opnieuw het plan, een normaalcursus in het leven te roepen.

Er wordt dus op Batavia veel gedaan voor het onderwijs aan kinderen van min- en onvermogenen. Zeer merkwaardig ligt dit geheel in de lijn van de eerste Chineesche scholen in Batavia, nl. die van de Chineesche luitenants; immers deze onderwijsinrichtingen waren ook bestemd voor kinderen van onvermogene ouders.

Maleische scholen, ten minste doelbewust door een groep Chineezzen opgericht, hebben zoo goed als nooit bestaan. Wel waren er hier en daar particuliere Maleische scholen, zooals bijv. circa 25 jaar geleden die van „engko Tong Han” op Paal-Merah, Batavia, maar naast de H.C.S.-en en Chineesche scholen van Chineesche verenigingen hebben dergelijke primitieve Maleische scholen geen reden van bestaan en zij behooren thans dan ook tot het verleden.

De laatste jaren zien een verdere ontplooiing van de activiteit der Chineezzen op onderwijsgebied; ook Fröbelscholen werden opgericht. In Batavia zijn er op het oogenblik twee Chineesche Fröbelscholen, de Chung Hua Yu Tse Yuan, opgericht in 1936, en de in 1937 tot stand gekomen Fröbelschool van de Meisjesschool Tiong Hoa Li Hak Hauw.

Zoo zien wij, dat voor en na den tijd, dat de Regeering het onderwijs aan Chineesche kinderen in Haar bemoeiïngssfeer betrok, de Chineezzen veel hebben gedaan voor de eigen voorziening aan onderwijs. Tot zelfs in den tegenwoordigen tijd verrijzen nog steeds nieuwe Chineesche scholen .....

En waar volgens ruwe schatting bijna 50% van de Chineesche jeugd in Indië geen onderwijs geniet ¹⁾, hebben de Chineezzen hier te lande nog altijd heel wat scholen, hetzij Hollandsch-Chineesche, hetzij Chineesche, dringend noodig !

¹⁾ Loe Ping Kian, „Iets over het Onderwijs aan Chineesche Kinderen van minvermogende Ouders in Indonesië”, Weekblad *Sin Po* Nrs. 682 — 689 (25 April — 13 Juni 1936).

HET NATIONALE ELEMENT IN HET INDISCHE BEDRIJFSLEVEN ¹⁾

DOOR Dr. W. M. F. MANSVELT

Het onderwerp, dat ik in dit artikel zal behandelen, is het antwoord op drie vragen :

- 1e. Hoe groot is het Nederlandsche aandeel in het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven?
- 2e. Winnen of verliezen wij terrein uit een nationaal oogpunt?
- 3e. Wat staat ons thans te doen?

Indertijd (1931) is door een Regeeringsbureau een boekje uitgegeven, getiteld : „De beteekenis van Nederlandsch-Indië uit een internationaal economisch oogpunt”. Dit boekje behandelt dezelfde materie als ik thans zal doen, doch beziet ze uit een geheel ander oogpunt. Het daar gehouden betoog is als volgt :

Oudtijds werd Nederlandsch-Indië geheel door en ten behoeve van het nationale kapitaal geëxploiteerd, doch sedert de toepassing van de open deur-politiek heeft toestrooming van buitenlandsch kapitaal plaats gehad. In handel, scheepvaart en cultures nemen vreemde belangen een steeds grooter plaats in en men mag verwachten, dat in de toekomst dat proces zich nog verder zal voltrekken, m.a.w. Nederlandsch-Indië zou zich bevinden in een toestand van steeds verder voortschrijdende denationalisatie.

Billijkheidshalve moet ik vermelden, dat dit werkje oorspronkelijk samengesteld werd t.b.v. de Internationale Koloniale Tentoonstel-

¹⁾ Rede, gehouden op de buitengewone algemeene vergadering van de Vaderlandsche Club te Batavia op 10 December 1938.

ling te Parijs (1931), dus uiteraard de internationale zijde wat sterk naar buiten keerde, doch aan den anderen kant kan men zich niet onttrekken aan het onbehagelijke gevoel, dat nationaal terreinverlies met een zekere voldoening wordt geconstateerd. Het boekje stamt uit een tijd, toen zelfs bij hooggeplaatste ambtenaren de vaderlandsliefde zoodanig verbleekt was, dat de „ontblanking” van Nederlandsch-Indië, de „internationaliseering” (wat niet veel anders is dan een ander woord voor denationaliseering), besproken werd als de normale ontwikkeling van Nederlandsch-Indië, waarbij de positie aan Nederland toegedacht geleidelijk zou samschrompelen tot die van beheerder van een internationaal beleggingsveld, tot een soort mandaatpositie.

Het is nog geen 10 jaar geleden, dat dergelijke denkbeelden niet alleen bij vijandige elementen en vaderlandlooze gezellen opkwamen, maar ook pur sang Nederlanders zich aan die geestelijke infectie niet konden onttrekken.

Wat ik tegenover deze voorstelling omtrent de „natuurlijke” ontwikkeling van onze nationale belangen zou willen stellen is niet alleen een geheel andere geestesgesteldheid, maar ook geheel ander feitenmateriaal. Het komt mij voor, dat het défaitistische beeld ontworpen werd door ontoereikende historische kennis. Daarom is het noodig in het kort de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië in de 19e eeuw te schetsen.

* * *

Toen Commissarissen-Generaal in 1816 de Oost-Indische koloniën van de Engelschen overnamen, stonden zij voor de taak van de brokstukken van het voormalige handelsrijk der Compagnie een economische en politieke eenheid te maken. Het economisch herstel zochten zij in reconstructie van het verleden, in het herwinnen van den Aziatischen tusschenhandel naast den uitvoer naar het moederland. Dit streven is volkomen mislukt. Het jonge Singapore maakte zich niet alleen meester van den Oost-Aziatischen tusschenhandel, maar ook van een groot deel van het rechtstreekse achterland van Batavia, van den handel der Buitengewesten.

De reden waarom Batavia als handelsstad het volkomen afgelegd heeft tegen Singapore, is niet zoozeer een kwestie van geografie als wel toe te schrijven aan de omstandigheid, dat toenmaals geen Nederlandsche handelshuizen van eenige beteekenis in Indië

aanwezig waren. Met de Oost-Indische Compagnie was al onze handelsservaring in Azië verdwenen. Wij stonden in het begin der 19e eeuw voor een tabula rasa, wij moesten commercieel van voren af aan beginnen. Het verschil met 1600 bestond hierin, dat toenmaals de Nederlandsche kooplieden gewend waren aan zaken voor eigen rekening en met eigen schepen, terwijl in het begin van de 19e eeuw als erfenis van de 18e eeuwse ontwikkeling de groote kapitaalcrachtige handelshuizen hun werkkring zochten in het bankiersbedrijf en in commissiezaken; voor zoover er overzeesche handel bestond voor eigen rekening, bepaalde deze zich tot de Vereenigde Staten en de West.

In den Regeeringsalmanak van 1817 en volgende jaren vindt men een opgave van de handelshuizen op Java. Daaruit blijkt, dat 60% der firma's van vreemde nationaliteit was. Met uitzondering van de firma Reynst & Vinju, die als vertegenwoordiger van Van Hoboken optrad, vindt men geen spoor van een poging van een groot Nederlandsch huis tot vestiging in Indië. Bij de scheepvaart in het interinsulaire verkeer was de toestand nog veel erger; daar bevond 75% der schepen zich in handen van vreemde reeders.

Intusschen zaten de groote Amsterdamsche huizen, waarvan er verscheidene waren met een standing als Baring Brothers in Londen, met tientallen millioenen guldens, waarvoor geen emplooi te vinden was anders dan in vreemde staatsfondsen. Met die ledig liggende gelden iets in Indië te ondernemen voor eigen rekening, hetzij in den handel, hetzij in de cultures, dorst men niet aan. Toen echter door Koning Willem I de Nederlandsche Handel Maatschappij opgericht werd met een rente-garantie van den vorstelijken stichter, was in een oogenblik tijd 37.000.000 gulden beschikbaar.

De commercieele resultaten van deze nationale kapitaalsconcentratie vielen echter tegen en daarmede schenen de laatste koloniale kansen te vervliegen. De vooruitzichten in de herkrege bezittingen werden steeds donkerder. De Aziatische tusschenhandel aan Singapore verloren; de handel in den archipel ging dien zelfden weg op; de handelshuizen en interinsulaire scheepvaart voor het meerendeel in vreemde handen; en geen enkele Nederlander die zich voor cultuurondernemingen in Indië interesseerde.

De economische denationaliseering der Oost-Indische koloniën was een fout en scheen niet meer ongedaan gemaakt te kunnen worden. Het gevaar was niet denkbeeldig, dat de Britsche pene-

tratie de koloniale erfenis verder zou afknabbelen, en de ons blijvende rest slechts een lastpost zou zijn voor het moederland.

In dezen hachelijken tijd heeft Van den Bosch ingegrepen. Hij begreep, dat er iets gebeuren moest, dat verder wachten op particulier initiatief vanuit Nederland het verlies der koloniën wellicht na zich zou slepen. In de overtuiging, dat de ontwikkeling dan maar geforceerd moest worden en tegen het advies van zijn ambtelijke adviseurs in, heeft deze groote Nederlander zijn denkbeelden doorgezet en zijn wil aan anderen opgelegd.

Van den Bosch heeft zijn maatregelen slechts als tijdelijk bedoeld. Hij schatte den duur der gedwongen cultures zelf op tien jaren. Dan hoopte hij, zou het ijs gebroken zijn, dan zouden de Nederlanders, wanneer eenmaal aangetoond was, dat cultuurondernemingen in Oost Indië de concurrentie tegen de negerplantgages in de West met succes konden volhouden, hun geld beschikbaar stellen voor de verdere ontwikkeling van het land.

In de historische bijeenkomst in het paleis te Buitenzorg op 17 December 1830 viel de beslissing. Tegenover de sceptisch gezinde ambtelijke adviseurs sprak Van den Bosch zijn overtuiging uit in de volgende gedenkwaardige en profetische woorden :

„Ik hoop het tijdstip te zien aanbreken, dat wij de kapitalen van „het Moederland naar Java zullen zien vloeijen, en dat het Indisch „Gouvernement, na de toekomst van Holland verzekerd te hebben, „door den staat van welvaart aan Indië verschaft, de voldoening „zal smaken eene schoone en groote missie volbragt te hebben”.

Er waren toenmaals zoo weinig Hollanders in Indië aanwezig, dat de eerste suikercontracten voor het meerendeel afgesloten zijn met Engelschen, Denen, Armeniërs en Chineezers.

De verwachtingen van Van den Bosch, men weet het, zijn vervuld; zij het ook dat deze vervulling wat langer op zich heeft doen wachten dan de ontwerper van het cultuurstelsel zich gedacht heeft. Toen de winstgevendheid van de suikercultuur op Java eenmaal bewezen was, zijn de Nederlanders in steeds grooter getale op Java als ondernemers komen opdagen.

In 1830 brak voor Indië een nieuwe phase aan. De pogingen tot reconstructie van het voormalige *handelsimperium* in Oost-Azië werden voorgoed opgegeven. De ontwikkeling van Indië als *plantage-kolonie* nam een aanvang, een ontwikkeling die vanaf 1830 in een ononderbroken tempo is voortgegaan tot de huidige crisis.

De geforceerde economische ontwikkeling van Indië was tevens de eerste stap tot nationaliseering van het Indisch bedrijfsleven.

Van de cultures als kern uitgaande, heeft deze nationaliseering zich geleidelijk over andere terreinen uitgestrekt. Het eerst over de handels- en scheepvaartbetrekkingen met het moederland ten gevolge van den verkoop der gouvernements producten in Nederland en den opbouw door tusschenkomst van de Handel Maatschappij van een Nederlandsche koopvaardijvloot en van een Nederlandsche textielindustrie. In Indië zelf verschaften de cultures het middel tot uitstrekking van het Nederlandsche gezag over de Buitengewesten, waardoor paal en perk gesteld werd aan de Britsche penetratie. Op den rug der cultures groeiden de banken op en ontwikkelde zich een aantal Indische industrieën, die voor het meerendeel door Nederlandsch of Nederlandsch-Indisch kapitaal gedreven worden. Het interinsulaire scheepvaartverkeer, vroeger vrijwel geheel in vreemde handen en een bedrijf dat een oogenblik het monopolie dreigde te worden van een Engelsche maatschappij, is door de K.P.M. volkomen genationaliseerd. Dit lichaam strekt zijn werkzaamheden thans ook reeds uit buiten de grenzen van Nederlandsch-Indië, daarin voorgegaan door de Nederlandsche Java-China-Japan-Lijn.

De beteekenis van Singapore als distributie-centrum voor Nederlandsch-Indië is van afnemende beteekenis, niet zoozeer door de recente crisis-maatregelen, als wel door de ontwikkeling van het Nederlandsch-Indische handelsapparaat op Java en in de Buitengewesten en door de zeer verbeterde haven-ouillageering van Nederlandsch-Indië. Het importeursbedrijf in Nederlandsch-Indië is voor het leeuwendeel in Nederlandsche handen. Bij den export is de nationaliseering echter minder ver gevorderd. Op dit terrein vertoont het Nederlandsch koloniale kapitaal zich in halfwassen toestand. Naast de cultures, doch in een veel later stadium, heeft het Nederlandsche kapitaal zich ook toegelegd op de ontginning van petroleumbronnen en op dit gebied heeft het nationale kapitaal nog steeds het overwicht.

In andere takken van mijnbouw echter betoont het nationale kapitaal zich nog uiterst zwak en blijken de Nederlanders als natie nog veel te leeren te hebben.

De opbloei van het bedrijfsleven en de nieuwe richting in de koloniale politiek stelden steeds hogere eischen aan het ambtelijk

apparaat, waaraan door de Regeering tegemoet gekomen is door het aanwerven op groote schaal van krachten in Nederland.

Van de Europeesche bevolking in Nederlandsch-Indië is slechts 8% van vreemde nationaliteit. Het aantal in Indië aanwezige Nederlanders, dat in het moederland werd geboren, bedraagt 18% van de Europeesche bevolking en van de Indo-Europeesche bevolking, vooral van de gegoede klasse, kan gezegd worden, dat deze zich in toenemende mate oriënteert op Nederland en de Nederlandsche cultuur.

De voorstelling van zaken als zou Nederlandsch-Indië economisch in een proces van geleidelijke denationalisatie verkeerren, is onjuist en in nog mindere mate is dat in cultureel opzicht het geval. Zeer gelukkig karakteriseerde prof. Van Hamel in zijn voordracht, onlangs gehouden voor de vereniging Indië — Nederland, den aangetroffen toestand aldus: „De indruk van den Nederlander, „die thans Nederlandsch-Indië bereist, is wel ten zeerste die van „iets eigens en samengeworteld Nederlandsch. De Nederlanders „hebben Indië niet meer te beschouwen als vreemde rariteit, „maar als een wereld die doortrokken is — en steeds sterker „doortrokken wordt — van de Nederlandsche beweegkracht”.

* *
* *

Nationaal terreinverlies heeft echter plaats gehad in het procentueel aandeel van Nederland in den in- en uitvoer van Nederlandsch-Indië en een tijd lang heeft deze zich ook vertoond in het buitenlandsche scheepvaartverkeer.

In het tijdperk toen het consignatie-stelsel zijn hoogtepunt bereikte, ging van den export meer dan 80% naar Nederland en werd ruim 70% onder Nederlandsche vlag afgescheept. Van den invoer kwam 50 à 60% uit Nederland en ook hier bereikte het meerendeel ons onder Nederlandsche vlag. Die situatie is geheel veranderd. Tegenwoordig gaat van den export niet meer dan 20% naar Nederland en van den invoer levert het moederland een percentage, dat daar nog beneden blijft. Hoeveel daarvan ons onder Nederlandsche vlag bereikt, is onbekend, aangezien, sedert het liberale stelsel werd toegepast, waarneming van die gegevens overbodig geacht werd.

Het verminderde moederlandsche aandeel in den *export* van Nederlandsch-Indië is een onvermijdelijk verschijnsel, dat samen-

hangt met de moderniseering van den handel, het zooveel mogelijk verschepen der goederen rechtstreeks van den producent naar den consument, waardoor markten in den ouderwetschen zin van het woord meer en meer aan belang inboetten. Ook hangt het lage percentage samen met de betrekkelijk geringe beteekenis, welke het moederland heeft als consumptie-gebied, als gevolg van het geringe zielen-aantal en den beperkten omvang van de industrie van Nederland.

Andere oorzaken gelden voor het afgenomen aandeel in den import. Hier moet men bedenken, dat import uit andere landen de onvermijdelijke nasleep is van den toenemenden verkoop van onze producten in den vreemde. Doch evenzeer waar is, dat de Nederlandsche industrie zich met meer kracht had kunnen toelagen op de behoeften van de Indische markt; wellicht had men dan minder terrein verloren.

Als men de handelsstatistiek van de 19e eeuw bekijkt, wordt men gewaar, dat de snelle daling van het moederlandsche aandeel aan in- en export zich in bijzonder snel tempo voltrokken heeft na de afschaffing van de differentieele rechten in Indië. In Nederland vatte de overtuiging post, dat de liberale handelspolitiek, welke omstreeks het midden der vorige eeuw op het moederlandsch handelsverkeer werd toegepast, ook voor de overzeesche gewesten van nut zou zijn. Deze overtuiging was gebaseerd op zuiver doctrinaire gronden. Men heeft zich niet voldoende gerealiseerd, dat vrijhandel alleen voordelig is, wanneer men economisch sterk staat en dat de grootste voordeelen toevallen aan den economisch sterkste. Men kan zich niet onttrekken aan den indruk, dat onze voorvaders in de 19e eeuw zich overschat hebben. De afschaffing van de bescherming in den vorm van bemoeiingen van de Handel Maatschappij met de vloot, met het assurantie-bedrijf en met de katoen-industrie, was zonder twijfel een juiste maatregel, maar de afschaffing van de differentieele rechten was naar het voorkomt onnoodig en nationaal zelfs schadelijk. Deze maatregel heeft de snelle ontbinding van de Nederlandsche koloniale markt bevorderd en heeft den aanvoer van buitenlandsch fabrikaat over Nederland doen ophouden en daarmee de uitgaande lading voor de nationale scheepvaart aanzienlijk verminderd.

Op scheepvaartgebied waren wij in het midden van de 19e eeuw ver ten achter. Wij bezigden nog fregatten toen anderen reeds overgegaan waren tot clipperschepen; toen wij eindelijk clipper-

schepen in de vaart brachten, waren anderen en voornamelijk Engeland reeds overgegaan tot de stoomvaart, en op dit gebied hebben wij slechts langzaam kunnen volgen door het gebrek aan ingenieurs, het gemis van zware industrie en den treurigen toestand waarin zich onze zeehavens en riviermonden bevonden. De liberale scheepvaartwetten hadden dan ook een geheel ander effect dan men er van verwachtte: voorshands leidden zij tot een ernstig nationaal terreinverlies op scheepvaartgebied. Wij hebben den strijd aanvaard zonder er voor toegerust te zijn. Wat Engeland tijdens Koning Willem I door diplomatieken druk niet heeft kunnen bereiken, dat heeft dit land bij een volgende generatie door het ruimschoots bezigen van de bij ons populaire phraseologie over vrijhandel weten te bereiken. Ik kan in de afschaffing van de differentieele rechten in Indië niet anders zien dan het invoeren van een inopportunen maatregel, een nationale bévue.

De achteruitgang van het Nederlandsche aandeel in den import in recente jaren is bekend. Aan de Japansche concurrentie is door de Regeering paal en perk gesteld door contingenteringen van de bedreigde takken van import en de poging tot ondermijning van onze nationale handelshuizen is door middel van licentieering van den import door de overheid verijld.

* * *

Ik kom thans tot samenvatting van mijn antwoord op de vragen: hoe groot is het nationale aandeel in het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven, en winnen of verliezen wij terrein uit een nationaal ocpunt?

Het is niet mijn bedoeling den lezer hier te overstelpen met cijfers. Voor verdere uitwerking en toelichting dezer stellingen zal later en te anderer plaatse gelegenheid zijn. Ik kan hier volstaan met de conclusie, dat in de cultures, in de industrie, in de intergewestelijke scheepvaart, in den import en in de petroleumnijverheid het Nederlandsche kapitaal overweegt. Er is sedert 1830 een duidelijke en constante groei van het nationale belang in Indië waar te nemen. Het is dan ook heelemaal niet waar, dat Indië bezig is af te zakken tot een internationaal beleggingsveld, integendeel, een *nationaal Nederlandsch belangencentrum* schiet hier steeds dieper wortel. Nederlandsch-Indië is meer Nederlandsch dan ooit te voren.

Waar is echter ook, dat die ontwikkeling in verschillend opzicht nog onvoltooid is en lacunes vertoont. Waar is ook, dat het goederen-verkeer met het moederland een betrekkelijk klein percentage vertoont. Wie dit verschijnsel echter als een symptoom van economische vervreemding tusschen moederland en koloniën zou beschouwen, zou den werkelijken toestand miskennen. Nederlandsch-Indië speelt financieel een steeds grootere rol in het economische leven van Nederland. Volgens Crena de Iorgh kan men het Indische bezit op 23% van het Nederlandsch nationaal vermogen stellen. Hieruit mag men afleiden, dat de beteekenis van Nederlandsch-Indië als nationaal beleggingsveld voor Nederland economisch van veel grooter belang is dan de wederzijdsche goederenruil.

Niet te miskennen is echter, dat het gebruikelijke kanaal, waardoor de Nederlandsche investaties gedurende eenige generaties Nederlandsch-Indië binnen kwamen, verstopt is geraakt door het gebrek aan vooruitzichten in de cultures. Daardoor is stilstand getreden, niet alleen in den groei van het nationale belang in Indië, maar daardoor heeft ook de voornaamste beweegkracht in de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië opgehouden te werken. Het groote raderwerk, dat hier alles in beweging bracht, welvaart alom verspreidde, is tot stilstand gekomen. Het voornaamste middel tot verdere uitbreiding van onzen invloed in den archipel begeeft ons op een oogenblik, dat nog maar de helft van het gebied, ontgonnen is. Onmetelijke terreinen liggen nog braak, terwijl andere, op koloniaal gebied misdeelde, moegdheden het nog slaan op het verwerven van eigen grondstoffengebieden. Andere wegen dan de reeds betreden paden durft ons nationaal kapitaal blijkbaar niet in te slaan. Als men de industrieën nagaat, welke sedert 1929 in Indië tot stand gekomen zijn, dan blijkt, dat 61% van het verstrekte kapitaal voor deze nijverheidsondernemingen van buitenlandschen oorsprong is en dat nog wel op een oogenblik, dat in Holland voor honderden millioenen aan nationaal kapitaal onbenut ligt.

Er is een situatie ontstaan, die in bedenkelijke mate begint te gelijken op de jaren, welke Nederlandsch-Indië tusschen 1816 en 1830 heeft doorgemaakt.

* * *

Ik kom thans tot de beantwoording van de derde vraag: wat staat ons thans te doen?

Uit de voorafgaande uiteenzetting zal men kunnen afleiden, dat het rapport-Rutgers, dat z.g. de economische samenwerking tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië behandelt, doch dat zich in werkelijkheid slechts bezig houdt met den wederzijdschen goederenruil Indië — Holland, ver beneden de maat van het vraagstuk blijft. Het behandelt slechts een deel van het imperiale vraagstuk; een minder bemoedigend, maar gelukkig ook een minder belangrijk deel van het probleem.

Ik zou het imperiale vraagstuk aldus willen stellen:

Van Nederlandsch standpunt gezien gaat het erom, hoe men op het kleine territoir van Nederland op den duur een bevolking van 8.000.000, welke jaarlijks met 100.000 zielen toeneemt, den kost moet geven. M.i. valt dit vraagstuk niet op te lossen binnen de grenzen van ons vaderland, ook niet door emigratie van plattelandsbevolking. De expansie moet m.i. gezocht worden in buitenlandsche belegging en in het uitzwermen van Nederlanders, die commercieel of industrieel onderlegd zijn. Om mijn bedoeling in een devies samen te vatten: *de economische toekomst van Nederland ligt buiten de grens van het moederland*. Nederland moet het hoofdkwartier worden van een aantal buitenlandsche beleggingsvelden, die met overleg en systematisch dienen opgebouwd te worden en het spreekt vanzelf, dat men bij die expansie dient uit te gaan van Nederlandsch-Indië. Zonder twijfel zou het aangenamer geweest zijn voor Nederland, indien wij Nieuw-Amsterdam nog bezaten, indien Brazilië niet verloren gegaan was, indien Zuid-Afrika ons niet ontvallen was en wanneer wij, in plaats van langs de kusten van Australië en Tasmanië te zeilen, die landen bezet hadden met Nederlandsche boeren.

Wij dienen echter uit te gaan van de feiten zooals zij zijn en een feit is gelukkig, dat wij nog steeds een geweldig territoir bezitten in de tropen, waar reeds 4 milliard Nederlandsch kapitaal geïnvesteerd is. Dit veld komt voor verdere ontwikkeling in aanmerking en dient tevens het uitgangspunt te worden voor de uitbreiding van onze belangen in den Pacific. Van hieruit kunnen de kansen in het Oosten uiteraard beter beoordeeld worden dan vanuit Nederland.

Het Nederlandsch-Indische belang, in imperiaal verband gezien, brengt mede, dat het economisch proces, waardoor de bevolking in de laatste 100 jaar verveelvoudigd en tot hogeren welstand gekomen is, niet tot stilstand komt, maar dat het raderwerk ander-

maal op gang gebracht wordt. Dat voorts de economische en staatkundige vergroeiing van dit eilandenrijk onder Nederlandsche leiding niet verstoord, maar voortgezet wordt.

Dit kan alleen geschieden door naast de cultures nieuwe objecten voor kapitaalsinvestatie te vinden. Als zoodanig zie ik drie gebieden:

1. *Industrialisatie*; doch op een zoodanige wijze, dat wij nòch het moederland, nòch onze beste afnemers van ons vervreemden.
2. Meer intensieve mijn- en boschbouw in de *buitengewesten*, een onderwerp, dat onlangs op zoo kundige wijze door den heer Jöbsis, in het bijzonder met betrekking tot Borneo, behandeld werd.
3. Door ons voortaan niet alleen maar met de productie van exportgassen bezig te houden, maar ons ook meer toe te leggen op de *distributie* en de *industriële afwerking* in de landen van consumptie.

Een punt, waar ik thans den nadruk op wil leggen is, *dat de stoot zal moeten uitgaan van de overheid en dat de nationale expansie moet plaats vinden onder supervisie van de overheid.*

Het tijdperk van het zg. spel van vrije krachten is voorbij en hoe eerder men dat inziet hoe beter dat zal zijn voor onze nationale belangen. Als wij moeten wachten tot de Nederlandsche beleggers het initiatief nemen, zullen wij te laat komen. Het is bovendien historisch onjuist om te meenen, dat de ontwikkeling van Nederlandsch-Indië te danken is aan het particulier initiatief. Ik heb juist met het oog op dit punt uitvoerig uiteengezet hoe de toestand zich ontwikkeld heeft in het begin van de 19e eeuw. De stoot is uitgegaan van het Gouvernement, de verdere ontwikkeling heeft plaats gehad door het particulier initiatief.

Men denke niet dat de psychologie van den belegger in onzen gulden tijd zooveel beter was. Als de participanten het toenmaals voor het zeggen gehad hadden, waren wij thans niet in Indië. Ik wil een in dit verband leerrijke historische episode uit de eerste jaren der O.I.C. memoreeren, omdat de toedracht van zaken in Holland tijdens de vestiging van ons gezag in Indië wellicht velen onbekend is.

De Oost-Indische Compagnie was aangegaan voor 10 jaar; de bewindhebbers stonden onder de verplichting na afloop van dezen tijd rekening en verantwoording af te leggen en aan iederen parti-

cipant stond het alsdan vrij uit te treden. Op dat overeengekomen tijdstip was dit den bewindhebbers echter volstrekt onmogelijk, want niet alleen het geheele kapitaal van de vennootschap, maar ook een zeer aanzienlijk bedrag aan opgenomen gelden was in Indië vastgelegd voor de acquisitie van de begeerde objecten. Zelfs na 20 jaar was de Compagnie nog geen rendeerende zaak en andermaal konden de bewindhebbers den aandeelhouders geen bevredigende rekening overleggen. De participanten wenschten met deze zaak op te houden en verdachten de bewindhebbers van onbehoorlijke handelingen. Alleen het verder reikende inzicht en het gezag van Prins Maurits en Oldenbarnevelt hebben gemaakt, dat de vennootschap in stand bleef, de directie haar nationale taak kon voortzetten en dat de stichter van ons koloniale rijk in het Oosten niet in den steek gelaten werd.

Zoo is ook thans een tijdsgewricht in onze geschiedenis aangebroken, waarin een hooger inzicht dan dat van individueele Nederlandsche beleggers den doorslag moet geven.

Men zal mij thans vragen: wat wilt gij dan?

Ik stel mij voor tot bereiking van dit doel over te gaan tot het stichten door de overheid van een koloniale „promoting company” met een kapitaal van b.v. f 50.000.000.— à fond perdu. Dit laatste voeg ik er duidelijkheidshalve aan toe, omdat men zich niet de illusie moet maken, dat al het bestede kapitaal reeds aanstonds rendearend gemaakt kon worden. Dat is ook niet noodig. De door het Gouvernement begonnen suikercultuur heeft jaren achtereen verlies opgeleverd, doch dit verlies is ons sedertdien honderdvoudig vergoed.

Als doel van dit instituut stel ik mij in de eerste plaats voor *exploratie* van de drie hierboven genoemde terreinen: industrialisatie, buitengewesten en buitenland. Dit komt dus neer op het bestrijden van de kosten, welke onvermijdelijk verbonden zijn aan het vinden van nieuwe wegen uit de algemeene middelen.

Verder zou dit lichaam de rol kunnen vervullen van de *Société Générale* in de Belgische historie. Dit instituut zou zich echter niet moeten ontwikkelen tot een „holding company”, doch de op gang gebrachte ondernemingen moeten overdoen aan particulieren, wellicht tegen een royalty.

In de derde plaats zie ik als doel van dit instituut de *expansie* en de *belegging in nationale banen* te leiden. Wanneer het namelijk te doen is om een systematischen uitbouw van het Nederlandsche

belang, moet het ontoelaatbaar geacht worden, dat de ontwikkeling van belangrijke hulpbronnen als de aluminium- en nikkelertsbeddingen in buitenlandsche handen overgaan. Daarvoor moet gewaakt worden en daarvoor is het thans nog de tijd.

Tenslotte zie ik als taak van de overheid het zich in veel intensievere mate dan tot heden geschied is bemoeien met technologisch onderzoek. Dat technologisch onderzoek moet ten doel hebben nauwkeurig de grondstoffen-behoefte van de groote industriele consumptie-centra te volgen en in Nederlandsch-Indië de analyse en aanwendingsmogelijkheden van onze grondstoffen op een veel grooter en grondiger schaal dan thans geschiedt aan te pakken.

Het ligt niet op mijn weg hier thans in verdere details te treden. Het ontwerpen van een plan is ook niet het werk van één man. Mijn doel is slechts geweest een idee te geven in welke richting ik mij denk, dat de oplossing gezocht moet worden. De ontwikkeling van een plan in concreten vorm zal van anderen moeten komen. Iedere Nederlander moet zijn gedachten over dit onderwerp laten gaan en het uitwerken. Zoo ontstaat geleidelijk de zakelijke uitwerking van een imperiale visie. Men verwachtte niet, dat de denkbeelden kant en klaar uit Holland zullen komen. Alle groote koloniale hervormingen zijn in Indië uitgedacht en tenslotte door Indischmannen tot stand gebracht. Ik noemde reeds Van den Bosch, die een Indische carrière achter zich had. Men denke aan Van Hoëvell en Fransen v.d. Putte, die de hervormingen in de 19e eeuw tot stand brachten, men denke aan Van Deventer, die de nieuwe richting in de koloniale politiek inluidde.

Misschien zal men mij toevoegen: gij beziet het vraagstuk te veel van Europeesche en te weinig van Inlandsche zijde. Ik moet dat ontkennen. Het economisch belang van Nederland en dat van Indië vallen in mijn gedachtengang volkomen samen.

Doch er is nog wat anders. Deze zaak heeft ook zijn staatkundigen kant.

In de afwijzende beschikking op het verzoek tot het houden van een Rijksconferentie zegt de Regeering terecht: „dat voor „den gezonden staatkundigen groei van Nederlandsch-Indië als „deel van het Rijk een onmisbare voorwaarde is, dat mate en vorm, „waarin staatkundige zelfstandigheid wordt verworven, gelijken „tred houden met de innerlijke ontwikkeling in sociaal, economisch „en intellectueel opzicht”.

Welnu, het is juist deze innerlijke ontwikkeling, welke ik op het oog heb. De Regeering zal op den duur niet kunnen volstaan met negatieve beschikkingen, men zal ook in positieven, constructieven zin werkzaam moeten zijn, men zal een verschiët moeten openen om de plaats, welke wij als Nederlanders ook voor de toekomst in dit land opeischen, in de oogen der groote massa te rechtvaardigen.

En de economische en de staatkundige belangen in Indië vragen om een plan met perspectief.

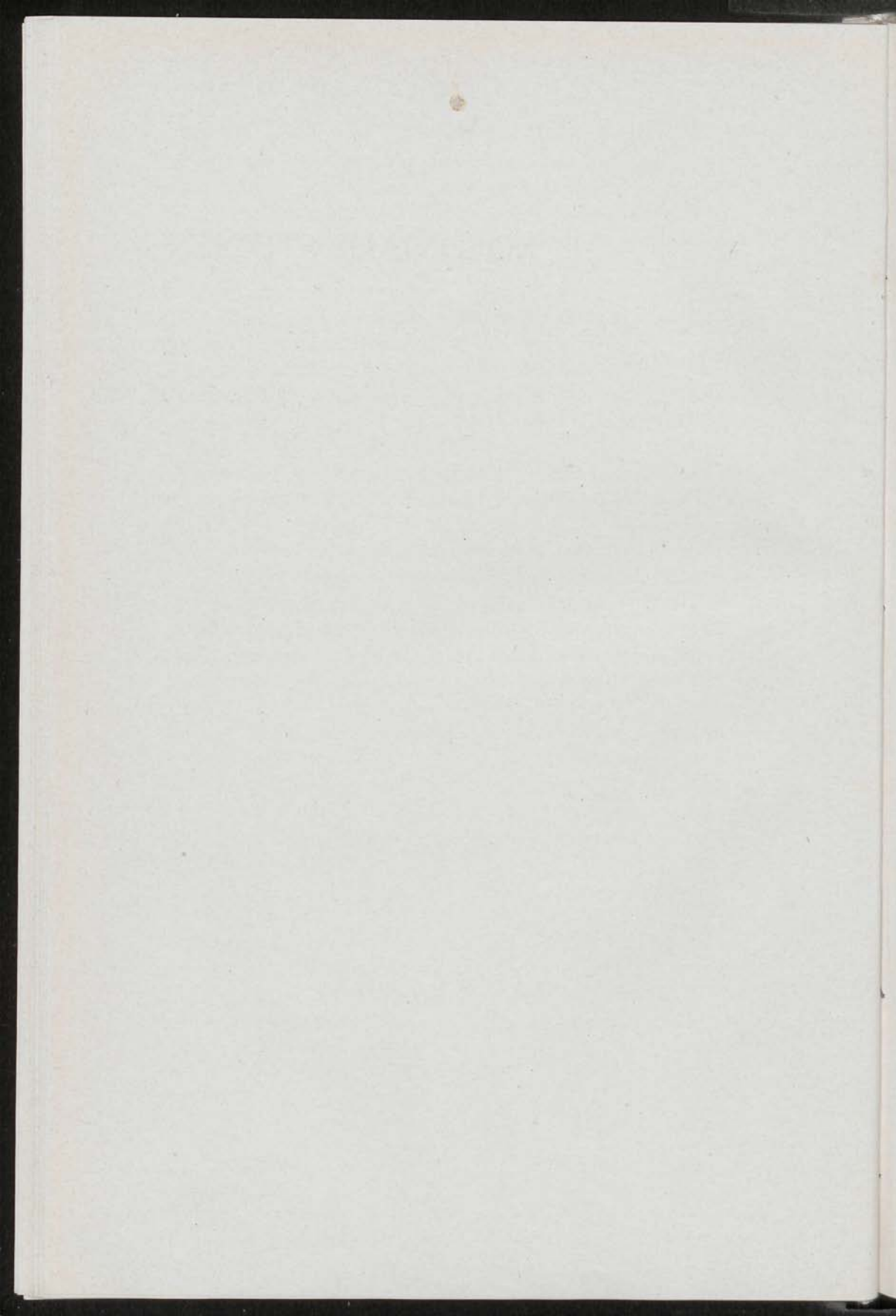
Wij moeten onze Regeering dringen in die richting en als de Regeering met een plan voor den dag komt, dan moeten wij als Nederlanders als één man achter onzen Gouverneur-Generaal staan.

Geve God, dat onze Regeering het inzicht en het doorzettingsvermogen moge hebben, zooals zij dat betoond heeft in de tijden van Coen en Van den Bosch. Dan zal een landvoogd andermaal in de annalen van onze historie kunnen neerschrijven:

„Ik hoop het tijdstip te zien aanbreken, dat wij de kapitalen van „het Moederland naar Java zullen zien vloeijen, en dat het Indisch „Gouvernement, na de toekomst van *Holland* verzekerd te hebben, „door den staat van welvaart aan Indië verschaft, de voldoening „zal smaken eene *schoone* en *groote missie* volbragt te hebben”.

KOLONIALE STUDIËN

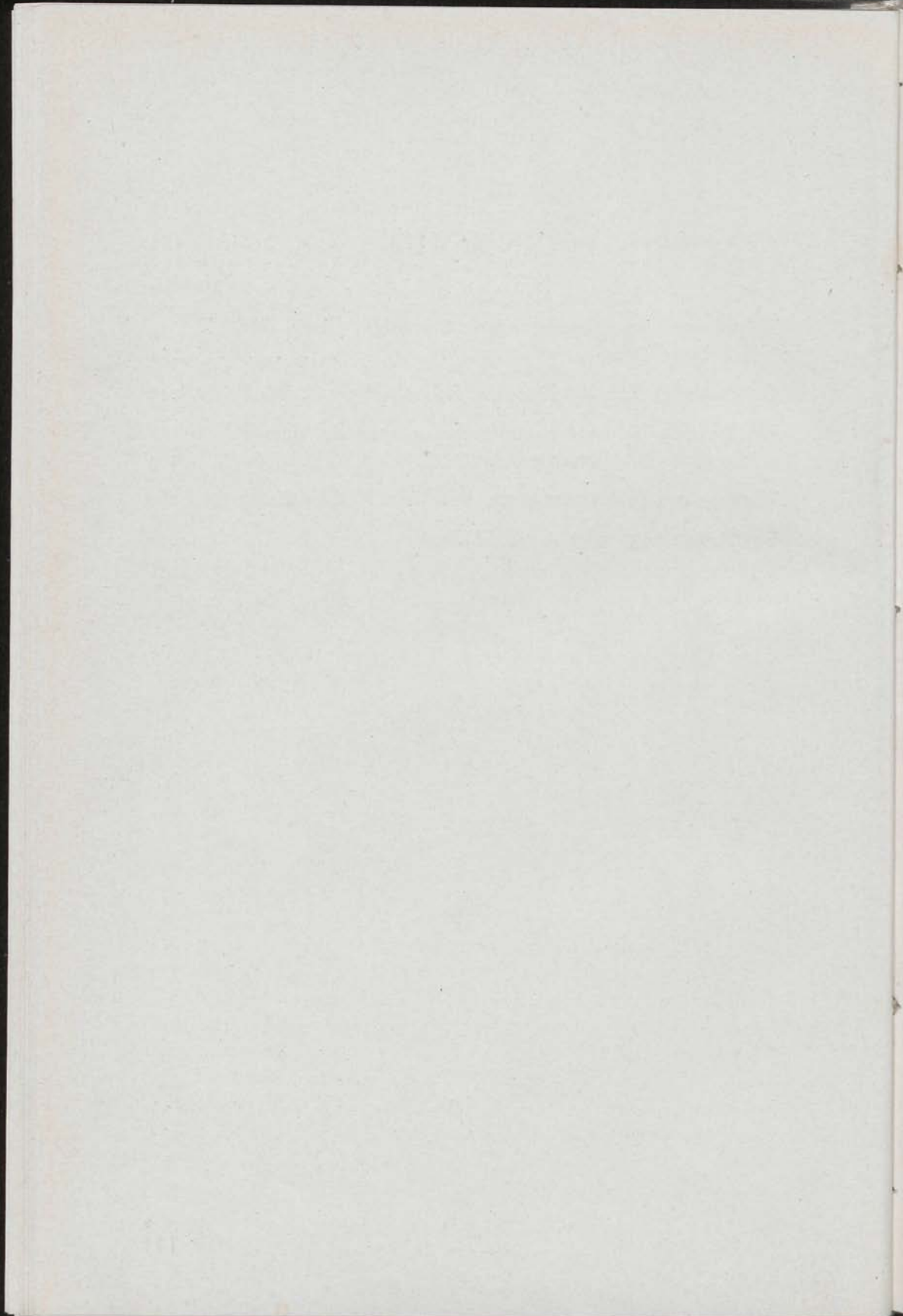

INHOUD

Bladzijde

Halverwege de nieuwe adatrechtpolitiek, door Mr. E. Ter Haar Bzn.	113
Geschiedenis van de Depokse School, door C. W. Faber.	142
De Parindra en haar economische organisaties, door R. M. Margono Djojohadikoesoemo	164
Voeding van Java's bevolking, door Mr. P. Creutzberg . .	180
Boekbespreking, door A. A. H. Besier	198

HALVERWEGE DE NIEUWE ADATRECHTPOLITIEK

DOOR Mr. B. TER HAAR Bzn.

I.

Bewegreden. Voorjaar 1928 werden in dit tijdschrift (XII, bl. 245—271) toekomstbeschouwingen gewijd aan de adatrechtpolitiek der regering; het scheen toenmaals verantwoord van een *keerpunt* te spreken in dezen zin, dat niet langer (gelijk in het eerste kwartaal onzer eeuw) adatrecht en adatrechtspraak van overheidswege slechts node geduld werden, zolang men het „betere” (unificatie en gouvernementsrechtspraak) nog niet bij machte was door te voeren, doch dat adatrecht en adatrechtspraak erkend werden als het beste (immers het enige), dat voor de inheemse bevolking dezer gewesten grondslag en uitgangspunt voor het voor haar geldende recht en voor de over haar geoeffende rechtspraak zijn kon.

Nu, — in het midden van het tweede kwartaal der eeuw — behoeft op de kwalifikatie „een keerpunt” (door Van Vollenhoven in 1931 nog gewaagd geoordeeld) ¹⁾ niet te worden teruggekomen; integendeel, inderdaad blijkt van 1927, 1928 af de regering de baan der adatrechtpolitiek een scherpe wending te hebben doen maken en sindsdien bleef zij de nieuwe richting volgen. Zou men het ogenblik, waarop de regering die wending onomwonden openbaar maakte (wie weet of men daarvan het eeuwfeest niet vieren zal) precies willen aanwijzen, dan zou als datum moeten worden genoemd: 7 November 1928, op welken dag de directeur van justitie, mr. Spit, ten overstaan van den volksraad namens de regering de

¹⁾ Adatrecht II bl. 411, 544.

unificatie principieel heeft afgezworen met deze woorden : „vele jaren heeft (de Regeering) naar volle overtuiging de privaatrechtelijke wetgeving voor de inlandsche bevolking meenen te dienen door een samenvatting te beproeven van het voor die bevolking geldende recht met het recht der andere bevolkingsgroepen in één wetboek, gepaard aan vele verwijzingen naar het gewoonterecht. Waar nu de resultaten van dien arbeid meer en meer niet voor dadelijk gebruik vatbaar zijn gebleken, is de Regeering *naar andere wegen ter behartiging dezer belangen gaan uitzien*” ¹⁾. Wel was te voren al een kentering zichtbaar geworden, doordat de directeur van justitie mr. Rutgers, na op 2 Juli 1927 ²⁾ nog in den volksraad te hebben gezegd, dat het eenheidswetboek-Cowan bij de nederlandse regering in overweging was, op 4 Augustus van datzelfde jaar ³⁾, bij de behandeling van de godsdienstige rechtspraak, alsof de unificatie-gedachte bij de regering nooit was opgekomen, meedeelde, dat „in de codificatie, zooals wij die in de eerste tientallen van jaren zullen mogen verwachten, familie-rechtzaken zullen worden overgelaten aan het adatrecht”, doch een afzwering kan daarin nog niet met zekerheid gelezen worden.

Juni 1930 volgde daarop de zeer principiële beginselverklaring der regering ten aanzien van de sindsdien volgehouden koers (zorg voor rechtspraak en adatrechtonderzoek met waar nodig incidentele voorzieningen) en de zeer principiële instemming daarmee van den volksraad ⁴⁾.

Denken we echter, voor de overzichtelijkheid en de bescheidenheid, niet in eeuwen en eeuweeften, maar slechts in kwarteeuwen, dan heeft de regering de nieuwe baan thans dus halverwege afgelegd en dan schijnt een blik op het afgelopen deel — en een hervatting der toekomstbeschouwingen — opportuun, ja zelfs wellicht plicht voor wie in Juni 1928 vroeg, of voor de nieuwe methode: verbetering der rechtspraak en aanzetting tot adatrechtonderzoek, nu eens een kwarteeuw mocht worden uitgetrokken (blz. 271).

II.

De toestand in 1928. Op het stuk van de rechtspraak was de toestand van 1928 wettelijk gelijk aan die van 50, 80 en 100

¹⁾ Handelingen Volksr. 1928 bl. 1637.

²⁾ Handelingen Volksr. 1927 bl. 607.

³⁾ Handelingen Volksr. 1927 bl. 1471.

⁴⁾ Volksr. 1930—1931, Ond. I, Afd. II, st. 9, bl. 3; st. 10, bl. 2.

jaren geleden. De inlandse gouvernementsrechtspraak in de buitengewesten was in de zeventiger jaren door Der Kinderen van een organisatie en een procesrecht voorzien, welke in 1848 door Scholten, Wichers en Rochussen voor de gouvernementsrechtspraak op Java waren uitgedacht (d.w.z. van Nederland afgekeken) en ook op dat eiland in beginsel onveranderd waren gebleven. De godsdienstige rechtspraak verhiel zich tot de gouvernementsrechtspraak op een wijze, die reeds van 1820 en 1835 af een onbevredigende procedure en onbevredigende erfrechtbeslissingen meebracht — commissoriaal en departementaal waren dan ook al vele jaren verbeteringen in overweging. Dorpsjustitie was voor justiciabelen van gouvernementsrechtspraak overal even lang onwettig als de gouvernementsrechtpraak zelf oud was, niettemin praktisch nog veel geoefend. De inheemse rechtspraak was, op de uitzondering van een enkele beknopte ordonnantie na, overgelaten aan plaatselijke regelingen en praktisch bestuursinzicht, oorspronkelijk met de gedachte, dat zij op den duur toch zou worden vervangen door gouvernementsrechtspraak, na Juni 1926 echter in afwachting van het verslag van den controleur Vergouwen, aan wien een principieel onderzoek (in Tapanoeli) was opgedragen. De landschapsrechtspraak was geheel overgelaten aan haar door bestuursbeleid bepaald plaatselijk lot. Alles was dus nog bij het oude gebleven, op elk onderdeel waren gerechtvaardigde klachten aanhangig over miskenning van het volkseigene. Er was een zodanige divergentie tussen hetgeen men langzamerhand wist van adatrecht en adatrechtspraak en hetgeen daarvan tot gelding kon komen, dat men zou hebben moeten vragen, of de wettelijke plicht, adatrecht te eerbiedigen en toe te passen, wel volledig ernstig genomen werd — ware het niet, dat de unificatie-ideologie historisch verklaarbaar deed zijn, dat de aandacht gedurende een kwarteeuw van reële verbetering van de rechtspraak was afgeleid, en ware het niet, dat tegelijk met het vastlopen van het unificatiestreven dadelijk plannen tot verbetering zichtbaar geworden waren. Daarom werd toen reeds van een *keerpunt* gerept, al had de richting-verandering zich nog niet in een staatsblad (wel in den volksraad, wel in de benoeming van Vergouwen, wel in het in Holland aanhangige wetsontwerp nopens godsdienstige rechtspraak) afgetekend.

Op het stuk van onderzoek naar adatrecht en teboekstelling van het gevondene was in 1928 (voor het eerst sinds 1901) dit bereikt, dat (zij het niet op het gebied van het privaatrecht) ter voor-

bereiding van een wettelijke regeling een ambtelijk onderzoek op gang was (naar de werking der inheemse rechtspraak, Vergouwen).

De toestand-1928 was derhalve uit een oogpunt van ernst maken met adatrecht en rechtspraak over indonesiërs naar hetgeen bereikt was nog volkomen negatief, maar hij borg reeds positieve elementen.

III.

De omstandigheden 1928—1939. Een oordeel in hoeverre iets wezenlijks bereikt werd na 1928 kan uiteraard niet los staan van een korte herinnering aan de omstandigheden, waaronder in dat tijdvak gewerkt moest worden. Dat de voorstanders van een adatrechtpolitiek, welke niet van boven af begint met regelen op papier te laten zetten in de hoop dat ze wel eens op een of andere manier zullen worden toegepast, maar die van onder op de organisatie, de werkwijze en de deskundigheid van het apparaat der rechtsorde, van de onderscheiden rechters, tracht op peil te brengen en tevens probeert in het, met de sociale werkelijkheid en het denken der indonesische bevolking verweven, adatrecht der kleine gemeenschappen beter en vollediger inzicht te krijgen door onderzoek en teboekstelling (zonder dadelijk het gevondene van formele rechtskracht in de rechtsorde van het gouvernement te willen voorzien). . . . dat de voorstanders van die adatrechtpolitiek veine gehad hebben, zal niemand kunnen zeggen. In de vette jaren, ten tijde dat op een paar ambtenaren meer niet gekeken werd, dat kostbare hervormingsplannen aan de orde konden gesteld worden zonder bij voorbaat te stuiten op financiële bezwaren, werd aan hun vertogen het oor nog niet geleend — met de wending in het regeerbeleid te hunner gunste traden de magere jaren in. Aan de sociale hongersnood, waaraan Indië in 1928 al begon te lijden (in de toenmalige toekomstbeschouwingen moest al gezegd worden, dat men hopen mocht op de benoeming van deskundige leiders van inheemse rechtspraak „ondanks de moeilijkheden met de geldmiddelen” bl. 263), viel Indië, na een ogenblik (1937) de illusie te hebben beleefd, zich uit den diepen neergang te kunnen opheffen, vervolgens ten gevolge van de vraatzucht van het bewapeningsmonster weer evenzeer ten prooi als ooit te voren. Bezuiniging, inkrimping en daarna gaande houden van het gehandhaafde minimum — niet bepaald omstandigheden, welke een gunstig onthaal bevorderden van een pleidooi voor een onvol-

doend verzorgd gedeelte der overheidstaak, waarvoor geld en mensen moesten gevraagd worden.

Ontbreekt het geld voor nieuwe ambten (leiding der inheemse rechtspraak, exploratie van adatrecht, zelfstandige appèlcolleges), dan blijft ook ontbreken de gelegenheid tot gespecialiseerde oefening der ambtenaren. Dat betekent, dat zich de kern niet vormen (of niet vergroten) kan van het corps der adajuristen (dat zijn grote peripherie heeft in de bestuursambtenaren en de landraadvoorzitters), zoals in het parket zich de kern vormt van de strafrechtbeoefenaars en in de eerste kamers (van de raden en van het Hof) de kern der „civilisten”. Dat die drie kernen der overheidszorg voor de rechtsbedeling in Indië aanspraak hebben op gelijke waardering en gelijkwaardige bejegening, komt in de historisch verklaarbare maar innerlijk niet gerechtvaardigde organisatie van thans niet tot uitdrukking. Met geld is daarin echter heel wat gemakkelijker verbetering te brengen dan zonder geld.

Moest dus reeds gewoekerd worden met de elementen van het bestuurscorps en het corps der rechterlijke ambtenaren, die zich onder de omstandigheden zoals zij nu eenmaal gegroeid waren als adajuristen deden kennen, het tijdvak 1928—1939 is wat hun betreft opvallend ongelukkig: 15 December 1929 overlijdt Malinckrodt midden in zijn werk, dat voor Zuid-Celebes even belangrijk beloofde te worden als het voor Borneo reeds was; 6 Januari 1932 overlijdt Wink, wiens werk in Benkoelen en Riau nog veel verwachten deed; 27 Mei 1933 overlijdt Van Royen, die zich na waardevolle publicaties over adatrecht van Zuid-Sumatra aan een onderzoek in Zuid-Celebes gezet had, en in de herfst van 1933 gaat ook Vergouwen heen, nadat hij in zijn boek zijn grote kennis van het rechtsleven der toba-bataks had vastgelegd. Vier bestuursambtenaren in de kracht van hun leven aan de kleine kern der adajuristen ontnomen, in wier midden zij naar menselijke berekening zeker nog tot 1950 werkzaam hadden kunnen blijven; het is een abnormaal groot verlies.

IV.

De toestand in 1939. Een vergelijking van den huidige toestand der rechtspraak over indonesiërs met den beschreven toestand van 1928 in het licht van hetgeen omtrent de omstandigheden, waaronder gewerkt moest worden, werd opgemerkt en ondanks de ongunst dier omstandigheden, geeft het recht te spreken

van enorme verbeteringen, te danken aan den vasten wil, waarmede de regering de nieuwe koers is blijven varen.

De inheemse rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied kreeg een aantal basis-regelen in de ordonnantie van 18 Februari 1932 staatsblad no. 80 en daarbij aansluitende uitvoerings-regelen der residenten.

De organisatie en de hoofdzaken van procesrecht, daarin vervat, schijnen te voldoen; het grote probleem van de werking van het strafwetboek is opgelost op deze wijze, dat voor alle adatdelicten in engen zin (die geen parallel vinden in westers strafrecht) ruim baan is gemaakt; dat adatdelicten in ruimen zin (die zowel naar adatrecht als naar westers strafrecht als delict gelden, dus: doodslag, diefstal, mishandeling enzovoorts in een tabel artikelsgewijs opgesomd) naar adatrecht moeten worden berecht, evenwel met de mogelijkheid de straf te ontleen aan het strafwetboek; dat misdrijven en overtredingen uit het wetboek van strafrecht, welke geen parallel in het adatrecht hebben (ook in een tabel opgesomd) als westerse strafbare feiten moeten worden behandeld; er zijn nog geen gegevens die een oordeel rechtvaardigen over het succes van die oplossing, welke echter in theorie aannemelijk lijkt. De ordonnantie noemt voorts terecht de dorpsrechtspraak ook in deze sfeer van inheemse rechtspraak als een afzonderlijk instituut, van een betekenis, principieel anders dan die der overkappende „rapat”-rechtspraak. De Residenten mogen haar positie nader regelen; verscheidenen (Tapanoeli, Benkoelen, Djambi, Bali en Lombok) deden dat bevredigend, op dezelfde basis als die sinds 1935 voor de gouvernementsrechtspraak gelegd is, zie beneden; anderen deden het halfbevredigend (voor een bepaalde rubriek van zaken, Palembang), weer anderen, naar mij voorkomt, niet bevredigend (Zuid-Celebes, Manado, Molukken).

Voor de regelmatig bepleite benoeming van speciaal met de leiding van inheemse rechtspraak belaste ambtenaren ontbrak het geld; 18 Augustus 1931 doen drie inheemse leden van den volksraad een laatste, wanhopige, poging bij amendement geld voor dat doel op de begroting te brengen; zij zien zich verplicht hun amendement in te trekken, waarmee die post, welke in 1929 verzekerd leek ¹⁾, voorgoed van de baan is.

¹⁾ Zie Volksr. 1929—1930 Ond. I, Afd. IV st. 19, bl. 30; st. 20, bl. 36; st. 24. Volksr. 1930—1931 Ond. I, Afd. IV st. 22, bl. 34; Ond. 88 Afd. IV st. 4, bl. 3. Volksr. 1931—1932 Ond. I, Afd. IV st. 6, bl. 2.

De landschapsrechtspraak kreeg een basis-regeling in de zelfbestuursregelen 1938 ¹⁾ en de daarbij aansluitende landschapsverordeningen en residents-voorschriften; organisatie, procesrecht en inrichting van de gelding van het strafrecht komen overeen met organisatie, procesrecht en strafrecht sinds 1932 bij de inheemse rechtspraak — een aanwijzing, dat de praktijk met de regelingen tevreden is.

Voor ambtenaren, speciaal met de leiding van landschapsrechtspraak belast, is geen geld.

De dorpsrechtspraak over indonesiërs, die overigens justiciabel zijn voor de gouvernementsrechtspraak (op Java, Zuid-Tapanoei, Minangkabau, Lampong, enzovoorts), kreeg ruimte door de invoeging bij ordonnantie van 9 Maart 1935, staatsblad no. 102 van een voorschrift in het reglement op de rechterlijke organisatie: zonder iets af te doen aan de rechtsmacht der gouvernements-rechters werd daardoor gewettigd de behandeling van rechtszaken door de hoofden, die de rechtsorde der kleine rechtsgemeenschappen bewaken, voorzover die rechtszaken volgens de inrichting der eigen samenleving („naar adatrecht”) te hunner berechting staan, en werd een procedure vastgesteld (in de reglementen) voor de terugwijzing van zaken door de landraden naar den dorpsrechter, ten einde diens beslissing aan de zijne te doen voorafgaan. Daarmee is dus aan de functie van de rechtsorde van het gouvernement ten opzichte van de rechtsorde der dorpen een goede uitdrukking gegeven; zij heeft enerzijds daaruit haar kennis van levend adatrecht te putten, anderzijds toe te zien op regelmatige werking en te waken tegen machtsmisbruik. De dorpsrechter mag wel adatreacties op delicten hanteren maar mag geen westerse straffen opleggen.

De godsdienstige rechtspraak op Java en Madoera kreeg na de wetswijziging van December 1929 een verbeterde samenstelling en een betere rechtsmachttoekenning in 1931 bij de ordonnantie van 31 Januari, staatsblad no. 53, echter voorshands op papier; voor verwerkelijking was geen geld, aangezien de financiële positie van de godsdienstbeambten (hoofden van het moskeerpersoneel) daarmee samenhangt. In April 1937 werd echter (hetgeen bijna geen geld kostte) alleen de verbetering in de rechtsmachttoekenning doorgevoerd (staatsblad 1937 no. 116), met onmiddellijk merkbare belangrijke gevolgen voor de berechting van erfrechtzaken, terwijl op 1 Januari 1938 (staatsblad 1937 no. 610) (daarmee

¹⁾ De nieuwe lange contracten zijn nog niet gepubliceerd.

was wel enig geld gemoeid) de godsdienstige rechters, de priester-raden, boven zich kregen een opperrechterlijk college, Hof voor islamitische zaken, waardoor de mogelijkheid van stelselmatige toepassing van het recht van den islam in huwelijkszaken is gewaarborgd en het grote belang van eenheid en zekerheid ook voor die rechtsbedeling is gediend. Met ingang van denzelfden datum, 1 Januari 1938, krijgt Zuid-Oost-Borneo een verbeterde rechts-machtverdeling tussen godsdienstige en gouvernementsrechtspraak en tevens een verbeterde organisatie van de godsdienstige rechtspraak zelf, eveneens met een appel-college ten behoeve van de eenheid van huwelijksrecht (staatsblad 1937 no. 638).

De gouvernementsrechtspraak in de ressorten van de raden van justitie der buitengewesten bleef ongewijzigd, doch de organisatie der rechtsbedeling in de ressorten der drie Java-raden onderging een ongemeen belangrijke wijziging ten goede. Aan de onverdedigbare koppeling van de eerste-aanleg-rechtspraak in europese burgerlijke zaken aan de hoger-beroep-rechtspraak in inlandse burgerlijke zaken werd een einde gemaakt door instelling op 1 Januari 1938 van een derde kamer bij den raad van justitie te Batavia, aan welke kamer de berechting in appèl van de civiele landraadzaken van Java, de Lampongs, Palembang en Djambi (hoofdplaatsen), Banka en Belitoeng, Borneo en Bali is opgedragen (staatsblad 1937 no. 631). Daaraan blijkt een college van drie juist een drukke dagtaak te hebben; het kan zich thans voor het eerst werkelijk wijden aan de specifieke taak van appèlrecht-spraak naar regelen van ongeschreven privaatrecht en aan de haar eigen eisen meebrengende hantering van het inlands procesrecht.

Onderzoek en te boekstelling van adat recht. Practisch ononderbroken, zij het op zeer bescheiden voet en min of meer in het duister, is van de benoeming van Vergouwen in Tapanoeli af iets gedaan voor onderzoek naar adat recht. Het verslag Vergouwen is van 1930 (Dec. 1929); Januari 1931 begint mr. Soepomo met West-Java; diens boek over het adatprivaatrecht van dien rechtskring is van medio 1933; enigen tijd later krijgen twee ambtenaren ter beschikking van den landraad te Poerworedjo de opdracht beurtelings naar de verschillende streken van Middel-Java op reis te gaan en gegevens te verzamelen nopens adatprivaatrecht van Middel-Java; aan de verwerking daarvan tot een boek wordt thans door mr. Djojodigono de laatste hand gelegd. Bovendien werd aan een ambtenaar ter beschikking van den landraad te Makassar

en aan een zodanigen ambtenaar bij den landraad te Padangsidempoean een opdracht verleend naar adatrecht een onderzoek te doen en daarover te rapporteren. Voor betere kennis van rechterlijke beslissingen toonde de regering zorg te hebben door van 1938 af de landraden (en andere colleges) in het bezit te stellen van het kaartregister op de gouvernementsjurisprudentie, welke maatregel de uitgave van dat register mogelijk maakte.

De bij de methode van verbetering der rechtspraak en adatrecht-beschrijving behorende incidentele regeling van urgente onderwerpen leidde tot voorziening op het stuk van voogdij voor Java en Madoera (1931) en tot de ordonnantie op het huwelijksrecht der christenindonesiërs van Java, Manado, Ambon (1933).

Alles samengenomen is het dus niet overdreven te spreken van een groten vooruitgang; en al zal straks moeten worden aangetoond, dat de achterstand nog niet is bijgewerkt, dat hetgeen werd ingezet moet worden voortgezet, dat hetgeen in het verborgene gebeurde openlijk als een voornaam overheidsbelang moet worden gewaardeerd en behartigd, dat hetgeen goed geregeld werd een kern van deskundige ambtenaren behoeft om tot zijn recht te komen en dat voor dat alles, zelfs in de huidige omstandigheden, geld beschikbaar moet worden gesteld —, hetgeen de eerste helft der tweede kwarteeuw opleverde zal nochtans steeds worden aange-merkt als een belangrijke winst voor de zaak der rechtsbedeling over de inheemse bevolking.

V.

De omstandigheden in de naaste toekomst zijn, wat de geldmiddelen betreft, nog immer ongunstig; een niet weg te werken begrotingstekort maakt elk nader bewijs van die stelling overbodig. Wanneer niettemin voor maatregelen ten behoeve van de (burgerlijke) rechtspraak over de inlandse bevolking wordt gepleit, moeten daarvoor dan ook buitengewone motieven worden aangevoerd. De regering heeft de geldigheid van zulke motieven erkend door — gelijk boven bleek — ook in schriele tijden nieuwe uitgaven voor de burgerlijke rechtspraak op te brengen (voor het hof van islamitische zaken, voor de derde kamer) en door goed te vinden dat een ambtenaar met adatrechtonderzoek belast bleef. Voor doorvoering van het nu nader te ontvouwen program, voor het verlenen van voorrang aan de daarvoor nodige

maatregelen, ook al zijn er uitgaven mee gemoeid, pleiten naar mij voorkomt vooral drie motieven : 1. de achterstand, gevolg van de een kwarteeuw gevolgde doch nu verkeerd gebleken en verlaten koers; 2. de, hare bijzondere uitgaven meebrengende, eigenaardige, moeilijkheden, verbonden aan een rechtspraak door academisch gevormde gouvernementsrechters over een in eigen gemeenschappen onder eigen rechtsorde levend oosters volk, en 3. de onevenredige verdeling der uitgaven over inlandse en europese burgerlijke rechtspraak, waardoor de vorming van goede kernen van ambtenaren met inlandse rechtspraak belast (en daarmee ook van europese civilisten) wordt belemmerd.

De achterstand en de fout in de organisatie, waardoor een verkeerde verhouding van inlandse tot europese rechtspraak wordt bestendig, komen straks van zelf ter sprake; over de bijzondere eisen, aan gouvernementsrechters over een inheemse bevolking gesteld, handelt nu eerst de volgende paragraaf.

VI.

De taak van den rechter in de rechtsorde van het gouvernement. Voor een oordeel over urgentie en doelmatigheid van de hervormingsmaatregelen ter verbetering van de (burgerlijke) rechtsbedeling over de inheemse bevolking, dus ook voor een oordeel over den ernst der in de huidige organisatie aan te wijzen gebreken, is het nodig zich principieel af te vragen, voor welke taak de gouvernementsrechter is gesteld.

De vraag is een onderdeel van het ganse probleem, reeds van den aanvang af gelegen in de ontmoeting van de noodzakelijk overkappende rechtsorde van het gouvernement enerzijds met de rechtsorde der volkssfeer, waarvan de rechtsorden der dorpen en streekgemeenschappen de eigenlijke eenheden zijn, anderzijds.

Voor de negentiende-eeuwse generaties waren al die dingen veel eenvoudiger dan voor ons. Rechtspraak is, wat wij in Holland als zodanig kennen; die rechtspraak in haar werkelijke onvertogenheid zou voor de ganse inheemse bevolking een zegen zijn; wij hebben dus maar te streven naar een zo compleet mogelijke invoering van organisatie en procesrecht om onze taak op dit gebied zo goed mogelijk te vervullen. Daarbij moeten we met bijzondere toestanden rekening houden; uitgeschaft moet worden wat vooralsnog voor de „eenvoudige verhoudingen van den inlander” te ingewikkeld is, ja

zelfs zullen we den rechter opdragen om in burgerlijke zaken (niet het burgerlijk wetboek maar) de met de godsdiensten en gebruiken der inlanders samenhangende rechtsregelen (later zegt men algemeen „het adatrecht”) toe te passen. Alles echter, wat niet overeenkomt met ons model, is provisoir, is „gelaten” tot „verder gevorderde” tijden. Het gevolg was: vele open vragen (wat is onder adatrecht te verstaan, waar vind ik het adatrecht, enzovoorts), weinig aandacht voor die toch maar „tijdelijke” moeilijkheden, en allerlei geschipper met halve oplossingen. Mét de rechtlijnig evolutionistische denkwijze, waaruit zij voortkwamen, verdwenen echter zulke simplistische doelstellingen. Alle natuurlijke waarheden, die met die denkwijze samenhangen (ook het unificatiestreven) verloren haar fundament. Daarvoor komt echter niet zo spoedig een nieuw inzicht als algemeen aanvaard uitgangspunt in de plaats, hoezeer Van Vollenhoven daarvoor van stonde af aan het materiaal aandroeg. Het probleem moest opnieuw worden gesteld en het is nog steeds niet overbodig, zich daarop te bezinnen; het luidt: wat doet het gouvernement, indien het een rechtsorde spant over de inheemse rechtsorde der bevolking zelf en daarbij, als door de wet vastgelegd uitgangspunt, aanneemt: handhaving van adatrecht? Het antwoord voor het privaatrecht geformuleerd is: het gouvernement zet zijn ambtenaren in als *beslissende instanties* om, voor al die geschillen, die uit de inheemse rechtsorde zelf bij de gouvernementsinstanties worden voorgebracht of die zich voordoen buiten de rechtsorde der kleine gemeenschappen (in de steden bijvoorbeeld) zodanige beslissingen te nemen, dat de daaruit af te lezen rechtsregels berusten op of althans stelselmatig samenhangen met de rechtsregels, af te lezen uit de beslissingen (in en buiten geschil) door de volkshoofden in de rechtsorde der dorpen genomen. Het adatrecht tekent zich in de volkssfeer der kleine gemeenschappen (dorpen en streekgemeenschappen) als *recht* af tegen het complex der sociale werkelijkheid en tegen hetgeen (nog) niet meer dan rechtsbesef heten mag door de *beslissingen* (in en buiten geschil) van die functionarissen, die in de gemeenschappen de taak van handhaving der gemeenschapsorde is toegefallen —; het gouvernement, *door middel van de* inzetten van zijnenwege benoemde en aan hem verantwoordelijke beslissingsinstanties een opperste rechtsorde spannende, gelast tevens zijn rechters denzelfden *grondslag* voor hun beslissingen te nemen als de volkshoofden, welke grondslag wordt gevormd door de

uit de beslissingen der hoofden te kennen regelen en bij ontbreken daarvan door de sociale werkelijkheid en het rechtsbesef der indonesische bevolking. Voor de vanouds buiten de gemeenschappen levende en de door het moderne verkeer uit de gemeenschappen losgeraakte indonesiërs kan ook alleen op die wijze het recht gevonden worden, dat groeit tot een stelselmatig geheel met het ganse adatrecht, ook waar nieuwe elementen in hun aanspraak op gelding worden erkend. Met deze aanduiding in hoofdlijn moge worden volstaan, voor de technische uitwerking van het gezegde is het hier de plaats niet.

Een afzonderlijk probleem is voorts, naar welke regelen van procesrecht de gouvernementsrechters moeten te werk gaan; ook daarbij verschillen de vooropstellingen principieel van westerse sociale grondslagen. In het westen wordt van *partijen* verlangd de zelfstandige naleving van in reglementen van procesrecht gestelde regelen; daarmee hangen onverbrekkelijk samen de plicht, zich rechtskundig te doen bijstaan, en het instituut der balie. De rechterlijke instanties, die als exponenten van de rechtsorde van het gouvernement over de inheemse bevolking gesteld zijn, staan daarentegen onmiddellijk tegenover de ongeletterde justiciabelen zelf. De rechters zijn verplicht — steunpilaar van het recht — in openbare vonnissen hun beslissingen (juridisch) te verantwoorden, zij zijn eveneens verplicht op een enigermate gebonden wijze te werk te gaan bij het onderzoek (waarborg tegen partijdigheid en willekeur), doch van partijen kan in principe generlei notie van de juridische en procesrechtelijke zijde van een geding verwacht worden; tegen de bemoeienis der zaakwaarnemers behoort de rechter hen zoveel mogelijk te beveiligen. Met andere woorden: de burgerlijke rechter naar adatrecht komt onmiddellijk te staan tegenover het ruwe materiaal, *alles* wat aan gebonden procesvoering en aan rechtskundige waardering en fundering van eis en antwoord, van getuige-verklaring en vonnis te pas komt kan alleen van *hem* uitgaan. Hij is degene, die vorm geeft aan het uit zich zelf vormeloze geschil en geding der partijen. Zo zijn de academisch opgeleide bestuursambtenaren en juristen, die met rechtspraak in de rechtsorde van het gouvernement zijn belast, de rechtsvinders en rechtsvormers zowel voor het speciale geval als voor het, ook in *zijn* beslissingen groeiende en zich bewegende recht, voortdurend in *principiële dienstbaarheid aan recht en rechtsvorming der inheemse rechtsorde zelf*. Aan die hoofdlijnen moet nu worden afgemeten

op welke wijze de rechters behoren te zijn georganiseerd, hoe de rechterlijke colleges moeten zijn samengesteld, naar welke regelen zij hebben te werk te gaan bij de berechting der burgerlijke geschillen en op welke wijze zij kunnen worden geholpen aan de nodige kennis van het materiële recht.

Zo bezien is de tegenstelling tussen gouvernementsrechtspraak aan den enen kant en inheemse en landschapsrechtspraak aan den anderen kant van secundaire betekenis. De tegenstelling, waarop het voor het begrip in de eerste plaats aankomt, is die tussen de rechtsorde der kleine gemeenschappen (gehandhaafd in beslissingen van hoofden in en buiten geschil) en de overkappende rechtsorde. Wanneer die laatste onder leiding van bestuursambtenaren door hogere rechters (rapats enzovoorts) wordt gehandhaafd, heet zij inheemse en landschapsrechtspraak; is de rechtspraak krachtens het zevende hoofdstuk der Staatsregeling geordend en de leiding in beginsel in handen gelegd van rechterlijk ambtenaren, die een onafhankelijk corps vormen, dan heet de rechtspraak gouvernementsrechtspraak. Beide vormen, getoetst aan de boven nader bepaalde taak der hogere rechters, hebben hun gebreken en hun goede zijden — zij behoeven beide verbetering in de richting van een rechtsbedeling die aan principieel te stellen eisen voldoet; hoe die rechtspraak ten slotte heten zal is van geen belang — haar functie staat voldoende vast; „gouvernementsrechtspraak” lijkt wel de meest waarheidgetrouwe aanduiding.

VII.

Alle toekomstverlangens moeten derhalve noodzakelijk verband houden met de waarde, die de huidige organisatie en werkwijze der rechters voor hun in de vorige paragraaf ontwikkelde taak hebben; alle gebrekkigheden, die voor opheffing worden aanbevolen, zijn gebrekkigheden uit dat oogpunt. Het heeft echter geen zin luchtkastelen als skyscrapers te bouwen; slechts hetgeen in de volgende helft dezer kwarteeuw bereikbaar is of althans kan worden aangepakt, zal worden genoemd. Alles kan zijn een doorwerken aan hetgeen in de eerste helft reeds werd verricht of ondernomen; dat moet met grote erkentelijkheid worden vastgesteld.

a.

Wat de dorpsrechtspraak betreft, kan van overheidswege — als ik goed zie — thans niets onmiddellijks meer worden

gedaan ¹⁾. Mogelijk gemaakt is zij overal, en gewestelijke regelingen, waarin de werkwijze der dorpsjustitie zou worden vastgesteld, schijnen, ook al waren ze ten aanzien van gouvernementsjusticiabelen wettig, thans eer gevaarlijk dan aanbevelenswaard. Van gouvernementswege toch moet de houding tegenover de volkshoofden der kleine gemeenschappen zijn: stimuleren, aanmoedigen, doch zonder onmiddellijke bemoeizucht. Teruggeven van maar al te zeer beknot zelfvertrouwen, onthouding van inmenging, behoudens in de gevallen, waarin over onduidelbare onregelmatigheden wordt geklaagd, dat is voor de toekomst de grote kunst.

Indirect kan voor de dorpsjustitie dus nog zeer veel worden gedaan, namelijk het zodanig organiseren, samenstellen en opleiden der *centrale rechters*, dat zij innerlijk bekwaam worden tot die uitlokking en aanmoediging van vroeger veel tegengewerkte beslissingen in de dorpsrechtsorde en tot het oefenen van deskundig toezicht om tegen misbruiken te waken.

Op twee punten zouden overheidsvoorschriften wenselijk zijn:

1. ter regeling van de verplichting, zich, indien een hoofd bij een geschil of bij een rechtshandeling betrokken is, tot een gouvernementsinstantie te wenden; voor de beveiliging van de rechtsbelangen der bevolking schijnt dat noodzakelijk;

2. ten einde buiten elken twijfel te stellen, dat het vernietigingsrecht van administratieve instanties (colleges van gecommiteerden, residenten) ten aanzien van dorpsbesluiten geen betrekking heeft op krachtens dorpsjustitie genomen rechterlijke beslissingen.

Waar, gelijk nog onlangs uit de Lampongs werd gemeld, het functioneren van de dorpsjustitie in sterke mate belemmerd wordt door het eisen van exorbitante adatbetalingen aan de hoofden, schijnt een onbevooroordeeld onderzoek tot op den grond van dat verschijnsel dringend nodig, voordat enige maatregel te dien aanzien genomen wordt ²⁾.

b.

Ten behoeve van de *godsdienstige rechtspraak* kan vooreerst worden doorgegaan op den voor Java en Zuid-Oost-Borneo afgelegden weg en kan nu ook voor bijvoorbeeld West-Borneo, de

1) Behoudens hetgeen onder IV over sommige residentsregelingen in de sfeer der inheemse rechtspraak werd gezegd.

2) Vergelijk hierover ook mr. Guyt in T. 145 bl. 176 en T. 147 bl. 28.

hoofdplaatsen Palembang en Djambi, de rechtsmacht worden beperkt tot huwelijkszaken. Voorts zal ernstig moeten worden onderzocht in hoeverre in die streken, waar tot heden een officieel erkende islamitische beslissingsinstantie in huwelijkszaken ontbreekt, doch voor dat instituut wel feitelijke aanknopingspunten zijn, aan erkenning behoefte is. Voorzover echter adathuwelijksvormen als het bruidsschathuwelijk, het inlijfhuwelijk enzovoorts met een islamitische wijze van huwelijksluiting gepaard gaan, zij men uiterst voorzichtig. Voor Java dient zich als een gewichtig punt van verdere hervorming aan: de samenstelling van de godsdienstige rechters, de omzetting van de collegiale „priesterraden” in pengoeloe-gerechten met bijzitters. De zaak is vooral daarom zo urgent, omdat zij aanleiding behoort te zijn tot het zuiveren van de thans onzuivere en onwaardige positie der voornaamste islamitische godsdienstbeambten, de pengeloës. Bij de behandeling van de samenstelling der landraden zal dat nader worden verklaard. In de werkelijkheid functioneert het kadi-gerecht reeds in Borneo, op papier is het pengoeloe-gerecht voor Java al gereed (staatsblad 1931 no. 53), met de doorvoering voor Java is enig geld gemoeid, dat alleen daarom reeds goed besteed zou zijn, omdat het een landsbelang is de financiële positie der godsdienstbeambten beter te regelen dan nu het geval is.

c.

Wie de voortgang der hervorming van de centrale inlandse rechtspraak aan de orde stelt, weet haast niet waar te beginnen, zo verdringen zich de onderdelen, welke verbetering behoeven, voor zijn geestesoog. De *organisatie* en de *samenstelling* der rechtbanken moeten en kunnen veel meer, dan tot heden geschiedde, worden dienstbaar gemaakt aan de bovenomschreven doelstelling der gouvernementenrechtspraak, aan de vorming van een kern van tot inlandse rechtspraak wezenlijk bekwame adatjuristen enerzijds, bekwame europeanenrechters anderzijds; de *loswikkeling* van de inheemse rechtspraak uit haar volledige afhankelijkheid van het binnenlands bestuur hangt daarmee onmiddellijk samen; het *procesrecht* der verouderde reglementen moet grondig worden herzien, de *hantering* van het *strafrecht* in de sfeer, die nu gouvernementenrecht-spraak heet, moet op een andere basis worden gesteld. Het is in het bestek van dit opstel onmogelijk bij elk punt uitvoerig stil te staan; met een korte aanwijzing van de urgentie moet worden volstaan.

Om in de *buitengewesten* te beginnen. De *samenstelling* der rechterlijke colleges, zowel die der landraden als die der rapats, is in het algemeen genomen beter dan die op Java; zulks is het gevolg van de omstandigheid, dat in de meeste rechtskringen der buitengewesten naast den voorzitter of den leider niet (als op Java) elementen uit een (vroegere) vorstenrechtspraak, maar elementen uit de volksrechtspraak zijn gesteld. Het noodzakelijke verband tussen de rechtsorde vanwege het gouvernement gespannen en de rechtsorde der kleine gemeenschappen is daardoor veel beter gelegd. Dat feit pleegt zich te uiten in het gangbare oordeel van landraadvoorzitters, dat men „in de buitengewesten voor kennis van het adatrecht zoveel meer aan de landraadleden heeft dan op Java”; Bali lijdt, wat de landschapsrechtspraak betreft, aan hetzelfde euvel als Java.

Men zou echter voor de *organisatie* in vele streken van Sumatra bijvoorbeeld, meer rekening moeten houden met oud-inheemse samenwerking van volkshoofden (in dorpenbonden) dan thans het geval is. Het gezag der rechters hangt met eerbiediging van inheemse organisatievormen nauw samen. Ontstaat een geschil tussen lieden van dorpen die *bertali adat* zijn, dan wil men niet, ten minste niet in eerste instantie, daarbuiten berecht worden; de geheel uit volkshoofden samengestelde zogenaamde districtsraden van Tapanoeli kunnen voor dat doel betekenis hebben of krijgen.

Het grote probleem der buitengewesten is echter de verdere verbetering van wat daar nu nog inheemse rechtspraak en landschapsrechtspraak heet. Het procesrecht dier rechters en de wijze van hanteren van het strafrecht schijnen bevredigend geregeld (zie boven onder IV), maar de *onafhankelijkheid* blijft men terecht zeer begeren en aan de *deskundigheid* van de rechters ontbreekt nog veel; in zijn opstel „Naar een onafhankelijke inheemsche rechtspraak?” in het Indisch Tijdschrift van het Recht deel 148 bl. 611 — 675 heeft mr. H. Guyt enige sprekende voorbeelden van onbevredigende rechtspraak door inheemse rechters gegeven naast bevredigende beslissingen van gouvernementsrechters. Wel is waar zou een ieder, die dat wenst, ook het omgekeerde kunnen doen, doch hoofdzaak schijnt, dat mede door mr. Guyt's verhandeling materiaal wordt aangedragen voor de op zich zelf reeds zeer aannemelijke stelling, dat de subtiële, veel kennis en begrip voor methode eisende taak van rechtspraak over een in een andere levens- en denksfeer verkerende bevolking dan de academisch gevormde beroeps-

rechter zelf, het best kan geschieden, indien zij wordt toevertrouwd aan een (kern-) groep adatjuristen, die zich in hun praktijk voor dat werk hebben bekwaam gemaakt. (Hetzelfde geldt uiteraard voor de rechtspraak naar geschreven recht, waarover straks meer). Men kan dat noemen de geleidelijke loswikkeling van de rechtspraak, ter bereiking van grotere deskundigheid en zelfstandigheid, uit de bestuursvoering. Elk jaar erkent de regering de wenselijkheid daarvan in den volksraad. Juli 1937 werd haar standpunt, door vele sprekers ondersteund (Soeroso, Iskandardinata, Boestan, datoeg Toemenggoeng, Soeangkoepon), door één spreker bestreden (dr. Coolhaas), wiens opmerkingen der regering aanleiding gaven haar motieven nog eens duidelijk te ontvouwen. Die motieven zijn, dat voor die streken, die voldoende ontwikkeld zijn om een zelfstandige rechtspraak te verdragen (zeg bijvoorbeeld Sumatra), zulk een rechtspraak dan ook dààrom begerenswaard is, omdat het den gemiddelden mens nu eenmaal niet gegeven is, onbevooroordeeld genoeg te staan tegenover rechtszaken, waarmede hij ook als bestuurder te maken heeft, en omdat de techniek van de rechtspraak nu eenmaal grotere deskundigheid eist dan een bestuursambtenaar, bij het vele dat hij te doen en te kennen heeft, zich verwerven kan. Telkenjare ¹⁾ moest de regering daaraan toevoegen, dat voor het maken van een aanvang met die scheiding van bestuur en rechtspraak het geld nog niet gevonden kon worden, doch 12 Juli 1938 schrijft zij, gelukkig, dat nu toch (voor Tapanoeli) een begin in zicht is ²⁾. De geleidelijke overbrenging van de rechtspraak over de inlandse bevolking van de handen van het bestuur naar een zelfstandig corps (adat-) juristen (waarbij de adatjuristen onder de bestuursambtenaren, indien zij daarvoor voelen, behoren te worden opgenomen) moet, gelijk de regering op 10 Juli 1937 terecht te kennen gaf, beginnen van boven af, bij overdracht van de *appel-rechtspraak*, nu in handen der residenten en hun ter zijde staande controleurs, op onafhankelijke hoger-beroep-colleges ³⁾. Onder de werking daarvan kan de eerste-aanleg-rechtspraak voorshands (wij zouden immers onze luchtkastelen niet te groot bouwen) blijven bij de door een bestuursambtenaar geleide rapat.

¹⁾ Volksr. 1935—1936 Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 2.
 Volksr. 1936—1937 Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 1.
 Volksr. 1937—1938 Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 2.

²⁾ Volksr. 1938—1939 Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 2.

³⁾ Volksr. 1937—1938 Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 3.

Het zou bovendien zeker niet rechtvaardig zijn onder den invloed van het principiële betoog voor scheiding van bestuur en rechtspraak te vergeten hoe onschatbaar veel goeds door bestuursambtenaren, ook in hun hoedanigheid van leiders der rechtspraak, voor de inheemse bevolking is gedaan en daarnaast hoe voorzichtig (adat-) juristen moeten zijn met te menen, dat zij het beter kunnen. De samenstelling der onafhankelijke hoger-beroep-colleges zal met grote zorg moeten geschieden; zo enigszins mogelijk zal daarin een (gewezen) bestuursambtenaar moeten zitting hebben en het college zal zich den bijzonderen aard van zijn taak terdege bewust moeten maken.

Maar wie niet waagt, niet wint en zo kan dan ook het feit, dat met het overwegen van de mogelijkheid van een hoge rapat te Padang voor de inheemse rechtspraak van Noord-Tapanoeli, in personele unie met den raad van justitie te Padang als appèlrechter van de landraden in Minangkabau en Zuid-Tapanoeli, een ernstig begin wordt gemaakt, niet anders dan met grote vreugde worden begroet. Een afzonderlijk appèl-college voor Zuid-Sumatra is niet minder gewenst; iets soortgelijks kan op den duur plaats hebben voor Atjeh en de Oostkust met Riau te Medan. Voor Zuid-Celebes ligt een regeling en omvorming van den raad te Makassar zeer voor de hand; en ook voor Manado (Toradja-landen, Gorontalo, Sangihe en Talaud, misschien Ternate) en voor Ambon (de rest van de Grote Oost) ligt in deze gedachte wellicht een uitkomst, waardoor het grote bezwaar van de huidige organisatie, de enorme afstanden tot den appèlrechter en diens vreemdheid tegenover het rechtsgebied van eersten aanleg, enigszins kan worden opgeheven. Dit laatste behoort echter stellig tot de luchtkastelen van een afmeting, die wij thans niet zouden bouwen. Voor een zodanige zelfstandige en deskundige rechtspraak liggen én het goede procesrecht én de goede regeling van het strafrecht derhalve reeds gereed; de huidige gouvernementsrechtspraak van de raden van Padang, Medan en Makassar en de landraden van de ressorten dier raden over de inlandse bevolking zouden die regelingen maar hebben over te nemen.

Ziet men nu weer naar Java, dan is daar in de eerste plaats aan de orde het al een paar maal aangeduide probleem van de samenstelling der landraden. In tweeërlei opzicht is die samenstelling onbevredigend, en alleen het gebrekkige inzicht in de wezenlijke functie des rechters in de rechtsorde van het gouvernement bij den

opzet der huidige organisatie en vele tientallen jaren daarna is oorzaak dat men die onbevredigende toestand heeft in het leven ge-roepen en heeft laten voortduren, zodat de hoognodige hervorming nu is geworden tot een moeizaam gebeuren.

Daar is vooreerst de aanwezigheid in den landraad van den *mohammedaansen adviseur*. Wat daarover al zo dikwijls is gezegd, heeft thans nog een uitermate verscherpten en pijnlijken kant gekregen. Iedereen kent de grapjes, die men zich ten koste van de pengoeloes pleegt te veroorloven, en die hierop neerkomen, dat de pengoeloes zich verplicht achten in strafzaken te adviseren naar het recht van den islam, terwijl wettelijk vaststaat, dat het misdrevene door den rechter alleen mag beoordeeld worden naar de regelen van het wetboek van strafrecht, zodat zij zo nu en dan een strafoplegging vragen, welke volgens de wet niet mag worden ten uitvoer gelegd (afkappen van de rechterhand enzovoorts). Het schijnt indertijd de daarvoor verantwoordelijke instanties niet voldoende duidelijk te zijn geworden, dat een dergelijk tekort aan achting, zowel voor de rechtbank als voor den persoon van den pengoeloe, niet behoorde te worden geduld. Voorts is het een even weinig aannemelijk tekort aan achting (*indien men het ernstig neemt*) voor de godsdienstvoorgangers, dat men hen in een college laat zitting nemen om ook in burgerlijke rechtszaken te adviseren naar het recht van den islam, terwijl van te voren vaststaat, dat men het advies, dat hij geven *moet* op grond van het renteverbod van den islam, in elke schuldzaak, waarbij rente te pas komt, met een schouderophalen zal voorbijgaan en negeren, tenzij men van hem verlangen zou, dat hij adviseert naar adatrecht, strijdend met het door hem beoefende recht van den islaam, hetgeen nog minder houdbaar ware. Kan men dit alles, zoals het zich in de praktijk heeft vastgezet, nog een betrekkelijk onschuldig eerbetoon noemen, *erg* is hetgeen sinds 1 April 1937 geschiedt, bij de berechting van erfrechtzaken. Te dien aanzien zegt de wetgever tot den pengoeloe als voorzitter van den prieterraad: gij moogt zulke zaken die altijd tot Uw bevoegdheid hebben behoord, in den vervolge niet meer berechten, want de regelen van islamitisch schoolrecht, welke ge toepast, zijn tot vandaag aan het volksrecht vreemd gebleven; ik draag daarom de berechting van erfrechtzaken over op de landraden (een voor den pengoeloe uiteraard enigszins pijnlijke beleving), maar nu gelast ik, wetgever, bovendien U, pengoeloe, om in den landraad als adviseur in elke (U ontnomen) erfrechtzaak te zeggen

hoe de beslissing naar het recht van den islaam zou moeten zijn (zou geweest zijn), waarop dan de landraad verplicht zal wezen, dat advies in de wind te slaan en de zaak naar adatrecht te beslissen (hetgeen bijna steeds ingrijpende verschillen meebrengt). Indien *dat* niet grenst aan een beschaamd maken van den islamitischen godsdienstvoorganger, wat is dat dan wel? Natuurlijk heeft niemand het zo gewild, doch het is nu zo geworden en men *kan* er een eind aan maken; daarmee mag mijns inziens dan ook niet langer worden gewacht ¹⁾. Waarom van de pengoeloes zelf niet het verzoek uitgaat tot ontheffing van die beschamende taak? Vooreerst vergete men niet, dat zij slechts als adviseur van landswege gehonoreerd worden, niet als voorzitter van den priester-raad, niet als hoofd van het moskeepersoneel; voorts brengt het zitting hebben in de rechtbank nu eenmaal een zekere uiterlijke maatschappelijke waardigheid mee en in de derde plaats is het, naar het schijnt, betrekkelijk gemakkelijk de innerlijke valsheid der positie te vergeten en zich vast te klemmen aan de ook door hem te vervullen functie van getuigenbeëdigder. Van den kant der overheid moet wellicht in de handhaving van de pijnlijke schijnpositie van den pengoeloe worden gezien een weinig geslaagde uiting van een op zich zelf juiste houding: eerbied tonen voor de instellingen van den islaam. Het is de tragiek van het (al negentig jaren) verkeerde instituut, dat het, in stede van tot het beoogde eerbiedsbetoon, leidt tot het tegendeel daarvan: beschaming. Eerbiediging van de instellingen en de leer van den islaam voor zover zij in de indische samenleving een reële plaats kunnen innemen, is inderdaad plicht, zowel van de overheid als van den rechter — daarom worde de godsdienstbeambte erkend als beslissingsinstantie in zaken, welke naar het rechtsbesef der bevolking door islamitisch schoolrecht moeten worden berecht, *en als zodanig worde hij behoorlijk bezoldigd*. Daarom ook moet de landraad in rechtszaken, waarin hij de beslissingsinstantie is, laten gelden hetgeen door de bevolking in verband met haar godsdienstige overtuiging als geldend is aanvaard; de rechter moet daarvoor uiteraard denzelfden eerbied hebben als voor elk recht, dat hij heeft toe te passen; hij moet, indien daardoor de kennis die hij nodig heeft zou zijn gebaat, een godsdienstbeambte of een andere godsdienstgeleerde als des-

¹⁾ De aanwezigheid van den pengoeloe bemoeilijkt bovendien de toch al niet gemakkelijke berechting van erfrechtzaken naar adatrecht T. 148 bl. 229, 230.

kundige horen (hetgeen slechts zo nu en dan zal voorkomen); de landraad benoeme voorts, waar dat nodig is, een ondergeschikt godsdienstbeambte (die *natuurlijk niet* in het college zitting heeft) als beëdigder van getuigen; maar de landraad worde, hoe eer hoe beter, ontslagen van den plicht, in elke rechtszaak adviezen te vragen, welke hij krachtens zijn boven omschreven wettelijke taak, de beslissingen der dorpsrechtsorde en de sociale werkelijkheid tot grondslag voor eigen beslissingen te nemen, niet *mag* opvolgen en de pengoeloe worde ontslagen van zijn huidige plicht, met de aan zijn religie ontleende adviezen beschamende schijnvoorstellingen te geven.

Daarom is dus de boven onder b. genoemde instelling der pengoeloegerechten mede zo urgent, omdat daaraan en aan de daarmee samenhangende bezoldigingsregeling kan (en moet) verbonden worden de afschaffing van het aan een ieder, die over deze zaak doordenkt, thans aanstoot gevend instituut van godsdienstig adviseur. Een goed betoog, van de zijde van den volksraad reeds in 1929 voor deze zaak gehouden, werd door de regering beantwoord met de dilatoire exceptie, dat de hervorming van de prieterraden tot pengoeloegerechten de gelegenheid zou bieden de zaak van het adviseurschap nader onder ogen te zien ¹⁾. De regering heeft door haar eigen maatregel (overbrenging van de berechting van erfrechtzaken) deze aangelegenheid in een stadium gebracht, dat geen verder uitstel meer toelaat.

Een tweede principiële gebrekkigheid van de samenstelling der landraden is een gevolg van de boven ook reeds genoemde omstandigheid, dat men, alsof dat vanzelf sprak en spreekt, door middel van de aanwijzing der leden een personeel contact heeft teweeggebracht met de voormalige javaanse vorstenrechtsorde en niet met de volksrechtsorde der *desa*. Uit zich zelf kennen de priajati slechts de sociale werkelijkheid der priajati-kringen en tot waarneming en verwerking in hun rechterlijke oordelen van het recht en het rechtsbesef der dorpelingen zijn zij nòch opgeleid nòch de van nature aangewezenen, en daarom slechts zelden de geschikten. Niettemin wordt enerzijds bevorderd, dat jonge priajati in actieven dienst ter scholing (! alsof we zo royaal met de rechtspraak konden

¹⁾ Volksr. 1929—1930 Ond. I Afd. II, st. 9, bl. 3; st. 10 bl. 5, Juli 1934 zegt de regering nogmaals voor de pengoeloegerechten nog geen middelen te hebben (Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 7).

zijn) in den landraad zitting nemen ¹⁾ en anderzijds wordt bij de keuze der landraadleden uit gepensioneerden dikwijls meer gelet op een billijke verdeling van het zittingsgeld dan op de grootste geschiktheid van degenen, die benoembaar zijn. Zelfs de wijze waarop de voormalige vorstenrechtspraak aansluiting zocht bij de rechtsorde der volkssfeer, het instellen van *prapats*, vierscharen, is bij de gouvernementsrechtspraak verwaarloosd. Geen wonder, voor wie dat alles overdenkt, dat er nogal eens geklaagd wordt over de landraadrechtspraak. Op twee wijzen kan verbetering worden nagestreefd: men kan voor rechtszaken tussen dorpelingen desahoofden tot leden van de landraden benoemen en met name daarvoor in aanmerking brengen zulke aanzienlijke hoofden als de *penatoes* van Banjoemas, elders anders geheten, die van een groepje van vier, vijf *desa* de voornaamsten zijn; men kan ook voor permanente leden van den landraad trachten bereid te vinden eenvoudige (en verstandige) gepensioneerde *prijaji*, die in de *desa* zijn gaan wonen en al zijn ze dan niet in de *desagemeenschap* opgenomen, toch met de *desa*-bevolking meeleven. Dan is er sprake van personeel contact met de dorps sfeer, gelijk in de buitengewesten — en al zal het misschien aanvankelijk vreemd zijn voor den aan vorstenbewind nog steeds gewenden javaan, zijn dorps hoofd in de hogere rechtscolleges te zien zitting nemen, zodra men er aan gewend is, zal het goed werken. De *voorzitter* blijft degene op wien de ganse taak van adatrechtelijke en procesrechtelijke verantwoording van het geding rust.

Buitengewoon dringend is dan ook de betere organisatie van de inlandse en europese rechters met het oog op de vorming van de al meermalen zo genoemde *kern* van civilisten, adatjuristen en strafrechtbeoefenaars. Voor de laatsten bestaat in het parket daartoe reeds de gelegenheid, al wordt daarvan voor de rechtspraak nog te weinig profijt getrokken. Voor de civilisten en de adatjuristen is de organisatie uit dit oogpunt nog weinig bevredigend. Wel heeft de regering in 1937 de belangrijke stap tot verbetering, het uithalen van de europese eerste-aanleg-rechtspraak en de inlandse hogerberoep-rechtspraak, reeds gedaan, doch sindsdien is duidelijk zichtbaar geworden, dat de vorm, waarin dat is geschied, niet kan gehandhaafd blijven. Ruw gezegd is het nog altijd zo, dat de carrière van den indischen rechterlijk ambtenaar hem eerst vele jaren

¹⁾ Volksr. 1935—1936 Ond. I, Afd. II, st. 6, bl. 8.

uitsluitend of bijna uitsluitend in aanraking brengt met strafrecht en inlands recht. De meesten komen vervolgens in de strafkamers der raden van justitie en daarna in de kamers, waarin naar europeanenrecht moet worden rechtgesproken in eersten aanleg; van dezen brengen de besten en de fortuinlijken het tot president van een Java-raad of tot lid van het hooggerechtshof. Enige landraadvoorzitters, die zich als goede adatjuristen deden kennen, kunnen na 1 Januari 1938 nu ook vastgehouden worden in de sfeer der inlandse rechtspraak door een benoeming in de derde kamer van den raad te Batavia — zij moeten dan echter òf met het vice-presidentschap van den raad voor die kamer (één plaats) als mogelijke eindbetrekking genoeg nemen of na het werk in de derde kamer overgaan naar de strafkamer of de europese burgerlijke kamer om zo verder te komen. De bestaande toestand betekent dus heel kort gezegd, dat geen zorg is gedragen voor een behoorlijke practische scholing van de (kern der) europese juristen in de eerste 15 tot 18 jaren van hun rechterlijke loopbaan, en dat geen zorg is gedragen voor een behoorlijk einde der carrière van de (kern der) adatjuristen. In verband met de hervorming, die hierboven voor de buitengewesten werd verdedigd, is het mogelijk daarin principiële verbetering te brengen; men kan niet een organisatie handhaven, waarin wat de bezoldiging der juristen betreft de eerste-aanleg-rechtspraak over europeanen en chinezen gelijk staat met de hoger-beroep-rechtspraak over de inheemse bevolking; waarom zou dat zo zijn? De betrekkingen bij de hogere inlandse rechtscollèges op en buiten Java behoren aan de loopbaan bij de inlandse rechtspraak een gelijkwaardig einde te waarborgen, als de betrekkingen bij appèl-collèges in strafzaken en in europese burgerlijke zaken waarborgen aan de loopbaan van strafrechters en civilisten. De betrekkingen van residentierechter, van griffier bij residentiegerechten, raden en hof behoren voldoende scholing van juristen in de europese civiele praktijk mogelijk te maken; voor het strafrecht is die mogelijkheid al aanwezig. Overgang in vrij belangrijke mate van de ene groep op de andere zal steeds in Indië een sociale noodzakelijkheid blijven (mede daarom blijve de opleiding van den indischen jurist, zoals zij nu is, gelijk voor allen), maar wat mogelijk en nodig is, is de vorming van blijversgedeelten, kernen in elke groep, en daarvoor is onder anderen het zo juist bepleite noodzakelijk. Voor een nadere uitwerking is dit opstel de plaats niet — zij is, hoezeer mogelijk en noodzakelijk, niet gemakkelijk. Het zou al veel gewonnen zijn indien de

regering blijk gaf in deze richting te streven — de eerste stap zou kunnen zijn het losmaken van het inlands hoger-beroep-college van den raad van justitie. Geen derde (!) kamer meer, maar een hoge landraad of hoe men het college noemen wil, welks leden gelijk bezoldigd worden met de leden van de andere appèl-colleges. Boven die drie appèl-colleges kan dan worden gedacht een wezenlijk *opperrechterlijk college* — opperrechterlijk voor de ganse rechtsbedeling in Indië gelijkelijk — met een toezicht houdende, een eenheid in methode handhavende en een adviserende taak — waarin de besten uit de drie soorten van hoger-beroep-rechtbanken benoemd worden, de juristen, die van waarlijk universeel inzicht blijk gaven en die daarin allen gelijkelijk hun top-betrekkingen kunnen bereiken. Van den anderen kant zouden zoveel afzonderlijke residentiegerechten kunnen worden afgesplitst als mogelijk is, en daarin betrekkelijk jonge rechterlijk ambtenaren worden benoemd, die men hoopt te behouden voor de europeanenrechtspraak.

Een gewichtig punt op het hervormingsprogram voor Java en voor de landraden der buitengewesten, zolang zij in hun huidigen vorm bestaan, is de herziening van het principieel verkeerd geregelde procesrecht. Men heeft negentig jaren geleden gemeend door verdunning van het verkeerde (immers voor gans andere verhoudingen geschreven) procesrecht het goede procesreglement te krijgen, in plaats van in te zien dat men door verdunning van het verkeerde althans in dit geval uitsluitend het verdunde verkeerde en niet het goede kreeg. Voor een positieve regeling van inlands procesrecht is sindsdien het materiaal wel bijeengebracht.

De grote moeilijkheid aan gouvernementsstrafrechtspraak over de inheemse bevolking verbonden, kan hier niet uitvoerig worden behandeld. Gelijk bij de dorpsrechtspraak is ook hiervoor in hoofdzaak op *indirecte* wijze nut te stichten, namelijk door het opvoeren van de deskundigheid der adatjuristen die in hun strafrechtspraak daardoor ook met des te meer begrip te werk kunnen gaan. Positief nut zou ook voor Java te verwachten zijn van het openen van de mogelijkheid adatdelicten te berechten naar inheemschen trant; dat te willen bereiken, gelijk men wel aanprijst, door gebruik te maken van het instituut der voorwaardelijke veroordeling, blijft een lapmiddel dat nòch de zuiverheid der voorwaardelijke veroordeling, nòch die der adatdelictenrechthantering ten goede komt.

d.

Het wordt vervelend telkens weer te zeggen, waaruit verklaard kan en moet worden, dat sommige maatregelen, hoezeer ze ook voor de hand liggen, hoe dringend ze ons ook thans mogen voorkomen, nochtans tot heden achterwege bleven. Meer dan zestig jaren lang werden door het gouvernement in verscheidene streken van den archipel beslissingsinstanties gehandhaafd bestaande uit rechterlijk ambtenaren, die van hier of ginder overgeplaatst, een paar jaren in een gewest werkzaam waren om dan weer te verdwijnen — en *niets* werd vanwege het tot 1927 heersende unificatie-denken van overheidswege verricht om het geldende recht voor hen toegankelijk te doen zijn. Het is geen oude geschiedenis en het staat tot heden toe niet op zich zelf, dat drie malen achtereen tot president van den raad van Padang, het opperrechterlijk college voor Minangkabau en het Zuidelijk Batakland, werd benoemd een rechterlijk ambtenaar, die nooit te voren gelegenheid had gehad van minangkabaus en batak adatrecht enige ervaring op te doen, en die uit geen enkele *regeringspublicatie*, ondanks de gebrekkigheid der particuliere wetenschappelijke literatuur, iets te weten kon komen van het door hem toe te passen privaatrecht, hoewel hij, als leider van de hoogste rechtbank over de inheemse bevolking, voor de beslissingen dier rechtbank en het stelselmatig samenhangen daarvan met de in de *koeria's* en de *nagari's* door de volkshoofden genomen beslissingen *de volle verantwoording droeg*. Vergelijk, tussen haakjes, hiermede eens de eis, behoorlijk civilist te zijn, officieel aan een benoeming in het hooggerechtshof gesteld; men verbeelde zich den horreur, indien men eens tot president van het hof iemand benoemde, die alleen in minangkabaus adatrecht bedreven was! Waarmede ik maar zeggen wil, dat, om welke reden dan ook, aan de voorafgaande deskundigheid van den gouvernementsrechter ten aanzien van het adatprivaatrecht van zijn ressort gemakkelijk veel ontbreken kan, zodat een van regeringswege samengestelde adatrechtbeschrijving, gelijk mr. Soepomo voor West-Java mocht samenstellen, voor Zuid-Tapanoeli, Minangkabau, de Lampongs, Zuid-Celebes, de Minahasa, Ambon, Oost-Java en de Vorstenlanden moeilijk als een overbodige luxe kan worden aangemerkt. Gelijk gezegd, is min of meer in het duister, onder de dekmantel van „ambtenaar ter beschikking van den voorzitter van den landraad”, voor zulk een adatrechtbeschrijving van Middel-Java al veel, voor Zuid-Tapanoeli en Zuid-Celebes al iets gedaan. Het lijkt echter een, bij de wensen

nopens de rechtspraak zelf niet achterstaand, gerechtvaardigd verlangen, dat een permanente begrotingspost den gestagen voortgang van het werk der adatbeschrijving voor de toekomst zal waarborgen.

VIII.

Mocht de regering zich in ernst (en wie zou daaraan na lezing van stuk IV mogen twifelen?) de afwerking van het in de eerste helft der huidige kwarteeuw ondernomene voor de tweede helft daarvan hebben voorgenomen, dan heeft, naar het bovenbetoogde trachtte duidelijk te maken, het departement van justitie voorlopig geen klagen over gebrek aan werk — voor een afdeling *inlands rechtswezen* schijnt meer dan genoeg te doen — ook daar wacht den adatjuristen een constructieve werkkring. Zo'n afdeling inlands rechtswezen zou op het departement naast de zorg voor de wachtende hervormingen en naast het ontwerpen van de incidentele voorzieningen op het stuk van inlands recht nog een derde nuttige functie kunnen vervullen. Bestaat zij eenmaal, dan zou elk product van wetgeving, dat het inlands recht direct of indirect raakt, haar moeten passeren, zoals thans elke regeling, waarmee een uitgave samenhangt, naar afdeling comptabiliteit gaat. De onlangs in den volksraad behandelde regeling op de ongevallenverzekering, bijvoorbeeld, zou door de afdeling inlands rechtswezen stellig moeten zijn bekeken — ware dat mogelijk geweest, dan zou daarin niet ten aanzien van de inheemse bevolking van huwelijk gesproken zijn zonder het kinderhuwelijk uit te zonderen (hetgeen toch de bedoeling was) en dan zou, lijkt mij, in dit verband het instituut der adoptie niet zonder meer zijn genegeerd (gelijk ook in andere regelingen ten onrechte geschiedt); de afdeling zou, in één woord, voor den stelselmatigen samenhang van het geschreven en het ongeschreven recht der inlandse bevolking hebben zorg te dragen. Dezelfde afdeling zou het aangewezen bureau zijn voor samenwerking bijvoorbeeld met het departement van economische zaken, indien sociale voorzieningen kennis van adatrecht vorderen.

IX.

Hoe alles in elkaar grijpt, als de tandraderen ener machine, is uit stuk VII reeds gebleken. Ten einde de *dorpsrechtspraak*

goed te doen functioneren, moet de *centrale rechtspraak* worden verbeterd. De (noodwendige) gelijkheid van grondslag voor dorpsjustitie en gouvernementsjustitie maakt de *organisatie* en de *samenstelling* der hogere colleges (landraden, rapats, hadats, raden van kerta, enzovoorts) tot een zaak van groot gewicht. Daarmee hangt weer samen de goede regeling van de *godsdiensige rechtspraak*. Voor de bewuste rechtstoepassing en rechtsvorming en voor de verantwoording in het openbaar van de genomen beslissing moeten die hogere, uit volkshoofden samengestelde colleges worden geplaatst onder de leiding van een *academisch gevormd adatjurist*, die, althans wat het *appèl* betreft, niet tevens bij de bestuursvoering dient. De *appèlrechtspraak* moet in handen zijn van colleges, uit de oudste en beste der adatjuristen samengesteld. Het *procesrecht* dier rechtbanken moet op haar specifieke taak zijn gebaseerd. De haar mede toevallende *strafrechtspraak* moet zo zijn geregeld, dat ook daarbij, waar mogelijk, het volkseigene tot gelding komt. Voor kennis van het adatprivaatrecht zijn *teboekstellingen* na onderzoek onontbeerlijk; voor de regelingen, inlands recht aangaande, zou een speciale *departementsafdeling* goed werk kunnen doen.

Het levend verband tussen al dat gebeuren ten behoeve van het recht der inheemse bevolking vormen (in samenwerking met de volkshoofden) de adatjuristen. Heeft Indië daarover de beschikking? De *opleiding tot indisch jurist* behoort ook aan hen (gelijk aan alle andere juristen van Indië) den goeden grondslag te geven. Door die academische opleiding moeten onder anderen gevormd worden zij, die als ambtenaar de rechtsorde van het gouvernement in hun beslissingen bewust *zó stelselmatig* zullen onderhouden, dat van *rechtsorde* mag gesproken worden. De regering heeft niet alle omstandigheden, bij de opleiding tot jurist betrokken, in de hand, doch wel enige daarvan. Voor Batavia is door de regering gedaan wat zij redelijkerwijs kon doen; zij heeft getoond ook met de opleiding van haar kant ernst te maken; zelfs in de geldelijk nog moeilijke jaren werd een afzonderlijk hoogleraar voor de volkenkunde benoemd (en de hoogleraar in het adatrecht voor dat vak alleen vrij gemaakt); zowel het leerplan als het aantal gewone leerstoelen (ordinarii) aan de rechtshogeschool voldoet aan de voor de vorming van de juristen, die Indië nodig heeft, te stellen eisen. De regering kan niet meer bieden dan zij doet; is de bezetting van een leerstoel niet sterk, dan ligt dat aan omstandigheden

buiten haar wil en haar macht ¹⁾. Van de opleiding tot indisch jurist in *Nederland* kan datzelfde *niet* worden gezegd. Niet alleen ontbreekt bijvoorbeeld te Utrecht, gelijk (nog?) te Leiden, het vak intergentiel recht, doch zelfs is de positie van den hoogleraar in het indisch staatsrecht en die van den hoogleraar in het adat-recht te Leiden niet zoo geregeld (buitengewoon hoogleraarschap met gehalveerde hoogleraarswedde), dat daarmede een redelijke kans op een normale bezetting in de toekomst gegeven is. Dat het onderwijs in die vakken tot op heden niet te wensen liet, is niet de verdienste der hollandse regering. Van de leerstoelen in Utrecht moet worden gezegd, dat en de wijze van benoeming en de positie-regeling der hoogleraren onvoldoende kansen voor een goede bezetting bieden. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat op de wijze der toevalligheid een leerstoel niet wel eens goed bezet kan zijn en in feite ook is. Maar voor adatrecht, bijvoorbeeld, zijn die omstandigheden (benevens het vitium originis van de utrechtse leerstoelen) ²⁾ de oorzaak, dat nu al meer dan twee jaren lang geen afzonderlijk docent gevonden kon worden, zodat het onderwijs in dat vak werd toevertrouwd aan een met andere bezigheden reeds zwaar belast hoogleraar, die in het vak adatrecht naar buiten nog nimmer werkzaam is geweest. Men is voor de twee genoemde leidse en voor de utrechtse leerstoelen *krachtens hun grondslagen* noodzakelijk beperkt tot een kleine groep benoembare personen met eigen inkomsten (pensioen), onder wie zich niet anders dan bij toeval een aannemelijk hoogleraar bevinden kan. Die feiten rechtvaardigen het *verwijt aan de nederlandse regering*, dat zij het met de opleiding der indische juristen *niet ernstig* (genoeg) neemt. Het is een *groot landsbelang*, dat daarin zo spoedig mogelijk verbetering kome.

Met hetgeen gezegd werd over de, een goede practische vorming nog tegenwerkende, organisatie der rechterlijke macht zijn deze overdenkingen wel geschikt om bescheiden te zijn in de verwachtingen, welke men ten aanzien van een deskundig corps adat-juristen zou mogen koesteren. Degenen, die daartoe nu behoren, hebben zich, zeker niet het minst dank zij den groten en onvervang-

¹⁾ Wel is de regering mijns inziens in ernstig verzuim voor zover zij toelaat dat bij de rechtspraktijk in Indië functionarissen werkzaam zijn, die niet in Nederland of in Batavia tot indisch jurist gevormd werden: notarissen, advocaten, zaakwaarnemers, en een enkele maal zelfs rechterlijk ambtenaren.

²⁾ De Gids 1925 I blz. 248; N. R. C. 12 Maart 1925.

baren invloed van Van Vollenhoven, zelf gevormd, bij alle ongunst van latere omstandigheden. Die overdenkingen kunnen echter tevens tot geen andere slotsom leiden dan dat liever vandaag dan morgen met verdubbelde energie gewerkt worde aan die maatregelen van organisatie en rechtsbeschrijving, welke binnen de macht der indische regering vallen, ten einde van haar kant voor deze zaak te blijven doen wat zij kan.

X.

Zou bij iemand de vraag rijzen, of dit alles de moeite wel waard is, of de praktijk zich niet nu reeds „vrij aardig” redt, dan moet vooraf worden toegegeven, dat in een groot gedeelte van de rechtszaken feitelijke kwesties de meeste moeilijkheden baren, welke een fatsoenlijk man met practischen zin en vrij elementaire rechtskennis bevredigend kan regelen — doch *daartegenover* moet vervolgens worden gesteld, dat het in alle rechtsgeschillen tenslotte steeds mede gaat om datgene, wat de menselijke samenleving zich als laatste zekerheid gespannen heeft. De zorg *daarvoor* — voor het recht en de gerechtigheid — is een zeer wezenlijk deel der overheidstaak. Het eerste kwart onzer eeuw heeft ons negatief in de mislukking der unificatie en positief in Van Vollenhoven's prediking geleerd, dat recht en gerechtigheid voor de indonesische bevolking *moeten* worden verstaan naar *haar* eigen rechtsbesef, in onverbrekkelijk verband met *haar* sociale structuur en de *daarin gegeven* ontwikkelingsmogelijkheden. Hoe meer de overheid zich in het tweede kwart der eeuw die les ten nutte maakt, hoe meer zij bijdraagt tot de innerlijke rechtvaardiging van haar over deze landen gesteld gezag.

GESCHIEDENIS VAN DE DEPOKSE SCHOOL

DOOR C. W. FABER

Inleiding.

Het land Depok, in 1714 door Cornelis Chasteleyn, extra-ordinaris lid van de Raad van Indië, nagelaten aan zijn vrijgelaten Christenslaven, neemt in de geschiedenis van de zending in deze landen een geheel eigen plaats in.

Minder bekend is, dat ook op onderwijsgebied in deze gemeente een schooltype is gecontinueerd, waarvan buiten Depok alleen nog maar de naam een herinnering is, nl. de Speciale Depokse school.

Voor de geschiedenis van de speciale scholen moge worden verwezen naar het werk van Dr. Brugmans: „Geschiedenis van het Onderwijs in Nederlands-Indië”, waarin deze uitvoerig besproken wordt. Waar evenwel, op enkele bijzondere rechten na, overal elders deze scholen hun speciaal karakter verloren hebben en zij tot de Holl. Inl. scholen kunnen gerekend worden, is dit op Depok geenszins het geval.

Doch dit is niet het enige merkwaardige. Volgens bovengenoemd werk van Dr. Brugmans dateert het onderwijs aan Inheemsen op Java eerst van 1848. Ook in dit opzicht vormt de school te Depok een uitzondering, daar zij, zij het niet als speciale school, reeds op een eerbiedwaardige ouderdom van meer dan honderd jaar kan terugzien. Zeer zeker behoort zij dus tot een der oudste scholen op Java.

Het gemis aan historische zin is oorzaak, dat de voorgeschiedenis van deze school nagenoeg geheel onbekend is. Slechts uit enkele jaarverslagen van zendelingen van het Nederlands Zendeling

Genootschap is het mij mogen gelukken, iets meer van deze voor- geschiedenis te weten te komen, terwijl verder door persoonlijke informaties en mondelinge gegevens de volgende reconstructie kon worden opgebouwd.

De Geschiedenis der school tot 1864.

Over de eerste honderd jaren van het bestaan van Depok is zeer weinig bekend. Iets ervan is te vinden in een ter plaatse bij den Indisch Predikant te Depok berustend geschrift en verder in zeer verspreide tijdschriftartikelen.

De geestelijke verzorging van Depok was toevertrouwd aan de predikanten van Batavia, die af en toe een bezoek aan Depok brachten om Doop en Avondmaal te bedienen.

Van enig onderwijs schijnt nagenoeg geen sprake geweest te zijn; volgens mondelinge overlevering zou op ongeregelde tijden hier school gehouden zijn door Ambonse goeroes uit Batavia. Met zekerheid is hieromtrent niets bekend.

Eerst in 1818 werd met de reorganisatie van de Indische Kerk na het Engelse tussenbestuur, de proponent Scheurkogel met de godsdienstige belangen van deze gemeente door het Gouvernement belast, doch reeds na korte tijd werd hij vervangen door den zendeling Akersloot, die ook geheel door het Gouvernement werd bezoldigd. De heer Akersloot, die zich metterwoon te Depok vestigde en dus de eerste ter plaatse woonachtige zendeling was, bleef hier tot zijn dood in 1829. De eerste jaren na zijn dood werd Depok van tijd tot tijd bezocht en gediend door den Engelsen zendeling W. Medhurst, totdat in 1834 zendeling H. Wentink door de Kerkeraad van Batavia op Depok werd geplaatst.

Tijdens het „consulentschap” van Medhurst schijnt de school opgericht te zijn, vermoedelijk omstreeks 1830. In 1834 althans maakt zendeling Wentink er in een schrijven melding van met de korte mededeling, dat het met de school op Depok goed gaat. In een brief van 19 Augustus 1834 schrijft hij: „. . . Op de „school bevinden zich thans 52 kinderen, waarvan er 2 ziek zijn „en de anderen dagelijks orderlijk twee maal ter school komen”.

Als eerste onderwijzer wordt te Depok genoemd de heer Laurens, algemeen bekend bij de oudere generatie als „tjang mètèng” of „meester toea”. Deze zou volgens mededeling van zijn kleindochter, Mej. J. L. Laurens, te Batavia school gegaan hebben op de school

van Ds. King, den Engelsen predikant. Het vermoeden ligt voor de hand, dat hij daardoor ook in contact kwam met zendeling Medhurst en door dezen werd aangezocht, op Depok een school te beginnen. Hij was dus de eerste Depokse onderwijzer, doch schijnt al spoedig geholpen te zijn in de school door zijn broer, „meester Jacob”.

Het eerste onderricht werd uiteraard in het Maleis gegeven. Verder schijnt het onderwijs zeer eenvoudig geweest te zijn. Als vakken worden genoemd: „onderrigt in lezen, schrijven met latijnsche en „arabisch karakter, rekenen, zingen en de godsdienst”, terwijl daarnaast de meisjes van de vrouw van zendeling Wentink nog bijzonder onderwijs ontvingen in „vrouwelijke nuttige handwerken”. Voor die tijd en voor deze bevolking mocht dit programma ruimschoots voldoende worden geacht.

Van de aanvang af mocht de school zich in een goede naam verheugen. In 1837 waren er reeds 60 kinderen op school, terwijl ook in datzelfde jaar een geheel nieuw gebouw werd neergezet, daar de oude school reeds geheel bouwvallig was geworden. Dit zal dan ook wel niet meer dan een eenvoudig tot school ingericht huis geweest zijn.

De nieuwe school, herhaaldelijk verbouwd en uitgebreid, heeft het uitgehouden tot 1929! Gedurende de laatste jaren heette ze in de volksmond de „Russische gevangenis”; ze is dan ook in genoemd jaar door een geheel nieuw gebouw vervangen.

Voor het onderwijs was het van groot belang niet alleen, dat de school onder het directe toezicht van den zendeling stond, doch ook, dat reeds spoedig door Europese krachten aan de school werd meegewerkt! In dit opzicht was de school zeer zeker een unicum!

Als eerste Europese kracht wordt reeds in 1840 genoemd een mejuffrouw Stulk, onderwijzeres uit Batavia, die te Depok bij zendeling Wentink kwam inwonen en f 25.— per maand ontving: „ . . . waarvoor zij ons helpt in de school, die meer en meer „toeneemt”.

Doch hierbij bleef het niet. Een tweetal zendingen uit Barmen, die van het Gouvernement nog geen toestemming hadden om naar Borneo te vertrekken, brachten hun wachttijd door te Depok, om daar tevens vast met de studie van het Maleis te beginnen. Ook zij hielpen veel in de school en getuigden: „ . . . menig „ene school in Duitschland op de dorpen kunnen niet bij onze „school opwegen”.

Deze verblijdende gang van zaken deed zendeling Wentink uitzien maar meerdere mogelijkheden. In een particulier schrijven aan zijn neef lucht hij zijn hart over de onderwijstoestanden in deze landen: „ . . . er is op Java een groot gebrek, de menschen, „waaronder ook de Heeren onderwijzers willen gaarne spoedig rijk „worden, laatstgenoemden maken daarom de kostgelden der kin- „deren zoo gruwelijk hoog, dat menigeen in de onmogelijkheid is, „hieraan te kunnen denken en anderen liever wachten tot hun kinde- „ren naar Holland kunnen gezonden worden, die daar dan veeltijds „als lummels aankomen, noch A voor B, ja meestal geen woord „Hollandsch kennen . . . .” Hij ontwikkelt dan een plan tot uitzending van Christelijke onderwijzers, welk plan evenwel niet tot uitvoering is gekomen, maar deelt tevens mee, reeds in het klein op Depok een aanvang te hebben gemaakt met een „instituut” voor kinderen van meergegoede ouders, welk instituut in korte tijd zodanig was toegenomen, dat er reeds spoedig meer dan 25 kinderen waren!

Hoe het met dit instituut is afgelopen, is onbekend; er wordt later niets meer over vernomen. In hoeverre deze kinderen les kregen in het Nederlands, kan dan ook niet worden nagegaan. Waar zij evenwel de Depokse school bezochten, mag verondersteld worden, dat of zendeling Wentink zelf, of de Europese onderwijzeres dit deel van het onderwijs voor hun rekening namen, daar toch de Depokse leerkrachten deze taal niet machtig waren.

De schoolgaande leeftijd was van zes tot veertien jaar. Behalve de reeds genoemde vakken werd bijzondere aandacht besteed aan het onderwijs aan de meisjes, die des middags van twee tot vier uur onder het onmiddellijk opzicht van mevrouw Wentink stonden en behalve de nuttige handwerken alles leerden: „wat voor een vrouw in een huisgezin hoogst noodzakelijk is”.

De school was in drie rangen verdeeld en stond in zeer nauw verband met de gemeente, ja mocht geheel een Christelijke school heten. Alle schooltijden begonnen en eindigden met gebed en gezang. Toch heette ze een Gouvernementsschool, vermoedelijk, omdat de onderwijzer, „een geschikt man”, een klein traktement van het Gouvernement ontving en nog een weinig toelage van de hoofdcommissie van onderwijs. Van wanneer dit dateert, is niet meer na te gaan.

Op de plaats zelf werd de school geheel beschouwd als behorende aan en bij de gemeente Depok. Niet alleen, dat de godsdienst-oefening bij afwezigheid van den zendeling, die ook pandita was

van de Christengemeente te Toegoe, door den Depoksen onderwijzer werd gehouden, maar ook moesten de catechisaties, welke op Zondag- en Woensdagmiddag werden gehouden, bijgewoond worden door de schoolkinderen van de eerste en tweede rang met hun onderwijzer.

Men krijgt uit de verschillende brieven van zendeling Wentink wel zeer sterk de indruk van een rustige dorpsidylle. Klachten worden nimmer vernomen, toestand van school en gemeente steeds geroemd.

Des te verbazingwekkender doet de omkeer aan, die uit brieven van zendeling Casteren van Cattenburgh spreekt, die in 1849 zendeling Wentink opvolgde. Had deze meer een oog voor de werkelijkheid en zag zendeling Wentink de toestanden door een zeer optimistisch gekleurde bril? De vermoedelijke verklaring is, dat de zeer directe persoonlijke bemoeienis van zendeling Wentink met de school door zijn opvolger niet werd voortgezet. In dat geval is de achteruitgang althans enigszins verklaarbaar. Zeer goed mogelijk is ook, dat zendeling Casteren van Cattenburgh niet die „Anklang” bij de Depokse bevolking had, die Wentink blijkbaar bezat. Hij schrijft tenminste in 1849 een ware jeremiade: „. . . . „En nu het een en ander over mijn geestelijke zorg. Wij begeven „ons allereerst naar de school, waar thans 52 kinderen aanwezig „zijn en waarvan niet weinige nu en dan door de roede aan geregeld „ter school komen moeten herinnerd worden. Ook voor den „„onderwijzer” — over meester Jacob wordt niet gesproken — „is van tijd tot tijd opwekking en aansporing niet overtollig. Ik „kan mij nog weinig goeds voorstellen van een school, die gebrekkig „gesurveilleerd wordt en aan een Inlandschen onderwijzer is toe- „vertrouwd. Behalve algemeen toezicht behandel ik tweemaal „'s weeks de Bijbelsche geschiedenis met de kinderen. De hoogste „klas moet telkens één dag na het mondeling onderwijs een opstel „maken over het geleerde en besprokene, welk opstel dan weder „door mij wordt nagezien. Over het geheugen van de meesten ben „ik zeer tevreden en ik bewonder soms de naïeve wijze, waarop zij „de kinderlijke verhalen des O. V. teruggeven . . . .”.

Verder ziet hij evenwel in het gehele onderwijs weinig nut, behalve dan voor het lezen!

Duidelijk blijkt hieruit, dat van een intense bemoeienis met het onderwijs geen sprake is. Ook het speciale onderwijs aan de meisjes wordt niet meer genoemd, terwijl verder ook het Europees personeel weer verdwenen schijnt te zijn.

Vermeldenswaard is, dat hij pogingen in het werk stelt, Mohammedaanse kinderen op de school te krijgen om zo aan de school nog meer een zendingskarakter te geven, doch hij moet later melden, dat deze pogingen op een mislukking zijn uitgelopen, omdat bij de Inlanders blijkbaar geen animo tot schoolbezoek bestaat.

Ook in de volgende jaren blijft het pessimisme overheersen. Wel wordt zijn bemoeienis met de school directer, althans in 1853 schrijft hij: „ . . . in de school ben ik begonnen met te „beproeven of de knapen die tot de hoogste klasse behoren, enig „begrip van Landmeetkunde kunnen krijgen. Van de uitslag durf „ik evenwel nog niets te zeggen. Na de gewone vacantie gedurende „de rijstooft . . . wil ik in die zaak eens goed doorzetten. 't Is „maar te betreuren, dat de lieve jeugd hier eigenlijk nog tot onder- „wijs zou moeten gebracht worden gelijk de Saksers tot het Chris- „tendom”. Al wordt later van deze pogingen niets meer vernomen en zal het vermoedelijk wel een mislukking geworden zijn of bij plannen gebleven, één ding blijkt hieruit toch wel duidelijk, dat — al mocht de school in naam een gouvernementsschool zijn — blijkbaar een volledige vrijheid van leerplan bestond.

Veel verwachting heeft deze zendeling verder niet van onderwijs gehad. Wanneer dan ook in 1853 het vak Aardrijkskunde zijn intrede doet, hoofdzakelijk van Nederlands-Indië, oordeelt hij: „ . . . de knapen hebben nu voor hun behoefte ruim genoeg. „Jammer maar, dat velen nog altijd met dwang tot schoolgaan „moeten worden aangespoord, waarvan de schuld aan de ouders „is te wijten. 't Is zo onaangenaam, de verzekering te hebben, dat „de helft misschien niet zou opkomen, indien ik er niet aanhoudend „op aandrong”.

Het zou onjuist zijn, gezien het eigenaardig karakter van Depok en zijn bewoners, uitsluitend op het oordeel van zendeling Casteren van Cattenburgh af te gaan, temeer, omdat dit oordeel in zo merkwaardige tegenspraak is met dat van zijn ambtsvoorganger.

Een zekere „Einführung” schijnt op Depok noodzakelijk te zijn voor den buitenstaander om tot een juiste wijze van beoordeling te kunnen komen. Het hoge aanzien, dat meester toea bij de bevolking genoot, zodat zijn naam nu nog met ere wordt genoemd, — hij overleed in 1887 of 1888 — mag doen vermoeden, dat het sombere oordeel van van Casteren niet geheel en al gerechtvaardigd was.

Ruim dertig jaar is „meester toea” aan de school verbonden geweest. Dan is zijn tijd van heengaan gekomen. Niet alleen leeftijd

en dienstjaren deden hem hiertoe besluiten, doch ook andere redenen waren het, die hem deden inzien, dat jongere krachten moesten komen. Zo kwam het, dat hij in 1864 of 1865 zijn werk overdroeg aan zijn zoon Thomas, wien het gegeven zou zijn, de overgang naar een nieuwe periode voor te bereiden. Dat deze zoon, voordien werkzaam bij de B.O.W. te Batavia, geen onderwijs-bevoegdheid bezat, was blijkbaar ook voor het Gouvernement geen beletsel. Doch ook toont deze verwisseling van betrekking duidelijk aan, hoezeer de school de liefde had van de Laurens-familie, daar toch allerminst van een promotie kon worden gesproken!

Ook meester Jacob droeg, wanneer is niet zeker, zijn werk over aan zijn zoon Simon, zodat thans twee neven het werk van hun vaders voortzetten en de innige banden tussen de school en de Laurens-familie bleven bestendig.

De Overgangstijd van 1864 tot 1873.

De opbloei van het onderwijs in Nederlands-Indië na 1864, waaraan Dr. Brugmans in zijn reeds eerder genoemde: „Geschiedenis van het Onderwijs in Nederlands-Indië” een geheel hoofdstuk wijdt, was ook te Depok niet onopgemerkt gebleven. Men mocht zulks verwachten van iemand als Gonggrijp, die het hulp-predikersambt te Depok verwisselde voor een professoraat in het Maleis te Delft, doch het is vooral aan zijn opvolger J. Beukhof te danken, dat Depok op onderwijsgebied een vooraanstaande plaats zou blijven innemen.

Een belangrijk feit was het sinds 1864 naar voren gekomen streven, om de gelegenheid tot het aanleren van de Nederlandse taal voor Inlanders te vergroten. Doch het waren vooral economische factoren, die de school te Depok een ander karakter deden krijgen.

Reeds was sprake van de aanleg van een spoorlijn van Batavia naar Buitenzorg. Deze zou ook Depok uit zijn isolement verlossen en de heer Beukhof zag in, dat hierdoor Depok een nieuwe toekomst tegemoet ging. Als rustig landelijk plaatsje met zijn Christen-bevolking zag hij Depok reeds als een forensen-plaatsje van Batavia. Doch wilde het dit kunnen worden, dan moest Depok ook een onderwijsinrichting rijk zijn, waar zo nodig ook Europese kinderen een behoorlijke opleiding konden ontvangen.

Een bijzondere omstandigheid kwam hem te hulp, toen bij het Gemeentebestuur van Depok een verzoek binnenkwam van de Kerkeraad te Batavia om aan de Diaconie van Batavia gronden in

bruikleen af te staan voor de oprichting van een landbouwkolonie. De opening van dit „Landbouwgesticht” maakte het alleszins wenselijk, dat te Depok onderwijs in het Nederlands werd gegeven. Daarom was de komst van meester Thomas een grote aanwinst. Deze toch was in Batavia op een Europese school geweest en sprak het Nederlands uitstekend; zelfs schijnt in zijn gezin Nederlands de voertaal geweest te zijn. Hoewel geen onderwijzersopleiding genoten hebbende, verloochende het bloed zich niet: evenals zijn Vader had hij al spoedig een uitstekende reputatie te Depok. Nog enkele oudjes ter plaatse kunnen zich herinneren, van meester Thomas „een beetje Hollands” geleerd te hebben.

Doch dit Nederlands als leervak was nog niet voldoende. Ook bij de Depokkers zelf openbaarde zich een drang naar meerdere kennis van het Nederlands. Meester toea was niet de enige, die zijn zoons naar Batavia ter schole zond. Onvermoeid betoogde de heer Beukhof bij de hogere instanties, dat een Inlandse school te Depok niet meer kon voldoen. Het was evenwel niet gemakkelijk een juiste oplossing te vinden.

De oprichting van de Speciale Ambonse Burgerschool in 1869, waar onderwijs in het Nederlands werd gegeven door een Europees onderwijzer, bijgestaan door Ambons hulppersoneel, opende ook voor Depok echter perspectief.

Het was duidelijk, dat alleen van het Gouvernement hulp te verwachten was. De bezwaren, die hieraan verbonden waren, werden licht geteld of over het hoofd gezien. Immers zag het Gouvernement er tot omstreeks 1870 geen bezwaar in, het Christelijk karakter van de openbare school te accentueren door bij het geschiedenisonderwijs aan de Bijbelse geschiedenis bijzondere aandacht te schenken. Reeds zagen wij, hoe nauw juist te Depok het verband was tussen school en gemeente. Dat dit verband wel eens minder nauw kon worden, werd over het hoofd gezien, althans geen bezwaar geacht. En evenmin werd overwogen, welke invloed deze „ontkerstening” van de openbare school na 1871 voor het Christelijke Depok zou betekenen. Toch zouden hieruit in de toekomst meermalen moeilijkheden ontstaan, daar uiteraard de plaatselijke hulpprediker zou trachten, zijn oude invloed op de school en daarmee op de jeugd te behouden. Niet alle te Depok geplaatste Europese onderwijzers zouden dit accepteren en wel zeer eigenaardig werd de toestand, indien onderwijzers van een geheel andere richting te Depok geplaatst zouden worden.

Van Christelijk standpunt bekeken heeft de omzetting der school Depok dan ook niet alleen voordeel gebracht. Vooral in latere jaren is daarom herhaaldelijk getracht de school van een openbare om te zetten in een bijzondere Christelijke school om haar zo weer geheel haar oude plaats in de gemeente terug te geven, doch al deze pogingen zijn steeds op niets uitgelopen.

In 1873 zag de heer Beukhof zijn streven bekroond, toen bij Gouvernementsbesluit van 24 Januari 1873 de omzetting der school een feit werd. Op voorbeeld van de Speciale Ambonse Burgerschool werd de bestaande Inlandse school bij dit besluit omgezet in een Speciale Depokse school, waar onderwijs in het Nederlands zou worden gegeven, terwijl een Europees onderwijzer aan het hoofd werd gesteld. Het verdere personeel zou zoveel mogelijk uit de Depokkers worden gerecruteerd. Bepaalde eisen werden aan dit personeel niet gesteld, waardoor het mogelijk werd, dat zowel meester Thomas als meester Simon aan de school verbonden konden blijven. Het was zeker geen toeval, dat deze omzetting geschiedde in hetzelfde jaar, waarin de spoorlijn Batavia — Buitenzorg geopend werd!

Een merkwaardig verschijnsel, dat ongetwijfeld uniek zal zijn, was, dat alle schoolgelden voor de Depokse leerlingen door het Gemeentebestuur werden betaald. Of dit ook voor 1873 reeds regel was, durf ik niet te zeggen. Deze toestand is zeer lang gebleven en eerst geleidelijk afgeschaft. Het laatste overblijfsel ervan verdween eerst in 1936; sedertdien moet iedere Depokker zelf het schoolgeld betalen, voor zover hij althans geen recht op gratis onderwijs heeft.

Alle Depokse kinderen hadden recht op toelating tot de Speciale school. Een wel zeer merkwaardige bepaling evenwel, nog in 1936 bekrachtigd door een besluit van de Europese schoolcommissie, was, dat tot de Depokse kinderen alleen gerekend werden wettige gedoopte kinderen van Depokse Christen-ouders.

Het zal zeker wel een unicum geweest zijn, dat de doop voorwaarde was tot toelating op een Gouvernmentsschool! In 1937 is ook deze uitzonderlijke bepaling verdwenen, algemeen tot grote spijt van de Depokse gemeenschap.

De eerste jaren van de openbare school (1873 — 1890).

In Februari 1873 aanvaardde het eerste Europese schoolhoofd, de heer G. D. W. Te Niet zijn taak. Voorlopig bestond de schoolbevolking nog geheel uit Depokse leerlingen. Het jaarverslag van

1874 vermeldt, dat 111 leerlingen de school bezoeken, waarvan 104 kinderen van landbouwers, 4 van neringdoenden en 3 van ambtelijke personen of aanzienlijken. Gezien dit feit blijkt de vergelijking tussen Depok en Ambon niet geheel op te gaan en moet geconstateerd worden, dat — voorlopig althans — Depok een schooltype bezat, dat ver boven de plaatselijke behoeften uitging.

Met lust en opgewektheid aanvaardde de heer Te Niet zijn taak en hij voelde zich weldra thuis. Hij wordt dan ook genoemd „een „man, voor zijn taak alhier geheel berekend”. Met zijn beide Depokse leerkrachten schijnt hij uitstekend tevreden geweest te zijn; van meester Thomas vermeldt hij in zijn jaarverslag: „ . . . . „heeft zich ook altoos als een geschikt onderwijzer betoond. Aan „lust en ijver heeft het hem dan ook niet ontbroken”. Ook meester Simon bleek goed te voldoen: „ . . . . zijn gedrag was onberispelijk”.

Het nieuwe leerplan schijnt geen moeilijkheden met zich gebracht te hebben; dank zij de reeds op school gegeven lessen in het Nederlands waren de resultaten zeer bevredigend. „In de kennis „van de Nederlandsche Taal hebben de kinderen uitmuntende „vorderingen gemaakt. De Nederlandsche Taal wordt door de „meeste kinderen dezer school vrij goed gesproken en geschreven. „De vorderingen in de Rekenkunde waren zeer bevredigend. De „Aardrijkskunde werd met lust en ijver beoefend”, terwijl verderop wordt medegedeeld dat „ . . . . de kinderen op de Christelijke „feestdagen in de kerk op Depok blijken gegeven hebben, dat ze „uitmuntend konden zingen”.

Deze goede resultaten gaan gepaard met een voorbeeldig gedrag der lieve jeugd. „Het gedrag en de lijdzaamheid der kinderen waren „van dien aard, dat het niet nodig is geweest, aan één der leerlingen „enige straf toe te passen”.

De belangstelling in en voor het nieuwe schooltype was groot. Ambon was ver weg, maar nu de spoorlijn er was, Depok gemakkelijk te bereiken. Zo mocht zich de school dan ook nog in ditzelfde jaar (1874) in hoog bezoek verheugen. De 24-ste December kwam de Directeur van Onderwijs, Eredienst en Nijverheid de school te Depok met een bezoek vereren. Dit bezoek verliep zeer naar genoegen. „Na een onderzoek naar de kennis en ontwikkeling der „leerlingen gaf de Directeur zijn hoge tevredenheid daarover aan de „onderwijzers en leerlingen te kennen en keerden beiden” — ook de Inspecteur van het Inlands onderwijs was tegenwoordig — „hoogst voldaan huiswaarts”.

Toch had het zijn bezwaren, dat al het onderwijs in het Nederlands werd gegeven aan kinderen, die bij hun komst op school deze taal of zeer gebrekkig of in het geheel niet kenden. Vandaar, dat reeds terstond in 1873 door de dochters van den heer Te Niet een bewaarschool werd opgericht — voorloper van de latere voorklas — waar met het onderwijs in het Nederlands een aanvang werd gemaakt. Later als officiële voorklas aan de school verbonden, werd ze na de opheffing van deze weer door het Gemeentebestuur als particuliere fröbelschool voortgezet en doet als voorbereidende school nog steeds uitstekende diensten.

De school nam snel in bloei toe; in 1875 waren er reeds 170 leerlingen. Uitbreiding van personeel bleek dan ook noodzakelijk. Werd voorlopig Mej. Te Niet aangesteld, dit kon slechts tijdelijk zijn, daar immers het hulppersoneel zoveel mogelijk uit Depokkers moest bestaan. Men vond hiervoor deze oplossing, dat geschikte leerlingen uit de hoogste klas enige tijd als kwekeling aan de school verbonden werden. Zij ontvingen het halve salaris van een onderwijzer en werden gedurende deze tijd door het schoolhoofd practisch bekwaamd en later als onderwijzer voorgedragen. De Inspecteur van het Inlands onderwijs kwam dan een onderzoek instellen naar hun bekwaamheid en ontwikkeling, waarvoor de eisen uiteraard zeer laag werden gesteld en reikte hun een getuigschrift uit, waarmee zij aan de Depokse school mochten werken.

De tijd, die als kwekeling werd doorgebracht, was zeer verschillend en varieerde van zes maanden tot zeven jaar! Door deze regeling waren zeer jonge leerkrachten van 15 en 16 jaar geen uitzondering. De reeds genoemde „lijdzaamheid” der kinderen deed hen gewoonlijk met de orde geen moeilijkheden ondervinden. Het spreekt vanzelf, dat deze regeling wel zware eisen stelde aan het schoolhoofd, dat naast zijn gewone werk voortdurend bezig was met de opleiding van zijn personeel, dat uiteraard geregelde voorbereiding bleef nodig hebben. Doordat zij evenwel niet aan overplaatsing onderhevig waren, vergoedde op de duur een zekere routine, wat aan hun opleiding ontbrak, al moest er ook steeds voor gewaakt worden, dat deze routine niet in een sleur ontaardde.

In 1893 werd deze regeling officieel bij Gouvernementsbesluit vastgelegd. Bij een vacature mochten toen twee kwekelingen in dienst worden genomen, die dan samen het salaris van één onderwijzer deelden.

In 1936 werd deze regeling in zoverre gewijzigd, dat kwekelingen reeds in dienst mochten worden genomen vóór een vacature was ontstaan, waardoor een rustiger en betere opleiding mogelijk werd. Het bovengenoemde getuigschrift evenwel werd na 1919 niet meer uitgereikt, zodat thans een deel van het personeel geen enkele bevoegdheid meer bezit!

De Depokse leerkrachten werden door de kinderen bij hun voor-naam genoemd, een gewoonte, die tot op heden in stand is gebleven. Het maakt op buitenstaanders nog steeds een wonderlijke indruk, de leerlingen te horen spreken over Zus Rika en Zus Marie!

Tot 1879 bleef de heer Te Niet aan de school verbonden om in dat jaar vervangen te worden door den heer J. H. A. Hummelgens. Zijn laatste jaar aan de school was zeker niet het aangenaamste om redenen, die later zullen blijken.

Van den heer Hummelgens is ter plaatse weinig bekend. Hij deelde de goede mening, die de heer Te Niet over de Depokse jeugd had. „De kinderen der Christen-Depokkers maken” — „zo schrijft hij — „een gunstige uitzondering wat hun gedrag aan-„gaat op vele kinderen van andere plaatsen, hetwelk moet worden „toegeschieven aan de goede invloed van het Christendom op de „ouders”.

Het Depoks hulppersoneel blijft de school trouw. Nog steeds zijn meester Thomas en meester Simon aan de school verbonden, terwijl de plaats van Mej. Te Niet in 1878 was ingenomen door meester Andreas, een broer van meester Simon. Als deze laatste in 1881 komt te overlijden, worden enkele kwekelingen aangesteld, waarvan één als meester Pieter bekend zal worden, die meer dan veertig jaar aan de school verbonden blijft!

Meester Thomas vroeg in 1889 wegens ziekte — hij leed in ernstige mate aan t.b.c. — ontslag. Hem was reeds meermalen een ziekteverlof toegestaan, doch hij hield vol tot een maand voor zijn overlijden! En wanneer dan in 1890 ook meester Andreas ontslag vraagt, is daarmee de oand tussen de school en de familie Laurens na een onafgebroken tijdperk van ongeveer zestig jaar verbroken.

Opvallend is, dat gedurende de eerste twintig jaar van het bestaan der speciale school uitsluitend mannelijke leerkrachten aan de school verbonden zijn, met uitzondering dan van een tijdelijke periode van Mej. Te Niet. Eerst in 1893 doen de eerste vrouwelijke Depokse hulpkrachten hun intrede in de school. Doch ook dan

blijkt Depok de Inheemse samenleving op Java nog ver vooruit op het gebied der vrouwenemancipatie!

Na een zesjarige periode vertrok de heer Hummelgens met verlof naar Europa; hij werd in 1885 vervangen door den heer R. Bronsmiddel. De reeds aangeduide moeilijkheden betreffende de invloed van den hulpprediker bereikten onder hem hun hoogtepunt, toen het zelfs kwam tot een officiële aanklacht tegen deze in zijn functie van secretaris der schoolcommissie, die trachtte: " . . . . . „mij te doen delen in zijn haat en wrok, die hij klaarblijkelijk koestert tegen de opgezetenen van het land Depok, zijne discipelen „tijdens een reeks van ruim 20 jaren en wier geest van oneerbiedigheid, welke hij hun verwijt, hij gedurende al dien tijd niet ter „verbetering heeft kunnen leiden".

Getuigt enerzijds deze „geest van oneerbiedigheid" niet van dankbaarheid voor wat de heer Beukhof voor Depok gedaan had, anderzijds schijnt er wel enige aanleiding toe geweest te zijn. Gelijk meerdere krachtige figuren duldde hij geen tegenspraak en trachtte steeds op ieder gebied te domineren. En bij zijn bestrijding van personen, die zich niet geheel naar zijn inzichten wilden schikken, en het niet geheel met hem eens waren, waren de middelen, die hij gebruikte, niet altijd juist te noemen. Zo ontzag hij zich niet, de leerlingen tegen hun onderwijzers op te zetten en beleefde Depok in 1879 — het laatste jaar van den heer Te Niet — een „schoolstaking" — door hem aangemoedigd — van 43 leerlingen, zodat Depok ook van deze strijdwijze vermoedelijk de primeur gehad heeft!

Doorlopend schijnt de heer Beukhof met de schoolhoofden overhoop gelegen te hebben. Voor het onderwijs werden op de duur deze twisten in een kleine gemeente als Depok funest. Zij brachten oneenigheid tussen het personeel en het verwondert dan ook niet, in een rapport van 1892 te lezen: „ . . . hoogst schadelijk, verder „felijk hebben op het onderwijs ingewerkt de onenigheden, meer „malen overgegaan in feiten, tussen drie mijner voorgangers en den „secretaris der schoolcommissie J. Beukhof . . . . .".

Dit is het enige juiste in een rapport, dat overigens één lang klachtenregister is over de school en het onderwijs.

Vindt dit rapport gedeeltelijk zijn bevestiging in een inspectie van 1893, andere en juist in het rapport niet genoemde oorzaken waren redenen van deze wijziging en achteruitgang van de school.

De Tijd van 1890 tot 1904 en de oprichting van de Europese school.

Afgezien van alle boven aangeduide strubbelingen moet gezegd worden, dat de heer Beukhof zijn plannen volkomen bereikt heeft gezien. Behalve de Depokse leerlingen en de daarmee gelijkwaardig gerekende kinderen van andere Christen-Inlanders telde de school in 1889 reeds 27 Europese leerlingen. Tal van Batavianen kozen het koelere en rustige Depok als woonplaats boven Batavia of Weltevreden. Zelfs een der Directeuren van Onderwijs, Eredienst en Nijverheid, de heer Abendanon, woonde enkele jaren in Depok.

Met de Europese bevolking was ook het aantal met Europeanen gelijkgestelde Depokkers toegenomen en zo besloot het Gouvernement in 1890 Depok te verrijken met een Europese school.

Dit betekende niet alleen een splitsing en aderlating van de Depokse school, maar had ook voor de samenleving op Depok dermate verstrekken gevolgen, dat achteraf terecht gevraagd kan worden, of het tot stand komen van de Europese school voor Depok niet als een groot geestelijk nadeel gezien moet worden. Want het betekende tevens een splitsing in de Depokse gemeenschap. Uiteraard waren het de beter gesitueerde en meer ontwikkelde Depokkers, die redenen hadden, gelijkstelling met Europeanen aan te vragen. Zij zonden vanzelfsprekend hun kinderen mee naar de Europese school. Doch al spoedig werden ook niet-gelijkgestelden toegelaten, indien voor hen de behoefte aan Europees onderwijs werd aangenomen, hoewel toch de speciale Depokse school hieraan geheel voldeed. Duidelijk bleek uit de toelating van deze laatste groep, dat men niet wist, welke plaats de Depokse school feitelijk in het onderwijssysteem innam.

Zo werd met de oprichting van een Europese school de bestaande eenheid onder de Depokkers zelf verbroken, althans het verschil in stand en ontwikkeling door de school geaccentueerd. Van het begin af trachtte men zoveel mogelijk een plaatsje op de Europese school te krijgen, die immers zoveel „hoger” was en hierdoor veranderde tevens het karakter der speciale Depokse school.

Slechts noodgedwongen bleef het minst ontwikkelde deel van Depok zijn kinderen naar de speciale school zenden, waar, door het vertrek van zoveel leerlingen uit een meer ontwikkeld milieu, het peil wel dalen moest. Doch het ergste was, dat de school een stempel van „minderwaardigheid” verkreeg door de aanwezigheid van de Europese school.

De opvolger van den heer Bronsmiddel, die in 1891 vertrok, de heer Th. A. den Daas, had dan ook niets dan klachten. Klachten over het gebouw, over het onderwijs, over het personeel, kortom: niets deugde. Een kleine bloemlezing uit zijn litanie moge hier volgen: " . . . het schrijven in de laagste klas bepaalde zich „tot het slordig afschrijven van woordjes of lesjes met stompjes „griffels op voor het grootste gedeelte getrokken, of anderszins „onbruikbare leien . . . ten trots van het 22-jarig bestaan der „school is het Maleisch gebleven de taal der samenleving, de taal „in het gezin, de taal op catechisatie . . . met buitensluiting „van het Nederlandsch . . . mijne pogingen leden schipbreuk „op de onwil van de gemeenschap, die aan het Maleisch de voor- „keur gaven”.

Voor al de „stompjes griffels” die toch heel gemakkelijk door behoorlijke griffels te vervangen waren, doen — en terecht! — aan de juistheid van dit rapport twijfelen. Ook al vermeldt het rapport, als bevestiging van zijn beweringen, het volgende vermakelijke voorval: „Toen tijdens de Inspectie . . . de Adjunct-Inspecteur den hulponderwijzer Bacas vroeg, waarom er toch buiten de school, vooral in hun gezinnen geen Hollandsch werd gesproken, antwoordde deze kortaf: „Als niet in dienst, niet nodig!”.

Moge dit bij een kort bezoek indruk maken, het mag geenszins gelden als weergave van de Depokse toestanden en slechts een zeer oppervlakkige waarneming kon den heer den Daas tot zijn oordeel geleid hebben. In vele gezinnen op Depok werd wel degelijk Nederlands gesproken, het was zelfs al vrij sterk doorgedrongen. Doch vermoedelijk kwam de heer den Daas alleen in aanraking met de ouders van de kinderen van zijn school en inderdaad overheerste in dit deel van Depok nog het Maleis. Doch hiervan was geen onwil, doch een heel verklaarbare reden de oorzaak. Vrij veel Depokkers toch, juist onder de minder gegoeden, waren met Inlandse vrouwen uit de omgeving getrouwd en het spreekt van-zelf, dat, ook al verstond en sprak de vader Nederlands, in die gezinnen het Maleis de omgangstaal bleef.

Doch vooral bij het noemen der oorzaken van de slechte toestand van het onderwijs blijkt de oppervlakkigheid van zijn oordeel en zijn onvoldoende kennis van de toestanden. Met geen enkel woord rept hij van de oprichting der Europese school, die, zoals boven reeds werd uiteengezet, juist de goede leerlingen had weggehaald, doch naast de bovengenoemde onenigheden in de gemeente noemt

hij als hoofdoorzaak . . . . de benoeming in 1873 van Thomas en Simon Laurens, die volgens hem totaal ongeschikt waren en wier benoeming „door niets is te motiveren” (!).

Afgezien van het feit, dat beiden reeds jaren geleden overleden waren, is dit oordeel, gezien de langjarige werkzaamheid van beiden aan de school en de goede beoordeling van drie achtereenvolgende hoofden „door niets te motiveren”.

Langer dan vier jaar heeft de heer den Daas het dan ook niet te Depok uitgehouden. Slechts één ding had hij met zijn jammerklachten bereikt, dat door zijn ontevredenheid met alles en nog wat, hetgeen hij ook in de dagelijkse omgang wel niet onder stoelen of banken zal hebben gestoken, de Depokse school geheel haar aanzien verloor tegenover de Europese school ter plaatse.

Het zou het werk van zijn opvolger worden, de goede naam uit de eerste jaren weer terug te winnen.

Die opvolger was de heer D. K. N. Selier, die terstond met kracht het werk aanvatte. Een Europees onderwijzeres verving de Depokse onderwijzer H. Bacas, wiens: „Als niet in dienst, niet nodig”, wel getuigt van zijn geringe toewijding aan het Nederlands. De onderwijzer P. Jonathans — meester Pieter — blijkt onder den heer Selier weer uitstekend te voldoen. Het schoolgebouw, dat, zoals eerder reeds werd vermeld, van 1837 dateerde en in 1872 met twee vleugels was uitgebreid, wordt afdoende gerepareerd en ondergaat wederom een uitbreiding.

Op school werd flink aangepakt en het was ongetwijfeld een grote voldoening voor het schoolhoofd, toen in 1898 enkele van zijn leerlingen weer met goed gevolg het Klein-Ambtenaarsexamen aflegden, zodat toen weer het peil van vóór 1887 bereikt was, toen dit diploma ook reeds regelmatig door de leerlingen werd behaald. Het aantal leerlingen nam weer toe; in 1900 mag het Gemeentebestuur voor 147 Depokse kinderen het schoolgeld betalen.

Als de heer Selier in 1901 met verlof gaat, kan hij dan ook met voldoening op zijn Depokse periode terugzien en het mag zeker wel een blijk van waardering voor zijn arbeid heten, wanneer hij na zijn verlof wederom te Depok geplaatst wordt. In de eigenaardige en vaak moeilijke Depokse verhoudingen weet hij zich wonderwel te schikken, ook al blijven de moeilijkheden niet geheel uit. Maar de school blijft er buiten, ondervindt er althans geen nadelige gevolgen van. In het verslag van 1904 wordt vermeld: „IJver en gedrag van „het hulppersoneel laten niets te wensen over”, en zelfs tracht de

heer Selier voor meester Pieter een extra-gratificatie te verkrijgen als waardering voor het door hem gepresteerde.

Zelfs schijnen de successen der speciale school te leiden tot een zekere animositeit tussen deze en de Europese school, wanneer „de superieuriteit der Depokse school door de schoolcommissie „luide wordt verkondigd”. Niet bijzonder tactvol, vooral in een kleine gemeenschap als Depok, is deze reactie op de ongelukkige negentiger jaren wel begrijpelijk. Doch tevens des te ongelukkiger, daar bij voortgezette studie aan de dokter-djawa-school, waarvoor veel animo bestond, de leerlingen van de Depokse school eerst naar de Europese moesten overgaan, daar slechts Inheemse leerlingen van Europese scholen tot deze inrichting werden toegelaten. Ook hieruit blijkt, dat men niet wist, welke positie de speciale Depokse school feitelijk innam. Door de schoolhoofden werd dan ook voortdurend hiertegen geprotesteerd, daar het voor hen ook wel teleurstellend was, hun leerlingen uitsluitend voor de vorm eerst nog naar de Europese school te moeten zenden; doch zonder resultaat. En de mening, dat de Europese school zoveel „hoger” stond, werd hier natuurlijk door versterkt!

Het K. A. examen, waar verder de heer Selier met zoveel ijver naar streefde, bleek overigens nog slechts voor enkelen weggelegd. „Slechts een zeer klein percentage der leerlingen, die de school verlaten, zoeken een vaste betrekking. De meesten helpen hun vader „in het landbouwbedrijf of hun moeder in de huishouding”.

Nog drie jaren bleef de heer Selier na zijn verlof te Depok. Als hij in November 1904 afscheid van de school neemt, mag hij een bloeiende, behoorlijk op peil staande school aan zijn opvolger overdragen.

De grote veranderingen na 1904.

Na 1904 breekt een periode van ongekende rust voor de school aan. Het welhaast in Indië ongekende feit doet zich voor, dat, behoudens vervangingen gedurende verloven, in de eerstvolgende dertig jaren slechts twee schoolhoofden aan de school werkzaam zijn, de heren Ch. Hekker en H. P. V. Plantema, de eerste tot eind 1918, de tweede van Februari 1919 tot eind 1934.

Doch tijdens deze jaren voltrekt zich te Depok een maatschappelijke omwenteling, waarbij de school een belangrijke rol speelt. Het K. A. examen wordt steeds hoger gewaardeerd, de behoefte van

het Gouvernement aan ambtenaren opent voor de bezitters ervan een rustige verzorgde toekomst. Steeds geringer wordt het aantal dergenen, die na het verlaten der school in de landbouw hun emplooi zoeken. Het bereiken van een vaste positie met al de voordelen daarvan wordt door steeds meerderen nagestreefd. Men laat het bewerken van de sawah's gaarne aan de omwonende Inlandse gemeenschap over en beschouwt het bezit ervan nog slechts als een welkome aanvulling op het salaris. Het einddiploma van de school opent de deur tot tal van goed bezoldigde betrekkingen en het is vooral onder den heer Plantema, dat de Speciale Depokse school een ongekennde bloei beleeft. Met onvermoeide ijver weet hij het peil omhoog te brengen en mede dank zij zijn uitstekende voorbereiding van het personeel doet de school niet of zeer weinig voor een Europese onder.

Toch bracht juist in deze jaren de voorziening van het personeel grote moeilijkheden met zich. De grote vraag naar ambtenaren en de zoveel hogere bezoldiging lokte de mannelijke leerkrachten weg en slechts aanvulling met uitsluitend vrouwelijk personeel bleef mogelijk. Alleen meester Pieter blijft de school trouw. Van November 1918 tot Februari 1919 was hij zelfs waarnemend hoofd! Op het punt een eervolle onderscheiding te ontvangen, komt hij in 1919 vrij plotseling te overlijden na een diensttijd van ruim 35 jaar.

Doch de Depokse meisjes bleken over het algemeen ook uitstekende onderwijzeressen. Hun ijver en toewijding worden steeds geroemd en het feit, dat Mevr. A. H. Bacas-Bacas bij haar pensionering in 1938 na 28 dienstjaren een eervolle onderscheiding ontving, spreekt voor zich zelf.

De voortgaande ontwikkeling van het onderwijs in de eerste decennia van de 20ste eeuw en het ontstaan van de H.I.S. deden overal elders een einde komen aan de Speciale scholen. In 1922 werd de oudste, de Ambonese Burgerschool, omgezet in een H.I.S., nadien volgden ook andere speciale scholen. Als scholen voor kinderen van Christen-militairen bleef de naam behouden, verder werden zij geheel bij de H.I.S.-sen ondergebracht. Dat de Speciale Depokse school aan dit lot ontkwam, wordt zelfs in het meer genoemde werk van Dr. Brugmans niet vermeld. Toch is de reden hier merkwaardig genoeg.

Wel werden van het Departement herhaaldelijk pogingen aangewend ook de Depokse school bij de H.I.S. onder te brengen. In 1919 werd het Maleis als leervak ingevoerd. Doch toen bleek

het nodig, Ambonse goeroes aan de school te plaatsen, daar de Depokse leerkrachten geen voldoende Maleis meer kenden om dit vak te onderwijzen! Niet alleen de heer Plantema protesteerde, ook de Depokse gemeenschap was door de invoering van het Maleis ernstig geschokt. In een uitvoerig request van het Gemeentebestuur van 1921 werd betoogd: „..... de bevolking is niet alleen „ontstemd, maar ze voelt zich ook gegriefd door de invoering van „het Maleisch..... uitgezonderd voor de ouderen van dagen is het „Hollandsch vrij algemeen de voertaal der Depokkers geworden”.

Het was dan ook een grote voldoening, toen deze maatregel weer werd ingetrokken en de school haar eigen karakter bleef behouden. Ook latere pogingen tot omzetting van de school hadden geen resultaat. Zo bleef de speciale Depokse school als enige van haar soort over, een feit, dat lang niet algemeen bekend is.

Een dergelijke overwinning van het Nederlands op het Maleis, de oorspronkelijke taal, zal zeer zeker wel tot de uitzonderingen blijven behoren. Toch vertoont een dergelijke overwinning bedenkelijke kanten. Voor een volkomen verdringing is een langdurig tijdvak van aanhoudende penetratie vereist. Onvermijdelijk komt in deze strijd een periode, waarin feitelijk geen enkele taal meer „moedertaal” genoemd kan worden, althans geen enkele volledig wordt beheerst. Welk een groot geestelijk nadeel dit betekent, zal duidelijk zijn. Het Maleis wordt niet meer, het Nederlands onvoldoende beheerst. Een deel zal door omgeving, ontwikkeling en maatschappelijke positie gedwongen worden, zich verder te bekwamen, doch een veel groter deel mist geheel de mogelijkheid van uitwisseling van en contact met dieper geestelijk leven. Aan dit deel wordt onherstelbare schade aangericht. Overigens kan hier thans niet nader op in worden gegaan.

Als bijzonderheid moge nog vermeld worden, dat tijdens het verlof van den heer Plantema in 1921 nog eenmaal een derde generatie van de zo bekende Laurens-familie aan de school verbonden was, toen Mej. J. L. Laurens, een dochter van meester Thomas en kleindochter van meester toea, korte tijd als waarnemend schoolhoofd optrad, tot grote blijdschap van de Depokkers. „Het kalfje, dat in de oude stal terugkomt”, huilde een „Depoks oudje, „dan hoop ik, dat het een zegen voor Depok „wordt!”

Een onafgebroken strijd voerde de heer Plantema voor een nieuw schoolgebouw. Het oude gebouw, haast een eeuw oud,

was werkelijk onbruikbaar geworden. Reeds in 1918 werd voorgesteld: „ . . . . . deze „Russische gevangenis“, zooals het „gebouw in de Depokse volksmond bekend staat en waarvan de „oudste lokalen $\pm$ 80 jaar oud zijn, liefst zo spoedig mogelijk „voor verder gebruik te doen afkeuren“. Zelfs moest een poos in de kerk tijdelijk school worden gehouden! Toch zou het nog tot 1929 duren, voor de heer Plantema zijn streven zag beloond. In dat jaar verrees een keurig nieuw schoolgebouw, dicht bij de oude school gelegen, dat een sieraad voor Depok mag genoemd worden. Nog enkele jaren mocht hij er in werken, tot hij in 1934 vervangen werd door den heer Birkhoff. De tijdsomstandigheden waren oorzaak, dat deze na slechts anderhalf jaar met pensioen moest afvloeien.

De laatste Jaren.

Nergens had de onderwijspolitiek der regering een zo volkomen maatschappelijke omwenteling teweeggebracht als te Depok. Van een landbouwnederzetting werd het een ambtenaarsplaatsje, waar niemand er meer aan dacht, zelf zijn sawah te gaan bewerken. Ieder baantje, hoe gering ook, werd hoger aangeslagen dan het landbouwbedrijf.

Het valt gemakkelijk te begrijpen, hoe diep in deze samenleving de maatschappelijke omkeer van de laatste jaren moest ingrijpen. Niet alleen daalden de salarissen tot een zeer laag peil, doch ook het verkrijgen van een bescheiden ambtenaarspositie met alleen een lagere-school-diploma werd practisch onmogelijk. Eerst een crisisverschijnsel, later een, naar allen hoopten, weliswaar langdurige, doch slechts tijdelijke malaise, viel en valt het nog moeilijk in te zien, dat een omwenteling zich voltrok. Men bleef na het verlaten der school wachtend en werkloos rondlopen, hopende op het zo vurig verlangde baantje, dat uitbleef.

Deze jaren werden funest voor Depok, daar de slechte gevolgen niet uitbleven. De ouderen zagen wel is waar hun inkomen belangrijk gedaald, maar behielden toch nog hun werk. Doch de jongeren kwamen niet meer aan de slag. Voortgezette studie was en is voor het merendeel der ouders onbetaalbaar. De toekomst, die aan de jeugd van nu is, ziet er voor Depok dan ook somber uit.

Slechts een terugvallen op het lagere niveau van vroeger en een volledige terugkeer tot een geheel op Inheems peil staande

levensstandaard schijnt de enige oplossing. Of deze mogelijk zal blijken, is een nog onbeantwoorde vraag.

Aan pogingen om althans iets voor Depok te doen, heeft het niet ontbroken. Een weefinrichting, door de Imiw geëntameerd, werd evenwel een totale mislukking.

Gezien het nauwe verband tussen school en maatschappij was het niet verwonderlijk, dat de verwachting opkwam, dat wellicht de school in deze iets zou kunnen bereiken. Een inspectie in het begin van 1937 deed aan het licht komen, dat het onderwijs niet meer aansloot bij de plaatselijke behoeften, wat het overigens — behalve in de eerste decennia der 20ste eeuw — na 1873 nooit had gedaan, en dat slechts een zeer gering deel der schoolbevolking overging naar het voortgezet onderwijs. In dit opzicht was dus de toestand van vóór 1904 teruggekeerd.

Deze inspectie leidde tot voorstellen aan het Departement om aan de speciale Depokse school een proef te nemen met een nieuw leerplan, dat meer op de practijk van het leven gericht zou zijn en waarin een ruime plaats zou worden ingeruimd aan elementair landbouwonderwijs voor de jongens en aan practisch huishoudonderwijs voor de meisjes. Het ontworpen leerplan werd door het Departement goedgekeurd, zodat reeds met de cursus 1937 — 1938 met de proefneming kon worden begonnen.

Uiteraard is de tijd nog te kort om over deze nieuwe richting reeds een oordeel te vellen. Onverdeeld gunstig werd de proefneming op Depok niet ontvangen. Het huishoudonderwijs voor de meisjes vond een vrij algemeen enthousiasme en wordt steeds meer gewaardeerd, maar tegenover het landbouwonderwijs staat men nog ietwat huiverig.

Nog steeds levende in de hoop op terugkeer der vroegere goede jaren vreesde men, dat deze proef zou leiden tot een achteruitgang en dalen van het peil van het onderwijs. Ook ziet men wel in, dat een terugkeer tot vroegere tijden onvermijdelijk moet leiden tot een weer geheel op Inheems peil staande levensstandaard, waarboven Depok thans nog ver uitkomt. En een derde, doch niet minder belangrijke factor is de kwestie van het grondbezit. Een groot deel der bevolking toch is niet meer in het bezit van gronden en geheel op andere bronnen van inkomsten aangewezen.

Het zou ook wel zeer simpel gedacht zijn, indien men werkelijk van deze zijde een oplossing verwachtte van een probleem, hetwelk over geheel Indië en daarbuiten nog op een oplossing wacht.

Slot.

Nog steeds blijft de Speciale Depokse school een uitzonderingspositie innemen in het Indisch onderwijssysteem. Zij zweeft in tussen een Europese school en een H.I.S., behoort wat het onderwijs aangaat meer bij de eerstgenoemde en sluit, wat de schoolbevolking betreft, volkomen bij de laatste aan.

De voorziening van personeel is geheel enig geworden. Nergens meer wordt deze „self supporting” aangetroffen. Doch ook nergens elders zal men een school aantreffen, die zo nauw met de gemeente is samengegroeid.

Welke toekomst de school verder tegemoet zal gaan, valt moeilijk te zeggen. Ook voor haar geldt, hetgeen Dr. Brugmans over het onderwijs in Nederlands-Indië zegt: „het onderwijs . . . . is een „levend organisme, dat nog voortdurend verandert en groeit. „ . . . . De zich snel evoluerende Indische maatschappij vertoont „slag op slag nieuwe noden en behoeften, waarmede het onderwijs „dient rekening te houden”.

Moge het de speciale Depokse school gegeven zijn, steeds zoveel mogelijk in de noden en behoeften van het onderwijs aan de Depokse gemeenschap te kunnen voldoen.

DE PARINDRA EN HAAR ECONOMISCHE ORGANISATIES

DOOR R. M. MARGONO DJOJOHADIKOESOEMO

a. Inleiding.

In de „Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang” van Juni 1930, welke als bijlage zijn gevoegd bij het „Verslag van bestuur en staat van Nederlandsch-Indië” over 1930, zijn eenige bladzijden gewijd aan het onderwerp „Verzorging van geestelijke behoeften en sociale welvaartszorg uit Inlandschen kring”. De hierover gedane mededeelingen zijn kennelijk bedoeld deels als aanmoediging en waardeering voor de uitingen van zelfwerkzaamheid in inheemschen kring op het gebied van geestelijke en maatschappelijke welvaartszorg, anderdeels om in een samenvattend overzicht authentieke publiciteit te geven aan de pogingen van inheemsche zijde om met eigen middelen en krachten daadwerkelijk werkzaam te zijn in het belang van de volkswelvaart.

Als een van de centra van bedoelde werkzaamheid werd genoemd de voormalige „Indonesische Studieclub” te Soerabaja, omstreeks medio 1927 opgericht door en staande onder leiding van wijlen Dr. Soetomo, in leven arts en leeraar aan de Nederlandsch-Indische Artsenschool aldaar. Genoemde Studieclub werd later omgevormd in de vereeniging „Persatoean Bangsa Indonesia” of kortweg P.B.I. genoemd, welke organisatie in 1935 is samengesmolten met de oudste, sedert 1908 bestaande inheemsch-nationalistische vereeniging Boedi-Ootomo en nog eenige andere vereenigingen, zooals Sarekat Sumatra, Tirta-jasa e.a., onder den naam „Partij Indonesia Raja” = Partij voor een groot Indonesië, welke naam verkort is tot *Parindra*. Ten behoeve van het historische overzicht van hetgeen

hieronder volgt met betrekking tot de economische organisaties van Parindra, over welk onderwerp dit artikel inzonderheid zal handelen, moge aan de hierboven aangehaalde „Mededeelingen van de Regeering” het volgende worden ontleend :

„Van hare oprichting af heeft deze organisatie (d.i. de Indonesische Studieclub) zich beziggehouden met de bestudeering van „maatschappelijke problemen en met pogingen op economisch en „maatschappelijk gebied verbeteringen aan te brengen. Bij dezen „arbeid is samenwerking van al hare leden, die, ofschoon allen „nationalist, zeer uiteenlopende politieke inzichten hebben, moge- „lijk gebleken. De werkwijze van de Studieclub is deze, dat men, „uitgaande van de gedachte dat het volk niet met theoretische „beschouwingen, doch alleen door reële voorbeelden te bereiken „en in den opbouw van de maatschappij te betrekken is, een „probleem in studie neemt om, wanneer het oogenblik voor een „proefneming gekomen schijnt, de leiding daarvan aan bepaalde „leden op te dragen. Slaagt de proef, dan treedt de studieclub voor „een eigen organisatie terug: al hare instellingen hebben een „zelfstandig bestaan met eigen bestuur en zoonoodig eigen rechts- „persoonlijkheid (b.v. het vrouwen tehuis, de weefschool, de „internaten Perlindoengan Peladjar, de Bank Nasional Indonesia). „De leden krijgen dan de handen vrij voor nieuwe proeven. „De proefnemingen zijn dikwijls kostbaar en slagen niet altijd. „De benodigde fondsen worden echter steeds weer door de leden „zelf geschonken.

„De studieclubleden hebben individueel of in commissies ver- „eenigd hun eigen taak. Zoo heeft de club o.m. een adviesbureau „tegen den woeker en voor het oprichten van coöperatieve veree- „nigingen, dat reeds spoedig een omvangrijke taak verkreeg”.

De in bedoelde Regeeringspublicatie gereleveerde werkzaamheid van de Indonesische studieclub op sociaal en economisch terrein, welke ook voortzetting vond na de omvorming van die organisatie in P. B. I. en later in Parindra, vormde het aangrijpingspunt voor den huidige vorm van samenwerking tusschen de Overheid en Parindra ten aanzien van bevordering van de coöperatie-gedachte onder de inheemsche bevolking. Alvorens hierop verder in te gaan mogen nog enkele woorden worden gewijd aan de totstandkoming van de „Regeling Inlandsche Coöperatieve vereenigingen” van Staatsblad 1927 No. 91 en hetgeen daaraan vooraf is gegaan.

b. De „Regeling Inlandsche Coöperatieve vereenigingen” (Staatsblad 1927 No. 91).

De belangstelling voor coöperatie heeft in de inheemsche maatschappij, in het bijzonder op Java en Madoera, in den loop der jaren zijn ups en downs gehad.

Ofschoon er vanouds zekere vormen van samenwerking hebben bestaan bij den landbouw, den huizenbouw, bij den aanleg van wegen e.d.m., werd de coöperatie als economisch wapen niet eerder gepropageerd dan na 1908, het begin-jaar van de Javaanschnationale opleving, welke tot uiting kwam in de oprichting van de vereeniging Boedi-Oetomo, onder voorzitterschap van wijlen den regent van Karanganyar R. A. A. Tirtokoesoemo; de hierboven genoemde dokter Soetomo was mede-oprichter. Het doel van de vereeniging, waarvan de leden hoofdzakelijk bestonden uit de ontwikkelden der bevolking, was het streven naar een waardig volksbestaan. Behalve aan verbetering van onderwijs voor de landkinderen, schonk men ook vooral aandacht aan de oprichting van coöperaties voor in- en verkoop van dagelijksche levensbenoodigheden. Op vele plaatsen verrezen verbruikskoöperaties, toenmaals meer bekend onder den naam „toko-aandeel”, in welke instellingen men het middel zag om verbetering te brengen in den economischen toestand van de leden. Deze coöperaties hadden alle echter slechts een kortstondig bestaan. Ondeskundigheid in den opzet, geringe trouw van de leden, wanbeheer e.d.m. waren oorzaak, dat de eene coöperatie na de andere verdween. De werkzaamheid van Boedi-Oetomo, welke vereeniging zich later ontwikkelde in een nationaalpolitieke, beperkte zich verder tot meer ideëele zaken, de oprichting van particuliere scholen, instelling van studiefondsen e.d.m.

Ongeveer vijf jaren later, in 1913, werden opnieuw pogingen aangewend om de coöperatiegedachte ingang te doen vinden bij de bevolking. Ditmaal was het de vereeniging „Sarekat dagang Islam”, die de coöperatie onder de massa propageerde. Oorspronkelijk, zooals het woord „dagang” in den naam aanduidt, een vereeniging van inheemsche handelaren die zich te weer wilden stellen tegen den al te grooten invloed van den Chineeschen handel, ontwikkelde de „Sarekat dagang Islam” zich later eveneens in een nationaalpolitieke vereeniging, en werd ze met elimineering van het woord „dagang” herdoopt in „Sarekat Islam”. Al spoedig verkreeg deze nieuwe vereeniging een zeer grooten aanhang bij de bevolking, in het bijzonder doordat zij den Islam als bindmiddel gebruikte.

De propaganda voor coöperatie miste haar uitwerking niet. Bij honderdtallen, tot in de verste hoeken van het platteland, verrezen coöperatieve waroengs en winkeltjes. Deze hernieuwde pogingen bleken echter eveneens weinig succesvol te zijn. De mislukkingen op groote schaal hebben het vertrouwen van de bevolking in coöperatie in die mate geschokt, dat men zelfs al bij het hooren van het woord „coöperatie” er zeer afwijzend tegenover stond.

Na een rustperiode van ruim vijftien jaren, was er kort voor het begin van de wereldcrisis, n.l. in 1929/1930, weder een sterke opleving waar te nemen. Onder auspiciën van de nieuw gevormde vereeniging „Partij Nasional Indonesia” (P.N.I.), een vereeniging van zeer links georiënteerde jonge nationalistten, die blijkbaar onder invloed en in navolging van de gebeurtenissen in Britsch-Indië, ten opzichte van de Overheid het „non-coöperation”-standpunt innamen, werd in 1929 te Batavia een coöperatie-congres gehouden. Op dit congres werd de belangstelling voor coöperatie weder opgewekt, als gevolg waarvan vooral op Java een opmerkelijke wilde drang naar oprichting van coöperaties van allerlei soort viel waar te nemen, welke zijn culminatiepunt bereikte in 1932, om daarna weer sterk te luwen, nadat men eenigszins bekomen was van het eerste enthousiasme, voaal ook toen bleek, dat het gros der opgerichte coöperaties weer even snel verdween als het was opgekomen.

Deze korte historische schets is noodig om de door de Overheid sinds een tiental jaren gevolgde politiek inzake bevordering van coöperatie onder de bevolking in het juiste licht te stellen.

Reeds tegen het einde van de vorige eeuw was men in Overheidskringen de overtuiging toegedaan, dat coöperatie een der middelen zou kunnen zijn om de volkswelvaart te verhoogen. De grondlegger van het huidige volkscredietwezen in Nederlandsch-Indië, de Assistent-Resident De Wolff van Westerrode, was een groot bewonderaar van het Raiffeisen-stelsel en stelde pogingen in het werk om in de verzorging van het landbouwcrediet der bevolking coöperatieve credietorganisaties naar het Raiffeisen-model ingang te doen vinden. Hoewel latere leiders van het volkscredietwezen herhaaldelijk ook getracht hadden om de coöperatieve beginselen in toepassing te brengen, hebben allerlei omstandigheden er toe geleid, dat het georganiseerde volkscredietapparaat — Volkscredietbanken, desaloemboengs en desabanken — zich verder in een andere richting heeft ontwikkeld dan men zich aanvankelijk gedacht had, n.l. in die van „popular banks” in plaats van „people's

banks". Dit in tegenstelling met naburige Oostersche landen, zooals Britsch-Indië en Japan, waar middels een daarvoor geëigende wetgeving de Overheid van meet af aan een actieve rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het coöperatieve credietwezen. Hiermede wil uiteraard niet gezegd zijn, dat het Volkscredietwezen hier te lande van minder gehalte zou zijn dan het van „boven" af gestimuleerde coöperatieve credietwezen in evengenoemde staten; het gaat hier slechts om een vergelijking van den aard der instellingen.

Het standpunt van het Indische Gouvernement ten opzichte van de uitingen van coöperatief leven in de inheemsche samenleving was tot 1927 er een van lijdelijk toezien. In de overweging, dat coöperatie het resultaat zou moeten zijn van het vrije spel van maatschappelijke krachten, bepaalde men zich alleen tot een afwachtende, welwillende en tegemoetkomende houding. De eerste coöperatieregeling, die van 1915, later herzien in 1933, was een getrouwe copie van de gelijksoortige wet in het moederland, en was alleen bedoeld om een wettelijke basis te geven aan coöperatieve vereenigingen, welke daaraan behoefte hadden. Ofschoon voor alle bevolkingsgroepen bestemd, zijn het in hoofdzaak alleen Europeesche vereenigingen, die daarvan gebruik maken, voorts een paar inheemsche coöperaties, waarvan de leden tot de meer ontwikkelde klasse behooren. Wegens de kostbare en omslachtige procedure, die daarbij moet worden gevolgd en de voor de eenvoudige bevolking onbegrijpelijke formaliteiten, is bedoelde regeling voor de groote massa een doode letter gebleven. In de ontwikkeling van coöperatie onder de inheemsche bevolking heeft zij nooit eenige beteekenis gehad.

De weinig succesvolle pogingen in inheemschen kring, om de coöperatieve beweging tot bloei te brengen, zooals hier boven met een paar woorden is gememoreerd, het ontbreken van een handzame coöperatie-regeling, welke voor de instanties, die de coöperatie zouden willen bevorderen, richtsnoer zou kunnen zijn — land- en tuinbouwvoorlichtingsdienst, Volkscredietwezen, Nijverheidsdienst e.d. —, waren aanleiding dat in 1920 door de Regeering een Coöperatie-Commissie in het leven werd geroepen, welke tot taak had voorstellen te doen voor een op de specifieke behoeften van de inheemsche bevolking gerichte coöperatieregeling. Genoemde Coöperatie-Commissie, waarin ook eenige voormannen uit het inheemsche vereenigingsleven zitting hadden, kwam tot de conclusie dat, wilde men eenig succes verwachten, de tot dusverre

door de Overheid aangenomen houding van afwachten en lijdelijk toezien plaats zou moeten maken voor een van daadwerkelijke leiding der bevolking bij het hanteeren van de coöperatie als middel voor haar economische ontwikkeling. Daarbij was men van oordeel, dat een dergelijke gedragslijn niet in strijd is met het beginsel van „self-help” in de coöperatie, daar ook in Westersche landen, zooals Nederland, Duitschland, Denemarken, Frankrijk en Italië, de overheid door financieele steunverleening op groote schaal een actieve rol heeft gespeeld in de bevordering van de coöperatie. Na veel tegenstand en een langen lijdensweg kwam in 1927 de Coöperatie-ordonnantie onder den naam „Regeling Inlandsche Coöperatieve vereenigingen” tot stand door afkondiging in Staatsblad No. 91.

c. Samenwerking tusschen de Overheid en Parindra ten aanzien van de bevordering van coöperatie onder de inheemsche bevolking.

Het essentieele van bedoelde wetgeving, waarvan de considerans luidt: „de eigen economische organisatie van de bevolking willende aanmoedigen en versterken . . . . .”, is dat de Overheid naast bezorgster van het recht, zichzelf de taak heeft opgelegd de bevolking op te voeden in coöperatieven zin, waaronder valt te verstaan: het geven van leiding en voorlichting in het toepassen van de coöperatieve beginselen, het verleenen van bepaalde faciliteiten (zegel-privileges, belastingvrijdom), het toezicht en de contrôle op beheer en bedrijf e.d.m. Het orgaan, dat met deze werkzaamheden belast is, is het „Kantoor van den Adviseur voor Volkscredietwezen en Coöperatie”, waar de coöperatieve vereenigingen, die daarvoor in aanmerking komen en zich aan Overheidstoezicht willen onderwerpen, in het openbare register worden ingeschreven. In algemeene trekken komt deze coöperatie-regeling overeen met de gelijksoortige wetgeving in Britsch-Indië. De functie van adviseur is te vergelijken met dien van „registrar” aldaar. De inschrijving ten kantore van den Adviseur houdt tevens in de officieele erkenning van de vereeniging als „Inlandsch rechtspersoon”. Dit instituut van „Inlandsche rechtspersoonlijkheid”, in het huidige Indische Staatsrecht voorshands de eenige vorm van dien aard, is in verband met de agrarische wetgeving vooral van belang voor coöperaties van landbouwers.

Aanvankelijk liet het zich aanzien, dat het Gouvernement van de invoering van de „Regeling Inlandsche Coöperatieve vereeni-

gingen" weinig vreugde zou beleven en de regeling evenals de coöperatieve-verordening van 1915 een doode letter zou blijven. Hoewel, zooals boven is opgemerkt, omstreeks dien tijd (1928/1929) in de inheemsche samenleving een hernieuwde belangstelling voor coöperatie viel waar te nemen, stond men in belanghebbende kringen wantrouwend en afwijzend tegenover de bedoelingen der Overheid. Het was in den tijd, dat het „non-coöperation"-idee in de politiek veld won bij een deel der nationaal-politieke vereenigingen. Men zag in de regeling slechts een nieuwen vorm van „koloniale politiek", die door de bevoogding van de economische instellingen der bevolking, als de coöperaties zijn, het volk klein wilde houden.

Niettemin bleek in dit opzicht de Indonesische Studieclub te Soerabaja een ander standpunt in te nemen. Met deze organisatie, die, zooals in de inleiding is medegedeeld, tevoren reeds actief werkzaam was op economisch terrein, is een samenwerking tot stand gekomen, welke hierop neerkomt, dat haar een deel van de taak van den adviseur is gedelegeerd met betrekking tot leiding en toezicht op coöperatieve organisaties, die krachtens de ordonantie van 1927 zijn ingeschreven. Een en ander geschiedde mede met volle instemming van het toenmalig gewestelijk bestuurshoofd van Oost-Java, den Gouverneur W. Ch. Hardeman, die in den opzet vooral ook zag een uiting van vertrouwen van de Regeering in inheemsche voormannen, die constructief werkzaam waren in het belang der bevolking.

Een nieuw experiment van welvaartszorg, dat zonder precedent was, werd daarmee ingeluid. De gekozen vorm was zeker geen opportuniteits-maatregel, doch vrucht van een weldoordacht plan, dat vooral zijn kracht vindt in de beginselen van een verlichte koloniale politiek, die den landskinderen niet alleen in het *staatkundig* beheer van deze landen, doch ook in de *economische* opheffing van de bevolking een concrete taak heeft willen toebedeelen. Bovendien werd daarmee ook inhoud gegeven aan de van vele zijden vaak geuite suggestie, dat de inheemsche vereenigingsleiders aan de bevolking geen grooter dienst zouden kunnen bewijzen, dan door haar den weg te wijzen om zich economisch weerbaar te maken.

Vele omstandigheden werkten mede. Bij de opheffing der desa's in de stadsgemeente Soerabaja rees de vraag wat er met de desabanken, die in een 9 tal desa's gevestigd waren, moest geschieden. Daar inlijving van deze instellingen bij de Gemeentebedrijven het gevolg van de opheffing zou zijn, bleek omzetting in coöperatieve

bankjes de eenige weg om de zelfstandigheid der bankjes te redden. De organisatie van leiding, toezicht en contrôle bracht echter moeilijkheden. De Indonesische studieclub heeft zich toen bereid verklaard toezicht en contrôle op zich te nemen. Zij stelde daartoe een Commissie van toezicht in, wier taak werd vastgesteld door den Adviseur voor Volkscredietwezen en Coöperatie bij diens besluit van 17 September 1928 No. 302/II na voorafgaande verkregen machtiging van de Regeering bij Gouvernementsbesluit van 12 September 1928 No. 19. Teneinde voldoende waarborgen te scheppen, dat bedoelde taak naar behooren zou worden uitgevoerd, werd een der leden van genoemde commissie, n.l. de heer Soendjoto, die met de toezichtswerkzaamheden zou worden belast, gedurende een jaar toegevoegd aan den plaatselijken ambtenaar van de Centrale Kas (thans Alg. Volkscredietbank) te Soerabaja om te worden opgeleid in de contrôle-techniek van credietinstellingen. Na de omzetting van de Indonesische Studieclub in de P. B. I., en later in de Parindra werd het werk van de Commissie van toezicht op denzelfden voet voortgezet. Er is nu reeds een tijd verlopen van ruim 10 jaren sedert de eerste grondslagen werden gelegd van de thans nog bestaande samenwerking tusschen den Coöperatiedienst en Parindra. Er is derhalve aanleiding om daarvan een balans op te maken.

Het kan wellicht zijn nut hebben, daaraan nog eenige opmerkingen vooraf te laten gaan. In de eerste plaats betreft het hier een aangelegenheid, die niet geheel in cijfers is vast te leggen. Bij de beschouwing van de volgende statistieken zal men zich vooral moeten hoeden, zoowel voor overschatting als voor een mindere waardeering van den arbeid van Parindra. Het gaat hier niet zoo zeer om de vraag of het experiment van „georganiseerde zelfwerkzaamheid der bevolking onder Overheidstoezicht” al of niet als geslaagd is te beschouwen, doch wel om eenigszins tegemoet te komen aan veler verlangen om meerdere bekendheid te geven aan de economische organisaties van Parindra, in het bijzonder de coöperatieve instellingen.

1. De Coöperatieve Crediet Centrale „KAHOERIPAN” te Soerabaja.

Na de overdracht in September 1928 van het toezicht op de 9 in coöperatieve instellingen omgezette desabanken aan de „Commissie van toezicht” van de Indonesische Studieclub, werd door den heer Soendjoto, die in de functie van toezichthouder met den dagelijkschen gang van zaken werd belast, begonnen met genoemde

bankjes vertrouwd te maken met de coöperatieve beginselen. Gelijktijdig werd in andere daarvoor in aanmerking komende stadsdesa's propaganda gemaakt voor oprichting van nieuwe coöperatieve bankjes naar hetzelfde model. In de afgelopen 10 jaren is het aantal geleidelijk gegroeid tot 63, over welker bijzonderheden wordt verwezen naar de hieronder opgenomen statistieken. Op suggestie van en in overleg met den Coöperatiedienst werd in 1932 overgegaan tot de vorming van een overkappingslichaam onder den naam Coöperatieve Crediet Centrale „KAHOERIPAN". Van deze centrale, die ook geconstrueerd is als een coöperatieve vereeniging met Inl. rechtspersoonlijkheid, zijn de primaire vereenigingen, die daarbij zijn aangesloten, de stemgerechtigde leden. Het bestuur wordt gevormd door een of meer vertegenwoordigers van de primaire bankjes en eenige personen uit de meer ontwikkelde groep van de inheemsche samenleving, die zonder aangesloten te zijn bij een coöperatie en derhalve daarbij geen belang hebben, slechts de zaak van de coöperatie willen dienen. Behalve deze personen die deel uitmaken van het bestuur, kent de centrale geen *individuele* leden. Het bestuur geniet geen bezoldiging en verricht het werk *con amore*. Alleen heeft de centrale een bezoldigden administrateur, die belast is met den dagelijkschen gang van zaken, in het bijzonder met de controle op het beheer en bedrijf op de aangesloten vereenigingen.

Behalve als controle-lichaam fungeert de Centrale als beleggings-instituut en uitwisselingskantoor ten behoeve van de primaire coöperaties, d.w.z. dat aan den eenen kant de overtollige gelden van deze instellingen bij de Centrale worden gedeponneerd, en aan den anderen kant coöperaties, die daaraan behoefte hebben, uit bedoelde gelden van bedrijfskapitaal worden voorzien. De niet voor het bedrijf benoodigde gelden worden door de Centrale op haar beurt belegd bij de Algemeene Volkscredietbank. De oprichting van de Centrale heeft vooral er toe bijgedragen om het „self-help"-beginsel door te voeren, aangezien voor nieuw op te richten coöperaties sedert geen beroep meer behoeft te worden gedaan op de Algemeene Volkscredietbank.

In structuur en werkwijze is de centrale (op Java bestaan nu tien van deze instellingen, waarvan alleen die te Soerabaja en Malang van Parindra zijn) te vergelijken met de Coöperatieve Raiffeisen Centrale van boerenleenbanken te Utrecht en te Eindhoven, met dit verschil dan, dat daar met duizendtallen guldens wordt gewerkt en hier met dubbeltjes en centen.

EENIGE GEGEVENS BETREFFENDE DE BIJ DE CENTRALE „KAHOERIPAN" AANGESLOTEN
CREDIETCOÖPERATIES. (BEDRAGEN IN GULDENS AFGEROND TOT HONDERDTALLEN).

Jaar	Aantal instellingen	Aantal leden	Bedrag der inlagen van de leden	Uitgeleend per jaar	Uitstaand bedrag aan leeningen	Achterstand op lee- ningen (Percentage op uitstaand bedrag)	Afschrijvingen op leeningen	Zuiver vermogen der instellingen	Percentage der be- drijfskosten in het uitgeleend bedrag
1928	9	1881	f ?	f 104.700	f 20.200	—	—	f 19.000	?
1929	19	2456	„ 14.400	„ 125.100	„ 27.400	2.5	f 560	„ 19.700	3.6
1930	29	3492	„ 30.300	„ 155.700	„ 28.000	10.1	—	„ 21.900	4.7
1931	33	3387	„ 43.300	„ 165.400	„ 37.600	18.6	—	„ 23.900	5.—
1932	33	3035	„ 40.800	„ 102.900	„ 29.600	20.2	—	„ 22.400	8.4
1933	47	4237	„ 41.500	„ 109.500	„ 34.900	34.—	—	„ 21.900	7.4
1934	51	2257	„ 43.500	„ 78.300	„ 26.800	24.3	„ 2.450	„ 19.500	8.5
1935	55	3233	„ 37.000	„ 84.200	„ 36.900	23.8	—	„ 20.300	7.—
1936	56	3496	„ 31.000	„ 82.900	„ 37.700	29.—	—	„ 19.700	7.2
1937	56	3523	„ 32.200	„ 83.300	„ 38.300	30.—	—	„ 21.300	7.5
1938	63	3764	„ 28.700	„ 92.100	„ 38.900	20.2	„ 3.110	„ 20.500	7.6

2. De Coöperatieve Credietcentrale „TOEMAPEL” te Malang.

Deze centrale werd in Februari 1932 opgericht en staat eveneens onder toezicht van Parindra. Nadat men eenige jaren ervaring had opgedaan te Soerabaja, verzocht en verkreeg Parindra (gemakshalve wordt hier niet meer van Studieclub en P.B.I. gesproken, hoewel in feite de Parindra pas in 1936 tot stand kwam) toestemming haar werkingssfeer ten aanzien van coöperatieve organisatie in samenwerking met den Coöperatiedienst, tevoren beperkt tot de stadsgemeente Soerabaja, uit te breiden tot Oost-Java.

Als nieuw object werd Malang gekozen, waar om dezelfde redenen als Soerabaja een elftal stadsdesabanken moesten worden omgezet in coöperatieve instellingen.

EENIGE GEGEVENS BETREFFENDE DE BIJ DE CREDIET CENTRALE „TOEMAPEL” AANGESLOTEN COÖPERATIEVE BANKJES.

Jaar	Aantal instellingen	Aantal leden	Bedrag der inlagen van de leden	Uitgeleend per jaar	Uitstaand bedrag aan leeningen	Achterstand op leeningen (Percentage op uitstaand bedrag)	Afschrijvingen op leeningen	Zuiver vermogen der instellingen	Percentage der bedrijfskosten in het uitgeleend bedrag
1932	12	2136	f 17.400	f 99.100	f 13.500	—	—	f 35.400	6,15
1933	24	3789	„ 23.300	„ 111.800	„ 21.700	—	—	„ 35.300	7,33
1934	29	4342	„ 16.200	„ 139.600	„ 23.200	1.1	—	„ 36.600	7,37
1935	32	5556	„ 10.400	„ 142.900	„ 24.400	3.1	—	„ 37.400	7,06
1936	37	6764	„ 11.600	„ 148.800	„ 27.600	3.4	—	„ 39.000	7,59
1937	43	8244	„ 17.200	„ 163.300	„ 36.400	2.8	—	„ 41.600	7,29
1938	44	8645	„ 21.200	„ 170.900	„ 45.100	3.1	—	„ 44.300	8,25

3. Eenige nadere toelichtingen betreffende het bedrijf der coöperatieve bankjes te Soerabaja en te Malang.

Het bedrijf van de bankjes bepaalt zich in hoofdzaak tot de z.g. „pasar-leeningen”, in bedragen van f 5,— tot f 25,—, welke aflos-

baar zijn in wekelijksche termijnen. De leenduur varieert van 10 tot 20 weken, waardoor het bedrijfskapitaal in een jaar vier tot vijf keer kan rouleeren. Dit verklaart het feit, dat, zooals de cijfers doen zien, het in een jaar *uitgeleende* bedrag ongeveer 4 tot 5 maal zoo groot is als het *uitstaand* bedrag aan leeningen. De groote beteekenis van de instellingen moet vooral gezocht worden in het feit, dat het bedrijfskapitaal uitsluitend bestaat uit de inlagen der leden en het zuiver vermogen van de instellingen zelf, zoodat er geen gelden van derden daarmede gemoeid zijn, ook geen leeningen van de Alg. Volkscredietbank. De oelde centrales hebben zelfs een tegoed bij de Alg. Volkscredietbank (Kahoeripan f 3.089,— en Toemapel f 21.612,—).

Dit zijn dan de niet voor het leenbedrijf benoodigde gelden, deels ook de herbelegde inlagen der leden. Van deze inlagen wordt jaarlijks — een paar dagen vóór de Lebaran — een gedeelte terugbetaald aan de leden, voorzooover zij althans geen achterstand hebben in de leeningen. De coöperaties in Soerabaja hebben vooral in de crisisjaren 1932 — 1934 met veel moeilijkheden te kampen gehad, aangezien door het groote aantal ontslagen onder de arbeiders bij particuliere en Overheidsbedrijven een groot verloop plaats had onder de leden met als gevolg een inzinking van het bedrijf en toename van achterstand. Niettemin behoefden geen groote bedragen te worden afgeschreven, daar de leeningen grootendeels gedekt waren door de spaargelden.

In de laatste twee jaren begint weer opleving te komen in het bedrijf, hetgeen tot uiting komt in de geleidelijke toename van het aantal leden.

De coöperaties in Malang hebben, mede in verband met de economische structuur van de streek, over het algemeen weinig te lijden gehad van de depressie. Voorts heeft men hier een betere discipline onder de leden weten te handhaven dan te Soerabaja, hetgeen noofdzakelijk ook is toe te schrijven aan de geaardheid van de bevolking.

Met achterstand in de uitleeningen hebben de coöperaties in Malang dan ook nooit moeilijkheden gehad, zoodat het bedrijf van de centrale zich gestadig en in gezonde richting heeft kunnen ontwikkelen. Een en ander is mede te danken aan de toewijding en de bekwame leiding van den administrateur der Centrale, den heer R. Soedomo.

4. De Roekoen Tani loemboengs van Parindra.

Behalve met credietcoöperaties onder de stadsbevolking te Soerabaja en te Malang heeft Parindra in de laatste jaren ook onder de plattelandsbevolking vruchtbaar werk verricht met de organisatie van coöperatieve loemboengs. Er zijn thans 20 van deze instellingen, waarvan 14 gevestigd zijn in het regentschap Loemadjang en 6 in de regentschappen Soerabaja en Sidoardjo.

De moeilijkheden vooral met de betaling van landrente door de landbouwende bevolking is aanleiding geweest tot oprichting van bedoelde instellingen. De werkwijze van deze loemboengs komt hierop neer, dat de leden dadelijk na den oogst een gedeelte daarvan in een gemeenschappelijke schuur doen bewaren, om te worden verkocht, zoodra zij daarvoor een redelijken prijs kunnen maken.

Van de opbrengst wordt dan een zoodanig bedrag ingehouden als noodig zal blijken te zijn voor de voldoening van de landrente, terwijl het resterende aan de leden wordt uitgekeerd.

Op deze wijze behoeft ten behoeve van de landrentevoldoening geen overhaaste verkoop van de padi, *vlak* na den oogst, plaats te hebben, zoodat de leden ook betere prijzen kunnen maken voor de padi zonder dat de landrentebetaling in het gedrang behoeft te komen. Dank zij de medewerking van de crediet-centrales Toemapel en Kahoeripan is nu een zoodanige regeling getroffen, dat de ingebrachte padi in beleening kan worden genomen, waardoor met de betaling van de landrente niet behoeft te worden gewacht tot den verkoop van de padi.

Blijkens het laatste kwartaal-verslag van de Commissie van toezicht is op ultimo Juli j.l. door de loemboeng-coöperaties een bedrag aan padi binnengebracht van 3.351 picol, waarvan 1.550 picol bestemd is voor de landrente-betaling. Hiervan is reeds een gedeelte afgelost tot een bedrag van f 937.—

5 De „Roekoen Pelajaran Indonesia” of „Roepelin”.

Deze organisatie, die eveneens tot stand is gekomen door de bemoeienissen van Parindra, in het bijzonder van een van haar oud-leden, den gewezen douane-ambtenaar van Boegineeschen landaard, Nadjamoedin, is een coöperatieve vereeniging van inheemsche prauwvoerders. Zij werd opgericht op 1 November

1935, en een half jaar later ingeschreven als Inl. Coöperatie. Tot leden worden toegelaten prauwvoerders — al dan niet tevens prauweigenaar — die met hun zeilprauwen geregeld Soerabaja bezoeken. Blijkens de „Statistiek van de Scheepvaart in Nederlandsch-Indië 1935”, is Soerabaja, wat betreft het aantal bezoeken van zeilprauwen met een inhoud van minder dan 300 m³., de voornaamste havenplaats. Jaarlijks bedraagt dit aantal gemiddeld 15.000, daarna komt Makassar met een gemiddelde van ruim 6.000. — De leden van de coöperatie zijn hoofdzakelijk Boeginee-sche prauwvaarders, vanouds bekend als koene zeelieden, die, ondanks de concurrentie van moderne stoom- en zeilvaartuigen, zich nog altijd weten te handhaven en tot op den huidigen dag met hun ranke booten de Indische zeeën bevaren. Ook Madoereesche prauwvaarders zijn bij de organisatie aangesloten. Daar de inheemsche prauwvaart hoofdzakelijk afhankelijk is van het interinsulaire vervoer van bevolkingsproducten (copra, rottan, damar, houtskool, vruchten, rijst e.d.m.), vallen haar bloei en achteruitgang ook geheel samen met de ups en downs van den handel in bedoelde producten. In de zware depressiejaren was het vooral de moordende *onderlinge* concurrentie onder de prauwvaarders, die de prauwvaart lam sloeg. Daarbij zijn de prauwvaarders bij het zoeken naar vracht vaak overgeleverd aan de „haven-makelaars”, die zich dikwijls met grof geld laten betalen voor het verlenen van bemiddeling bij het invullen van de vereischte havenformulieren, vrachtbrieven e.d.m. Een en ander is de directe aanleiding geweest tot de oprichting van de „Roepelin”, waarvan het doel is de leden met uitschakeling van de „makelaars” te helpen bij het zoeken naar vracht. De „Roepelin” houdt dagelijks kantoor om de leden voorlichting te geven ten aanzien van de havenreglementen en hun tegen een matige vergoeding behulpzaam te zijn met het invullen van vrachtbrieven e.d.m. Op ultimo 1937 waren ruim 200 prauwvaarders aangesloten, terwijl in het eerste jaar na haar oprichting door bemiddeling van het Roepelinbestuur 92 schepen werden bevracht.

Het ligt voorts in de bedoeling om de ladingen bij bekende assurantie-maatschappijen te verzekeren. In collectief verband zou men daarbij gunstige premietarieven kunnen bedingen.

Onder goede leiding kan de „Roepelin” zeker van groot belang zijn voor den binnenlandsch handel in het algemeen, en van de inheemsche prauwvaart in het bijzonder. Ten gevolge van interne moeilijkheden verkeert zij thans echter min of meer in een impasse,

welke zij alleen door een bekwame en toegewijde leiding te boven zal kunnen komen.

6. Andere economische instellingen, waarmede Parindra direct of indirect bemoeienis heeft.

Als zoodanig kunnen worden genoemd de „Pertoeangan” en de „Bank Nasional Indonesia”.

De „Pertoeangan” is een vereeniging in 1929 opgericht door eenige leden van de „Studieclub”. Zij heeft echter geen leden, doch slechts een bestuur, en stelt zich ten doel de bevordering van inheemsche nijverheid door inzendingen op jaarmarkten en tentoonstellingen. Van begin af aan werd contact gezocht en verkregen met het bestuur van de „Soerabajasche jaarmarkt”. Dank zij de medewerking van dit instituut wordt door de „Pertoeangan” jaarlijks op de jaarmarkt te Soerabaja geëxposeerd, voor welke expositie altijd groote belangstelling is van de zijde van de Inheemsche bevolking.

De „Bank Nasional Indonesia” is een bankinstelling als naamlooze vennootschap georganiseerd, die los staat van de Studieclub of Parindra, hoewel de oprichters dezelfde personen zijn als de leiders van deze vereeniging. Het maatschappelijk kapitaal van f 500.000.— is grootendeels volgestort, terwijl de bank verder werkt met deposito's en spaargelden. Zoowel de aandeelen, als de deposito's zijn uitsluitend uit inheemschen kring afkomstig. Bij Gouvernementsbesluit van 7 Mei 1929 No. 3x is haar het recht verleend tot vestiging van credietverband. Sedert 2 jaren staat de bank onder dezelfde directie als de reeds vijf en twintig jaren bestaande Inheemsche verzekeringsmaatschappij „Boemi-Poetra” te Djogjakarta. Deze verzekeringsmaatschappij, waarvan directeur is de heer R. Roedjito, heeft in inheemschen kring een zeer goeden naam wegens haar goed zaakkundig beheer.

Onder de nieuwe directie heeft de Bank Nasional thans ook verscheidene agentschappen buiten Soerabaja (Malang, Magelang, Bandoeng), in stilte wordt nu voortgewerkt aan de verdere consolidatie van het bedrijf.

d. Slot-opmerkingen.

Na het voorgaande mogen nog een paar regelen worden gewijd aan de geldelijke bedragen, die van Landswege aan de Parindra-

coöperaties ten koste zijn gelegd. Aangezien door de leiding en het toezicht op de ingeschreven coöperaties de Parindra een deel van de Overheidstaak verzorgt, wordt het billijk gevonden, dat haar in den vorm van een subsidie voor toezicht een tegemoetkoming wordt verleend voor de te maken kosten. Bedoelde subsidie bedraagt gemiddeld per jaar f 2.000,—, zoodat over het afgeloopen tijdvak van 10 jaren vanwege het Land $\pm$ f 20.000,— aan subsidies is uitgegeven.

In het kader van de welvaartzorg van de miljoenenbevolking heeft dat bedrag weinig beteekenis. Wanneer men daarvoor een ambtenaar in dienst zou moeten nemen, zou het bedrag nauwelijks voldoende zijn om een eenvoudigen middelbaren ambtenaar te bezoldigen. Beschouwt men de zaak als een „proefneming” op sociaal-economisch gebied, dan komt zij, ook wat de kosten betreft, in het voordeel uit, wanneer men ze vergelijkt met de proefnemingen bij de diverse takken van Overheidszorg (kolonisatie, land- en tuinbouwvoorlichting, nijverheidsvoorlichting, visscherijdienst, veeteelt e.d.m.). Andere overheidsgelden in den vorm van voorschotten of leeningen zijn er niet mee gemoeid. Het in de coöperaties werkzame kapitaal bestaat, zooals gezegd, uitsluitend uit de spaargelden der leden en het eigen vermogen der vereenigingen. Slechts het stamkapitaal ontleenen de coöperatieve centrales aan de 9 en 11 desabanken in de stadsgemeenten Soerabaja en Malang, een erfenis derhalve die haar door het Volkscredietwezen is toebedeeld.

De verdienste zou dan hierin liggen, dat zij de „erfenis” heeft weten te beheeren en productief te maken in het belang der bevolking. Hiermee wil uiteraard niet gezegd zijn, dat de werkzaamheid van Parindra geen ruimte laat voor critiek.

Door het begrijpelijke enthousiasme bestaat er vaak een neiging om te veel in de breedte en te weinig in de diepte te werken, waarbij de Coöperatiedienst dan tusschenbeide moet komen, hetgeen tot dusverre door Parindra steeds welwillend werd aanvaard.

Tenslotte dient nog hierop gewezen te worden, dat de primaire coöperatieve instellingen met haar centrales vooral deze groote ideële beteekenis hebben, dat zij fungeeren als *practische* opvoedingsinstituten in richtig financieel beheer, waaraan juist in de inheemsche samenleving een groote behoefte bestaat.

VOEDING VAN JAVA'S BEVOLKING

DOOR Mr. P. CREUTZBERG.

Het voedselvraagstuk is op Java van het grootste gewicht en is daar terug te brengen tot het toenemend grondgebrek voor de van origine agrarisch ingestelde, snel groeiende bevolking. Ook in de Buitengewesten heeft de volksvoeding haar eigen moeilijkheden, doch geeft over het geheel genomen niet die spanning, welke op Java wordt waargenomen, voornamelijk omdat het volksinkomen er door den grooten uitvoer van bevolkingsproducten zooveel hooger is.

Java is van nature op het gebied van voedselvoorziening zelfgenoegzaam; een groot deel van de bevolking is direct of indirect bij den landbouw betrokken en leeft ook voor een niet onaanzienlijk gedeelte van zelf geteeld product. Bronnen van inkomsten naast den landbouw zijn niet van groote beteekenis, dus wat is natuurlijker dan dat allereerst alle kracht gewijd is aan de uitbreiding en ontwikkeling van den landbouw om de sinds het begin van de vorige eeuw wassende bevolking aan den kost te helpen.

Grijpt men terug in de historie, dan blijkt dat de voeding wel steeds — als in iedere andere zelfgenoegzame agrarische gemeenschap — een alles overheerschend probleem is geweest; landbouw is een onberekenbaar bedrijf en berichten over hongersnooden en magere jaren ontbreken niet in de geschiedenis van Java. Overvloed van woesten grond ontnam echter vroeger aan dit vraagstuk het fatale karakter, dat het thans eigen is, nu de grens der beschikbare bouwgronden bijna is bereikt; het is zelfs de vraag, of niet hier en daar uit hydrologische overwegingen bouwgrond weer in bosch moet worden omgezet.

Een geleidelijke ingebruikneming van onontgonnen landen kenmerkt de eerste periode van den bevolkingsaanwas; migratoire volksbewegingen zijn daarvoor een aanwijzing. Eerst ontstond in het begin van de vorige eeuw een migratie uit de Vorstenlanden naar Kediri, van daar naar Pasoeroean en Malang, en na het openen van den spoorweg naar Banjoewangi verder naar den Oosthoek; deze trek is versterkt door een groote migratie van Madoereezen, die het schrale geboorte-eiland den rug toekeerden. Later begint de penetratie van Midden-Javanen in West-Java, een thans nog niet geheel gevestigde trek vooral in Zuid-Preanger en Indramajoe. Nu is Java vrijwel geheel volgelopen en tot het relatief „leege gebied” rekt men thans slechts de kleine Zuidelijke uithoeken van West- en Oost-Java¹⁾.

Aan het eind van de vorige eeuw komt irrigatie naast ontginning op om het voor landbouw geschikte grondoppervlak te vermeerderen. Een paar historische, nu nog in gebruik zijnde waterwerken in Buitenzorg en Batavia getuigen ervan, dat men in den Compagniestijd zich ook reeds incidenteel met bevoeiing bemoeide, nadat de irrigatietechniek uit het Hindoetijdperk reeds lang in verval was geraakt. De stelselmatige bouw van groote technische bevoeiingswerken dateert echter sinds de tweede helft van de 19e eeuw, eerst om het risico van ongewisse droogteperioden in den natten tijd, den Westmoesson, op te vangen, later in toenemende mate ter uitbreiding van de Oostmoessoncultuur. In een uitgestrekt gebied oogst de tani thans meerdere malen 's jaars.²⁾

Nog staan groote irrigatiewerken op het program, nog is men doende om het nuttig effect van het stroomend water in Java te verhoogen, doch met haar huidige toepassingen en mogelijkheden begint ook irrigatie als mogelijkheid van productievermeerdering haar grenzen te naderen.

Naast deze vermeerdering van bebouwbaren grond is omstreeks 1910 de intensivering van den landbouw in den strijd ingezet³⁾. Na lange jaren van onderzoek en voorbereiding beginnen thans de resultaten der overheidsinstellingen op het gebied van landbouw zichtbaar te worden. Nieuwe cultuurmethoden, groen- en kunst-

¹⁾ Volkstelling 1930, Deel VIII, pag. 16 ✓

²⁾ Mededeelingen der Regeering omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang, Juni 1930, pag. 93 e.v.

³⁾ Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Gedenkschrift ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan, 1905—1930.

bemesting, selectie van plantmateriaal, ziekte- en plagenbestrijding verhoogen gaandeweg het beschot van de oogsten. Ook op dit gebied staat nog veel te doen, doch hier en daar stuit men reeds op de grens van de rentabiliteit der technische verbeteringen, vooral bij die verbeteringen, waaraan kosten zijn verbonden. De wetenschap kan echter nog verrassingen brengen.

Het resultaat van al dit streven is, dat de bevolking van Java als geheel genomen, ondanks het feit, dat zij zich in ruim een eeuw vertienvoudigd heeft, per hoofd nagenoeg eenzelfde portie te eten heeft als vroeger. De beschikbare cijfers wijzen uit, dat de hoeveelheid rijst per hoofd beschikbaar voor consumptie weliswaar een weinig gedaald is, doch deze vermindering wordt gecompenseerd door grootere hoeveelheden voor consumptie beschikbare maïs en knolgewassen. Scheltema geeft voor een groot deel van Java de volgende ramingen voor de rijstconsumptie:

GEMIDDELDE JAARLIJSCHE RIJSTCONSUMPTIE IN EEN
GEDEELTE VAN JAVA EN MADOERA ¹⁾ BEREKEND
OVER 5-JARIGE PERIODEN.

5-jarige perioden rond het jaar	Bevolking van het geobser- veerde gebied	Hoeveelheid beschikbare gepelde rijst in 1000 tons	Beschikbaar voor consumptie per hoofd in kg.
1850	7.536.000	775	103
1870	13.358.000	1.350	100
1890	18.832.000	1.940	102
1910	24.600.000	2.793	113
1920	26.807.000	2.880	107
1925	29.000.000	2.910	101
1930	31.431.000	3.008	95

De dichtere bezetting van het land en het onvermijdelijk onregelmatig verdeelde effect van de evengenoemde agrarische maatregelen hebben echter tot gevolg, dat steeds meer individuen geen loonend emplot meer in het agrarisch milieu vinden, overbodig worden, zonder grond geraken en op andere bestaansmiddelen zijn aan-

¹⁾ Zonder residentie Batavia, Madoera en de Vorstenlanden. Dr. A. M. P. A. Scheltema, The food consumption of the native inhabitants of Java and Madura, p. 12, uitgave Institute of Pacific Relations 1936.

gewezen om aan den kost te komen. Dit verschijnsel doet zich in werkelijkheid in de meest uiteenlopende gedaanten voor, o.a.: verbrokkeling van grondbezit, toenemende afhankelijkheid van aanvullend looninkomen, ook bij grondbezitters, groote leegloop en arbeidersmigratie op korten termijn.

Op zichzelf is dit niets bijzonders; in de meeste West-Europeesche landen met zelfs een groote importbehoefte van voedingsmiddelen leeft een veel grooter deel van de bevolking, die verre van den landbouw toch aan zijn voedsel komt en veelal nog beter dan de landbouwer zelf. In Java is dit echter een groot bezwaar, omdat hier, behalve verspreid bij den ondernemingslandbouw en in de weinige groote steden, nog onvoldoende bestaansmiddelen zijn om een regelmatige distributie van de binnenlands geproduceerde voedingsmiddelen te verzekeren, laat staan een grooten import te bekostigen. Het nog steeds niet in belangrijke mate verminderende bevolkingsaccres geeft aan het geheel op het eerste gezicht een verontrustend aspect.

Naast de vraag, of de voeding quantitatief voldoende is en in de toekomst zal blijven, is vooral in de laatste jaren meer en meer aandacht gewijd aan de kwalitatieve waarde van het volksvoedsel. Daarbij zijn duidelijke aanwijzingen aan het licht gekomen van een ondoelmatig gebruik van de gangbare voedingsmiddelen. Uit tal van recente onderzoekingen is gebleken, dat behalve de hoeveelheid en distributie van voedingsmiddelen in het algemeen ook de samenstelling van het dagelijksch menu van vele gezinnen in uitgestrekte landstreken van Java groote gebreken kan vertoonen.

De gebreken zijn volstrekt niet nieuw, al zijn zij eerst thans op den voorgrond geschoven; zij hebben daarom ook niet het alarmerende karakter, dat men er soms aan geeft. In algemeener verband gezien hebben de toepassingen van de nieuwe voedingsleer teekenis voor de verhooging van de volkskracht en — dat is vooral voor de voedselvoorziening van Java's bevolking van belang — voor een rationeeler gebruik van de beschikbare voedingsmiddelen.

Een belangwekkende publicatie, ontstaan in den boezem van het Instituut voor Volksvoeding te Batavia, heeft er onlangs zeer toe bijgedragen om buitenstaanders op dit nieuwe terrein in te wijden en alvorens deze schets van het voedingsvraagstuk af te ronden met een compilatie van gegevens, die reeds in ruimeren kring bekend zijn, is een weergave van het nieuwe vooropgesteld

om straks te zien, hoe de verbeterde samenstelling van het volks-menu past in het geheele kader van de voorziening van de volksvoeding.

De publicatie: „De mogelijkheden ter verbetering der Volksvoeding in Nederlandsch-Indië” door Prof. Dr. W. F. Donath, Dr. J. H. De Haas en Ir. G. J. A. Terra, in het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië ¹⁾ is bedoeld om richtlijnen aan te geven voor maatregelen ter verhooging van de voedingswaarde der volksspijzen. Het heeft geen zin om deze materie in den breede in dit licht te behandelen; de belangstellende neme van het origineele artikel kennis. In het verband van deze schets zijn slechts de geconstateerde lacunes in de volksvoeding van belang alsmede de aanwijzingen, die de wetenschap geeft voor nieuwe mogelijkheden voor een practische oplossing van het voedselvraagstuk.

Voor zoover thans het voedingsonderzoek is gevorderd, kan worden aangetoond, dat inderdaad het verzekeren van een gepast „quantum” voedsel, d.w.z. een voldoende hoeveelheid „calorieën”, van groot belang is. Levert de landbouw minder dan normale beschotten, zonder dat men nog van uitgesproken misoogsten kan spreken, dan al is de algemeene gezondheidstoestand van het lagere volk uiterst labiel. Eenige, zij het vage aanwijzingen daarvoor zijn te vinden in de verhooging van het sterftecijfer in 1934, toen de opbrengst van den landbouw slechts enkele percenten beneden normaal is gebleven. Het is zeker geen fabel, dat vóór grondwerkers in minder welvarende streken voor hun taak berekend zijn, zij eerst een periode van degelijke voeding noodig hebben; bij recruten voor het leger heeft men dezelfde ervaring. Sprekend is ook, dat men op het platteland in de minder welvarende streken het hogere loon voor zwaarderen arbeid nauwgezet pleegt af te wegen tegen de hogere eischen van de voeding.

Het uitgangspunt van de drie genoemde deskundigen is echter, dat hiernaast vooral aandacht moet worden besteed aan de *qualitatieve* voedingseischen en dat gestreefd moet worden naar een verbetering van de *samenstelling en toebereiding van het voedsel*.

¹⁾ 1938, Aflevering 17 Deel 78. Het artikel is een nota van het genoemde drietal deskundigen, aangewezen door de Technische Commissie van het Instituut voor de Volksvoeding. De literatuuropgave bij dit artikel, welke ruim 300 bronnen vermeldt, ontslaat den schrijver van uitputtende vermelding van vindplaatsen.

Zij zijn van meening, dat het aantal menschen, dat in slechte jaren tengevolge van tekort aan dagelijksch voedsel in staat van ondervoeding, van „hongerlijden” verkeert, niet opweegt tegen „de zeer velen, die door de eenzijdigheid van hun dagelijksche maaltijden de gevolgen van deficiënties van bepaalde voedingsfactoren . . . . nog sterker aan den lijve (ondervinden)”.

Onderzoekingen ten plattelande hebben reeds het volgende aan het licht gebracht:

- „1e. de in sommige streken reeds waargenomen lage calorieën-
„waarde van de dagelijksche totaalvoeding;
- „2e. de uiterst geringe hoeveelheid dierlijk eiwit, dat soms gedurende lange perioden vrijwel geheel ontbreekt, waarbij zich „direct aansluit;
- „3e. de geringe hoeveelheid plantaardig eiwit.
„Met nadruk zij er op gewezen, dat eiwitten een onmisbaar „en onvervangbaar onderdeel van de voeding uitmaken.
„Daarbij kan de combinatie van de verschillende eiwitten, „die deze voedingsmiddelen in verband met de behoefte aan „de noodzakelijke aminozuren tezamen moeten opbrengen, „dikwijls foutief zijn; dit geldt te meer, wanneer uitsluitend „plantaardige producten worden gegeten;
- „4e. de geringe hoeveelheid van de in het menu aanwezige vetten, „welke zelden van dierlijke producten, doch meestal van „klapper, klapperolie en „santen” afkomstig zijn. Nog afgezien „van de waarschijnlijkheid, dat de vetstofwisseling de resorptie „van A-stoffen beïnvloedt, blijkt de beteekenis der vetten en „vetachtige stoffen ook in vele andere opzichten grooter te „zijn dan vroeger werd aangenomen;
- „5e. het niet of niet in voldoende hoeveelheid voorkomen van de „A-vitamine in de voeding;
- „6e. terwijl ook het carotine-gehalte van de totaalvoeding in vele „gevallen aan den lagen kant is;
- „7e. de minerale voedingszouten moeten bij het dikwijls zoo „eenzijdige menu vaak in te geringe hoeveelheden aanwezig „zijn;
- „8e. plaatselijk komt hier en daar een tekort aan B₁-vitamine „voor, hoewel in streken, waar rijst hoofdvoeding is en waar „de tani-zijn zelf verbouwde rijst consumeert, in den regel bij „het stampen voldoende zilvervlies gespaard blijft.

- „De beteekenis van beri-beri is hier vroeger — toen op de
„voeding in zg. dwanggemeenschappen meer werd gelet dan
„op die van de vrije bevolking — in vergelijking met andere
„deficiënties waarschijnlijk overschat;
- „9e. de ondoelmatige verdeling van het voedsel binnen het
„gezin, o.a. doordat dikwijls voedingsmiddelen worden ge-
„bruikt, die kinderen niet graag eten of waarvan ze weinig
„krijgen, terwijl de ouders zulke producten wel eten (of
„omgekeerd)“.

Als oorzaak van de geconstateerde tekorten geeft men aan:

- „1e. wat betreft de deficiëntie aan dierlijk eiwit, zoo volgt deze
„onmiddellijk uit het feit, dat het doorsnee inheemsche menu
„practisch vegetarisch is en dierlijke producten nagenoeg
„alleen bij slametans worden gegeten. Het geringe gebruik
„van vleesch en eieren, en in vele streken ook van visch —
„alhoewel deze laatste in de dagelijksche voeding niet overal
„geheel ontbreekt — staat in geen doeltreffende verhouding
„tot het gebruik van eiwithoudende plantaardige voedings-
„middelen, terwijl melk, boter, kaas en eieren — producten,
„waarvoor juist in andere landen (o.a. Nederland) ter ver-
„betering van de volksvoeding zulk een propaganda wordt
„gemaakt — nooit gebruikt worden. Een volksvoeding
„zonder zuivelproducten en vrijwel zonder dierlijk eiwit
„zou naar Europeeschen maatstaf ondenkbaar zijn.
- „2e. voor de dierlijke vetten geldt ongeveer hetzelfde als onder
„1e. genoemd.
- „3e. het gebrek aan A-vitamine in de inheemsche voeding vloeit
„eveneens voort uit een te gering gebruik van dierlijke
„producten, die, naar bekend, vooral de dragers van deze
„belangrijke edele voedingsstof zijn.
- „4e. het carotine-tekort, en ook het waarschijnlijk in geringe
„hoeveelheid aanwezig zijn van de noodzakelijke minerale
„voedingsfactoren, wordt voornamelijk veroorzaakt door
„een naar verhouding tot de hoofdvoeding te gering gebruik
„van groenten, vruchten en knollen, waarbij het onrijp
„afplukken en consumeeren van bepaalde vruchten nog een
„groot nadeel met zich brengt.
- „5e. door foutieve toebereiding kunnen tal van belangrijke
„voedingsfactoren in de voedingsmiddelen verloren gaan of

„hieruit verwijderd worden. Een gunstige omstandigheid „hierbij is, dat vele dierlijke producten als het ware met „huid en haar worden gegeten.

„Meer speciaal wat betreft de voeding van zuigelingen en „kleuters, ontbreekt bij de ouders algemeen het meest „elementaire inzicht in hetgeen het jonge groeiende organisme „behoeft, waardoor:

- „6e. een geëigende kunstvoeding, indien hiertoe moet worden „overgegaan, onbekend is of ontbreekt;”
- „7e. een doeltreffende bijvoeding in het tweede levenshalfjaar „zelden wordt aangetroffen;
- „8e. terwijl van een dagelijksch kleutermenu, voornamelijk „bestaande uit rijst met wat groenten en zout, geen normale „groei kan worden verwacht.
„Deze minder gewenschte toestanden zijn voor een groot „deel terug te brengen tot de groote eenzijdigheid van het „menu, niet alleen in zijn totaal, doch ook door de weinige „afwisseling, die in de hoofdvoeding gebracht wordt”.

Als gevolgen, welke deze tekorten kunnen teweegbrengen, geeft men aan:

„Bij volwassenen:

- „1e. een relatief laag lichaamsgewicht en geringe lichaamslengte;
- „2e. het voorkomen van nachtblindheid (xerophthalmie) ten ge- „volge van een onvoldoende aanwezig zijn van A-vitamine „en carotinen in de voeding;
- „3e. het voorkomen van voedings-oedeem;
- „4e. geringen fysieke weerstand;
- „5e. de wisselwerking, die bestaat tusschen een onvoldoende „voeding en den weerstand tegen bepaalde ziekten, b.v. „tuberculose, malaria;
- „6e. de wisselwerking tusschen deficiënte voeding, arbeidslust „en werkkraft”.
„In nog ernstiger mate komen de nadeelige invloeden van „een onvoldoende voeding naar voren bij zuigelingen, kleuters „en kleine kinderen in:
„1e. het lage geboortegewicht;
- „2e. het lage lichaamsgewicht van zuigelingen in het tweede „halfjaar;

- „3e. het zeer lage lichaamsgewicht bij kleuters;
- „4e. terwijl, alhoewel dit nog niet met stelligheid is vastgesteld, „ook het lichaamsgewicht van schoolkinderen relatief en „ten aanzien van schoolkinderengroepen in andere landen „laag is;
- „5e. de wisselwerking tusschen onvoldoende voeding en kinder- „ziekten c.q. hooge kindersterfte;”
- „6e. last not least, de groote frequentie van xerophthalmie met „als veelvuldig gevolg een geheel of gedeeltelijk en onherstel- „baar verlies van het gezichtsvermogen: ook hier te lande „de belangrijkste oorzaak van blindheid bij jonge kinderen”.

Er bestaat nog geen zekerheid ten aanzien van het noodzakelijke minimum aan voeding, dat voor de instandhouding van den mensch in de verschillende stadia van het leven onder de plaatselijk zeer uiteenlopende levensvoorwaarden van Java noodig is. Ieder nieuw onderzoek van het Instituut voor Volksvoeding en van andere wetenschappelijke onderzoekers geeft op dit onontgonnen terrein weer nieuwe inzichten¹⁾. Zoo hecht men thans lang zoo groote beteekenis niet meer aan het groot gebrek aan dierlijk eiwit, nu gebleken is, dat deze lacune door geschikte combinaties van plantaardig eiwit is aan te vullen; vooral in bepaalde voorbereidingen van eiwithoudende peulvruchten, zooals de door schimmel aangeslagen tempe (product van kedelee boonen), komen overvloedig de noodige aminozuren verteerbaar voor. Evenzeer is men teruggekomen van de aanvankelijk voor tropische landen te hoog gestelde vetnormen. Toch mag wel worden aangenomen, dat zoowel aan de hoeveelheden voedsel, de samenstelling, de voorbereiding als aan de verdeling over de leden van het gezin het een en ander ontbreekt.

Bij de ontwikkeling van hun stellingen leiden de drie deskundigen den lezer van hun verhandeling onder het aanhalen en beschrijven van interessante voorbeelden tot de overtuiging, dat zonder al te groote offers en verandering van het agrarische bestel tastbare verbeteringen zijn aan te brengen met:

¹⁾ Merkwaardig is de jongste vondst van Dr. Van Veen, die ontdekte, dat de in de armste cassavestrecken als groente zeer geliefde cassavebladeren de waarde van het schrale menu aldaar veel hoger maakt, dan men tot dusverre aannam. Dr. A. G. van Veen: Over cassave-bladeren, een hoogwaardige bladgroente. Geneeskundig Tijdschrift voor N.I. 1938 afl. 41, p. 2548.

het verspreiden van voedzamer variëteiten der gangbare gewassen en het bekendmaken van plaatselijk niet voorkomende nuttige plantaardige producten; het opvoeren van de productie der als bijvoeding uiterst nuttige gewassen; het propageeren van waardevolle, meer gevarieerde en beter toebeide voeding, vooral van kinderen en zwangere en voedende vrouwen.

Voor de bij den landbouw betrokken bevolking openen de onderzoekingen inderdaad hoopvolle perspectieven. Een betere benutting van de erven is in vele streken zonder groote moeite mogelijk. Zelfs van voorheen weinig aantrekkelijk landbouwgebied is men met oordeelkundige toepassingen van de landbouwtechniek, in het bijzonder de aanpassing aan ecologische factoren, de cultuur en rationeele beplanting van overjarige gewassen, in staat juist de opbrengst van erfcultuur — de leverancier van de voornaamste ontbrekende voedingsbestanddeelen — zeer te verhoogen. Bemoeidigend is het beschreven voorbeeld van proeferven in het zorgelijke Notopoero-gebied, het „hongergebied” in Noord-Madioen, dat door artesische putten, oordeelkundig waterbeheer, doelmatige grondbewerking, drainage, een uitgezochte, tegen droogte opgewassen beplanting in een bevredigend cultuurgebied kan worden herschapen.

Met de verspreiding van voedzamer variëteiten van gangbare voedingsgewassen, om enkele van de vele voorbeelden aan te halen: paarse en oranje bataten, oranje maïs, kedelee- en cassave-soorten met hooger eiwitgehalte; met het aanmoedigen van vijvervischteelt, het propageeren van nieuwe vruchtensoorten en met voorlichting aan de landbouwers voor een beter en zuiniger gebruik van den grond is men thans reeds een eind weegs. Ook kan het nuttig effect van den voorraad voedingsmiddelen gunstig worden beïnvloed. Om een voorbeeld te noemen kan doelmatige combinatie van eiwitten, zooals rijsteiwit en kedelee, een rationeeler gebruik tot gevolg hebben en met de beschikbare hoeveelheden eiwit kunnen dus in het algemeen meer menschen worden gevoed. Stelselmatige samenwerking van den landbouwvoorlichtingsdienst, waterstaat en wetenschappelijke instellingen op medisch-, landbouwkundig- en bodemkundig gebied zal het ongetwijfeld mogelijk maken de gebruikswaarde van de volksvoeding te verhoogen en deze tot voor kort onbekende reserve in exploitatie te brengen.

De landbouwende bevolking kan er zonder al te groote offers profijt van trekken. Uitbreiding van de erfcultuur en intensivering van de beplanting der erven ligt in de lijn van de agrarische ontwikkeling van een dichte bevolking; de landbouw gaat trouwens al in die richting ¹⁾. Dit eischt echter ontwikkeling van de techniek der landbouwers. Is dit te verwezenlijken en hoe? Waar ligt de grens van deze uitbreiding? Geeft deze uitbreiding uitkomst als de toeneming van de eigenlijk gezegde bouwvelden haar natuurlijke grens bereikt heeft? Men zie slechts de onderstaande cijfers, welke duidelijk aangeven, dat, wat ook in de laatste jaren aan productievermeerdering is bereikt, zulks voornamelijk te danken is aan uitbreiding van het gebied van meermalige oogsten in het jaar; de oppervlakte bouwgrond zelf is niet noemenswaard toegenomen.

ONTWIKKELING VAN DE OCCUPATIE VAN BOUWGRONDEN
MET ERVEN OP JAVA EN MADURA ($\times 1.000$ ha) ²⁾

Jaar	Oppervlakte bouwgrond	Geoogst oppervlak	Geoogst oppervlak in % van de bouwgronden		
			Totaal	Sawah's	Droge gronden ³⁾
1928	7.564	7.867	104 %	135 %	119 %
1932	7.685	8.192	106 %	140 %	119 %
1937	7.848	8.906	114 %	150 %	127 %

In 1937 was van de 7.848.000 ha bouwgronden 3.362.000 ha sawah, 3.069.000 ha droge gronden en 1.417.000 ha erf. Veel speling laten de sawah's en droge gronden — de bouwgronden voor de hoofdvoedingsgewassen — niet meer; men schat, dat in den loop der volgende jaren nog hoogstens een 300.000 ha uitbreiding tot stand kan worden gebracht, hoog noodig voor de teelt van hoofdvoedingsgewassen. Er kan dus niet veel voor uitbreiding der erven overschieten. De productieverhooging van de erven kan dus nog slechts in intensivering van de cultuur worden gevonden.

¹⁾ Ir. G. J. A. Terra: „De voeding der bevolking en de erfcultuur“, Koloniale Studiën, October 1932, zie vooral p. 574.

²⁾ Ontleend aan: Dr. E. de Vries „Maatregelen op het gebied van voedingsgewassen en voedseldistributie“, Landbouw 1937 Juli/Augustus, p. 173 e.v., aangevuld door het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

³⁾ Zonder erven.

Selectie van plantmateriaal is ook een vorm van intensivering van het landbouwbedrijf, die niet met een hand omdraaien is te verwezenlijken, stelt ook weer eischen aan het adoptatievermogen van den tani. Vermeerdering van werk geeft het niet en verhooging van productie is ook niet eindeloos uit te strekken.

Betere samenstelling en toebereiding van de voeding liggen inderdaad binnen het bereik van den grondbezitter, doch heeft hij het besef om hiervoor van oude gewoonten af te wijken, om in zijn eigen gezin de porties op oordeelkundige wijze af te passen en deze ook door zijn gezinsleden te laten nuttigen?

Ziehier enkele sociale weerstanden te overwinnen en natuurlijke grenzen aan het streven naar hoogere — of bij wassende bevolking althans gelijkblijvende — voedingswaarde.

Aan het streven om de door het bevolkingsaccres toenemende behoeften in de eerste plaats op te vangen door eigen landbouw opent de verbetering van de kwalitatieve samenstelling van de volksvoeding ontegenzeglijk nieuwe perspectieven. Deze reserve zij danook dankbaar aanvaard, doch zij luidt tevens de laatste phase in van de uitbreiding van de behoeftevoorziening binnen de zelfgenoegzame sfeer van den landbouw.

In de ontwikkeling van de voedselvoorziening van de wassende bevolking ligt de duidelijke strekking, dat de middelen steeds verfijnder, de eischen aan volk en overheid steeds hoger, de weerstanden steeds grooter worden en het geheele mechanisme van de voedselvoorziening kwetsbaarder. Eerst *migratie*: slechts uitzwerming van de bevolking en nieuwe ontginning; dan *irrigatie*: kapitale werken, intensiever waterbeheer, gecompliceerder overheidsregelingen; vervolgens verbetering van *landbouw-techniek*: voorbereiding in wetenschappelijke instellingen, toetsing in de praktijk en propageeren van de nieuwe vindingen; thans verhooging van *voedingswaarde*: moeilijk medisch-wetenschappelijk onderzoek op groote schaal, nieuwe opgaven voor de welvaartsdiensten en waterstaat, een zware wissel op het opnemingsvermogen van de bevolking, niet alleen op gebied van landbouw, maar ook voor de nieuwe wijsheid over haar voeding, aan welker verandering oude gewoonten nog meer in den weg staan dan aan overname van nieuwigheden op landbouwkundig terrein, waar tenslotte profijtelijke resultaten den weg konden banen.

De geschetste uitbreidingsmogelijkheden zijn nog talrijk en geruststellend voor de naaste toekomst.

Op grond van statistische gegevens, welke Dr. A. M. P. A. Scheltema ¹⁾ heeft verzameld, kan worden afgeleid, dat in doorsnee de voedselhoeveelheid voldoende is.

DE VOEDING VAN DE INHEEMSCHE BEVOLKING VAN JAVA EN MADOERA IN GRAMMEN PER DAG PER HOOFD. (GEMIDDELTE CIJFERS BEREKEND VOOR HET GEHEELE JAAR).

Gebied	Eiwitten	Vetten	Koolhydraten	Calorieën
Gemiddelde van Java en Madoera (ge- raamd)	45.5	28	379	2.000
Koetowinangoen: 5 loontrekkende gezinnen	40.2	29.6	258	1.498
15 boerengezinnen . .	40.2	33	285	1.640
Onderdistrict van Kepandjen	59.1	21.9	318.3	1.751
Poerworedjo.	55.6	20.6	319.6	1.730

Voor 40.000.000 zielen beteekent dit, dat er bv. 80.000.000.000 calorieën beschikbaar zijn, terwijl er afgepast voor kinderen en volwassenen niet meer dan 62.000.000.000 noodig is ²⁾.

Deze gegevens zien op het gemiddelde; dat blijkt al uit de afwijkende plaatselijke cijfers, die mede in bovenstaande tabel zijn opgenomen. Dat het menu van de Javasche bevolking niet overmatig veel speling laat, ziet men ook uit de volgende vergelijking van de evenwichtige, deskundig samengestelde voeding van gevangenen en van verpleegden in de Zwakzinnigenkolonie Lenteng Agoeng met de resultaten van enkele onderzoeken van de Onderafdeeling Tuinbouw van het Departement van Economische Zaken ³⁾:

¹⁾ l. c.

²⁾ Berekening van Dr. S. Postumus.

³⁾ Jaarverslag der Vereeniging tot Verzorging van Geestelijk Invaliden over 1937, p. 11.

VOEDSELGEBRUIK UITGEDRUKT IN GRAMMEN PER DAG.

	Gevan- genis	Lenteng- agoeng	Onderzoekingen van de Onder- afdeeling Tuinbouw in:			
			Grisee	Koetowi- nangoen	Blora	Che- ribon
	per volwassene		per 50 kg lichaamsgewicht ²⁾			
Rijst	450	420	387.3	442.9	281.4	445.5
Mais	—	—	88.4	—	302.4	78.6
Ketan	—	—	11.1	4.5	1.9	0.1
Klapper	20	—	15.3	46.5	10.1	1.1
„ -olie	10	12	6.5	8.3	0.7	0.3
Palmsuiker	10	—	2.1	6.8	0.2	1.7
Rietsuiker	—	12.5	19.6	1.0	8.5	—
Peulvruchten	50	40	12.1	49.5	19.3	18.7
waarvan tempe ¹⁾	30	40	8.1	27.0	8.7	3.5
Knolgewassen	150	325	47.4	78.1	55.5	18.6
Vruchten	16	60	23.1	88.6	12.3	0.2
Groenten	250	175	98.0	82.6	114.3	59.2
Trasi	3	—	3.3	1.1	3.4	1.5
Vleesch	10	28	9.9	4.5	7.1	0.9
Eieren	9	36	0.8	0.2	0.1	—
Versche visch.	—	—	39.7	0.6	1.1	1.7
Gezouten en gedr. visch	17	17	5.6	0.8	2.6	9.3
Zout	9	6.5	7.0	13.5	8.0	5.2
Totaal genoten calorieën	2543	2371	2214	2402	2499	1955
Eiwit	84.6	78.6	58.5	60.0	65.1	52.7
waarvan:						
vleesch-eiwit	3.1	12.1	2.0	0.7	1.2	0.2
visch-eiwit	7.9	6.8	7.7	0.4	2.5	4.7
rijsteiwit	33.7	30.0	29.0	34.1	21.1	33.4
mais-eiwit	—	—	8.0	—	27.2	7.1
kedelee	10.8	10.0	2.0	10.1	2.5	0.9
Vet	39.3	30.2	23.1	49.5	17.5	8.5
Koolhydraten	463.1	447.6	442.7	427.9	519.9	417.0

De toenemende zorg, die aan de voedselvoorziening moet worden besteed, is een aanwijzing, dat men de grens der mogelijkheden nadert. Ook is weinig bevredigend, dat al wat men na generaties werken en vernuftige verbeteringen op het gebied van voedselproductie heeft bereikt, niet meer is dan dat de Javasche bevolking in doorsnee niet minder te eten heeft dan voorheen, maar ook niet meer, zolang het bevolkingsaccres nog iedere productieverhooging achterhaalt.

¹⁾ gegiste kedeleeboonen.

²⁾ Om met die van volwassenen te kunnen worden vergeleken, moeten deze cijfers met ongeveer 15% worden vermeerderd.

Daarbij komt nog, dat men met voorlichting, ontwikkeling van het bevattingvermogen van de landbouwers en sprekende voorbeelden mogelijk kan bereiken, dat het agrarische deel van de bevolking er beter voor komt te staan; de voor de hand liggende verbeteringen eischen geen noemenswaardige offers en zoolang men van eigen erf eet, worden geen eischen aan het magere budget gesteld. Daarmee worden echter niet de groeiende groepen bereikt, die van den landbouw vervreemd zijn. Het is een utopie om te denken, dat deze weer tot den landbouw zouden zijn terug te voeren; zooveel meer werk vragen de laatste fasen der landbouwintensivering niet en het zou de spoeling maar dunner maken.

Onder de gegeven omstandigheden zijn de zegeningen van betere voedselvoorziening slechts uit te strekken tot de niet-agrarische groepen door hoogere productie en — naar verhouding van hun inkomsten — lagere of althans gelijkblijvende prijzen. Een belangwekkend voorbeeld van een poging in die richting is de sinds 1932 gevoerde rijstpolitiek van de Regeering, die er op gericht is aan den tani een hoogere geldopbrengst voor zijn product te verschaffen door het vervlakken van de prijsschommelingen, daarmede de productie te stimuleeren en aan den anderen kant toch den detailprijs van rijst niet op te drijven en dus ook nog voor smalle beurzen rijstconsumptie mogelijk te maken.

Een ander instructief voorbeeld kan worden ontleend aan de voorlichting van de zeevissscherij. De aanvoeren van visch zijn al vanouds zeer gevoelig voor het prijspeil. Kunstmatige verhooging van den vischprijs zal dus ongetwijfeld een krachtige stimulans voor de vischproductie zijn, maar tegelijk dit juist door zijn goedkoopte bij uitstek geschikte volksvoedsel aan diegenen onthouden, die er het meest op aangewezen zijn. Een uitweg is gevonden door zoodanige technische verbeteringen aan vischmethoden, tuig en vaartuig (motoriseeren) te propageeren, dat de hoogere productie-kosten ruimschoots worden goedge maakt door aanzienlijk hoogere en minder wisselvallige vangsten.

Dat de inwerking van den prijs op de consumptie niet overdreven is voorgesteld, kan men zien aan de distributie van zout in de laatste depressie, toen de regieprijs met 25 % is opgezet. Het gevolg was, dat het debiet per hoofd van de bevolking in vier jaren tijds met bijna 28 % is gedaald, iets wat in de zwaarste jaren voor de bevolking sinds 1916 niet is voorgekomen ¹⁾. De jongste prijs-

¹⁾ C. W. Boon. Het zoutmiddel in crisistijd. Koloniale Studiën 1936 II, p. 109.

verlaging in 1936 en zeer verbeterde distributie hebben de schade weer grootendeels hersteld.

Toch mag men van prijsregeling niet te hoge verwachtingen koesteren. De prijs in het juiste midden te sturen mag voor een enkel product een krachtigen steun aan de voedselvoorziening en distributie geven — Java is met soortgelijke middelen, evenals voor rijst, selfsupporting geworden wat kedelee betreft —, het blijft een hulpmiddel met een begrensde uitwerking en slechts onder bepaalde omstandigheden toe te passen. Daarbij moet met het middel uiterst nauwkeurig worden gemanipuleerd. Te lage prijzen kunnen inkrimping van de productie tot gevolg hebben en zeker verarming van den boerenstand; te hoge prijzen brengen het product niet alleen buiten het bereik van de volksgroepen, die men wil voorzien, maar verleiden den landbouwer om van het waardevolle voedsel niets voor zichzelf aan te houden, het om der wille van de fraaie opbrengst te verkoopen en in zijn eigen menu te vervangen door minderwaardig hoofdvoedsel. Een prijsregeling, zooals in de rijstpolitiek is vervat, stelt bovendien zware eischen aan het overheidsapparaat en grijpt te diep in de organisatie van den handel om op groote schaal op andere voedselproducten toe te passen. Zoolang ook het bedrijf van den tani niet geheel op de geldopbrengst van zijn product is ingesteld en zoolang hij nog steeds een groot deel van zijn grond bestemt voor voedselgewassen voor zijn eigen omgeving, zoolang heeft een prijsregeling slechts beperkte uitwerking.

Ook het verbeteren van de voedselvoorziening buiten den landbouwstand en aanmoedigen van het bedrijf van intensievere landbouw is op den langen duur dan ook slechts te bereiken, als buiten den landbouw nieuwe bestaansmiddelen ontstaan. Om periodieke rampen te voorkomen moeten daarbij deze bronnen van inkomsten minder conjunctuurgevoelig zijn dan de exportlandbouw, die gedurende de laatste decennia vóór 1930 de moeilijkheden heeft overbrugd. Voor den landbouw is daarmee een loonende afzet verzekerd en buiten den landbouw de mogelijkheid om zich op ruime schaal van voedsel te voorzien. Een koopkrachtige boerenstand is daarbij van niet te onderschatten beteekenis voor de ontwikkeling van bedrijven buiten den landbouw en op den langen duur een waarborg voor betere en meer gevarieerde distributie van voedingsmiddelen.

Zoo blijkt dus het voedselvraagstuk niet beperkt tot het terrein van landbouw en voedingsleer, doch verder uitgestrekt tot het

gebied van de algemeene economische politiek en omgekeerd kan de laatste niet gezien worden buiten het verband van de voedselvoorziening van Java.

Zorg voor den export van groote-landbouwproducten, thans nog de grootste bron van inkomsten naast den inheemschen landbouw, het geheele net van maatregelen van handelspolitiek, restrictiemaatregelen op den grooten landbouw, van wetenschappelijk onderzoek van cultuur en verwerking, van actieve exportbevordering is van belang voor de noodzakelijke verandering van de structuur van Java's huishouding. Het ontwikkelen van de andere groep van bedrijven, de nijverheid, is al even belangrijk wegens de grootere stabiliteit van de daaruit vloeiende inkomsten en wegens het groote aandeel, dat er van voor het binnenland behouden blijft.

Binnenlandsche handel is een derde groep van bedrijven, waarvan goede verwachtingen kunnen worden gekoesterd, wanneer de differentiatie van bedrijfsklassen in de inheemsche maatschappij voortgang vindt en distributie van producten, ook van voedingsmiddelen, meer op geldbasis plaats vindt. Transportvraagstukken hangen hiermede onverbrekkelijk samen, niet alleen op Java, maar ook met betrekking tot het interinsulair verkeer tusschen Java en de Buitengewesten, die in toenemende mate afzetgebied voor Javasche nijverheidsproducten worden en omgekeerd leverancier van grondstoffen, in de toekomst wellicht ook van hoofdvoedingsmiddelen voor Java en van grootere hoeveelheden vee en visch dan thans.

Ontwikkeling van de daarvoor in aanmerking komende volksklassen, niet alleen met schoolsche kennis, doch ook op het terrein van bedrijfstechniek in den ruimsten zin des woords, speelt in ieder van de genoemde onderdeelen van de welvaartspolitiek een rol. Daarvoor geëigende onderwijsinstellingen worden er op ingericht; middels pers en periodieken tracht men de noodige wetenschap te verspreiden en de welvaartsdiensten hebben de economische paedagogie welhaast tot voornaamste taak.

Daarnaast is met kracht de kolonisatie van Javanen in de Buitengewesten aangevat, eenerzijds ter verlichting van den bevolkingsdruk van Java, anderzijds om de groote braakliggende streken van de Buitengewesten in de toekomst te kunnen inschakelen in de voedselvoorziening van Java.

Het heeft sinds de tweede helft van de vorige eeuw niet aan ongeluksprofeten ontbroken. Ook heeft de voedselvoorziening

er meerdere malen kritiek voorgestaan. Aan het eind van de vorige eeuw was de toestand zoo, dat er aanleiding was voor het grootsch opgezette „mindere welvaartsonderzoek”. Na den oorlog gaf de voedselvoorziening de grootste zorg, toen de verstoring van de scheepvaart Java van buitenlandsche rijstaanvoeren afsneed. De depressie van 1930 bracht duidelijk aan het licht, dat iedere hapering in het volksinkomen terstond gevolgen heeft voor de voorziening van het hoogstnoodige.

Telkens komt men weer op slag door gelukkige omstandigheden van buiten. Het Mindere Welvaartsverslag is verschenen in een periode, dat ook de bevolking van den bloei van den exportlandbouw profiteerde. Het leed van de na-oorlogsche jaren was weer ras vergeten, toen de exportbedrijven in de twintiger jaren ongekende inkomsten opleverden.

Onverstoord gaat het bevolkingsaccres echter voort en gaandeweg neemt het structureele gebrek in Java's huishouding grooter afmetingen aan, doch ook nu wordt een pessimistisch oordeel ontzenuwd bij het opmaken van een prognose van de toekomstige ontwikkeling. Eenerzijds is van de zijde van den landbouw de grens van de mogelijkheden voor eigen voorziening van voedsel jaren naar de toekomst verschoven. Aan den anderen kant mag verwacht worden, dat de binnenlandsche bestaansmiddelen buiten den landbouw zoodanig tot ontwikkeling gebracht kunnen worden, dat niet alleen niet-landbouwers zich het noodige zullen kunnen verschaffen, doch ook de Javasche gemeenschap als geheel voedingsmiddelen van buiten kan betrekken, zooveel mogelijk binnen de landsgrenzen om in tijden van verstoorde internationale betrekkingen althans den voedselaanvoer te verzekeren.

Het opvoeren van de agrarische productie als het verruimen der bestaansmiddelen gaat echter traag in het werk. De groei van de daarvoor in aanmerking komende bedrijfsklassen kan generaties duren. Veel speling laat het groote bevolkingsaccres niet en het zal er om spannen of tijdig de gewenschte evenwichtstoestand van voeding en volksinkomsten wordt bereikt. Van overheid en volk zal nog een groote krachtsinspanning worden geëischt vooraleer de onzekere zône is gepasseerd.

BOEKBESPREKING

*Schets 'eener Economische Geschiedenis
van Ned.-Indië, door Prof. G. Gonggrijp*

Als uitgave van de Volksuniversiteitsbibliotheek verscheen een 2de druk van de „Schets eener economische geschiedenis van Ned.-Indië”, door Prof. G. Gonggrijp.

De 2de druk van dit handig boekje, dat een schat van historische gegevens bevat, mag wel opgevat worden als een teeken van toenemende belangstelling — ook historische belangstelling — voor deze gewesten. De 2de druk verschilt in zooverre van den eersten druk, welke in 1928 verscheen, dat er een hoofdstuk aan is toegevoegd, getiteld: „De wereldcrisis en de langdurige depressie”. In het hier volgende zal ik mij tot dit laatste hoofdstuk bepalen.

Het wil mij voorkomen, dat Prof. Gonggrijp te veel den nadruk legt op de door de Nederlandsche Regeering gevoerde monétaire politiek. „Deze politiek van vasthouden aan den „gaven gulden” en aanpassing door bezuiniging en loonsverlagingen is mislukt en heeft Nederland en Ned.-Indië een *ontzaglijk reëel verlies aan volksinkomen* berokkend”, schrijft Prof. Gonggrijp op pag. 216.

Voor zoover dit Ned.-Indië betreft, valt niet te ontkennen, dat, indien de Regeering een monétaire politiek gevolgd had als b.v. Japan, de druk van schulden en van pensioenen aanzienlijk lager geweest zou zijn dan nu het geval was. Maar het Gouvernement heeft geleend om o.m. deze schulden te betalen en heeft dus niet alleen door belastingheffing aan deze schuldverplichting voldaan.

Had depreciatie van den gulden den achteruitgang van het reële inkomen — dat wil toch zeggen het inkomen in goederen gemeten — van de inwoners van Ned.-Indië gestuit? Het wil mij voor-

komen dat dit niet of slechts in geringe mate het geval zou zijn geweest. In een land als Ned.-Indië, dat in zoo sterke mate op export en op invoer is aangewezen, moet het reële volksinkomen dalen, wanneer de ruilvoet met het buitenland ongunstig wordt en bovendien de afzet stagneert en de producties van suiker, tin en Deli-tabak verkleind worden. Dat in den ongunstig geworden ruilvoet „één der hoofdoorzaken van de verarming van land en volk besloten was”, kan den schrijver dan ook gaarne worden toegegeven.

Depreciatie van het ruilmiddel maakt den ruilvoet niet beter. Bij dergelijke verhoudingen houden nieuwe kapitaalsinvestaties in de cultures op en is daling van het welvaartspeil niet te voorkomen, evenmin als verzwaring van lasten door de Overheid, tenzij de Overheid niet alleen tot bezuiniging en tot eenige afbraak overgaat, maar tot afbraak op groote schaal.

Prof. Gonggrijp schrijft: „Ook in de bovenlaag van het Indische economische leven hebben de crisis en de door de monétaire politiek langdurige verlengde depressie groote verliezen veroorzaakt, ondanks het feit dat de loonen der arbeiders snel en aanzienlijk verlaagd konden worden. De reden hiervan was, dat ook de groote Indische landbouwondernemingen, ondanks hun geringe obligatie- en andere schulden, tal van kostenbestanddeelen in rekening hebben te brengen, die niet of slechts in geringe mate omlaag te drukken waren. Aan den kant van de opbrengsten dus ging, door den geweldigen prijsval, over de geheele linie de baet omlaag; aan den kant van de kosten echter kon slechts een deel van de cost in evenredigheid met de geslonken baet verkleind worden. Hadden wij een monétaire politiek gevolgd als van de Skandinavische landen, of, beter nog, als van Japan, de Indische ondernemingen zouden veel eerder hun winsten hebben teruggevonden, omdat, bij gelijke geëxporteerde hoeveelheden, de opbrengsten in evenredigheid met het devaluatiepercentage hooger geweest zouden zijn, terwijl aan de zijde der kosten slechts enkele posten in evenredigheid met het devaluatiepercentage hooger geweest zouden zijn (ingevoerde grondstoffen b.v., doch de Indische ondernemingen gebruiken deze heel weinig, en machinerieën), terwijl andere kosten, zooals arbeidsloonen, wel hooger geweest zouden zijn, doch niet in gelijke mate hooger als de opbrengsten”.

Evenredige daling van sommige elementen van den kostprijs van b.v. rubber, was in vele gevallen slechts mogelijk door naast verlaging van loonen over te gaan tot meer extensieve productie-methoden, waardoor arbeidskrachten aan den dijk gezet moesten worden. Neemt men nu eens aan dat de gulden in 1932/33 met 50% gedeprimeerd was en dus de exportprijzen $2 \times$ zoo hoog zouden zijn geweest als zij in werkelijkheid waren, zou er dan niet tot bezuiniging zijn overgegaan, niet tot ontslag van arbeiders, niet tot sluiting van ondernemingen? Alleen indien door de depreciatie

van het geld de uitvoerhoeveelheid belangrijk zou zijn toegenomen, zou sluiting van ondernemingen, ontslag van arbeiders enz. voorkomen zijn. Maar de schrijver stelt deze vraag niet. Het wil mij voorkomen, dat deze vraag moeilijk bevestigend is te beantwoorden.

Dat de ondernemer waarschijnlijk de loonen in guldens minder had gedrukt dan nu het geval geweest is, kan wel aangenomen worden. De kosten van levensonderhoud toch van koelies zijn voor een belangrijk deel afhankelijk van de kosten van voeding en deze weer van den rijstprijs. Nu is de rijstprijs vóór het invoeren van het rijstinvoerverbod niet alleen in de Buitengewesten, maar ook op Java zoo niet geheel dan toch voor een groot deel afhankelijk van de buitenlandsche rijstprijzen, welke bij een depreciatie van den gulden ook $2 \times$ zoo hoog geweest zouden zijn.

Of de ondernemingskoelies dan ook voordeel hadden getrokken van depreciaties van den gulden, is op zijn minst dubieus. De daling van de loonen in Ned.-Indië in vergelijking met b.v. Nederland is snel en vrij geruischloos verlopen. Men ontkomt echter niet aan den indruk, dat de loonsdaling in de eerste jaren van de depressie nog wat sneller had kunnen gaan zonder den levensstandaard van den werknemer aan te tasten.

De onderstaande staat geeft de indexcijfers van de gemiddelde dagloonen van fabriekskoelies in de suikerindustrie en het indexcijfer van de kosten van voeding der Inheemsche bevolking op Java en Madoera.

INDEXCIJFERS.

	loonen		kosten van voeding der Inh. bevolking Java en Madoera
	M.	V.	
1929	100	100	100
1930	98	97	97
1931	96	95	65
1932	79	79	48
1933	66	66	39
1934	57	58	39
1935	53	55	41
1936	49	55	38
1937	51	55	44
1938			44

Deze koelies hebben met vele andere werknemers in een deel van de depressiejaren crisiswinsten gemaakt ten koste van de ondernemers.

Depreciatie van den gulden had dit door de stijging van de kosten van voeding ongetwijfeld voorkomen, waardoor het reële inkomen van deze koelies in die jaren nie hooger, maar juist lager geweest zou zijn.

Het doet ook wat eigenaardig aan, dat herstel van de winstbasis van ondernemingen en dus afvloeiing van winst naar het buitenland, uitsluitend veroorzaakt door depreciatie van het geld, als een gunstige factor wordt beschouwd. Het reële volksinkomen in Ned.-Indië was hier zeker niet door verhoogd.

Had de tani voordeel getrokken van depreciatie van den gulden? Voor zijn producten had hij hogere prijzen gekregen, maar ook voor zijn invoerartikelen hogere prijzen moeten betalen, terwijl het moeilijk aanneembaar is, dat de Overheid dan ook omvangrijke crisisontheffingen op de landrente zou hebben gegeven, en de Overheid toch tot verzwaring van den belastingdruk had moeten overgaan.

De „gave gulden”-politiek heeft tot allerlei moeilijkheden aanleiding gegeven, welke voorkomen waren indien bijtijds tot depreciatie van den gulden was overgegaan. De moeilijkheden lagen echter in hoofdzaak op het gebied van de verdeling van het om andere redenen verlaagde reële volksinkomen.

Het ontzaglijk reël verlies aan volksinkomen van Ned.-Indië in de depressiejaren kan men echter niet aan deze politiek toeschrijven.

Het wil mij voorkomen, dat — gegeven het feit dat de gulden tot September 1936 „gaaf” bleef — Prof. Gonggrijp meer met gewichten en minder met waarden, meer met koopkracht en minder met geld had moeten werken. Zoo vermeldt pag. 220, dat het loonbedrag in de suiker-industrie aan inlanders direct betaald in 1929 f 102.000.000 bedroeg en in 1934 f 9.712.000. De koopkracht van den gulden in 1929 was een geheel andere dan die van 1934. Het wil mij voorkomen, dat, indien men met deze cijfers wil illustreeren, dat „de groote daling van het totale loonbedrag dat door de ondernemingen werd uitbetaald — bij andere cultures gelukkig niet zoo sterk als bij de suiker — is een van de belangrijkste gevolgen van de crisis”, een overdreven indruk gewekt wordt.

Deze teruggang met f 92 m/m is enorm. Men verkrijgt echter een juister beeld van de beteekenis van den achteruitgang van de loonbedragen indien men deze omrekent met de indexcijfers van de kosten van voeding der Inlandsche bevolking op Java en Madoera tot z.g. taniguldens.

Het onderstaande staatje geeft de inkomsten van de bevolking uit de suiker-cultuur in gewone guldens en in taniguldens van 1937. De daling van dit inkomen, in taniguldens, van 1929 tot 1934 is niet zoo groot als de daling van het inkomen in zilveren guldens.

UITGAVEN DOOR DE SUIKERCULTURES GEDAAN AAN LOONEN,
LEVERINGEN EN GRONDHUUR VAN 1929—1937.

Jaren	Loonen in 1000 guldens	Leverin- gen in 1000 guldens	Grond- huren in 1000 guldens	Totaal in 1000 guldens	Index- cijfers kosten v. voeding	Totaal in tani- guldens
1929	101.827	3.918	23.915	129.660	229.7	56.448
1930	97.866	2.986	25.044	125.896	222.7	56.531
1931	83.978	2.207	25.026 ¹⁾	111.211	149.5	74.389
1932	53.077	911	21.703 ¹⁾	75.691	110.5	68.499
1933	21.866	384	11.854 ¹⁾	34.104	90.6	37.642
1934	9.712	189	6.526 ¹⁾	16.427	89.0	18.457
1935	7.270	233	3.811 ¹⁾	11.314	94.3	11.998
1936	7.517	244	3.183 ¹⁾	10.944	87.7	12.479
1937	15.298	476	5.531 ¹⁾	21.305	100.0	21.305

¹⁾ Exclusief schadeloosstellingen i.v.m. niet occupeeren door restrictie, enz. (deze gegevens werden eerst te beginnen met het jaar 1931 verzameld). Deze schadeloosstellingen bedragen voor de jaren 1931 t/m 1937 resp. f 59.000,—; f 755.000,—; f 2.691.000,—; f 2.654.000,—; f 2.763.000,—; f 1.950.000,— en f 721.000,—.

Toch geeft ook de daling van de bedragen, door de bevolking ontvangen in taniguldens, nog een te ongunstig beeld van den achteruitgang van de inkomsten der bevolking. Immers, het vrijgekomen suiker-areaal werd met andere gewassen beplant. Ook Prof. Gonggrijp wijst op de vermeerdering van de Inheemsche productie op Java.

Jaar	geplant *) suikerriet in 1000 ha	verschil met 1929 in 1000 ha
1929	198	
1930	201	+ 3
1931	166	— 32
1932	88	— 110
1933	38	— 160
1934	29	— 169
1935	37	— 161
1936	85	— 113
1937	85	— 113
1938	± 95	— 103

*) Vanaf 1932 inclusief de uitgestrektheid planriet, welke vermalen werd.

In 1934 werd dus 169.000 ha minder geplant dan in 1929, welk areaal dus beschikbaar bleef voor inlandsche landbouwgewassen gedurende ± 14 maanden. Men kan een grove raming maken van het bedrag, dat deze landbouwgewassen hebben opgebracht. Indien men aanneemt, dat door de inkrimping van het suikerareaal met 169.000 ha, men per jaar van $1\frac{1}{2} \times$ dit areaal padi zou kunnen oogsten, dan zou, als men als maatstaf van de opbrengst 20 quintalen per ha aanneemt, op dit areaal rond 5 miljoen quintalen padi geproduceerd zijn, hetgeen tegen den gemiddelden prijs van f 2.50 voor dat jaar f $12\frac{1}{2}$ m/m beteekent, of f 14 m/m taniguldens van 1937.

Op dezelfde wijze berekend krijgt men voor 1937 een bedrag van f 10 m/m.

Men krijgt dan de volgende opstelling:

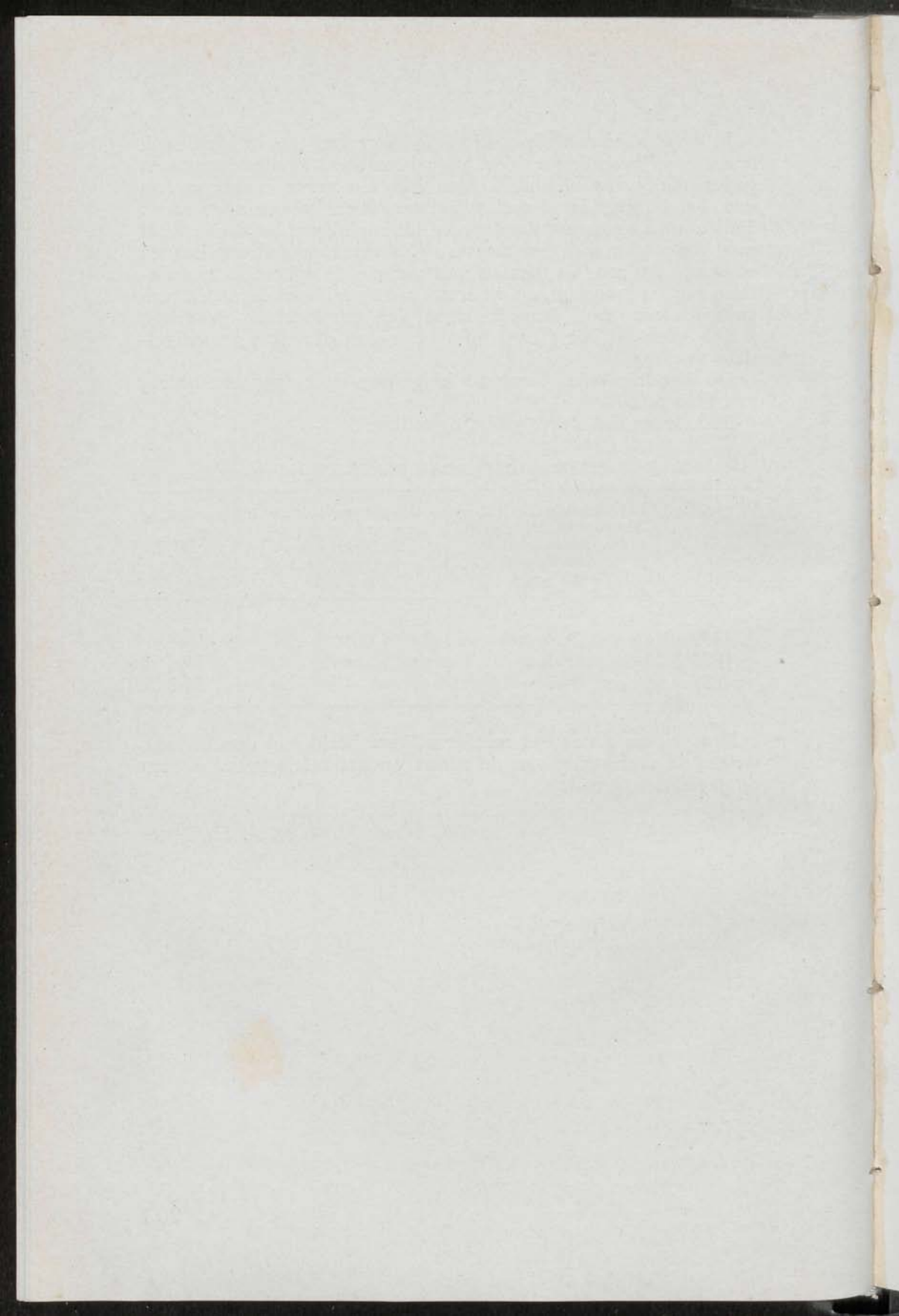
ONTVANGSTEN V/D BEVOLKING.

	Uit de suikerindustrie aan loonen, leveringen en grondhuren, in taniguldens van 1937	Uit de padicultuur op vrij geworden suikergronden, in taniguldens van 1937	Totaal
1929	56,4	—	56,4
1934	18,5	14	32,5
1937	21,3	10	31,3

Deze cijfers geven een minder somber beeld van den invloed, welke de inkrimping van de suiker op het reële volksinkomen op Java heeft gehad.

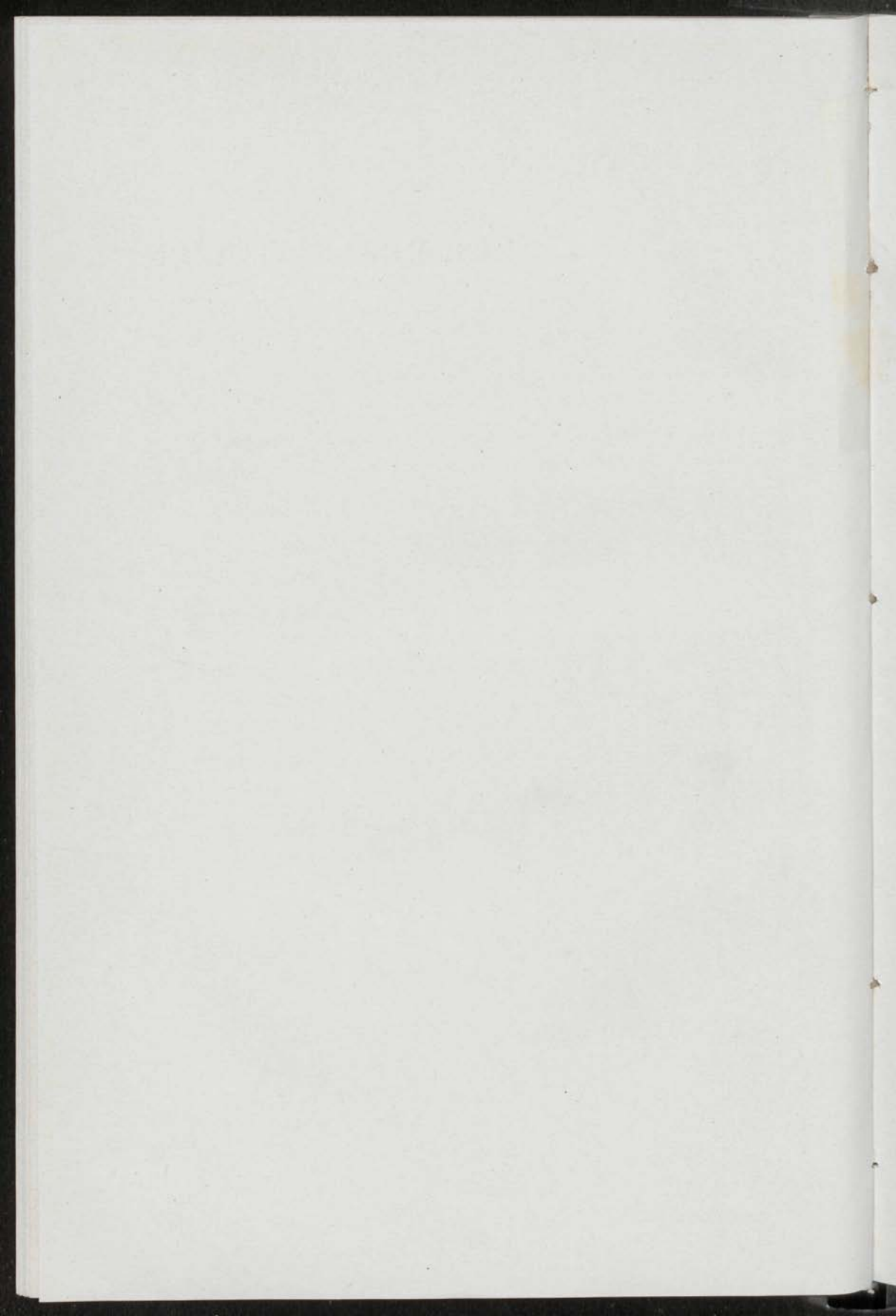
A. A. H. Besier

KOLONIALE STUDIËN

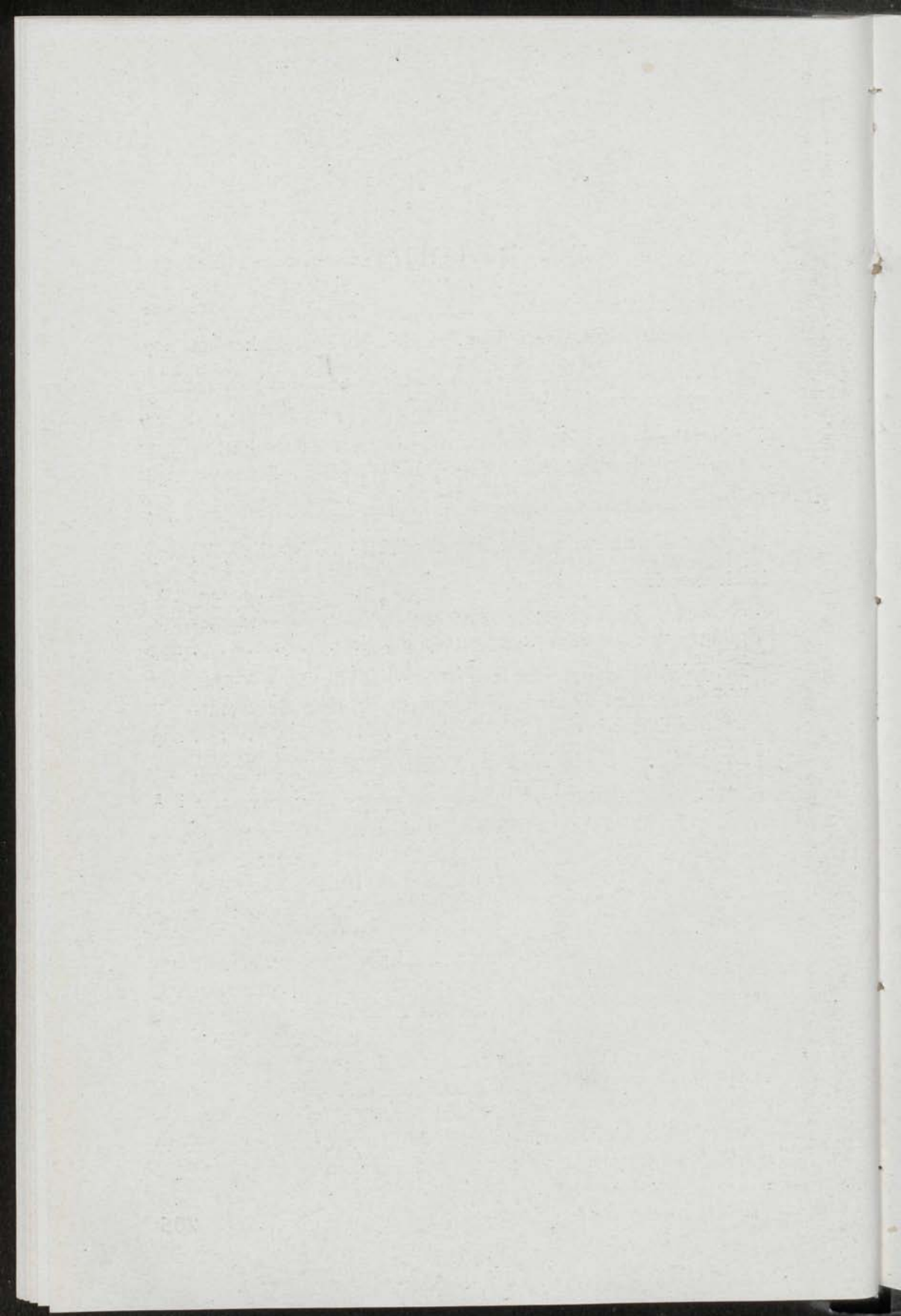

INHOUD

Bladzijde

Inlandsche rechtspersonen, door Prof. Mr. Jb. Zeijlemaker Jzn.	207
De Inlandsche Maatschappij op Aandeelen (I.M.A.) en het Westersch grootbedrijf, door Mr. A. F. J. De Greve . .	228
De beteekenis van het boschbezit voor de verdere ontwikkeling van Nederlandsch-Indië, door Dr. W. M. F. Mansvelt.	238
Ontwikkeling van de Timorarchipel, door L. Gebuis . . .	264
Kleinhandelsonderwijs, door Mr. Dr. T. G. S. Moelia . .	279
Boekbespreking:	
R. M. Mr. A. K. Pringgodigdo, Geschiedenis der ondernemingen van het Mangkoenagorosche Rijk	295
Dr. J. W. Naarding, Het conflict Snouck Hurgronje — Van Heutsz — Van Daalen. Een onderzoek naar de verantwoordelijkheid.	299
Dr. J. Kiers, De bevelen des Konings. De verhouding van Koning, Minister en Landvoogd historisch verklaard . .	301

INLANDSCHE RECHTS- P E R S O N E N

DOOR Prof. Mr. Jb. ZEYLEMAKER Jzn.

Het vraagstuk der rechtspersoonlijkheid in het adatrecht is in wezen een onopgelost vraagstuk. Wel is er geen twijfel of men moet in de sfeer van het adatrecht bepaalde rechtsfiguren als rechtssubjecten erkennen, waarmede dan de mogelijkheid van rechtspersoonlijkheid is erkend; desondanks blijft het twijfelachtig in allerlei gevallen of men enkel uit de aard van de rechtsfiguur (personencombinaties, comité, voor een doel afgezonderd vermogen) de rechtspersoonlijkheid moet aannemen, en zo ja in welke gevallen. Bij deze twijfel is onmogelijk te verwachten, dat in de sfeer van het adatrecht, vennootschapsvormen zullen ontstaan, waaraan men het karakter van rechtspersoon kan toekennen, of verenigingen zich zullen beroepen op rechtspersoonlijkheid van rechtswege of — belangrijker nog — handelingen zullen verrichten, waarbij de rechtspersoonlijkheid wordt verondersteld.

Deze toestand leidde er toe, dat, wanneer door associaties van inheemsen om een of andere reden de rechtspersoonlijkheid werd begeerd, alleen het aanvragen van een Europese rechtspersoonlijkheid ten dienste stond. Zo vroegen enkele verenigingen de erkenning van den Gouverneur-Generaal, welke haar maakte tot Europese rechtspersoon. Behalve dat deze verenigingen zich daarvoor kosten moesten getroosten, welke de krachten van overgrote meerderheid der inheemse verenigingen te boven gaan (f 50.—), heeft deze erkenning ten gevolge, dat de vereniging in den vervolge is onderworpen aan het Europese materiële en formele privaatrecht. Zij is Europeaan.

Voor de vennootschappen stond de weg open van de Naamloze vennootschap die de zelfde gevolgen had.

In 1927 schiep men een vorm voor de inlandsche coöperatieve vereniging, en kende deze een, „inlandsche rechtspersoonlijkheid” toe, d.w.z. men erkende de rechtspersoonlijkheid, terwijl de coöperatieve vereniging toch onderworpen bleef aan het voor inheemsen geldende recht. Door het lange jaren zeer strenge overheidstoezicht op deze coöperaties kwamen er van deze soort zeer weinig tot stand.

In een zeer wonderlijke positie verkeerden de Onderlinge waarborgmaatschappijen. Wanneer zij verzochten een erkenning als vereniging, werd hun dit geweigerd, omdat zij als onderlinge waarborgmaatschappij reeds rechtspersoonlijkheid hadden; in het midden bleef, of men deze rechtspersoonlijkheid moest opvatten als een in de Europese of in de inheemse sfeer. De bedoeling van hen, die de rechtspersoonlijkheidstoekenning weigerden, zal wel de eerste geweest zijn.

Het bovenstaande kan doen zien, dat er tot dusverre weinig mogelijkheid was voor inheemsen om zich te organiseren in corporaties met rechtspersoonlijkheid zonder te vervallen in de onaanvaardbaarheden van te worden onttrokken aan eigen recht en eigen rechter en van hoge kosten. Dit feit trok omstreeks 1929 de aandacht van de Regering, die daarin aanleiding vond tot de instelling van een commissie, die het vraagstuk van de wenselijkheid en mogelijkheid van een bijzondere rechtspersoonlijkheid van inheemse verenigingen en van de instelling van een inlandse maatschappij op aandelen had te bestuderen, en eventueel voorstellen had te doen voor de regeling dezer materie. Hiermede was het vraagstuk officieel aan de orde gesteld.

Twee vraagstukken waren het, waarvoor de aandacht werd gevraagd: de wenselijkheid, een vraag ten nauwste samenhangende met de behoefte der inheemse maatschappij aan deze nieuwe mogelijkheden, en de regeling, een vraag bij welker beantwoording men rekening had te houden met de verschillende belangen, die door deze noviteit zouden worden geraakt.

De eerste vraag was het onderwerp van een uitvoerig onderzoek, dat de commissie in het najaar van 1929 over geheel Java en Madoera instelde. Aan het Binnenlands Bestuur werden de gegevens gevraagd over de voorkomende inheemse verenigingen en vennootschappen zover bij dat bestuur bekend; aan de aldus bekend geworden corporaties werd een brochure gezonden, waarin

de vragen werden opgesomd, die de commissie zich voorstelde te stellen en de motivering, waarom deze vragen werden gesteld. Na deze schriftelijke voorbereiding hielden subcommissies uit de Regeringscommissie zitting in verschillende centra over Java en Madoera verspreid, waar besturen en leden van corporaties benevens andere belanghebbenden en belangstellenden konden komen spreken naar aanleiding van de toegezonden brochure.

Van de schriftelijk ingezonden gegevens en van deze tournee is een kort overzicht opgenomen in het in 1931 bij de Landsdrukkerij te Batavia verschenen verslag van de Commissie voor Inlandsche Rechtspersonen (blz. 25 v.). Op de zittingen verschenen vertegenwoordigers van 108 corporaties, waarmede mondeling van gedachte kon worden gewisseld.

Het was in 1930 niet gemakkelijk de betekenis van dit materiaal te waarden. Het meest positief was nog, wat omtrent de verenigingen werd gevonden: De moeilijkheid ten aanzien van de verenigingskas, die bij eventuele belegging of in bewaargeving ten name van een der bestuursleden moest plaats hebben, de noodzakelijkheid en onmogelijkheid om bezittingen, grond (men denke aan begrafenisverenigingen, die een eigen begraafplaats exploiteerden), scholen ten name der vereniging te houden, de onmogelijkheid om te ageren tegen onwillige leden. Hieruit kon de behoefte aan rechtspersoonlijkheid met zekerheid worden afgeleid, terwijl uit het voortbestaan als niet erkende vereniging moest worden geconcludeerd tot bezwaren — in hoofdzaak financiële — tegen de Europese rechtspersoonlijkheid. Ten aanzien van de vennootschappen bleek allereerst de weinige frequentie. In de inheemse handels- en industrie centra — Djokja, Koedoes, Pekalongan, Tasikmalaja — in het geheel geen vennootschappen, en naar de verklaring der gevestigde handelaren geen behoefte daaraan. Daarnaast toch ook weer op allerlei plaatsen samenwerking tussen landbouwers en kleinhandelaren (winkels) steeds weer in de vorm van coöperaties, evenwel met een duidelijke bedoeling van winstbejag en noch volgens de regeling van 1915, noch volgens die van 1927 opgericht en derhalve zonder rechtspersoonlijkheid.

Hieruit kon reeds toen worden afgeleid een ontwikkeling in de richting van associatie ook op dit terrein.

Het was geen wonder, dat in de commissie voor Inlandse Rechtspersonen de meningen over de nuttigheid van het instituut der inlandse vennootschap op aandelen verdeeld waren.

Bij deze stand van zaken werd de wenselijkheid voor een groot deel bepaald door de tweede factor van beoordeling: Welke betekenis heeft de instelling van zulk een vennootschap voor de bestaande belangen?

Deze belangen waren tegenover de in bepaalde kringen geuite wens om over deze associatievorm te kunnen beschikken, die van de grote landbouwindustrie en van het kleingrondbezit. De belangentegenstelling lag in beide gevallen op het terrein van het grondbezit. Deze factor speelde in 1930 een grote rol. De grote landbouwindustrie, voornamelijk de suikerindustrie, zag nog grote expansiemogelijkheden, en vreesde door de door de associatie geschapen mogelijkheid van grootgrondbezit in handen van personen, die niet zelf die grond exploiteerden, een bemoeilijking van de inhuur van geschikte gronden voor het verbouwen van suikerriet.

Anderzijds werd het op deze wijze mogelijk geworden grootgrondbezit gevreesd als een bedreiging van het kleingrondbezit van den tani, die, doordat inheemse associaties de grond kunnen opkopen en in blijvend bezit verwerven, tot een bezitsloze proletariër zou kunnen worden. Deze beide overwegingen bedreigden de totstandkoming van de vennootschap op aandelen, daar zij gemakkelijk tot de door sommigen getrokken conclusie leidden, dat bij de gebleken geringe daadwerkelijke behoefte, de bedreiging van waardevolle belangen te groot was om deze stap te doen.

Slechts door drastische bepalingen op te stellen, die het grootgrondbezit binnen zekere perken moesten houden, werd in de commissie voor inlandse rechtspersonen een meerderheid verkregen voor het ontwerp voor een inlandse maatschappij op aandelen, dat de commissie ten slotte aan de Regering kon aanbevelen.

De toestanden zijn sedertdien wel zeer veranderd. De zich ontwikkelende inheemse industrie, de noodzakelijkheid van samengaan, gerezen door de beperkingen in de crisisjaren aan handel en industrie opgelegd, leidden tot een sterkere behoefte aan associatie, en het Departement van Economische Zaken kon een vijftal jaren later reeds een werkelijke behoefte aan een associatievorm analoog aan de Naamlooze Vennootschap van het Europese recht constateren. Daartegenover staat de beperking van het suikerearaal, de sluiting van verschillende fabrieken, in het algemeen de mindere behoefte aan grond van de Europese landbouwindustrie! De behoefte vergroot, het tegenstrevende belang vermindert.

Hierdoor werd de Regering, die reeds aanstonds de voorstellen van de Commissie had aanvaard, er toe gebracht met kracht de invoering te bevorderen. Zo komen de ontwerpen thans in behandeling bij de Volksraad. De ontwerpen zijn vrijwel gelijk aan die welke de commissie aan de Regering aanbood. Er is echter al aanstonds een opvallend verschil ten aanzien van de rechten op grond, die voor de maatschappij op aandelen zijn mogelijk gemaakt. Men heeft het compromis van de commissie in wezen behouden: Toekenning van het recht om rechten op de grond uit te oefenen tot een bepaald — betrekkelijk gering — areaal, met de mogelijkheid voor de Regering om op verzoek van de maatschappij toe te staan, dat rechten op een groter areaal zouden worden uitgeoefend. Waar de commissie echter het vrije maximum bepaalde op 50 bouws, heeft het Regeringsontwerp dit areaal opgevoerd tot 75 H.A., waarvan 25 H.A. sawah-gronden. Het verschil is echter meer psychologisch dan reëel, daar de commissie zich op het standpunt stelde, dat de vergunning tot een uitgestrekter grondbezit zou behoren te worden verleend, wanneer daartegen in concreto geen bezwaren bleken te bestaan.

Dat de angst voor het grootgrondbezit veel is verminderd, blijkt ook uit het wegvallen van de bepaling in lid 3 c. van artikel 10 van het commissie-ontwerp, luidende: dat moet worden onderzocht, alvorens tot de bewilling van de maatschappij op aandelen kan worden overgegaan, of niet de maatschappij is opgericht om samen met een andere inlandse maatschappij op aandelen, de beschikking te verkrijgen over meer dan de geoorloofde uitgestrektheid grond (vgl. art. 10 van het Regeeringsontwerp).

Voor de verlening van de rechtspersoonlijkheid aan de vereniging werd het commissie-ontwerp behouden, dat de verenigingen grondbezit, ander dan woonerven, verbiedt, behoudens een dispensatie van den Gouverneur van het gewest. De vereniging heeft in het algemeen geen behoefte aan grondbezit ander dan woonerven. Verkrijgt zij een enkele maal zulk een bezit, omdat b.v. grond aan haar wordt geschonken of nagelaten, dan kan de dispensatie helpen.

Met deze regeling van het grondbezit is een der kenmerken van de nieuwe associatievormen aangegeven.

Een ander kenmerk, dat aan beide gemeen is, is de beperking van het lidmaatschap tot inheemsden. Deze beperking vloeit voort uit het feit, dat de beide vormen, door de rechtspersoonlijkheid,

subjecten in de inheemse rechtssfeer zijn, gelijkgesteld met inheemse natuurlijke personen, hetgeen van belang is voor het grondbezit en voor de rechterlijke bevoegdheid. Voorkomen moet worden, dat anderen dan inheemsen hier een middel vinden tot ontduiking van de agrarische regelen, die vervreemding van inlands bezitsrecht en agrarisch eigendom aan niet-inheemsen verbieden. Dat niet-inheemsen deze associatievormen zouden gebruiken om zich te onttrekken aan de rechtsmacht van den Europeanenrechter is niet waarschijnlijk, maar wanneer dit zou voorkomen, zou ook dat strijden tegen de grondbeginselen van de rechtsbedeling in Nederlandsch-Indië en onaanvaardbaar zijn.

Wegens het belang van de handhaving van deze tweede karaktertrek wordt zeer zorgvuldig gewaakt tegen overtreding van het voorschrift, dat alleen inheemsen aandeelhouder of lid kunnen zijn.

Tweeërlei soort bepalingen zijn hier te onderscheiden. Allereerst behoort het tot de taak van den landraadvoorzitter, door wiens handen het verzoek om bewilliging de autoriteit, die deze bewilliging moet verlenen, den Directeur van Justitie, bereikt, te onderzoeken of alle leden der associatie van inheemse landaard zijn. Blijkt dit niet het geval, dan zal hij het verzoek niet aanvaarden.

Voorts wordt de ontbinding van de maatschappij uitgesproken en de rechtspersoonlijkheid aan de vereniging ontnomen, wanneer „voldoende aanwijzingen aanwezig zijn, dat anderen dan tot de inheemse bevolking behorende personen aandelen bezitten” of lid zijn.

Deze ontbinding c.q. ontneming van de rechtspersoonlijkheid moet volgen, tenzij blijkt van de goede trouw van de betrokkenen, en de fout is hersteld.

Contrôle wordt uitgeoefend, doordat alle veranderingen in de lijst van aandeelhouders of leden jaarlijks moet worden medegedeeld aan den voorzitter van de landraad.

In de ontwerpen is mede voorzien in een toezicht door de residenten-afdelingshoofden (in de vorstenlanden de assistent-residenten).

Komt tijdens het bestaan van de maatschappij op aandelen een aandeel in handen van een niet-inheemse door erfrecht, huwelijk of andere verandering van staat, dan moet zo iemand zich binnen twee jaren van zijn aandeel ontdoen op straffe van verval van het aandeel.

Ook hier zijn de bepalingen verzacht tegenover die in de ontwerpen van de commissie.

Daar was voorzien in een dwingende preventieve contrôle op dit punt door het Binnenlands Bestuur. Dit bestuur had te onderzoeken niet alleen of de oprichters behoren tot de inheemse bevolking, maar bovendien of anderen dan inheemsen direct of indirect deelnemen aan de oprichting. Thans blijft op dit punt het onderzoek door het Bestuur achterwege bij de maatschappij op aandelen en is het alleen gehandhaafd voor de vereniging.

Ook de bewoordingen waarin het repressieve toezicht werd opgedragen aan de residenten-afdelingshoofden (c.q. assistent-residenten in de Vorstenlanden) waren in de commissieontwerpen dwingender. Daar luidde het voor de maatschappij op aandelen: De residenten-afdelingshoofden enz. binnen wier gebied de inlandse maatschappij op aandelen is gevestigd of werkt, zien er op toe, of enz. Thans luidt de overeenkomstige bepaling: De residenten-afdelingshoofden enz., aan wie een grond tot ontbinding van de inlandse maatschappij op aandelen bekend is, geven hiervan kennis enz.

Voor de vereniging bleven de regels op dit punt gelijk. Ook uit deze gemakkelijker behandeling van de oprichting en de verzwakking van het repressieve toezicht blijkt de vermindering van de angst voor de nieuwe instituten.

Het in deze maatregelen op de voorgrond treden van de Inlandse rechtspersoon vestigt de aandacht op een punt, dat reeds eerder aan de orde had kunnen komen, maar klaarblijkelijk buiten de gezichtskring is gebleven, de mogelijkheid van onderwerping aan het Europese recht.

In het verkeer der verschillende bevolkingsgroepen speelt deze onderwerping een belangrijke rol, omdat overal waar de Europese partij optreedt en een machtspositie tegenover den inheemse opneemt, zij eist, dat de rechtsverhouding wordt geregeerd door het Europese recht. De door Kolléwijn terecht verdedigde opvatting, dat dit een kwestie is van intergentiel recht, die buiten elke wettelijke regeling door de betrokken partijen kan en moet worden uitgemaakt, is nog niet voldoende algemeen doorgedrongen om voor dit geval overbodig te maken een vastlegging van de bevoegdheid ook van de inlandse rechtspersoon om zich te onderwerpen aan het Europese privaatrecht.

De mogelijkheid van deze onderwerping op het eigenlijke terrein waar zij behoort, n.l. daar waar het gaat om een verhouding tussen twee leden van dezelfde bevolkingsgroep, vervult mede een behoefte. De steeds sterker commerciële oriëntatie van de inheemse gemeenschap, die zich toespitst in de nieuwe maatschappijen op aandelen, zal herhaaldelijk de behoefte doen rijzen aan een als nuttig erkende vorm van het Europese recht. Men denke b.v. aan hypotheek, aan het Europese arbeidscontract.

Een aparte 'ordonnantie' brengt de wijzigingen, die voor de erkenning van deze bevoegdheid ook voor de rechtspersonen nodig zijn, aan in het K.B. van S. 1917 No. 12.

De inlandse maatschappij op aandelen, bij afkorting I.M.A. genoemd, heeft als prototype de Naamloze Vennootschap, maar ook de coöperatieve vereniging, de vorm, waarin het ontluikende commerciële corporatieve leven in de inheemse sfeer aanvankelijk zijn toevlucht had gezocht.

Zij ontleent aan de N.V. de kenmerken van een vast kapitaal en van de uitsluiting van de aansprakelijkheid van de aandeelhouders, aan de coöperatieve vereniging het meerhoofdige bestuur, dat men zich als normaal heeft gedacht, zonder dit tot een bindende eis te maken. De gedachte aan coöperatie, samenwerking van allen, staat ongetwijfeld economisch gezien zeer sterk op de voorgrond; aandelen nemen tot geldbelegging, betrekkelijk zonder interesse in het bedrijf, is nog niet een gedachte waarvoor de inheemse wereld vooralsnog rijp is.

Dit coöperatiekarakter komt ook uit in de regeling met betrekking tot het aandeel en de inbreng.

Niet volgestorte aandelen zijn niet toegelaten, daartegenover is het minimumbedrag van het aandeel zeer laag gesteld en daarmee als het ware de uitgifte van kleine coupures gepropageerd. De commissie stelde het minimumbedrag van het aandeel op f 1.—. Bij een dergelijke deelname is de gedachte aan kapitaalsbelegging volkomen uitgesloten; degene, die een of enkele aandelen neemt, doet dat alleen om het gemeenschappelijke doel mede te bevorderen. Samenwerking van velen moest naar het oordeel van de commissie de basis voor de maatschappij op aandelen zijn, die zich dan van de eigenlijke coöperatieve vereniging onderscheidde door de bedoeling van winstmaken, die bij de coöperatieve vereniging afwezig is. Het regeringsontwerp verhoogt

het bedrag van het aandeel op f 5.—, op grond van de vrees, dat bij een kleiner minimum gevaar bestaat, dat de eenvoudige bevolking door onscrupuleuze lieden zal worden verleid geld te steken in ondernemingen of kwasi-ondernemingen met mooi klinkende namen. Het bedrag van f 5.— zou dan in de inheemse sfeer wel zo groot zijn, dat de belangrijkheid van de som velen zou afschrikken. Er is voor de redenering van de Regering veel te zeggen, maar men kan aan de andere kant vragen of nu ook niet het betrekkelijk hoge bedrag van f 5.— een verhindering zal kunnen zijn voor de oprichting van nuttige maatschappijtjes. Het gaat er dan om wat men zwaarder laat wegen, het gevaar van oplichting van de bevolking of het afsluiten van een deel der mogelijkheden van de I.M.A. In de gedachtengang van de commissie, die speciaal aanknoopte aan associatieverschijnselen op het gebied van de landbouw, woog dit laatste het zwaarste. Men meende, dat tot ontwikkeling zou kunnen komen een proef in het Soekaboemische genomen met een theeaanplant op door het gouvernement ter beschikking gestelde grond, geëxploiteerd door een groep dessalieden. De mensen zouden dan zelf arbeidskracht geven, en het geld, de inbreng zou bijzaak kunnen zijn. Belangrijker dan deze inbreng was daarbij natuurlijk, dat deelname voor niemand een bezwaar zou zijn. Nu de tegenwoordige omstandigheden de associatie in handel en industrie meer op de voorgrond doen komen, verandert het beeld en valt de grootste nadruk op bedrijven, die een zekere kapitaalkracht moeten hebben, en waarbij dus de inbreng van meer belang is.

Maar ook het minimumbedrag van f 5.— houdt de I.M.A. nog in de sfeer van de coöperatieve werkzaamheid.

De eisen gesteld aan de inbreng anders dan in geld zijn mede op dit coöperatieve karakter gebaseerd. Het moderne vennootschapswezen in de Europese sfeer heeft langzamerhand de noodzakelijkheid aan den lijve gevoeld om de aanstaande aandeelhouders te beschermen tegen te hoge inbreng in goederen, in goodwill, in in de toekomst te verdisconteren bekwaamheid van aandeelhouders. Dit leidt tot wat de Amerikanen zo tekenend noemen: watering the stock, waarvan de inbrenger in geld steeds de dupe wordt.

De enige bescherming, die hier is nodig geacht, is die tegen te hoge taxatie van een inbreng in goederen. Het commissieontwerp gaf den landraadvoorzitter de bevoegdheid de bewilliging te weigeren, wanneer bleek, dat de taxatie onjuist zou zijn, terwijl

latere betaling in goederen de toestemming van de algemene vergadering van aandeelhouders zou behoeven. Het Regeringsontwerp versterkt hier het preventieve toezicht doordat de landraadvoorzitter de bevoegdheid krijgt om zich — desgewenst — tot het B.B. te wenden tot het houden van een onderzoek ook op dit punt.

Alleen wanneer men zich de werking van de I.M.A. denkt werkende op kleine schaal onder actief belangstellende op een klein gebied bijeen wonende mensen, zodat de maatschappij eigenlijk alleen onder bekenden tot stand komt, kan men met zulke eenvoudige middelen volstaan. Maar voor dit geval zijn zij anderzijds ook zeker voldoende.

De structuur der I.M.A. is zeer eenvoudig gehouden. Slechts volgestorte aandelen op naam zijn mogelijk, het aandeel geeft recht op dividenduitkering en stemrecht, commissarissen kunnen er zijn, maar zijn facultatief. De leiding van het bedrijf berust bij het bestuur, de algemene vergadering der aandeelhouders heeft de hoogste macht, het bestuur moet haar besluiten uitvoeren, die echter niet in de leiding van het bedrijf mogen ingrijpen. De algemene vergadering kan worden samengeroepen door het bestuur, door de commissarissen of door ten minste een vijfde der aandeelhouders. Voor de oproeping ter vergadering geldt alleen het voorschrift, dat zij op een behoorlijke termijn tegen een behoorlijke tijd op een behoorlijke plaats moet worden samengeroepen, tenzij de statuten een bepaling daaromtrent bevatten. Opmerkelijkheid verdient het voorschrift, dat de oproepende partij aan den landraadvoorzitter de termijn van oproeping, de tijd en de plaats van vergaderen ter goedkeuring kan voorleggen. Door deze goedkeuring is geschil over de behoorlijkheid uitgesloten.

Ten aanzien van het stemrecht in de vergadering is bepaald, dat alle besluiten worden genomen bij volstrekte meerderheid van stemmen, iedere aandeelhouder brengt ten minste één stem uit, de aandeelhouder kan zich op de vergadering doen vertegenwoordigen, mits door een andere aandeelhouder. (Deze bepaling is gemaakt ter voorkoming van invloed van niet-inheemsen als vertegenwoordigers. Men vreest steeds dat de I. M. A. zal worden gebruikt als stroman voor niet-inheemsen, die rechten op de grond willen uitoefenen. Wanneer men nu de aandelen op naam van inheemsen zou kunnen stellen en zelf als vertegenwoordiger

stemrecht zou kunnen uitoefenen, zou men op deze wijze toch de macht in de I. M. A. hebben, en dus de macht over de grond.).

Anders dan bij vrijwel alle moderne Naamloze Vennootschaps-regelingen het geval is, wordt niet onbeperkt aan den aandeelhouder één stem per aandeel gegeven. De mogelijkheid is open-gelaten, dat per aandeel meerdere stemmen worden uitgebracht, maar gezorgd is, dat bij vermeerdering van het aantal aandelen in één hand het stemmenaantal niet evenredig toeneemt.

De wettelijke regeling stelt het maximum aantal stemmen, uit te brengen door één persoon, hetzij als aandeelhouder of als vertegenwoordiger of in beide kwaliteiten, samen op 12. Ook hierin is een aanwijzing te zien van het coöperatieve karakter, dat men de I. M. A. toekent. Een dergelijke beperking van het stemrecht toch is alleen te verdedigen, wanneer men in de maatschappij niet allereerst een kapitalencombinatie ziet, maar eerder een personencombinatie.

De I. M. A. heeft, zoals uit het bovenstaande kan blijken, het karakter van een zeer eenvoudig gehouden N.V. en biedt als zodanig niet veel opmerkenswaardes.

Belangwekkender is de regeling van de oprichting, omdat daarbij is getracht een methode te vinden, die het de groepen, waarvoor deze vennootschap bestemd is, gemakkelijk maakt, haar te gaan gebruiken. Daartoe zijn de notariële acte en de bewilliging door den Directeur van Justitie niet het meest geschikt.

De oprichters krijgen al aanstonds hulp, doordat aan de wettelijke regeling is toegevoegd een modelacte van oprichting, die in de meeste gevallen onveranderd bruikbaar zal zijn. Men heeft slechts de open plaatsen in te vullen, te dateren en te ondertekenen. In deze acte worden de voornaamste plichten en bevoegdheden der organen en der aandeelhouders opgesomd, zodat men niet de wettelijke regeling behoeft te raadplegen om te weten, waar men aan toe is. De acte kan worden opgesteld in een inheemse taal, voor de oprichters verstaanbaar.

Als regeringsinstantie, tot welke de oprichters zich hebben te wenden, fungeert de landraadvoorzitter. Weliswaar geschiedt de bewilliging evenals bij de Naamloze Vennootschap door den Directeur van Justitie, maar de landraadvoorzitter is het intermediair, dat zijn hulp verleent bij de doorzending. Behalve dat is hij echter ook de raadgever en helper der oprichters, en de instantie,

die een groot deel van het onderzoek doet, dat aan de bewilliging moet voorafgaan, wegens de materiële eisen, die bij de oprichting worden gesteld. (Alle deelnemers inheems en, niet meer dan de geoorloofde hoeveelheid grond, behoorlijke taxatie van de inbreng in goederen, realiteit van het doel.)

Voorop staat hierbij de functie van helper en voorlichter, die de landraadvoorzitter vervult.

Wanneer de oprichters de acte niet zelf kunnen opmaken, kunnen zij den landraadvoorzitter mondeling de gegevens voor de oprichting mededelen, waarna deze de acte opmaakt en laat ondertekenen.

De door de oprichters ingediende acte wordt door den landraadvoorzitter beoordeeld, hij wijst de oprichters op eventuele fouten, die dan kunnen worden verbeterd. Hij heeft het recht de acte te weigeren, wanneer niet aan bepaalde eisen van inhoud is voldaan.

Heeft hij de acte aanvaard, dan zendt hij deze met zijn advies in bij den Directeur van Justitie, die de bewilliging verleent, tenzij de I.M.A. een ander doel zou blijken na te streven dan de acte aangeeft, de voorschriften met betrekking tot het grondbezit zijn overtreden, bij inbreng van goederen deze te hoog blijken te zijn getaxeerd (alle punten waaromtrent de landraadvoorzitter een advies heeft uit te brengen) of strijdig is met de wet, de openbare orde of de goede zeden.

Het bericht van bewilliging of weigering der bewilliging bereikt de oprichters weer via den landraadvoorzitter.

De bewilligde I.M.A. wordt ingeschreven in een register bij de landraad, terwijl daar een dossier wordt aangelegd, waarin worden opgenomen de acte, alle latere wijzigingen in de acte, alle wijzigingen in het aandeelhoudersregister (jaarlijks op te geven), een afschrift van de jaarlijkse balans en winst- en verliesrekening. Register en dossier zijn tegen betaling van de kosten voor een ieder ter inzage.

In het regeringsontwerp wordt bepaald, dat de balans en de winst- en verliesrekening moeten worden ingediend in tweevoud, een exemplaar ter doorzending aan den Directeur van Economische Zaken, wien op deze wijze een inzicht wordt verschaft in den gang van zaken bij deze nieuwe vennootschappen. Deze eis, hoewel niet bezwarend voor de vennootschappen, valt buiten het eigenlijke kader der regeling en vindt geen parallel bij de Naamloze Vennootschap. Het is daarom de vraag of zij wel wenselijk is. Zij wekt

de indruk — zij het ten onrechte — van contrôle en bevoogding. Het zou beter zijn, wanneer het Departement van Economische Zaken, wanneer het deze gegevens op een bepaald ogenblik wenst, deze zelf bij de landraden verzamelt.

Ten aanzien van de beëindiging der I.M.A. verdient te worden vermeld, dat deze plaats vindt door verloop van de tijd waarvoor zij is opgericht (behoudens verlenging) — de maximum tijd waarvoor zij kan worden opgericht is 30 jaren —, door een besluit der algemene vergadering van aandeelhouders tot ontbinding, door ontbinding door den Gouverneur-Generaal in het belang der openbare orde, of door den Directeur van Justitie wegens overtreding van de bepalingen aangaande het grondbezit, of wanneer voldoende aanwijzingen aanwezig zijn, dat anderen dan inheemschen aandeelhouder zijn of de I.M.A. als stroman wordt gebruikt door anderen dan inheemschen, of wegens niet naleving van het doel, of wegens strijd met de wet of de goede zeden, of door een vonnis van de landraad waarbij de gerechtelijke vereffening wordt bevolen (zie voor dit laatste hierna).

De ontbonden I. M. A. moet worden vereffend door het bestuur of door andere door de I. M. A. aangestelde vereffenaars, tenzij de gerechtelijke vereffening is bevolen. Voor de vereffening gelden voorschriften van publiciteit, die de belanghebbenden tijdig de gelegenheid geven tegen een voorgenomen vereffening op te komen bij de landraad, die dan de juiste vereffening kan vaststellen.

De I. M. A. draagt een naam, welke de woorden Inlandse Maatschappij op Aandelen of afgekort I. M. A. als eerste of laatste woorden bevat. In het commissieontwerp werd daarnaast toegelaten de naam te doen beginnen of eindigen met de woorden Persekoetoean Andil of afgekort P. A. Het moet worden betreurd, dat deze mogelijkheid is weggenomen, daar de vennootschap practisch wel een Maleische naam zal dragen, waarbij de Nederlandse aanduiding van de vennootschapsvorm wonderlijk aandoet. Men bereikt er ook niet het effect mede, dat in de kringen, waarin de vennootschap allereerst werkt, de opmerkzaamheid wordt gevestigd op de beperkte aansprakelijkheid.

Ten aanzien van de kosten van oprichting wordt de I. M. A. behandeld als een Naamloze Vennootschap. Het recht wordt geheven in de vorm van een zegel op de acte van oprichting, terwijl verder alle kosten uitdrukkelijk zijn uitgesloten. Het recht wordt

dus voldaan door de indiening van de acte bij den landraadvoorzitter, die de acte weigert, wanneer deze op een onvoldoende zegel is gesteld. Bij weigering der bewilliging krijgt men de zegelkosten terug.

Het moge uit het bovenstaande blijken, dat een nieuwe vennootschapsvorm is tot stand gebracht van een welomlijnde gestalte, met zoveel waarborgen tegenover derden ten aanzien van de credietwaardigheid als het recht geven kan (publiciteit van winsten verliesrekening, onaantastbaarheid van het kapitaal).

Deze vennootschap verdient een plaats in het leven der Indische gemeenschap.

Of deze plaats haar dadelijk zal worden gegund, is een vraag, die de toekomst moet beantwoorden. In den tijd van de instelling van de commissie voor Inlandse rechtspersonen was er met name in de wereld van de Europese handel een sterk wantrouwen tegen alle zaken, die de toepasselijkheid van ander recht dan Europees recht mede brachten. Het had er toen alle schijn van, dat men dit wantrouwen zou overplanten op deze nieuwe schepping in de inheemse rechtssfeer, hoewel daar zakelijk geen enkele grond voor is. Men kan slechts hopen, dat de Europese handel de nodige innerlijke beweeglijkheid zal tonen om dit nieuwe te aanvaarden en te helpen bevorderen een ontwikkeling van het inheemse commerciële leven, waarbij zij uiteindelijk toch alleen voordeel kan hebben.

De regeling van de inlandse vereniging, waaronder dan te verstaan een vereniging van uitsluitend inheemsen, brengt een novum in onze wetgeving. Tot dusver heeft men steeds de verlening van de rechtspersoonlijkheid aan verenigingen vastgekoppeld aan de erkenning van de vereniging (Koninklijke goedkeuring in Nederland, goedkeuring door den Gouverneur-Generaal in Indië). Goedkeuring duidt aan, dat een onderzoek is ingesteld naar de mogelijkheid om de vereniging als in de staatsgemeenschap werkende eenheid toe te laten. Zij kan dan ook worden geweigerd wegens strijd met het algemeen belang. Deze beoordeling heeft te maken met de al of niet toelaatbaarheid van de vereniging als werkende eenheid, zij heeft niet te maken met de al of niet erkenning, dat de vereniging is een juridische eenheid. Men kan dit laatste aanvaarden en toch de vereniging in haar arbeid schadelijk vinden voor de gemeenschap — in strijd met het algemeen belang. Omgekeerd kan men de vereniging volmaakt onschuldig

vinden, maar in de organisatie zodanige eigenschappen opmerken, dat men de vereniging niet kan aanvaarden als een juridische eenheid. Tussen deze waarderingen, een politieke en een juridische, ligt geen verband. Men kan dit verband alleen kunstmatig leggen. Het stelsel van het Europese recht legt dit verband preventief. Het weigert de erkenning van de rechtspersoonlijkheid aan de vereniging, die zij politiek niet wil aanvaarden. Daarnaast is mogelijk een repressieve verbinding. Men kan namelijk ook de rechtspersoonlijkheid ontnemen aan een vereniging, die men politiek niet kan aanvaarden. (Ter voorkoming van misverstand wordt er op gewezen, dat politiek hier wordt gebezigd in de ruime zin van: in verband met het staats- en gemeenschapsbelang).

Men heeft voor de inlandse verenigingsrechtspersoonlijkheid het preventieve leggen van het verband prijs gegeven. De preventieve beoordeling maakt noodzakelijk een bestuursorgaan van hoge rang in te schakelen ten bate van een eenvormige en deskundige beoordeling. Men heeft begrepen, dat dit een wijze van aanvragen van de rechtspersoonlijkheid zou moeten medebrengen, die zoveel formaliteiten vereiste, en zoveel zelfstandigheid van de oprichters van de vereniging, dat men daarmee voor vele kleine verenigingen van eenvoudige mensen de zaak te moeilijk zou maken.

De wenselijkheid dat de inlandse rechtspersoonlijkheid op grote schaal zal worden aangevraagd, opdat een einde zal komen aan de onzekerheid, die thans de positie der niet erkende inlandse verenigingen kenmerkt, moest er toe leiden, de verlening van de rechtspersoonlijkheid toe te vertrouwen aan een instantie, die voor de bevolking gemakkelijk te bereiken is, en die in staat is bij de totstandkoming voorlichting en hulp te verlenen. Men heeft daarvoor gekozen den landraadvoorzitter, die in verband met het inlands procesrecht reeds herhaaldelijk de functie van raadgever der rechtzoekenden te vervullen heeft.

Met deze keuze kan men de rechtspersoonlijkheid voor elke vereniging, hoe eenvoudig hare leden ook zijn, toegankelijk maken.

Maar men kan niet de politieke beoordeling der vereniging in handen van dezen magistraat stellen; dat ligt buiten zijn gebied en hij mist daar deskundigheid. De veelheid der beoordelaars zou bovendien een veelheid van criteria in het leven roepen, die niet aanvaardbaar is. De repressieve verbinding heeft men wel gehandhaafd. Deze kan blijven berusten bij de hoge politieke instantie zonder schade te doen. Het door de commissie voorgestelde en door

de regering overgenomen stelsel mag als een gelukkige vondst worden aangemerkt.

Ten gevolge hiervan geschiedt nu de erkenning van de inlandse rechtspersoonlijkheid uitsluitend op juridische gronden: voldoen aan bepaalde voorwaarden van organisatie, inachtneming van het ook hier voorkomende verbod van grondbezit, lidmaatschap uitsluitend van inheemsden, niet gesimuleerd zijn van het doel.

Op de grens van beoordeling van de waarde van de vereniging als werkend organisme in de gemeenschap ligt het beoordelingscriterium: strijd met de openbare orde, de goede zeden of de wet.

Over het gehele terrein van het privaatrecht echter heeft men den rechter het oordeel over deze vragen toevertrouwd. Het is niet te ontkennen, dat de toetsing aan het criterium der openbare orde den landraadvoorzitter gemakkelijk leidt op het gebied van het algemeen belang, waar hij geweerd behoort te worden in materies als de onderhavige. Het commissieontwerp onthield den landraadvoorzitter dan ook — terecht — de beoordeling naar het criterium der openbare orde. De landraadvoorzitter oordeelt naar materiele criteria, en verkrijgt bij het door hem in te stellen onderzoek de hulp van het B.B. Hij is, anders dan bij de I.M.A., *verplicht* het B.B. om advies te vragen.

Door de erkenning der rechtspersoonlijkheid in handen van den landraadvoorzitter te geven heeft men mogelijk gemaakt, dat deze magistraat optreedt als raadsman en helper voor de verzoekers. Maar men heeft bovendien de weg tot verkrijging van de rechtspersoonlijkheid zo gemakkelijk gemaakt, dat er voor wel niemand ononverkomelijke bezwaren kunnen zijn.

De vereniging is reeds opgericht, wanneer zij de rechtspersoonlijkheid verzoekt. Zij kan het verzoek schriftelijk of mondeling, met of zonder overlegging van statuten, doen. Naar aanleiding van het verzoek oordeelt de landraadvoorzitter reeds aanstonds over de aanvaardbaarheid van het doel, en natuurlijk ook voorlopig over de verstrekte gegevens ten aanzien van leden en grondbezit, zo die verstrekt zijn. Vindt hij in deze beoordeling geen aanleiding tot onmiddellijke afwijzing van het verzoek, dan vraagt hij het bovenbedoelde advies van het B.B.

Na ontvangst van dit advies erkent de landraadvoorzitter de rechtspersoonlijkheid, wanneer het advies geen bezwaren doet kennen en de stukken overigens in orde zijn, en behandelt hij het

verzoek met belanghebbenden, wanneer dit wel het geval is. Bij deze behandeling wordt gelegenheid gegeven de bezwaren weg te nemen, tenzij de vereniging een doel heeft in strijd met de openbare orde, de wet, of de goede zeden.

Wanneer de statuten niet volledig zijn overgelegd of ontbreken, gaat de landraadvoorzitter daarna over tot bespreking of opmaken van de statuten. In het laatste geval maakt de landraadvoorzitter de statuten overeenkomstig het model, dat bij de ordonnantie behoort, waarbij zoveel mogelijk met bijzondere wensen der belanghebbenden wordt rekening gehouden. De landraadvoorzitter kan derhalve aan de vereniging niet statuten naar zijn smaak opdringen. Wel kan hij natuurlijk adviseren, wat hij het meest wenselijk acht.

Na de ondertekening van deze statuten verklaart de landraadvoorzitter bij een beschikking de rechtspersoonlijkheid te erkennen, die dan wordt ingeschreven in een register van verenigingen met erkende rechtspersoonlijkheid. Dit register staat afzonderlijk naast het register, waarin elk verzoek tot verlening wordt aangekend, benevens het verdere verloop van de behandeling. Alle beschikkingen worden bovendien toegezonden aan den resident-afdelingshoofd (c.q. assistent-resident in de Vorstenlanden). Verder zorgt de landraadvoorzitter voor publicatie in het officiële nieuwsblad.

Door deze procedure is de taak der belanghebbenden wel zeer eenvoudig gehouden; voldoende is, dat zij slechts een mondeling verzoek doen. De enige formaliteit, die zij hebben te vervullen, is het houden van een formele vergadering, waar notulen worden gehouden, omdat daarvan een afschrift moet worden overgelegd, waaruit blijkt, dat de vergadering besloot de rechtspersoonlijkheid aan te vragen.

Ook de financiële eisen aan belanghebbenden zijn tot een minimum teruggebracht. Het verzoek wordt door belanghebbenden of door den landraadvoorzitter gesteld op een zegel van f 5.— (voor statutenwijziging op een zegel van f 2.50), verder is alles kosteloos.

In het bovenstaande is door elkaar gesproken van verlening en van erkenning van de rechtspersoonlijkheid. De ordonnantie spreekt steeds van erkenning, en stelt zich daarmee op het standpunt, dat de vereniging oock zonder de erkenning de rechtsper-

soonlijkheid reeds heeft. Het is hier niet de plaats om het vraagstuk aan de orde te stellen, of een vereniging, als zodanig, reeds rechtspersoon is of niet. Vast staat echter, dat, nu eenmaal het systeem der erkenning der rechtspersoonlijkheid is gekozen, aan een eventuele van nature bestaande rechtspersoonlijkheid geen enkel effect in rechte kan worden toegekend. Dit spreekt nog sterker dan uit de wijze waarop de erkenning geschiedt uit het feit, dat de ordonnantie mogelijk maakt de rechtspersoonlijkheid te ontnemen. In dit verband zou het misschien duidelijker zijn geweest te spreken van een verlening der rechtspersoonlijkheid als passend in het systeem der ordonnantie, zij het dan misschien in strijd met veel gehuldigde theoretische opvattingen.

De organisatie der vereniging, die erkenning kan krijgen, is geregeld in enkele eenvoudige artikelen. Het voornaamste der eisen is samengebracht in één artikel, dat geschreven statuten eist en de inhoud daarvan bepaalt.

De vereniging eindigt door verloop van de tijd, waarvoor zij is aangegaan of door een besluit van de ledenvergadering. Aldus de ordonnantie. Zij kan ook eindigen, doordat de vereniging wordt ontbonden door de verklaring van den Gouverneur-Generaal, dat zij in strijd is met de openbare orde.

De vereniging, die eindigt of wordt ontbonden, verliest daardoor natuurlijk de rechtspersoonlijkheid.

De ordonnantie regelt daarnaast gevallen, waarin, zonder dat de vereniging eindigt, de rechtspersoonlijkheid wordt verloren. Dit geschiedt door een uitdrukkelijke ontneming door de landraad (niet door den landraadvoorzitter alleen, daar hier een beoordeling door een rechterlijk college op haar plaats is), welke *moet* volgen ingeval de vereniging de in de ordonnantie gegeven regels ten aanzien van lidmaatschap, grondbezit of gebruik, geoorloofd doel overtreedt of wanneer de vereniging weigert te voldoen aan de vordering van het Binnenlandsch Bestuur om opgave te geven van namen en woonplaatsen der leden, een vordering, waartoe de ordonnantie dit Bestuur het recht geeft, en *kan* volgen, wanneer de vereniging op andere wijze afwijkt van hare statuten.

De vordering kan geschieden door elke belanghebbende en door elke dienaar van de openbare macht.

De ontneming van de rechtspersoonlijkheid geschiedt na een behandeling, waartoe de bestuursleden voor zover bekend door

den landraadvoorzitter worden opgeroepen, en waaraan algemene bekendheid wordt gegeven door bemiddeling van den regent of in de Vorstenlanden den assistent-resident van de plaats waar de vereniging haar zetel heeft. Blijkt ter zitting, dat er gronden tot ontneming der rechtspersoonlijkheid waren, doch deze zijn opgeheven, dan kan de landraad het verzoek afwijzen.

Na verlies van de rechtspersoonlijkheid moet vereffening plaats hebben. De schulden moeten uit de activa worden betaald. Dit geldt zowel wanneer de vereniging is beëindigd of ontbonden, als wanneer zij zonder rechtspersoonlijkheid blijft voortbestaan.

De vereffening kan buitengerechtelijk en gerechtelijk geschieden. De gerechtelijke vereffening geschiedt alleen wanneer de grond daarvoor, d.w.z. de toestand van te hebben opgehouden te betalen, aanwezig is. Als regel geschiedt de vereffening door het bestuur, echter kan dit bestuur en kunnen drie leden, onder opgave van redenen, den voorzitter van de landraad verzoeken een geschikt persoon als vereffenaar te benoemen, die dan handelt onder toezicht van den voorzitter of een door hem aangewezen lid van de landraad. De voorzitter voldoet aan het verzoek slechts, wanneer daartoe naar zijn oordeel gronden zijn.

Een bijzonder geval van gerechtelijke vereffening treedt in, wanneer de bestuursleden of de vereffenaar vermoeden, dat de schulden de baten zullen overtreffen. Zij zijn dan verplicht daarvan den voorzitter van de landraad kennis te geven, die, zo hij daartoe aanleiding vindt, dan aan de landraad kan voorstellen te bevelen, dat het vermogen gerechtelijk wordt vereffend.

De hier en bij de I.M.A. ook reeds genoemde gerechtelijke vereffening is een ander nieuw element in het recht van de inheemse bevolking. Tot dusver ontbrak voor die groep een instituut, dat parallel loopt met het faillissement in het Europees recht. Mogelijk is ten aanzien van den inheemse slechts de executie van vonnissen stuk voor stuk door middel van beslag en gijzeling. De bezwaren hiervan worden te groot, wanneer op grote schaal verplichtingen worden aangegaan, en door de werkzaamheid van het rechtssubject de kans vergroot wordt, dat een deel der activa in die werkzaamheid verloren gaat. In Europa heeft men, lang vóór dat dit voor particulieren het geval was, ten aanzien van kooplieden de noodzakelijkheid ingezien van een faillissement, een openlijke ontneming van het

beheer over het vermogen, opdat dezen koopman het verder drijven van zijn zaken zou worden onmogelijk gemaakt en opdat de activa gelijkelijk onder de schuldeisers zouden kunnen worden verdeeld.

Commercialisering van de inheemse gemeenschap moet hier tot eenzelfde behoefte leiden, en deze behoefte wordt acuut voor de I.M.A.'s wier werkzaamheid geheel op het commerciële terrein is gedacht. Terecht is begrepen, dat men dit instituut niet mogelijk kon maken zonder tevens te voorzien in de mogelijkheid om enerzijds te komen tot een ponds-pondsgewijze afbetaling der schulden uit de activa, en anderzijds tot een openbaarmaking van het feit, dat de credietwaardigheid van de I.M.A. is verdwenen. Er is geen aanleiding gevonden om het vraagstuk van het faillissement van inheemsen in het algemeen aan de orde te stellen. De regeling is gemaakt speciaal voor de rechtspersonen, in de eerste en voornaamste plaats voor de I.M.A., maar ook toepasselijk verklaard op andere rechtspersonen, omdat in dit geval de afwikkeling door vereffening steeds groot gemak oplevert.

Door deze beperking was het mogelijk de regeling zeer eenvoudig te houden. Naam en vorm zijn die van een vereffening, waarom het in hoofdzaak gaat. De regeling vertoont enige analogie met de Engelse „winding up”-praktijk, die zich evenals de thans voorgestelde gerechtelijke vereffening op het standpunt stelt, dat men bij déconfiture van een rechtspersoon niet anders te doen heeft dan te liquideren door bemiddeling van een bekwaam buiten de belanghebbenden gekozen leider der vennootschap onder toezicht van den rechter, terwijl men den rechter bij geschil de uiteindelijke beslissing geeft over de verdeling der activa onder de rechthebbenden. Aldus gezien kon deze regeling geheel afzonderlijk worden gedacht en ontworpen van de eisen, die men zou moeten stellen aan een faillissementsregeling voor inheemsen.

Er is geen aanleiding de regeling zelf hier verder te bespreken. Daarvoor kan worden verwezen naar de ordonnantie.

Met de invoering van de I.M.A. en de rechtspersoonlijkheids-erkenning voor Inlandse verenigingen wordt de inheemse rechts-sfeer verrijkt met twee rechtspersoonlijkheid bezittende corporaties, waarin men zich in de inheemse rechtssfeer kan organiseren. Daarnaast bestaat dan nog de Inlandse coöperatieve vereniging. Men heeft er over gedacht aan elk dezer corporatievormen een eigen terrein toe te wijzen overeenkomstig de verschillende bestemming dezer

vormen. Algemeen aanvaardt men toch, dat de vereniging speciaal ideële doeleinden nastreeft en geen winstbejag beoogt, de inlandse maatschappij op aandelen, het pendant van de Naamloze vennootschap de kapitaalsassociatie uit winstbejag is, terwijl de coöperatieve vereniging bedoelt materiele voordelen voor hare leden te verkrijgen door goedkopere voorziening in de behoeften van die leden.

De ontwerpen hebben deze gedachte, die sommige leden van de commissie voor Inlandse Rechtspersonen hebben gepropageerd, niet overgenomen. Hierdoor is men vrij de vorm te kiezen, die men het meest geëigend acht. Het gevolg daarvan kan zijn, dat men voor een vennootschap met winstbejag als doel de vorm van de coöperatieve vereniging of zelfs van de vereniging kiest, omgekeerd ook, dat men een associatie met een ideëel doel onderbrengt in de vorm van een Naamloze maatschappij op aandelen.

Er schuilt in deze mogelijkheden een gevaar, wanneer door de ene vorm mogelijkheden worden geopend, die bij de andere vorm niet geoorloofd zijn. Men kan dan als resultaat verkrijgen, dat een associatie van personen, wie men iets onthouden wil, dit toch verkrijgen, dank zij de door hen gekozen associatievorm. Het is het door mij herhaaldelijk gesignaleerde gevaar van oneigenlijk gebruik van de rechtsvorm.

Zo zal een begrafenisvereniging zich kunnen organiseren in de vorm van een I.M.A., en op deze wijze rechten op de grond kunnen uitoefenen waarvan zij als vereniging verstoken zou blijven.

Tegenover dit gevaar, dat alleen bezwaarlijk wordt wanneer het oneigenlijke gebruik in misbruik ontaardt, staat het voordeel van grote soepelheid van de beschikbare mogelijkheden.

Volkomen terecht heeft de Regering, evenals de meerderheid van de commissie vóór Haar, op die grond de vrijheid van keuze behouden. Juist bij een associatiewezen in opkomst, zoals zich dat thans in de inheemse maatschappij vertoont, moet men een groei-vrijheid toestaan. Het in de ordonnantie vastgelegde is een regeling op papier, die nog door de practijk moet worden beproefd en tot leven gebracht. Wanneer men degenen, die haar gebruiken, vrijheid laat, zal de ontwikkeling zich op natuurlijke wijze voltrekken en is de kans op een werkelijk levend vennootschaps- en verenigingswezen het grootst. Hiertegenover telt de kans op misbruik van de rechtsvorm gering, vooral, wanneer men reeds thans er op bedacht is, dat dit misbruik gemaakt kan worden, en men vrijheid voelt er tegen op te treden.

DE INLANDSCHE MAATSCHAPPIJ OP AANDEELEN (I.M.A.) EN HET WESTERSCH GROOTBEDRIJF

DOOR Mr. A. F. J. DE GREVE

Weinig contact tusschen Oost en West.

Het Inlandsche bedrijfsleven op Java ontwikkelt zich ziender-oogen: het kleine bedrijf van den enkeling heeft in vele gevallen een vlucht genomen, die zijn kracht te boven gaat en samenwerking met anderen noodzakelijk maakt.

Samenwerking in tweeërlei zin: in de eerste plaats met andere Inlanders om tezamen meer kapitaal te kunnen bijeenbrengen, meer kracht te kunnen ontwikkelen, en in de tweede plaats samenwerking met het Westersch georiënteerde grootbedrijf, importeurs, banken, etc. ter financiering van het bedrijf, voor zoover dat niet uit eigen middelen kan geschieden.

Aan laatstgenoemde samenwerking hapert nog zeer veel. Het „Westen”, vertegenwoordigd door Importeurs en Europeesche banken, is in het algemeen huiverig zich rechtstreeks met Inlanders of Inlandsche rechtspersonen in te laten. De manier van zaken doen en de opvattingen van den Inlander verschillen nu eenmaal te veel van de Europeesche dan dat de Westerling gemakkelijk met hem omgaat; de Inlander mist ook het aanpassingsvermogen aan Westersche gewoonten, dat de Chinees in zoo sterke mate heeft.

Tenslotte begeeft de Westerling zich niet graag op het terrein van het adatrecht, dat de Inlandsche rechtssfeer beheerscht en dat in de kringen van het Westen — mede door onbekendheid — minder bemind is.

Gevolgen.

Met den groei van het Inlandsche bedrijfsleven werden de bezwaren van het onvoldoende contact tusschen Oost en West ernstiger. In vele gevallen dreigde een overigens behoorlijk opgezet bedrijf te stranden op gebrek aan kapitaal en crediet ter financiering van het bedrijf, voor den aankoop van grond, den bouw van fabrieken enerzijds, voor de financiering van den afzet van het product anderzijds.

Aan deze credietbehoeften kon niet in alle opzichten worden voldaan.

De Algemeene Volkscredietbank financiert in den regel slechts betrekkelijk kleine objecten. Credieten boven f 3.000.— worden door haar in het algemeen niet verstrekt en met de financiering van den afzet van producten bemoeit zij zich in het geheel niet. Credieten tegen onderpand van goederen (voorraadpand) worden door de A.V.B. principieel niet verstrekt. Ook elders is het benoodigde crediet moeilijk te verkrijgen. Uit de gevallen, die zich in de praktijk hebben voorgedaan noem ik één sterk sprekend: een Inlandsche rijstpellerij, waarin ongeveer f 60.000.— was geïnvesteerd, kon practisch nergens crediet verkrijgen, hoewel de fabriek geheel onbezwaard was.

Verbetering; aanhangige ontwerp-Ordonnanties.

De Regeering heeft thans bij den Volksraad een aantal ontwerp-Ordonnanties ingediend, waarvan de strekking onder meer is om aan de bestaande en toekomstige kapitaalsorganisaties in de Inlandsche wereld een hechtere juridische basis te verleenen. Dit is althans het uitgangspunt van de Regeering geweest.

Maar behalve intern, in de Inlandsche wereld, zullen deze ordonnantie ook extern, in de verhouding van de Inlandsche kapitaalsorganisaties tot het „Westen”, nuttig kunnen werken. Het

contact tusschen Oost en West zal er door worden bevorderd. Van dit gezichtspunt uit wil ik de aanhangige voorstellen bezien.

Twee van de ontwerp-Ordonnanties vragen in dit verband speciaal de aandacht, t.w. de „ontwerp-Ordonnantie op de Inlandsche Maatschappij op Aandeelen” (I.M.A.) en de „ontwerp-Ordonnantie op de gerechtelijke vereffening van Inlandsche rechtspersonen”. Alvorens na te gaan in hoeverre verbetering van den bestaanden toestand door deze ontwerp-Ordonnanties kan worden verwacht, dient men onder de oogen te zien, welke moeilijkheden zich thans in de practijk voordoen.

Bestaande moeilijkheden.

Deze zijn, globaal gesproken, de volgende:

1. Onbestemde vrees.

In de kringen van het Westersch Grootbedrijf bestaat een onbestemde vrees om rechtstreeks zaken te doen met Inlanders of Inlandsche rechtspersonen. Men vreest voor moeilijkheden van adatrechtelijken en anderen aard, vaak zonder zich voldoende rekenschap te geven van den omvang der gevreesde bezwaren en vaak zonder zich te realiseeren, dat vele klippen reeds thans met de bestaande middelen kunnen worden omzeild.

De bestaande Inlandsche rechtspersonen, coöperatieve vereenigingen, e.d. doen den Westerling, wanneer het gaat om het drijven van handel, ietwat onwennig aan. Men is huiverig om met coöperatieve vereenigingen soortgelijke zaken als met Westersche Naamlooze Vennootschappen, firma's e.d. te doen.

2. Agrarische verhoudingen.

De Agrarische politiek van het Gouvernement brengt mede, dat Inlandsche rechten op den grond in het algemeen niet mogen overgaan op Europeanen, Chineezzen, etc. Daaruit volgt reeds dadelijk een der belangrijkste moeilijkheden der credietverleening aan Inlanders of Inlandsche rechtspersonen. Principieel zijn Inlandsche grondrechten daardoor immers minder geschikt voor het verleenen van hypothecaire credieten.

Het gewone Inlandsche bezitsrecht is niet vatbaar voor hypotheek. Slechts op gronden, die in z.g. Agrarischen eigendom worden

bezeten, is het mogelijk hypotheek te verleenen. De figuur van den Agrarischen eigendom is echter weinig populair en komt dan ook slechts sporadisch voor. Inlandsch bezitsrecht kan in Agrarischen eigendom worden omgezet, doch in de practijk duurt deze omzetting vrij lang, meestal te lang. En wanneer eenmaal de Agrarische eigendom is verkregen en een hypotheek is verleend, dan is die hypotheek niet gelijk te stellen met een hypotheek op Europeeschen eigendomsgrond: komt het tot een executie, dan brengt het bovengenoemde Agrarische principe mede, dat als regel slechts Inlanders of Inlandsche rechtspersonen op de vendutie kunnen koopen. Alleen zij mogen immers een typisch Inlandsch grondenrecht als Agrarischen eigendom uitoefenen. Men is dus bij executie op een zeer beperkt en in den regel weinig kapitaalkrachtig publiek aangewezen. Het spreekt vanzelf, dat de intrinsieke waarde van een hypotheek op Agrarischen eigendom daardoor ten zeerste wordt gedrukt.

Een bijkomend bezwaar van de figuur van den Agrarischen eigendom is nog dit, dat het begrip zoo weinig leeft in de Inlandsche wereld, dat de erfgenamen van den Agrarischen eigenaar meestal verzuimen de overschrijving van het perceel na den dood van den erflater te doen verrichten, tengevolge waarvan men na enkele generaties niet meer weet aan wie het perceel toebehoort; met alle bezwaren van dien.

3. Bevoegde Rechter.

De importeurs en bankinstellingen, die zaken doen met Inlanders of Inlandsche rechtspersonen, weten, dat zij zich, ingeval procederen noodzakelijk wordt, moeten wenden tot den Landraad, tenzij de Inlander zich heeft onderworpen aan het Europeesche recht. In den regel weet men echter niet of dit laatste het geval is en het is ook niet gemakkelijk zich daarvan op de hoogte te stellen. Bruikbare alphabetische klappers op de namen van Inlanders, die zich aan het Europeesche recht hebben onderworpen, bestaan niet. In de practijk komt het dientengevolge herhaaldelijk voor, dat een Inlander, die als gedaagde voor den Landraad verschijnt, triomfantelijk het schriftelijke bewijs van zijn onderwerping aan het Europeesche recht overlegt en daarmee de onbevoegdheid van den Landraad aantoonst. De eischende tegenpartij heeft dan voor niets kosten gemaakt, die niet verhaalbaar zijn op den Inlander en moet — met aanzienlijk tijdverlies — opnieuw gaan procederen

voor den Residentierechter of den Raad van Justitie. Het is begrijpelijk, dat dit niet bepaald animeerend werkt op het handelsdrijven met Inlanders.

Deze moeilijkheden zijn wel, althans ten deele, te ondervangen b.v. doordat men een schriftelijke overeenkomst (crediet-overeenkomst) met den Inlander sluit en hem zich daarbij laat onderwerpen aan het Europeesche recht, doch dit middel kan alleen baat brengen in gevallen, waarin het de moeite loont om een schriftelijk contract op te maken. In vele gevallen ontbreken daartoe in den snellen dagelijkschen gang van zaken tijd en gelegenheid.

4. Erfrechtelijke moeilijkheden.

Het overlijden van een debiteur van Europeeschen, Chineeschen of Arabischen landaard brengt voor den crediteur vaak moeilijkheden met zich mede. Bij Inlanders zijn deze echter nog aanzienlijk grooter. Het is in den regel reeds moeilijk om precies te weten te komen wie de erfgenamen van een Inlander zijn. Daarbij kunnen zich bovendien nog moeilijkheden van adatrechtelijken aard voordoen. Men denke b.v. aan het geval, dat een der kinderen van den erflater schuldig wordt bevonden aan moord op den erflater en dientengevolge zijn erfrecht verliest.

5. Faillissement.

Het middel van faillietverklaring, dat tegenover Europeesche, Chineesche en Arabische debiteuren kan worden toegepast, ontbreekt ten aanzien van Inlanders en Inlandsche rechtspersonen. Deze kunnen, tenzij zij zich hebben onderworpen aan het Europeesche recht, niet worden failliet verklaard.

Verbetering door de I. M. A.

De beide bovengenoemde ontwerp-Ordonnanties, die op de Inlandsche Maatschappij op Aandeelen (I.M.A.) en die op de gerechtelijke vereffening van Inlandsche rechtspersonen, brengen zonder twijfel belangrijke verbeteringen ten aanzien van de bovengenoemde moeilijkheden.

Bij de bespreking daarvan volg ik dezelfde rangorde als boven :

1. Onbestemde vrees.

In de invoering van de I.M.A. ligt een belangrijk psychologisch moment. De vorm van de I.M.A. lijkt op dien van een Europeesche Naamlooze Vennootschap. Men kan zeggen: de I.M.A. is een vereenvoudigde Naamlooze Vennootschap, aangepast aan Inlandsche toestanden en onderworpen aan het Inlandsche Recht, doch voorzien van zoodanige waarborgen, ook voor niet-Inlandsche crediteuren, dat zij in vele opzichten gelijkwaardig is aan een Europeesche Naamlooze Vennootschap.

De Westersche handel zal er daardoor veel gemakkelijker toe komen handel te drijven met, en crediet te verleen en aan een I.M.A. dan aan een Inlandsche vereeniging of coöperatie.

Hierbij kan het register, waarin de I.M.A. ter Griffie van den Landraad, binnen welks ressort zij is gevestigd, wordt ingeschreven (artikel 7 lid 2), een belangrijke rol spelen. In dit register en in de verdere stukken, die betreffende iedere I.M.A. ter Griffie van den Landraad zullen worden gedepon eerd, kan iedere crediteur onmiddellijk alle bijzonderheden betreffende een I.M.A. naslaan. (Het ligt bovendien in de bedoeling op het Departement van Economische Zaken nog een niet-officieel register ter inzage voor belanghebbenden aan te leggen).

In dit opzicht wordt het den crediteuren zelfs gemakkelijker gemaakt dan bij Europeesche Naamlooze Vennootschappen en Vennootschappen onder firma. In de practijk is het n.l. soms moeilijk om de desbetreffende statuten en firma-acten te vinden, wanneer men niet weet wanneer de acten zijn verleden. Bruikbare, doorlopende alphabetische klappers bestaan daarvan niet. Zoolang hier te lande geen handelsregister wordt ingevoerd, zullen dergelijke moeilijkheden wel steeds blijven bestaan.

Volgens artikel 7 lid 1 wordt de I.M.A. opgericht bij een schriftelijke acte, gesteld in een voor de oprichters verstaanbare taal. Artikel 8 lid 3 bepaalt dat indien de acte is gesteld in een andere taal dan de Nederlandsche, zij aan den Voorzitter van den Landraad moet worden aangeboden vergezeld van een Nederlandsche vertaling, welke zoo noodig door den Landraadvoorzitter zal worden verbeterd.

In den regel zal de acte van oprichting wel worden gesteld in het Maleisch. Voor den Europeeschen handel is dit een bezwaar. De acte van oprichting wordt daardoor minder toegankelijk dan

wanneer zij in het Nederlandsch is gesteld, daargelaten dat het Maleisch zich minder goed dan het Nederlandsch leent voor het opstellen van statuten.

De Nederlandsche vertaling, zooals het ontwerp zich die voorstelt, komt aan dit bezwaar slechts ten deele tegemoet. De memorie van toelichting schrijft daaromtrent: „Bij verschil (tusschen den Nederlandschen en den Inheemschen tekst) geldt natuurlijk het in de Inheemsche taal gestelde origineel”. Men kan dus niet zonder gevaar afgaan op de Nederlandsche vertaling.

Het ware beter een authentieke Nederlandsche vertaling verplicht te stellen. Veel moeilijkheden kan dit niet met zich brengen, nu de acte en de Nederlandsche vertaling onder de oogen komen van den Landraadvoorzitter en het Departement van Justitie. De vertaling zou b.v. kunnen worden gecontroleerd door het Departement en daarna namens den Directeur van Justitie voor de juistheid worden onderteekend.

2. Agrarische verhoudingen.

In dit opzicht bieden de ontwerp-Ordonnanties geen verbeteringen. Een tekortkoming kan men dit echter niet noemen: zoolang de Agrarische Politiek van het Gouvernement ongewijzigd blijft, zal het steeds bezwaarlijk zijn om de geschetste moeilijkheden op Agrarisch gebied te overwinnen.

3. Bevoegde Rechter.

Een der aanhangige ontwerp-Ordonnanties beoogt het mogelijk te maken, dat ook Inlandsche rechtspersonen zich aan het Europeesche recht onderwerpen.

Voor de practijk is belangrijk, dat de I.M.A., die zich aan het Europeesche recht heeft onderworpen, verplicht is de letters O.E.R. (Onderworpen Europeesch Recht) aan haar naam toe te voegen. Daardoor zal men terstond bij het eerste contact met een I.M.A. kunnen weten of men te doen heeft met een al dan niet aan het Europeesche recht onderworpen rechtspersoon, en dus of men t.z.t. eventueel moet procederen voor den Landraad of voor den Raad van Justitie c.q. den Residentierechter. In verband met het bovengezegde aangaande het ontbreken van alphabetische klappers betreffende de onderwerping van Inlanders aan

het Europeesche recht zal het duidelijk zijn, dat deze verplichting practisch van veel belang is.

De onderwerping aan het Europeesche recht heeft geen invloed op de bevoegdheid van de I.M.A. om gronden te bezitten en op hare interne verhoudingen. Voor het Westersch Grootbedrijf hebben deze beperkingen echter geen belang.

Volgens artikel 2 lid 2 van de ontwerp-Ordonnantie op de I.M.A. is het voor de inheemsche bevolking geldende recht (het adatrecht) op de I.M.A., die zich niet aan het Europeesche recht heeft onderworpen, in zijn geheel van toepassing.

4. Erfrechtelijke moeilijkheden.

Deze worden uiteraard geheel afgesneden.

5. Faillissement.

De toestand is thans zóó, dat Europeanen, Chineezzen, Arabieren, Europeesche, Chineesche en Arabische rechtspersonen failliet kunnen worden verklaard, terwijl zulks niet het geval is ten aanzien van Inlanders en Inlandsche rechtspersonen, behalve wanneer zij zijn onderworpen aan het Europeesche recht.

De Regeling op de Inlandsche Coöperatieve Vereenigingen (Stbl. 27 No. 91 artikel 32 e.v.) kent een „ontbinding en vereffening” van Inlandsche coöperatieve vereenigingen onder leiding van den Adviseur voor het Volkscredietwezen en de Coöperatie, doch deze regeling heeft uiteraard slechts een beperkte werking. Practisch gesproken is het derhalve in den regel onmogelijk het belangrijke middel van faillissementsaanvraag tegen een Inlander of Inlandsche rechtspersoon toe te passen.

De aanhangige ontwerp-Ordonnantie op de gerechtelijke vereffening van Inlandsche rechtspersonen brengt in dit opzicht een belangrijke verbetering. De gerechtelijke vereffening is, kort gezegd, een vereenvoudigde vorm van faillissement, aangepast aan Inlandsche verhoudingen, doch van voldoende waarborgen in het belang van crediteuren voorzien.

De practijk zal moeten uitwijzen in hoeverre deze gerechtelijke vereffening aan de verwachtingen zal voldoen, doch men krijgt den indruk, dat de voorgestelde regeling practisch is. Zij komt in hoofdzaak hierop neer, dat op verzoek van één der schuldeischers of op eigen aangifte de I.M.A. (of een andere Inlandsche

rechtspersoon) onder gerechtelijke vereffening wordt gesteld, wanneer zij verkeert in den toestand van te hebben opgehouden te betalen. De vereffening geschiedt door één of meer vereffenaars, die door den Voorzitter van den Landraad worden benoemd. De Voorzitter of een der leden van den Landraad is belast met het toezicht op de vereffening.

De verdere regeling loopt parallel aan de regeling van het Europeesche faillissement, doch is aanmerkelijk eenvoudiger. De positie van den vereffenaar is te vergelijken met die van de Weeskamer, die van den Landraadvoorzitter met die van den Rechter-Commissaris in een faillissement.

De eenvoud der regeling heeft als steeds zijn keerzijde: er zullen zich in de practijk zonder twijfel moeilijkheden voordoen, die buiten de wet om tot oplossing moeten worden gebracht omdat de regeling er niet in voorziet. Naar mijn bescheiden meening is dit bezwaar gering te achten in vergelijking met de voordeelen van den eenvoud. De nieuwe Nederlandsche wet op de N.V. bewijst dat puzzles steeds blijven bestaan, ook bij de meest minutieuze regeling. Vooral bij een materie, die, als de onderhavige, door eenvoudige lieden moet worden gehanteerd, is beknoptheid m.i. een groote verdienste.

Het belangrijkste voordeel van de mogelijkheid der gerechtelijke vereffening is, dat de schuldeischers het recht hebben door het aanvragen daarvan in den gang van zaken — zoo mogelijk tijdig — in te grijpen.

Conclusie.

Het komt mij voor dat de aanhangige ontwerp-Ordonnanties op verschillende punten belangrijke verbeteringen bevatten; verbeteringen, waarvan inderdaad te verwachten is, dat zij gunstig zullen werken op de verhouding tusschen Oost en West.

De figuur van de I.M.A. met de mogelijkheid van gerechtelijke vereffening zal, naar te verwachten is, aantrekkelijk zijn voor importeurs en bankinstellingen wanneer het er om gaat crediet-faciliteiten aan het Inlandsche bedrijfsleven te verschaffen. De constructie van het bedrijf is doorzichtiger, men weet waar men aan toe is en men kan ingrijpen wanneer zulks noodig zal blijken te zijn.

Intusschen hoede men zich voor overschatting van het belang der aanhangige voorstellen. Zelfs de beste wettelijke regeling kan slechts dan volkomen succes hebben, wanneer de maatschappelijke toestanden er rijp voor zijn. En of er inderdaad in de Inlandsche Maatschappij plaats is voor deze nieuwe vennootschapsconstructie, of de Inlander dezen vorm zal weten te gebruiken overeenkomstig zijn bestemming, dat zijn vragen die meer bevoegden mogen beantwoorden, of wat mij betreft onbeantwoord mogen laten, omdat de practijk zelf het antwoord wel zal geven. De Regeeringsvoorstellen verdienen in ieder geval ten volle om in de practijk op hunne bruikbaarheid te worden getoetst.

DE BETEKENIS VAN HET BOSCHBEZIT VOOR DE VER- DERE ONTWIKKELING VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR Dr. W. M. F. MANSVELT

8
Volgens de traditioneele voorstelling van zaken begint de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië pas recht, nadat het Gouvernement door opheffing van het Cultuurstelsel zich terugtrok als producent van landbouwexport-gewassen. Als beginpunt van die ontwikkeling neemt de liberale school als regel 1870 aan, terwille van de in dat jaar tot stand gekomen wetgeving: de agrarische wet en de suikerwet. Deze voorstelling van zaken heeft verscheidene decenniën, generaties welhaast, opgeld gedaan, omdat niemand over voldoende exacte gegevens beschikte om deze bewering te toetsen.

cm
Sedert het Centraal Kantoor voor de Statistiek te Batavia echter begonnen is met de bewerking en publicatie van 19de-eeuwsche statistieken van handel, scheepvaart en cultures, komt meer en meer aan het licht, dat men hier te doen heeft met een veronderstelling, welke in de Indische cijfers, die een weerspiegeling van de economische activiteit zijn, geen steun vindt; met een overschatting dus van de betekenis van wetgeving als agens in de economische ontwikkeling van een land.

De factoren die den export bevorderen en begrenzen.

De ontwikkeling van den export van een land, dus ook van Nederlandsch-Indië, wordt bepaald door veel dieper liggende oorzaken, nl.:

- 1 door de behoefte van de wereld d.w.z. van de groote consumptie-centra aan grondstoffen en voedingsmiddelen,
- 2 door de vraag, of de bewoners van een land ondernemend genoeg zijn om van een geboden gelegenheid gebruik te maken,
- 3 door de mate, waarin zij dat kunnen, in verband met hun productiekosten en de kosten van het vervoer.

Dat zijn de factoren, die aan de ontwikkeling van den export ten grondslag liggen; die het tempo van den vooruitgang, van stagnatie of van achteruitgang bepalen; de factoren, die ook de grenzen stellen aan hetgeen voor verwezenlijking vatbaar is.

Een land kan een vruchtbaren bodem hebben, maar als niemand den landbouw beoefent, speelt zulk een land geen rol in den wereldhandel. Een land kan rijk zijn aan delfstoffen, maar wanneer niemand dat weet en niemand bereid is ze te ontginnen, is de minerale rijkdom geen bron van inkomsten voor de bevolking. Ook kan zich het geval voordoen, dat de bewoners van een land wel actief genoeg zijn, maar dat zij weinig kans van slagen hebben, doordat een ander gebied beter gesitueerd is, door grootere vruchtbaarheid van den bodem, goedkoopere arbeidskrachten of lagere kosten van het vervoer.

De opkomst van Ned.-Indië als plantagekolonie.

Er is een tijd geweest, dat wij, hoewel de wereldhandel zich in stijgende lijn bewoog, van den vruchtbaren kolonialen bodem onvoldoende profijt trokken, omdat geen Nederlander bereid was tot het beleggen van geld in Oost-Indië. Wel had Dirk van Hoogendorp omstreeks 1800 reeds betoogd, dat de landbouwproductie van Java gemakkelijk verveelvuldigd kon worden, maar geen enkele Nederlandsche geldschietster geloofde, dat suiker op Java voortgebracht kon worden tegen een prijs, die concurreeren kon tegen de West, waar men met slaven werkte en vanwaar de

vervoerskosten naar Europa belangrijk lager waren. Voor de West was dan ook Nederlandsch geld beschikbaar, voor de Oost niet. In de West was sedert de 18de eeuw door Hollandsch en Zeeuwsch kapitaal veel geld verdiend in de cultures. De rijke familie Kegge van de Camera Obscura komt niet uit de Oost maar uit de West.

Het Staatsblad was geen beletsel voor de investaties in de Oost, het Regeerings Reglement van 1818 laat handel en bedrijf vrij en bepaalde, dat woeste gronden aan particulieren konden worden uitgegeven, maar geen Nederlander van standing of eenig fortuin maakte er gebruik van ¹⁾. Terwijl de groote Amsterdamsche huizen toenmaals met tientallen millioenen zaten, waarvoor geen emplooi was te vinden, bleven handel en cultures in Indië van nationale belangstelling verstoken. De Oost-Indische koloniën dreigden tien jaren na de teruggave een overzeesch bezit te worden, waarvan wij de nadeelen, de vreemdeling de voordeelen trok. In dien toestand is eerst verandering gekomen door het initiatief van Van den Bosch, die in 1830 de suikercultuur op groote schaal op Java heeft ingevoerd. Het Gouvernement droeg het volle risico van de nieuwe cultuur en heeft jarenlang de verliezen van de eerste experimenten gedragen. Eerst toen het bestaansrecht van de suikercultuur op Java bewezen was en vele contractanten schatrijk repatrieerden, is in Nederland belangstelling voor cultures in Indië ontstaan. Dat beteekent dus, dat een tak van koloniaal bedrijf, waar de Nederlandsche natie honderden millioenen aan verdiend heeft, zijn ontstaan dankt aan de Overheid. Ik heb op deze episode in onze geschiedenis reeds elders gewezen ²⁾, maar het kan geen kwaad dat feit nog eens te onderstrepen in verband met het onderwerp dat heden aan de orde is.

Uit de cijfers van den export van Ned.-Indië, welke in tien jaar tijds verveelvuldigde ²⁾, ziet men duidelijk wat de maatregel van Van den Bosch voor dit land heeft beteekend; een stijging van uitvoer-kwantiteiten in een tempo als zich sedert in de geschiedenis van Nederlandsch-Indië niet meer heeft voorgedaan. (Zie grafiek No. 1).

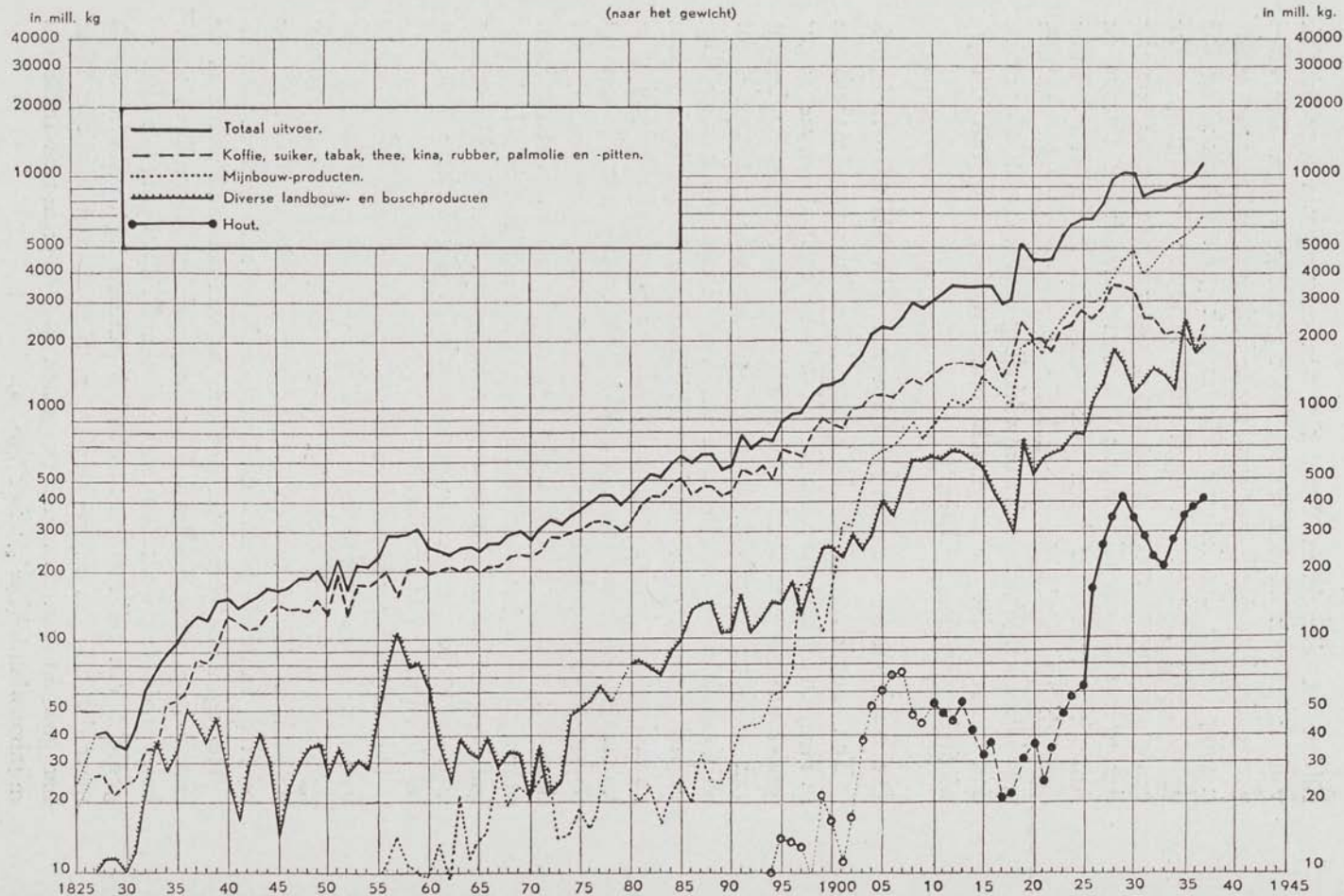
Toen het ijs eenmaal gebroken was, ging de belangstelling van ondernemers ook uit naar andere takken van kolonialen landbouw, als koffie, thee, tabak, kina en in latere jaren ook naar

¹⁾ Zie hierover: De eerste Indische handelshuizen; Mededeeling van het C.K.S. No. 168.

²⁾ Het nationale element in het Indische bedrijfsleven. Rede Vad. Club 10 Dec, 1938; Koloniale Studiën 1939, p. 95 vv.

ONTWIKKELINGSTEMPO VAN DE VERSCHILLENDE BESTANDDEELLEN VAN DEN NED.-INDISCHEN UITVOER

(naar het gewicht)

rubber en oliepalmen. Men ziet den omvang van deze rubriek van export ook na den eersten stoot gestadig groeien. Die groei wordt niet beïnvloed door gewijzigde inzichten omtrent het staatkundig beheer der kolonie. Het is ook geen ontwikkeling die op zich zelf staat en een eigen trend vertoont; de stijging, welke een eeuw lang voortgaat, hangt ten nauwste samen met de behoefte der groote consumptie-centra; dat zijn aanvankelijk Europa en Amerika en in later jaren ook Oost-Azië. Nederlandsch-Indië ontwikkelt zich als plantage-kolonie door de zuigkracht van den wereldhandel. Wanneer die ontwikkeling in den crisistijd afbreekt, dan is dat omdat die zuigkracht ophoudt als gevolg van een gewijzigde wereldconstellatie.

De opkomst van Ned.-Indië als Mijnbouwland.

Ten aanzien van de belegging in mijnbouwondernemingen in Ned.-Indië betoonde het Nederlandsche kapitaal nog veel langer groote terughoudendheid. Wel opende het Regeerings Reglement van 1856 de mogelijkheid voor Nederlandsche onderdanen tot mijnbouwkundige opsporingen in Indië, doch men maakte daar vrijwel geen gebruik van. De Billiton-maatschappij is tientallen jaren lang het eenige voorbeeld van Nederlandsche belegging in kolonialen mijnbouw, en hier gold het een reeds notoir winstgevend object. Voor petroleum is men zich eerst gaan interesseeren, toen deze tak van nijverheid in de Vereenigde Staten al een grooten omvang had aangenomen. Eenmaal geëntameerd, gaat de petroleum-industrie in Ned.-Indië met reuzenschreden vooruit. Hier toont zich de zuigkracht van de wereldmarkt in nog sterkere mate dan bij den grooten landbouw.

De ontginning van goud en zilver, waarvoor omstreeks 't begin van deze eeuw groote belangstelling bestond, is op weinig uitgelopen; ook steenkool blijft een beperkte zaak, maar nieuwe delfstoffen als bauxiet en weldra ook nikkelerts dragen er toe bij Ned.-Indië als grondstoffenland aan beteekenis te doen winnen.

Het agrarisch beeld van den uitvoer van dit land wordt in de laatste jaren overschaduwd door de geweldige hoeveelheid mijnbouwproducten, welke het land verlaten. In 1938 ging het uitvoergewicht van mijnbouwproducten 6 milliard kg te boven, dat is meer dan alle landbouw- en boschbouwproducten bij elkaar. Naar het gewicht van den export gezien is Nederlandsch-Indië een mijnbouwland. (Zie grafiek No. 2).

Deze uitvoer van mijnbouwproducten onderscheidt zich in de laatste jaren van dien van de groote landbouwproducten ook door een geheel andere trend. Door het wegvallen van de helft van de suiker en de restrictie in rubber, thee en kina vertoont het totaal van den uitvoer van agrarische stapelproducten daling en stagnatie, terwijl de uitvoer van petroleum en ertsen crescendo gaat. De samenhang eenerzijds met het streven naar autarkie, anderzijds met den bewapeningswedstrijd is U bekend.

De export van laagwaardige landbouw- en boschproducten.

Hangt de richting, welke de koloniale productie inslaat, dus ten nauwste samen met den aard van grondstoffenbehoefte der groote consumptie-centra, de mate, waarin in die behoefte kan worden voorzien, is een kwestie van kostprijs en vracht.

Voor de petroleum kan men door het gebrek aan openbare cijfers de situatie moeilijk beoordeelen; bij de landbouw- en boschproducten meen ik echter, over een lange periode gezien, verband te mogen leggen tusschen export- en vrachtprijs. Namelijk in dien zin, dat ten gevolge van de daling der vrachtprijzen in de 19de eeuw, laagwaardige producten, die vroeger geen of slechts in geringe mate een handelsartikel waren, ook een kans kregen. Het kan geen toeval zijn, dat de uitvoer van copra, tapioca, vezels, mais en rottan eerst na de opkomst van de stoomvaart en de opening van het Suez-kanaal van beteekenis werd. De vrachtprijs Indië — Holland, welke in het begin van de 19de eeuw f 180.— per last bedroeg, daalde in een halve eeuw tot minder dan de helft. ¹⁾

In grafiek No. 1 ziet men genoemde producten na het jaar 1872 een opwaartsche beweging vertoonen, die nog steeds voorgaat. Deze rubriek van exportartikelen, die in volume vroeger ver bij de stapelproducten ten achter bleef, heeft thans met een uitvoergewicht van 2 milliard kg een zelfden omvang bereikt. (Zie ook grafiek No. 2).

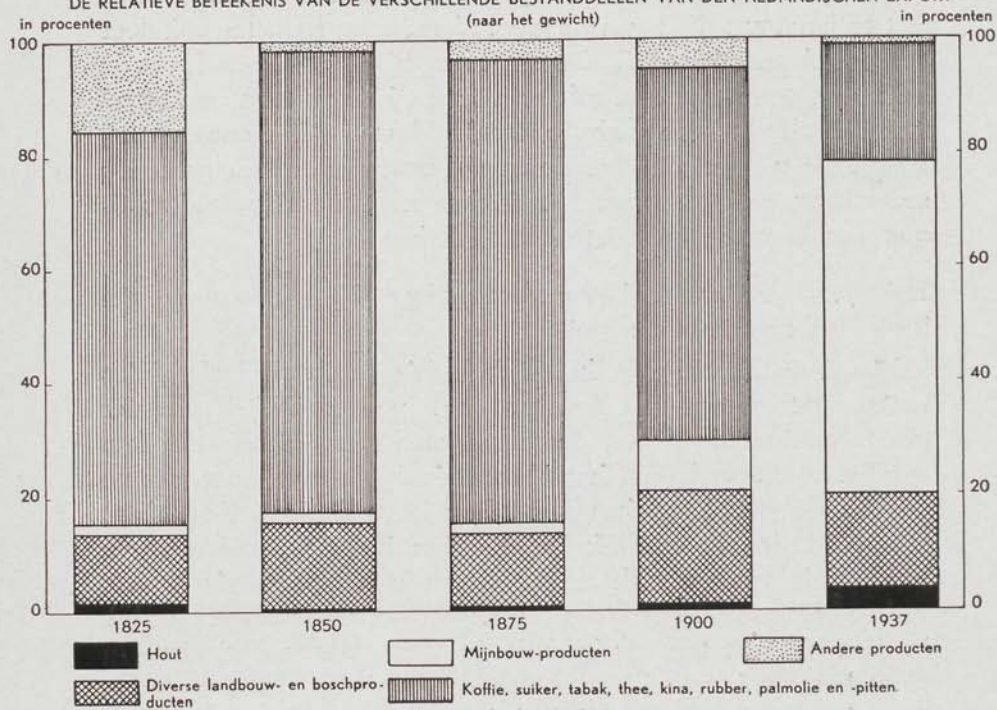
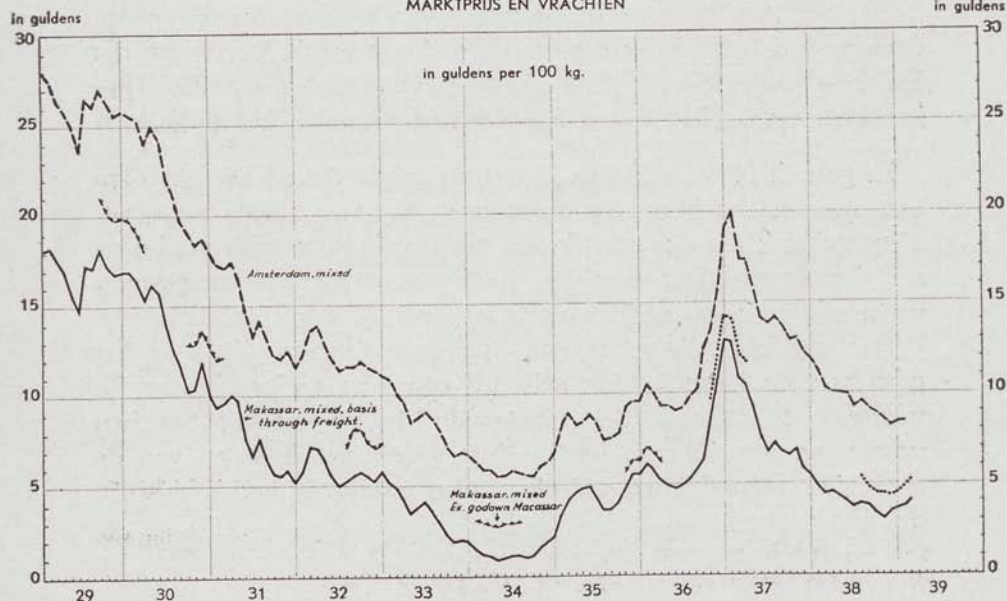
Het merkwaardigste is nog, dat deze uitvoer, die naar het gewicht voor meer dan de helft uit copra en tapioca bestaat ²⁾, voortgaat te stijgen, niettegenstaande de verhouding tusschen vracht en waarde van het product sedert het intreden van de crisis zich aanzienlijk ten nadeele van het product ontwikkeld heeft.

¹⁾ Nadere gegevens hierover in de eerlang verschijnende Mededeeling van het C.K.S. No. 166, Historische prijzen.

²⁾ In 1937 respectievelijk 27% en 24% van deze rubriek.

DE RELATIEVE BETEKENIS VAN DE VERSCHILLENDE BESTANDDEELEN VAN DEN NED.-INDISCHEN EXPORT

COPRA
MARKTPRIJS EN VRACHTEN

Nog veel moeilijker wordt de positie van deze laagwaardige exportproducten, als men de marktwaarde niet vergelijkt met de vracht uit basishavens, maar met den vrachtprijs op door-cognossement uit een meer verwijderd deel van den archipel. De producten krijgen dan te dragen de basisvracht + intersulaire vracht + de kosten van overscheep. Wat dat b.v. beteekent voor copra uit de Tomini-bocht, kan het best geïllustreerd worden door grafiek No. 3.

In 1929 liet de verkoopprijs te Amsterdam na aftrek van de vracht nog een ruime belooning voor den producent; door de geleidelijke daling van de marktwaarde in het centrum van gebruik, bracht de copra in het laagtepunt van de crisis ternauwernood genoeg op, om de vracht te kunnen betalen. Door de opleving in 1937 kwam in de positie tijdelijk verbetering, doch door het terugvallen der prijzen is de verhouding andermaal weinig gunstig geworden.

Het is niet alleen aan laagwaardige Indische producten, dat een dergelijk lot beschoren is, in Australië deed de exporteur van vruchten naar de Londensche markt een zelfde ervaring op. De veilingsprijs te Londen daalde gedurende de crisis zoo zeer, dat de exporteurs nog blij mochten zijn, dat zij van hun organisaties geen debetnota kregen.

Dat Nederlandsch-Indië zonder Staatssubsidie, zonder preferentiele rechten of een kunstmatig binnenlandsch prijsniveau den export van deze artikelen kon blijven volhouden, is niet een gevolg geweest van drastische vrachtverlaging, meer van een ongeëvenaarde daling van den kostprijs. In het bijzonder ver-toonden de bevolkingsproducten een aanpassing aan het wereld-prijsniveau, die alleen mogelijk is in een maatschappij, waar tijd geen rol speelt in de kostprijsberekening.

Ik ben in mijn analyse van den Ned.-Indischen export en de factoren, die dezen beheerschen, zoo uitvoerig geweest, omdat daardoor duidelijk wordt welke vraagstukken aan de orde komen, wanneer men zich bezighoudt met de mogelijkheid van vergrooting van den houtexport door meer intensieve ontginning van ons boschbezit in de Buitengewesten. Het verschiet ook van dit artikel wordt door de drie bovengenoemde factoren beheerscht, nl.:

in hoever heeft de wereldhandel behoefte aan hout,
hoe verhouden onze exploitatiekosten en vrachten zich
tot de te behalen prijzen in de consumptie-centra,
is het Nederlandsch kapitaal of de Regeering bereid zich
meer daadwerkelijk voor dit object te interesseeren.

Omvang van de houtexploitatie in Scandinavië, Canada en de Vereenigde Staten.

Dat het uit een oogpunt van volkswelvaart de moeite waard is zich met dit onderwerp bezig te houden, moge blijken uit hetgeen andere landen van hun boschbezit hebben weten te maken.

Zoo voerde Zweden in 1937 niet minder dan 6.9 millioen metr. ton uit aan hout en houtpulp tot een waarde van 305 millioen gulden, hetgeen een derde was van de totale exportwaarde. Finland exporteerde in datzelfde jaar 9.9 millioen metr. tonnen uit voor een waarde van 93 millioen gulden, wat 58.8% van de totale uitvoerwaarde is. Canada had in 1937 een uitvoer aan hout en houtpulp tot een waarde van ongeveer 200 millioen gulden, terwijl de Vereenigde Staten in genoemd jaar een uitvoer van 186 millioen gulden en een invoer van 156 millioen gulden hadden.

Nog geven deze groote cijfers geen voldoende denkbeeld van wat er op dit gebied omgaat, omdat het alleen de hoeveelheden en de waarden geldt, die over de grenzen gaan. Let men ook op de producties en consumpties, die zich binnen de grenzen afspelen, dan komt men te staan voor astronomische getallen, welke ik U besparen zal. Doch wel wil ik U met eenige cijfers het financieel belang van Canada bij de exploitatie van houtproducten illustreren. Tusschen de jaren 1926 en 1930 bedroeg de jaarlijks voortgebrachte waarde van boschbedrijven, zagerijen, hout-cellulose- en papierbedrijven 582 millioen dollar. Aan loonen en salarissen werd 249 millioen dollar uitbetaald. Het aantal werklieden bedroeg evenveel als het totaal aantal Europeanen in Ned.-Indië en het in die bedrijven geïnvesteerde kapitaal bedroeg meer dan al onze nationale beleggingen in Indië bijeengeteld. ¹⁾ Het kapbare bosch in Canada beslaat een oppervlakte van 98 millioen ha waarvan de waarde in 1934 geschat werd op 1.7 milliard dollar.

¹⁾ Geciteerd door J. W. Gonggrijp in Tectona XXVIII p. 187, ontleend aan Forestfacts, Ottawa, 1934. Volgens het Canada Yearbook 1938 bedroeg het kapitaal in alle houtverwerkende industrieën in 1935 462 millioen dollar.

Met dergelijke cijfers voor oogen mag men zich niet zonder reden afvragen, of wij met een boschbezit in de Buitengewesten van 120 millioen ha en een houtmassa aan zware boomen van 12 milliard m³ ¹⁾ wel de noodige aandacht aan dit object besteed hebben.

Het profijt dat Ned.-Indië tot nu toe trok van het boschbezit.

Wanneer men het profijt wil nagaan, dat Ned.-Indië tot nu toe van het boschbezit trok, dan moet men niet alleen denken aan timmerhout, maar ook aan brandhout, houtskool en plantaardige boschbijproducten, als rottan, gommen en harsen. Bamboe wordt hier buiten beschouwing gelaten. Voorts moet men niet alleen in aanmerking nemen de hoeveelheden en geldswaarden, die in de statistiek van den export naar het buitenland en in die van het intersulaire verkeer voor den dag komen, doch ook rekening houden met het binnenlandsch verbruik. Dit laatste is niet anders dan bij benadering te bepalen. Zoo kan men het binnenlandsch gebruik van timmerhout niet afleiden uit den gecontroleerden houtval, omdat daarnaast een ongecontroleerde houtval van veel grooteren omvang bestaat. Hierbij heb ik dan nog alleen het oog op houtaankap voor nuttige doeleinden. Den grootsten omvang heeft de houtval voor niet nuttige doeleinden, de boschverwoesting door het ladangen en voor ontginningsdoeleinden. Gonggrijp schat de houtmassa, die op deze manier jaarlijks aan ons boschbezit ontvalt, op 10 millioen m³, alleen al aan stamhout van boomen dikker dan 40 cm diameter. ²⁾

Houdt men met al deze doeleinden rekening, dan komt men tot de volgende berekening van den houtval:

Gecontroleerde houtval	
Java (1938)	484.289 m ³
Buitengewesten (1938)	1.023.000 m ³
Ongecontroleerde houtval	
Java	± 1.000.000 m ³
Buitengewesten	± 2.000.000 m ³
door ladangen en ontginning	10.000.000 m ³

¹⁾ Volgens een berekening van Dr. F. H. Endert, Bebossingstoestand en houtvoorraden in Ned. Oost-Indië, Tectona XXVIII, p. 442.

²⁾ Tectona XXVIII, p. 183.

Dit ladangen heeft niet alleen plaats op terreinen die niet voor kap in aanmerking komen, maar eveneens langs rivieren en andere terreinen, die zich voor ontginning leenen. Zoo lang men de z.g. „wildhout“-bosschen (wat op zich zelf al een veelzeggende naam is !) als rommel beschouwt en er niets mee wil doen of kan doen, vormt die boschvernieling alleen een gevaar uit hydrologisch oogpunt; zoodra men echter het bosch heeft leeren zien als een commercieel object, een mogelijke bron van volksinkomen, heeft men te maken met een ontoelaatbare vernieling van nationaal bezit. In de Philippijnen heeft men aan het ladangen dan ook een eind gemaakt. Ned.-Indië dient dit voorbeeld te volgen door het beschikkingsrecht van de bevolking zoodanig te regelen, dat toekomstige generaties niet ongemerkt beroofd worden van een waardevolle bron van inkomen.

Het lijdt geen twijfel, of het profijt, dat Ned.-Indië tot nu toe van het boschbezit in de Buitengewesten getrokken heeft, van meerendeels niet commercieelen aard geweest is.

Gaan wij thans over tot beschouwing van den export, dan blijkt hetgeen aan boschproducten naar het buitenland verkocht wordt, in hoofdzaak te bestaan uit boschbijproducten. Voor 1937 vinden wij de volgende cijfers:

geldswaarde totale uitvoer boschproducten	. . f	13.495.000.—
„ boschbijproducten	. . . . . „	7.413.000.—
„ timmerhout	} Buitengewesten	„ 3.591.000.—
„ luxe- en brandhout		
„ djati timmerhout	. . . . . „	1.739.000.—
„ houtschool	. . . . . „	753.000.—

Vergelijking met de Philippijnen en Britsch Noord-Borneo.

De geldswaarde van het door ons uitgevoerde hout beloopt niet meer dan een half procent van de totale exportwaarde van Ned.-Indië. Nu zal men zeker — en terecht trouwens — een vergelijking van Ned.-Indië met Scandinavië en Canada niet billijk achten. Laten wij daarom liever nagaan wat landen met gelijksoortige wouden als wij in de Buitengewesten bezitten, van hun boschbezit gemaakt hebben.

Hoe groot de binnenlandsche consumptie van de Philippijnen is, kan ik niet opgeven, de export van dit land is daarentegen volkomen bekend.

De Philippijnen voerden in 1937 594.000 m³ aan hout uit tegen Ned.-Indië aan alle houtsoorten tezamen niet meer dan 454.000 m³. De waarde bedroeg 7.8 miljoen pesos, wat gelijk staat met ruim 7 miljoen gulden, tegen wij slechts f 5.1 miljoen. En in kwaliteit en in geldswaarde gaat de Philippijnsche houtuitvoer dien van Indië te boven. Ook daar gaat het om een laagwaardig export-artikel; niettemin maakt de totale geldswaarde van dat artikel voor de Philippijnen 2.3% uit van den totalen export tegen 0.55% bij ons. Gaat men, om de vergelijking des te beter te treffen, uit van de uitgestrektheid van het boschbezit, dan vindt men voor de Philippijnen 20 miljoen hectaren tegen in Ned.-Indië alleen al op de Buitengewesten 120 miljoen hectaren. Beperkt men de vergelijking tot de houtsoort, die het meest gezocht is, dan vindt men in de Philippijnen aan Dipterocarpaceënbosch 13 miljoen ha tegen Ned.-Indië op z'n minst 39 miljoen ha aan bosch, waar deze soort in overwegende hoeveelheden voorkomt. ¹⁾ Bij een gelijken voet van exploitatie zou Ned.-Indië alleen al op grond van deze cijfers minstens 1½ à 2 miljoen m³ kunnen exporteeren.

Vermoedelijk valt bij een meer deskundig onderzoek de vergelijking nog ongunstiger voor ons uit, aangezien de houtuitvoer der Philippijnen volgens de statistieken naar het volume slechts voor 73% bestaat uit roode en witte meranti. De rest is samengesteld uit een reeks van niet minder dan 60 à 70 „wildhout”-soorten. Daar heeft men dus blijkbaar kans gezien aan tal van andere soorten, die bij ons nog alleen maar de vitrines van het Koloniaal Instituut sieren, een commercieele bestemming te geven. Die houtsoorten worden stuk voor stuk in de Philippijnsche statistiek opgegeven naar hoeveelheid, waarde en bestemming.

Men is, dat is niet twijfelachtig, in de Philippijnen heel wat verder gevorderd in de ontginning van „wildhout”-bosschen dan wij. Dat blijkt ook uit het groote aantal zagerijen, uit het feit, dat men niet alleen rondhout uitvoert, maar ook gezaagd hout. Niet minder dan 21% van den houtuitvoer daar te lande bestaat uit gezaagd hout. Dat feit en de merkwaardige verscheidenheid van den uitvoer veronderstellen een groote kennis van het vak en

¹⁾ Ontleend aan Gonggrijp: De potentieele productie van de bosschen in de Buitengewesten; Tectona XXVIII, p. 175 en p. 446 op grond van de opgave van Dr. C. G. G. S. van Steenis.

van de markt en dat vindt bevestiging in de verspreiding van den export over een reeks van landen.

Ook in Britsch Noord-Borneo gaat men al aardig denzelfden kant op. Dat gebied, waarvan wij ternauwernood notitie nemen, voerde in 1937 179.000 m³ aan hout uit, voor een waarde van \$ 2.8 miljoen. In dat land, dat vermoedelijk weinig andere resources heeft, beliep de waarde van den houtuitvoer in 1935 en '36 28% van het totaal, in 1937 bij een belangrijk gestegen rubberuitvoer nog altijd 20%.

Dat wij in de exploitatie van „wildhout” bij deze landen ten achter gebleven zijn, kan moeilijk aan een ongunstigen kostprijs worden toegeschreven, hetgeen blijkt uit een vergelijking van de gemiddelde uitvoerwaarden. Bij het Philippijnsche hout bedraagt die f 12.—, in Britsch Borneo f 16.5 en in Nederlandsch-Indië voor „wildhout” f 6.—. Waarschijnlijk is de hoogere doorsnee waarde van de Philippijnen ten deele een gevolg van den uitvoer van gezaagd hout en van het groote quantum fancy-hout. Vergelijkt men om die reden alleen het hout, dat naar Japan geëxporteerd wordt, dan vindt men voor de Philippijnen een doorsnee waarde van f 7.44; wat op een kostprijs wijst, die eerder iets hoger dan lager ligt dan die van Nederlandsch-Indië.

Zonder twijfel hangt onze achterstand in exploitatie van wildhout samen met de groote, wellicht overmatige aandacht en zorg, besteed aan djati. Bezaten wij geen djati, dan hadden zich reeds lang groote houtbedrijven ontwikkeld op Borneo ten behoeve van het consumptie-centrum Java, op dezelfde manier als de panglons rondom Singapore opgekomen zijn.

Aangezien de binnenlandsche markt van Ned.-Indië in zoo sterke mate verzadigd wordt door djati, is alle aankap in 't groot van wildhout-soorten een kwestie van export en daarmee een vraagstuk geworden, dat de krachten van kleine ontginners te boven gaat.

In hoofdzaak zal men de verklaring van den achterstand moeten zoeken in het feit, dat het ons als natie aan ervaring inzake bosch-exploitatie mangelt, terwijl de Philippijnen door den band met Amerika en de beschikking daardoor over deskundigen op dit gebied, hun lokalen houtaankap en zagerijen om konden zetten tot exportbedrijven. In het algemeen kan men zeggen, bekijkt het Nederlandsche volk boschexploitatie nog met oogen als onze voorvaders de suiker, voordat Van den Bosch er zich mee be-

moeide en zooals zij de petroleum beschouwden, voordat Deterding een wereldorganisatie bouwde op dat product van mijnbouw.

Hiermede bedoel ik niet mij geringschattend uit te laten over hetgeen op het gebied van houtexploitatie in de Buitengewesten reeds gebeurt, doch alleen de stelling te verkondigen, dat wij in nog onvoldoende mate onze aandacht gegeven hebben aan dit nationaal bezit.

Dat wij hier inderdaad met een exploitabel object te doen hebben, blijkt niet alleen uit het succes van de Philippijnen en Britsch Noord-Borneo, maar ook uit de resultaten, welke het particulier initiatief reeds bereikt heeft.

Het particulier initiatief in Nederlandsch-Indië.

Door de verzadiging van Java met djati is de ontginning van de bosschen der Buitengewesten niet op Borneo begonnen; maar op Sumatra in de buurt van een ander groot consumptie-centrum; de panglons ontstonden in de naaste omgeving van Singapore.

In het begin van deze eeuw valt ook de aandacht van het Nederlandsch kapitaal op dit object, thans op bosch aan de Westkust van Sumatra. Dit leidt in 1918 tot een aanpak en zagerijbedrijf op het eiland Simaloer, waarin f 2.3 millioen gestoken wordt. De zagerij schijnt royaal genoeg opgezet te zijn, doch men werkte niet met deskundigen, in Canada of Scandinavië aangeworven, maar met geïmproviseerde Nederlandsche krachten. De aanvoer van stammen uit het bosch schijnt technisch niet goed geregeld te zijn geweest. In ieder geval, men kwam op een te hoogen kostprijs en kon daardoor het product niet kwijt. Marktonderzoek schijnt niet of althans niet in voldoende mate aan dezen opzet voorafgegaan te zijn. In 1923 werd het bedrijf voorgoed stopgezet.

Simaloer is jarenlang in Nederland een afschrikwekkend voorbeeld geweest van belegging in boschexploitatie. Het bleef de volgende jaren dan ook bij kleine en middelgrote bedrijven, waarvan enkele in Borneo.

Nieuwe belangstelling voor hout ontstaat eerst, nadat de K.P.M. in 1932 de Zuid-Afrika-lijn opent en een deskundige in dienst neemt, speciaal voor het onderzoeken en bewerken van de Zuid-Afrikaansche houtmarkt. Toen dit onderzoek bevredigend resultaat opleverde, werd van K.P.M.-zijde ook het initiatief genomen

tot de oprichting van den aankap en zagerij te Noenoekan bij Tarakan. De Zuid-Afrika-markt is namelijk geïnteresseerd bij gezaagd hout.

In dezelfde jaren verschijnen Japanners in Borneo, wat in 1934 aanleiding geeft tot regeling van de houtconcessies. De Japanners bepaalden zich aanvankelijk tot opkoop van hout, thans zijn zij overgegaan tot aankap. De export naar Japan bestaat alleen in rondhout, niet in gezaagd materiaal.

Het Ned.-Indisch wildhout gaat blijkens de handelsstatistiek voor 70% naar Singapore en voor 20% naar Japan, waaruit blijkt dat alle andere destinaties, Nederland en Zuid-Afrika inclusief, zeer gering zijn.

Experimenten en verkenningen van het Boschwezen.

Niet lang geleden is de Dienst van het Boschwezen in overleg met het Koloniaal Instituut begonnen met marketing research door eenige partijen schilhout en dwarsliggers aan te maken om daarmee proefnemingen te doen op de Europeesche markt en eenige andere afzetgebieden.

Behalve een bezoek van den houtexpert van de K.P.M. aan Australië, zijn mij verder geen marktonderzoek en propaganda ten behoeve van Ned.-Indisch hout bekend.

Veel beter dan met het onderzoek naar de afzetmogelijkheden is men intusschen opgeschoten met het boschtechnisch onderzoek. Hoe zonderling het moge klinken, waar is, dat wij tot voor betrekkelijk korten tijd zelf niet wisten, hoe de samenstelling en de densiteit der bosschen op de Buitengewesten was. Thans is de verkenning door proefbanen en opnamen uit de lucht zoover gevorderd, dat van 10 miljoen ha reeds vaststaat, dat deze economisch exploitabel zijn. Op basis van een rendement van $1\frac{1}{2}$ m³ per ha per jaar beteekent dat een potentieele productie van 5 miljoen m³ per jaar. Daarvan wordt reeds geveld door gecontroleerden en ongecontroleerden kap: 3 miljoen m³ per jaar. De productie kan dus met 2 miljoen m³ per jaar vermeerderd worden, zoodra men dit zou willen. De potentieele houtuitvoer der Buitengewesten bedraagt dus $2\frac{1}{2}$ miljoen m³.

De vraag is echter: kan de wereldmarkt een dergelijke hoeveelheid opnemen?

De algemeene vooruitzichten van de wereldhoutmarkt als directief voor aanplant en houtaankap in Ned.-Indië.

Wanneer men om een quantitatief beeld van de wereldhoutmarkt te verkrijgen zich zet aan het verzamelen van statistisch materiaal, bemerkt men alras, dat het volstrekt niet eenvoudig is op dat gebied bruikbare gegevens bijeen te brengen. Ten aanzien van productie en consumptie slaan, voor zoover bekend, de samenvattende cijferoverzichten op ver terug liggende perioden, terwijl de opgaven omtrent het bestand aan ontginbaar bosch zoo wijd uiteenliggen, dat het wel duidelijk is, dat hier van exacte gegevens geen sprake is. Nog wilder zijn de ramingen omtrent den jaarlijkschen bijgroei, welke gelegd worden naast opgaven van den jaarlijkschen houtval. Eenigszins betrouwbaar zijn eigenlijk alleen de gegevens over den in- en uitvoer van hout en houtproducten.

Nu zal men wellicht zeggen, wat doen cijfers over de totale productie en consumptie er ook toe, als wij maar een nauwkeurig inzicht hebben in den huidige omvang der overschotten en tekorten en weten waar die zich voordoen. Tegen dit laatste gezichtspunt valt inderdaad niets in te brengen. Als uitgangspunten hebben wij natuurlijk een overzicht noodig van de actueele handelsbeweging.

Wanneer men echter de vraag aan de orde stelt of er aanleiding bestaat om de exploitatie van het Ned.-Indisch boschbezit op ruimere schaal ter hand te nemen dan thans geschiedt, dan bestaat er alle aanleiding zich eerst grondig rekenschap te geven van de commercieele vooruitzichten in het algemeen van de houtsoorten, waarover Ned.-Indië beschikt.

Hoewel de helft van het boschareaal der aarde in de tropen ligt, bestaan volgens Raphaël Zon ¹⁾ de wereldproductie en -consumptie voor 91% uit zachthout en hardhout, afkomstig van de gematigde zones; dus speelt slechts 9% van het wereldhoutbedrijf zich af in de tropen. In den wereldhouthandel is het aandeel volgens denzelfden auteur nog geringer; 80% bestaat uit zachthout van conifeeren, 18% uit loofhout van de gematigde zones en slechts 2% uit tropische hardhoutsoorten.

¹⁾ Artikel over Forest and Forestry in de Encyclopaedia Britannica 14 ed. 1929.

Zon betoogt aan de hand van historische cijfers, dat de wereld-behoefte aan hout, niettegenstaande het gebruik van substituten en een meer economische aanwending van hout, toeneemt, doordat de behoefte zich in steeds nieuwe vormen voordoet. Volgens hem verdubbelt het gebruik zich in vijftig jaar en zijn meening is, dat het noordelijk halfrond inteert op zijn houtvoorraad. Hij erkent, dat de tropen heel wat meer houtsoorten voortbrengen geschikt voor bouw materiaal dan men vroeger dacht, doch hij acht het onwaarschijnlijk, dat de tropische wouden vooreerst een rol van betekenis in den wereldhandel zullen spelen door het vraagstuk van transport, van werkvolk en het zeer gemengde karakter van den houtopstand dezer bosschen. Bovendien, zegt hij: „In order to dispose in the general market of large quantities „of the less known timbers, particularly those which are more „suited for common lumber and construction, a long process „of education and economic pressure will be necessary to over- „come the established habits and idiosyncrasies of the consuming „nations”. Zijn conclusie is: „The crux of the world's timber „supply problem, during the next two or three generations at „least, lies in the available supplies of softwood and temperate „hardwood forests, especially of the *softwoods*”.

Tegenover deze voor ons gunstige verwachting doet men wijs ook notitie te nemen van de meening van anderen, die de overtuiging toegedaan zijn, dat de steeds betere verzorging der bosschen voor het noordelijk halfrond de mogelijkheid opent om met het aanwezig areaal in de toekomst de behoefte aan zachthout te bevredigen ¹⁾.

Het is voor een leek niet raadzaam in een dergelijk vraagstuk een standpunt in te nemen. Niet tegen te spreken is echter, dat de toenemende productie van pulp, papier en cellulose meer en meer beslag legt op de voorraden zachthout, waardoor landen met houtverwerkende industrieën gedwongen zijn om te zien naar de mogelijkheid van aanvoer van grondmateriaal uit andere bronnen. Voorts is men het er over eens, dat de hardhoutbosschen der gematigde zones geleidelijk verdwijnen, doordat zij staan op gronden, die voor landbouw geschikt zijn.

Welke boomsoort het Boschwezen zal moeten aanplanten, is dus in sterke mate een kwestie van opinie. Alleen het oordeel van deskundigen heeft op dit gebied eenige waarde.

¹⁾ Thorsten Steyffert: Sawn woodgoods Index van Svenska Handelsbanken 1932 p. 62.

Reeds lang is er echter geen verschil van opinie meer over de mogelijkheid tot het gebruik van een groot aantal tropische houtsoorten, dus van den huidige houtopstand van de Buitengewesten, voor tal van doeleinden, waarvoor vroeger alleen pijnhout in aanmerking kwam. Van de Ned.-Indische „wildhout”-soorten valt zeker meer dan de helft in de klasse zachthout. Eveneens is gebleken, dat de wereldmarkt reeds aantrekt en dat er belangstelling is. (Zie grafiek No. 1).

De conclusie is, dat wij te maken hebben met een export, die reeds „en marche” is. Het gaat thans om de verdere ontwikkeling van dit laagwaardige uitvoerartikel en dat is een kwestie van onderzoek van organisatie, van reclame en bovenal van prijzen in verband met de vracht.

Daarmede zijn we aan den zwaksten kant van deze zaak gekomen.

Onze natuurlijke afzetgebieden in verband met het niveau der vrachten.

Laten we den handel in pulp, waarvan ruim 6 miljoen m³ verscheept wordt, als een artikel, waar we niet direct in geïnteresseerd zijn, terzijde, dan is de invoer aan hard- en zachthout van alle landen bij elkaar 35 miljoen m³ per jaar. ¹⁾ Lijkt dat totaalcijfer tegenover een potentieelen uitvoer van Ned.-Indië van 2¹/₂ miljoen m³ een veelbelovend vooruitzicht, minder gunstig wordt de situatie, wanneer men zich realiseert, waar de voornaamste consumptiecentra liggen.

Gesplitst, bedraagt de consumptie:

Engeland	13.3	miljoen m ³
Voornaamste landen in }		
N.- en Midden-Europa }	9.1	„
Middellandsche Zeegebied	2.8	„
totaal Europa (incl. Egypte)	25.2	„
Zuid-Afrika	0.9	„
Vereenigde Staten	2.1	„
Japan en China	2.2	„
Australië	0.5	„
Overige landen	3.8	„

¹⁾ Le commerce international de matières premières et denrées alimentaires 1937, waaraan ook de volgende cijfers ontleend zijn.

Dat beteekent, dat de grootste houtconsumenten 't verst van ons af liggen. Van de totale massa verhandeld hout verbruiken Europa en de Vereenigde Staten 78.6% en onze naaste bureu Australië, Zuid-Afrika, China en Japan maar 10%. Tegenover een totaal houtverbruik van deze laatste landen bij elkaar van 3.6 millioen m³ biedt de verwezenlijking van een potentieelen uitvoer van 2½ millioen m³ een minder optimistisch verschiët.

De groote afstand, die ons van de voornaamste consumptiecentra scheidt, is in twee opzichten een nadeel. Niet alleen kost ons de export naar die landen dus een hooge vracht, maar bovendien is het prijsniveau, doordat de grootste producenten Canada, Scandinavië en Rusland er zoo dicht bij liggen, uiteraard laag.

Juist het omgekeerde en ook weer in beide opzichten is het geval bij Zuid-Afrika, Australië en Oost-Azië. Van die landen zijn de groote pijnhoutproducenten veel verder verwijderd en verkeerén wij in een heel wat betere positie wat de vrachtprijzen betreft. Alleen de Philippijnen en Britsch Noord-Borneo hebben een kleinen voorsprong op ons ten aanzien van China en Japan.

De vrachtprijzen per m³ bedragen naar:

Europa	f 25.—
Australië	„ 20 à 22
Zuid-Afrika	„ 17½
Shanghai (v. Bengkalis)	„ 15.—
Hongkong idem	„ 10.—
Japan (van Borneo)	„ 7.50

Het laatste cijfer heeft betrekking op Japansche charter-schepen, de overige op de vrachtquctaties van lijndiensten.

Het niveau van onze productiekosten.

Nu hangt het verder van onze productiekosten en van het prijsniveau in de landen van verkoop af, of export al of niet bestaanbaar is.

In Japan maakt men voor meranti-dolken f 15.— à f 16.—, wat hier dus een f.o.b.-waarde laat van f 7.50 à f 8.50, wat een waardige winst schijnt te geven.

In Zuid-Afrika heeft de Hr. Burness van de K.P.M. verschillende bestemmingen gevonden voor balau bawang, ijzerhout, lara, marbau en meranti tegen prijzen, die de K.P.M.-vracht kunnen dragen.

Hoe we tegenover de Europeesche markt staan, is eigenlijk nog onvoldoende bekend. Bij een prijs van schilhout van $f\ 37.-$ per m^3 moeten de productiekosten bij de tegenwoordige vrachten beneden $f\ 12.-$ blijven om te slagen. Bij een prijs van $f\ 35.-$ à $f\ 40.-$ per m^3 voor dwarsliggers moet men dat halfproduct voor niet meer dan $f\ 10.-$ à $f\ 15.-$ kunnen aanmaken. Het is echter niet onmogelijk dat de maatschappijen deze vracht nog wel iets kunnen verminderen.

Aldus moet men het vraagstuk stellen. Of men eenige kans heeft, is niet anders dan een eenvoudig rekensommetje, waarbij de marktprijs x en de vracht y is.

Het niveau van x wordt bepaald door de productiekosten van de groote producenten + daar op vallende vracht, verhandelingskosten en winst. Y wordt bepaald door de exploitatiekosten der reederijen. X gaat op en neer als elk ander handelsartikel, y in mindere mate gelijk men zien kan uit de verhouding van de vrachten tot de waarde van copra, cassave en mais. Dit hangt samen met de vele vaste kosten dezer maatschappijen en met de omstandigheid, dat door de crisis de best betalende vracht verminderd is.

Wat dus het vraagstuk in hoofdzaak beslist, is het niveau van onze exploitatiekosten. En in dat opzicht staan wij er zonder twijfel gunstig voor. Uit den prijs te Singapore behaald door de panglongs kan men afleiden, op welk niveau de productiekosten van deze ondernemingen ongeveer ligt. Het rondhout der panglongs brengt $f\ 6.-$ per m^3 op. De vracht per tongkang bedraagt $f\ 1.30$ per m^3 . In de resteerende $f\ 4.75$ zitten dus productiekosten + winst.

Uit het feit voorts dat de marktprijs te Samarinda voor dolken van 4 m en 60 cm middellijn van de houtsoorten kapoer, tempoedau, lempong en kroewing $f\ 4.-$ à $f\ 5.-$ kosten, kan men als leek wel afleiden, dat het arbeidsloon om een grooten boom, van welke soort ook, om te hakken en naar de kust te brengen beneden $f\ 4.-$ à $f\ 5.-$ blijft.

Over de kosten van het zagen heb ik geen gegevens. Uiteraard zal de daardoor ontstane prijsverhooging verschillen naar gelang het artikel.

De vraag, of men aan onzen houtexport een werkelijk grooten omvang kan geven, wordt dus beslist door de vraag, of wij Europa als débouché binnen ons bereik kunnen brengen; of wij de hooge vrachtkosten evenals bij copra, mais en cassave compenseeren kunnen door een excessief lagen productieprijs.

Eén ding kan men a priori dan ook wel zeggen, nl. dat de voet van exploitatie uiterst sober zal moeten zijn. Elk ontginningsbedrijf zal zoo dicht mogelijk moeten staan bij de inheemsche sfeer en zich voor den opzet moeten richten niet naar het djatibedrijf, maar naar de panglongs.

Voorstellen.

Wanneer men een zaak verder wil brengen, moet men niet alleen het *vraagstuk* zoo duidelijk mogelijk stellen, maar ook aangeven in welke richting men zich de oplossing denkt. Ik zal daarom trachten ook dit punt te behandelen.

Eigenlijk is de zaak doodeenvoudig; om te onderzoeken, of men exporteeren kan, moet men het probeeren. Daarvoor heeft men noodig een zakelijk opgezet verkoopapparaat, een beschikbare hoeveelheid hout en de bevoegdheid een klein kapitaal te riskeeren.

Met alle waardeering van het initiatief van het Boschwezen en het Koloniaal Instituut, efficient kan marketing research langs dien weg nooit worden. Het zou mijns inziens ook ongewenscht zijn, dat het Boschwezen zijn veld van werkzaamheden zoover uitstrekt. Dat hoeft ook niet, omdat het Gouvernement reeds over een zeer geschikt apparaat beschikt in het Verkoopkantoor van 's Lands mijnbouwproducten, dat reeds ervaring heeft in het binnen- en buitenlands verkoopen niet alleen van tin maar ook van het laagwaardige artikel steenkool. Dit instituut, voortaan kortweg bij het telegramadres Tinkool te noemen, verkoopt naar verkiezing f.o.b. of c.i.f. De verscheping naar het buitenland geschiedt uiteraard bij voorkeur met een nationale reederij, maar gebonden is Tinkool t.o.v. dit punt niet; wel voor verscheping binnen den archipel op grond van een overeenkomst gebaseerd op het groot-archipel-contract.

Het voordeel van dezen opzet is, dat men den bestaanden Ned.-Indischen houthandel als dien van de Internatio, van de Vejahoma en andere niet in den weg zit, maar tenvolle de gelegenheid geeft zich te ontplooiën, wat dan toch de eindbedoeling is. In het buitenland beperke men zich eveneens tot verkoop aan den groothandel, dus ook daar streve men ernaar zooveel mogelijk gebruik te maken van de bestaande handelsorganisatie.

Een instituut als Tinkool heeft de volle vrijheid voor eigen rekening consignatie-partijen naar het buitenland te verschepen met het doel om uit de gedetailleerde afrekening een duidelijk

beeld te verkrijgen van de resultaten eener transactie en de mogelijkheden van een nieuwe markt.

Men behoeft dus niets anders te doen dan Tinkool dan wel een overeenkomstig opgezet kantoor te outilleeren met deskundigen in het houtvak, om in het bezit te komen van een weinig kostbaar en zakelijk verkoopkantoor. Men is dan in de gelegenheid te profiteeren van de daar reeds bestaande kennis omtrent goedkope vrachtgelegenheden in Oost-Azië en partij te trekken van de vertegenwoordigers, welke dat kantoor reeds in die landen heeft.

Het outilleeren van Tinkool moet ook bestaan in het uitzenden van deskundigen naar de markten, die men nog niet kent, maar bewerken wil. Dat is het allereerste wat men moet doen en dat vooronderzoek moet geschieden op dezelfde voortreffelijke wijze, als de K.P.M. in Zuid-Afrika met succes heeft toegepast. Dat kost uiteraard geld, maar dat moet gerekend worden tot de onvermijdelijke kosten die aan de baet vooraf moeten gaan.

Behalve een verkoopapparaat heeft men ook *hout* noodig, want het gaat er niet om rapporten en testimonia *over* hout te krijgen, maar om *hout te verkoopen*.

Om dat doel te verwezenlijken zal men dus moeten beschikken over :

- 1e. rondhout
- 2e. halfproduct (als dwarsliggers)
- 3e. gezaagd hout in courante afmetingen; en voorts in die dimensies, waarvan men weet, dat er een débouché voor bestaat.

Men zal dus moeten beginnen met een zekeren voorraad op speculatie aan te maken en dien te brengen naar een stapelplaats, die goed gesitueerd is voor de scheepvaart.

In den eersten tijd zal het alleen gaan om kleine partijen, die het best verscheept kunnen worden als gewone lading van bestaande lijndiensten. Pas wanneer de zaak groteren omvang gaat aannemen, komt het verscheppen van volle ladingen naar Europa aan de orde. Voor Oost-Azië levert dat reeds thans geen enkele moeilijkheid op. Dan doet het er niet toe, waar de zagerij en de opslagplaats liggen. In den eersten tijd echter zal de opslagplaats gelegen moeten zijn op een punt, waar de meeste schepen, die vaste routen bevaren, passeeren; waar zij zonder deviatie een partij hout als aanvullende

lading kunnen meenemen. Uit dat oogpunt gezien, is er geen plaats, die zich beter leent dan een punt in de buurt van Singapore. Mijn gedachte gaan dan ook in de richting van een stapelplaats aan een diep vaarwater in het vrijgebied van Riouw in den geest van Poeloe Samboe. Of Bengkalis uit een oogpunt van kostenbesparing dezelfde voordeelen biedt, zonder dat men vervalt in de vervoerskosten van het ruw materiaal, kan door deskundigen nader worden uitgemaakt.

De kosten van den aankap, de zagerij, de opslagplaats, de drooginstallatie en het verkoopkantoor moeten komen voor rekening van den Lande. De opzet moet zoo klein mogelijk gehouden worden, maar van voldoende omvang om tot zoo laag mogelijke productiekosten te komen. Om dat punt vooral niet uit het oog te verliezen, zullen deze Gouvernements-ondernemingen op den voet van een bedrijf moeten worden opgezet. Het zal echter onvermijdelijk zijn, om voor den opzet van zulk een boschbedrijf gedurende den eersten tijd desnoods hoogbetaalde buitenlandsche krachten aan te nemen, op dezelfde wijze als de petroleum-industrie aanvankelijk gebruik heeft gemaakt van buitenlandsche boormeesters.

Het is mijn bedoeling niet een permanent Gouvernements-houtbedrijf te vestigen. Als de zaak eenmaal loopt en bestaansrecht heeft gekregen, kunnen de voortzetting en uitbreiding overgelaten worden aan particulieren. Het hoofddoel van dit Gouvernementeel experiment moet niets anders zijn dan de rentabiliteit van bosch-exploitatie op groote schaal aan te toonen en dit hoofddoel moet niet uit het oog verloren worden.

Wat de kosten van dit experiment zullen bedragen, kan beter door deskundigen geraamd worden; vermoedelijk zal er een bedrag van 2 à 3 miljoen mee gemoeid zijn.

Tenslotte moet ik nog wijzen op een andere urgente regeling van handelstechnischen aard. Voor elken tak van handel is het essentieel te verkoopen op standaardmonster. Om aan het N.I. hout een weg te banen op de wereldmarkt, zal men zoo spoedig mogelijk moeten komen tot het vaststellen van geschikte handelsnamen voor de verschillende houtsoorten, en tot een officieele grading. Aan dien maatregel zal gepaard moeten gaan een verplichte keuring van al het uitgevoerde hout. Dit is uiteraard een taak, die voor het Boschwezen is weggelegd.

De beteekenis van boschexploitatie voor Nederlandsch-Indië.

Een experiment als hier voorgesteld en de daaraan onvermijdelijk verbonden kapitaalsuitgaven acht ik gewettigd, gezien de belangen, die bij de oplossing betrokken zijn.

Het gaat niet alleen om het ontsluiten van een nieuw beleggingsveld voor het Nederlandsch kapitaal, uit een oogpunt van koloniaal beheer is het een aperte wantoestand, dat 66% van den grond in de buitengewesten onbenut blijft. Ook al zou men slechts een laag rendement van het boschbezit krijgen, dan is een stelselmatige exploitatie van het hout der buitengewesten gemotiveerd.

Bij een juiste beschouwing dezer zaak, zijn er twee vraagstukken aan de orde; het eene betrekking hebbende op de toekomst, het andere op het heden.

Het vraagstuk van het heden is: Wat kunnen wij doen met den huidige houtopstand? Het antwoord daarop is, dat dit niet alleen is een vraagstuk van technologisch of chemisch onderzoek, dus een laboratorium- of een museum-vraagstuk, maar een veel levendiger probleem, nl.: Hoe kan men dit hout commercieel rendearend maken?

Dat enkele soorten naar eenige afzetgebieden verkocht kunnen worden, staat reeds vast, doch in welke mate de boomvariëteiten, waarover wij beschikken, commercieel verhandelbaar zijn, is een vraagstuk, dat alleen oplosbaar is, door daadwerkelijk te kappen, te zagen en te handelen.

Als men den tijd heeft en eenige generaties wachten kan, zal dit vraagstuk zich zonder twijfel vanzelf oplossen door de toenemende zuigkracht van den wereldhandel. Wanneer men echter een versnelde economische ontwikkeling beoogt, dan zal men het Ned.-Indisch hout opzettelijk moeten pousseeren. Dan zal men maatregelen moeten nemen in een stijl als Van den Bosch heeft gedaan voor de Javasuiker. Daaraan is uiteraard risico verbonden en dat risico dient te komen voor rekening van de gemeenschap.

Een niet minder belangrijk vraagstuk, maar een vraagstuk betrekking hebbende op de toekomst is: Wat moet men aanplanten? In de beantwoording van dit vraagstuk speelt opinie een groote rol. Men zal zich aan dit vraagstuk echter niet kunnen onttrekken, omdat, zoodra men kapt, ook het vraagstuk van de reboisatie aan de orde komt. Dit vraagstuk is trouwens aan de orde voor de

ontboschte gebieden en het door ladangen verwoeste oerbosch. In het algemeen zijn de bossen, die de natuur ons geschonken heeft, te heterogeen van samenstelling. Wij zullen in dit opzicht de natuur moeten corrigeeren om ons bezit waardevoller te maken en de tropische natuur helpt ons ook weer door een bijgroei, die zeker drie en een half maal zoo snel is als die in de gematigde zones.

Bij dien aanplant gaat het niet alleen om het aankweken van timmerhout, maar tevens om den grondslag te leggen voor toekomstige industrieën van triplex, pulp, cellulose en papier.

Men moet zich in het algemeen tegenover ons boschbezit geheel anders instellen. Men zal het groote publiek — en dat zijn niet alleen de Europeanen, maar ook de Inlandsche wereld — moeten bijbrengen, dat bosch een overjarig *gewas* is, met een omloopstijd langer dan die van koffie, rubber, thee en kina, ja langer veelal dan een menschenleven. Bosch is een kapitaalsbezit van waarde, naarmate men er wat van weet te maken. Een object, dat beschermd moet worden tegen noodelooze verwoesting, dat onderhouden en veredeld moet worden.

Naarmate men er in slaagt het boschbezit rendabel te maken, zal men een nieuwen peiler bouwen onder de Indische economie. Dat bosch-exploitatie een belangrijke bron van inkomen voor de bevolking kan worden, behoef ik niet te zeggen. De waarde van uitgevoerd hout bestaat in hoofdzaak uit arbeidsloon. Uit een oogpunt van volkswelvaart heeft de ontwikkeling van dezen tak van bedrijf nog dit speciale nut, dat zij in het bijzonder ten goede komt aan de tot nu toe economisch misdeelde gebieden van den Archipel.

Economisch er is nog een andere kant, waarop men wellicht te weinig bedacht is, nl. deze, dat de productie van hout in de eerste plaats beteekent productie van scheepsvrachten. Met elk kubiek hout, dat men meer uitvoert, produceert men een vracht, die 2, 3, 4 soms 5 maal zoo hoog is als de geldswaarde van het hout. Wat de scheepsvaartmaatschappijen kunnen verdienen aan houtvrachten, is een veelvoud van het arbeidsloon, dat noodig is voor de voortbrenging van het export-artikel zelf. Het is dan ook geen toeval, dat de K.P.M. zich voor haar nieuwe lijn interesseerde voor hout en dat de grootste Philippijnsche houtzagerij grootgemaakt is door iemand die tevens reeder was.

Maar behalve een economischen, heeft deze zaak nog een politieken kant, nu de versnelde ontwikkeling van de Buitengewesten

zulk een brûlant vraagstuk is. Het is voor ieder, die zich in dit onderwerp ernstig verdiept heeft, wel duidelijk, dat een zeer groot deel van den archipel aan den grooten landbouw voorshands geen enkel verschiet biedt en dat de ontginning van delfstoffen wellicht een minder groote toekomst tegemoet gaat dan men weleens verwachtte. Daarom beteekent de exploitatie van het bosch voorshands het eenige zakelijke object ter verwezenlijking van de gedachte, die ons bezighoudt, wanneer wij denken en spreken over de ontwikkeling van de Buitengewesten.

Het entameeren van het vraagstuk door het organiseeren van den houthandel verkrijgt nog grootere actualiteit, wanneer men zich realiseert, dat, hoe de oorlog in het Oosten ook moge afloopen, een grootscheepsche reconstructie-arbeid eerlang voor de deur staat. Daarvan kan alleen profiteeren degeen, die dan wat aan te bieden heeft.

ONTWIKKELING VAN DEN TIMOR ARCHIPEL

DOOR Ir. L. GEBUIS

De regenval, neerkomende in korte maar hevige buien is vrijwel beperkt tot een korten westmoesson. De regen valt in hoofdzaak van December t/m Maart, met aan de zuidkusten een kleinen oostmoesson-top in Mei—Juni, als gevolg van stuwingsregens, die den verbouw van een oostmoesson-mais gewas mogelijk maken. Droogteperioden in den regentijd komen vaak voor en moeten als inhaerent aan het klimaat worden beschouwd. De oostmoesson is lang en scherp, en doet zich het sterkst gevoelen op de noordkusten van de eilanden. Een droge wind, die daardoor den indruk maakt van koeler te zijn dan werkelijk het geval is, onder invloed van Australië, staat gedurende de eerste helft van den oostmoesson krachtig door. Alles droogt daardoor sterk uit, waardoor de plantengroei practisch stil komt te staan, zoodat het landschap er dor en kaal uitziet. De gemiddeld zeer hooge temperatuur daalt dan, vooral 's nachts, merkbaar. In de tweede helft van den oostmoesson neemt de windsterkte af en wordt de lucht vochtig. De temperatuur loopt dan op en de atmosfeer wordt zeer drukkend, om zoo vrijwel gedurende den geheelen westmoesson te blijven.

Het regenwater komt, in verband met het sterk afgespoeld en weinig begroeid zijn van den bodem, voor een zeer belangrijk deel langs de oppervlakte tot directe afstroming. Sterk wisselende kali-debieten in den westmoesson zijn daarvan het gevolg. Meren, die een gunstigen invloed hebben op den grondwaterstand komen niet voor. Men is dus geheel van den bodem als water-reservoir afhankelijk. Naarmate de afspoeling grooter wordt en

meer regenwater langs de oppervlakte afvloeit en dus minder in den bodem dringt, is het begrijpelijk dat het grondwater-reservoir beperkt is en in capaciteit terugloopt. Met het invallen van den drogen tijd loopen de debieten van kali's en bronnen dientengevolge snel terug om spoedig geheel op te drogen. Aan het eind van den oostmoesson zijn er nog maar weinige die water bevatten.

De onregelmatige korte westmoesson vormt vooral in de noord-kustgebieden met een gemiddelden regenval van 1000 mm (minimum $\pm$ 700 mm) van December t/m Maart, een ernstige belemmering voor een bevredigende productie in den landbouw en de veeteelt. Oogstmislukkingen resp. productieverlagingen komen dientengevolge regelmatig voor. Het resultaat met landbouw en veeteelt bereikt hangt dan ook geheel af van een gunstige verdeling van den regenval in den regentijd. Bij een gunstige verdeling van den neerslag is deze ook in de kuststreken voldoende om bevredigende oogsten te krijgen. Naarmate men hooger in het gebergte komt neemt de regenval toe en neemt de factor gebrek aan regenval door optredende droogteperioden in betekenis af. In het hooggebergte met een regentijd van November t/m April is de gemiddelde regenval $\pm$ 2000 mm en meer.

Op de Timor-eilanden, met een oppervlakte van 63324 km², valt het oppervlak aan bebouwbare vlakten in het niet t.o.v. het totale oppervlak der eilanden. Alle eilanden zijn sterk geaccidenteerd, in het bijzonder de vulkanische — de rij Soembawa, Flores, Adonara, Lomblen, Pantar, Alor; in iets mindere mate de in hoofdzaak uit kalkgesteente opgebouwde rij Timor, Roti, Savoe, Soemba.

De gronden variëren van zware klei- en mergelgronden tot zeer losse doorlatende zand- en grindgronden. De gronden op de hellingen zijn als gevolg van de sterke afspoeling steenachtig, de vlakke-gronden zavelig en in enkele grootere vlakten zwaar. Algemeen zijn de gronden vruchtbaar. De zavelgronden geven de gelijkmatigste opbrengsten, zij het niet steeds de hoogste. Gebrek aan vocht vormt de grootste belemmering voor de verkrijging van bevredigende oogsten doordat, als gevolg van de sterke afspoeling, de gronden niet in staat zijn voldoende vocht vast te houden.

In het Westen is de bevolking in hoofdzaak van Maleischen oorsprong, terwijl in het Oosten de Papoea's overheerschen. Daartusschen vindt men overgangen tusschen deze twee groote groepen, met overal talrijke mengingen van een oudere autochthone bevolking en andere vroeger of later van buiten gekomen volkeren.

Daarmee hangt samen het groote aantal talen en dialecten dat hier gesproken wordt.

De totale bevolking bedroeg in 1930 1.657.376 zielen (tegen 1.113.686 in 1920) of 26.17 per km² (tegen 11.31 per km² voor de Provincie de Groote Oost in 1930). De bevolkingsdichtheid was het hoogst in Maoemere, 73.46 per km², het laagst in Oost-Soemba, 9.63 per km². Flores is het dichtst bevolkte eiland na Roti en Savoe.

Oorspronkelijk was de bevolking in stammen over het land verspreid. De stamindeeling berustte op familieverband. Indien een gedeelte van een stam zich afscheidde om zich elders te vestigen, bleef men het oorspronkelijke stamhoofd erkennen, en trad een zoon of broer daarvan als plaatselijk hoofd op. Het oude verband heeft zich tot op heden kunnen handhaven, hoewel het losser wordt.

Op Soembawa-Bima en deels in de kustplaatsen is de bevolking Mohammedaansch, elders Animistisch of Christelijk.

De bevolking is in het algemeen in te deelen in den adel, den vrijen middenstand en de afstammelingen van de slaven. De laatsten, de groote massa van de bevolking uitmakende, vormen de groep werkenden. De groote massa is in vele streken nog ondergeschikt aan de hoofden, hetgeen een belemmering vormt voor een snelle algemeene ontwikkeling van het land. Als gevolg van diverse invloeden van buitenaf, wordt deze band echter losser, waardoor ruimte komt voor de ontwikkeling van het individu.

De bevolking leeft in gesloten kampongverband, in houten woningen met atap of palmbladeren bedekt, dan wel geheel van dit laatste materiaal opgetrokken.

De bevolking is algemeen vrij goed gekleed. Op Soembawa-Bima worden vrijwel uitsluitend kleeren gedragen van materiaal in de toko's gekocht. Elders worden deze in meerdere of mindere, doch toenemende mate gedragen, al gebruikt men nog hoofdzakelijk kleeren, die men zelf geweven of uit boomschors vervaardigd heeft.

Het keukengerei bestaat uit in de streek gebakken aardewerk alsmede uit plantenmateriaal (kalabas e.d.) gemaakte artikelen, soms met eenig materiaal in den toko gekocht aangevuld.

Terwijl de bevolking van Soembawa-Bima reeds een vrij hoog peil van ontwikkeling heeft bereikt, en zeer gevarieerde behoeften kent, die door aankoop van ingevoerde artikelen bevrediging erlangen, leeft de bevolking op de Oostelijker gelegen eilanden nog zeer primitief en laat de door haar gevoelde behoeften nog practisch onervuld, indien daarin niet voorzien kan worden door product

uit eigen bedrijf afkomstig. De landbouw geeft daarvan een weerspiegeling. Terwijl in Soembawa-Bima belangrijke variaties in de bedrijven worden waargenomen, ontbreken die verder Oostelijk. Het verschil in regenval heeft weinig invloed daarop.

De gronden behooren in eigendom aan de genealogische eenheden waarin de bevolking is verdeeld. De afstammelingen der familiehoofden oefenen namens de gemeenschap het beschikkingsrecht daarover uit, dat o.a. daarin bestaat (bestaan heeft), dat zij de individuele kampongbewoners, gezinshoofden, een stuk grond aanwijzen, waarop zij gedurende een beplantingsperiode gebruiksrechten mogen uitoefenen. Naarmate de ontwikkeling van de bevolking voortschrijdt, vergroeit dit gebruiksrecht langzamerhand tot een beperkt beschikkingsrecht door den gebruiker op den eenmaal door hem ontgonnen nog steeds communaal bezeten grond, om ten slotte langs allerlei overgangen geleidelijk over te gaan in een vorm, die met onzen eigendom overeenkomst gaat vertoonen en waarover de gemeenschap niets meer te zeggen heeft. Dit geldt zoowel voor de bouwgronden (droge en natte) als voor de met opstallen bebouwde gronden, voor welke laatste het proces der individualiseering soms vlugger, maar soms ook veel langzamer verloopt (b.v. in Soembawa-Bima). Zoodra het gebruiksrecht op den grond een vasten vorm gaat aannemen, verkrijgt dit geldswaarde en ziet men het beleend of verkocht worden, waardoor het bestaansrisico voor velen in belangrijke mate toeneemt, en menige vrije tani tot koelie afdaalt.

Het veebezit — runderen, karbouwen, paarden, geiten, varkens (in niet Mohammedaansche streken), kippen e.a. — is vrij omvangrijk en van meer of minder beteekenis voor de voeding, als offerdieren, als bruidschat of als reserve die in geval van nood te gelde gemaakt kan worden. De karbouw wordt gebruikt voor het trappen of ploegen van sawah's en voor transport, het paard als rij- en transportdier. Het grootvee-bezit is in handen van de hoofden en vooraanstaande personen, terwijl een ieder kleinvee bezit.

Het transport van product gebeurt door den mensch, dan wel met draagpaarden of karbouwen.

De handel is van geringe beteekenis. De uitvoer per K. P. M. of met prauwen is gericht op Makassar en Soerabaja. Hij dankt zijn bestaan in hoofdzaak aan de noodzaak van de bevolking om zich eenig geld te verschaffen om belasting te betalen, en om enkele toko-artikelen te koopen. De handel in het binnenland is in hoofd-

zaak ingesteld op ruil van producten en goederen. In de kustplaatsen speelt het geld daarbij een meer of minder belangrijke rol. De groote afstanden over land en het kostbare vervoer over zee vormen een beperking voor de ontwikkeling van den handel. De voornaamste uitvoerproducten zijn copra, katjang idjo, uien en kemiri. De veeuitvoer, sapi's, paarden, karbouwen en geiten, is vooral van belang voor Timor, Savoe, Roti en Soemba.

Behalve op Soembawa-Bima, en de kustplaatsen elders, waar het geldverkeer niet zonder beteekenis is, speelt het geld in de Inheemsche huishouding een beperkte rol.

Terwijl in Soembawa-Bima handelsgewassen een plaats in den landbouw innemen (uien, katjang idjo e.a.), is de landbouw overigens vrijwel geheel gericht op de voorziening in eigen behoeften, de voorziening in voedsel en kleeën. Productieverschillen zijn daarom in hoofdzaak van belang voorzover zij de voedselvoorziening betreffen. In verband met den korten regentijd kunnen op den drogen grond geen twee gewassen per jaar achter elkaar verbouwd worden, behalve in de hoogere bergstreken en aan de Zuidhellingen met o.m. regens. De meest verbouwde gewassen op de droge gronden zijn droge rijst en mais als hoofdgewas, waartusschen één of meer menggewassen als sorghum, djali, diverse katjangsoorten, bataten, cassave, katoen, laboe, enz. worden gezaaid. Waar mogelijk worden klappers aangeplant. Diverse vruchtboomen komen algemeen doch in beperkte mate voor. Plaatselijk treedt een bepaalde soort soms op den voorgrond, als sirkaja op Bima, djerok op Timor. Produceerende boomen op ladangs en in bosschen hebben als regel een individueelen bezitter.

Erfcultuur komt weinig voor en is van geringe beteekenis voor de voedselvoorziening.

Sawahbouw is belangrijk op het eiland Soembawa-Bima, en op Soemba niet zonder beteekenis. Elders komen weinig sawah's voor. De sawahcultuur wordt extensief gedreven. Verbouwd wordt Westmoesson-padi en in den Oostmoesson uien, katjang idjo en mais.

De landbouw wordt als gevolg van de steilheid van het terrein in hoofdzaak op meer of minder sterk hellend, niet bevoeid terrein uitgeoefend. De algemeen gebruikelijke cultuurmethode is de ladang-bouw, met een gebruikperiode van ± 3 , en een braakperiode van 6—9 jaar en meer.

De uitbreiding van de bevolking heeft een korter wordende braakperiode tengevolge, en moet bij een voortgaande toeneming

op den duur tot tegallanbouw leiden, daar het areaal van de bebouw-bare gronden niet toeneemt.

Behalve het ploegen of trappen met karbouwen der sawah's, is practisch alle veldwerk handenarbeid. Het vee speelt bij den ladangbouw vrijwel geen rol. Het beschikbaar hebben en aanwenden van menschelijke arbeidskrachten is dan ook een belangrijke factor in den landbouw. De hoeveelheid grond die iemand met zijn gezin kan bewerken, of de arbeidskrachten die men daarvoor beschikbaar heeft, bepaalt de oppervlakte van het terrein, dat jaarlijks in cultuur is. Evenwel moet daarbij nog rekening gehouden worden met de talrijke te verrichten verplichte diensten en bij te wonen feesten, die vele dagen voor zich opeischen, en de aanwending van arbeid op het veld beperken.

Het zware veldwerk op de ladangs en sawah's gebeurt individueel of gezamenlijk door de mannen. Het lichtere werk is voor de vrouwen. Betaling in geld komt weinig voor.

Alhoewel het openen der ladangs in den drogen tijd kan gebeuren, vormt het vele en zware werk daaraan verbonden, rekening houdende met de te verrichten verplichte diensten, een beperking voor het aanleggen van belangrijk grootere ladangs dan strikt noodig zijn voor de voedselvoorziening.

Indien een ladang aangelegd wordt na een goede bloekar, heeft het wortelstelsel daarvan den grond voldoende geopend om zonder verdere bewerking de gewassen direct te kunnen uitzaaien. Het werk bestaat dan in het kappen en branden van de bloekar. Indien geen bloekar op het veld staat, dus een grasladang wordt ontgonnen, heeft een grondbewerking middels stokken plaats. De zode wordt daarmee gekeerd. In beide gevallen moet nog een pagger om het veld gebouwd worden om den aanplant tegen vee te beschermen, hetgeen, evenals het openleggen van de ladang, veel arbeid vraagt.

Gedurende de bebouwingsperiode wordt verder aan grondbewerking vrijwel niets gedaan. Zoo noodig worden de aanplanten gewied.

Bemesting heeft niet plaats. De humus en asch van de bloekar, of van de ondergewerkte graszode, met de daarin aanwezige zouten uit den ondergrond opgenomen, vormen de eenige bemesting die plaats heeft. De bloekar is dus niet alleen het „grondbewerkings-werktuig”, doch ook de „mestproducent” van den ladangbouwer. Daarnevens is ze nog onkruidverdelger.

De korte regenperiode dwingt om veel product gedurende dien tijd van den grond te halen, waarin men in normale jaren op wonderbaarlijke wijze slaagt. Het plotseling uitblijven of vroeg ophouden van de regens kan oogstmislukking tengevolge hebben. Jaarlijks komt dit plaatselijk en op beperkte schaal voor, om in enkele jaren tot een algemeene ramp te worden, die Overheids-hulp noodig maakt. De cultuur van de gewassen is hierbij aangepast. Vrijwel uitsluitend eenjarige gewassen, met verschillende groeiperioden van planten tot rijpen, worden, tamelijk dicht opeen, gemengd uitgezaaid. Algeheele oogstmislukking van de aanplanten, zooals bij monocultures het geval is, wordt daardoor ondervangen. Door den verschillende groeiduur hinderen de gewassen elkaar weinig in hun groei.

Het oogsten wordt door deze plantwijze over een lange periode verdeeld, zelfs tot ver in den drogen tijd. Daardoor is het mogelijk, dat per familie met de bebouwing van een betrekkelijk klein stuk grond volstaan kan worden om in de voeding te voorzien.

Gewoonlijk wordt het eerste jaar padi geplant, met enkele menggewassen zooals vroegrijpe mais en cajanus cajan. Het tweede jaar is mais het hoofdgewas met diverse menggewassen. Het derde jaar zijn de menggewassen hoofdzaak, waartusschen de mais staat. Daarna volgt de braak. Slechts in het hoogere gebergte en langs de zuidkust is het mogelijk een oostmoesson-gewas te planten.

Het dichtslaan van den grond en het sterk optreden van onkruid, waardoor de opbrengsten sterk terugloopen, is oorzaak dat men zijn ladang verlaat. Voor de onderdrukking van het onkruid en het herstel van de vruchtbaarheid van den grond verlaat men zich op het natuurlijk herstel daarvan tijdens de braak, hetwelk door de ontwikkeling van een goede bloekar wordt bevorderd.

Als gevolg van het ladangen en de extensieve veehouderij, loopt het productie-vermogen van den grond snel terug.

In verband met de schaarsche bevolking en haar gering veebezit kreeg eertijds na een korte gebruiksperiode voor landbouw en veeteelt de niet bevoelde grond gedurende een lange braakperiode gelegenheid zich te herstellen onder invloed van de optredende natuurlijke herbebossing (bloekar). Door een natuurlijke plantencombinatie was de grondbedekking goed, en kon het regenwater in den grond dringen, behoudens wellicht bij zeer zware buien. Het in den grond gezakte water kwam langzamerhand tot afvloeijing en dientengevolge vertoonden kali's en bronnen een

betrekkelijk regelmatig debiet. Tot diep in den oostmoesson bleven ze waterhoudend. Grondafspoeling was als gevolg van de goede begroeiing gering en bleef beperkt tot de in cultuur zijnde ladangs.

Met de uitbreiding van de bevolking nam het grondgebruik toe en werd dus de rotatieperiode van het grondgebruik korter. Als gevolg daarvan nam de vernietiging van de natuurlijke vegetatie toe door kappen en branden t.b.v. den ladangbouw en de veeteelt. Volledig herstel der begroeiing gedurende de korter wordende braakperiode bleef dientengevolge meer en meer achterwege, te meer, omdat de zich uitbreidende veestapel van den braak liggenden grond steeds meer terrein noodig had om te grazen, en als gevolg van het daarop branden voor veeweide en jacht. Het openleggen voor beplanting en de onvoldoende begroeiing van den braakliggenden grond in het geaccidenteerde terrein waren bij de zware buien die in den korten westmoesson vallen, bevorderlijk voor de afstroming van een deel van het regenwater langs de oppervlakte van de hellingen. Het water stroomt dan onbenut naar zee, inplaats van in den grond te dringen en direct of indirect in een regenlooze periode beschikbaar te zijn voor de ontwikkeling van de cultuurgewassen e.a. Losse humusrijke grond van de bouwvoor wordt daarbij door het afstroomende water meegevoerd. De bouwvoor wordt daardoor dunner, de opname-capaciteit voor water neemt af en de grond wordt dus droger. Dientengevolge neemt eenerzijds de mogelijkheid tot een snel en bevredigend herstel der begroeiing af, anderzijds wordt de voorwaarde voor afstroming van toenemende hoeveelheden regenwater langs de oppervlakte gunstiger, waardoor de afspoeling van de bouwkruijn toeneemt.

Hoe snel de bodemvernieling door watererosie kan gaan, blijkt o.a. uit een groot aantal afstroomingsproeven door het Boschbouw-proefstation te Buitenzorg sedert 1932 op Java genomen in verschillende streken met verschillend klimaat, op verschillende gronden en bij verschillende begroeiingstoestanden ¹⁾. Daarbij is tot op medio 1938 gebleken, dat de afstroming, afhankelijk van de helling van het terrein, grondsoort en hevigheid van de buien, grootendeels afhankelijk is van de dikte der strooisel-laag of de dichtheid der kruidenvegetatie, welke beide in den regel weer

¹⁾ Bovengrondsche afstroming en erosie op Java — Dr. Ir. Ch. Coster — Landbouw 14e Jaargang 1938.

afhankelijk zijn van de bovenstaande vegetatie. Ook het vochtgehalte van den grond en de schok waarmee de druppels op den grond vallen, zijn hierbij niet te verwaarlozen factoren.

Het gunstigst tegen afstroming en erosie functioneert het gemengde oerwoud, minder gunstig werken vegetaties van pollengrassen, terwijl op geheel kale gronden de afstroming en erosie het grootst zijn.

De talrijke proeven en waarnemingen leerden, dat op goeden boschgrond de afstroming slechts 1 à 2% van den regenval bedraagt, dus practisch nihil is; bij het ontblooten van den grond steeg de afstroming tot 25 à 50% van den regenval, de erosie tot 5 à 12 kg per m² per jaar. Een erosie van 5 à 12 kg per m² per jaar, neerkomende op een grondlaag ter dikte van 5 — 12 mm, lijkt op het eerste gezicht niet zooveel, maar als men zich realiseert, dat de teeltlaag, waar het tenslotte om gaat, gewoonlijk slechts een paar decimeter dik is, nemen deze cijfers schrikbarende afmetingen aan en wordt het verklaarbaar, hoe door ladangbouw, gepaard of gevolgd door geregelde veeweide en brand, een mooie grond in eenige tientallen van jaren vernield kan worden. Een aan erosie onderhevige grond verliest in één jaar door grondafspoeling meer aan plantenvoedende stoffen dan oogsten gedurende 20 achtereenvolgende jaren aan dien bodem onttrekken.

Indien bij afvloeiing de stroomsnelheid verdubbelt, b.v. van een toenemende hoeveelheid water, die langs een helling tot afstroming komt, wordt het erosie-vermogen daardoor 32 maal zoo groot, en de stroom is daardoor in staat bodemdeeltjes, die 64 maal zoo groot zijn, te transporteerén. Water, belast met klei en zand, heeft een grooter soortelijk gewicht en kan daardoor grooter deeltjes transporteerén dan helder water, terwijl bovendien het uitspoelend vermogen er grooter van is tengevolge van het getransporteerde materiaal. Het langs de helling afvloeiende water doet derhalve, naarmate de aflopende waterlaag in dikte toeneemt, de afspoeling van de bouwvoor toenemen.

De toenemende afvloeiing langs de oppervlakte van den regen heeft een verhoogde waterconcentratie in de afvoeren tengevolge. Verwoestende bandjirs ontstaan daaruit met alle directe en indirecte nadeelen van dien.

Door waterconcentratie neemt de stroomsnelheid toe, en daarmee het erodeerend vermogen, met als resultaat dat de afvoeren verdiepen en verbreedén, zoodat diepe geulen en ravijnen gevormd worden. Deze verdieping heeft tot gevolg een toenemende

ontwatering van de gronden langs de geulen en ravijnen en dientengevolge ook van hoogerop gelegene.

Door de afnemende hoeveelheid regenwater die in den grond zakt en de toenemende ontwatering komt de grondwaterspiegel bij voortduring lager te liggen, met als gevolg het steeds vroeger opdrogen van bronnen en een lageren waterstand in de rivieren in den regenloozen tijd. De uitdroging van den grond neemt door een en ander toe, zoodat, mede in verband met den langen oostmoesson, alleen droogte-resistente planten zich kunnen handhaven. De begroeiing wordt daardoor ijler en het land krijgt dientengevolge bij voortduring een meer dor en kaal aanzien.

Als gevolg van de uitdroging van den grond en de ijler wordende begroeiing, krijgen de krachtige oostmoessonwinden vat op den bodem en gaat ook de wind-erosie toenemend deelnemen aan de vernietiging van de bouwvoor.

Is de bodemvernieling eenmaal begonnen, en worden geen maatregelen daartegen genomen, dan verloopt het proces in steeds sneller tempo, tot een evenwichts-toestand is bereikt waarbij het oergesteente of harde lagen aan de oppervlakte zijn gekomen met geen of een zeer spaarzame begroeiing, en waarvan alle nieuw verweringsmateriaal spoedig tot afspoeling komt.

Met het voortschrijden van de erosie heeft herontginning van ladangs op steeds schaarscher begroeide gronden plaats met steeds dieper uitdrogende en dunner wordende bouwkuin. De afspoeling van de bouwvoor leidt dientengevolge tot een voortdurend afnemende productie-capaciteit van den bouwgrond, zoodat voor een zelfde hoeveelheid product een steeds grootere oppervlakte moet worden ontgonnen, met als gevolg een toenemende behoefte aan vrijen grond, een toenemenden landhonger. Door bemesting en bevloeiing kan dit niet worden verholpen, want het essentieele is niet dat alleen het water en het voedsel uit den grond verdwijnen, doch dat de grond zelf wegspoelt met het vocht, voedsel, humus, micro-organismen en al wat bijdraagt tot de productiviteit van den grond. Naarmate de productie-capaciteit van den bouwgrond terugloopt, nemen de oogsten af, terwijl mede in verband met den ongelijkmatigen regenval, de verbouw der landbouwgewassen met steeds grooter risico gepaard gaat. Oogstverliezen van meer of minder omvang treden dientengevolge regelmatig op en nemen in omvang toe. Het land wordt daardoor op den duur ongeschikt voor de

uitoefening van den landbouw en komt dan alleen nog voor veeweide in aanmerking. Bij het niet rationeel beweiden, en dit laat thans alles te wenschen over, wordt het land ook voor weidegrond meer en meer ongeschikt, het vee groeit minder goed, en wordt gevoeliger voor ziekten.

De optredende oogstverliezen hebben tot gevolg dat, afhankelijk van de mate waarin zij optreden, aan het eind van den oostmoesson—begin regentijd, een meer of minder scherp gevoelde voedselarme periode optreedt, de zgn „patjeklik” of „lapar biasa”-tijd.

De moeite voor de bevolking om zich dan voedsel te verschaffen door het zoeken van boschproducten, is grooter dan eenige meerdere zorg, besteed aan het onderhoud van den bodem en van den daarop voorkomenden aanplant. Bovendien is van een goedverzorgden bodem een betere kwaliteit voedsel te bekomen, hetgeen den gezondheidstoestand, en daardoor de arbeidscapaciteit, van de bevolking ten goede komt.

De mate waarin erosie optreedt, heeft derhalve een belangrijken invloed op de richting waarin de landbouw en de veeteelt zich ontwikkelen, en aldus op den meer of minder goeden gang van zaken in de bedrijven. Het erosie-proces, als gevolg van primitieven ladangbouw en veeteelt, vormt daardoor een bedreiging voor de economische ontwikkeling van het land, en tot op zekere hoogte van het bestaan van de bevolking.

De ladangbouw, waarbij aan bodemverzorging niets wordt gedaan, moge tot op zekere hoogte te verdedigen zijn voor andere streken met een schaarsche bevolking, doch met een ruimen regenval, zoodat na het verlaten der ladangs in verloop van korten tijd een natuurlijke gesloten herbegroeiing ontstaat. Voor den Timor-archipel met zijn langen en drogen oostmoesson is het echter een van de ergste vormen van rooibouw, die men zich denken kan. Hetzelfde kan gezegd worden van de primitieve veehouderij t.o.v. de veeweide.

De Timor Archipel is een landbouw- en veeteeltgebied en zal dat blijven.

De bodem is het erfdeel van de bevolking tot in de verste toekomst. Dit rechtvaardigt een bemoeienis van de Overheid om grondvernieling door den tijdelijken individueelen grondgebruiker tegen te gaan of te voorkomen, opdat de schier onoverkomelijke moeilijkheden, waarvoor men zich elders bij een zich uitbreidende

bevolking ziet geplaatst tengevolge van een ver voortgeschreden bodem-vernieling, hier spoedigst worden ondervangen.

De overheidsbemoeienis zal moeten bestaan eenerzijds in het voeren van propaganda onder de bevolking m.b.t. maatregelen die genomen kunnen worden om grondvernieling te voorkomen, het gebruik van bevoeiingswater bevorderen, de ontwikkeling van de gevolgde landbouwmethoden in de hand werken e.a., bij de uitvoering waarvan zoonoodig Overheidshulp en -steun verleend moeten worden; anderzijds, voorzover zulks op principieele punten noodig geacht wordt, het vaststellen van dwingende regelingen, die hetzelfde doel beoogen en aan de hand waarvan de uitvoering van de gepropageerde maatregelen kan worden gevorderd.

Getracht moet worden het gestelde doel te bereiken door bij voortduring te streven naar de meest economische aanwending van de arbeidskracht van den tani. Het transport van geteeld product is daarbij mede een factor, die moet worden bestudeerd bij de overweging of iets nieuws kan worden gepropageerd. Kapitaalsuitgaven, welke eenig risico met zich brengen, mogen daaraan hoegenaamd niet verbonden zijn. De kosten, verbonden aan de in te voeren cultuurmaatregelen, zullen daardoor gering zijn. Dit is een dwingende eisch in verband met het risico van den aanplant en de, in geld uitgedrukt, betrekkelijk geringe waarde van de te bereiken oogstvermeerdering. Intensivering van den landbouw is echter niet mogelijk, tenzij de verbruikers een vast gebruiksrecht op den grond hebben.

Alhoewel de kali's typische bandjir-kali's zijn, welke slechts beperkte mogelijkheden voor bevoeiing bieden, moet, waar zulks rationeel is, gestreefd worden naar een rendabele aanwending van het beschikbare water, zoodat de te gebruiken debieten niet onbenut in zee stroomen. Zoonoodig zal de overheid moeten overgaan tot uitvoering van technische verbeteringen in de vele bestaande bevolkings-bevoeiingsgebieden, alsmede tot den aanleg van nieuwe werken, waar daaraan behoefte bestaat. De invoering van goed uitgewerkte waterschapsreglementen, waaraan streng de hand wordt gehouden, is mede een dringende eisch, zoowel voor bestaande als nieuw aan te leggen bevoeiingen.

Met de uitbreiding en verbetering van bevoeiingen neemt de bebouwing van droge gronden af, hetgeen aldus leidt tot een beperking van de bodemvernieling.

De intensiveringsmaatregelen, beoogende het beperken van de grondvernietiging en daardoor bevordering van de bodemvochtreserve zijn, door het tegengaan van grondafspoeling, gericht op het behoud en doen ontstaan van een dikke humusrijke bouwvoor, waarin het regenwater tot een steeds belangrijker deel kan worden opgenomen en vastgehouden. Het nut van het vallende regenwater zal daardoor toenemen, omdat meer water zoowel direct als indirect ter beschikking komt voor den groei der gewassen in droogteperioden. Deze maatregelen bewerken, dat het oogst risico bij de bestaande cultuurmethoden wordt verminderd. De resultaten van de uitvoering ervan komen eerst langzamerhand ten volle aan het licht. De maatregelen omvatten de propaganda voor terrasseering van bouwgronden, tegengaan van noodeloos branden, kunstmatig bloekarherstel op niet in gebruik zijnde ladangs, aanplanten van levende paggers om ladangs en erven, verbeteringen van veeweide, instellen van landbouwgrondreserves en boschreserveering. Deze maatregelen worden door de bevolking op primitieve wijze deels en plaatselijk thans reeds toegepast, daar de nadeelen aan de afspoeling verbonden haar niet geheel ontgaan zijn. Een al deze maatregelen omvattende grondbeschermingsregeling met dwingende voorschriften moet zoo noodig de tenuitvoerlegging daarvan algemeen mogelijk maken of bevorderen. Losstaand van andere noodzakelijk maatregelen bestaan en worden reeds in toepassing gebracht bepalingen met betrekking tot boschreserveering. Deze moeten echter als een onderdeel in bedoelde algemeene grondbeschermingsregeling worden opgenomen. De uitvoering van de noodig geachte maatregelen bevordert den overgang van den ladangbouw naar de tegallancultuur.

De propaganda voor de ontwikkeling van de gevolgde landbouwmethoden is gericht op directe resultaten, n.m.l. de verkrijging van hoogere opbrengsten per oppervlakte-eenheid. Toepassing van betere cultuurmethoden op niet bevoelde gronden volgens het dry farming-systeem (op primitieve wijze thans plaatselijk reeds door de bevolking in toepassing gebracht), hetgeen mogelijk gemaakt wordt door het gebruik van betere werktuigen, gebruik van stalmest en groenbemesters, zal tot het beoogde doel voeren. De toepassing van deze maatregelen leidt tot de omzetting van de ladangcultuur in tegallanbouw. De bloekar als „grondbewerkingswerktuig” en „mestproducent” van den tegallanbouwer moet

daarbij vervangen worden door sapi's als trekkracht voor ploeg en egge, en als mestproducent.

Met nadruk moet erop worden gewezen, dat het gebruik van kunstmeststoffen beslist moet worden afgeraden (in verband met de daaraan verbonden relatief groote kapitaalsuitgaven), daar het oogst risico door tekort aan vocht, ziekten en plagen e.a. te groot is.

Het verkrijgen van een maximalen oogst hangt mede samen met de physische, chemische en biologische werkzaamheid van de cultuurplanten. Behalve aan intensieveering van het ladang- en sawah-systeem, moet daarom aandacht besteed worden aan de cultuur en de selectie van (droogte-resistente) voedsel- en handelsgewassen. Voor de droge gronden zijn vooral zulke van belang, die ook in den oostmoesson nog product leveren. Invoer van droogte-resistente gewassen uit even droge of drogere streken met overeenkomstige intensiteit van cultuur moet worden bevorderd.

Dat onder deze groeivoorwaarden overjarige gewassen, die in hun opbrengst minder beïnvloed worden door een plotselinge droogteperiode, de aandacht verdienen is begrijpelijk. Bovendien geven ze weinig werk, zoodat men er bijna alleen van behoeft te oogsten.

Behalve aan den verbouw van eenjarige gewassen, moet dan ook aandacht geschonken worden aan den aanplant van boomen als voedsel- en handelsgewas. Om dezelfde reden, en in verband met het gebruik van vee als trekkracht en mestproducent, moet de veeteelt bevorderd worden. Onderzoekingen naar de verpleging van de weidegronden moeten leiden tot rationaliseering van de veehouderij, met den landbouw in eenigerlei vorm tot een gemengd bedrijf vereenigd.

In het belang van de welvaart van de bevolking is het in de eerste plaats noodzakelijk, dat de voedselvoorziening veilig gesteld wordt. Wanneer de prijzen van de exportproducten sterk dalen of de export stagneert, dan kan zonder eenig bezwaar de aankoop van toko-artikelen die uit de opbrengst daarvan worden aangeschaft, worden ingekrompen of gestaakt. Op de voedselvoorziening behoeft het verloop van de prijzen en van den export geen invloed te hebben, indien de ontwikkeling van den voedsellandbouw in de eerste plaats verzorgd wordt. Anderzijds stelt geldelijk inkomen uit exportproducten bij mislukking van voedselgewassen

de menschen in staat voedingsmiddelen aan te koopen en verschaft hun daarbuiten de noodige middelen om hun algemeene levensvoorwaarden te verbeteren. De bevordering van de teelt van producten geschikt voor export moet daarom niet verwaarloosd worden, al staat ze op de tweede plaats. Aldus komt de bevolking in een stabiele en sterke economische positie te staan, waarbij de kans op hongersnooden tot het uiterste is beperkt.

De waardeverhoudingen in den ruilhandel zijn weinig goed uitgebalanceerd. De landbouwproducten maken ten opzichte van de tokowaren als regel een veel te lagen prijs. Het is daarom van belang de geldhuishouding te bevorderen, opdat een redelijker onderlinge waardeering zal ontstaan.

De maatregelen tot intensivering van den landbouw, gericht op een geleidelijke ontwikkeling van de bestaande werkwijzen e.a., moeten zich baseeren op wetenschappelijk onderzoek. Met groote bedachtzaamheid moeten de bereikte resultaten worden gepropageerd en in toepassing gebracht.

KLEINHANDELSONDERWIJS

DOOR Dr. T. S. G. MOELIA

§ 1. Wenschelijkheid van handelsonderwijs voor de bevolking.

Handelonderwijs, mits practisch ingericht en zich aansluitend bij den handel in grootere of kleinere gebieden, die voor betrokkenen economisch te overzien zijn, is voor de Inheemsche bevolking van groote waarde. Wanneer dit onderwijs naar inhoud en uitvoering den in vele kringen nog heerschenden tegenzin in den handel tot daadwerkelijke belangstelling vermag te stimuleeren, waardoor steeds grootere groepen van jongelieden hun bestaan in den handel zullen zoeken, dan is daarmee een goede stap gedaan in de richting van de ontwikkeling van een Inheemschen middenstand. Naast deskundige handelsvoorlichting behoort het verschaffen van practisch en eenvoudig handelsonderwijs ongetwijfeld tot de nuttige overheidsmaatregelen, die de economische kracht in de Inheemsche sfeer kunnen verhoogen.

De gedachte om door middel van handelsonderwijs de Inheemsche bevolking de voorwaarden te verschaffen zich economisch te verheffen, is niet nieuw. In haar bewusten vorm is zij het eerst geponeerd in de „ethische” periode van onze koloniale poitiek als reactie op de weinig gunstige economische positie, waarin de bevolking, inzonderheid op Java, in het begin dezer eeuw verkeerde. Men kon nu eenmaal niet volstaan met het constateeren van verschijnselen als algemeene laksheid van den Javaan, volslagen gebrek aan economischen zin en andere fatale volksgebreken meer, zonder tegelijk de middelen aan te geven, die tot verbetering zouden kunnen voeren.

Aldus deed Mr. Abendanon, de toenmalige directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in zijn Nijverheidsnota van 1904. Hij vond

overal een weinig ontwikkelde voorkeur voor het handelsberoep bij de bevolking, die hij naast de machtige mededinging van Vreemde Oosterlingen als de voornaamste reden van de achterlijkheid van den Inheemschen handel beschouwde. Als een belangrijk middel om den handel meer in handen van Inlanders te brengen prees hij aan het scheppen van gelegenheid voor eenvoudig handelsonderwijs. ¹⁾

Zoo ook de Mindere Welvaart-Commissie, die een diepgaand onderzoek heeft ingesteld naar de oorzaken van den achteruitgang van de welvaart op Java in 1904—1905 en zeer onder den indruk kwam van het gemis aan handels- en ondernemingsgeest bij den Javaan. Zij wijdde zelfs een afzonderlijk deel van haar omvangrijk rapport aan de psychische en sociale oorzaken van deze economische achterlijkheid, waarin zij kenners van het Inheemsche volksleven aan het woord liet. Als middelen ter verbetering werden door haar o.a. aanbevolen ²⁾: degelijke huiselijke opvoeding, karaktervormend onderwijs aan de verschillende maatschappelijke klassen, voordrachten, publicaties, ambachts-, landbouw-, huisvlijt- en handels-onderwijs, hoewel dit laatste in de aangehaalde opsomming niet uitdrukkelijk genoemd is, doch wel in een ander verband. ³⁾

De latere verslagen, die betrekking hadden op den economischen toestand van Ned-Indië (het Welvaartsrapport van 1924), van Java en Madoera (Meyer Ranneft-Huender 1926) en de Buitengewesten (Van Ginkel 1929), bevatten geen positieve aanbevelingen t.a.v. de wenschelijkheid van handelsonderwijs voor de bevolking. Eerst de Commissie voor den Inheemschen Middenstand, ingesteld in 1929 onder voorzitterschap van het latere lid van den Raad van Ned.-Indië, den heer Djajadiningrat, wijdde aan deze kwestie opnieuw aandacht. Na er op gewezen te hebben, dat het den Inheemschen middenstand behalve aan onvoldoende algemeene kennis ook aan vak- en handelskennis ontbrak, concludeerde de commissie in haar niet gepubliceerd rapport van 1931, dat het handels- en nijverheidsonderwijs voor dien middenstand ten eenenmale ontoereikend was. Met klem beval zij daarom de bevordering van onderwijs in den kleinhandel aan en kwam daarmee geheel in de lijn van de Holl.-Inl. Onderwijscommissie, die dit onderwijs echter meer zag als een middel ter verhooging van de practische waarde van het standaardonderwijs. ⁴⁾

¹⁾ Rapport Mindere Welvaart-Commissie deel VIa, pag. 5.

²⁾ Algemeen Overzicht van de uitkomsten van het Welvaart-Onderzoek, pag. 341.

³⁾ Rapport Mindere Welvaart-Commissie deel IXe, pag. 14.

⁴⁾ Eindrapport Holl. Inl. Onderwijscommissie (1930), pag. 75.

De voorstellen der het vorige jaar officieel ontbonden commissie luiden samengevat als volgt : ¹⁾

1. de inrichting van een handelsvoorlichting voor de Inh. bevolking; uitbreiding, waar mogelijk, van de bestaande voorlichting op het gebied van nijverheid;
2. de inrichting van een voor de Inheemsche sfeer passend handelsonderwijs en de uitbreiding van het ambachts- en kunstonderwijs;
3. een betere regeling van de credietvoorziening.

In het bekende „Economisch Werkplan” zijn de denkbeelden der „Middenstandscommissie” nader verwerkt, doch gelijk bekend, is dit werkplan van de baan geraakt. De daarin vervatte voorstellen zijn, wat de verzorging van den Inheemschen middenstand betreft, door het daarna ingestelde departement van Economische Zaken opnieuw in beschouwing genomen en binnen het kader van de werkzaamheden van de afdeling Algemeene Economische Aangelegenheden, die belast is met de economische organisatie der Inheemsche bevolking, tot uitvoering gebracht. Hierin ligt dan ook de verklaring, dat deze afdeling (thans de sedert kort uitgesplitste afdeling Coöperatie en Binnenlandsche Handel) met het kleinhandelsonderwijs, dat organisatorisch onder het departement van Onderwijs ressorteert, bemoeienis heeft.

§ 2. Wa a r o m „kleinhandelsonderwijs”?

De term kleinhandelsonderwijs vereischt eenige toelichting. Wanneer, gelijk uit het voorgaande gebleken is, door verschillende commissies en tot oordeelen bevoegden als middel ter verhooging van het welvaartspeil der bevolking het handelsonderwijs werd aanbevolen, dan moet daaronder worden verstaan het onderwijs in den handel, zooals deze zich afspeelt in de eigen economische sfeer, omvattende den passer- en waronghandel, het bedrijf van kleine opkoopters, vervoerders, den tusschenhandel, commissiehandel enz., derhalve niet den export- en importhandel naar en uit het buitenland, in het algemeen niet bedrijven, waarvoor meer gespecialiseerde Westersche handelstechniek noodig is. Wel behoort hiertoe, en dit geldt zeker voor de Buitengewesten, de steeds toenemende intergewestelijke handel, met name die tusschen Java en de Buitengewesten en de directe handel op Singapore uit de nabije gebieden

¹⁾ Rapport van de Gommissie voor den Inheemschen Middenstand (1931), pag. 41—48.

van Sumatra en Borneo. Daarbij moet in aanmerking worden genomen, dat het aantal producenten van agrarische en nijverheidsproducten met den dag toeneemt. Steeds moeilijker wordt het om voor deze gevarieerde producten loonenden afzet te vinden met uitschakeling van overbodige tusschenpersonen. Bijzondere eischen van marktkennis, inzicht in credietverhoudingen en vervoerstarieven, bedrevenheid in eenvoudige boekhouding en correspondentie beginnen zich te laten gelden. Het deelgenootschap en vooral de leiding van coöperatieve vereenigingen en straks van de Inlandsche maatschappijen op aandeelen onderstellen kennis van plaatselijke economische verhoudingen; de handelsvoorlichting zal meer weerklink vinden naarmate eenige handelskennis bij de belangstellenden aanwezig is.

Er begint zich in den binnenlandschen handel een gebied te vormen met een duidelijke tendenz naar efficiency en aanpassing — hoewel op lager niveau — aan moderne eischen, die de ouderwetsche gemoedelijke handelsvorm niet kent. Hoewel onderwijs ten slotte niet de beslissende factor is, zal deze tendenz hierdoor ongetwijfeld in belangrijke mate worden gestimuleerd.

Aansluitend derhalve aan de structuur van den binnenlandschen handel bestrijkt dit handelsonderwijs in een bepaald milieu de beweging van goederen van den producent naar den consument en wat de stapelproducten betreft van den producent via den tusschenhandel naar den exporteur.

Het is zonder meer duidelijk, dat uit het oogpunt van directe welvaartsbevordering dit kleinhandelsonderwijs voor de bevolking van grooter belang is dan het reeds eerder bestaande handelsonderwijs op Westerschen grondslag. Dit onderwijs deed reeds in 1901 zijn intrede in Indië en wordt thans aan verschillende scholen gegeven. Het is of lager handelsonderwijs, aansluitende op de Eur. lagere school (bijv. de lagere handelsscholen van de stadsgemeente Semarang, de Zaalbergschool van het I.E.V. te Soerabaja en de Gem. Middenstandsschool te Batavia), of onderwijs van meer uitgebreid karakter (handelsleergangen te Soerabaja en te Batavia), of middelbaar onderwijs (Middelbare Handelsscholen en de H.B.S.-A). De talrijke cursussen en instituten voor handelsonderwijs behoeven hier niet te worden vermeld.

Al deze scholen zijn vaak copieën van Nederlandsche inrichtingen en geven Westersch onderwijs, dat ingesteld is op de Westersche bedrijven of kantoren en diensten van de Overheid. Zij geven wel

is waar een theoretischen grondslag, doch dit onderwijs is geheel vreemd tegenover de practijk van den kleinhandel, zooals deze in zijn vele vormen door de bevolking wordt gedreven. Het grijpt dus voor dit doel te hoog.

Kleinhandelsonderwijs moet vocaal van eenvoudigen aard zijn en voortbouwen op het standaardonderwijs. Toen omstreeks 1927 naar wegen werd gezocht om het 5-jarig Inlandsch onderwijs uit te bouwen, waaraan zeker niet vreemd was een uitnoodiging van Minister Welter in een vorige periode tot de Indische Regeering om de maatschappelijke waarde van dit onderwijs te verhoogen, werd besloten een proef te nemen met de toevoeging van een 6e klasse aan de standaardschool. In deze nieuwe klas zou practisch vervolgonderwijs worden gegeven in twee richtingen, n.l. in landbouw- en handelsrichting. Naar gelang de betrokken school in een landbouwcentrum dan wel in een middelpunt van handel en industrie lag, werd daaraan een landbouw- of een handelsklasse verbonden. Deze proef werd in 1928 aan een 20-tal scholen genomen. Te voren werd een acte „handelskennis voor den kleinhandel” verkrijgbaar gesteld voor onderwijzers, die in aanmerking wenschten te komen voor benoeming aan deze scholen. Men had gehoopt, dat particulieren zich met de opleiding voor bedoelde acte zich zouden belasten. Toen dit niet het geval bleek, opende het departement van Onderwijs in 1929 een opleidingscursus, bestaande uit een schriftelijke van 9 maanden, gevolgd door een mondelinge van één maand in de vacantie. Er konden slechts 2 cursussen worden gehouden met een totale aflevering van 48 onderwijzers.

Zoowel de handelsklas als de opleiding voor de acte is geen succes gebleken. Zij hielden geen voldoende rekening met de bestemming van de onderwijzers; in hoofdzaak werd de gewone kennis bijgebracht, noodig voor het lagere diploma Boekhouden. Zij was veel te theoretisch en stond geheel los van de practijk van den Inheemschen kleinhandel. Hiermede in overeenstemming was ook het onderwijs in de handelsklasse. Het was te algemeen en te veel beschouwd als een natuurlijke voortzetting van het reeds genoten onderwijs vermeerderd met eenige uren handelsrekenen en algemeene handelskennis.

De oorzaak van deze minder gunstige resultaten in tegenstelling tot de landbouwklassen lag zonder twijfel hierin, dat er toen geen instantie bestond, die deskundig toezicht op dit handelsonderwijs kon houden en het in voortdurend contact met de

praktijk kon brengen. Het onderwijs in landbouwrichting verkeerde in veel gunstiger omstandigheden, dank zij de bemoeienis van de landbouwvoorlichting. De Afdeling Handel van het toenmalige departement van Landbouw, Nijverheid en Handel stond geheel buiten dit onderwijs.

§ 3. Organisatie van het huidige kleinhandelsonderwijs.

a. Voorbereiding en invoering.

Het tijdstip voor reorganisatie van het kleinhandelsonderwijs werd als aangebroken geacht, toen met de inrichting van de Binnensche Handelsvoorlichting aan het departement van Economische Zaken in 1935 een daadwerkelijk begin kon worden gemaakt. Hoewel de in dat jaar bereikte opzet nog zeer sober was, bestond reeds de hoop, dat een voldoende grondslag kon worden gelegd voor een vruchtbare samenwerking tusschen de beide betrokken departementen inzake de reorganisatie van het kleinhandelsonderwijs.

In de voor dit doel in 1935 gevormde commissie van advies zaten dan ook vier vertegenwoordigers van het departement van Economische Zaken. Bovendien liet de commissie zich bijstaan door een drietal regionale subcommissies resp. voor West-Java, Midden-Java met de Vorstenlanden en Oost-Java, bestaande uit ambtenaren van de welvaartsdiensten en vooraanstaande Inheemsche handelaren. De meeningen van deskundigen op onderwijskundig en economisch gebied en die van mensen uit de praktijk kwamen dus in de commissie op harmonische wijze tot uiting.

De commissie heeft al dadelijk met het oog op de verschillende structuur van den handel op Java en Madoera en de Buitengewesten, het onderzoek voorloopig beperkt tot eerstgenoemd gebied. Zij constateerde een groote belangstelling voor het onderwijs in den kleinhandel in Inheemsche kringen. De bestaande handelsklassen aan de standaardscholen beschouwde men echter meer als gelegenheid om verder onderwijs te genieten. Eenparig was ook de klacht over de zeer bescheiden positie, die de handeldrijvenden in de maatschappelijke waardeering hebben gevonden, hetgeen den bekenden tegenzin in den handel voor een deel verklaart. Men was van meening, dat dit economisch wanbegrip en vooroordeel tegen den handel moesten worden overwonnen, in de eerste plaats door bij

het onderwijs aan de vervolgschool het aankweken van den zin voor den handel te bevorderen. Door aanpassing van de verschillende leervakken aan de eischen van de praktijk en de invoering van geschikte lees- en leerboekjes zou naar de meening der commissie reeds in de 4e klasse der vervolgschool een begin kunnen worden gemaakt met het wekken van belangstelling voor den handel om zoo een zekeren grondslag te vormen, waarop het eigenlijke handelsonderwijs, zooals de commissie dit geprojecteerd wilde zien, zou worden voortgebouwd.

Zeer terecht wenschte zij het handelsonderwijs van het algemeen vormend onderwijs te scheiden. Zij meende als type de tweejarige kleinhandelsschool, aansluitende op de hoogste klasse der standaard-school, te moeten aanbevelen. Deze school zou aparte opgeleide onderwijzers krijgen, toegerust met behoorlijke handelskennis; ook een nieuw leerplan zou worden ontworpen. De bestaande 6e klassen in handelsrichting zouden worden opgeheven of als voorklassen worden toegevoegd aan de kleinhandelsscholen. Het eigenlijke handelsonderwijs zou dan pas in de 2e klas worden gegeven, terwijl het onderwijs in de eerste klas een uitbreiding zou zijn van dat aan de vervolgscholen, echter met een sterken handelsinslag.

Ook aan de opleiding van de leerkrachten wijdde de commissie haar aandacht. Zij zou op een dagcursus van een jaar te Batavia plaats hebben. De noodige leerplannen werden eveneens door de commissie ontworpen.

Deze voorstellen zijn grootendeels door het departement van Onderwijs overgenomen. Nadat de noodige onderwijzers zijn opgeleid, kon in Augustus 1937 tot de opening van een 6-tal scholen op Java t.w. te Batavia, Bandoeng, Semarang, Djokja, Soerabaja en Probolinggo worden overgegaan. Daar deze scholen bij wijze van proef zijn opgericht, worden de exploitatiekosten overeenkomstig artikel 16 van de Overdrachtsordonnantie (Stbl. 1936 no. 585) door het Land op zich genomen, terwijl het beheer wordt overgedragen aan de betrokken stadsgemeenten met uitzondering van de Vorstenlanden. De onderwijskundige leiding blijft gedurende den proeftijd berusten bij het Onderwijsdepartement met medewerking van het departement van Economische Zaken, van de betrokken provinciale onderwijsinspecties en de gemeentebesturen.

De keuze van genoemde plaatsen wordt niet alleen bepaald door de belangrijkheid van den inheemschen handel, maar berust mede op de overweging, dat ter plaatse zooveel mogelijk een ambtenaar

van de Binnenlandsche Handelsvoorlichting gevestigd is, met wien de onderwijzers kunnen samenwerken. In 1938 volgde de oprichting van 5 particuliere (gesubsidieerde) scholen resp. van Boedi Oetomo, 2 van de R. K. missie, de Zendingsvereniging Sedijo Moeljo en Moehammadijah. Ook de leerkrachten dezer scholen zijn aan den cursus te Batavia opgeleid.

T.a.v. de scholen in de Buitengewesten is de vraag gerezen, of met het oog op het hoogere peil van den inheemschen handel aldaar het geprojecteerde kleinhandelsonderwijs wel toereikend was. Na plaatselijk onderzoek en overleg met handelskringen werd voorloopig besloten hetzelfde schooltype te volgen met wijziging van het leerplan naar gelang van de behoeften van den handel in de verschillende centra. Later zou dan worden nagegaan, in hoeverre dit schooltype voor de Buitengewesten al dan niet deugdelijk zal blijken. In 1938 is dan ook tot de oprichting van een 8-tal scholen overgegaan. Een groot bezwaar is, dat deze scholen op 2 na niet gevestigd zijn op standplaatsen van ambtenaren van den Binnenlandschen Handel, waardoor ze feitelijk min of meer in de lucht hangen. Getracht is dit gemis aan bijstand en voorlichting te ondervangen door inschakeling van de landbouwvoorlichting.

Ten slotte ligt het in het voornemen om dit jaar nog 5 scholen op Java op te richten. Met het totaal aantal van 24 proefscholen zal voorloopig worden volstaan. Het is wenschelijk om de resultaten af te wachten en zich hierop te bezinnen, alvorens de oprichting van nieuwe scholen in overweging te nemen.

b. Toelating van leerlingen.

Tot de kleinhandelsscholen worden leerlingen toegelaten, die niet jonger zijn dan 14 jaar en niet ouder dan 16 jaar. Te jonge kinderen worden niet geschikt geacht voor het opnemen van vakonderwijs. Bovendien moet er voor gezorgd worden, dat de jongens niet te vroeg en ook weer niet te laat de school zullen verlaten. Een leeftijd van 18 jaar mag in de Inheemsche maatschappij wel als grens worden aangenomen, waarbij men zelfstandig moet zijn. In Minangkabau begint de zwerflust reeds bij het 16e jaar.

De leerlingen, die om toelating vragen, moeten in het bezit zijn van een getuigschrift, dat zij de 5e of 6e klas van een vervolgschool met vrucht hebben doorlopen. Ook zal toegang kunnen worden verleend aan leerlingen, die de 6e klasse van een H.I.S. en de 4e

klasse van een Schakelschool hebben bezocht dan wel deze onderwijsinrichtingen volledig hebben doorlopen. Tegen toelating van meisjes bestaat geen bezwaar. Uiteraard wordt aan kinderen uit kleinhandelsmilieu de voorkeur gegeven. Hieraan is echter niet steeds de hand gehouden. Niet alleen kinderen van handelaars en nijveren, voor wie deze scholen in de eerste plaats zijn bestemd, hebben zich aangemeld, maar ook van beambten, werknemers, chauffeurs, enz.

Zoo bestond de schoolbevolking van de kleinhandelsschool te Soerabaja op ulto December 1938 uit 62 leerlingen en daaronder bevonden zich slechts 20 kinderen of 30 % van kleinhandelaren; het meerendeel, ruim de helft, werd gevormd door kinderen van „boeroehs” (kleine werknemers). De school van Palembang telde 10 kinderen van handelaren op een totaal van 39. Hier is de verhouding zelfs ongunstiger. Het is van belang, dat bij de toelating van leerlingen selectie streng wordt toegepast om te voorkomen, dat de afkomelingen later naar allerlei baantjes zullen zoeken, in stede van in eigen bedrijf of in dat van ouders of familieleden de verworven handelskennis dienstbaar te maken.

c. L e e r p l a n.

Gelijk boven vermeld, telt de kleinhandelsschool twee klassen. Het onderwijs, dat geheel in de landstaal wordt gegeven, valt uiteen in twee deelen: het algemeen vormend en het technisch gedeelte. In de eerste klas domineert het algemeen vormend onderwijs; het is te beschouwen als een voortzetting van de gewone vakken op de standaardschool (Landstaal, Maleisch, Rekenen, Aardrijkskunde, Natuurkennis, Schrijven, Teekenen, Gymnastiek en spel, Handenarbeid en Hygiëne). Bovendien wordt Nederlandsch onderwezen gedurende 6 uren per week, doch wordt niet als voertaal gebruikt. Eenige kennis van het Nederlandsch is voor kleinhandelaren zeker van belang.

In dit eerste leerjaar gaat het vooral om het wekken van de belangstelling der leerlingen voor den handel in hun omgeving. Bij het rekenen, de aardrijkskunde, natuurkennis en het taalonderwijs wordt de leerstof ontleend aan concrete toestanden bij den handel; de vragen en voorbeelden moeten hierop worden geconcentreerd zonder nochtans een technisch karakter te hebben.

In het tweede leerjaar begint, nadat de grondslag is gelegd en de kinderen min of meer vertrouwd zijn geraakt met de sfeer van den kleinhandel, het eigenlijke handelsonderwijs. De onderwezen vakken zijn :

1. Landstaal en Maleisch (8 lesuren). Dit omvat het leeren begrijpen van handelstermen en uitdrukkingen, het maken van handelsbrieven, het stellen van advertenties, offertes, informaties enz. Gelezen wordt lectuur over verkeer, cultures, coöperaties, credietwezen, sparen, reclame enz.
2. Nederlandsch (6).
De stof wordt ontleend aan de practijk van den kleinhandel, voor zoover deze in aanraking komt met het Westersche bedrijfsleven. Te denken valt bijv. aan het begrijpen van Hollandsche brieven, advertenties, prijscouranten, tarieven en eenige van de voornaamste handelstermen.
3. Rekenen (8).
Dit omvat het gewone handelsrekenen, zooveel mogelijk aangepast bij de behoeften van den binnenlandschen handel.
4. Schrijven (1).
Bedoeld wordt het duidelijk en correct schrijven van rekeningen, kwitanties, vrachtbrieven, invullen van postformulieren enz.
5. Aardrijkskunde (2).
Eenige kennis van de economische aardrijkskunde van Indië en omgeving. Handelsbeweging en transportmogelijkheden. Kennis van marktgebieden in Indië, de handel tusschen Java en de Buitengewesten. Van de scholen in de Buitengewesten wordt nog geëischt kennis van den handel op Singapore en den export van de voornaamste bevolkingsgewassen.
6. Warenkennis (2).
Hieronder wordt verstaan: het bijbrengen van kwaliteitsonderscheidingen en calculaties van lokaal belangrijke artikelen.
7. Handelskennis (6).
Dit is het belangrijkste deel van het leerplan. Dit onderdeel omvat :
  - a. Algemeene handelskennis.
Hierbij worden onderwerpen behandeld als: maten en gewichten, munten, ijkteekens, offertes, monsters, makelaars, commissionnairs, handelstactiek en usanties. Verder coöperatie, volkscredietinstellingen, Postspaarbank.

- b. Eenvoudig boekhouden.
Hieronder te verstaan: het eenvoudig systeem van aantekenen van transacties (inkomsten, uitgaven, crediteuren-, debiteuren- en kasboek).
- c. Bijzondere handelskennis.
Behandeld wordt de handel in diverse producten, zoowel agrarische als nijverheids- en veeteeltproducten naar de volgorde van hun belangrijkheid voor den plaatselijken handel.
8. Natuurkennis (1).
In hoofdzaak gaat het hierbij om kennis van voedings- en handelsgewassen, gezondheidsleer en eenige werktuigen (hefboom, bascule, katrol, thermometer).
Het ligt in de bedoeling om voor waren- en natuurkennis tezamen voortaan slechts 2 uren uit te trekken en aan aardrijkskunde 1 uur toe te voegen.
9. Teekenen (1).
Dit omvat reclame-teekenen; het maken van grafieken valt er ook onder.
10. Excursies.

Het spreekt van zelf, dat dit onderwijs aanschouwelijk moet worden gemaakt. De leerlingen moeten zelf den handel in zijn gevarieerdheid en levende werkelijkheid zien. Het bezoeken van passers, het gadeslaan van de wijze, waarop transacties tot stand komen en het maken van excursies onder leiding zooveel mogelijk van een ambtenaar van één der welvaartsdiensten is dan ook een essentieel onderdeel van het onderwijs. Hiervoor wordt jaarlijks f 50.— van departementswege toegestaan.

Buiten het leerplan staan de schoolbedrijfjes, die aan de meeste kleinhandelsscholen door de leerlingen met behulp van door hen gespaarde gelden worden opgericht. Hiervoor worden verbruiksartikelen (koffie, thee, soja, zeep en versnaperingen) gekocht, die in de middaguren of op Zondag door de leerlingen worden gevent, zoodat zij op deze wijze met de practijk van den kleinhandel reeds tijdens den leertijd kennis maken. Deze bedrijfjes zijn uit practisch paedagogisch oogpunt nuttig, omdat zij ook eenige aanwijzingen geven omtrent het initiatiefvermogen, optreden, geduld en andere eigenschappen, die voor deze soort handel noodig zijn. De bedrijfjes staan onder toezicht van de onderwijzers. Belangwek-

kend is het bedrijf van de school te Bandoeng. Tot Mei van dit jaar bedroegen de spaargelden der leerlingen f 110.69, waarvan f 70.— aangewend werd als kapitaal voor een schoolbedrijfje. Omgezet is aan goederen in het tijdvak December '38 — Mei '39 tot een waarde van f 489,53, terwijl een winst is gemaakt van f 79.—

d. Opleiding van onderwijzers voor den kleinhandel.

Deze geschiedt aan een dagcursus van ongeveer een jaar te Batavia. De onderwijzers zijn in den regel afkomelingen van de oude kweek-school of normalisten, die uit de verschillende ressorten en bij voorkeur uit de streek, waar kleinhandelsscholen zullen worden opgericht, geselecteerd zijn. Zij moeten ook voldoende belangstelling toonen voor den handel in hun omgeving. Met de leiding van den cursus is een oud-adjunct-landbouwconsulent belast, terwijl ten behoeve van de onderwijzers uit de Buitengewesten een extrakracht beschikbaar is, eveneens een gewezen adjunct-landbouwconsulent.

Bij den opzet van den cursus werd in samenwerking met Economische Zaken een leerplan opgesteld, in de uitvoering waarvan ook de ambtenaren van dit departement een blijvend aandeel hebben.

De programma's voor de opleiding van onderwijzers voor Java en die voor de Buitengewesten wijken iets van elkaar af, doch omvatten in hoofdzaak het volgende:

I. Theoretisch gedeelte.

A. Handelskennis.

- a. Algemeene handelskennis (transportwezen, vrachten en tarieven, scheepspapieren, bankinstellingen, het verstaan van markt- en koersberichten, coöperatie, vennootschappen, usanties bij den binnenlandschen handel).
- b. Bijzondere handelskennis (vormen van kleinhandel, handel in de voornaamste bevolkingsuitvoerproducten, handelsbeweging tusschen Java en de Buitengewesten, de intergewestelijke handel en die op Singapore).

B. Handelsrekenen (interest, disconto, eenvoudige calculaties, aan- en verkoop van effecten).

C. Boekhouden (kasboek, inkoop- en verkoopboek, voorraadboek, rekening-courantenboek, vaardigheid in het oplossen van opgaven).

- D. Beknopte economische aardrijkskunde van N.I. en omgeving.
- E. Kennis van de werkzaamheden der welvaartsdiensten (Landbouwvoorlichting, Binnenlandsche Handel, Kleine Nijverheid, A.V.B., Postspaarbank, Pandhuisdienst enz.).

II. Practisch gedeelte.

(Excursies, zelfstandige uitwerking en uitvoering van opdrachten, voorbereiding en samenstelling van leerboekjes voor later gebruik).

Dit gedeelte wordt gegeven in nauwe samenwerking met het departement van Economische Zaken.

Aan het eind van den cursus wordt aan de onderwijzers een acte voor den kleinhandel uitgereikt. Deze acte wordt in haar cuden vorm niet meer verkrijgbaar gesteld. Zij is thans slechts te behalen voor deelnemers aan den cursus te Batavia. De onderwijzers der kleinhandelsscholen genieten een toelage van f 7.50 boven hun gewone inkomsten.

Ten einde deze leerkrachten voor hun taak beter toe te rusten is het denkbeeld geopperd om hen in de gelegenheid te stellen onderzoekingen te doen en de noodige gegevens voor hun onderwijs zelf te verzamelen. Aanvankelijk werkten dan ook 2 onderwijzers aan een school met één klasse, waardoor het mogelijk was, dat zij om de beurt les gaven en er op uit konden trekken. Practische vorming is hierdoor echter niet verzekerd. Daarom is thans besloten om voorloopig 5 onderwijzers ter beschikking te stellen van de plaatselijke ambtenaren van den Binnenlandschen Handel, waardoor zij gedurende een jaar in nauw contact kunnen komen met het Inheemsch bedrijfsleven en zich kunnen voorbereiden voor hun onderwijstaak. Door rouleering in de detachering zal het mogelijk zijn na eenige jaren over leerkrachten te beschikken, die gedurende één jaar practisch werkzaam zijn geweest, hetgeen de waarde van dit onderwijs en het vertrouwen der bevolking hierin ongetwijfeld zal verhoogen. De opleidingscursus zal het volgend jaar dan ook worden heropend met het oog op de vorming van reservekrachten.

§ 4. Samenwerking met het departement van Economische Zaken.

Uit het voorgaande moge duidelijk zijn gebleken, dat het wel-slagen van dit kleinhandelsonderwijs voor een groot deel afhankelijk is van de medewerking van het departement van E.Z. Reeds in

de samenstelling van het rapport, dat tot de invoering van dit onderwijs heeft geleid, hebben deskundige ambtenaren van genoemd departement een aandeel gehad. Ditzelfde kon gezegd worden van het ontwerp-leerplan, zoowel voor den opleidingscursus als voor de scholen zelf. De cursus werd herhaaldelijk door de ambtenaren der Binnenlandsche Handelsvoorlichting bezocht, terwijl er ook voordrachten door hen werden gehouden. De excursies werden eveneens door deze ambtenaren geleid of zorgvuldig voorbereid.

De buitenambtenaren zijn geïnstrueerd, in welke mate en in welke gevallen zij de onderwijzers van de kleinhandelsscholen bijstand moeten verleen. Hun bemoeienis bestrijkt vooral het handelstechnisch gedeelte van het onderwijs, de regeling van excursies, het verschaffen van verschillende gegevens en de inrichting van toonlokalen. Deze toonlokalen bevatten producten van landbouw en nijverheid en andere artikelen, die benoodigd zijn voor het onderwijs. Op plaatsen, waar geen monsterkamers van de Handelsvoorlichting aanwezig zijn, worden de toonlokalen tevens als monsterkamers ingericht.

Voor zoover ter plaatse geen ambtenaren van de Binnenlandsche Handelsvoorlichting gevestigd zijn, vooral in de Buitengewesten, wordt zooveel mogelijk een bercep gedaan op den Landbouwvoorlichtingsdienst. De ervaring heeft geleerd, dat de samenwerking in de peripherie niet steeds vruchtbaar is geweest. Voor een deel ligt de oorzaak in de drukke en ambulante werkzaamheden der voorlichtingsambtenaren, echter ook in de nog weinige ervaring van de jongere krachten en het ontbreken van een gewestelijk coördineerenden ambtenaar.

De aanwijzing van de plaatsen, waar nieuwe scholen zullen komen, geschiedt ook steeds in onderling overleg met het departement van Economische Zaken, dat uiteraard het best in staat is den omvang en de beteekenis van den plaatselijken handel te beoordeelen.

Voorts zijn de gestencilde voorloopige lees- en leerboekjes aan de verschillende ambtenaren toegezonden, die den inhoud der boekjes op zijn practische bruikbaarheid zouden toetsen. Deze boekjes zijn uit gebrek aan geschikte leermiddelen door de cursisten en de opleiders, onder toezicht van den Algemeenen Inspecteur van het Inlandsch onderwijs samengesteld. Daar deze samenstellers uiteraard de plaatselijke handelstoestanden niet hebben

kunnen overzien, is het noodig, dat de verwerkte leerstof doorlopend en systematisch zal worden onderzocht. Dit geschiedt nu in onderling overleg tusschen ambtenaren van beide departementen.

Ook de maandrapporten worden op deze wijze bestudeerd; de voornaamste punten daaruit worden besproken, indien daartoe aanleiding bestaat.

Zoo zijn er dus bij het handelsonderwijs verschillende contactpunten tusschen beide departementen, die tot vruchtbare samenwerking kunnen leiden.

Het aandeel, dat het departement van Economische Zaken zoowel quantatief als kwalitatief in de behartiging van dit onderwijs heeft, is echter mede afhankelijk van de organisatie van de buitendiensten, met name die van de Binnenlandsche Handelsvoorzichting. Deze dienst zelf is nog nieuw en verkeert in een stadium van reorganisatie. Van belang is het knooppunt in de positie van den gewestelijk ambtenaar, die de voorlichting in een bepaald gewest of provincie leidt en bij wien de draden samenkomen, die den buitendienst met het centrum verbinden. Deze gewestelijke leiders zullen dan tevens op de beste wijze de situatie in een of meer groote economische eenheden kunnen overzien en het handelstechnische deel van het onderwijs hiernaar richten.

Ten einde nu deze samenwerking tusschen de departementen van Onderwijs en van Economische Zaken verder uit te bouwen en daaraan een georganiseerd duurzaam karakter te geven, is een informeele commissie ingesteld, bestaande uit een hoofdambtenaar van elk der departementen, die zich door deskundigen kan laten bijstaan en die als adviesinstantie voor beide Directeuren optreedt. In grooter verband zal de commissie de werking van het Inheemsch lager vakonderwijs (kleinhandels-, landbouw- en nijverheids-onderwijs) in studie nemen en maatregelen beramen om zoowel het onderwijskundig als het technisch-economisch gedeelte tot zijn volle recht te doen komen. De resultaten, die de commissie in haar kort bestaan heeft bereikt, zijn hoopvol.

§ 5. N a z o r g.

Van groot belang is ten slotte de vraag, waar de oud-leerlingen der kleinhandelsscholen terecht zullen komen. Gelijk vermeld, worden zooveel mogelijk kinderen van handelaren en nijverers

toegelaten, die reeds een gevestigd bedrijf hebben. Na het doorloopen der school zullen de jongelieden dan in de zaak van hun ouders of naaste familieleden als leerling plaatsing vinden. Niet geheel zeker is het, of andere Inheemsche toko's, werkplaatsen, fabriekjes, transportondernemingen hen, b.v. als volontair, zullen opnemen. Het is daarom noodzakelijk, dat de verschillende kringen van het Inheemsch bedrijfsleven op de hoogte worden gebracht van het nut van deze scholen.

De eerder genoemde commissie van advies inzake de reorganisatie van het kleinhandelsonderwijs heeft destijds de oprichting bepleit van plaatselijke consultatiebureaux, waarin behalve ambtelijke leden ook vertegenwoordigers van het Inheemsche bedrijfsleven zitting zouden nemen. Dit denkbeeld is ongetwijfeld aanlokkelijk. Door het nauwe contact, dat hierbij gelegd kan worden tusschen school en practijk, bestaat de mogelijkheid om een plaats voor de oud-leerlingen te vinden. De hoofdzak is toch, dat zij voorloopig aan den slag kunnen gaan — de aard van het werk en de vraag van het loon zijn van secundair belang — en niet zullen wachten op allerlei baantjes, waarvoor zij niet zijn opgeleid.

Met de oprichting van deze consultatiebureaux dient echter te worden gewacht, totdat de formatie van den Handelsvoorlichtingsdienst dit mogelijk zou maken. In afwachting daarvan — de eerste leerlingen zullen reeds in Juli a.s. afgeleverd worden — zal de nazorg moeten worden overgelaten aan de onderwijzers in samenwerking met de ambtenaren der welvaartsdiensten. Zij zullen derhalve hun bemiddeling verleenen bij de plaatsing van deze jongelieden en ze in verbinding brengen met de vertegenwoordigers van handel en industrie.

Ten slotte zou het van groot belang zijn, indien deze nazorg dienstbaar kon worden gemaakt aan de verzameling van gegevens omtrent de oud-leerlingen, de bedrijven waarin zij werken, het aantal niet geplaatsten enz., ten einde eenig inzicht te verkrijgen in de economische waarde van dit onderwijs en de wijze, waarop het Inheemsch bedrijfsleven hierop reageert. Op dit oogenblik bestaat hierover nog geen zekerheid, die op de feiten is gefundeerd.

BOEKBESPREKING

„Geschiedenis der Ondernemingen van het Mangkoenagorische Rijk”

deel I, door R. M. Mr. A. K. Pringgodigdo.
G. Kolff en Co., Batavia, 1939 225 blz.

Enkele dagen geleden is verschenen het eerste deel van de „Geschiedenis der Ondernemingen van het Mangkoenagorische Rijk”, samengesteld door R. M. Mr. A. K. Pringgodigdo, in opdracht van de Commissie van Beheer van het fonds van Eigendommen van het Mangkoenagorische Rijk. Dit deel, dat de geschiedenis tot 1918 behandelt, is opgedragen aan de nagedachtenis van Kandjeng Goesti P. A. A. Mangkoenagoro IV, den grondlegger van de Mangkoenagorische cultuurbelangen, terwijl het is uitgegeven ter gelegenheid van het 3de windoe-bewindsjubileum van Zijne Hoogheid P. A. A. Mangkoenagoro VII op 16 Juni 1939.

Het is een voortreffelijk boek, dit eerste deel, niet alleen als jubileumuitgave (de fraaie, sobere band is groen, met het goud van de letters de kleuren van de Mangkoenagaran), maar ook als studie over de economische geschiedenis van inheemsche, Mangkoenagorische belangen, door een Javaan, een zoon van de Pasisiran, die zijn academische opleiding te Leiden genoot en thans Assistent is bij het Centraal Kantoor voor de Statistiek te Batavia.

Mr. Pringgodigdo heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt. Reeds in 1933 met dit werk begonnen, bleek hem reeds spoedig, dat de geschiedschrijving der Mangkoenagorische ondernemingen, althans wat de oudere jaren betrof, geschieden moest in het algemeene kader van de politieke en economische ontwikkeling van het Rijk, waardoor het veld van onderzoek belangrijk wijder werd. Bovendien is de schrijver niet begonnen in de zestiger jaren der vorige eeuw — de oprichtingstijd van de ondernemingen — maar heeft hij de geschiedenis van de verhouding van het Zelfbestuur tot het Gouvernement van het begin af beschreven, omdat de lotgevallen van de ondernemingen een grooten invloed hebben gehad op deze verhouding, hetgeen dus zeggen wil, dat de aanvang van het boek ruim honderd jaar vroeger gesteld is, n.l. het midden der achttiende eeuw. Door deze verruiming van den opzet geeft dit deel een zeer belangrijk, economisch georiënteerd overzicht van de geschiedenis van het Mangkoenagorische Rijk niet alleen, maar is deze monografie tevens een voorbeeld te noemen voor volgende economisch-historische studies over Inheemsche onderwerpen die, naar te hopen is, in de toekomst verschijnen zullen. Voor een behoorlijk inzicht in de nieuwere geschiedenis van Nederlandsch-Indië toch zijn tal van studies over afzonderlijke onderwerpen als deze waarlijk onontbeerlijk.

Bij lezing van dit eerste deel is sterk merkbaar de inslag van een krachtig persoonlijk beheer, zoowel van de voorouders van den huidige Vorst als van de verschillende Residenten in de periode van het residentenbeheer (1888—1899). In de door dit deel bestreken periode zijn de leiding, de financiën en derhalve ook de geschiedenis van het Rijk en zijn ondernemingen door het

sterk persoonlijk optreden van zijn bestuurders nauwelijks te scheiden; eerst na 1917 verschijnt inderdaad een nieuwe orde van zaken, waarbij de ondernemingen, met een afzonderlijk, commissoriaal beheer, een aparte begroting en een geheel van de rijkskas gescheiden financiële administratie, hun modern karakter van afgescheiden economische groep hebben gekregen. Deze nieuwe constellatie zal worden besproken in het nog te verschijnen tweede deel van dit werk.

Het persoonlijke karakter van het thans verschenen deel wordt nog geaccentueerd door de — ietwat summiere — persoonsbeschrijvingen van de Mangkoenagorische Vorsten; in dezen opzet mist men noode een karakterisering van de Residenten Spaan, Burnaby Lautier (van wien, behalve dat hij de eenige resident is wiens portret is opgenomen, vermeld wordt, dat hij de Regeering voorschrijft „dat Zij niet zal dulden que la force prime le droit”) en De Vogel en van Edeleer Mullemeister, die begin 1894 een vernietigend rapport uitbracht over het beheer van Spaan en Burnaby Lautier. Duidelijk komt dit persoonlijk element in het bewind tot uiting onder den Mangkoenagara VI, een zeer zuinig en sober man, door wien een in verhouding reusachtige financiële reserve gevormd werd, doch die te weinig oog had voor welvaartszorg en sociale verbeteringen voor land en volk. Niet geheel duidelijk is, waarom de Indische Regeering ten dezen niet eerder heeft doen ingrijpen door Haren Resident, zoodat het mogelijk bleek, dat na het aftreden van dezen Vorst de installatiereed van den Resident Sollewijn Gelpke bij de opvolging — waarmee dit deel besluit — kon gewagen van „een kaal en afgetobd land”, voornamelijk bewoond door „arme, afgetobde schepselen” die „een vreugdeloos bestaan hebben in hun schamele hutten”, aan wie dus veel goed te maken viel. Een nieuw geluid, zooals de schrijver deze op 3 Maart 1916 uitgesproken rede noemt, was dit zeker, maar wie het geschiedverhaal leest, vraagt zich af waarom dit geluid, en dan ontdaan van alle rethoriek, niet minstens een tiental jaren eerder is gehoord.

De 15 fotografieën (waaronder één van de suikerfabriek Tjolomadoe in 1867!) en vele grafieken en tabellen, waarvan 29 als bijlage, verduidelijken en verluchten het geschiedverhaal. De grafieken en tabellen, die des schrijvers professioneele ervaring verraden, gaan soms in hun uitvoerigheid wel wat ver, zooals grafiek No. II die in de legenda een somber zwart gekleurd nadeelig saldo vermeldt, dat in de grafiek zelf gelukkig heelemaal niet voorkomt, of tabel XV, die het verloop van de suikerproductie en suikerprijzen op Java geeft van 1860 — 1917, terwijl in de eerste dertig jaar, d.i. de heele eerste bladzijde ervan, de Mangkoenagorische productie onbekend is. Van de 11 Bijlagen, die na de grafieken en tabellen volgen, heeft mij vooral getroffen No. IV, waarin schematisch een zeer duidelijk overzicht wordt gegeven van de lusten en lasten der opgezetenen van enkele Mangkoenagorische ondernemingen in 1895.

Heb ik in feite dus niet anders dan lof voor de hoofdstukken II—V, die handelen over de geschiedenis van de ondernemingen en het Rijk sedert ± 1860, niet in alle opzichten geslaagd is naar mijne meening het eerste hoofdstuk, handelende over het ontstaan en den groei van het Mangkoenagorische rijk, de periode van 1757 — 1853. Doordat Mr. Pringgogidjo voornamelijk gebruik heeft gemaakt van oudere publicaties, als De Jonge, Van Deventer, Louw en Rouffaer — hoe betrouwbaar deze op zichzelf ook zijn mogen — zijn eenige lacunes ontstaan, die vrij gemakkelijk aangevuld hadden kunnen worden door verdergaande bronnenstudie en archiefonderzoek. De schrijver zal mij tegenwerpen, dat deze voorgeschiedenis voor hem slechts bijzaak was, maar het is desalniettemin jammer, dat een voortreffelijke studie als deze reeds dadelijk, in het aanvangshoofdstuk, een indruk van onvolledigheid maakt. Als voorbeelden hiervan wil ik aanroeren de kwestie van de drie piagems of schenkingsakten van de Mangkoenagaran en de als Bijlage III opgenomen lijst van Residenten te Soerakarta gedurende den Compagniestijd en het Engelsch tusschenbestuur.

Op p. 13 namelijk zegt de schrijver: „Een schenkingsakte of piagem, op 17 Maart 1757 te Salatiga opgemaakt en waarin ook de rechten en verplichtingen „van den Pangeran Midji nader werden omschreven, is niet terug te vinden.

„Het is echter niet aannemelijk, dat, mocht zij toen inderdaad zijn gepasseerd, „in deze in zulk een tijd ontstane, piagem reeds nauwkeurige aanduidingen . . . „te vinden zouden zijn”. Hij verwijst hierbij in een noot naar p. 8 van Rouffaer's „Vorstenlanden”, waar te lezen staat, dat deze piagem zoogoed als zeker toen te Salatiga is opgemaakt.

Op dit punt valt echter meer zekerheid te geven dan thans is geschied. Immers, in deel X van De Jonge's „Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië” is opgenomen een extract uit de Memorie van overgave van 1761 van den aftredenden Gouverneur en Directeur van Java's Noord-Oostkust N. Hartingh, waar voor de gebeurtenissen te Salatiga verwezen wordt naar den brief door Hartingh elf dagen nadien geschreven aan de Hooge Regeering te Batavia (p. 363). In dit schrijven van 28 Maart 1757, dat afgedrukt is in het „Kort Verhaal van de Javasche Oorlogen enz.” van 1741 — 1757, opgenomen in het 12de deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap (p. 239 e.v.), is het verhandelde op de beslissende bijeenkomst van 17 Maart 1757 tusschen Hartingh, den Soenan en R. M. Said = Mangkoenagoro I, vrij uitvoerig door eerstgenoemde weergegeven.

„'s Morgens vroeg zond ik tot encouragement met Gecommitteerden, naar „usantie ten Hove, als ook aan dien Prins de geschenken, waarop zij genoegzaam te gelijk aankwamen, en wij, na een kopje thee gedronken te hebben, met „elkanderen binnen in een apart kamertje traden, nevens het Opperhoofd „ABRAHAMSZ, alwaar dan de over- en wederzijdsche raisonnementen, verzoeken en debatteringen drie uren lang duurden, willende hij Prins geen „eisch of verzoek doen, tenzij de Vorst hem zulks ordonneerde, die zulks toen „ook deed. Edoch zijne verzoeken waren groot, en de Sultan's landen daar mede „gemeleerd, waarvan men hem in verstaanbare termen deverteerde, en de „Vorst gaf hem zelfs te verstaan, dat hij immers wel wist, dat Java verdeeld was, „de stranden aan de Compagnie, en hoe de bovenlanden gesteld waren; dus „bragten wij het eindelijk zoo verre, dat hij te vrede was met 4000 tjatjas „gelegen in Kadoewang, Laro, Matesse en in het Zuider-gebergte; en tot slot „smeeke hij den Vorst al heel demoedig om den eertitel van Pangeran Adipattij „MANGKOE NAGARA, zeggende, anders beschaamd te zullen wezen; waarover deze circa wel een half kwart uur zijne gedachten liet gaan, en eindelijk „daarin condescendeerde, schijnende beiden vergenoegd te wezen”.

„MANGKOE NAGARA betuigde, op Solo te zullen blijven wonen, op „ordinaire Keizers-dagen te zullen verschijnen, 's Vorsten orders eerbiedig „te zullen obedieren, gevende ook te dien einde over zijnen broeder TIMOR, „MAAS GOENTOR, (halven broeder van MAAS GRENDIE of den Chineschen Keizer), twee zonen van den in Kedoe gesneuvelden Pangeran „ADIWIDJAJA, en den Tommangong PRINGALAYA. Hiervan werd „gedachten Prins een bewijs ter hand gesteld, bezegeld met 's Vorsten cachet, „en van Zijn Edelen, waarnevens ik, op hun verzoek, dat van de Ed. Compagnie „heb gezet, doende vervolgens gedachte Pangeran Dipatti op den Alcoran den „eed van trouw, zoo aan de Compagnie, als aan de Vorsten.

„Des Sultans Rijksbestierder, nevens den titulair Majoor DONKEL werden „daarop binnen verzocht, en met het gepasseerde bekend gemaakt, ten fine „de tjatjas van den Sultan uit te wisselen, waarmede deze conferentie een „einde nam”.

Uit dit citaat blijkt dus niet alleen met zekerheid, dat inderdaad een akte door den Soenan is afgegeven, waarop naast 's Vorsten cachet het zegel van de E. Compagnie is afgedrukt, maar tevens wat in hoofdzaak de inhoud van dezen giftbrief was en voorts, dat daarvan slechts één exemplaar bestaat, dat is afgegeven aan den eersten Mangkoenagoro, zoodat het, zoo ergens, in het Mangkoenagorosche archief te vinden moet zijn. En tenslotte ook nog dit, dat de verheffingsdatum van Mangkoenagoro I, in kolom 5 van Bijlage II genoemd, niet 24 Februari 1757, maar ten rechte 17 Maart 1757 moet zijn. Immers, eerst op dien datum heeft R. M. Said om dien eertitel gevraagd en de Soenan na eenig bedenken daarin „geconcedeerd”.

Ook ten aanzien van de beide latere piagem's geeft Mr. Pringgödigo weinig zekerheid, als vermoedelijken datum voor de tweede stelt hij 21 October 1813

en voor de derde 22 Februari of 20 October 1830. Een archiefonderzoek, waartoe mij thans den tijd ontbreekt, had ongetwijfeld meer licht kunnen werpen op deze voor het Mangkoenagorosche rijk zoo belangrijke oorkonden.

Uit het bovenaangehaald citaat blijkt nog, dat bij de bijeenkomst te Salatiga aanwezig was het opperhoofd (te Solo) Abrahamsz. Dit nu valt slecht te rijmen met de vermelding in Bijlage III, dat Duurveldt resident te Soerakarta was van 1755—1761. Ik heb de onderdeelen 1 en 2 van deze lijst van residenten te Solo (Compagnies- en Engelsche tijd) ten deele nagegaan aan de hand van de z.g. Heerenboekjes, de fichescollectie op het Landsarchief en het artikel van Dr. F. de Haan „Personalialia Engelsch Tusschenbestuur 1811—1816” in „Bijdragen T. —, L. — en V.”, dl. 92, p. 477 e.v.

De opsomming gaat er dan zóó uitzien (de tweede = adjunct-residenten buiten beschouwing gelaten):

B. Toutlemonde	12 Sept. 1747 — 23 Mei 1752
J. H. Abrahamsz	11 Sept. 1752 — 26 Aug. 1757
H. Duurveld	26 Aug. 1757 — 21 Aug. 1760
J. C. Beuman	21 Aug. 1760 — 24 Juli 1767
Fr. Chr. van Stralendorff	24 Juli 1767 — 28 Nov. 1783
W. A. Palm	28 Nov. 1783 — Mei 1788 (†)
A. Hartsinck	28 Mei 1788 — 16 Oct. 1789,

terwijl de volgende functionaris J. Fr. Baron van Reede tot de Parkeler reeds op 23 Maart 1790 resident werd.

Wat het Engelsch tusschenbestuur betreft, dient de lijst van residenten als volgt te worden samengesteld:

A. Adams	11 Nov. 1811 — 16 Juli 1812
H. Hope	31 Juli 1812 — begin Dec. 1813
J. M. Johnson	18 Dec. 1813 — 14 Aug. 1816.

De resident J. Robinson komt mij voor gefingeerd te zijn; ik heb althans niets over een dergelijk persoon kunnen vinden, terwijl De Haan positief is in het vermelden van den benoemingsdatum van 13 Dec. 1813 (den 18den dier maand zou hij het bestuur aanvaard hebben) van resident Johnson.

Uiteraard wordt door deze aanvullingen het door Mr. Pringgodigdo in het inleidende hoofdstuk I gegeven overzicht van den gang der Mangkoenagorosche geschiedenis niet aangetast, maar wel blijkt daaruit, dat de documentatie voor de oudere historie van de Mangkoenagaran minder volledig is, dan voor de geschiedenis der ondernemingen van het Rijk na 1860.

De in dit opzicht geconstateerde tekortkoming — die de schrijver wellicht nog eens zal kunnen redresseeren — neemt echter allerm minst weg, dat de eindindruk van dit deel een voortreffelijke is; het is een zeer doorwerkt en prettig leesbaar boek, dat bepaald een aanwinst is voor de geschiedbeoefening van Nederlandsch-Indië.

Rest mij nog te vermelden, dat de firma G. Kolff en Co. te Batavia deze jubileumuitgave op waardige en aantrekkelijke wijze verzorgd heeft.

F. VERHOEVEN

Dr. J. W. Naarding, Het conflict Snouck Hurgronje — Van Heutsz — Van Daalen. Een onderzoek naar de verantwoordelijkheid. Utrecht 1938. Utrechtsche bijdragen tot de geschiedenis, het staatsrecht en de economie van Nederlandsch-Indië, No. XI.

Deze dissertatie behandelt een minder aantrekkelijk stuk Atjeh-geschiedenis, een, zooals de schrijver het zelf noemt, „doornig” onderwerp. En dit te meer, omdat het hem bij de studie van de conflicten tusschen de drie mannen, die de titel vermeldt, begonnen is om door een onderzoek naar de verantwoordelijkheid te komen tot oplossing van de schuldvraag. Uit de vraagstelling (p. 6) blijkt, dat het den schrijver voornamelijk gaat om een analyse van het conflict Van Heutsz — Van Daalen. Toch is ook Snouck hoofdpersoon; zijn verhouding tot Van Heutsz is het voorspel van de breuk met Van Daalen in 1906. Het eerste conflict is oorzakelijk zoo nauw aan het tweede verbonden, dat na de verloochening van Snouck's beginsel, de omstandigheden later wel moesten leiden tot opoffering van hem, die dat beginsel had toe te passen: Van Daalen. Deze zelfde oorzaak van beide conflicten ligt, zooals dr. Naarding aantoont, in den persoon van Van Heutsz. Diens opportunisme en wispelturigheid verdroegen zich eerst niet met Snouck's vastheid van overtuiging, later niet met de harde onverzettelijkheid van Van Daalen. In de verklaring van beide conflicten ligt tevens die van de eenheid van dit onder een tweeledigen titel geschreven boek.

Dr. Naarding is begonnen met de verzameling van een groot aantal bescheiden uit particuliere archieven, waarvan vele als bijlagen van zijn dissertatie zijn afgedrukt. De historische zin van de oorspronkelijke bezitters en de ruimhartige welwillendheid van de tegenwoordige eigenaren stelden hem in staat uit de belangrijkste bronnen overvloedig te putten. Op het archief van het Departement van Koloniën, waaruit hem de publicatie van slechts enkele stukken vergund werd, behoefde bij het bezit van zooveel materiaal, de behandeling van dit onderwerp niet af te stuiten.

Een van de weinige stukken uit het departementsarchief, die we onder de bijlagen aantreffen, heeft den schrijver aanleiding gegeven het met de ministeriele schroomvalligheid zoo nauw te nemen, dat geheimhouding in openbaring is verkeerd. In dit briefje is op aanwijzing van het departement een naam onderdrukt en vervangen door de letter X; de schrijver, schijnbaar *plus royalist que le roi*, voerde dit door in alle bijlagen en bedekte den bewusten naam overal met deze letter, met het gevolg dat, waar in eenige van de particuliere stukken sprake is van den Gouverneur X van een bepaald gewest in een bepaald jaar, het niet moeilijk is de onbekende in het departementale stuk uit zijn schuilhoek te halen.

Aan de hand van de stukken geeft de schrijver, die een vlot, vaak een boeiend verteller is, een levendig verhaal van de gebeurtenissen. In zijn conclusie is het een bevestiging van wat Snouck Hurgronje over dit onderwerp schreef in een, door dr. Naarding meermalen aangehaald, artikel in de *Nieuwe Courant* van 1908: dat Van Daalen „niet eigenlijk iets nieuws” in de wijze van onderwerping en pacificatie van Atjeh had ingevoerd, dat Van Heutsz over zijn werkwijze aldaar volledig ingelicht was, of had kunnen zijn en dat hem de verantwoordelijkheid treft van hetgeen onder Van Daalen in den gang der Atjehsche zaken werd gelaakt. De beteekenis van dit proefschrift is, dat het deze slotsom van een medespelend tijdgenoot heeft bevestigd in een rijk gedocumenteerd stuk Atjeh-historie en tal van bijzonderheden aan de reeds bekende officieele geschiedenis heeft toegevoegd.

Dr. Naarding heeft er niet mee volstaan de feiten, die hij aan het licht bracht, te doen spreken en op de schuldvraag een antwoord te geven, maar heeft tevens van Van Heutsz' tweeslachtigheid tegenover Snouck en Van Daalen de

uiteindelijke verklaring willen geven. Waar hij die meent gevonden te hebben blijkt uit zijn karakteristiek van Van Heutsz, die wordt geteekend als „een bandeloze natuur en een karakter zonder diepere waarachtigheid en, diens-tengevolge, zonder hoogere gerechtigheid” (p. 25). Deze en menige andere plaats, waar dergelijke kwalificaties zijn gegeven, ontsieren dit proefschrift. Juist bij de beoordeeling van menschen is de waardeering der feiten, waarvan immers alleen de voorstellingen of, nog minder, van deze slechts de zooveelste reproducties bekend zijn, uiterst moeilijk. Hun bewijskracht is voor het vellen van een vernietigend oordeel nooit toereikend. Voor het begrip van de zaak, waarom het in dit proefschrift gaat, is het voldoende de uitingen van Van Heutsz persoonlijk te kennen, te weten dat hij veelal opportunistisch en daardoor onberekenbaar was, zich vaak schuldig maakte aan „schromelijke overdrijving” (p. 24) en aan wat meer door de bronnen aannemelijk is gemaakt. Ook met het recent karakter van deze geschiedenis en de daardoor flauwe omlijsting van den tijd was een gematigder oordeel dan Dr. Naarding geeft meer in overeenstemming geweest.

S. L. v. d. W.

*Dr. J. Kiers. De bevelen des Konings.
De verhouding van Koning, Minister en Land-
voogd historisch verklaard.*
Dissertatie, uitgegeven te Utrecht bij de N. V.
A. Oosthoeks Uitgevers Mij. — 1938.

In dit proefschrift, verschenen als No. XIII van de „Utrechtsche Bijdragen tot de Geschiedenis, het Staatsrecht en de Economie van Nederlandsch-Indië”, wordt voor de eerste maal in dit verband een der lijnen van Indië's constitutioneele geschiedenis der 19e eeuw doorgetrokken, met gebruikmaking van gegevens, verschaft door andere schrijvers in genoemde serie, die zich bepaalden tot de behandeling van naar tijdsruimte meer beperkte onderwerpen. Wij kunnen veronderstellen, dat meerdere diergelijke publicaties zullen volgen al naar de stand van het onderzoek der onderdeelen hiertoe aanleiding zal geven. Het is mede met het oog op hetgeen wij van deze Utrechtsche Bijdragen nog mogen verwachten, dat wij bij dit boek van Dr. Kiers ons de vraag stellen : hoe heeft de schrijver de zich gestelde taak volbracht?

Voor wat betreft de feitelijke behandeling van het eigenlijke onderwerp luidt het antwoord : uitstekend. Voor de nogal warme aankleeding der feiten luidt het : minder gelukkig en vaak minder juist.

Het onderzoek naar de ontwikkeling van de regelen en conventiën, waardoor de verhouding Koning, Minister en Landvoogd, kern van het Nederlandsche Rijksstaatsrecht, wordt bepaald, dient aangevangen bij het jaar 1806, want „het natuurlijk uitgangspunt van een historisch wel verantwoord overzicht van het „huidig Nederlandsch Staatsrecht behoort daarom te beginnen met 1806” (blz. 32), omdat „alleen uit de moeilijkheid van den overgang van den repu- „blikeinschen naar den monarchalen staatsvorm zekere eigenaardigheden in „den ontwikkelingsgang van ons staatsrecht overzee op bevredigende wijze „kunnen worden verklaard” (blz. 33—34). Het is deze van goed historisch inzicht getuigende vooropstelling waarmede de schrijver zijn eigenlijk onderzoek aanvangt.

Kort en duidelijk wordt dan weergegeven de gang van republiek naar koninkrijk en hoe, daarmede tredhoudend, het Uitvoerend Bewind en de Aziatische Raad overgingen in den Koning met Zijn Minister (Directeur), voor Wien een Landvoogd als zaakgelastigde des Konings onder de orders van Diens minister in de koloniën optreedt.

In een, in alle opzichten historisch verantwoord betoog worden de ontwikkeling en vastlegging in de verschillende wetteksten der verhouding van deze drie personen geschetst.

In het bijzonder de publicatie van de instructie voor den G. G. van 1855 (blz. 200), gevolgd op het RR van 1854, is hierbij belangrijk, omdat deze tekst met de feitelijke verhouding het meest overeenkomt in de bewoordingen van art. 4 : „De bevelen des Konings worden den Gouverneur-Generaal door den „Minister van Koloniën kenbaar gemaakt. Hij is ..... gehouden aan die „bevelen, zoomede aan de overige aanschrijvingen van den Minister van Kolo- „niën, uitvoering te geven .....”.

Daarnevens heeft de schrijver de juiste historische interpretatie der teksten geadstrueerd met het conflict Elout—Van der Capellen, waarin tegenover de meening van den Raad van Indië, „dat de Indische Regeering ongehouden is „een ministerieele aanschrijving op te volgen, zoo niet telkens van de uitdruk- „kelijke magtiging van U. M. blijkt” (blz. 73), de Koning ten duidelijkste stelt, dat „uit den aard der zaak de Regering van Nederlandsch-Indië er niet „aan twijfelen mogt, dat de door U (minister) gedaan wordende aanschrijvingen „altijd moeten geacht worden ter uitvoering van Zijner Majesteits bevelen of „bedoelingen te strekken” (blz. 76).

Veertig jaar later werd door den Koning wederom van dezelfde opvatting getuigd, toen tijdens het G.G.-schap van Mijer, De Raad gestuwd door Van Rees, deze kwestie opnieuw aan de orde stelde in zijn advies van 21 December 1866.

Uit de correspondentie (Bescheiden blz. 228 e.v.) blijkt, dat de Koning zich geheel vereenigde met de beschouwingen door den Landvoogd en den Minister van Koloniën over deze aangelegenheid gegeven, in welke beschouwingen een beroep door den G.G. van den Minister op den Koning, als niet van pas komende in den constitutioneelen regeeringsvorm, wordt verworpen; weswege de Raad een terechtwijzing ontving.

Besluiten wij dit overzicht met een woord van lof voor de bijlagen, waar zeer overzichtelijk de documentatie is bijeengebracht voor de hierboven gereleveerde geschiedschrijving.

Echter, en nu komen we aan onze bezwaren, het is niet al geschiedschrijving, althans niet op de juiste wijze, hetgeen in dit boek geboden wordt.

Een boeiende betoogtrant kan niet een sluitende bewijzenreeks vervangen, waarmede de promovendus, wien uiteraard nog elk gezag ontbreekt, gehouden is zijn beweringen op den voet te doen volgen.

Bijvoorbeeld de par. 19 e.v., waarin gerept wordt van een langdurigen, de geheele 18e eeuw durenden constitutioneelen strijd gericht op de beperking van de koninklijke macht niet alleen (naar gangbare opvatting) door versterking van die der volksvertegenwoordiging, maar evenzeer door haar uitoefening te binden aan een, ook naar soort (n.l. intègre niet-gunsteling) bepaalden minister, met als uitkomst, dat het instellen van departementen en benoemen van Ministers instede van een gehandhaafd recht, voor den Koning tot een opgelegden plicht is geworden. Alleszins interessant en aannemelijk, echter zonder een spoor van documentatie of zelfs literatuuraanduiding, die geëischt moeten worden bij een nog niet algemeen gereciperde voorstelling van zaken.

De schrijver heeft zich voorts te veel door zijn onderwerp laten meeslepen en daardoor soms zijn taak als historicus misgevat. Bij het onderzoek en de beschrijving der feiten, teneinde het ontwikkelingsproces der onderwerpelijke verhouding voor het geestesooq te doen herleven, is de historicus kamprechter geworden, zoodat zijn lezers zich somwijlen medege trokken voelen in de stofwolken welke, naar 's schrijvers betoog (blz. 1), nog steeds de kampvechters in deze kwestie omhullen.

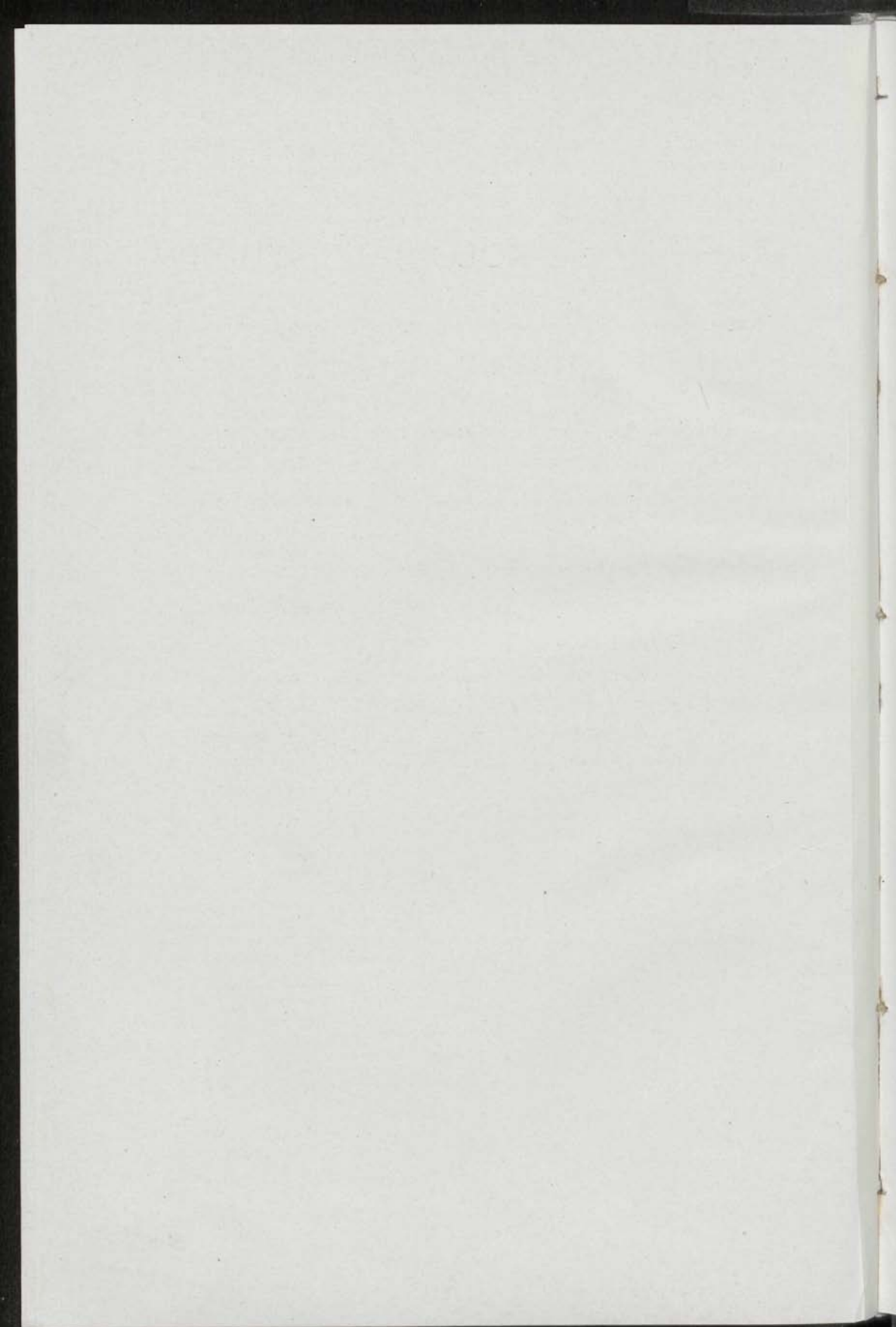
Jammer is het ook, dat Dr. Kiers zichzelf herhaalde malen onderbreekt om het nog gloeiende, met kracht van bewijs gesmede wapen, tegen anderers onjuiste bewering te keeren. Het schaadt den indruk van objectiviteit en werkt prikkelend. Trouwens met den voor een promovendus te hoogen en journalistieken toon (b.v. blz. 56 1e en 2e al.) wijst hij reeds de plaats aan, waar deze opmerkingen thuis hooren, n.l. het kranten- of tijdschriftartikel. De historicus gaat hier zijn wetenschap normatief hanteeren, zonder geduld te oefenen en te vertrouwen op de kracht van de feiten, waardoor de lezer ertoe gebracht zal worden uit de zoo juist ontvouwde historische gronden, gelijk de schrijver deed, zich een voor hem persoonlijk geldende norm te vormen.

Ook na deze publicatie staat de wettekst nog open voor iedere juridisch-dogmatische, zoo men wil politieke interpretatie; de historische heeft ermede aan overtuigingskracht gewonnen.

Dr. P. J. PLATTEEL.

KOLONIALE STUDIËN

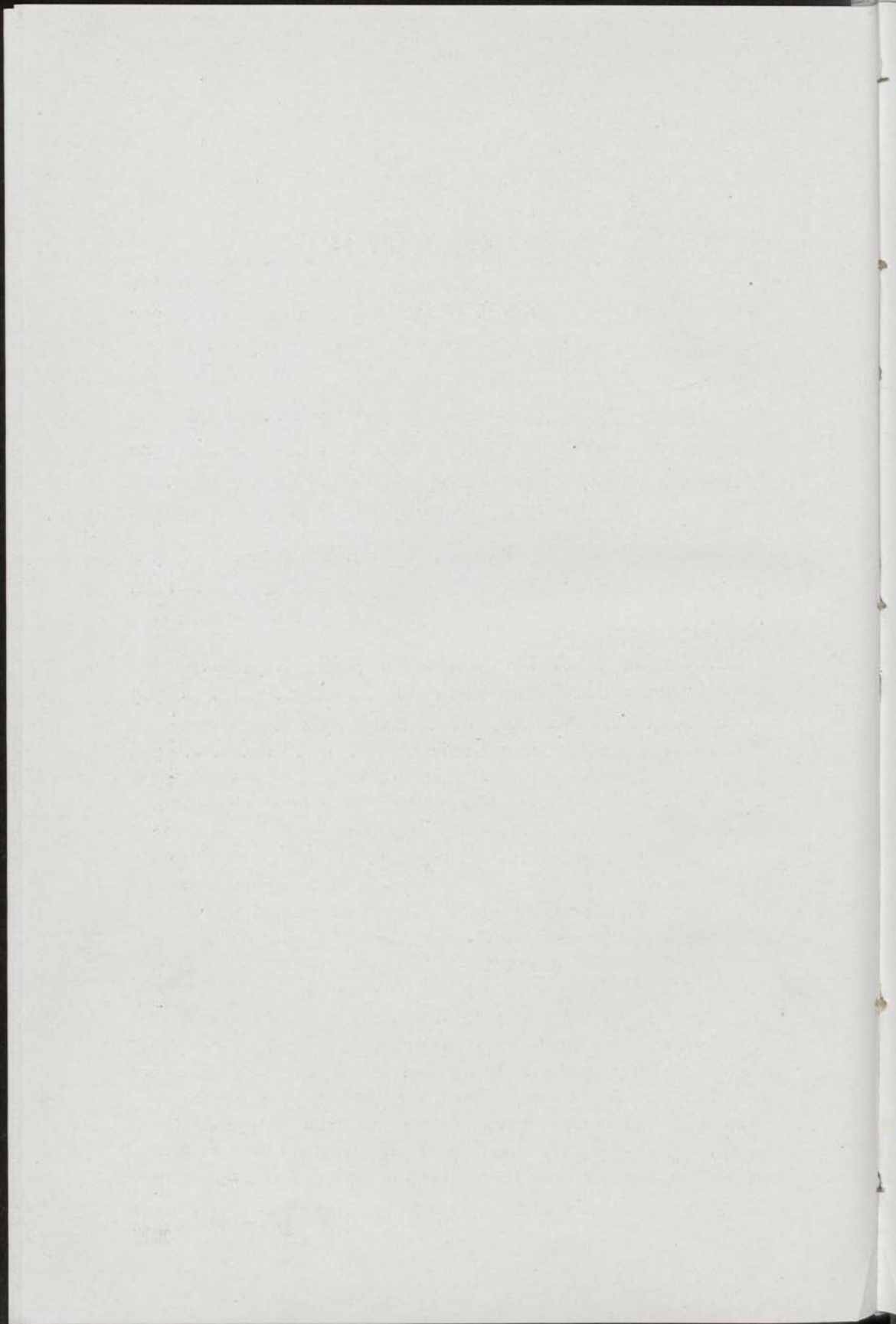

INHOUD

	Bladzijde
Kampongverbetering, door F. H. van de Wetering . . .	307
De ruilvoet van Nederlandsch-Indië in de jaren 1928 — 1938, door Drs. G. Scholte	326
De Indische reis van Prins Hendrik der Nederlanden, door Dr. J. Th. Vermeulen	340
Visscherijvoorlichting, haar organisatie in Nederlandsch-Indië en elders, door Dr. A. L. Buschkiel	349
Historische voorlichting, door Dr. F. B. J. Verhoeven . .	370
De Boschoppervlakte van Java en Madoera, door W. Zwart.	377
Boekbespreking:	
Dr. C. Nagtegaal, De Voormalige Zelfbesturende en Gouvernementslandschappen in Zuid-Oost-Borneo . . .	393
Maulana Muhammad Ali, M. A., Lr. B., De Religie van den Islâm, vertaald door Soedewo	395

KAMPONGVERBETERING

DOOR F. H. VAN DE WETERING

Het inzicht, dat de woontoestanden der Inheemsche bevolking in de steden een belangrijk probleem voor de Overheid beteekenen, wint steeds meer veld.

Ook dringt het besef door, dat het hierbij niet gaat om enkele eenvoudige technische verbeteringen, maar dat een aanzienlijk aantal vraagstukken van verschillenden aard om gemeenschappelijke oplossing vraagt.

Helaas ontbreken in vele gevallen de vereischte gegevens, die een juist inzicht kunnen geven op allerlei factoren, welke de slechte toestanden in de kampong beheerschen. Behalve factoren van technischen, zijn het niet minder die van socialen en economischen aard. Daarom zijn niet alleen de aanleg of verbetering van kampongpaden en de verwijdering van ongezonde haarden het einddoel tot bestrijding van deze opvallend slechte toestanden, maar allerlei vraagstukken staan hiermede in direct verband, zooals: de oprichting van eenvoudige waschplaatsen en privaten, de houding der stedelijke bevolking en hare opvoeding tot orde en netheid, de stimuleerende invloeden tot woningverbetering, het uitdunnen in overbevolkte wijken, de vuilverwijdering, het verstrekken van deugdelijk drink- en waschwater in de huizen, de bestrijding van het toenemend woningtekort, het openleggen van agrarische terreinen voor kamponggrond en het animeeren tot zelfbouwen middels goedkoop crediet; kortom een groot aantal vraagstukken, dat in één woord kan worden samengevat, n.l. „kampongverbetering”. Voeg daarbij de vraag hoe deze verbetering, die belangrijke sommen eischt, tot stand is te brengen, en naar de middelen om het verbeterde in stand te houden, dan

zal het duidelijk zijn, dat de Overheid, die zich de moeite geeft om met ruimen blik dit alles in breed verband te bezien, voor een veelzijdige maar ook uiterst lastige taak wordt gesteld.

Er is een tijd geweest, waarin men zich buiten dit alles hield en er geen oog voor had, in alle geval niet voor wilde hebben. De autonome desa diende onaangetast te blijven, want de Inlandsche gemeente binnen het stedelijk gebied — zoo stelde de eene groep vast — had haar eigen leven en zelfstandige taak. Daarnaast waren het anderen, die het volle accent legden op de stadsgemeente als een westersche enclave in het oostersch milieu. Deze scheiding van belangen in een dicht bevolkt centrum als de stadsgemeente is, kwam niet zoozeer uit onwil tot verbetering en samenwerking voort, maar wat het stadsbestuur aangaat vaak uit onmacht. Waar zouden de kapitalen vandaan moeten komen om die uitgestrekte stadskampongs te verbeteren ¹⁾. Want deze verbeteringen werden niet in de eerste plaats beschouwd naar den maatstaf der Inheemsche behoeften, doch de volkomen westersch georiënteerde technische gemeentediensten grepen veel hooger en daarmee verre boven het bescheiden milieu der kampong; men stelde zich allerlei ver daarboven uitgaande behoeften voor, zooals rijwegen inplaats van voetpaden, luxueuze bad- en waschinrichtingen, kostbare kunstwerken en dat alles met een perfectie, die door den grooten omvang der behoeften onbetaalbaar zou zijn.

Bovendien stond de Regeering oorspronkelijk afwijzend tegenover gemeentepannen om slechte kampongs te verbeteren, zooals Batavia in 1907 moest ervaren.

Onthouding was het parool, en geen inmenging !

Sedertdien is er wel veel op dit gebied veranderd, getuige het feit, dat bij Gouvernementsbesluit van 25 Mei 1938 No. 30 de „kampongverbeteringscommissie” werd ingesteld, die tot taak had van advies te dienen omtrent de toekenning van subsidies aan stadsgemeenten op Java ten behoeve van kampongverbetering.

Niet dat sedert de instelling der gemeenten niets aan deze taak was gedaan.

¹⁾ Een der gemeenten vroeg ineens vier millioen gulden subsidie bij de Regeering aan, berekend volgens het systeem van „de lat op de kaart” maal zooveel duizend gulden per ha. De Regeering doofde dit lokaal enthousiasme met de simpele vraag, of er reeds plannen en opnamen bestonden.

Integendeel !

Eenerzijds had de wetgever den weg gebaand, die leidde tot meerdere bemoeienis der gemeenten met de desa's, n.l. in 1918, toen de mogelijkheid geopend was om bij ordonnantie òf onderwerpen aan de desa-huishouding te onttrekken ¹⁾, òf zelfs de Inlandsche gemeenten binnen de stad geheel op te heffen (Thans I.S. artikel 128 lid 6). Anderzijds stelde de Regeering sedert 1928, nadat de toenmalige Adviseur voor de Decentralisatie met de burgemeesters en hoofden van publieke werken in een conferentie overleg had gepleegd tot het opmaken van een werkplan inzake kampongverbetering in de gemeenten, subsidies beschikbaar tot 50% van de kosten. In den leidraad bij de uitvoering (B.G.S. van 22 Februari 1929 No. 342/II) werd zelfs, hetgeen voor de koersverandering typeerend is, het verband tusschen kampongverbetering en desaopheffing losgelaten. Op die manier is voor dit doel van 1927 tot 1934 door de schatkist f 1.256.769.— aan subsidies uitgekeerd, waarvan het grootste gedeelte, n.l. f 1.057.530.—, in de jaren 1929 — 1931. Helaas konden deze uitkeeringen geen voortgang hebben toen de landsinkomsten op onrustbarende wijze terugliepen. Slechts enkele gemeenten zijn op bescheiden voet uit eigen kracht voortgegaan, doch in de andere lag dit werk volkomen stil; zoo stil, dat men aan geen hervatting meer geloofde en de kaarten, benoodigd voor de opmaking der verbeteringsplannen, die met veel zorg en moeite goed waren opgemaakt, niet meer zijn bijgehouden en nu hunne waarde door deze nalatigheid grootendeels hebben verloren. Dit was zeer te betreuren, want hoe verdienstelijk werk in die jaren ook tot stand was gekomen, nog veel meer was er dat ongedaan bleef.

Gaan wij de balans opmaken, dan blijkt dat vóór 1938 totaal 1917 ha voor f 3.177.000.— op Java in de kampongs was verbeterd ²⁾, oftewel nauwelijks een kwart gedeelte van het totaal te verbeteren kamponggebied. Nog 4700 ha, waarvoor rond f 8 millicen noodig is, vraagt om aandacht; hiervan is volgens opgave der gemeenten rond 3500 ha urgent, waarmede f 5.7 miljoen gemoeid zal zijn. Dit bedrag komt wederom voor verhooging in aanmerking, zoodra door grensuitbreiding van een aantal

¹⁾ Hiervan is echter nimmer gebruik gemaakt.

²⁾ De gemeenten hadden dus aanmerkelijk meer dan 50% der kosten op zich genomen; dit te constateeren is belangrijk, in verband met de minder toeschietelijke houding thans door gemeenten aangenomen.

gemeenten de verwaarloosde kampongs, die vlak tegen de gemeentegrens aanliggen, bij haar gebied zijn gevoegd.

De omvang van het vraagstuk is dus thans wel bekend!

Zooals in den aanvang werd opgemerkt, wint het inzicht steeds meer veld, dat de kampongtoestanden in de steden dringend verbetering behoeven. Er is een beschamende achterstand in Overheidszorg voor dit gebied, waarvan de verbetering echter verre boven de financieele draagkracht der plaatselijke gemeenschap uitgaat en waarvoor steun der Regeering noodzakelijk is. Het was dan ook verblijdend, dat bij de regeling van de financieele verhouding Java en Madoera in begin 1938 een bepaling werd opgenomen, waarbij aan de stadsgemeenten bijdragen worden toegekend in de kosten voor kampongverbetering tot een bedrag van ongeveer f 500.000.—'s jaars in totaal, volgens door den Gouverneur-Generaal te stellen regelen (art. 7). Door deze beslissing kwam het vraagstuk der kampongverbetering in een nieuw stadium en werden de stadsbesturen tot nieuwe activiteit gewekt; zij gaf hun den moed het vraagstuk, dat door zijn omvang en daaraan verbonden, niet door de gemeenten te dragen, kosten hopeloos scheen, met kracht aan te vatten.

Teneinde te worden voorgelicht aangaande de besteding van dit bedrag, stelde de Regeering de bovengenoemde kampongverbeteringscommissie in, bestaande uit Mr. Van Helsdingen, Voorzitter van den Volksraad, oud-burgemeester van Soerabaja, Dr. H. J. Levelt, Adviseur voor de Decentralisatie, Ir. F. M. Razoux Schultz, Hoofd van de Afdeling Gezondmakingswerken en Volkshuisvesting van het Hoofdkantoor van den Dienst der Volksgezondheid, en Mr. R. Ng. Soebroto, thans burgemeester van Madioen. Het feit, dat deze commissie uit een klein aantal doch uiterst bevoegde leden bestaat, verhoogde de mogelijkheid om in korten tijd belangrijk werk te doen. Niet alleen adviseerde zij de uitkeering der subsidies over 1938 en 1939, doch stelde bovendien een eerste verslag op, dat bij de Landsdrukkerij is verschenen. Dit verslag bevat zooveel wetenswaardige gegevens op het gebied der kampongverbetering, dank zij de uitgebreide enquête middels vragenlijsten en het plaatselijke onderzoek in alle gemeenten en enkele regentschapshoofdplaatsen op Java, dat de belangstelling hiervoor zeker niet beperkt mag blijven tot den kring der gemeentebesturen, doch voor een breedere schare van lezers aandacht vraagt. Met enthousiasme, deze zaak dan ook volkomen waard, is dit verslag opgesteld,

hetgeen begrijpelijk is, wanneer men zich realiseert, dat over deze twee jaar niet minder dan één millioen gulden door de Centrale Regeering onder de Java-gemeenten voor kampongverbetering werd uitgedeeld, waarbij bovendien de voorstellen der Commissie t.a.v. sobere projecten, strenge contrôle op de wijze der uitvoering en afrekening der subsidiegelden in toepassing werden gebracht. Met zulk een gevulden buidel kon de Commissie wel dwingend tegenover de gemeenten optreden, allen lust tot incidenteele werken den kop indrukken en stelde zij bovendien richtlijnen en technische normen vast om in acht te nemen bij subsidieverleening voor kampongverbetering, welke weliswaar nog niet door de Regeering zijn goedgekeurd, doch die bij de toekenning der subsidies niet uit het oog worden verloren. Zelfs voegde de Commissie als bijlage aan haar rapport een tekening toe met normaal-projecten om zoodoende de noodzakelijke zuinigheid en grootste soberheid bij de uitvoering te bereiken.

Als toelaatbare opzet ¹⁾ van een verbeteringsplan wordt aanvaard „een wegensstelsel in hoofdzaak bestaande uit voetpaden, uitkomende „op rijwegen, met dien verstande dat geen grootere afstand dan „normaal 150 m en maximaal 200 m te voet zal behoeven te „worden afgelegd. Als „betrekkelijk royaal” in de kampong zijn te „beschouwen: verharde trottoirs (tenzij bij rijwegjes langs gesloten „bebouwing zonder voorerf), aanleg van sportvelden en plantsoenen „en pleinen, waarvoor kostbare perceelen-aankoop noodzakelijk is; „toelaatbaar zijn echter kampongspeelveldjes voor kinderen, „pleintjes op een knooppunt van wegen, eenige openbare beplanting „hier en daar ook als wegbeplanting, eenige afwisseling in de weg- „profielen ter voorkoming van eentonigheid en voor gemakkelijker „oriëntering, en voorst in bijzondere omstandigheden grondver- „krijging voor eenvoudige openbare waschplaatsen en privaten”.

Tot deze soberheid was de Commissie wel aangespoord door de enge grenzen, die de Regeering aan de besteding van de subsidiegelden had gesteld; onder kampongverbetering zou niet worden verstaan omvangrijke assaineerings- en rioleeringswerken, woningverbetering, malariabestrijding, straatverlichting, zorg voor begraafplaatsen, enz.

Voor de resultaten harer werkzaamheden behoeft de Commissie niet bevreesd te zijn, zooals zoo vaak wel het teleurstellend deel

¹⁾ Pag. 28 van het verslag. Overschrijding dezer eischen, ook al zou de stads-gemeente de aanlegkosten van hetgeen boven de normen uitgaat voor hare rekening willen nemen, wordt niet toegestaan.

van andere regeeringscommissies was, want, zoo zegt zij op pag. 20: „Indien de Regeering voortgaat de subsidies te verleen en gedurende „een tijdvak van 10 jaren, zooals in 1928 Haar voornemen was, „en ook overigens Haar taak te dezen te vervullen, zal Zij de vol- „doening mogen smaken aan een beschamenden achterstand in „Overheidszorg in verschillende gemeenten eindelijk afdoende te zijn „tegenmoet gekomen niet alleen, doch door het centraal toezicht op „de subsidieering tevens op dit gebied ordenend te hebben gewerkt”.

Wanneer wij het systeem der subsidieering van de kampong-verbetering eens nader bezien, blijkt, dat de Regeering thans eene andere houding aanneemt dan b.v. in 1927, toen de subsidieregeling aanvullend was en uitsluitend aanstuurde op activiteit van de zijde der belanghebbende gemeente. Om de gemeentelijke belangstelling voor kampongverbetering te stimuleeren, kende de Regeering volgens het fifty-fifty-systeem subsidies toe tot een gelijk bedrag als de gemeente uit eigen middelen besteedde. Hoewel in dezen maatregel een paedagogisch element school tot stuw ing van de gemeente in het belang der kampongbevolking werkzaam te zijn, bevatte hij toch ook groote onbillijkheden tegenover de kleine gemeenten, die niet in staat waren deze vereischte 50 % op te brengen en daardoor zich van deze noodzakelijke werken verstoken zagen, terwijl hare groote zusters, die ruim in hare middelen zaten, nog eens extra regeeringssteun ontvingen.

Terecht is deze methode niet gehandhaafd, doch overweegt men bij de beoordeeling eener subsidie-aanvraag in de eerste plaats *de urgentie van het werk*. Het is dan ook zeer opzettelijk de bedoeling der Commissie om, voor zoover dit mogelijk is, bij hare voorstellen tot toekenning van subsidie-bedragen er rekening mee te houden, dat het beschikbare bedrag dáár wordt besteed, waar de toestanden allereerst verbetering behoeven.

Uit dit systeem vloeit de moreele verplichting der gemeenten voort om naar vermogen uit eigen middelen aan dit soort werken gelden te besteden. Of deze moreele verplichting wel ten volle begrepen wordt, moest reeds door de Commissie in haar verslag betwijfeld worden, toen zij constateerde, dat over 1938 boven de landssubsidie slechts een klein bedrag aan gemeente-middelen werd verwerkt. Ik heb daarom de verschillende gemeentebegrotingen over het jaar 1939 nog eens nageplozen om te zien of hierin verbetering was gekomen, doch moest daarbij de droeve ervaring opdoen,

dat bij verschillende gemeenten nog niet ten volle het begrip bestaat van hetgeen de Regeering, die met het jaarlijksche subsidiebedrag van een half miljoen voor de stadsgemeenten op Java toch geen karig voorbeeld gaf, van de gemeenten verwacht.

Behalve Batavia, dat dit jaar *f* 75.000.— op zijne begrooting voor verbetering der kampongs boven de subsidie uittrok en dit bedrag inmiddels tot één ton verhoogde, alsmede een aantal kleine stadsgemeenten, die uit hare geringe middelen verhoudingsgewijze een behoorlijk bedrag afzonderden, slaan verschillende andere gemeenten een matig figuur. Wat b.v. te denken van Soerabaja, waar men op een werk van *f* 127.000.— slechts *f* 7.000.— voor eigen rekening denkt te nemen; of van de gemeente Malang, die uit eigen middelen *f* 1.000.— denkt te besteden? Doch ook voor Bandoeng, waar men een halve ton subsidie over dit jaar raamt, is *f* 15.000.— aan gemeentebijdrage beneden de verwachting. Het ziet er dan ook naar uit, dat de Commissie bij hare verdere adviezen wel zwaardere eischen aan de medewerking van de belanghebbende gemeente zal stellen. Men heft in gemeentekringen terecht de vaan der autonomie steeds omhoog, maar diene dan ook te bedenken, dat de ware autonomie krachtige zelfwerkzaamheid en intense inspanning van eigen kunnen vereischt ¹⁾. Volledigheidshalve wordt het voor-nemen der stadsgemeente Bandoeng vermeld om bij begrootingswijziging dit jaar het genoemd bedrag te verhoogten.

¹⁾ De uitkeering der subsidie is als volgt:

Gemeente:	Uitgekeerd in 1938:	Voorloopig voorgesteld in 1939:
Batavia	85.615	75.000
Bandoeng	55.000	45.000
Buitenzorg	15.100	5.000
Cheribon	36.170	35.000
Soekaboemi	5.800	3.000
Semarang	50.000	60.000
Magelang	20.185	10.000
Salatiga	5.400	3.000
Pekalongan	21.350	20.000
Tegal	20.000	10.000
Soerabaja	84.315	85.000
Malang	24.000	20.000
Kediri	17.100	40.000
Madioen	25.000	25.000
Pasoeroean	10.000	10.000
Probolinggo	9.700	14.300
Modjokerto	12.000	6.000
Blitar	2.190	2.000
Nog te verdeelen		31.700
Totaal	499.725	500.000

Tot de teleurstellende ervaringen behoorde niet minder de houding van de Inheemsche raadsleden der stadsgemeente Tegal. In behandeling kwam tijdens eene onlangs gehouden raadszitting de herziening van het belastingstelsel dezer gemeente, welke herziening, waarbij waarlijk de meeste lasten niet op het Inheemsche deel der stadsbevolking werden gelegd, o.a. beoogde om meerder geld voor kampongverbetering vrij te krijgen.

Onder het motto „geen lastenverzwaring” stemden de Inheemsche raadsleden op één na tegen het voorstel en daarmee tegen de verbetering van de kampongs.

Bij lezing zal men erkennen, dat dit verslag der Commissie verre uitgaat boven eene toelichting op voorstellen tot uitkeering van subsidies aan stadsgemeenten op Java of het verdedigen van gestelde normen en technische eischen t.a.v. in te dienen kampongverbetering-projecten. Het is een feit, dat dank zij het onvermoeid streven van een aantal personen, waaronder Prof. Logeman en Ir. Thomas Karsten met name dienen te worden genoemd, er toenemende belangstelling bestaat voor de vorming en systematische ontwikkeling van de Indische stad ¹⁾. Hiervoor wordt het omvangrijke werk door de stadsvormingscommissie verricht in herinnering gebracht, waarvan de ontwerp-ordonnantie en vooral de Toelichting op deze ordonnantie de sprekende bewijzen leveren ²⁾. Deze Toelichting is zoo uitputtend op het gebied der onderwerpen, die in socialen, technischen en economischen zin met het wezen der Indische stad samenhangen, dat zij als leidraad voor langen tijd van onmisbare betekenis zal zijn.

Welnu, kampongverbetering is niet anders dan de verzorging van een deel der stadsvorming, en wel een zeer integreerend deel. Het is niet alleen, omdat de kampongbevolking meer dan 70% der stedelijke populatie uitmaakt en als zoodanig de grootste aanspraak maakt op de behartiging harer belangen, doch ook omdat het niet aangaat den stadsgroei en het stadsbestaan te bezien in het

¹⁾ Aangezien de term „stadsvorming” evenals die van „stedenbouw” verschillend kan opgevat worden en aanleiding kan geven tot misverstand, wordt ook het ruimere woord „planologie” gebruikt, dat daarvoor in Nederland allengs begint door te dringen (Toelichting stadsvormingsordonnantie pag. 18).

²⁾ Landsdrukkerij 1938.

licht van geheel los van elkaar staande groepen en elementen ¹⁾. Dit laatste moge wellicht een uitvloeisel zijn van de koloniale verhoudingen, die zoo gemakkelijk leiden tot het principieele dualisme der stedelijke samenleving en daardoor een matige belangstelling opwekken voor de nooden en belangen van de andere groep. Zoo ontstaat in de Indische stad een stille strijd om levensruimte, die harder gevoerd wordt naarmate men vreemder tegenover elkan- der staat. Daarom is de voornaamste taak der stadsvorming om ordenend werkzaam te zijn, de harmonie der heterogene bestand- deelen der stadsbevolking te bevorderen, lijnen uit te stippelen en deze krachtig te realiseeren, waarlangs de groei en verbetering moeten plaats hebben, en bovenal *de plaats te reserveeren*, waarbinnen de verschillende bevolkingsgroepen zich overeenkomstig hunne eigen behoeften kunnen handhaven. De eenheid van de Indische stad, bewoond door een conglomeraat van bevolkingsgroepen, kan nim- mer die der eenvormigheid zijn, doch die van harmonie tusschen de deelen onderling. Daartoe is een stadsplan noodig, waarin die plaats is vastgelegd; zulk een *bestemmingsplan*, ook wel zoneering genoemd, waarbij de verschillende aard der wijken en bebouwingen is aan- gegeven, zal verhinderen, dat de economisch-zwakken onder de stadsbevolking, waarbij vooral aan de groote massa der Inheem- schen is gedacht, van hunne kamponggronden worden gedrongen. Voor alles is daarom noodzakelijk, dat de gemeenten, in wier gebied tot kampongverbetering wordt overgegaan, eerst een behoorlijk bestemmingsplan opmaken, opdat de verbeterde kampongs ook werkelijk bestemd blijven voor de bevolking, voor wie deze werken werden aangelegd.. Want het zijn niet alleen de Nederlandsche en Uitheemsche groepen, die ten faveure hunner normale expansie-

¹⁾ Volgens de resultaten der Volkstelling 1930 is de bevolking van enkele Java-gemeenten als volgt samengesteld:

Gemeenten:	Nederlanders.	Inheemschen.	Uitheemschen.	Totaal
Batavia	37.067	409.655	86.284	538.015
Buitenzorg	5.233	51.935	8.263	65.431
Bandoeng	19.650	130.028	17.137	166.815
Cheribon	1.635	42.667	9.759	54.079
Semarang	12.587	157.457	29.752	217.796
Magelang	4.169	43.948	4.827	52.944
Soerabaja	25.900	271.275	44.500	341.675
Malang	7.463	70.662	8.521	86.646
Madioen	1.681	36.903	3.288	41.872

behoefden het oog slaan op kamponggronden ten einde deze voor duurderen woningbouw aan te wenden, doch vaak werden de oorspronkelijke bewoners door hunne eigen volksgenooten uit de . . . . verbeterde kampongs verdrongen. Dit had — zoo constateerde de kampongverbeteringscommissie ¹⁾ — vooral plaats bij dat soort kampongverbeteringen, waarbij te veel de perfectie was nagejaagd. Werden paadjes in onverbeterde kampongs tot mooie rijwegen omgetooverd, dan werd in korten tijd de bebouwing langs die wegen een geheel andere: de oorspronkelijke bewoners moesten hun heil elders zoeken.

Uit deze beschouwingen zal het duidelijk zijn, dat kampongverbetering een onderdeel is van de stadsvorming. En waar de financieel sterkere groepen in staat zijn door aankoop van gronden, in welken prijs de vergoeding voor de stedelijke uitrusting, zooals aanleg van wegen, afwatering enz., is begrepen, den aanleg en vorming hunner woonwijken te betalen ²⁾, daar is het logisch, dat de Overheid middels subsidie de groepen der economisch-zwakken tegemoet komt om hunne kampongs te verbeteren.

De vraag dringt zich op: hoe komen de stadskampongs in zulk een desolate n toestand?

Aanvankelijk gaf men de schuld aan het plaatselijk beheer vóór de instelling der gemeenten en werd van een erfenis in ongunstigen zin gesproken. Dat dit antwoord onvoldoende is, behoeft zeker niet toegelicht te worden, omdat het omtrent het ontstaan van dien toestand niets bewijst, maar bovendien zijn die toestanden — behoudens in de verbeterde kampongs — tijdens het gemeentelijk bestuur er niet beter op geworden.

Nu is het juist bij de beantwoording van deze vraag, dat wij zoo gaarne meerdere exacte gegevens zouden wenschen t.a.v. de bodemgesteldheid en hare verslechtering door geregelde inundatie,

¹⁾ Pag. 34 Verslag.

²⁾ Hierbij is eenerzijds gedacht aan verkoop van gronden door het gemeentelijk grondbedrijf, waarbij alle kosten voor den stadsaanleg in den grondprijs zijn gecalculeerd, anderzijds aan de toepassing der z.g. aanlegheffingverordening, waarbij niet alleen de verplichtingen worden opgelegd aan derden ten einde te verzekeren, dat de stadsvorming geschiedt op de door de Overheid aangegeven wijze, hetgeen de taak der bouwverordening is, doch worden de belanghebbenden voor een deel belast met de betaling van de stedebouwkundige uitrusting. Deze verordening is, hoewel in voorbereiding, nog in geen Java-gemeente in werking, wel in de buitengewesten, nl. in de stadsgemeente Palembang (1938).

afspoeling en verontreiniging, doch ook met betrekking tot de bevolkingstoename per kampong, waarbij vergelijkbare sterfte-cijfers en andere opgaven noodzakelijk zijn ¹⁾). Hoewel wij deze gegevens noode missen, is het toch reeds van belang de stadskampongs te bezoeken, vooral in de kustplaatsen, om den vaak onhoudbaren toestand op hygiënisch gebied te constateeren. Volkomen gebrek aan afwatering, vervuiling door afval en faecaliën en onbegaanbare toegangswegen behooren tot de meest prominente bezwaren.

Als tweede factor bij de beoordeeling van het ontstaan van den slechten toestand in de stadskampongs geldt de bevolkingsaanwas, die vooral in de groote steden geregeld doorgaat.

Hoewel ook hier deugdelijk cijfermateriaal ontbreekt, is de conclusie niet lichtvaardig om vast te stellen, dat wij in de groote steden met het aantal woningen voor de weinig draagkrachtige lagen der bevolking steeds meer achterop komen; hetgeen beteekent, dat het aantal zielen per woning in verschillende kampongs steeds grooter wordt door onderverhuring van kamers en bijbouw van krotjes.

Ook dient bij de beantwoording van deze vraag te worden vermeld, dat de bevolking in menig opzicht niet meewerkt, doch integendeel door het neerwerpen van afval en het verrichten van allerlei daden, die de vervuiling bevorderen, den toestand verergert, al moet eveneens worden erkend, dat aan de opvoeding tot orde en netheid der inheemsche stedelijke massa weinig werd gedaan. Het bestuursgezag der kepala-kampongs of wijkmeesters is uiterst zwak in de steden, bovendien trekt de gemeente zich meestal van de reiniging en verzorging dezer wijken weinig aan.

Zoo zijn er allerlei oorzaken aan te wijzen, die duidelijk maken, hoe de slechte kampongstoestanden zijn ontstaan en ook hoe *deze toestanden zonder tijdig ingrijpen der Overheid steeds slechter zullen worden.*

Ten aanzien van deze laatste opmerking heeft het verslag der kampongverbeteringscommissie bijzondere waarde en opent de oogen voor een gevaar, dat door de gemeentelijke autoriteiten te weinig werd ingezien. De volle aandacht bij kampongverbetering werd aan de slechtste kampongs gewijd, doch daarnaast wordt het

¹⁾ Ten behoeve van de verkrijging en unificeering dezer noodzakelijke gegevens zal in samenwerking met het Centraal Kantoor voor de Statistiek door het Kantoor voor de Decentralisatie in de groote gemeenten op Java een onderzoek worden ingesteld.

gevaar onderkend, dat, tenzij hiertegen Overheidsmaatregelen worden genomen, de thans nog goede kampongs over eenige jaren in de rij der slechte zullen belanden. Verwaarloozing, toename van het aantal bewoners, waardoor plaatselijk te dichte bevolkingsaanwas ontstaat, gebrek aan gemeentelijk toezicht en reiniging zal er noodwendig toe leiden, dat ook deze thans nog goed bewoonbare kampongs t.z.t. tot de ongunstige zullen gaan behooren. Op die wijze zou aan het werk der kampongverbetering geen einde komen, doch daarom dient door tijdig ingrijpen, waartoe het uitoefenen van bouwtoezicht, het verbeteren der toegangswegen, de reiniging der kampongs en de verwijdering van het vuil alsmede het tegengaan van overbevolking de geëigende middelen zijn, de gevreesde kampongverslechtering te worden voorkomen.

Zoo onderscheidt de Commissie op het terrein der kampongverbetering drie fasen. Ten eerste die van het nemen van zoodanige maatregelen, waardoor verslechtering wordt voorkomen van kampongs, welke thans nog in behoorlijken staat verkeerden. Ten tweede beveelt zij aan de slechte kampongs op uiterst sobere wijze te verbeteren, waartoe de Regeering subsidie verleent, en ten derde wijdt zij aandacht aan het noodzakelijke onderhoud der kampongs. Vooral dit laatste vormt een probleem en wel speciaal een financieel probleem, want na een tijdperk van volkomen onthouding van de zorg der kampongs wordt het gemeente-budget thans belast met het onderhoud dezer verbeterde kampongs. En omdat de verbeteringen op de minst kostbare wijze tot stand zijn gekomen, zal het onderhoud en de geregelde herstelling bijzondere eischen aan de gemeentendiensten stellen. Aan jaarlijkschen steun der Regeering valt op dit punt niet te rekenen, maar het is ook nog de vraag of de begroting der kleine gemeenten deze steeds terugkeerende uitgaven wel kan dragen.

Ook over deze moeilijkheid heeft de Commissie hare gedachten laten gaan en is tot de volgende oplossing gekomen.

„De gemeenten ¹⁾ zouden over meer middelen kunnen beschikken, indien zij de kosten van verbeteringen geheel of gedeeltelijk zouden weten af te wentelen op hen, die van de verbetering profijt hebben en indien zij hen, die bij een *goed onderhoud* baat hebben, „daaraan in eenigerlei vorm zouden laten bijdragen.

¹⁾ Pag. 24 v.v. Verslag.

„De Commissie dringt ten sterkste aan op spoedige vaststelling
„van locale regelingen betreffende: de aanleg- of verbeteringsbijdrage
„en de baatheffing, ook genaamd kostenomslag,
„straatbelasting,
„lastgeving ¹⁾ aan derden tot het aanbrengen van verbeteringen,
„lastgeving aan derden tot buitengebruikstelling en opruiming”.

Nu geloof ik, dat de Commissie hier te hoog heeft gegrepen door te meenen, dat aanlegheffing, baatbelasting en straatbelasting geëigende vormen van bijdragen der bevolking zijn. En om het pauperisme, dat een groot deel der kampong beheerscht, en om den al te ingewikkelden vorm dezer heffingen acht ik ze voor een groot deel der kampongs onaanvaardbaar. Niet dat er bezwaar bestaat tegen deze heffingen in wijken, waar huiseigenaren meerdere woningen verhuren, noch langs die kampongwegen, waaraan welgestelden wonen, doch wel tegen het betrekken der groote massa in deze belasting, die noch geld noch ruime kampongerven bezit. De bijdragen der enkele beter-gesitueerden zullen dan ook niet voldoende zijn om de gedachte financiering tot stand te brengen, waarmede het systeem dus niet ten volle aan de bedoeling beantwoordt. Toch zal een ieder erkennen, dat in het op eenigerlei wijze deel hebben aan de verbeteringslasten door de belanghebbende bevolking een opvoedkundige waarde schuilt. Het is bekend, dat de Inheemsche bevolking in het bijzonder datgene waardeert, waaraan zij kan meewerken en waarvoor zij toewijding en offers heeft over gehad. Verkeerd zou het zeker zijn, wanneer naast 100 % verbetering ook 100 % onderhoud ten laste der Overheidsmiddelen werd gebracht; op dit gebied dient het gemeentebestuur in nauw contact met het Binnenlandsch Bestuur samen te werken in het belang der instandhouding van de met zooveel kosten verkregen verbeterde kampongs. Ik denk hierbij aan allerlei, zooals schoonhouden, eenvoudige reparaties enz., dat door de daartoe behoorlijk georganiseerde bevolking zelf ter hand kan genomen worden.

Door welke sociale en economische maatregelen, naast de technische voorzieningen, verwacht de Commissie de woon- en leeftoestanden der Inheemsche stadsbevolking te verbeteren?

¹⁾ Over de beteekenis dezer lastgevingen handelt de Toelichting op de stadsvorming in par. 188—191.

Uit den aard der zaak zijn wij hier beland op een gebied, dat niet vrij van speculatieve kanten is en waarbij dan wel enkele vraagteekens kunnen geplaatst worden. Gaat het om medewerking der stadsgemeente, zooals het aanleggen van noodzakelijke kaarten, de vaststelling van bestemmingskringen, het uitoefenen van behoorlijk bouwtoezicht, de reiniging der kampongs, de verbetering van waterafvoer en dergelijke, dan is, wanneer de gemeente-financiën zulks toelaten, dit deel der verbetering ten volle verzekerd. Ook de stimuleerende bepaling, dat voor verbouwingen en nieuwbouw binnen 1 jaar na de kampongverbetering een kosteloze bouwvergunning wordt verstrekt, kunnen de stadsbesturen zonder moeite toepassen, al zal in menig raadscollege de vraag worden gesteld, waarom wel eene aanlegbijdrage wordt gevraagd en een billijke retributie voor het kostbare woningtoezicht wordt vrijgegeven. Inderdaad kan men echter deze vrijstelling als eene aanmoediging tot woningverbetering beschouwen, waarvan het resultaat van groote beteekenis is. Evenzoo is het noodzakelijk, dat de gemeente verdere overbevolking van de kampong tegengaat door verkaveling van perceelen vast te stellen, elke nieuw- of bijbouw in strijd met deze verkaveling te verbieden en bij afbraak geen vergunning tot opbouw te geven, indien daarmede de verkaveling wordt overschreden. Van de zijde der kampongbevolking zal deze maatregel niet bijster gewaardeerd worden en ter voorkoming dat de gedachte van grondroof plaats heeft, dient de gemeentekas in menig geval geleden schade te vergoeden, dan wel zal door het bouwtoezicht intermediair verleend dienen te worden, opdat de perceeleigenaren, wier terrein met het door bouwverbod vrijgekomen stuk grond wordt vergroot, hiervoor vergoeding betalen. Op deze wijze is het mij vaak gelukt eenige ruimte in overbevolkte kampongs te verkrijgen.

Verder meent de Commissie, dat overbevolking van bepaalde kampongs met succes kan worden tegengegaan door onbewoonbaar- of bouwvalligverklaring met last tot algeheele slooping of tot verbetering. Doch deze maatregel eischt, dat of de gemeente goedkoop woningen beschikbaar stelt om de slachtoffers der onbewoonbaar verklaarde woningen onderdak te verschaffen, of goedgelegen gronden aanbiedt voor eigen woningbouw. Nu is het eigenaardige, dat deze slechte kampongtoestanden hoofdzakelijk in het centrum der stad voorkomen en dus de gronden of huizen, die aan deze door genoemde maatregelen getroffen menschen worden aangeboden,

daarom eveneens centraal gelegen moeten zijn. Het gaat hier meestal om arme drommels, werkzaam in bedrijven en fabrieken of kantoren, voor wie eene verplaatsing naar de peripherie der stad een bezwaar zou beteekenen. Aan het succes der onbewoonbaarverklaring zitten wel zeer groote moeilijkheden vast, ook al beziet men deze overheidsdaad uitsluitend in het belang der betrokkenen om hen te onttrekken aan het gevaar te verkeerren in een bouwvallige woning.

Nog moeilijker wordt het, wanneer de maatregelen tot verbetering der stadskampons zullen bestaan in *uitdunning* der aanwezige bebouwing. Inderdaad is het zoo goed als onmogelijk om een kampong te verbeteren, waarin de huizen al te dicht op elkaar staan, zoodat men geen uitvoering aan afwatering en wegeaanleg kan geven. Van technische zijde wordt opruiming geëischt, maar, zoo vraag ik mij af, waarom zouden een aantal menschen hun huis gaan afbreken om elders weer op te bouwen en daarmede den grond verlaten waar zij reeds zoo lang woonden, of uit deze buurt te vertrekken, waar hun broodwinning ligt? Buiten onteigening volgens den wettelijk voorgeschreven weg is hier geen dwang mogelijk, kostbaar voor de gemeentekas zal de uitdunning in elk geval zijn. Het verkrijgingsrecht van den nieuwen grond en de kosten der overplaatsing, dan wel gedeeltelijke bijdrage voor nieuwbouw, is wel het minste dat dient te worden vergoed. Niettemin is deze uitdunning in dichtbebouwde en onhygiënische stadscentra bepaald noodzakelijk om iets te kunnen bereiken voor het stadswelzijn in het algemeen en de verbetering van de betrokken kampons in het bijzonder. De inschakeling van het grondbedrijf om ook kamponggronden systematisch open te leggen is hierbij van groot belang, mits de verliespost, dien dit deel van het bedrijf noodwendig meebrengt, uit de winsten van andere objecten kan worden gecompenseerd, dan wel bijstorting geregeld uit gemeentemiddelen plaats heeft.

Van goed inzicht getuigt ook de overweging der Commissie om den bouw in half-landelijke kampons aan te moedigen. Hiermede worden bedoeld schaars bevolkte kampons, ook bewoond door stadsingezetenen, die geen land- of tuinbouwers van beroep zijn. Zij liggen buiten het z.g. stadsareaal, terwijl de bestuursvoering, die formeel geheel op de maat van stedelijke intensiteit is ingesteld, in dit landelijke deel veel milder wordt uitgevoerd. Toch zullen deze kampons niet de gedachte functie vervullen van woonplaatsen

voor hen, die de overvulde stadskampongs dienen te verlaten, doch wel voor hen, die van buiten komende, zich in de gemeente vestigen. Als zoodanig zal dit soort kampongs beteekenis hebben om de bevolkingstoename in de centraal gelegen stadskampongs van buiten af tegen te gaan. Bovendien geldt ook hier de waarschuwing voor het stadsbestuur om de ontwikkeling dezer half-landelijke kampongs tijdig ter hand te nemen en in de juiste banen te leiden, want ook zij groeien noodzakelijk uit en daardoor ontstaat onvermijdelijk de tendenz naar verdere intensivering der bebouwing en bewoning tot een stadskampong ¹⁾.

Ten slotte heeft de Commissie zich bezig gehouden met de overweging om het zelfbouwen te animeeren. Uitgaande van de gedachte, dat Overheidsbemoeyenis, om in alle behoorlijke woningbehoefte te voorzien, uitgesloten is, terwijl ook het initiatief van particuliere zijde, hoe voortreffelijk dit ook wordt geacht, van te kleinen omvang in vergelijking tot de behoefte blijft, stelt de Commissie zich voor, dat, wanneer maar voldoende grond wordt aangeboden, medewerking wordt verleend tot het beschikbaar stellen van eenvoudige projecten, goedkoope bouwmaterialen en vooral goedkoop en op gemakkelijke voorwaarden te verkrijgen crediet, de bevolking zelf tot het bouwen en daarmee het bestrijden der slechte woontoestanden in de kampongs zal overgaan.

Feitelijk zijn wij hiermede niet meer op het speciale terrein der kampongverbetering, doch van de Volkshuisvesting ²⁾, een onderwerp, dat tot heden in verband met zijn belangrijkheid verkeerd is aangevat. De Naamlooze Vennootschappen Volkshuisvesting, opgericht door de stadsgemeenten in samenwerking met de Centrale Overheid, zijn op een dood spoor aangekomen en doen reeds jaren niets anders dan het exploiteeren van hun bezit. De kampongverbeteringscommissie zegt hiervan, „dat het noodig zal zijn „den koers te wijzigen en niet als eenig doel te stellen huizen te „bouwen om die te exploiteeren, doch evenzeer huizen te bouwen „om ze zoo spoedig mogelijk van de hand te doen door directen „verkoop of huurkoop. Thans zijn de in huizen geïnvesteerde „gelden (voor de N.V. Volkshuisvesting op Java alleen reeds f 5.5

¹⁾ Zie hierover verder het rapport der stadsvormingscommissie pag. 75 v.v.

²⁾ Voor verdere oriëntatie bevat het verslag eene bijlage vermeldende de literatuur over Volkshuisvesting en kampongverbetering in Ned.-Indië over de jaren 1918—1939.

„millioen, de afschrijvingen niet inbegrepen) bevroren; immers, met „het geld werd slechts 1 x huizen gebouwd en de N.V.-en bleven het „niet geringe risico van de exploitatie dragen, welk risico juist in de „achter ons liggende financieel moeilijke tijden vele N.V.-en zwaar „heeft getroffen door de noodzaak tot huurverlaging en het leeg- „staan van vele huizen. Het is zaak dat geld te doen ontdooien en „te doen rouleeren; de opbrengst van de verkochte huizen kan „weer dadelijk voor huizenbouw besteed worden. De N.V.-en „moeten weer een actieve, maar dan veelzijdige rol gaan spelen”.

Afgezien van het feit, dat hier niet alleen over kamponghuizen maar ook over het groote woningbezit der N.V.-en voor beter gesitueerden wordt gehandeld, kan ik ook niet zoo optimistisch over de toegedachte activiteit van de N.V. Volkshuisvesting zijn. Een lichaam, ingesteld op winst en dividend, bestuurd door zes instanties (gemeenteraad, B. en W., Directie, Raad van 3 gemeenten en 4 gouvernementscommissarissen, twee speciale gouvernements toezichthoudende Commissarissen en de vergadering van aandeelhouders), voor zoover zich er nog niet anderen mee moeten bemoeien (Departementen van B.B., Financiën en V. en W.), is allermint geschikt een soepel bestuurselement te zijn in het belang der bestrijding van plaatselijke woontcestanden en kampong-wantoe-standen.

Bovendien is deze bestrijding van weinig aantrekkelijken aard uit financieel oogpunt, omdat rendabiliteit en vervanging van krotwoningen zich slecht met elkaar verstaan.

Huurkoop, hetzij door particulieren woningbouw, hetzij door goedkoope credietverschaffing, n.l. door de Alg. Volkscredietbank dan wel van de zijde der Afdeeling Coöperatie van het Departement van Economische Zaken ¹⁾, zal daarentegen speciaal voor den snelgroeienden middenstand ²⁾ van groot belang zijn. Deze middenstand bestaat grootendeels uit beambten e.d., die meestal op huurhuizen aangewezen zijn; hij vindt in de meeste steden geen aan zijne behoeften adequate huisvesting. Op sommige plaatsen woont hij in bepaalde, betere „kampongs” met als regel nog zeer gebrekki-

¹⁾ Ongetwijfeld zullen de gemeentebestuuren goed doen kennis te nemen van hetgeen de Commissie over deze bouwcredietverleening op pag. 47 en 48 van haar verslag aangeeft, ten einde met den Adviseur voor de Coöperatie van het Departement van Economische Zaken in overleg te treden om deel te nemen aan een garantiefonds voor bouwcrediet.

²⁾ Pag. 30 v.v. van de Toelichting op het ontwerp der stadsvorming.

gen aanleg (onverharde, in den regentijd slecht begaanbare wegen of paden, geen wegverlichting, slechte water- en faecaalafvoer) en meestal uitgewoonde oude huizen; elders vindt hij ook nieuwe en beter gesitueerde, doch dan voor zijne gezinnen meestal véél te kleine en toch dure woningen; en zeer vaak is hij gedwongen een woning in de Volkskampong te zoeken, waar de omgeving in het geheel niet strookt met zijn stand en ontwikkeling, noch met wat hem geleerd is van hygiëne en netheid. *Voor dezen middenstand is huurkoop de aangewezen oplossing.*

Zoo blijft echter het groote probleem bestaan voor de huisvesting van de allerlaagste welstandklassen, waarvoor de kampongverbeteringscommissie één-kamerwoningen in petaks aanbeveelt en zelfs denkt aan nachtverblijven voor zwervers, doch dan is het tevens duidelijk, dat men hiermede op een terrein is aangekomen, waarvan de grenzen niet meer te zien zijn. De grootste categorie der Inheemsche stadsbevolking kan geen huur van f 5.— per maand betalen, ja zelfs is f 2.50 vaak te hoog. Het is daarom gewenscht, dat De Regeering het onderwerp der Volkshuisvesting, hetwelk zoo nauw samenhangt met stadsvorming en kampongverbetering, opnieuw in studie doet nemen. Zooals de zaak thans staat, kan zij onmogelijk bestendig blijven; het vraagstuk heeft zoovele zijden, dat verwaarloozing niet ongestraft kan blijven! Het gaat niet uitsluitend om een technisch of hygiënisch probleem, doch ook sociale en politieke aspecten stellen hunne eischen. Hoewel de toestanden in dit Oostersch land niet met het Moederland vergelijkbaar zijn, kan er toch wel een les getrokken worden uit de resultaten van 25 jaar Overheidsbemoeienis met de volkshuishouding op de ontwikkeling en vooruitgang der arbeidersklasse aldaar. Wanneer wij werken aan den opbouw van dit tropisch Nederland en den vooruitgang dezer steden, gaat het niet eenzijdig om de oprichting van bankgebouwen en modepaleizen langs hoofdwegen of het tot stand brengen van trotsche hotels en royale woningwijken voor beter gesitueerden, maar niet minder om het welzijn der groote massa, waaruit het volk bestaat. Deze massa vraagt geen luxe, noch kostbare kunstwerken, maar gezonde en goed begaanbare kampongs, daarbij eenvoudige doch nuttige woningen. Want hoe vreemd het misschien ook voor buitenstaanders moge klinken, die weinig kennis van de Inheemsche maatschappij dragen, toch houde men voor oogen, dat het huis van zeer groote beteekenis voor den

Inlander is; zóó groot, dat zijn bestaan en welzijn hiermede samenhangen ¹⁾).

De Commissie voor de kampongverbetering had een dankbare taak, nl. lijnen uit te stippelen en adviezen te geven om groote bedragen uit te deelen voor zeer mooi werk ²⁾), maar zij heeft zich niet door dit succes laten verblinden, doch heeft daarentegen in haar belangrijk rapport gewezen op het vele, dat nog bestudeering en verzorging vereischt. Als zoodanig wordt dan ook van harte ingestemd met de hoop door den Voorzitter Van Helsdingen in zijn aanbiedingsbrief uitgesproken, dat de door de Commissie verrichte arbeid een stimuleerenden en ordenenden invloed zal hebben op een terrein van Overheidszorg, *dat naar haar meening in het verleden aan aandacht is tekort gekomen.*

¹⁾ Zie Locale Techniek 1939 No. 3; v.d. Wetering, stadsvorming in de practijk.

²⁾ Nu de Commissie zich niet heeft beperkt tot het uitbrengen van een advies over uit te keeren subsidiebedragen aan de stadsgemeenten op Java, doch allerlei onderwerpen samenhangend met dit vraagstuk heeft aangesneden, is het te betreuren, dat met geen enkel woord gezinspeeld wordt op de noodzakelijkheid om ook aan de stadsgemeenten in de buitengewesten uitkeeringen voor dit werk te doen. De regeling der financieele verhouding is reeds eenigen tijd tot stand gekomen, doch eene uitkeering over 1939 voor kampongverbetering heeft nog niet plaats gehad.

DE RUILVOET VAN NEDERLANDSCH-INDIË IN DE JAREN 1928 – 1938

DOOR Drs. G. SCHOLTE

De vraag, hoe de ruilvoet van Nederlandsch-Indië zich ontwikkelt, welke veranderingen zich dus voordoen in de ruilverhouding tusschen het totaal der ingevoerde goederen en dat der uitgevoerde producten, is een vraagstuk, dat speciaal in de crisisjaren, toen de prijzen van de exportproducten sneller en scherper daalden dan die van de importartikelen, toenemende aandacht heeft getrokken. Deze belangstelling is sindsdien bij het zich geleidelijk weder sluiten van de prijsschaar weder sterk verminderd, nochtans blijft het nuttig deze ruilverhouding van tijd tot tijd eens na te gaan, omdat dit gegeven in verband gebracht met andere conjunctuurgegevens er zonder twijfel toe kan bijdragen om het inzicht in de economische positie van Nederlandsch-Indië te verhelderen.

Aan de Kleine Welvaartscommissie, die een vruchtbaar gebruik maakte van het uitgebreidere cijfermateriaal, dat de gereorganiseerde handelsstatistiek opleverde, danken wij de eerste gegevens over den stand van den ruilvoet. Zij geven echter door de vrij ruwe wijze van berekenen niet meer dan een globale indruk. Een veel nauwkeuriger methode werd gevolgd door den heer Odenkirchen. Door op de uitkomsten van de Indische handelsstatistiek de door Prof. Taussig gebruikte formule $\frac{\sum P_n Q_n}{\sum P_o Q_n}$ toe te passen ¹⁾, waarbij $P_o Q_n$ post voor post werd berekend, verkreeg hij afzonderlijke

¹⁾ In deze formule stelt P de waarde der goederen voor volgens de handelsstatistiek en Q de hoeveelheid, o het basisjaar en n het betreffende jaar.

prijsindices voor den invoer en voor den uitvoer, welke onderlinge verhouding nu den ruilvoet van Nederl.-Indië weergeeft ¹⁾).

De door Odenkirchen tot 1935 samengestelde reeksen zijn in onderstaande opstelling aangevuld, zoodat zij thans een tijdvak van 10 jaar omvatten.

	Prijsindex invoer (a)	Prijsindex uitvoer (b)	a in % van b (ruilvoet)
1928	100	100	100
1929	99	88	112
1930	94	75	125
1931	78	53	147
1932	56	39	144
1933	45	33	136
1934	42	33	127
1935	42	33	127
1936	43	38	113
1937	55	55	100
1938	61	43	142

Wanneer men deze cijfers nader beschouwt, dan vallen in het verloop van prijzen en ruilvoet duidelijk verschillende fasen te onderscheiden. In de eerste jaren van deze periode zien wij den stand van den ruilvoet op onrustbarende wijze dalen; het dieptepunt wordt bereikt in 1931 met een ruilvoet van 147, hetgeen derhalve wil zeggen, dat in dat jaar de prijsverhouding tusschen import- en exportgoederen van Nederlandsch-Indië 47% ongunstiger was dan in 1928. Daarna volgen eenige jaren — 1932/1935 —, waarin weliswaar de prijzen nog verder dalen, doch de ruilvoet verbetert, terwijl zich in 1936 en 1937 bij een stijgend prijspeil de verandering van den ruilvoet ten gunste van Nederlandsch-Indië verder voortzet. In 1937 is de stand van den ruilvoet weer 100 en is deze dus weder op het niveau van 1928 gekomen. In het laatste jaar van de reeks wijzigt zich de situatie echter plotseling weder ten ongunste.

¹⁾ Deze gegevens zijn verwerkt in een door den heer Odenkirchen in 1935 voor het Bataviaasch Genootschap gehouden verhandeling over den ruilvoet.

Alvorens op de ontwikkeling sedert 1935 in te gaan, moge eerst eenige aandacht worden geschonken aan de ontwikkeling van de ruilverhouding in de daaraan voorafgaande jaren.

Het is gelijk bekend niet ongebruikelijk den zeer ongunstigen stand van den ruilverhouding tijdens de crisisjaren toe te schrijven aan den snellen prijsval der exportproducten tegenover het geleidelijk decres van de prijzen der invoerartikelen. Deze verklaring laat echter in het midden, waarom de prijsdaling zoo uiteenliep, en is bovendien niet geheel volledig, doordat de beteekenis van het volume van in- en uitvoer wordt verwaarloosd. Zet men het onderzoek wat verder voort, dan blijkt ten aanzien van den „uitvoer” allereerst, dat onze agrarische producten deel uitmaken van een groep voortbrengselen, die meerendeels binnenslands geen of slechts een bescheiden afzet vinden. Zij missen daardoor in tegenstelling met de industrieproducten een beschermde markt in het eigen land, welke in een tijd van neergaande conjunctuur van zooveel belang is ter ondersteuning van het prijspeil. Nog zeer onlangs wees Dr. Mansvelt hierop in een beschouwing over de kwetsbaarheid van onzen export ¹⁾.

Kenmerkend voor de vraag naar de landbouwgewassen, die Nederlandsch-Indië levert, is voorts, dat zij onelastisch is, d.w.z. dat een prijsdaling geen daaraan evenredige vermeerdering van het verbruik ten gevolge heeft. Dat zulks kan leiden tot het ontstaan van groote voorraden, die een reeds verzwakte markt uiterst nadeelig beïnvloeden, is uit de jongste geschiedenis voldoende gebleken.

Van belang is verder, dat de vraag in sommige gevallen voor een belangrijk deel wordt gevormd door een klein aantal, soms machtige, afnemers. De meest sprekende voorbeelden zijn wel de automobielenindustrie, wier bedrijvigheid van groote beteekenis is voor den rubberafzet en de oliën- en vetten-verwerkende industrie.

Een andere ongunstige factor, die speciaal voor Nederlandsch-Indië heeft gegolden, is nog het uitvallen van Britsch-Indië als débouché voor de Java-suiker.

Behalve deze factoren is voorts nog een prijsdrukkende invloed uitgegaan van de omstandigheid, dat de talrijke producenten veelal als ongeorganiseerde groep een zwakke positie tegenover hun afnemers innamen. Bovendien nam het aanbod aanvankelijk eer toe dan af, doordat de nieuwe arealen, welke, aangemoedigd

¹⁾ Dr. W. M. F. Mansvelt, „Onze kwetsbare export”, Kol. Studiën 1937 No. 2.

door de hoge prijzen in de voorafgaande hausse, in vele landen waren ontsloten, bij het begin van de crisis tot productie kwamen.

Tenslotte werkte ook de omstandigheid, dat de tropisch-agrarische landen over het geheel genomen genoodzaakt zijn om met het oog op hun buitenlandsche verplichtingen een uitvoeroverschot te kweken, de prijsdaling in de hand.

Bij den „invoer” kan men vrijwel het tegengestelde waarnemen. De fabrikanten van industriele producten, die veelal reeds sterker staan vanwege hun vereeniging in kartels en belangengemeenschappen, produceeren als regel niet alleen voor den export, doch mede voor de binnenlandsche markt, die in een crisistijd al spoedig min of meer voor hen wordt gereserveerd. Ook de hoge constante kosten van de groote industriele concerns oefenen een remmenden invloed uit op de prijsdaling.

De invoerbehoefte hier te lande — bij de industrieproducten, waar men te doen heeft met goeddeels gescheiden markten, kan de internationale positie gevoeglijk buiten beschouwing worden gelaten — bestaat deels uit kapitaalsgoederen en hulpstoffen, deels uit consumptiegoederen. Dat de vraag naar productiemiddelen evenals die van hulpstoffen gedurende de depressie belangrijk terugliep, behoeft nauwelijks betoog. Aan de inkrimping van het volume der verbruiksgoederen waren echter, aangewezen als Indië voor tal van artikelen is op den aanvoer uit het buitenland, veel nauwere grenzen gesteld. De beteekenis van de consumptiegoederen, die per gewichtseenheid een hoogere waarde vertegenwoordigen dan eerstgenoemde groep, nam daardoor toe en veroorzaakte aldus een voor de ruilverhouding nadeelige verschuiving in de samenstelling van den invoer. Het effect hiervan zou zich stellig sterker hebben doen gevoelen, indien niet het goedkoope Japansche product op de markt was verschenen en wanneer voorts de uitbreiding van de inheemsche rijstproductie was uitgebleven.

In welke mate de genoemde factoren van invloed zijn geweest op het verloop van in- en uitvoer, kan men bij benadering afleiden uit de gedetailleerde gegevens, die aan de berekening van den ruilvoet ten grondslag liggen¹⁾. Vergelijkt men de uitvoerwaarde in 1928

¹⁾ Deze cijfers geven, wat de daling van de waarde in de eerste crisisjaren aangaat, zeker geen te gunstig beeld, daar de aan de douane-prijscourant en -prijzlijsten ontleende statistiekwaarden gemiddeld 4 tot 8 maanden bij de werkelijke prijzen ten achter zijn. Vooral bij den uitvoer lagen de statistiekwaarden daardoor op een te hoog niveau.

met de waarde, die de export in 1931 zou hebben gehad op basis van de prijzen in 1928 (Po Qn in de formule), dan blijkt, dat in deze periode de export uit hoofde van *geringer volume* met f 156.— mill. is gedaald ¹⁾. Van de afzonderlijke producten staat suiker bovenaan met een daling tot een bedrag van f 146.— mill. Koffie, olie- en vethoudende producten, tapioca's en de groep overige plantaardige voortbrengselen toonen tezamen een vermindering met f 91.— mill., doch daartegenover laten rubber, specerijen (peper), thee en vezels een toename met f 72.— mill. zien. Van de mijnbouwproducten liepen de ertsen (tin) met f 15.— mill. terug, terwijl de aardolieproducten met f 24.— mill. vooruitgingen.

Het door de *prijdsdaling* veroorzaakte decrees, dat wordt verkregen door van evengenoemde waardebedragen de werkelijke exportwaarde (Pn Qn in de formule) af te trekken, bedroeg niet minder dan f 674.— mill. Alle producten hadden hieraan deel. De voornaamste zijn wel rubber (234 m/m), suiker (100 m/m), olie- en vethoudende producten (53 m/m), thee (51 m/m), tabak (47 m/m), ertsen (35 m/m) en aardolie (27 m/m).

Gaat men den toestand na in 1934, het laatste jaar van het onafgebroken terugloopen van den prijsindex van den uitvoer, dan vindt men, dat in vergelijking met 1928 het decrees in de uitvoerwaarde als gevolg van afgenomen exportvolume nog slechts f 49.— mill. bedraagt. Wel is ten opzichte van 1931 de suiker opnieuw met f 69 — mill. gedaald en geven tabak (36 m/m) en thee (19 m/m) een vermindering te zien, doch deze wordt ruimschoots opgeheven door de stijging van rubber (120 m/m), olie en vetten (34 m/m) en aardolie (67 m/m).

De cijfers wijzen verder uit, dat het op rekening van de prijsdaling te stellen bedrag in de tusschengelegen jaren (1932 — 1934) met f 366.— mill. is gestegen tot f 1040.— mill., in hoofdzaak door den voortgezetzten teruggang van rubber (114 m/m), aardolie (115 m/m), olie- en vethoudende producten (72 m/m) en specerijen (40 m/m).

Een overeenkomstige analyse van den invoer in die jaren leert, dat in 1931 het decrees in de invoerwaarde tot een bedrag van f 246.— mill. moet worden toegeschreven aan een vermindering van de invoerhoeveelheid. In dit bedrag deelden de kapitaals-

¹⁾ De voornaamste cijfers zijn in de hierachtervolgende bijlage afgedrukt. Van een publicatie der gegevens per groep van artikelen moest met het oog op de plaatsruimte worden afgezien.

goederen en hulpstoffen met *f* 142 mill. en de consumptiegoederen met *f* 97.— mill.

Daarnaast veroorzaakte het teruggelopen prijspeil van de kapitaalsgoederen en hulpstoffen een daling van de invoerwaarde met *f* 23.— mill. en die van de verbruiksartikelen een teruggang met *f* 137 — mill.

In 1934 bedroeg de door de inkrimping van het volume bewerkstelligde daling in vergelijking met 1928 *f* 269.— mill., waarvan *f* 176.— mill. op rekening komt van de kapitaalsgoederen en hulpstoffen en *f* 90.— mill. op die van het overige deel van den invoer. Van dit laatste bedrag is niet minder dan *f* 42.— mill. te danken aan de gedaalde behoefte aan buitenlandsche rijst

Uit de prijsdaling resulteerde een totale teruggang van *f* 392.— mill. Voor ieder van de groepen kapitaalsgoederen en verbruiksgoederen afzonderlijk luiden de bedragen onderscheidenlijk *f* 54.— mill. en *f* 330.— mill.

Valt uit deze cijfers reeds af te leiden, dat de daling uit hoofde van volume en prijs voor beide groepen sterk uiteenloopt, scherper nog treedt dit naar voren, indien men de onderlinge verhouding ten aanzien van elke groep afzonderlijk berekent. Men krijgt dan als uitkomst, dat de invoerwaarde van de kapitaalsgoederen en hulpstoffen als gevolg van verminderde importbehoefte met 77% en als gevolg van de prijsdaling met 23% daalde, terwijl die percentages voor de verbruiksgoederen achtereenvolgens 21% en 79% bedroegen.

Zooals reeds werd opgemerkt, is de aanzienlijke prijsdaling der consumptiegoederen voor een groot deel te danken aan de penetratie van Japansche industrieproducten, welke tegen prijzen werden aangeboden, welke ver beneden die van de voortbrengselen van Europeesche herkomst waren gelegen. Van welke beteekenis deze vervanging is geweest, blijkt het duidelijkst bij de garens en manufacturen. De totale invoer van deze artikelen nam van 1928 op 1934 — vermoedelijk ten deele door overvoering van de markt — toe van 96 mill. kg tot 98 mill. kg, die uit Japan steeg van 30 mill. kg tot 73 mill. kg. Tegelijkertijd liep de waarde door de prijsdaling met *f* 175.— mill. terug.

Behalve het laaggeprijsde Japansche product was op dit resultaat mede van invloed, dat de rijstprijis in overeenstemming met de prijzen der overige agrarische voortbrengselen aanzienlijk daalde en daardoor met *f* 29.— mill. tot het decrees in de invoerwaarde bijdroeg.

Door de gereleveerde veranderingen in het volume, met name het verlies van een deel van den suikerafzet, het goeddeels vervallen van den rijstimport en de relatief toegenomen beteekenis der verbruiks-goederen, onderging de samenstelling van in- en uitvoer geleidelijk een dusdanige wijziging, dat een vergelijking op basis van het jaar 1938 geen zuiver inzicht meer geeft.

Immers, wanneer een land overgaat tot den uitvoer van goedkoopere artikelen of zich instelt op den invoer van eindproducten in plaats van halffabrikaten, veranderen de aan de berekeningen van den ruilvoet ten grondslag liggende verhoudingen. In een dergelijk geval verkeert Nederlandsch-Indië, dat eenerzijds noodgedwongen een waardevol product als suiker ten deele verving door voortbrengselen van geringere waarde, terwijl het aan den anderen kant in 1934 relatief een grooter kwantum goederen van gemiddeld hoogere waarde uit het buitenland betrok dan in 1928. Deze twee feiten wettigen het vermoeden, dat de cijfers over 1934 den ruilvoet ongunstiger voorstellen dan hij in werkelijkheid was.

Dit vermoeden wordt aanzienlijk versterkt, wanneer men verder in aanmerking neemt, dat in het bijzonder de in de productie aangewende hoeveelheid arbeid door de vergaande rationalisatie belangrijk werd teruggebracht. In den stand van den ruilvoet komt dit proces slechts tot uiting voorzover de vrijgekomen arbeid geen ander emploi vond en de teniet gegane koopkracht tevoren werd besteed voor den aankoop van importartikelen. Van een evenredigen invloed is hier dus geen sprake.

Intusschen leek het gewenscht om aan de becijferingen van den ruilvoet in 1935 en volgende jaren een nieuw basisjaar ten grondslag te leggen. Ontegenzeggelijk is aan deze werkwijze het nadeel verbonden, dat slechts over betrekkelijk korte reeksen wordt beschikt, doch de zich in een snel tempo voltrekkende veranderingen in den opbouw van den in- en uitvoer laten geen keus. Terwijl men ten aanzien van vroegere jaren in de literatuur meermalen berekeningen tegenkomt, die zich over twee of meer decennia uitstrekken — Taussig publiceert in zijn bekend boek „International Trade” voor Groot-Brittannië de op eenzelfde basis berekende ruilverhoudingen voor het tijdvak 1880 — 1913 —, neemt men trouwens tegenwoordig een streven waar naar beperking tot zeer korte perioden. Engeland en zijn dominions b.v. hebben eenige jaren geleden besloten om telkens na 6 jaar de basis te veranderen. Ook de commissie van statistische deskundigen van den Volkenbond

beveelt in een onlangs verschenen rapport aan om den grondslag voor de berekeningen geregeld — ongeveer iedere 5 jaar — te herzien.

Als basis voor de nieuwe reeks is 1935 gekozen, omdat dit jaar een periode inluidt, waarin eenerzijds de invoercontingenteeringen van bepaalde groepen van artikelen, anderzijds de beperkingen van den uitvoer van een aantal producten tot volle ontplooiing komen. De uitkomsten van de nieuwe becijferingen volgen hieronder:

	Prijsindex invoer (a)	Prijsindex uitvoer (b)	a in % van b (ruilvoet)
1934	100,9	101,3	99,6
1935	100	100	100
1936	97	109	89
1937	121	160	75
1938	127	127,6	99,8

Ter vergelijking werd verder ook de verhouding in 1928 berekend. Stelt men deze op 100 en herleidt men vervolgens 1935, dan blijkt het indexcijfer van den uitvoer (32) weinig te verschillen van het op basis van 1928 verkregen cijfer (33). De index van den invoer ligt daarentegen 10 punten hooger (52,8), wel een bewijs, dat de samenstelling van het volume een belangrijke verandering onderging.

Evenals in het eerste staatje wordt de ruilverhouding ook volgens de nieuwe berekening in de jaren 1936 en 1937 voortdurend gunstiger, tot zij in 1938 — en dit in tegenstelling met de vroegere becijfering, welke op een veel scherpere daling wees — weer terugvalt tot het niveau van 1935.

Onderzoekt men wederom achtereenvolgens voor in- en uitvoer, welken invloed volume en prijs hebben uitgeoefend, dan vindt men, dat de verbetering van den export in 1936 uitsluitend te danken is geweest aan de toeneming van het kwantum, welke een accres van f 92.— mill. veroorzaakte. In 1937 zet deze stijging zich verder voort, ditmaal met f 80.— mill. Rubber, aardolieproducten en

ertsen zijn in beide jaren de voornaamste producten; hun aandeel bedroeg onderscheidenlijk *f* 75.— mill., *f* 30.— mill. en *f* 32.— mill. De terugslag in 1938 brengt het aandeel van het volume terug tot dat van 1936 door een daling ten opzichte van 1937 met *f* 83.— mill., waarvan *f* 45.— mill. op rekening van rubber en *f* 25.— mill. op die van de ertsen komt.

De beteekenis van de prijsstijging is in verband met de valuta-depreciatie aan het einde van 1936 niet zonder meer uit de cijfers af te lezen. Neemt men aan, dat de prijzen door de getroffen monetaire maatregelen met circa 20 % stegen, dan blijft van de *f* 334.— mill., waarmee de uitvoer in 1937 nominaal uit hoofde van de prijsavance toenam, een bedrag van rond *f* 200.— mill. over, dat aan de reële prijsverhooging moet worden toegeschreven. Onder de afzonderlijke producten ontmoet men wederom in de eerste plaats de rubber met in totaal een accres van *f* 153.— mill. en vervolgens oliën en vetten (51 m/m), aardolie (49 m/m) en ertsen (21 m/m). Deze gunstige situatie is echter slechts van korten duur. In 1938 bedraagt de stijging in vergelijking met 1935 nog slechts *f* 119.— mill. Zonder de depreciatie zou er dus een toeneming van slechts *f* 13.— mill. zijn geweest. Ten opzichte van 1937 resulteerde het inzakken der prijzen in een decres van *f* 215.— mill., waarin behalve rubber (118 m/m) mede de oliën en vetten (43 m/m) en ertsen (28 m/m) deelden.

Het effect van hoeveelheid en prijs op het verloop van de invoerwaarde gedurende de afgelopen drie jaar in vergelijking tot 1935 is wel zeer verschillend geweest. Het aandeel van beide factoren blijkt uit onderstaand overzicht, dat de bedragen in mm gulden weergeeft.

	1936	1937	1938
Invloed volume	+ 17	+ 133	+ 101
„ prijs	— 8	+ 85	+ 103

Houdt men rekening met de depreciatie, welke, waar de douane-prijscourant voor het 1e kwartaal 1937 reeds vóór het loslaten van den gouden standaard was vastgesteld, niet ten volle in de cijfers over 1937 tot uitdrukking kon komen, doch naar schatting voor dat jaar een verhooging van 15 % veroorzaakte, dan wordt het gevolg van hogere prijzen teruggebracht tot *f* 25.— mill. in 1937 en *f* 28 mill. in 1938.

Van belang voor de beoordeeling van deze gegevens is, dat de ontwikkeling in sterke mate is beïnvloed door de kapitaalsgoederen en hulpstoffen. Niet minder dan f 77 mill. van de door de volume-vermeerdering en f 42 mill. van de door de hogere prijzen veroorzaakte stijging komt op rekening van deze groep. De omstandigheid, dat hieronder zeer groote en waardevolle aanvoeren voor de defensie zijn begrepen, verklaart mede, waarom de waarde in 1938 ten opzichte van het voorgaande jaar, niettegenstaande het kleinere totale volume, nog is gestegen.

Wijst deze verschuiving op een gunstiger ruilverhouding dan uit de cijfers blijkt, daartegenover staat, dat de stijging van de prijzen slechts gedeeltelijk in den prijsindex aan den dag treedt. Men kan dit het duidelijkst waarnemen ten aanzien van 1937, een jaar waarin de prijzen, afgescheiden van de depreciatie, belangrijk opliepen en dat desniettemin een accres van niet meer dan f 25 mill. vertoont. Deze afwijking van de werkelijkheid moet worden toegeschreven aan de hoge waarden, waartegen vele importartikelen in 1936 en waarschijnlijk eveneens in 1935 in de prijscourant waren opgenomen. Het bewijs hiertoe levert de prijscourant van het 2e kwartaal 1937, waarin een aantal artikelen tegen dezelfde waarden als voor de depreciatie is vermeld, terwijl voor andere de waarde niet naar evenredigheid is gestegen.

Dat de stand van den ruilvoet zich in de laatste jaren niet zoo voordeelig voor Nederlandsch-Indië ontwikkelt als de berekeningen uitwijzen, volgt ook hieruit, dat de productiekosten toenemen en dat meer offers dan voorheen gebracht moeten worden om den afzet van onze producten te verzekeren. In de eerste plaats valt te wijzen op de restricties, waaraan voortbrenging en uitvoer van tin, rubber, thee, suiker en kina zijn onderworpen en waaraan nog de vrijwillige beperking van den tabaksoogst kan worden toegevoegd. Het is aan geen twijfel onderhevig, al ontbreekt vergelijkbaar cijfermateriaal om dit te staven, dat deze regelingen, althans voor de ondernemingen, kostenverhoogend hebben gewerkt. De uitvoeringsmaatregelen vergen voorts aanzienlijke bedragen, die door de betrokken cultures moeten worden opgebracht.

Ook de kosten van den afzet nemen toe. Men denke aan de uitgaven voor propaganda-doeleinden en marktonderzoek, de oprichting van exportcentrales voor bepaalde producten, de aanstelling van handelswaarnemers. De volgende cijfers, grootendeels

ontleend aan de ontwerp-begrooting voor 1940, geven eenig inzicht in de bedragen die voor deze doeleinden worden besteed ¹⁾.

Kosten rubberrestrictie	f 1.300.000
„ overige restricties	„ 260.000
Handelsvoorl., marktonderzoek en handelspolitiek „	500.000
Onderzoek toepassing rubber	„ 118.000
	f 2.178.000

Bij deze uitgaven dienen nog te worden opgeteld die, welke de contingentteering van een deel van den invoer voor Indië met zich brengt. Economisch gezien, vormt dit complex van maatregelen den inzet tot het behoud en de verruiming van het débouché van onze exportproducten. Dat zij toepassing vinden langs den weg van economische samenwerking met het moederland, is meer een kwestie van uitvoering. Voor die gevallen, waarin Nederland de verplichting op zich neemt om van bepaalde producten een zekere hoeveelheid uit Indië te betrekken, is dit zonder meer duidelijk. In wezen blijft het echter eveneens hetzelfde of Nederlandsch-Indië b.v. rechtstreeks aan Duitschland bepaalde concessies doet dan wel deze aan het moederland verleent, en vervolgens Nederland aan Duitschland zekere voordeelen biedt ter verzekering van een equivalente vergrooting van onzen uitvoer naar dit land. Verschil is er slechts in zooverre, dat prestatie en contraprestatie niet nauwkeurig tegen elkaar worden afgewogen, hetgeen er in de praktijk toe kan leiden en ook heeft geleid, dat Indië meer geeft dan ontvangt.

Gegevens, waaruit de grootte blijkt van de gebrachte offers, zijn niet voorhanden. Zij zijn trouwens, vooral waar meermalen ook kwaliteitsverschillen tusschen de door de betrokken landen geleverde goederen een rol spelen, moeilijk te meten. Een zeer globalen indruk geven de cijfers van de uit Europa geïmporteerde manufacturen, een groep van artikelen, welke, zonder de contingentteeringen, tot op een onbeduidende hoeveelheid na, zou zijn verdrongen door het Japansche product. Deze importen stegen van f 15 mill. in 1935 tot f 48 mill. in 1938, een accres, dat, een verschil in prijsniveau van ruw getaxeerd 15 à 20 % in aanmerking genomen, voldoende demonstreert, dat het niet om geringe bedragen gaat. Daar komt bij,

¹⁾ Door het ontbreken van de door particuliere organisaties gedane uitgaven voor research en propaganda, waaronder in het bijzonder die voor thee, is dit overzicht allerminst volledig.

dat in het afgelopen jaar, bij een ongunstig verloop van de exportprijzen dus, het aandeel van de Westersche markt relatief belangrijk is vooruitgegaan; het percentage nam van 45 % toe tot 57 % van de invoerwaarde van deze artikelen. Het is nochtans, gezien het evenwicht, dat langzamerhand in de handelsverhoudingen is ontstaan, de vraag, of de hieruit voortspruitende meeruitgaven zijn geschied met het oog op verruiming van den export. Voorzoover dat niet het geval is, vormen zij wel een offer voor Indië, dat echter niet ten laste van den uitvoer komt.

Zooals reeds in den aanvang werd opgemerkt, *wil deze nadeelige ontwikkeling van den ruilvoet niet meer zeggen dan dat Indië van den goederenruil met het buitenland minder profijt trekt dan in het basisjaar 1935*. Een conclusie als wordt aangetroffen in de tijdens de huidige zitting van den Volksraad aangeboden nota over de bevordering van de nijverheid, dat de ongunstige stand van den ruilvoet mede een motief vormt voor industrialisatie, kan dan ook gemakkelijk aanleiding geven tot misverstand ¹⁾. Immers, aan dien stand zelf kan men dit argument niet ontleenen; op dienzelfden grond zou men een jaar geleden van iedere stimuleering hebben moeten afzien. Wel echter, naar mij voorkomt, aan het verschillend tempo waarin de daling van den prijsindex van in- en uitvoer zich voltrekt. Vervanging van een zeker deel van den import door inheemsch product beteekent, dat Indië niet alleen de nadeelen van den snellen prijsval der grondstoffen ondervindt, doch, zij het in bescheiden mate, hiervan ook profijt kan trekken in den vorm van een minder trage verlaging van de prijzen van hier te lande benodigde artikelen. De wenschelijkheid van zulk een streven wordt nog verhoogd, doordat eenerzijds het op peil houden van den afzet de kosten van levensonderhoud heeft verhoogd, anderzijds de conjunctuurgevoeligheid van onzen export sinds het afsnijden van een gedeelte van den suikeruitvoer, naar het schijnt, eer is toe- dan afgenomen. De belangrijke plaats, welke blijkens de hierboven gereleveerde cijfers een aan zoo hevige prijschommelingen onderworpen product als rubber tegenwoordig inneemt, vormt in dit opzicht een duidelijke aanwijzing.

Bepaaldelijk uitgesloten is het overigens niet, dat een verdere expansie van den export, wellicht zelfs het behoud hiervan, zoodanige offers vergt, dat het voordeliger ware een gedeelte van de beschikbare hulpmiddelen te gebruiken in de industriele productie. Bij

¹⁾ Mem. v. Antw. Begr. 1940, ond. 1 — Alg. Ged. — stuk 4 blz. 59.

een vrij ruilverkeer zou een dalende rentabiliteit der landbouwbedrijven automatisch deze omschakeling bewerkstelligen. Onder de huidige verhoudingen kan men dezen maatstaf niet meer onvoorwaardelijk aanvaarden, daar de restricties ook aan de grensondernemingen nog een winst garandeeren en daar voorts een deel van de kosten — aangenomen, dat de meeruitgaven, welke het gevolg zijn van contingenteeringen, niet hebben geleid tot loonsverhoogingen — niet in den kostprijs zijn begrepen, doch als maatschappelijke kosten door de gemeenschap worden gedragen. Om hierover te kunnen oordeelen, dient men evenwel over andere gegevens te beschikken dan de in dit artikel besproken ruilvervoetbecijferingen.

BASIS JAAR 1928 IN MILL. GLD.

	Invoer		Uitvoer	
	Hoeveelheid betreffende jaar × prijs 1928 (Po Qn)	Hoeveelheid × prijs betref- fende jaar (Pn Qn)	Hoeveelheid betreffende jaar × prijs 1928 (Po Qn)	Hoeveelheid × prijs betref- fende jaar (Pn Qn)
1928	948	948	1576	1576
1929	1060	1052	1641	1443
1930	886	830	1548	1156
1931	702	545	1420	746
1932	655	368	1403	541
1933	714	318	1421	467
1934	678	286	1527	487
1935	653	272	1437	445
1936	650	281	1566	537
1937	884	490	1786	951
1938	778	477	1578	653

BASIS JAAR 1935 IN MILL. GLD.

	Invoer		Uitvoer	
	Hoeveelheid betreffende jaar × prijs 1935 (Po Qn)	Hoeveelheid × prijs betref- fende jaar (Pn Qn)	Hoeveelheid betreffende jaar × prijs 1935 (Po Qn)	Hoeveelheid × prijs betref- fende jaar (Pn Qn)
1934	283	286	494	487
1935	272	272	445	445
1936	289	281	537	537
1937	405	490	617	951
1938	374	477	534	653

DE INDISCHE REIS VAN PRINS HENDRIK DER NEDERLANDEN ¹⁾

9 Februari 1837 — 30 September 1837.

DOOR Dr. J. Th. VERMEULEN

Gaat men in de geschiedenis na in hoeverre er sprake is geweest van direct contact tusschen het huis van Oranje en Indië en in hoeverre van dit contact een stimuleerende kracht is uitgegaan, dan komt men voor het tijdperk der stadhouders tot de conclusie, dat van eenig contact nauwelijks sprake is geweest. De omstandigheden waren ook niet van dien aard, dat dit contact vanzelfsprekend tot stand kon komen. Het Nederlandsche volk als zoodanig met als exponent het hoofd van Staat bestond eigenlijk niet, evenmin is er derhalve sprake in den Compagniestijd van een volksplanting in Indië met krachtig nationaal besef, te meer nog wijl de kolonisten voor een groot deel bestonden uit niet-Nederlandsche elementen.

Een uitzondering onder de stadhouders is Willem IV, die voor de zaken overzee tenminste belangstelling toonde en daarvan liet blijken, toen hij zich in 1749 tot opperdirecteur en oppergouverneur der Oost- en West-Indische Compagnie liet benoemen. Zijn belangstelling en aandacht voor de overzeesche nederzettingen bleven niet beperkt tot dit officieel gebaar, maar gingen zelfs zoover, dat hij zich bekend en vertrouwd maakte met de uitvoerige en dikwijls ingewikkelde hervormingsplannen, die v. Imhoff had opgezet.

¹⁾ Omgewerkte causerie, gehouden ter gelegenheid van een tentoonstelling over dit onderwerp in het Landsarchief te Batavia.

Met de komst van Koning Willem I op den troon van het Koninkrijk der Nederlanden „met koloniën en bezittingen in andere werelddelen” krijgen de omstandigheden een geheel ander aspect.

Er bestaat dan — wellicht in nog niet zoo heel krachtigen vorm — een Nederlandsch volk met als exponent een krachtig vorst, welk volk uit economische belangen interesse gaat vertoonen voor de bezittingen in Azië, terwijl zich daar geleidelijk een Europeesche samenleving vormt, minder heterogeen en minder schilderachtig ook dan onder het Compagniesbestuur, maar meer Nederlandsch.

Het is overbodig en valt ook buiten het kader van dit onderwerp om de politiek en bemoeiingen van Willem I t.a.v. Indië uiteen te zetten. Wij kunnen volstaan met te constateeren, dat het contact tusschen Oranje en Indië gelegd was.

Een ander punt is, of Indië met dit contact bijzonder was ingenomen. De oprichting van de Nederlandsche Handel Mij, het werk van Koning Willem I, was in Indië maar matig ontvangen en velen waren gedurende de eerste jaren ernstig ontsemd in verband met de nadeelen, welke door deze oprichting aan reeds hier gevestigde handelsfirma's werden toegebracht.

Is misschien hieruit de reis van Prins Hendrik te verklaren; moest deze wellicht het aanhankelijkheidsgevoel van Indië aan den Koning helpen versterken?

Het is slechts een aarzelend vermoeden, waarvoor ik ook geen bewijzen heb kunnen vinden, zoomin als ik andere motieven voor deze inspannende en lange reis heb kunnen ontdekken. Het opdoen van nautische ervaring lijkt mij een wat ver gezocht motief, daarvoor behoeft een heel jong luitenant, die niet voorbestemd is om het zeemansvak als zijn dagelijksch werk uit te oefenen, een zoo lange, vermoeiende reis niet te maken. Welk doel ook bij deze reis heeft voorgezetten, zeker is, dat zij een groot Oranje-succes is geworden. Uit de berichten in de kranten — die weliswaar door de regeering werden opgesteld —, uit de gehouden redevoeringen en uit de officieele rapporten spreken de aanhankelijkheid aan het huis van Oranje en de waardeering voor Koning Willem I. Weliswaar zijn dit alle min of meer officieele bronnen, maar indien Indië integendeel den Oranjetelg met lauwheid had begroet, zou men dit daaruit ook wel hebben kunnen opmaken.

Het moet gezegd worden, dat Koning Willem in de keuze van zijn afgezant bijzonder gelukkig is geweest. Toen de Prins, jongste zoon van kroonprins Willem en de Russische grootvorstin Anna

Paulowna, in Indië aankwam, was hij bijna 17 jaar oud, niet onknop van uiterlijk en van een innemende eenvoud en schuchterheid. Hij had een beminneijk karakter, was vriendelijk en voorkomend in den omgang en toonde steeds belangstelling in alles wat men hem liet zien. Hoewel hij niet sterk was en gedurende de uiterst vermoeiende reis dan ook meermalen lichtelijk ongesteld, verscheen hij steeds op de feesten, die ter gelegenheid van zijn bezoek waren georganiseerd, verbleef daar dikwijls tot na middernacht, verhoogde de feestvreugde en won de harten der dames door aan het dansen mede te doen en toosten uit te brengen op de aanwezige schoonen.

Een gedetailleerde beschrijving te geven van alles wat de Prins in Indië heeft gezien, van de feesten die op vele plaatsen voor hem werden georganiseerd en van alle punten, die hij heeft bezocht, heeft geen nut en zou ook te eentonig worden.

Enkele gebeurtenissen, festiviteiten en afgelegde bezoeken, die een zekeren historischen zin hebben gekregen en een idee kunnen geven van het karakter van deze reis, zal ik naar voren halen.

Allereerst is het echter zaak om met een enkel woord even te belichten voor welke moeilijkheden de reis van 's Konings kleinzoon de Indische Regeering stelde. De reis door Indië zou bestaan uit een verblijf te Batavia, een tocht door den Archipel, vervolgens een uitvoerige reis over Java, gevolgd tenslotte door een laatste verblijf te Batavia.

Hoewel het de uitdrukkelijke wensch was van Z. M. den Koning, dat de ontvangsten zoo eenvoudig mogelijk moesten verlopen, waren de meeste Europeesche bestuursambtenaren, vooral in de buitengewesten, toch niet zóó ingericht, dat men een vorstelijk persoon meende te kunnen ontvangen. Vermakelijk in dit verband is het verzoek van den resident van Soerabaja aan de Regeering om een servies voor 150 personen te mogen aanschaffen benevens 24 groote schilderijen ter verfraaiing van huize Simpang, de residentswoning. Behalve de moeilijkheden van de ontvangst en de wijze, waarop deze gefinancierd moest worden, baarde ook het ceremonieel zelf veel zorg, vooral tijdens het verblijf aan de hoven van de verschillende inlandsche vorsten als op Madoera en in Djocja en Solo. Naast de kwestie van de taal had men hier ook nog het probleem van de Oostersche pracht en praal, terwijl de Prins liefst gekleed ging in een eenvoudig pak. Het bezoek aan de vorstenhoven vereischte klaarblijkelijk zooveel tact en oplettendheid, dat de wnd. resident van Soerabaja, Generaal-majoor Riesz, ter

verontschuldiging van zijn lacuneus verslag aan den Gouverneur-Generaal over de ontvangst bij den Sultan van Madoera aanvoerde, dat hij „te zeer geoccupeerd was met den Prins”.

Het aanbieden van geschenken — een graag gedaan gebaar van de inlandsche vorsten en regenten — leverde hier en daar de moeilijkheid van een tegengeschenk, hetwelk nauwkeurig moest worden bepaald naar de waarde van de in ontvangst genomen kris of piek.

Een belangrijke rol tijdens de geheele reis speelde Kapitein-ter-Zee Arriëns, die niet alleen, als in Söestdijk en op de Bellona, als 's Prinsen leermeester en zeevader fungeerde, maar wien de volledige leiding van de reis was opgedragen. Hij besliste in gerezen moeilijkheden, wijzigde eventueel de route, bepaalde mee wie al of niet aan den Prins moest worden voorgesteld, werd geraadpleegd over het aanbieden van geschenken en fungeerde klaarblijkelijk als vraagbaak van al diegenen, die, weinig vertrouwd in den omgang met koninklijke hoogheden, bij hem hun licht opstaken.

Dat moeilijkheden in een land als Indië, waar de *préséance* ook toen reeds hoogtij vierde, niet uitbleven, blijkt uit het verslag van de militaire plechtigheid te Semarang ter gelegenheid van de eerste-steenlegging door den Prins van de citadel „Prins van Oranje”. Over het uitbrengen van de voornaamste toast, die op den Koning, kregen de hoogste militaire autoriteit en de resident van Semarang een dergelijke oneenigheid, dat de harmonie van het feest ernstig verstoord was geworden, als de heer Arriëns niet tusschenbeide was gekomen en de militaire man tenslotte toegaf, de eer latend aan den resident en zich zelve tevreden stellende met de toast op den Prins.

9 Februari 1837 kwam het fregatschip Zr. Ms. Bellona op de reede van Batavia en den volgenden morgen zette de Prins voet aan wal. Van alle feestelijkheden, die in de volgende dagen plaats hadden, is vooral aardig de galavorstelling, die door een liefhebberij-tooneelgezelschap gegeven werd. Opgevoerd werd „Graaf Lodewijk van Nassau of de slag bij Heiligerlee”, een stuk, dat gelegenheid te over bood voor warme Oranje-exclamaties. „Wie zou zich niet gelukkig achten Oranje als zijnen Vorst en Opperheer te eerbiedigen”, waren de slotwoorden van het ongetwijfeld verheven spel.

Nog eenige malen bezocht de Prins den schouwburg en wel voor de opvoeringen van het théâtre Français van den heer Minard, waar voor het eerst in Batavia — lang niet tot ieders goedkeuring — beroepsactrices aan medewerkten. Of de Prins voorstellingen te genieten kreeg van rustig en hoog kunstgenot is een vraag, want

niet lang na zijn verblijf in Batavia, in Mei, ontstonden er hevige twisten tusschen den heer Minard en twee van zijn voornaamste acteurs, het echtpaar Alexandre, over het te spelen repertoire en de meer dan gebrekkige samenstelling van het tableau de la troupe. In de Javasche Courant van 1 Juli 1837 verscheen een boos ingezonden stuk, waaruit blijkt, dat naar aanleiding van het laatst opgevoerde vaudeville-stuk: „Vatel ou le petit fils d'un grand homme”, het Bataviasche publiek, anders „si bon, si crédule et surtout si pacifique”, in opstand is geraakt en de actrice Mme. Gautrot door schel gefluit heeft getoond, dat het niet langer geneigd is het wegloupen van deze dame van het tooneel, het flauwvallen en krijgen van zenuwaanvallen te accepteren.

De reis door den Archipel, welke op 23 Februari een aanvang nam, was voor den Prins waarschijnlijk een welkom intermezzo tusschen het roezemoezige verblijf in Batavia en zijn tocht over Java, die 7 Juni te Soerabaja begon.

Het aantal plaatsen dat op deze lange reis door den Archipel werd aangedaan, was beperkt.

Oude Compagniesnederzettingen, waar het Nederlandsch gezag ook toen nog blijvend was gevestigd, of nieuwe bestuursvestigingen van het Koninkrijk der Nederlanden waren in 1807 buiten Java nog weinig talrijk. De nauwere betrekkingen met Bali en Lombok b.v. dateeren voor Bali pas van na 1839, toen de 9 rijkjes op dat eiland de Nederlandsche souvereiniteit erkenden, welke erkenning echter zoo weinig reële beteekenis had, dat in 1846 de eerste Bali-expeditie volgde. Lombok aanvaardde de souvereiniteit in 1843.

De eerste aanloophaven was Makasser, waar de Bellona 6 Maart ter reede kwam. Toen hij daar, naast bezoeken aan den Vorst van Goa en alle mogelijke bezienswaardigheden, ook het oude fort Rotterdam bezichtigde, had hij een eigenaardige ontmoeting. In dit fort verbleef namelijk de verbannen Prins Dipa Negara, oudste zoon van den in 1814 overleden sultan van Djocja, die de leider van den opstand tegen het Nederlandsch gezag was geweest in Djocja van 1825 — 1830, in het laatste jaar in onderwerping kwam en tenslotte naar Makasser werd overgebracht. Juist toen de Prins met den resident zijn verblijf in het fort passeerde, stond hij voor zijn deur. De resident kon toen niet anders doen dan beide vorstentelgen aan elkander voorstellen, waarop — zooals hij later naar Batavia schreef — Zijne Hoogheid den Staatsgevangene een paar vriendelijke woorden heeft toegesproken.

11 Maart vertrok de Bellona naar Kema in de Minahassa, waar zij den 24sten Maart voor anker kwam.

Met een aantal officieren maakte de Prins een tocht te paard van eenige dagen landwaarts in. Menado, Amoerang en Tondano werden bezocht. In laatstgenoemde plaats wenschte de Prins een tweede hoofdfiguur uit het Djocjasche oorlogsdrama van 1825 te ontmoeten: Kiai Madja, den geestelijken adviseur van Dipa Negara, die de geloovigen indertijd tot de djihad had opgeroepen en thans zijn verbanning sleet in Tondano. De Prins, die klaarblijkelijk een herinnering aan deze ontmoeting wilde behouden, maakte daarvoor gaarne gebruik van een aanleg, die ook zijn Nicht, Koningin Wilhelmina, veel benut; de resident schreef althans naar Batavia, dat hij geloofde, dat Kiai Madja de eer heeft gehad door Z. H. in potlood geschetst te worden, als ook, dat Z. H. verschillende inlanders in hunne staatsiepakken teekende en schetsen maakte van eenige fraaie landschappen in deze residentie.

De regeering had blijkbaar eenig bezwaar tegen publicatie van dit voorval uit het rapport van den resident, want in de marge komt een potloodaanteekening voor luidende: „dit moet niet in de courant”.

Na een bezoek aan Ternate, Ambon en Banda, kwam de Bellona 7 Juni op de reede van Soerabaja.

Er brak thans een uiterst drukke tijd aan. Eerst werd vanuit Soerabaja een bezoek van 5 dagen gebracht aan de drie vorsten op Madoera. Dit bezoek aan Madoera, waarmede reeds tijdens de Compagnie veel contact bestond, maakte vanzelfsprekend deel uit van het programma. Prof. Colenbrander schrijft tenminste, dat na den Java-oorlog de 3 regenten van Madoera, nl. van Bangkalan, Pamekasan en Soemenep, „Gouvernements verwende kinderen waren, zij kregen Leeuwen en Willemsordes, Europeesche officieren als adjudant, men loste voor hen saluutschoten”. De hooggeleerde schrijver had er nog bij kunnen voegen: en ontvingen bezoek van een prins der Nederlanden. Via de residenties Besoeki en Pasoeroean, waar de Prins o.a. nog den tocht maakte naar de Zandzee en den Bromo, keerde deze 22 Juni in Soerabaja terug.

Er volgde nu een aaneenschakeling van bals, diners, parades, vuurwerken en illuminaties, ontvangsten en bezoeken aan inrichtingen van allerlei aard. Schoolkinderen kregen gelegenheid proeven van hun bekwaamheid af te leggen en den Prins vader-

landsche liederen toe te zingen. In iedere residentie, waar hij door-
trok, beijverde men zich den Prins al het bezienswaardige en alle
vreemde natuurverschijnselen te toonen; Modjopait, Brahmaansche
oudheden, Boroeboedoer en de in 1835 ontdekte drie geweldige
beelden in Tjandi Mendoet, de stikvallei op den Diëng, watervallen,
modderwellen, mineralen en stikbronnen. De vogelnestklippen
te Karang Bolong werden te paard bezocht, waarbij den Prins
werd gedemonstreerd, hoe de inzameling der vogelnestjes gebeurde.
Een stuk rots, waaraan nog eenige nestjes vastzaten en dat bij den
laatsten pluk was neergestort, werd door hem naar Europa mee-
genomen. Het moet wel een wonderlijke bagage zijn geweest
waarmee hij in Soestdijk terugkwam; hierin bevonden zich pieken,
lansen, krissen enz. — geschenken van de inheemsche vorsten
en regenten — maar ook een aantal metselbakken, troffels en
voorschoten waarmee hij te Semarang, Ambarawa en Batavia de
eerste-steenlegging van de citadellen had verricht. Ook aan takken
en inrichtingen van landbouw en nijverheid werd de noodige
aandacht besteed. Meerdere thee-, suiker-, indigo- en koffie-
plantages en kaneeltuinen werden bezichtigd, terwijl in verschillende
thee- en indigofabrieken het productieproces vanaf het begin tot
aan het einde door den Prins met groote belangstelling werd
gevolgd.

Krijgen wij hieruit reeds den indruk, dat het programma van
de vorstelijke tournee min of meer overladen moet zijn geweest,
nog sterker wordt dat als wij zien hoe het reizen te paard of per
wagen plaats vond. Men had zich niet tevreden gesteld met de
route te nemen van residentiehoofdplaats tot residentiehoofdplaats,
maar in de residenties zelve werden nog vele tournees ondernomen.
Daarbij hadden op de grensscheidingen van de residenties, van
de onderafdeelingen en van de regentschappen steeds plechtige
ontvangsten plaats en werden de ambtenaren, officieren en inland-
sche hoofden aan den Prins voorgesteld. De betreffende ambtenaren
met hunne ondergeschikten — dikwijls troepen van 3 à 400 per-
sonen vormende — escorteerden den Prins vervolgens tot het
aangrenzende ressort, terwijl de regenten hadden zorg gedragen,
dat de bevolking langs de wegen stond geschaard, veelal voorzien
van pieken met Nederlandsche vlaggetjes en dat hier en daar
groen-versieringen waren aangebracht.

Op de plaatsen, waar werd overnacht, volgden dan nog diners en
woonde de Prins volksspelen bij op de „passeerbaan”, b.v. „rampok

matjan" tusschen twee of drie tijgers, gevechten tusschen honden en zwijnen en z.g. „senenans", of tournooispen. Of de Prins een dergelijk programma niet heeft kunnen volhouden, dan wel of dat er geen tijd meer beschikbaar was, of wellicht omdat de aanhoudende regens, waarover in de latere rapporten wordt geklaagd, het reizen op de geschetste manier te moeilijk maakten, weet ik niet, maar na de residenties Soerabaja, Pasoeroean, Besoeki, Kediri, Madioen, Soerakarta, Djokjakarta, Bagelen, Banjoemas, Kedoe en Semarang op deze uitvoerige wijze te hebben bezocht, gaat de reis verder in snel tempo naar Batavia terug. 5 Augustus vertrekken zij van Semarang en zijn dan 22 Augustus te Batavia, na in Bandoeng, Garoet en Buitenzorg eenige dagen rust te hebben genoten.

In Batavia teruggekeerd, wachtte den Prins reeds dadelijk de luisterrijke viering van den verjaardag des Konings op 24 Augustus met een parade op het „plein van Waterloo" en een bal met souper, hetwelk door de regeering werd aangeboden aan de ambtenaren, officieren en ingezetenen der stad in de Sociëteit De Harmonie. Van de verdere feestelijkheden te Batavia in deze periode zal ik nog slechts vermelden de plechtige algemeene vergadering van het Bataviaasch Genootschap op 27 Augustus, waar den Prins het eereidmaatschap werd aangeboden. De redevoeringen werden gehouden in het Hollandsch door den voorzitter, den heer Van Sevenhoven, en in het Fransch door den Franschen natuurkundige en suikerfabrikant, het bestuurslid P. Diard, een aardig symptoom overigens voor wat betreft de samenstelling der Bataviasche samenleving. De heer Van Sevenhoven gaf een overzicht van de geschiedenis van het genootschap en van zijn taak in de Indische samenleving, terwijl de heer Diard een rede hield over den stand, ontwikkeling en beoefening der natuurhistorie en in een heftig pleidooi de wenschelijkheid betoogde van de oprichting van een natuurhistorisch museum te Batavia.

Van historisch belang was tenslotte de eerste-steenlegging van de Citadel „Prins Frederik" op 31 Augustus, in tegenwoordigheid van den Gouverneur-Generaal en een groot aantal officieren, ambtenaren en ingezetenen. Van een specialen gedenksteen, welken een volijverig gemeente- en legerbestuur bij mogelijken afbraak van dit bouwwerk willen redden en bewaren, maar tot nu toe niet is ontdekt, blijkt niets uit de uitvoerige verslagen, die over de plechtigheid zijn opgesteld.

Den laatsten tijd van zijn verblijf in Indië bracht de Prins ziek in Buitenzorg door om tenslotte 30 September Indië te verlaten en via Britsch-Indië naar Holland terug te keeren.

Deze reis heeft zijn belangstelling, zooals hij zelf in 1851 aan den G. G. Duymaer van Twist schrijft, voor Indië wakker gemaakt, welke belangstelling hij op lateren leeftijd in daden zal omzetten. Zoo zijn bijvoorbeeld de gelukkige pogingen in 1850 om tot een tinexploitatie op Billiton te geraken voor een belangrijk deel aan zijn initiatief te danken, voorts vonden de oprichters van de S.M. Nederland in hem een warm pleitbezorger en medestander, terwijl eveneens de aanleg van de haven van Tandjong Priok, waarmee in 1877 kort vóór zijn dood een begin werd gemaakt, zijn aandacht had.

Voorwaar een fraai aandeel van dezen sympathieken Oranjevorst in het hecht gelegde contact tusschen Oranje en Indië.

VISSCHERIJVOORLICHTING, HAAR ORGANISATIE IN NEDERLANDSCH-INDIË EN ELDERS

DOOR Dr. A. L. BUSCHKIEL

In de woordencombinatie „Visscherijvoorlichting” beschikt de Nederlandsche taal over een term, die niet korter en preciezer zou kunnen worden gekozen, om te zeggen, wat er mee bedoeld is, n.l. het verstrekken van inlichtingen omtrent de visscherij in haar geheel en haar onderdeelen. „Visscherijonderwijs” zou te weinig omvatten, „Visscherijbevordering” reeds iets te veel, omdat de voorlichting niet in alle gevallen identiek is met een actieve bevordering, verbonden met een beschikbaarstelling van toereikende werkfondsden. Niettemin is het doel van elke visscherijvoorlichting de bevordering van de visscherij en de eerste stap hiertoe.

Men zou, gezien de duidelijkheid van den term, kunnen veronderstellen, dat ook buiten de visscherijvoorlichting staande kringen ten volle beseffen, wat het beteekent, wanneer een land of staat een dienst opzet, welke zich voorlichting op het gebied der visscherij ten doel stelt. In een meer dan dertigjarige visscherij-consulenten-practijk, beoefend in zeer verschillende landen, heeft schrijver dezes echter de ondervinding opgedaan, dat niet slechts het groote publiek, doch ook regeeringen en bestuursautoriteiten dikwijls niet zonder meer in staat bleken zich een juist begrip te vormen van den opbouw en de functie van zulk een voorlichtingsdienst.

Bijzonder typeerend in dit verband is een geval, hetwelk zich slechts enkele jaren geleden voorgedaan heeft. Een der ministeries van eene groote Aziatische mogendheid stelde aan eene Westersche mogendheid het verzoek haar een practicus op het gebied van vischvangst aan te wijzen, die genegen zou zijn de visscherij van dit land op moderne leest te schoeien. Aangezien dit land niet slechts een omvangrijke zeevisscherij had, doch ook over een zeer oude, in haar soort hoogontwikkelde vischcultuur in vijvers en een uitgebreide visscherij op stroomen en meren beschikt, vraagt men zich af, hoe het mogelijk is van een enkelen practicus te verwachten, dat hij zou zijn opgewassen tegen een zoodanig omvangrijke taak in een hem bovendien volkomen vreemd gebied. Men kan hiervoor nauwelijks een andere verklaring vinden dan dat het betrokken ministerie van meening moest zijn, dat de visscherijvoorlichting zuiver een quaestie van door practijk verworven routine is.

Het aangehaalde geval geeft aanleiding te vragen, of men soms van een practicus op het gebied van boomkappen en houtverkoop mag verwachten, dat hij in staat zou zijn het boschwezen van een groot, boschbouwkundig zeer veelzijdig land op te bouwen of te hervormen. Vermoedelijk zal geen intellectueel mensch willen betwijfelen, dat men hiervoor een boschbouwkundig vakman benodigt, die én theoretisch én practisch over rijke ervaringen beschikt. Aan deze zoo voor de hand liggende analogie wordt echter blijkbaar in de meeste gevallen niet gedacht. Als regel acht men de vischvangst en de vischcultuur als inkomstenbron te onbelangrijk, om het de moeite waard te achten, van de medewerking van duurder krachten gebruik te maken. Wanneer niet enkele grootbedrijven aanwezig zijn, die overigens, dank zij hun financieele kracht, veelal de minste behoefte aan gouvernementeele voorlichting hebben, omdat zij zichzelf van de beste medewerkers kunnen voorzien, dan is men blijkbaar veelal van meening, dat wel met goedkoopere hulpkrachten kan worden volstaan. Dat een groot aantal kleine bedrijven voor den staat evenzeer van belang kunnen zijn, vooral wanneer het om voedselproductie gaat en dat uit dit feit groote verplichtingen resulteren voor het staatsbestuur, wordt blijkbaar dikwijls over het hoofd gezien.

Men behoeft niet in het buitenland te zoeken, om incidenteel zulke opvattingen te ontmoeten, zelfs in intellectueele en verantwoordelijke kringen. Desondanks kan met dankbaarheid vast-

gesteld worden, dat in Nederlandsch-Indië dergelijke denkbeelden niet den doorslag hebben gegeven.

Niettemin is het ook hier te lande weinig bekend, dat in bepaalde landen de kennis van de visscherij tot een wetenschap is uitgegroeid, waarvan de ontwikkeling veel overeenkomst vertoont met die van landbouw- en van boschbouwkunde en dat deze wetenschap de grondslag is geworden voor groote, wijdvertakte nationale organisaties ter bevordering van de practische visscherij.

Het eerste land, dat meer voor de visscherij deed dan haar bij wijze van wetgeving en politieel toezicht te regelen en den vischafzet te bevorderen door aanleg van visscherijhavens, waren de U.S.A. De leiding bij alle maatregelen, de visscherij aangaande, berust aldaar reeds sinds meer dan een halve eeuw bij den „Fisheries-Commissioner”, wiens ambt ressorteert onder het handelsdepartement. Hem terzijde staat een intusschen groot geworden staf van gespecialiseerde visscherijambtenaren. Het geheel is samengevat in het „Bureau of Fisheries”. De bron dezer organisatie wordt reeds sinds lang gevormd door primair biologisch geschoolde krachten, die echter geenszins in de eerste plaats als biologen en als theoretici, doch als economische medewerkers beschouwd worden. Dienovereenkomstig wordt van hen geëischt, dat zij ook over een economische opleiding beschikken, van dien aard ongeveer, welke de leidinggevende Nederlandsche voorlichters op landbouwgebied genoten hebben.

Ook in de enkele staten der U.S.A., eveneens in Canada, is de zorg voor de visscherij toevertrouwd aan dergelijke én economisch én practisch visscherijkundig alsook biologisch geschoolde krachten en wel tot in de hoogste op dit gebied bestaande functies. *Daarnaast* wordt ook gebruik gemaakt van de medewerking van zuivere biologen, die, gedeeltelijk speciaal visscherijbiologisch of hydrobiologisch, voor de zoetwatervisscherij limnologisch werk verrichten, gedeeltelijk echter alleen als adviseurs optreden in bijzondere gevallen ten behoeve van de oplossing van met de visscherij verband houdende vraagstukken, die wegens hun wetenschappelijk karakter niet grondig genoeg onderzocht kunnen worden door de practisch werkzame visscherijconsulenten.

Op deze onderscheiding van toegepast wetenschappelijk werk en van zuiver wetenschappelijk werk, dus van meer theoretischen aard, moge bijzonder gewezen worden, omdat dikwijls ten onrechte wordt aangenomen, als zou biologische kennis den logisch denken-

den mensch op zich zelve reeds in staat stellen vraagstukken van visscherijkundigen aard op te lossen.

Veel overeenkomst met Noord-Amerika vertoonen de Scandinavische landen en Duitschland wat betreft de organisatie van de visscherijvoorlichting en de -bevordering. Dit heeft zijn historische redenen, want in de jaren van omstreeks 1875 tot 1900 had een zeer intensieve gedachtenwisseling plaats tusschen op het gebied van zout- en zoetwatervisscherij werkzame landen aan weerszijden van den Atlantischen Oceaan, in het bijzonder tusschen de groote voormannen Prof. Baird Spencer en Freiherr v. Behr-Schmoldow, den voorzitter van de „Deutsche Fischereiverein”. Deze kwamen vroegtijdig tot de overtuiging, dat de min of meer „kunstmatige” vischteelt van het grootste belang kon worden voor de bevordering der visscherij in cultuurlanden en dat de strijd tegen een voor de visscherij ongunstige beïnvloeding der waterwegen door industrie en scheepvaart met kracht diende te worden gevoerd.

In Groot-Brittannië en gedeeltelijk ook in Nederland was de situatie in zooverre een andere, dat aldaar de zeevisscherij verreweg het meest de publieke belangstelling trok. Het was hier vooral de snel groeiende invloed van vischreederskringen, die den gang van zaken bepaalde. De inmenging van het staatsgezag bleef vooralsnog beperkt. De staat nam slechts maatregelen, wanneer het ging om vraagstukken van internationalen aard en in die gevallen, wanneer de belangstellenden op visscherijgebied het onder elkaar niet eens konden worden en de hulp van den staat inriepen. Typeerend voor de toenmalige mentaliteit is een thans in privaat eigendom in Batavia zijnde satyrische aankondiging van een vergadering van Noordzee-visschen (n.b. niet visschers) op de Doggersbank, waar deze een besluit zouden moeten nemen, of zij zich in de toekomst slechts zouden laten vangen door van staatswege geprivilegieerde visschers. Even kenmerkend is, dat gedurende tientallen van jaren een visscherijcourant haar bestaan hoofdzakelijk te danken had aan haar venijnige critiek op de maatregelen der regeering t.b. van de visscherij.

Op het gebied van de binnenvisscherij liet men in de West-Europesche landen de voorlichting in hoofdzaak aan voorvechters, voortgekomen uit den kring van de visscherijsport, over. De, voornamelijk dank zij den „Code Napoleon”, tijdens de 19de eeuw zeer populair geworden hengelvisscherij in openbare wateren,

welke of geheel vrij was dan wel slechts met goedkoope consenten belast, bepaalt nog heden in velerlei opzicht de positie van het binnenvisscherij-wezen. Daarentegen is de binnenvisscherij in „niet gesloten”, dus niet particuliere wateren bij de Noordelijke en Centrale landen van Europa meestal gebonden aan bepaalde visscherijrechten van land of gemeenten of particulieren, dikwijls ook van visschersgilden. De exploitatie dezer rechten vindt in den regel plaats bij wijze van verpachting aan een door de wet en reglementen beperkt aantal beroeps- of sportvisschers.

Dergelijke rechten bestaan in Nederland weliswaar ook, echter minder algemeen, en zij betreffen vooral de vangst in wateren, waar visschen van bijzondere waarde leven. Wat de zalmvisscherij betreft, heeft de Nederlandsche staat bijzonder vergaande regelingen getroffen en de middelen, die hij besteedt aan het behoud van een alhoewel geringen zalmstapel door middel van het uitpoten van broed, zijn niet gering. In verband hiermede laat hij ook onderzoeken verrichten zoowel op het gebied van de zeevisscherij als op dat der binnenvisscherij; de voorlichting laat de regeering echter voornamelijk aan de „Heide-maatschappij” over, die daarvoor een vergoeding van den staat ontvangt en haar werkzaamheden op binnenvisscherijgebied eigenlijk slechts dank zij dezen steun kan voortzetten. Belangrijke particuliere vischkweekerijen bestaan in Nederland niet, allermintst is er een bevolkings-visscherijbedrijf zooals hier te lande.

Daarom is in het moederland geen sprake van een voorlichtingsdienst op visscherijgebied in den geest van den Nederlandsch-Indischen. Weliswaar zijn er ook Visscherijconsulenten; deze vervullen echter verreweg in hoofdzaak de rol van adviseurs van de regeering. Door particulieren wordt hun medewerking meestal slechts in bijzondere gevallen, waarvan de omvorming der Zuiderzee in een IJsselmeer een voorbeeld is, gevraagd. Den organen van den staat staan voorts nog voor bijzondere doeleinden raadgevers ter beschikking, t.b. van de oplossing van visscherijvraagstukken, welke een speciale kennis, b.v. op het gebied der biologie, vereischen.

De bovenbeschreven omstandigheden nopen tot de conclusie, dat men in Nederl.-Indië van andere beginsels moet uitgaan bij de bevordering der visscherij, in het bijzonder bij de voorlichting, dan in het moederland. Dit werd niet altijd scherp genoeg onderkend met als gevolg, dat het lang heeft geduurd, alvorens de visscherijvoorlichting in Indië in de voor de practijk meest vruchtbare

banen werd geleid. De groote tegenstellingen, die zich telkens weer voordeden bij de beoordeeling van maatregelen ter bevordering van de koloniale visscherij, berusten voor een belangrijk deel op dit feit. Hoe scherp deze tegenstellingen waren, hoe hard de meeningen op elkaar botsten, toont een studie der oudere bundels, de visscherij betreffende, aan. Zij geven tevens te kennen, dat veelal gebrek aan vakkennis op visscherijgebied de diepere oorzaak was van de tegenstellingen en van den soms zeer grilligen koers van de overheidsbemoeienis met de visscherij. Dit verleden verstrekt echter zeer waardevolle gegevens voor de toekomst en leert, dat slechts een goede kennis van zaken de fouten doet verminderen.

De laatste 10 jaren hebben in menig opzicht verbetering gebracht. Ging het in vroeger tijden eenerzijds meer om een practisch experimenteeren, berustende op persoonlijke inzichten, anderzijds om studies van voornamelijk zoölogischen aard, n.l. de visschen betreffende, in een later stadium werd steeds duidelijker de noodzaak onderkend van een goede kennis der visscherij in Europa, teneinde te kunnen vaststellen, in hoeverre de aldaar ontwikkelde methoden ter bevordering van de visscherij ook bruikbaar zijn onder de zoo sterk afwijkende Indische toestanden.

Op het gebied van de zeevisscherij heeft het laatste decennium geleerd, hoe de vischvangst-techniek in Indië verder ontwikkeld dient te worden. Men heeft zich van het denkbeeld weten vrij te maken, dat het zonder systematisch opgezet onderzoek mogelijk zou zijn met succes nieuwe wegen te bewandelen. Onderkend werd door tal van proefnemingen, dat de toepassing van het motorenbedrijf bij de inheemsche zeevisscherij niet slechts mogelijk, doch ook voordeelig is en men heeft nieuwe Indische motorboot-typen kunnen ontwikkelen. Eveneens is het gelukt, het vischveilingswezen technisch en commercieel belangrijk te verbeteren. Deze verbeteringen hebben de zekerheid gebracht, dat geen bezwaar behoeft te bestaan tegen opvoering der capaciteit der zeevisscherij. Een open vraag is echter nog gebleven, hoe op den duur een zoodanige intensivering zal inwerken op den vischstapel der zeeën. In de laatste jaren zijn belangrijke stappen gedaan om ook dit vraagstuk tot een oplossing te brengen. Voor dit doel werd een biologisch en oceanografisch onderzoek ingesteld.

Hierbij kan de zeevisscherij in zekere mate gebruik maken van de resultaten, die het wetenschappelijk onderzoek op het gedeeltelijk gemakkelijker te overzien gebied der zoetwatervisscherij in de

tropen heeft opgeleverd. In het bijzonder bleek met betrekking tot de vischcultuur in vijvers, dat men in de tropen op een belangrijk snelleren groei en een sterkere vermeerdering der visschen dan in Europa rekenen mag, omdat de temperaturen het geheele jaar door zeer gunstig zijn voor intensieve voedselopname. Van een groeistilstand zooals in den Europeeschen winter is geen sprake. Reeds eerder bestond het vermoeden, dat in analogie met den groei van planten, ook die van de visschen in de tropen vlugger zou zijn, omdat zij, zooals bekend, tot de „wisselwarmbloedige” dieren behooren, wier eigen temperatuur geheel door die van de omgeving bepaald wordt. Aan positieve waarnemingen bij bepaalde vischsoorten, die zoowel in de tropen als in gematigde streken voorkomen, ontbrak het echter. Evenmin had men een juist begrip van het verloop van den groei bij de verschillende tropische vischsoorten, die voor cultuur in aanmerking komen. Dit is in de laatste jaren sterk veranderd. Misschien nog belangrijker voor de practijk werd echter het resultaat van te Buitenzorg doorgevoerde onderzoekingen, waaruit bleek, dat bij visschen een geweldig verschil kan bestaan tusschen het volgens aanleg aanwezige groeivermogen en den werkelijken groei, die bepaald wordt door de hoeveelheid voedsel voor de visschen beschikbaar. Het groote verschil tusschen „potentieelen” en „actueelen” groei werd hierdoor pas in het volle daglicht gesteld. Men kwam tevens te weten, dat de visschen in de tropen, in verband met hun aan het wonderbaarlijke grenzend vermogen om minder voedsel dan normaal voor lief te nemen, in zeer veel gevallen hun „groeivermogen” nooit ook maar bij benadering vol ontplooiën en dat dit in verregaande mate het gevolg is van een overbevolking der wateren, wat wederom in verband staat met het feit, dat de tijd der voortplanting veel minder beperkt is dan in gematigd of in koel klimaat.

Nederlandsch-Indië komt de eer toe in hooge mate te hebben bijgedragen tot de totstandkoming dezer in menig opzicht revolutionnaire leerstellingen omtrent den groei der visschen, leerstellingen, die van het grootste belang zijn voor een juiste beoordeeling van de mogelijkheden der tropische visscherij.

Het best bekend is men thans met de teelt en het opkweken van visch in zoetwatervijvers en op geïnundeerde sawah's. Dit houdt verband met het feit, dat men in Indië veel ervaringen, in Europa opgedaan in landen met hoogontwikkelde vischcultuur, in toepassing kon brengen.

Minder gemakkelijk was het tot een betere exploitatie der Indische meren te geraken. De levensomstandigheden, waaronder de visschen in tropische meren leven, wijken van die der meren in gematigde zônen soms sterk af. Hier moest daarom meer wetenschappelijk onderzoek verricht worden, alvorens men tot practische verbeteringen kon overgaan. Echter valt ook op dit gebied een vooruitgang vast te stellen, al moet gezegd worden, dat dit niet zoo zeer te danken is aan de voorlichting, dan wel aan Buitenlandsche onderzoekers.

Wat de riviervisscherij betreft, zoo staat men pas aan het begin van een stelselmatig onderzoek. Thans wordt de visscherij in stroomende wateren nog zoogoed als geheel volgens aloude inheemsche methoden beoefend.

Veel werk werd besteed aan de verbetering der zout- of brak-watervijvers, die wat de totale wateroppervlakte betreft naast de Borneosche en Sumatraansche stroomgebieden het grootste arbeidsveld voor een binnenvisscherij-voorlichting in dezen archipel kunnen vormen. Aangezien een soortgelijk vischkweekbedrijf in kustvijvers in Europa en Amerika ontbreekt en bovendien de voor exploitatie dezer „tambaks” in aanmerking komende vischsoorten in den Indischen Oceaan en de Zuid-Oostaziatische zeeën beperkt zijn, stond men voor een bijzonder moeilijke taak. Daarom was het een minder gelukkig idee te veronderstellen, dat practische ondervinding op het gebied der Europeesche vischteelt alleen de basis zou kunnen vormen voor maatregelen ter verbetering der tambakvisscherij. Het is dan ook geen wonder, dat de voorlichting in economisch opzicht, speciaal wat de verhoogingen der vischproductie per oppervlakte-eenheid, b.v. per ha betreft, tot nog toe niet veel succes heeft opgeleverd. Aan den anderen kant is te vermelden, dat tal van nieuwe groote vijvercomplexen door of op instigatie van den voorlichtingsdienst aangelegd werden, waarvan een niet onbelangrijk gedeelte aan de gestelde verwachtingen voldaan heeft. Dat ten opzichte van de tambakvisscherij, over de geheele lijn genomen, de resultaten bij de verwachtingen ten achter zijn gebleven, heeft verschillende redenen. Ten eerste werd een zeer groot deel van de krachten van den voorlichtingsdienst in beslag genomen door maatregelen, die genomen moesten worden om de malaria te bestrijden. Nadat gebleken was, dat minder goed aangelegde of onderhouden bevolkings-tambaks gunstige broedplaatsen voor malaria-overbrengende muggensoorten vormen, werd de eisch gesteld tot

een exploitatiemethode voor tambaks te geraken, die geen malaria-gevaar zou opleveren. Al mocht het gelukken methoden te vinden en te propageeren, die menigen vooruitgang in hygiënisch opzicht brachten, de economie der tambakexploitatie ondervond op vele plaatsen nadeel, doordat men met een begrijpelijke haast tot instelling van praktische werken overging, voordat voldoende vaststond, wat de economische consequenties van assaineeringsmethoden, die men soms met meer optimisme dan nuchtere critiek in toepassing bracht, zouden zijn. Het gevolg van de intusschen gebleken fouten is dan ook, dat thans een veel grondiger onderzoek op het programma staat, terwijl men vroeger meende waarschuwende stemmen tot zwijgen te moeten brengen. Men mag echter ook de erkenning van fouten als vooruitgang boeken, des te meer waar thans het inzicht doordringt, dat de diepere oorzaak van kostbare mislukkingen schuilde in het streven met goedkope middelen groote resultaten te willen bereiken.

Het gevolg hiervan is wederom, dat men begint zich beter rekenschap te geven van de groote taak, die voor de visscherijvoorlichting is weggelegd om tot een betere organisatie te geraken.

Ten behoeve van een zoodanige organisatie dient men van twee zeer belangrijke gezichtspunten uit te gaan, die weliswaar als vanzelfsprekend geacht kunnen worden, echter in werkelijkheid niet altijd scherp genoeg in 't oog zijn gehouden. Het eerste punt is, dat het visscherijvoorlichtingswezen zijn bestaan te danken heeft aan een uiteindelijk zuiver economische doelstelling; het tweede, dat het voorlichtingswezen altijd aangepast moet blijven aan het koloniaal karakter van Nederl.-Indië als ook aan de geaardheid en het ontwikkelingspeil van de bevolking. Om beide redenen kan men niet volstaan met een dienst, die slechts in staat is visscherijtechnische of vischteeltkundige adviezen te verstrekken. De taak der voorlichting dient zeer veel ruimer opgevat te worden.

Volgens moderne denkbeelden omtrent de taak van den staat op het gebied der verbetering van de volkswelvaart streeft de voorlichting er naar, haar taak te vervullen op grond van een goede bekendheid met haar beteekenis voor de volkshuishouding, met haar ontwikkelingstendenzen en ontwikkelingsmogelijkheden. Deze bekendheid ontbreekt in Indië ten opzichte van de visscherij nog voor een groot deel. Daarom is onderzoek onmisbaar. Dit onderzoek moet, wat de visscherij betreft, zich uitstrekken op economisch, natuurwetenschappelijk, ethnologisch, vaktechnisch,

administratief en zelfs juridisch gebied. Het natuurwetenschappelijke gedeelte heeft wederom onderdeelen van physischen en chemischen aard, hoofdzakelijk het water betreffende, en van biologischen aard, de visschen, hun behoeften, andere waterbewoners, dierlijke als plantaardige, betreffende. Kort gezegd, het milieu, waarin en waardoor de visschen opgroeien, moet onderzocht worden. Echter ook het milieu der consumenten, hun behoeften ten opzichte van visch als voedsel, hun koopkracht, hun prestatievermogen als producenten van visch moet men kennen. Een administratief aspect heeft de vraag, hoe de visscherijvoorlichting in het raderwerk van het staatsapparaat in te schakelen is. De juridische zijde wordt bedongen door de noodzaak van wettelijke regelingen, in internationaal opzicht wat de zeevisscherij betreft, in binnenlandsch opzicht wat betreft het eigendomsrecht op de visch zelf en het recht het water, waarin zij opgroeit, te exploiteeren middels visscherij. In verband hiermede staat de noodzaak van overheidsmaatregelen tot behoud van den vischstand. Van groote beteekenis zou ook in Indië bij toenemende industrialiseering een betere wettelijke regeling der wateren kunnen worden, tegen het verontreinigen van water — stroomend en stilstaand — door fabrieken, enz., terwijl belangenbotsingen tusschen vischproducenten aan den eenen en overige waterexploitanten, b.v. landbouwers, aan den anderen kant reeds thans om verbeterde wettelijke en administratieve regeling vragen.

Op al deze gebieden, die de visscherij raken, moet een goede voorlichter beslagen voor den dag komen, niet slechts in 't staatsbelang, doch ook in dat van den enkelen interessent.

Waar dit niet het geval is, ontstaat de noodzaak, dat visscherijvoorlichters met een minder ruim gezichtsveld in hooge mate moeten steunen op de medewerking van andere organen. Dit laatste werd in Ned.-Indië blijkbaar mogelijk geacht. Daarom meende men dan ook genoeg te kunnen nemen met gespecialiseerde krachten, die qua opleiding en functie meer beperkt zouden kunnen blijven op het gebied der visscherijtechniek en visscherijbiologie.

Een logisch gevolg hiervan wederom was, dat belangrijke beslissingen gelegd werden in de handen van — van visscherijstandpunt uit gezien — buitenstanders. Wij zien in dit opzicht een duidelijke tegenstelling met b.v. den landbouw, waar gespecialiseerde deskundigen bij den voorlichtingsdienst betrekkingen

kunnen bereiken, die de bevoegdheid verleenen tot het nemen van beslissingen van verregaande strekking.

De bedoeling, de visscherijvoorlichting te beschouwen als een onderdeel van voorlichting op andere gebieden, heeft niet altijd voorgezetten. Er werd in vroeger jaren al een keer overgegaan tot de oprichting van een Afdeling Visscherij, aan wie alle visscherijbemoedeningen zouden worden opgedragen en aan wie een zekere zelfstandigheid werd verleend. Dit experiment is in N.-Indië op een mislukking uitgelopen en deze mislukking heeft tot gevolg gehad, dat men de voorkeur gaf aan een subordinatione der visscherijvoorlichting, meenende dat de visscherijdeskundigen op zichzelf niet geschikt zouden zijn om op te treden als representanten van de visscherij binnen het gouvernementele geraamte. Hierin school echter een zeer belangrijke fout: Men overzag n.l. dat de mislukking het gevolg was van een onvoldoende voorbereiding bij de organisatie der voorlichting en van een daaruit resulterend gebrek aan krachten met een voldoende ruime vakkennis. M.a.w.: door de miskennis der groeiende of in de toekomst te verwachten behoefte aan leidende krachten liet men na bijtijds voor een geschikte opleiding te zorgen.

De diepere oorzaak hiervan was, dat men niet geloofde of tenminste betwijfelde, dat de Indische visscherij van voldoende economische beteekenis zou zijn om een opleiding van duurdere krachten voor gemotiveerd te achten.

Bij nadere beschouwing ontdekt men dus een cirkel, dien men niet wist te ontloopen. De geringe waardeering der visscherij in kringen, die noch haar uitbreiding noch haar ontwikkelingsmogelijkheden juist konden beoordeelen, had tot gevolg, dat geen krachten werden aangesteld, die hiertoe beter in staat waren en een beter inzicht naar buiten konden doen doordringen. Sterke promotors *bleven* derhalve ontbreken.

De verdere ontwikkeling van den voorlichtingsdienst kenmerkte zich dan ook daardoor, dat in Indië in tegenstelling tot andere landen de visscherijvoorlichting niet gecoördineerd werd met andere voorlichtingsdiensten, doch geleidelijk meer en meer gesubordineerd werd en dat men langen tijd meende het zwaartepunt te moeten leggen op het werk van meer technisch opgeleide krachten, die men dikwijls practici noemde, alsof de voorlichtingspraktijk bij de visscherij van meer technischen aard zou zijn dan b.v. die bij den landbouw.

Het strekt tot eer van het waarnemingsvermogen, speciaal van enkele landbouw-economische krachten, dat zij onderkenden, hoe zij door hun vooropleiding te kort schoten om leiding te kunnen geven aan het voorlichtingswerk op het gebied der visscherij. Den toenmaligen Directeur van het „Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel", Dr. Rutgers, komt echter de eer toe, dat hij zich van de juistheid van dit inzicht liet overtuigen en een verandering in den koers nastreefde. Hij leidde het daarom daarheen, dat vanuit Nederland een — alhoewel klein — aantal academisch gevormde vakkundigen werd uitgezonden.

Deze maatregel heeft menige ingrijpende verandering medegebracht, doch deze hebben hun uitwerking gemist, omdat de nieuwe koers geenszins consequent gevolgd werd. Het voorlichtingswerk bleef voor het meerendeel en zonder voldoende scherpe taakverdeeling berusten bij meer technisch vooropgeleide krachten. Op zichzelf was de medewerking van deze krachten weliswaar zonder twijfel een groot voordeel, men had echter een scherpe scheidingslijn moeten trekken tusschen het technische, het onderzoekende en het leidende werk bij het voorlichtingswezen.

Dat dit nagelaten werd, heeft fnuikend ingewerkt op den gang van zaken; er ontstond oneenigheid, al mocht die naar buiten niet blijken, en de atmosfeer werd door persoonlijke inzichten vertroebeld ten nadeele van de effectiviteit der voorlichting.

Echter ook de omstandigheden, die van buiten inwerkten, de groote economische crisis en algemeene administratieve maatregelen, zooals de decentralisatie, bleven niet zonder invloed. De eerstgenoemde bracht bezuinigingen mede, die uiteraard door toepassing op duurdere personeele krachten een snel geldelijk effect beloofde, terwijl de decentralisatie in de richting van een nog verder gaande subordinatie der visscherijvoorlichting tot andere takken van voorlichting geleid heeft.

Een en ander was dan ook oorzaak, dat hoe langer hoe meer de visscherijvoorlichting een splitsing onderging, die in de practijk tot een verbreking van haast alle ambtelijke contact tusschen zee- en binnenvisscherij heeft geleid.

In dit opzicht valt in Indië een ontwikkeling van het visscherijvoorlichtingswezen waar te nemen, die doet denken aan vroeger ook elders gekozen paden, die men echter intusschen als nadeelig onderkend en weer verlaten heeft!

Mogen ook nog zoovele incidenteele, tijdelijke en persoonlijke momenten in de geschiedenis van de ontwikkeling van het voorlichtingswezen van N.-Indië in al zijn vertakkingen pleiten voor een zoodanige scheiding tusschen zee- en binnenvisscherij-voorlichting, reeds het feit, dat de bevordering der tambakvisscherij daardoor geheel los kwam te staan van die der zeevisscherij wijst erop, dat hier een economisch, technisch en biologisch onnatuurlijke scheiding werd voorgenomen. Om dit in te zien, behoeft men slechts goed te beseffen, dat de tambakvisscherij, die uitsluitend met zeewater werkt, al dan niet verdund door zoetwater, slechts dient voor het opkweken van visschen en kreeftdieren uit de zee afkomstig. Van bijzonder belang is, dat de groote beteekenis der tambakvisscherij berust op de mogelijkheid het klein in zee gevangen broed van Bandeng, die aan uiteindelijke grootte alle andere vijver-cultuur-vischsoorten verre overtreft, tijdens haar snel verloopenden jeugdgroei op te kweken tot een handelsobject voor de zeevischmarkt. Dus economisch is de Bandeng absoluut onder de producten van het zeewater te rangschikken en haar afzet blijft zonder invloed op de zoetwatervissh-consumptie, staat echter in verband met den afzet van zeevisch. Al is te hopen, dat het nieuwste streven, om tot een betere samenvatting van het natuurwetenschappelijk onderzoekingswerk, voor zoover het onder het economische departement ressorteert, te geraken, met succes zal worden bekroond, de thans volledig doorgevoerde losmaking der voorlichting t.b.v. de tambakvisscherij van die op zeevisscherij-gebied blijft te betreuen. Anderzijds vertoont de vischkweek in tambaks tal van technische analogieën met den kweek van zoetwatervisschen; vandaar dan ook dat terecht het voorlichtingswerk op dit gebied voor een zeer groot deel rust op de schouders van mannen, die hun opleiding, speciaal wat den bouw van vijvers en leidingen betreft, genoten hebben bij de Heidemaatschappij, die trouwens geen bemoeienis met de zeevisscherij heeft.

De Indische visscherijvoorlichting behoort echter ook nog om andere redenen zoo vergaand mogelijk één geheel te vormen. De visscherij in de riviermondingsgebieden laat zich eenerzijds niet afscheiden van de zeekustvisscherij, anderzijds niet van de rivier-visscherij in haar geheel en van de visscherij in moerasgebieden nabij de zee gelegen.

Het is dan ook typeerend, dat de voorlichting in Indië zich nog niet stelselmatig heeft kunnen bemoeien met de bevordering van

de vischvangst in deze grensgebieden. Wat op dit gebied incidenteel gedaan werd, noopte tot een samenwerking van krachten, behorende tot anders scherp van elkaar gescheiden afdelingen van het Departement van Economische Zaken en leidde tot meningsverschillen, die in 't belang van het zakelijk effect beter vermeden hadden kunnen worden.

Zelfs in financieel-administratief opzicht heeft de kunstmatige scheiding haar nadeelen, omdat van de beschikbare oordeelkundige krachten niet in zoo ruime mate gebruik gemaakt wordt als het geval zou zijn geweest, indien de draden, die tot samenwerking leidden, vereenigd werden in de hand van visscherijdeskundigen in plaats van in die van de Departementsleiding, die over een ontzaglijk groot gebied van economische staatsbemoeienissen te waken heeft.

Uit onze uiteenzetting blijkt, dat de ontwikkeling der visscherij-voorlichting vermoedelijk een andere geweest was, ware het niet dat men heeft moeten werken met de middelen zooals deze in het moederland historisch zijn gegroeid naar aanleiding van aldaar heerschende toestanden op visscherijgebied. In het bijzonder is het duidelijk, dat het ontbreken van een systeem in de opleiding van visscherijvoorlichters in Nederlandsch-Indië dit land voor een zeer moeilijke taak plaatste.

Zoolang het moederland niet meent in dit opzicht systematisch een bepaalden weg te moeten volgen, valt N.-Indië, misschien met een zekeren steun van de zijde der andere tropische koloniën van Nederland, daardoor ook de taak toe het initiatief te moeten nemen tot stappen voor opleiding van krachten, die berekend zijn op een leidinggevende functie bij de visscherijvoorlichting in de tropen.

Hiermede doet zich het vraagstuk voor waar en hoe een zoodanige opleiding plaats zou kunnen hebben. Schrijver meent boven reeds tusschen de regels te hebben aangetoond, dat nòch zuiver economen, nòch zuiver biologen, al mogen deze ook een veelomvattende opleiding genoten en kennis op physisch en scheikundig gebied vergaard hebben, zonder meer in staat zijn op grond van hun academische studie in Nederland in Indië op te treden als visscherijdeskundigen. Evenmin als b.v. in Noord-Amerika of Duitschland, landen met over het geheel genomen geen grootere productiviteit op visscherijgebied dan N.-Indië, op den duur genoeg genomen kon worden met zoodanige hoogeschool-abituriënten, kan dit in Indië het geval zijn. In Duitschland b.v. wordt het

corps der visscherijconsulenten gerecruteerd uit kringen, die na afloop van hun universiteits- of landbouwhoogeschoolstudie zich tenminste twee jaar lang bekwaamd hebben op visscherijgebied. De meest belangrijke instituten voor deze speciale opleiding vormden voor de zeevisscherij het Zoölogisch proefstation op Helgoland, voor binnen-, kust- en ook Oostzee-visscherij de „Landesanstalt für die Fischerei” te Berlijn-Friedrichshagen. De laatstgenoemde instelling heeft ook veel gastvrijheid verleend aan candidaat-visscherijdeskundigen, die later een werkkring in N.-Indië gevonden hebben. Men dient zich echter rekening te geven van het feit, dat aldaar uiteraard geen op de tropische toestanden berekende opleiding gegeven kan worden. In Nederland ontbreekt een centraal opleidingsinstituut van dien aard echter geheel.

Lapwerk zou het zijn, indien ook in de toekomst de eigenlijke gespecialiseerde opleiding tot visscherijconsulent plaats zou moeten hebben tijdens de eerste reeks van dienstjaren in Indië. Deze methode is bovendien duur, want het prestatievermogen van zoodanige onvoldoend opgeleide krachten moet uiteraard gering worden geacht, zoodat het salaris werkelijk wordt een bekostiging der opleiding door den staat, waarbij de eventueel door deze consulenten voorgelichten, met een populaireren term gesproken, „voor proefkonijn” mogen dienen.

In Nederland zouden voor de vorming van academische krachten vooral in aanmerking komen hoogeschoolen, waar biologen zich ook economisch zouden kunnen bekwamen en bovendien die kennis omtrent de Indische toestanden, de talen en den volksaard kunnen opdoen, welke voor een vruchtbaar voorlichtingswerk onmisbaar is.

Waar de landbouw-hoogeschool te Wageningen reeds over de mogelijkheid beschikt een opleiding tot Indisch landbouwconsulent te geven, pleit er veel voor hier over te gaan tot het oprichten van een opleidingsgelegenheid voor visscherijconsulenten, voornamelijk berekend voor de binnenvisscherij in de koloniën.

Minder vanzelfsprekend zou de keuze van Wageningen zijn als opleidingsoord voor die consulenten, waaraan de tropische zeevisscherij behoefte heeft. Daarom mag het echter niet a priori uitgesloten worden geacht, dat ook hiervoor uitgegaan zou kunnen worden van een leergelegenheid te Wageningen, te meer waar de kleine afstanden in Nederland gunstige voorwaarden voor de verdeeling der opleiding over verschillende oorden bieden en waar de Wageningensche studie reeds met betrekking tot andere

vakken, zooals b.v. de houtvesterij, op elders te verkrijgen aanvulling op speciale, vooral praktische gebieden is ingesteld.

Ter beoordeeling van het vraagstuk der keuze van het opleidingsinstituut is het leerzaam na te gaan, van welke samenstelling het thans in N.-Indië te werk gestelde corps van academisch gevormde visscherijdeskundigen, in de ruimere beteekenis van het woord, is. Hierbij zij veroorloofd ook krachten in een overzicht op te nemen, die met de voorlichting op visscherijgebied slechts meer zijdelings in verband staan. Dit toegestaan, kunnen genoemd worden:

- 5 krachten, op verschillende Nederlandsche universiteiten biologisch geschoold, echter hoofdzakelijk pas in Indië op visscherijgebied gespecialiseerd,
- 1 economisch abituriënt van een Nederlandsche universiteit, die in Holland en het buitenland een grondige praktijkopleiding op zee- en zoetwater-visscherijgebied genoten heeft,
- 1 Wageningensche Ingenieur van de economische richting, die in Indië naar de zeevisscherijvoorlichting overging,
- 1 Delftsch scheikundig Ingenieur, die zich eveneens pas in Indië op visscherijgebied specialiseerde,
- 1 visscherijdeskundige, die in het buitenland, na biologische studie met een aanvulling op economisch gebied en een speciale opleiding tot visscherijambtenaar, reeds lange jaren werkzaam was geweest bij de voorlichting, bij visscherijorganisaties en als leider van een particulier visscherijbedrijf,
- 3 natuurwetenschappelijke (biologische) abituriënten van Nederlandsche universiteiten, die pas hier te lande gespecialiseerd zullen worden op visscherijgebied, en
- 1 Wageningensche landbouwconsulent, reeds met Indische praktijk, die eveneens gespecialiseerd zal worden op visscherijgebied.

Aan niet academisch gevormde krachten zijn thans bij de voorlichting op binnenvisscherijgebied in Indië te werk gesteld:

- 10 middelbare krachten, waarvan 7 een opleiding op het gebied van vischteelt en vijveraanleg genoten hebben bij de „N. Heide-maatschappij”, terwijl 1 voordien als ondernemingsemployé in Indië gewerkt heeft, 1 een middelbare landbouwschool in het buitenland heeft doorlopen en aldaar ook les in visscherijkunde heeft genoten en 1 als zoon van een visscherijopzichter en als nettenhandelaar in Nederland met de visscherij in nauw contact is geweest.

Een groot deel van de bovengenoemde krachten had ook aanvullende cursussen, eigenlijk bedoeld voor beroepsvisschers, in Duitschland gevolgd, anderen hadden een studietijd van iets langeren duur aldaar doorgemaakt, alvorens naar Indië te worden uitgezonden.

In totaal bestaan de medewerkers op het gebied der visscherij-voorlichting in N.-Indië, thans ambtelijk bezig of in opleiding zijnde, dus uit 13 academisch gevormde en 10 middelbare krachten, vanuit Nederland uitgezonden of hier te lande in dienst genomen.

Hierbij komen nog de groep der vakkundigen, in hoofdzaak oud-beroepsvisschers uit Nederland, en tal van andere krachten, of tot den technischen, dan wel tot den administratieven staf van het „Instituut voor de Zeevisscherij” te Batavia behorende.

Daar de opleiding en functie der Inheemsche krachten een vraagstuk op zichzelf vormen, moge deze groep der middelbaren hier buiten beschouwing worden gelaten.

Onderzoeken wij thans, welke behoefte aan academisch gevormde krachten zich naar alle waarschijnlijkheid zal voordoen!

Hieromtrent definitieve gegevens te geven, is ondoenlijk, omdat het van tal van omstandigheden zal afhangen tot welke maatregelen de Regeering zal kunnen overgaan in verband met de financieele situatie van het land. Het is daarom beter een deductieve methode in toepassing te brengen, om eenig inzicht te verkrijgen in deze gegevens. Hierbij mogen wij uitgaan eenerzijds van ervaringen in andere landen opgedaan, anderzijds van behoeften, zooals deze zich reeds hebben voorgedaan in N.-Indië.

Een vergelijking met andere landen toont aan, dat visscherij-voorlichtingsdiensten, daar waar zij niet in het begin van hun ontwikkeling om een of andere reden vastliepen, met het toenemen in leeftijd sneller en sneller uitgroeiden, totdat een toestand bereikt werd, die aan de behoefte van het betrokken land voldeed. Daarna pleegde een stationnaire phase in te treden, waarin slechts een aanvulling der uitgevallen, voornamelijk oudere, krachten plaats vond.

Dat dit tijdstip nog lang niet bereikt is in N.-Indië, toont een onderzoek naar de behoefte aan. Men mag zeggen, dat in Java aan de behoefte nog niet is voldaan, omdat aldaar nog met noodmaatregelen gepoogd moet worden de meest dringende wenschen der belanghebbenden te vervullen. Nog veel sterker spreken de toestanden in de buitengewesten. Sumatra is, ondanks zijn groote

kustgebieden, ondanks zijn vischrijke stroomen, ondanks zijn meren, ondanks bepaalde gebieden met intensieve vischteelt in vijvers en zijn ontwikkelingsmogelijkheden voor vischkweek op sawah's nog zoo goed als gespeend van alle visscherijvoorlichting. Borneo met zijn geweldig groote stroomen en merengebieden roept om hulp voor het behoud der vischproductie op het oude peil. Op Celebes is pas een begin gemaakt met visscherijvoorlichting, ofschoon de vischteelt in tambaks van belangrijken omvang en voor uitbreiding ontvankelijk is. Op Bali wijst het succesvol begin met zoetwatervischteelt en -kweek op het ontstaan van een vruchtbaar arbeidsveld voor de voorlichting. Van toekomstige behoeften en plannen op Nieuw-Guinea willen wij niet eens reppen.

In dit verband moge ook gememoreerd worden, dat visscherijdeskundige bezoekers van West-Indië een bevordering der visscherij in deze streken aanbevelen.

Dit korte overzicht moge aantonen, dat de tijd rijp is om tot maatregelen ter voorziening in beter opgeleide krachten over te gaan, te meer waar Nederland moet uitkijken naar gelegenheden, waar jonge mannen door bewerking van braakliggende productiegebieden een bestaan kunnen vinden.

Er moge in dit verband echter ook gewezen worden op een andere zijde van het vraagstuk der organisatie van de visscherijvoorlichting. Het gebrek aan goed onderlegde, later voor leidinggevend werk in aanmerking komende visscherijkrachten heeft er, zooals boven reeds werd aangeduid, toe geleid, dat de visscherijvoorlichting in hooge mate afhankelijk werd van de juistheid der inzichten van figuren, die bij een uit de situatie resulterend gebrek aan speciale kennis op visscherijgebied voor de zeer ondankbare taak gesteld worden beslissingen te nemen, die uiterst belangrijk zijn voor een juiste inschakeling van de visscherij in het economisch geheel der Nederlandsche koloniën.

Men kan zich weliswaar op het standpunt stellen, dat meer het algemeene economische beoordeelingsvermogen den mensch in staat stelt vraagstukken van dien aard op te lossen dan een speciale vakkennis, dit neemt echter niet weg, dat een daaruit voortvloeiende afhankelijkheid der leidende krachten van de juistheid der inzichten van ondergeschikten gevaren inhoudt, die soms van groote beteekenis kunnen zijn voor de ontwikkeling van de algemeene welvaart. In casu is het in beginsel een gewaagde methode het wel en wee van de visscherij in hooge mate afhankelijk

te maken van het oordeel van buitenstaanders, omdat dezen er voor terugschrikken dusdanige maatregelen te nemen, dat een opkomend geslacht over visscherijdeskundigen van formaat beschikt, die voor hoogere functies in aanmerking komen.

Het gaat hierbij in Indië hoofdzakelijk om de verhouding tusschen landbouw- en visscherijvoorlichting. Wil men, vooral wat de binnenvisscherij betreft, om reden van algemeen administratieven aard vasthouden aan de subordination der visscherijvoorlichting aan de landbouwvoorlichting, waarvoor beslist in aanmerking komende motieven pleiten, zoo ontstaat meteen de noodzakelijkheid de krachten, in eerste instantie werkzaam op het gebied van den landbouw, ook oordeelkundig te maken op visscherijgebied. Het spreekt vanzelf, dat het bij de tegenwoordige in ambtelijke functie optredende generatie overgelaten moet worden aan den enkelen leidenden ambtenaar, hoe hij aan de noodige kennis komt op dit voor hem van huis uit niet slechts technisch vreemde, naar ook ten opzichte van de ontwikkelingsmogelijkheden minder vertrouwde gebied. Voor de toekomst rijst echter de verplichting de opleiding der landbouweconomen zoodanig te wijzigen, dat zij van meet af tegenover de visscherij minder vreemd staan dan dit tot nu toe onder de gegeven omstandigheden het geval is geweest.

Deze redeneering leidt tot den eisch de Wageningensche opleiding tot landbouweconoom aan te vullen met een beknopte visscherijopleiding, die den interessent in de eerste plaats in staat moet stellen de binnenvisscherij te beoordeelen, voor zooverre zij slechts een bijbedrijf van den landbouwer is. Dit is over het algemeen het geval bij den vischkweek op sawah's en gedeeltelijk ook bij de vischteelt in vijvers. Al geeft men gevolg aan onze eischen voor de toekomstige opleiding van visscherijconsulenten, er zal in de koloniën, vooral in de buitengewesten, altijd een behoefte blijven bestaan naar een bepaalde deskundigheid van den landbouwconsulent op visscherijgebied. De noodzaak hiervan komt in een schel licht te staan, wanneer men zich de koloniale toestanden realiseert. Op vele plaatsen zijn deze van dien aard, dat men genoeg moet nemen met een ondergeschikte kracht, gespecialiseerd op visscherijgebied, onder een landbouwconsulent te plaatsen. Deze mag echter geen kans loopen tekortkomingen van zijn ondergeschikte pas te ontdekken, wanneer de feiten een mislukking aantoonen. Evenmin is het raadzaam, dat de kans bestaat, dat bij zoo-

danige samenwerking belangrijke ontwikkelingsmogelijkheden te laat onderkend worden.

Vereischt dus het visscherijbelang, dat de landbouwconsulent niet geheel vreemd tegenover de visscherij staat, ook de landbouw zou de vruchten kunnen plukken van een met kennis op visscherijgebied gepaard gaande meerdere vertrouwdheid met de hydrobiologische of, op zoetwater betrokken, „limnologische” wetenschap, dat toch de geïnundeerde sawah, hetzij voor padi-, hetzij voor visch-cultuur gebruikt, een gebied vormt, waarvoor de limnologische leer van de stofwisseling van beteekenis is.

Ook wat de opleiding der middelbare importkrachten bij de visscherijvoorlichting betreft, zou het veel nut kunnen opleveren, indien Wageningen een stoel zou openstellen voor deze visscherijdeskundigen, zij het doordat deze groep de mogelijkheid zou worden geboden haar opleiding in Wageningen te verruimen, dan wel doordat de in aanmerking komende leerkrachten cursussen, de tropische visscherij betreffende, bij de „Heidemaatschappij” zouden gaan houden.

Een ander gunstig moment, inhaerent aan de voorgestelde oprichting van een leerstoel voor visscherij te Wageningen, zou zijn, dat men door dezelfde kracht(en) hydrobiologische lessen aan andere Nederlandsche hoogeschoolen zou kunnen doen geven, geschikt voor de vorming van hydrobiologen, die niet bepaald op het visscherijconsulentenambt aansturen, doch zich wenschen voor te bereiden op onderzoekingswerk, dat, hoewel meer theoretisch-wetenschappelijk blijvend, zijdelings in verband staat met een bevordering der visscherij. Een zoodanige combinatie ware te meer toe te juichen, omdat de feiten aangetoond hebben, dat hydrobiologie als zelfstandig leervak vooralsnog in Nederland geen bestaansmogelijkheden voor docenten biedt.

Men doet ook goed onder de oogen te zien wat de gevolgen zullen zijn van de op Java plaats hebbende overdracht der binnen-visscherijvoorlichting aan de provincies. Aangezien het nog op langen termijn, misschien zelfs voor altijd, onmogelijk zal blijven speciale provinciale visscherijdiensten met zelfstandige bevoegdheden in te stellen, is de aangewezen en ook voorgenomen oplossing die, dat visscherijspecialisten onder leiding van landbouweconomen te werk zullen worden gesteld. Wil men voorkomen, dat de laatstgenoemden, die reeds een zeer groot arbeidsveld hebben te bewerken, ook nog voor de taak worden gesteld een zeer groote

mate van verantwoordelijkheid te dragen ten opzichte van de visscherij, wat toch een goed inzicht in de visscherijvakkunde vereischt, zoo moet men er op kunnen rekenen, dat zij kunnen steunen op goed onderlegde visscherijspecialisten met voldoende ruimen kijk op de algemeene belangen. Het beste zou zijn er voor te zorgen, dat in de toekomst van beide zijden, dus van die der landbouweconomen, in de meer algemeene beteekenis van het woord, en die der visscherijspecialisten een goede dosis visscherijkennis in den dienst medegebracht wordt.

Tenslotte worde ook nog gewezen op een punt van algemeen Nederlandsch belang. Gezien de ligging van Nederland, gezien vischrijke koloniën, lijkt het een juist voor Nederland weggelegde taak te zijn een nationaal alsook internationaal centrum te vormen voor de vakkunde op visscherijgebied. Weliswaar heeft Nederland zijn naam als een bij uitstek bij de visscherij geïnteresseerd land kunnen hooghouden, het laat zich echter niet verloochenen, dat het zich sinds den oorlog van 1914 — 1918 niet heeft kunnen handhaven op de oude plaats als het land der visscherij. Moge deze achteruitgang om tal van redenen onvermijdelijk zijn, aanleiding om ook af te zien van een uitblinkende positie als visscherijdeskundig land bestaat er niet, te meer waar N.-Indië intusschen, ondanks menigen tegenspoed, in staat bleek te zijn op het gebied der tropische visscherijkunde een vooraanstaande plaats te veroveren. Dit zal echter slechts bestendigd kunnen worden, indien men de consequenties trekt uit hetgeen de laatste decennia geleerd hebben. Hiervoor is het hoog tijd, want van de visscherijkunde, als gespecialiseerd vak in de laatste 100 jaren tot snellen bloei gebracht, zullen vooral die landen profijt trekken, die voortdurend actief bijdragen tot haar verderen vooruitgang en niet aangewezen zijn op nabootsing van hetgeen voorgangers elders presteeren.

HISTORISCHE VOOR- LICHTING

DOOR Dr. F. R. J. VERHOEVEN

Onder de vele stemmen, die zijn opgegaan over het nut en de beteekenis van een behoorlijke historische voorlichting in en over Nederlandsch-Indië, heeft ook die van den heer Verboom weerklonken in den Volksraad bij de behandeling van de begroting van het Landsarchief. De heer Verboom heeft de instelling bepleit van een permanenten inlichtingendienst bij dit archief, voor de historische voorlichting, als betrouwbare, onweerspreekbaar objectieve wegwijzer voor het eigen land en het buitenland ten aanzien van de geschiedenis van deze gewesten. Deze inlichtingendienst, waartoe hij ook de historische documentatie erkent, zag de spreker terecht als een noodzakelijke schakel tusschen archiefbeheer en historiebeoefening. Immers, er is een principieel verschil tusschen het bewerken, inventariseeren van de documenten, waarbij als regel de vorm beslissend is en het gebruiken van de geïnventariseerde archivalia door den geschiedschrijver, waarbij het voornamelijk aankomt op den inhoud der bescheiden. Is het in een klein land als Nederland, waar geografische afstanden nauwelijks tellen voor de onderzoekers der vaderlandsche geschiedenis, langen tijd mogelijk geweest, dat een archivaris zich alleen met het inventariseeren bezig hield, heel anders is het gesteld in Nederlandsch-Indië, dat ver weg ligt van Nederlandsche en andere centra van wetenschap en cultuur en waar bovendien afstand in het land zélf een factor van groote beteekenis is. Hoezeer afstanden bij de beoefening van de Indische geschiedenis een rol spelen wordt duidelijk, als men bedenkt, dat de archivalia van het eind der 16de tot en met het

begin der 19de eeuw verspreid liggen te Batavia, Colombo, Kaapstad, Lissabon, Sevilla, Londen en Den Haag, om slechts de belangrijkste vindplaatsen te noemen. Het spreekt vanzelf, dat het voor een consciëntieus onderzoeker van overwegend belang is te weten, welke van de b.v. te Batavia ontbrekende archivalia in een der andere archiefbewaarplaatsen aanwezig zijn. Ook op dit punt kan en moet een inlichtingendienst bij het Landsarchief bemiddeling verleenen en een onmisbare schakel vormen tusschen historicus en archivaris.

Het denkbeeld van den heer Verboom reikte echter verder : voor het binnenland zou de historische voorlichting niet alleen van wetenschappelijk, maar ook van practisch sociaal-economisch en maatschappelijk belang kunnen zijn en voor het buitenland moet de inlichtingendienst een vraagbaak zijn voor wetenschappelijke onderzoekers en tevens ijveren voor een juist begrip en het goed weergeven van onze koloniale en de politieke en economische geschiedenis van deze gewesten. De politieke geschiedenis achtte deze spreker vooral van belang, omdat de staat, in casu Nederlandsch-Indië, daarvan het directe voorwerp is.

Met deze laatste opmerking bevond het Volksraadlid zich in zeer goed historisch gezelschap, want Huizinga schrijft in zijn „De Wetenschap der geschiedenis” (p. 119), dat de politieke geschiedenis nog altijd haar buitengewone en vooraanstellende belangrijkheid heeft behouden, omdat de staten, die haar object zijn, de volledigste en grijpbaarste verwezenlijking van historisch gemeenschapsleven en tegelijk de organische eenheden, waarin zich dit laatste voltrekt, uitmaken. En deze omschrijving van den Leidschen hoogleeraar maakt duidelijk, waarom bij voorkeur het gemakkelijk kwetsbare koloniaal verleden van een bestaanden staat door kwaadwillige buitenstaanders tot doelwit van hun aantijgingen zal worden gekozen.

Dit eminente staatsbelang erkennend, plaatste de heer Verboom de historische voorlichting buitendien in het wijdere verband van voorlichting in het algemeen over Nederlandsch-Indië. Hij wees er op, dat vooral in het buitenland artikelen verschijnen, die eigenlijk de geheele Indische samenleving en alles wat hier voorvalt vaak opzettelijk in een verkeerd licht stellen. Zijn bedoeling nu was een instantie in het leven te doen roepen, die aan dergelijke publicaties aandacht zou moeten schenken en op de plaats, waar dit noodig is, duidelijk laten blijken, hoe in werkelijkheid de zaken zich hier te

lande toedragen. Kortom, een algemeene voorlichtingsinstantie, waarbij de inlichtingendienst van het Landsarchief het historisch terrein te verzorgen zou krijgen.

In eerste instantie heeft de Regeering principieel ingestemd met de opmerkingen van den heer Verboom, althans voor zoover zij den inlichtingendienst bij het Landsarchief betroffen. Historische voorlichting met inbegrip van de geschiedkundige documentatie, dus een zoogenaamden inlichtingendienst, achtte de Regeering inhaerent aan de taak van het Landsarchief als wetenschappelijke inrichting. Aangezien naar Haar oordeel meer en meer gebleken is, dat door het verstrekken door het Landsarchief van historische inlichtingen in een hier te lande en in Nederland (en ook in het buitenland, mag ik er wel bijvoegen) gevoelde behoefte wordt voorzien, zoowel in wetenschappelijk als in practisch opzicht en het voorts ook naar het oordeel van de Regeering van belang moet worden geacht, dat op wetenschappelijk verantwoorde wijze aan daarvoor in aanmerking komende instanties in het buitenland de noodige voorlichting omtrent den gang der nieuwere geschiedenis kan worden verleend, zou de mogelijkheid van organisatie van een permanente instantie voor historische documentatie en voorlichting (de inlichtingendienst is nog slechts op tijdelijke basis opgezet) in oogenschouw worden genomen zodra de financieele omstandigheden dit toelaten.

De Regeering erkende dus de noodzakelijkheid en het nut van een inlichtingendienst bij het Landsarchief, maar toonde zich huiverig daaraan thans meer geld ten koste te leggen, terwijl Zij zich ten aanzien van het denkbeeld van een algemeene voorlichtingsinstantie niet (duidelijk) uitliet. Om de zaak, waarom het i.c. gaat, niet noodeloos ingewikkeld te maken, moge ik het denkbeeld van een algemeene voorlichtingsinstantie verder buiten beschouwing laten en thans alleen over de *historische* voorlichting spreken.

In tweeden termijn heeft de heer Verboom er nog op gewezen, dat voor het uitvoeren van zijn voorstel inzake den inlichtingendienst bij het Landsarchief geen groote uitgaven noodig waren.

In Haar antwoord is de Regeering hierop niet verder ingegaan, maar heeft Zij het over een anderen boeg gegoooid. Zeker, zoo zeide de Regeering, zal in de voorkomende gevallen bij het recht zetten van publicaties, welke hetgeen hier te lande voorvalt in een verkeerdt daglicht plaatsen, van de ten archieve aanwezige gegevens

gebruik kunnen worden gemaakt; men zal hiervan naar het inzicht der Regeering echter geen al te hooge verwachtingen mogen koesteren, omdat voor dit doel als regel over zeer recente stukken zal moeten worden beschikt.

Hiermede wordt de schijn gewekt, alsof de Regeering, mét de waarschuwing voor het hinkende paard, dat achteraan komt, de gezonde paarden achter den wagen gaat spannen. Immers, na de positieve verzekering der Regeering betreffende de beteekenis en het nut van een inlichtingendienst bij het Landsarchief, zou men uit deze nakomende mededeeling kunnen afleiden, dat zij weinig overtuigd is van den historischen opzet van bedoelde kwaadsappige aantijgingen van buitenaf en dat Zij omtrent de eventueele *activiteit* van den inlichtingendienst op dit gebied niet al te hooge verwachtingen koestert. Hierop moge ik in het kort ingaan.

De inlichtingendienst zal uiteraard „passief” blijven bij normale gevallen van voorlichting, dat wil zeggen, hij treedt eerst in werking, wanneer de vragen om voorlichting ten archieve ontvangen zijn. Anders is het echter, als niet gevraagd wordt om de juiste gegevens, maar onjuiste, tendentieuze gegevens in min of meer wetenschappelijk aandoenden vorm verspreid worden al dan niet met een bepaalde bedoeling. Dan heeft afwachten heel weinig zin, maar dan dient men òf een hooghartig stilzwijgen te bewaren òf met alle redelijke middelen te trachten de onwaarheid te achterhalen. Met halfheid komt men niet verder. Naar mijne meening echter zal slechts nauwlettend toezien en onverpoosd signaleeren der onjuiste voorstellingen in gevallen als deze eenig resultaat hebben.

Wat het karakter der historische voorlichting aangaat, spreekt het vanzelf, dat de inlichtingendienst zich moet beperken tot het terrein der Indische (c.q. koloniale) geschiedenis. Slechts op dat gebied kan deze dienst deskundig en dus betrouwbaar zijn. De ervaring heeft reeds uitgewezen, dat dit terrein wijd genoeg is. Voorts is gebleken, dat het daarbij als regel juist niet gaat om zaken van recenten datum. Zoodra het studies zijn van grooter allure, zoodra het gaat om uitgaven van wetenschappelijk allooi — hoe gering het gehalte in onze oogen dan ook zijn mag — komt onze geschiedenis er bij te pas, voornamelijk omdat de koloniale verhouding in het verleden, zooals deze volgens de bestaande historische traditie wordt weergegeven, vele aangrijpingspunten oplevert voor quasi-diepgaande critiek. Onze eigen liberaal en „ethisch” getinte historiografie sedert 1840 biedt een iegelijk de

begane én de vermeende fouten en tekortkomingen als op een
 presenteerblaadje aan. Het zijn derhalve veelal niet de moderne,
 maar wel de 19de eeuwsche geschiedschrijvers, die met graagte
 worden aangehaald. Voor de hand ligt trouwens niet het moderne,
 op velerlei gebied voortreffelijk geoutilleerde Nederlandsch-Indië
 te kiezen als mikpunt voor de vaak oppervlakkige critiek, maar
 wel de kwestie zoogenaamd bij den wortel aan te tasten en de
 inlijving van deze gewesten in het Nederlandsch staatsverband
 qua talis op historische gronden te veroordeelen, aan de hand van
 de zoo eenvoudig te verkrijgen „sprekende argumenten”. Een
 voorbeeld? In zijn door het „Reichsinstitut für Geschichte des
 „neuen Deutschlands” in 1938 uitgegeven boek „Das Reich und
 „die Krankheit der europäischen Kultur” schrijft Chr. Steding
 op p. 479: „Wenn wir etwa an die Methoden der O.I.C. erinnern,
 „die auf den Inselgruppen der Molukken nicht nur ganze Nelken-
 „baumwälder kappte . . . . . sondern vorsorglicherweise auch
 „die Bewohner massenweise totschiagen liess, um jeden „illegalen”
 „Handel von Insel zu Insel zu unterbinden, so würde Kernkamp
 „wohl zugeben, dass das nicht ganz richtig gewesen sei, aber . . . .
 „maar . . . . . er würde vielleicht darauf hinweisen, dass dies
 „ja vor ein paar hundert Jahren geschehen sei, dass inzwischen
 „die Menschheit fortgeschritten sei u.s.w. Freilich: die Niederlande
 „Kernkamps leben heute noch von dem im 17. Jahrhundert lebendig
 „gewesenen Willen, unter allen Umständen im Bereich der Sunda-
 „see durchzugreifen”. Het verleden wordt verkracht om een
 valsche, tendentieuze weergave van het heden te kunnen geven.

Steding, inmiddels overleden, was zeker niet de eerste de beste
 jonge Duitsche historicus: niet alleen had hij blijkens het uitvoerige
 aan zijn boek meegegeven voorwoord van Walter Frank, leider van
 bovengenoemd Reichsinstitut, het portret van Willem den Zwijger
 in zijn studeervertrek hangen (!), maar hij heeft eenige (vacantie)
 maanden in Leiden doorgebracht, voor zijn doctoraal examen de
 Hindoe-Javaansche geschiedenis van politiek gezichtspunt uit
 bestudeerd, terwijl hij voorts de Nederlandsche taal „beheerschte”.
 Zijn dikke boek is dan ook doorspekt met aanhalingen in het Hol-
 landsch van Nederlandsche historici, van Groen van Prinsterer
 af tot Huizinga toe, waardoor het voor buitenlanders wel zeer
 deskundig moet lijken. Op gelijke wijze heeft Prof. Bousquet in
 zijn door het „Centre d'études de politique étrangère” te Parijs
 uitgegeven boek: „La politique musulmane et coloniale des

Pays-Bas" (1938) getracht de „meerwaarde" van zijn critisch betoog te verkrijgen door te wijzen op het feit, dat hij Nederlandsch kent en dat hij zes maanden hier te lande heeft doorgebracht. Dat Steding en Bousquet Nederlandsch verstaan, is prijzenswaardig en zij zijn daardoor hun landgenooten in belezenheid vanzelfsprekend ver vooruit; maar hun schrifturen zijn daardoor in wezen niet meer waard dan die, welke een Nederlandsch historicus of jurist b.v. na een verblijf van enkele maanden in Fransch of Duitsch gebied daaromtrent zou publiceeren. Het gevaar van deze boeken schuilt in den schijn van bijzondere kennis, waarmede de schrijvers ze opdiene. Voor het buitenland zijn auteurs als Bousquet en Steding deskundigen bij uitnemendheid en tegen de onverdiende critiek van deze schijndeskundigen moeten wij zélf opkomen.

Is dus een actieve Nederlandsch-Indische historische voorlichting bij afbrekende critiek als bovenbedoeld van groot belang, evenzeer is dit het geval bij de zoogenaamde opbouwende historiografie van buitenlandschen oorsprong, waarbij de indische werkzaamheid van vreemdelingen — landgenooten van den schrijver — ten eenenmale wordt overdreven om het aandeel van die vreemdelingen in den (historischen) opbouw van Nederlandsch-Indië zoo groot mogelijk te kunnen stellen. Het boek van A. Schwägerl: „Das Auslandsdeutschum im Niederländischen Kolonialbereich", is hiervan het welhaast klassiek geworden voorbeeld.

Na de uitvoerige bespreking hieraan gewijd door den heer W. Brand in het laatste nummer van „Mensch en Maatschappij" (15de jaargang No. 3), getiteld „Duitschers in Nederlandsch-Indië", hoef ik hierop niet verder in te gaan, maar het nut van historische voorlichting, ook in eigen land, in dergelijke gevallen wordt toch wel heel duidelijk onderstreept door de door Brand vermelde bijzonderheid, dat zelfs een zoo ervaren Nederlandsch historicus als Dr. Japikse zich door den omvang van het bijeengebrachte materiaal had laten imponeeren. Tevens is de critische bespreking van Brand een gelukkig voorbeeld van de medewerking op het gebied der historische voorlichting, welke het Landsarchief in zaken als deze kan verleenen.

Behartigingswaardig zijn mijns inziens de woorden van Prof. Dr. A. Donkersloot in een „Critisch Bulletin" van enkele maanden geleden *):

*) Aangehaald in het lezenswaard hoofdartikel „Réveil" in het Nieuws van den Dag van 3 Juni j.l.

„Halfbewustheid, die gemakkelijk door verblindende voor-
„stellingen en leuzen ingepakt kan worden, is alleen door versterking
„tot bewustheid en zuivering van voorstellingen te redden . . . .
„Ontgifting, verhoeding, documentatie, begripsverheldering, het
„is een dagelijks op alle terreinen van maatschappelijke werkzaam-
„heid noodzakelijke arbeid”, en:

„Het aankweken van traditiezin, critischen zin en historisch
„besef is de aangewezen „luchtbeschermingsdienst” voor de erf-
„goederen der Nederlandsche cultuur, waarvan ieder dagelijks en
„al te dikwijls slechts onbewust profiteert”.

Het gaat hier om ons opgedrongen, maar noodzakelijk en ver-
frisschend werk, ook voor den inlichtingendienst bij het Lands-
archief op ons eigen historische terrein, dat niet op een sukkeldrafje,
maar in voorkomende gevallen snel, objectief én afdoend verricht
dient te worden.

Willen wij ons niet willoos laten voortdrijven, terwijl wij door
de financieele omstandigheden gedwongen zijn te roeien met de
riemen, die wij hebben, welnu, laten wij dan tenminste met krachtige
slagen op het doel afgaan.

DE BOSCHOPPERVLAKTE VAN JAVA EN MADOERA ¹⁾

DOOR W. ZWART

§ 1. Het bosch, dat in overoude tijden — gelijk in bijna elk ander land met een dergelijk klimaat en bodem — geheel Java bedekte, heeft langzamerhand moeten wijken voor den opdringenden mensch. Zou deze om een of andere reden verdwijnen, dan was geheel Java binnen 25 jaar een ondoordringbare wildernis en binnen 100 jaar weer geheel met zwaar bosch begroeid.

Het is eigenlijk merkwaardig, dat van een zoo belangwekkend onderwerp, als het plaatselijk verloop van de ontginning en de wijze van bodemgebruik op Java, nog nooit een samenhangende volledige geschiedenis is geschreven, terwijl voor een voldoende juist beeld daarvan toch zeer vele gegevens ²⁾ — zij het verspreid en gedeeltelijk in de archieven — voorkomen. Het historisch verloop vindt men in de verschillende deelen van Java nog territoriaal terug. Naast het zeer extensieve hoemabedrijf ³⁾ in Bantam met een turnus van enkele jaren, vindt men elders een zeer intensieven Inlandschen landbouw en de geperfectioneerde Europeesche landbouwbedrijven.

Dat het bosch moest wijken voor de steeds aangroeiende bevolking behoeft niet te verwonderen, als men den aanwas daarvan nog even nagaat.

¹⁾ Voor zoover niet anders aangegeven, hebben de beschouwingen en cijfers betrekking op de Gouvernementsbosschen.

²⁾ O.a. in het prachtwerk „Priangan”.

³⁾ Algemeener bekend als „ladangbedrijf”.

1800	±	3.000.000.— zielen
1860	±	13.000.000.— zielen
1900	±	28.000.000.— zielen
1930	±	41.000.000.— zielen.

Hierbij moet dan bedacht worden, dat de bevolkingsaanwas zich hier hoofdzakelijk op het platteland voltrok door uitbreiding van de ontginningen en niet in groote steden werk vond door industrialisatie.

Uit de verhouding van het aantal inwoners van nu en vroeger mag echter geen conclusie getrokken worden over de verhouding van de tegenwoordige en de vroegere boschoppervlakte.

In de beschrijvingen omstreeks 1800 van Java's N.O.kust o.a. door Van Ysseldyk in zijn rapport over den Oosthoek en den onvermoeiden Nicolaas Engelhardt, later die van Junghuhn blijkt, dat toen groote gedeelten van Java waarschijnlijk door het ladangen en de jaarlijksche branden eigenlijk in alang²- en glagah-velden waren omgezet en het bosch hoogstens een struik-wildernis was geworden.

De eerste schrijft o.a., dat men van Pasoeroean tot Malang 7 uur passeerde door een groote vlakte, „meerendeels met zoo-genaamde Alang Alang en Wilde Rottings bewassen”, terwijl ook tusschen Malang en Batoe zware alang²-velden lagen ¹⁾.

In een verslag van 1812 aan Raffles over een tocht naar den Diëng wordt gewezen op de groote glagah-wildernissen tusschen Soembing en Sindoro ²⁾.

Junghuhn ³⁾ vermeldt omstreeks 1830 groote graswildernissen in de omgeving van Solo en Madioen, terwijl van tal van andere plaatsen dergelijke gegevens nog bekend zijn.

Het bosch was in ieder geval in die tijden nog een cultuurhindernis en ontginnen daarvan in het algemeen een verdienstelijk werk, zooals het dit vroeger reeds in Europa of later in Amerika het geval was en nu nog op groote plaatsen van de Buitengewesten zou zijn, doch de Compagnie maakte zich zeer terecht al vroeg bezorgd over de verwoesting der djatibosschen en om dit tegen te gaan werden vele plakكاتen uitgevaardigd. In de eigenlijke djati-streken langs de Noordkust, waar de Compagnie meester was, was het dan ook al verboden in de djatibosschen landbouwgewassen

¹⁾ de Jonge: Opkomst enz. Deel 12.

²⁾ Bijdragen tot de Taal, Land en Volkenkunde van Ned.-Indië. Deel 75, 1919 blz. 384 — 437.

³⁾ Java. Tweede verbeterde Uitgave 1853, IIe Deel blz. 469 e.v.

te planten. Dit geschiedde n.l. bij voorkeur op de pas gevelde boschgedeelten, omdat men daar kon profiteeren van den verschen en vruchtbaren boschgrond ¹⁾. Door ringen van de omgevende djatiboomen liet men deze afsterven om nog meer landbouwgrond te winnen.

Om eenig inzicht te krijgen in den staat der djatibosschen werd dan ook al in 1776 een „opname” der djatibosschen gehouden in het geheele Compagniesgebied langs de Noordkust van Brebes tot Toeбан.

Elk djatibosch — de Commissie heeft ze echter zeer waarschijnlijk niet alle gezien — werd geschat in „uren gaans” Noord-Zuid en Oost-West en de houtwerken, die het kon leveren.

Al was het „uur gaans” een soort officieele maat ²⁾, n.l. ± 4 km, zoo maakt het toch een heel verschil of in het tamelijk onbegeaanbaar boschgebied dit uur gaans in werkelijkheid 3 of 4 km was ³⁾. Neemt men het gemiddelde, dan krijgt men een globale djatibosch-oppervlakte in die streek van ongeveer 350.000 ha, waarvan op het oogenblik nog ± 180.000 ha is overgebleven. In menig opzicht is het interessant, dat veel van de in deze „opname” genoemde dessa's nog bestaan langs de randen van het tegenwoordige bosch of zelfs nog geheel door bosch omgeven zijn.

De groote boschontginningen sedert 1800 zijn echter, behalve door de toenemende bevolking, grootendeels veroorzaakt door het cultuurstelsel en de uitgifte in erfpacht voor de Europeesche cultures.

Het cultuurstelsel had in sommige streken, o.a. Bagelen, tot gevolg, dat, wanneer een te groot deel van de sawah's, bijvoorbeeld voor suiker en indigo, in beslag werd genomen, de bevolking gedwongen was haar voedselgewassen in het bosch te telen.

Het djatiboschgebied had slechts indirect van het cultuurstelsel te lijden door de groote leverantie van hout voor de suikercontracten in de tegenwoordige suikerstreken en de tabakscontracten in

¹⁾ Meestal door of op last van Chineezers werden „djagongs” (maïs), capas (katoen) en suikerriet geteeld.

Dergelijke beschrijvingen van streken, die nu in behoorlijke landbouwvelden zijn omgezet, leeren ook wat minder pessimistisch te kijken naar de groote alang-alangvelden in de Buitengewesten. Ook daar — althans in niet al te arme streken — zal het dus waarschijnlijk mogelijk zijn, zij het ten koste van rivieren van zweet, deze gronden tenslotte toch weer terug te winnen voor den landbouw.

²⁾ Zie de Haan: Priangan.

³⁾ Rekent men 1 uur gaans = 4 km, dan was een bosch van 1 uur gaans in het vierkant 1600 ha; rekent men 3 km, dan slechts 900 ha.

Rembang. De leeggekapte bosschen werden niet herplant en langzamerhand ontgonnen. Aan dit ontginnen op groote schaal in het djatiboschgebied werd echter tusschen 1860-1870 nagenoeg een einde gemaakt door de eerste volledige opmeting en kaarteering der djatibosschen. Deze was wel niet afdoende en pas de definitieve grensafbakening der djatibosschen, die omstreeks 1910 gereed kwam, maakte aan het knabbelen der omgevende bevolking een einde, doch over het geheel kan men zeggen, dat sedert 1860 het djatiboschgebied intact is gebleven. De oppervlakte der wildhoutbosschen echter verminderde snel en onrustbarend door de koffiecultuur onder het cultuurstelsel en de uitgifte der vele erfpachten na 1870. Als gevolg van het boschreglement van 1874 werden verschillende van deze bosschen reeds z.g. onder geregeld beheer gebracht, doch pas door Staatsblad 1890 No. 115 werden voor het eerst wildhoutbosschen tot in stand te houden bosschen verklaard.

Door latere Staatsbladen werd het oorspronkelijk ter instandhouding aangewezen gebied der wildhoutbosschen nog verder uitgebreid, doch, zooals zooveel in Indië, voorloopig alleen op papier, zoodat nog veel verloren ging.

Het afbakenen van de grenzen op het terrein ¹⁾ en het kaarteeren der bosschen was een werk van nog tientallen jaren ²⁾ en nadert nu pas zijn voltooiing.

§ 2. Cijfers over de oppervlakte der bosschen zijn al tamelijk vroeg bekend en werden op den duur nauwkeuriger.

In de jaarlijksche residentieverslagen, die sedert 1825 ingediend moesten worden, komen reeds opgaven over het aantal en de oppervlakte der bosschen voor.

Het eerste koloniale verslag geeft daaromtrent voor 1849 de volgende cijfers:

Getal der bosschen 734 stuks.

Geheel of grootendeels met djati . 9293 □ paal = 741.000 ha
Gedeeltelijk djati doch meest

ander hout . . . . . 468 □ paal = 105.000 ha

Geen of bijna geen djati . . . . 1829 □ paal = 411.000 ha.

¹⁾ Het werk is vooral in den Oosthoek jarenlang opgehouden door de bestaande z.g. koffiereserveterreinen, ook nadat in 1915 de gedwongen koffiecultuur opgeheven was.

²⁾ De totale grenslengte van deze bosschen bedraagt ongeveer 35.000 km, waarlangs 500.000 grensteekens.

De gegevens zijn vooral van belang, omdat ze weer een kijkje geven op de kennis van Java in dien tijd. Terwijl het wildhoutboschgebied toch zeker toen 4 à 5 maal zoo groot geweest moet zijn als het djatibosch, werd dit laatste als bijna tweemaal zoo groot opgegeven.

De opname der djatibosschen van 1861-1870 leverde een oppervlakte van 600.000 ha.

Volgens het Koloniaal Verslag van 1891 was de oppervlakte der djatibosschen toen 642.000 ha ¹⁾, doch gegevens over de oppervlakte der wildhoutbosschen waren nog niet bekend. Planimeteren van de eerste topografische kaarten zou zeer onbetrouwbare cijfers leveren, omdat daarop vaak als bosch werd geteekend, wat namelijk dien naam niet verdiende. Volgens de boschkaart, gevoegd bij het Koloniaal Verslag over 1891, besloegen de wildhoutbosschen — zonder die der particuliere landerijen — ongeveer 2.200.000 ha. Volgens een zelfde kaart in het Koloniaal Verslag van 1898 ± 2.800.000 ha.

Pas na de reorganisatie van het Boschwezen in 1897 als afzonderlijke dienst komen langzamerhand betrouwbaarder gegevens over de oppervlakte der bosschen beschikbaar.

In 1898 wordt de oppervlakte der djatibosschen geschat op 656.000 ha, doch pas met 1910 beginnen de geregelde opgaven over de oppervlakte der in stand te houden wildhoutbosschen met ± 1.000.000 ha, terwijl in 1911 de niet in stand te houden wildhoutbosschen nog op 1.486.000 ha werden geschat.

Op het einde van 1937 bedroeg de oppervlakte:

in stand te houden djatibosch	815.000 ha
in stand te houden wildhoutbosch	1.870.000 ha
niet in stand te houden bosch	370.000 ha.

Door vergelijking van de vroegere met de tegenwoordige cijfers zou men, met een variatie op Faust, kunnen zeggen:

„Das Forstwesen hat einen groszen Magen und hat sich niemals überfressen!“ Men bedenke echter het volgende:

De toename van het in stand te houden djati- en wildhoutbosch is voor een gedeelte schijnbaar, n.l. slechts een gevolg van nauwkeurige metingen tegenover te lage schattingen van vroeger. Ongeveer 25.000 ha djatibosch en 100.000 ha in stand te houden

¹⁾ Het Boschwezen was, voor zoover mij bekend, de eerste tak van dienst, die in zijn statistieken met ha werkte in plaats van de oude bouws en palen.

wildhoutbosch zijn afkomstig van de teruggekochte particuliere landerijen. Sedert 1925 werden ongeveer 30.000 ha uitgevoerde bevolkingsgronden teruggekocht ten behoeve van een beteren waterstaatkundigen toestand. De grootste uitbreidingen zijn echter gekomen door aanwijzing van bestaande z.g. *niet* in stand te houden bosschen tot *wel* in stand te houden bosschen. De grootste oppervlaktevermindering der niet in stand te houden bosschen kwam echter door ontginningen van de zijde der Inlandsche bevolking en door den erfpachter.

Bij het van 1933 tot 1936 gehouden onderzoek naar de doelmatigste bestemming, die aan de niet in stand te houden bosschen en het overige vrij staatsdomein kon worden gegeven, bleek het volgende:

I.	Niet geschikt voor ontginning:	ha
A.	in te lijven bij het boschgebied	98.000
B.	aan andere instellingen in beheer te geven . . .	38.000
II.	Geschikt voor ontginning:	ha
A.	voorloopig uit te zonderen van ontginning	
	Ruilgronden voor het Boschwezen	29.000
B.	Direct beschikbaar voor ontginning	
	a. slechts geschikt voor boomgewassen	27.000
	b. voor alle gewassen	271.000

§ 3. Met de bosschen der Vorstenlanden en der particuliere landerijen wordt de totale boschoppervlakte van Java en Madoera:

	Oppervlakte ha	% van de oppervlakte
1. Bosschen van den Lande:		
a. djatibosschen.	815.000	6.2
b. wildhoutboschgebied	1.870.000	14.1
c. nog in te lijven bosschen . .	100.000	0.8
Samen	2.785.000	21.1
2. Bosschen in Zelfbesturend gebied:		
a. Soenanaat Soerakarta	13.700	0.1
b. Sultanaat Djokjakarta	1.500	—
c. Mangkoenegaran	25.800	0.2
d. Pakoe Alaman	—	—
Samen	41.000	0.3
3. Bosschen op particuliere landerijen	± 50.000	0.4
Totaal	2.876.000	21.8

OVERZICHT VAN DE TOTAAL OPPERVLAKTE, HET BOSCHGEBIED, LANDBOUWGROND EN AANTAL INWONERS (1930)

PROVINCIE	RESIDENTIE	Aantal inwoners	Oppervlakte	IN STAND TE HOUDEN BOSSCHEN			Bevolkings- landbouw (Kantoor Volkstelling)	Landrente areaal (Opgave Top. Dienst)	Erfpachts- gronden enz.	BOSCHOPPERVLAKTE IN PROCENTEN VAN DE TOTAAL OPPERVLAKTE			BOSCHOPPERVLAKTE IN ha PER 100 INWONERS		
				Djatibosch	Wildhout- bosch	Totaal 5 + 6				Djatibosch	Wildhout- bosch	Totaal bosch	Djatibosch	Wildhout- bosch	Totaal bosch
		1000-tallen	km ²	km ²	km ²	km ²	km ²	km ²	km ²	11	12	13	14	15	16
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
WEST-JAVA	1. Bantam	1.029	7.946	—	1.405	1.405	2.664	3.106	405	—	17.7	17.7	—	13.65	13.65
	2. Batavia	2.637	8.027	192	288	480	5.393	4.190	2.953	2.4	3.6	6.0	0.73	1.09	1.82
	3. Buitenzorg	2.213	11.615	—	2.056	2.056	3.923	3.214	3.728	—	17.7	17.7	—	9.29	9.29
	4. Priangan	3.449	13.655	171	2.632	2.803	6.694	7.074	1.341	1.3	19.3	20.5	0.50	7.63	8.13
	5. Cheribon	2.070	5.433	509	476	985	3.564	3.760	82	9.4	8.8	18.1	2.46	2.30	4.76
TOTAAL WEST-JAVA		11.397	46.676	872	6.857	7.729	22.238	21.345	8.510	1.9	14.6	16.5	0.77	6.02	6.78
MIDDEN-JAVA	6. Banjoemas	2.474	6.404	54	1.189	1.243	4.369	4.680	183	0.8	18.6	19.4	0.22	4.81	5.02
	7. Pekalongan	2.640	5.636	514	1.004	1.518	3.430	3.647	157	9.1	17.8	26.9	1.95	3.80	5.75
	8. Kedoe	2.130	4.660	2	511	513	3.837	4.054	30	0.04	11.0	11.0	0.01	2.40	2.41
	9. Semarang	2.012	5.409	958	84	1.042	3.628	4.108	225	17.7	1.6	19.3	4.76	0.42	5.18
	10. Rembang	1.886	6.059	1.388	161	1.549	3.982	4.277	86	22.9	2.7	25.6	7.36	0.85	8.22
TOTAAL MIDDEN-JAVA		11.142	28.167	2.916	2.949	5.865	19.246	20.766	681	10.4	10.5	20.8	2.62	2.65	5.26
VORSTENLANDEN	11. Jogjakarta	1.559	3.169	149	15	164	2.502	2.136	822	4.7	0.5	5.2	0.96	0.10	1.05
	12. Soerakarta	2.565	6.039	292	254	546	4.578	3.165	2.281	4.8	4.2	9.0	1.14	0.99	2.13
TOTAAL VORSTENLANDEN		4.124	9.208	441	269	710	7.080	5.301	3.103	4.8	2.9	7.7	1.07	0.65	1.72
OOST-JAVA	13. Bodjonegoro	1.984	6.824	1.835	—	1.835	4.192	4.768	1	26.9	—	26.9	9.25	—	9.25
	14. Madioen	1.910	6.082	1.006	418	1.424	4.137	4.420	71	16.5	6.9	23.4	5.27	2.19	7.46
	15. Kediri	2.470	7.042	505	1.403	1.908	4.033	4.276	668	7.2	19.9	27.1	2.04	5.68	7.72
	16. Soerabaia	1.905	3.527	244	325	569	2.379	2.815	73	6.9	9.2	16.1	1.28	1.71	2.99
	17. Malang	2.741	8.839	147	1.832	1.979	4.881	5.244	759	1.7	20.7	22.4	0.54	6.68	7.22
	18. Besoeke	2.083	10.137	177	3.779	3.956	3.867	4.022	1.176	1.7	37.3	39.0	0.85	18.14	18.99
	19. Madoera	1.962	5.471	148	63	211	4.412	4.711	—	2.7	1.1	3.8	0.75	0.32	1.08
TOTAAL OOST-JAVA		15.056	47.923	4.062	7.820	11.882	27.901	30.255	2.748	8.5	16.3	24.8	2.70	5.19	7.89
TOTAAL JAVA		41.718	131.974	8.291	17.895	26.186	76.465	77.667	15.042	6.3	13.5	19.9	1.99	4.29	6.28

Uit den staat blijkt, dat het totaal boschgebied tamelijk gelijkmatig over Java is verdeeld. West-Java heeft iets beneden en Oost-Java iets boven het gemiddelde. De Vorstenlanden staan echter ver beneden het gemiddelde en zijn dan ook groote afnemers van hout uit het omliggende boschgebied van Midden-Java. Groot is echter het verschil tusschen de drie provincies in de verdeeling van het boschgebied over djati en wildhoutbosch. In Midden-Java overweegt de djati; in West- en Oost-Java het wildhout, waarvoor de natuurlijke factoren doorslaggevend zijn. Omdat het djatibosch voorloopig veel productiever is dan het wildhoutbosch wat betreft de levering en afzetmogelijkheid van hout, heeft deze verdeeling economisch een grooten invloed. Indien de bosschen werden gedecentraliseerd naar de provincies, zou Midden-Java daaruit een batig saldo van eenige millioenen trekken, doch West- en Oost-Java voorloopig slechts weinig directe voordeelen trekken.

§ 4. Dadelijk dringt zich de vraag op, gezien de overdichte bevolking van Java en de noodzakelijke emigratie naar de buitengewesten, of het boschpercentage niet te hoog is en daarom niet gedeeltelijk kan worden vrijgegeven voor landbouwdoeleinden.

Deze vraag wordt niet voor de eerste maal gesteld. Ter typeering van de ontwikkeling van het bodemgebruik op Java kan o.a. dienen, dat omstreeks 1870 de Resident van Rembang nog machtiging vroeg en verkreeg — wegens gebrek aan landbouwgrond in die Residentie — om tijdelijk de leeggekapte boschgronden voor landbouwdoeleinden te mogen gebruiken.

De bekende Waterstaatsingenieur en latere Directeur der Burgerlijke Openbare Werken Homan van der Heyde bepleitte omstreeks 1900 de omzetting op groote schaal van djatibosch in Inlandschen landbouwgrond, om in het gebrek daaraan te voorzien en zodoende bovendien hoogere inkomsten voor de schatkist daaruit te trekken.

Ook in den Volksraad werd herhaaldelijk van Inlandsche zijde gepleit voor afstand van djatiboschgebied aan de bevolking.

De vraag om uitgifte van bosch voor landbouwdoeleinden gold hoofdzakelijk het djatibosch, omdat de wildhoutbosschen over het algemeen hoog in het gebergte gelegen waren, terwijl men goed beseftte, dat deze noodzakelijk waren voor het leveren van irrigatiewater en het vasthouden van den bodem.

Alvorens over de hoogte van het bebosschingspercentage te oordeelen, is vergelijking met eenige landen, die in gelijke omstandigheden als Java verkeerden, al vast nuttig. De cijfers waren voor:

Duitschland 1935	27 %
Britsch-Indië 1936	23.6 %
Japan 1936	63 % !!!

Deze drie dichtbevolkte landen, waarvan Japan in terreinvorm, wijze van bebouwing en bevolkingsdichtheid zooveel overeenkomst vertoont met Java, hebben dus een hooger percentage bosch dan Java! Uit deze en de gegevens van talrijke andere landen mag reeds besloten worden, dat het percentage bosch op Java waarschijnlijk niet te hoog is en dat er voor de hoogte van het bebosschingspercentage enkele algemeene oorzaken zijn aan te geven.

In de eerste plaats n.l. de al of niet duurzame geschiktheid van den grond voor land- of boschbouw; wat voor de boschgronden tot de onderscheiding voert van absolute en relatieve boschgronden.

De absolute boschgronden zijn dan die, die alleen door het boschbedrijf duurzaam productief zijn te maken. Uiteraard wisselen met den stand van de landbouwtechniek en de prijzen der producten, die het mogelijk maken meer kosten aan den grond te besteden, de grenzen tusschen deze klassen. Voorloopig zullen er echter altijd gronden zijn, die door omstandigheden van terreinvorm (hoogte boven zee; steile hellingen of periodieke onderwaterzetting, bijv. bij vloedbosch) en armoede van den bodem (magere gronden, rotsachtige terreinen) *duurzaam* beter voor boschbedrijf dan voor landbouwbedrijf geschikt zullen zijn. Op het woordje „duurzaam” moet goed de nadruk worden gelegd. 't Is wel in vele gevallen mogelijk den boschgrond *tijdelijk* te benutten voor landbouwgrond. De landbouw steunt dan op de natuurlijke vruchtbaarheid, verzameld door een eeuwenlange begroeiing van het oerbosch of het herstellingsvermogen van den boschgrond, wanneer deze weer een tijd met rust wordt gelaten. Dit „tijdelijk” kan zelfs eenige tientallen jaren duren, doch bij een laagstaande landbouwtechniek draagt het einde dan tenslotte toch den last. De steeds talrijker wordende voorbeelden op Java van stervend land zijn in dezen waarschuwendende voorbeelden. Gegevens over de verdeeling der absolute en relatieve boschgronden zijn echter niet bekend. In het algemeen kan wel gezegd worden, dat in dicht-

bevolkte landen het bosch in de vlakke en heuvelterreinen teruggedrongen is op de absolute boschgronden.

Voor Java kan men dit eenigszins opmaken uit de z.g. gemiddelde kwaliteitcijfers der boschgronden voor het djatiboschgebied. Deze gronden worden nl. ingedeeld in 5 z.g. „boniteitsklassen”, waarvan 5 de hoogste is, doch de gemiddelde boniteit is slechts 2,79. Het gemiddelde cijfer is natuurlijk ontstaan uit lagere en hogere cijfers, doch van de beste boniteit was ultimo 1935 slechts 2751 ha aanwezig. Daarbij moet nog bedacht worden, dat de betere boniteiten zelden als mooi aaneengeschakelde groote complexen voorhanden zijn, doch verspreid liggen tusschen gronden van lagere boniteit. Afstand van deze gronden aan den landbouw zou dan ook, behalve dat zij soms door terreinomstandigheden — steile hellingen, steenachtigheid — toch niet geschikt zijn voor landbouw, nog het groote bezwaar hebben, dat het overblijvende boschgebied te veel verbrokkeld zou worden voor een goed beheer. Zooals ieder voor het landbouwbedrijf begrijpt, dat in plaats van een groote verbrokking een aaneengesloten afgeronde ligging der gronden groote voordeelen biedt voor het bedrijf, geldt dit ook in den boschbouw.

Op Java zijn er tal van voorbeelden, waarbij de verspreide ligging der boschcomplexen of een ongunstige verhouding van grenslengte tot de oppervlakte bij langgerekte vormen daarvan groote nadeelen oplevert voor het boschbedrijf.

§ 5. Naast den eerst beslissenden factor van het absoluut of slechts relatief geschikt zijn van den boschgrond voor landbouwdoeleinden, spelen de directe en de indirecte voordeelen, die het bosch oplevert, eveneens een rol in de bepaling der hoogte van het gewenschte of toelaatbare boschpercentage.

Met de indirecte voordeelen worden de voordeelen bedoeld, die het bosch oplevert door zijn invloed als klimatologische, waterstaatkundige en bodembeschermende factor van de omgeving en het geheele land. Met de directe voordeelen worden bedoeld de leveringen van timmerhout, brandhout, houtskool, basten en andere boschvoortbrengselen voor de economische behoeften van het land en niet alleen voor direct gebruik, maar ook als grondstof voor verdere industrie, zooals cellulose voor papier, kunstzijde enz.

De wetenschap is er nog niet in geslaagd den omvang van den invloed der indirecte voordeelen precies te bepalen, omdat onder-

zoekingen daaromtrent zeer moeilijk zijn en deze voor een groot gedeelte wordt bepaald door de verschillende plaatselijke omstandigheden, zoodat men met gevolgtrekkingen voorzichtig moet zijn.

Op grond van ervaringscijfers heeft men getracht de behoefte aan bosch als leverancier van hout enz. — dus voor de directe voordeelen — voor een land vast te stellen.

Voor Europa kwam men daarbij op 37 ha bosch per honderd inwoners ¹⁾ ! Vooral de groote industrieele landen in West-Europa (Duitschland, Nederland, België, Engeland) verslinden als het ware hout ! Ook hierbij spelen de plaatselijke omstandigheden van elk land natuurlijk weer een rol.

In tropische landen, waar de behoeften aan hout voor behuizing en brandstof veel minder zijn dan in de gematigde streken en de industrie nog niet ontwikkeld is, kan uiteraard met minder bosch als leverancier voor deze grondstoffen worden volstaan, omdat o.a. de bamboe hier een voortreffelijk bouw materiaal levert. HAM achtte in 1908 voor Java $\frac{1}{4}$ van de Europeesche behoefte, dus 9 ha bosch per 100 inwoners, noodig. Bij een toekomstige door hem geschatte bevolking van 50 millioen zouden dus reeds 4,5 mill. ha bosch noodig zijn of 1.600.000 ha meer dan nu aanwezig zijn ! Uit den voorgaanden staat blijkt, dat op het oogenblik slechts 6,28 ha bosch per 100 inwoners voorhanden zijn ²⁾. Daarbij moet dan nog worden bedacht, dat van het wildhoutboschgebied voorloopig slechts 25% geschikt wordt geacht om daar een oogst van hout toelaatbaar te achten. In werkelijkheid is de productieve boschoppervlakte per 100 inwoners dus nog veel kleiner.

STEBBING neemt voor Britsch-Indië zelfs aan $\frac{1}{2}$ acre per hoofd der bevolking, hetgeen dus ruim 20 ha per 100 inwoners zou beteekenen. Geen van deze cijfers is absoluut, maar zij geven althans eenig houvast.

§ 6. Afstand van boschgrond wordt altijd bepleit ten bate van Inlandsche ontginningen en daarbij wordt, waarschijnlijk onbewust, van de gedachte uitgegaan, dat het Gouvernement en

¹⁾ Alle landen met meer dan 37 ha bosch per 100 inwoners voerden hout uit; die met minder dan 34 ha bosch voerden hout in. De proef op de som leverde het toenmalige Duitschland dat, om zelf in zijn behoefte aan hout te voorzien, 37 ha bosch per 100 inwoners zou moeten hebben.

²⁾ Uit de cijfers en het houtgebruik van sommige districten blijkt de benoodigde oppervlakte bosch per 100 inwoners toch niet ver van de 9 ha te liggen.

het Westersche bedrijfsleven het benoodigde hout desnoods wel van elders zullen kunnen betrekken en de bevolking zelve daarbij geen belang heeft. De Inlandsche bevolking zelf is een van de grootste afnemers van het Boschwezen. Hoe de houtbehoefte van de bevolking gestegen is, blijkt uit de volgende cijfers.

Rechtstreeks van of door het Boschwezen werden gekocht of verstrekt:

1906	32.000 m ³	116.000 sm	f	?
1928	79.000 m ³	377.000 sm	f	1.906.000

Wie 25 jaar geleden een dergelijke ontwikkeling had voorspeld zou een in zijn land niet geëerd profeet zijn geweest. Sedert 1928 zijn de bovenstaande gegevens niet meer gepubliceerd, doch kan slechts een globale schatting worden gemaakt. De stijging van de conjunctuur in 1937 was dadelijk merkbaar aan de verhoogde afname van hout door de Inlandsche bevolking:

In 1937 werden verkocht door het Boschwezen	Daarvan naar schatting rechtstreeks aan de Inlandsche bevolking
Djatitimmerhout. . . . . 375.000 m ³	175.000 m ³
Djatibrandhout . . . . . 835.000 sm	200.000 sm
Wildhouttimmerhout . . . 16.000 m ³	8.000 sm
Wildhoutbrandhout . . . . 288.000 sm	50.000 sm
Houtskool . . . . . 159.000 qt ¹⁾	25.000 qt ¹⁾

De malaisetijd heeft nog een belangrijke en gunstige wijziging gebracht in de rechtmatige wijze van houtvoorziening der Inlandsche bevolking uit 's Lands bosschen. Door de tot dusverre gevolgde wijze van verkoop, waarvoor tenslotte van de Inlandsche handelen en gebruikers een vrij groote kapitaalkracht of geldsom werd vereischt, was het niet mogelijk vooral de brandhoutvoorziening in juiste banen te leiden. Het z.g. „kitirsysteem” maakte dit met een minimum omslag van administratie en bemoeienis echter mogelijk. Door het koopen van een „kitir” van 1, 2, 3, 5—10 cent — een bewijsje in den vorm van een Birekakaartje zooals voor bioscopen, voetbalwedstrijden enz. wordt afgegeven — krijgt

¹⁾ quintaal.

ieder het recht in het bosch een bepaalde hoeveelheid timmerhout of brandhout te kappen of houtskool te branden. In 1937 werd op deze manier, behalve de bovengenoemde hoeveelheden, ongeveer 16.000 m³ timmerhout, 310.000 sm brandhout en 13.000 quintalen houtskool verkocht.

De bovenstaande cijfers, al zijn ze dan niet geheel juist, laten in ieder geval zien, hoeveel direct belang de Inlandsche bevolking zelf reeds heeft bij de levering van hout enz. uit het bosch. En dit zal in de toekomst in stijgende mate het geval zijn.

Een van de merkwaardige bevindingen bij de economische ontwikkeling van het Westen was, dat — ondanks het vervangen op groote schaal van brandhout door steenkool en olie; van timmerhout door ijzer, staal en gewapend beton — het gebruik van hout per hoofd der bevolking nagenoeg gelijk bleef. De voortgaande industrialisatie heeft niet alleen verbruiksdoeleinden van hout doen vervallen maar daarvoor geregeld andere geschapen¹⁾.

Er is geen enkele reden om te veronderstellen, dat op Java de houtbehoefte zal afnemen; integendeel, ook hier zal deze in toeneemende mate, ook voor de Inlandsche bevolking, uit het bosch moeten worden gedekt.

Zonder daaromtrent reeds bepaalde cijfers te kunnen geven, zal men als postulaat kunnen stellen, dat voor de verdere industrialisatie — o.a. is vooral kistenhout van belang — van Java goedkoop timmerhout, brandhout en andere boschvoortbrengselen een levensvoorwaarde zullen zijn ²⁾.

En door de nog stijgende bevolking en door deze industrialisatie zullen dus aan het bosch hoogere productie-eischen worden gesteld dan vroeger, want er zal steeds minder gelegenheid zijn voor de bevolking, buiten het overblijvende bosch, de behoefte aan hout enz. te bevredigen. Groote leveranciers van timmerhout en brand-

¹⁾ Voor een Zondagsnummer van één der groote Amerikaansche kranten, is ongeveer 1.000 ha bosch noodig!!

De Duitsche spoorwegen gebruiken per jaar voor het aanmaken der locomotiefvuren nog ongeveer 800.000 stapelmeter brandhout of nagenoeg den geheelen kap daarvan in 1937 op Java en Madoera.

Het kleine Nederland gebruikt per jaar 6.5 miljoen m³ timmerhout of 15 × den kap van Java en Madoera in 1937, waarvan het maar 0.5 miljoen zelf produceert.

²⁾ Een enkel voorbeeld.

Op Madoera wordt bijv. een goede kleisoort gevonden voor een Inlandsche aardewerk-industrie. De moeilijkheid is echter dat daar geen brandhout voorkomt, welke moeilijkheid misschien is op te lossen door aanvoer van Soerabaja.

hout blijven de ongeveer 60 miljoen klapperboomen en 5 miljoen vruchtboomen, doch de erven worden intensiever bebouwd met landbouwgewassen en gelegenheid voor nieuwe ontginningen, die vroeger zooveel hout gaven, is er niet meer.

In het bovenstaande is nog niet gerept van één van de problemen der toekomst. Wanneer de voorspellingen waar zijn, dat Java over 40 jaar geen olie meer zal leveren, dan zal een voldoende hoeveelheid hout om onze auto's op houtgas te kunnen laten loopen economisch van veel belang kunnen zijn. In vele autarkische landen geschiedt dit reeds op groote schaal ¹⁾.

§ 7. Vaak wordt, ondanks het belang van het bosch als leverancier van hout, de vraag gesteld, waarom op Java niet een groot gedeelte der bosschen kan worden opgeruimd en het benodigde hout worden betrokken uit de Buitengewesten. Plaatselijk en tijdelijk zou het emigratievraagstuk dan voorloopig geen probleem meer zijn. Inderdaad wordt er reeds hout uit de buitengewesten op Java ingevoerd ²⁾, en in de toekomst zal dit nog belangrijk toenemen. Toch zou het op groote schaal opruimen der bosschen op Java een onjuiste politiek zijn. Gelijk reeds vroeger is opgemerkt, moet er eerst onderscheid worden gemaakt tusschen absolute en relatieve boschgronden en dat van deze laatste slechts kleine uitgestrektheden werkelijk goede grond voor uitgifte in aanmerking zouden kunnen komen, welke gronden bovendien nog grootendeels niet bevoelbaar zijn. De gemiddelde kwaliteit der boschgronden, die op de buitengewesten ter beschikking kunnen worden gesteld, is veel beter.

Daarbij komt nog een ander bezwaar. Uit het bovenstaande hebben we ook gezien, dat hout een onmisbare grondstof is voor de volkshuishouding en ook in de eigenlijke Inlandsche maatschappij onontbeerlijk is. Hout in zijn verschillende vormen is echter een product van groote zwaarte bij geringe waarde. Een vèr transport met spoor of kar kan het dus niet dragen, zoodat aanvoer uit de Buitengewesten voor het binnenland van Java niet goed mogelijk is. Het vervoer over zee is goedkoop genoeg, doch het landtransport veel te duur. De Buitengewesten zullen dus, voor zoover betreft de Inlandsche bevolking, hoogstens enkele

¹⁾ Een stapelmeter brandhout is gelijkwaardig met 220 l benzine.

²⁾ In 1937 17.000 m³ timmerhout en f 140.000 waarde aan „ander hout”.

steden langs de kust van timmerhout kunnen voorzien, doch aanvoer van brandhout zal, behoudens uitzonderingen, reeds zeer bezwaarlijk zijn.

Als gevolg van de transportmoeilijkheden zal men voor het binnenland van Java dan ook van de stelling uit moeten gaan, dat elke streek — zelfs al was ze geheel geschikt voor landbouwgrond — voor een gedeelte beboscht moet zijn ¹⁾.

Bovendien vergete men niet, dat op het oogenblik op de Buitengewesten de bosschen nog natuurschatten zijn, waaruit op tamelijk verkwistende wijze wordt geput. Zoodra deze voorraden van moeder natuur op de gemakkelijk toegankelijke plaats zullen zijn opgeruimd, zal het hout in de Buitengewesten ook duurder worden, zelfs indien deze bosschen onder beheer worden gebracht. Bij verdergaande ontwikkeling zullen de Buitengewesten bovendien zelf meer hout gebruiken. Sommige gebieden kunnen nu reeds met moeite aan hun houtbehoefte voldoen.

Er komt nog een derde factor bij, juist voor de armere streken van Java, om daar het bosch niet geheel op te ruimen. Zooals in de arme streken van Europa is op Java het bosch in menig opzicht de ruggesteun van den tani. De landbouw draagt nu eenmaal een sterk seizoenkarakter. In de tijden van het bewerken der sawah's en oogst zijn alle handen noodig, doch daartusschen is een groot gedeelte der arbeidskrachten overtollig. De opbrengst van de gronden is bij de kleine oppervlakte per gezin bovendien zoodanig, dat vaak slechts een klein gedeelte der tani's geheel van de inkomsten uit den landbouw kan leven. In alle streken, waar een landbouw- of andere industrie ontbreekt, is het bosch — tot dusverre vooral het djatibosch, doch de beteekenis van de wildhoutbosschen wordt jaarlijks grooter — de groote werkgever, die meehelpt den boerenstand in het leven te houden. Uitgifte van het bosch voor inlandsche ontginning zou in vele streken enkele bezitloozen aan grond helpen, maar voor de overigen het bestaan moeilijker maken!

§ 8. Onze eindconclusie kan niet anders luiden dan dat het boschpercentage op Java niet te groot is en niet voor vermindering in aanmerking komt. Niet alleen voor de z.g. gebergtebosschen of hydrologische bosschen, die o.a. het bevoeiingswater moeten

¹⁾ Zelfs in Nederland met zijn veel grootere koopkracht en goedkoop watertransport werd er in Drente over geklaagd, dat door het verdwijnen der eikenbosschen den bouw van huizen duur was geworden.

helpen leveren, maar ook voor de productiebosschen als de djati-bosschen, die hoofdzakelijk hout moeten leveren.

Wèl is echter plaatselijk een betere verdeeling van het gebied over land- en boschbouw mogelijk door een soort ruilverkaveling. Er zijn boschgronden, die beter voor landbouw dan voor boschbouw kunnen worden gebruikt, doch deze dienen als ruilobjecten te worden beschouwd voor gronden in het bezit van de Inlandsche bevolking, die duurzaam voor landbouwdoeleinden ongeschikt zijn en tot de absolute boschgronden gerekend moeten worden.

BUITENZORG, Mei 1939.

BOEKBESPREKING

De Voormalige Zelfbesturende en Gouvernements-landschappen in Zuid-Oost-Borneo (Utrechtsche Bijdragen tot de Geschiedenis, het Staatsrecht en de Economie van Nederlandsch-Indië, dl. XIV), door Dr. C. Nagtegaal; N. V. A. Oosthoek's Uitgeversmaatschappij — Utrecht — 1939.

„Doel van dit geschrift”, aldus de Inleiding van het boven aangeduide boekwerk, „is het leveren van een bijdrage over de voormalige zelfbesturende rijkjes in Zuid-Oost-Borneo — en wel in het bijzonder over die, welke gelegen zijn binnen de tegenwoordige onderafdeeling Poeloe Laoet — Tanah Boemboe — hoofdzakelijk betreffende hun ontstaan, hun verhouding tot het Nederlandsch-Indische Gouvernement, hun inlijving bij het rechtstreeks bestuurd gebied en de wenschelijkheid van hun wederinstelling”.

Het onderwerp heeft, naar de schrijver opmerkt, actualiteit gekregen door de daaraan in den Volksraad (2e gewone zitting 1937 — 1938, Handelingen, blz. 1620) gewijde beschouwingen van den heer Mohd. Noor, die alle voorwaarden voor het herstel van zelfbestuur aanwezig achtte en het daarop door den Regeringsgemachtigde voor de Bestuurshervorming gegeven antwoord (zelfde zitting, Handelingen, blz. 1825).

Hoezeer ook het op de Inleiding volgende historisch overzicht (Hoofdstuk I), de beschrijving van de staatkundige verhouding der voormalige landschappen der onderafdeeling Poeloe Laoet — Tanah Boemboe tot het Nederlandsch-Indische Gouvernement (Hoofdstuk II), die van het inwendige bestuur der landschappen (Hoofdstuk III) en van de inlijving bij het rechtstreeks bestuurd gebied (Hoofdstuk IV) veel belangwekkend materiaal bevatten, wij zullen hierbij niet lang stilstaan, daar de belangstelling van den lezer wel het meest zal gericht zijn op schrijver's oordeel omtrent de wenschelijkheid der wederinstelling van zelfbestuur. Slechts zij gereleveerd, dat Pegatan en Koesan een zelfbesturend rijkje, een „vorstendom”, vormden, terwijl de landschappen van Tanah Boemboe gouvernementlandschappen waren, welker hoofden werden benoemd, niet als „vorsten” erkend. Hunne inlijving bij het rechtstreeks bestuurd gebied schrijft de auteur vooral toe aan eene toenmaals gegolden hebbende hoogere waardeering van den directen bestuursvorm en aan eene miskenning van bruikbare staatsrechtelijke vormen.

Het vraagstuk, herstel van zelfbestuur, zoowel in het algemeen, als in het bijzonder met betrekking tot de voormalige landschappen der onderafdeeling Poeloe Laoet — Tanah Boemboe behandelt het Ve Hoofdstuk. Omtrent de vraag, of herstel van zelfbestuur wettelijk mogelijk is, bestaan verschillende opvattingen. In 1927 noemde de Regeering omzetting van rechtstreeks bestuurd in zelfbestuursgebied in strijd met het geldend Staatsrecht. Doch in 1938 oordeelde zij ten aanzien van herstel van vroegere zelfbesturen anders: door eenvoudige intrekking van den inlijvingsmaatregel kan de betrokken landstreek tot zijn vroegeren zelfbestuursstatus terugkeeren; de autoriteit, die de inlijving heeft tot stand gebracht, is ook bevoegd haar ongedaan te maken. Dr. Visman ¹⁾ achtte herstel niet mogelijk en pleitte voor

¹⁾ In dit tijdschrift, 1928, II, blz. 110 en 1929, II, blz. 128.

de instelling van gouvernementslandschappen. Prof. Kleintjes oordeelde de instelling bij gouvernementsbesluit onjuist. Dr. Nagtegaal echter is het eens met de Regeeringsopvatting terzake, zulks op grond van art. 34 I.S., jo. art. 22 lid 2, al is hij van meening, dat de mogelijkheid van herstel of instelling van zelfbesturen bij gouvernementsbesluit beter ware op te nemen in de I.S. In dit verband oppert schrijver het denkbeeld van een „Raad van Zelfbestuurders” als adviseerend lichaam naast den Raad van Nederlandsch-Indië en den Volksraad, ten einde daarmede aan onze zelfbestuurspolitiek de gewenschte vastheid te verzekeren. Helaas gaat schrijver hierop niet nader in; twee zinnetsjes voor een onderwerp als dit is wel zeer karig!

De vraag, welke bestuursvorm de voorkeur verdient: de directe dan wel de indirecte, wordt ten gunste van den eerstgenoemden vorm beantwoord; uiteraard slechts, indien een basis aanwezig is en de omstandigheden daarvoor gunstig zijn. Wij zullen niet alles herhalen, hetgeen de schrijver ter adstructie aanhaalt en volstaat met het citaat uit Emerson's „Malaysia, a Study in Direct and Indirect Rule”, p. 17: „The ethical-philosophical justification of indirect rule is that it serves to soften the transition from one culture complex to another and that it enlists the co-operation of the dominant and outstanding forces of the community itself in this process”, waarmede schrijver vergelijkt hetgeen reeds door De Kat Angelino terzake is gezegd. Wij gelooven, dat vele bestuursambtenaren, die zoowel in direct als indirect bestuurde streken der Buitengewesten hebben gewerkt en hebben kunnen ervaren hoeveel soepeler in vele opzichten de bestuursvoering in laatstgenoemde streken is, het in het algemeen met Dr. Nagtegaal eens kunnen zijn.

Tenslotte de conclusies ten aanzien van de voormalige landschappen der onderafdeeling Poeloe Laoet — Tanah Boemboe. Terwijl schrijver herstel van den voormaligen zelfbestuursstatus in Pegatan en Koesan wel mogelijk acht en ook aanbeveelt, wordt voor de voormalige gouvernementslandschappen in Tanah Boemboe een herstel in hun ouden status niet meer mogelijk geacht. Hier toch ontbreekt een onafwijsbare voorwaarde (door schrijver aan Dr. Visman ontleend), namelijk de beschikking over bestuurskrachtige en bestuurswaardige afstammelingen van voormalige regeerende geslachten. Wij onthouden ons van een beoordeeling van die conclusies, doch wijzen er op, dat Dr. Nagtegaal, die als bestuursambtenaar ter plaatse werkzaam is geweest, tot oordeelen alleszins bevoegd moet worden geacht.

Dr. H. K. J. C.

MAULANA MUHAMMAD ALI, M. A., L. B.,
De Religie van den Islâm. In het Nederlandsch
vertaald door SOEDEWO. Uitgegeven door:
Ahmadijah Beweging Indonesia (Centr. Lahore),
1938, gedrukt bij Visser en Co.

Onlangs is bij Visser en Co. alhier verschenen eene Nederlandsche vertaling van het in 1935 gepubliceerde werk van Maulânâ Muhammad 'Ali, President van de „Ahmadiyya Andjuman Isjâ'at-i-Islâm" te Lahore, getiteld „The Religion of Islâm". De uitgeefster is de „Ahmadijah Beweging Indonesia (Centr. Lahore)", die de beginselen dier beweging in Nederlandsch-Indië propageert. De oorspronkelijke Ahmadiyyah, aldus geheeten naar haren in 1908 overleden stichter Mirzâ Ghulâm Ahmad van Qâdiân, wijkt van den rechtzinnigen Islâm voornamelijk af ten aanzien van hare christologie, de leer van den Messias en van den Mahdî en die van den heiligen oorlog. De Mirzâ was, naar zijne verkondiging, zoowel de voorspelde Messias als de Mahdî. Na zijn dood is er echter eene scheuring in de beweging ontstaan; eene groep scheidde zich af en vestigde in het nabij gelegen Lahore, de boven reeds genoemde „Andjuman Isjâ'at-i-Islâm" („Genootschap ter Verbreiding van den Islâm"). Deze groep heeft toenadering gezocht tot den rechtzinnigen Islâm; zij beschouwt den persoon van Mirzâ Ghulâm Ahmad slechts als *Moedjaddid* („Vernieuwer, Hervormer"). De te Qâdiân gebleven groep echter blijft den Stichter der Beweging als Messias en tevens als Profeet zien en is diengevolge in de oogen van de rechtzinnige Moslims afvallig van het ware geloof. Beide richtingen hebben in Nederlandsch-Indië een betrekkelijk geringen aanhang.

„De Religie van den Islâm", een lijvig boek van bijna 600 bladzijden, is — het kan worden verwacht — in de eerste plaats een werk van apologetische en propandandistische strekking. Reeds het motto geeft dat aan: „Inn-ad-cîna 'inda-llâhi-l-Islâm, Waarlijk, de (ware) religie is bij Allâh de Islâm (3 : 18)". In de voorrede zegt de schrijver, dat de niet-Moslimsche bijdragen tot de Islamietische godsdienstige literatuur in het Engelsch een verwarrend beeld van den Islâm geven en voorts, dat reeds de Stichter der Ahmadiyyah-beweging zelf hem had opgedragen „een Engelsch boek te schrijven, dat alles moest bevatten, wat een Muslim of een niet-Muslim noodig moest weten en dat noodzakelijk was om een getrouw beeld te geven van de religie, die ten eerste verkeerdt werd voorgesteld."

Hoewel wetenschappelijk opgezet — de schrijver heeft eene uitgebreide kennis van de godsdienstige literatuur — mag men dan ook niet anders verwachten als eene uiteenzetting, welke uitgaat van de opvattingen der door den schrijver aangehangen leer. Dat het Christendom en de Bijbel daarbij niet zonder critiek blijven en daartegenover de Islâm en de Qur'ân verheerlijkt worden, ligt al evenzeer in de lijn der verwachting. Om dezelfde redenen ook behoeft er ternauwernood nog op gewezen te worden, dat dit werk eigenlijk ook niet *de religie van den Islâm* behandelt, doch het standpunt van eene bepaalde *richting* in den Islâm verkondigt en verdedigt. Hiermede is geheel in overeenstemming, dat de schrijver den plicht tot *taqlid*, dat is het erkennen van en het gebonden zijn aan het gezag der vroegere schriftgeleerden, verwerpt en den *idjtihād*, dat is de zelfstandige studie en uitlegging der oerbronnen, Qur'ân en traditie, erkent (p. 95). „De heilige Qur'ân, als de oorspronkelijke bron, waarop alle beginselen en wetten van den Islâm berusten, neemt op deze lijst (namelijk van bronnen) de eerste plaats in en daarop volgt *Buchârî*, het meest geloofwaardige boek over de Hadîth. Op deze twee gezaghebbende bronnen is dit werk voornamelijk gegrond . . . . .", aldus de schrijver in zijn voorrede. In dit opzicht staat trouwens, gelijk bekend is, Ahmadiyyah niet alleen; ook andere reformistische bewegingen, als bijvoorbeeld Moehammadijah, huldigen dat standpunt.

Bijzonder duidelijk komt het apologetische karakter tot uiting bij de behandeling van de leer van de *djihād* (den heiligen oorlog), waarvan, evenals ook weer door andere reformisten, wordt ontkend, dat hij is bedoeld als een aanvallende strijd met de wapens; voorts bij de behandeling van het vraagstuk der polygamie en bij die der mutileerende straffen.

Westersche geleerden worden hier en daar aangevallen, waar hunne conclusies niet strooken met de opvattingen van den schrijver en zijn leer, en hunne mededeelingen worden strijdig met de historische feiten genoemd (bijvoorbeeld Hughes, Wensinck, Snouck Hurgronje bij de behandeling van de bedevaart, pp. 365-7; Wensinck bij den *djihād*). Anderzijds wordt hun getuigenis gaarne aanvaard, waar het ter adstructie van het betoog kan dienen (b.v. Mac Donald en Muir, eveneens bij de behandeling van den *djihād*, pp. 395-6 en 401-2).

Wij willen echter niet nalaten uitdrukkelijk te wijzen op den schat van wetenswaardig materiaal, den rijkdom aan aanhalingen en verwijzingen, alsmede op de vaak belangwekkende uitleggingen, die van bepaalde teksten worden gegeven. De beide registers (één voor Arabische woorden en uitdrukkingen en één algemeen) vergemakkelijken de kennisneming van des schrijvers opvattingen over verschillende godsdienstige zaken.

Over het algemeen een boek, waarvan zoowel leek als deskundige profijt kunnen trekken.

C.

ONTVANGEN BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN

Nederlandsch Economisch Tijdschrift : Mei 1939.

Inhoud : „Van Versailles naar Praag”, door Ir. K. F. Mallée;
„De oorzaken van de daling in den Nederlandschen uitvoer van industriële eindproducten van 1929—1937”, door Drs. H. Speyer;
„Vragen van dezen tijd”, door J. F. Haccou;
en andere bijdragen en overzichten.

Bulletin Bimestriel Société Belge d'Etudes et d'Expansion : April 1939.

Koloniale Rundschau : April 1939.

Inhoud : „Unterschiedliche Gesundheitsschädigung von Europäern in verschiedenen Tropenländern”, Manfred Oberdörfer;
„Die Baumwollwirtschaft in Belgisch Kongo als Beispiel eines Staatlich gelenkten kolonialen Wirtschaftszweiges”, L. H. Neitzel;
en andere bijdragen en overzichten.

Bulletin of the Colonial Institute of Amsterdam: Mei 1939.

Inhoud : „The administrative System of the Netherlands Indies”, door Dr. J. J. Schrieke;
„Javanese Agricultural Migration to the Outer Provinces”, door Dr. C. C. J. Maassen;
„Chemistry threatens tropical products”, door H. N. Blommen-
daal, Chem. Eng.;
en andere bijdragen en overzichten.

Djawa, tijdschrift van het Java-Instituut : Maart 1939.

Inhoud : „Toemplak Poendjen”, Soedjānā Tirtakoesoemā;
„Het groote tienjaarlijksche feest te Selat (K. A.)”, Dr. R. Goris;
„Over de oorspronkelijke beteekenis van het Asjoera-feest”;
J. H. Hooykaas-Van Leeuwen Boomkamp;
en andere bijdragen en overzichten.

De Ingenieur in Nederlandsch-Indië: Mei, Juni, Juli 1939.

Locale Techniek, Indisch Bouwkundig Tijdschrift: Mei/Juni 1939.
Planologisch Nummer”.

Jaarverslag 1938 : Postpaarbank in Nederlandsch-Indië.
De Handelsvereniging te Batavia.
’s Lands Steenkolenmijnen.
Post-, Telegraaf- en Telefoondienst.
Deli Panters Vereeniging.
Nederlandsche Handel Maatschappij.

THE [illegible] OF [illegible]

[illegible]

[illegible]

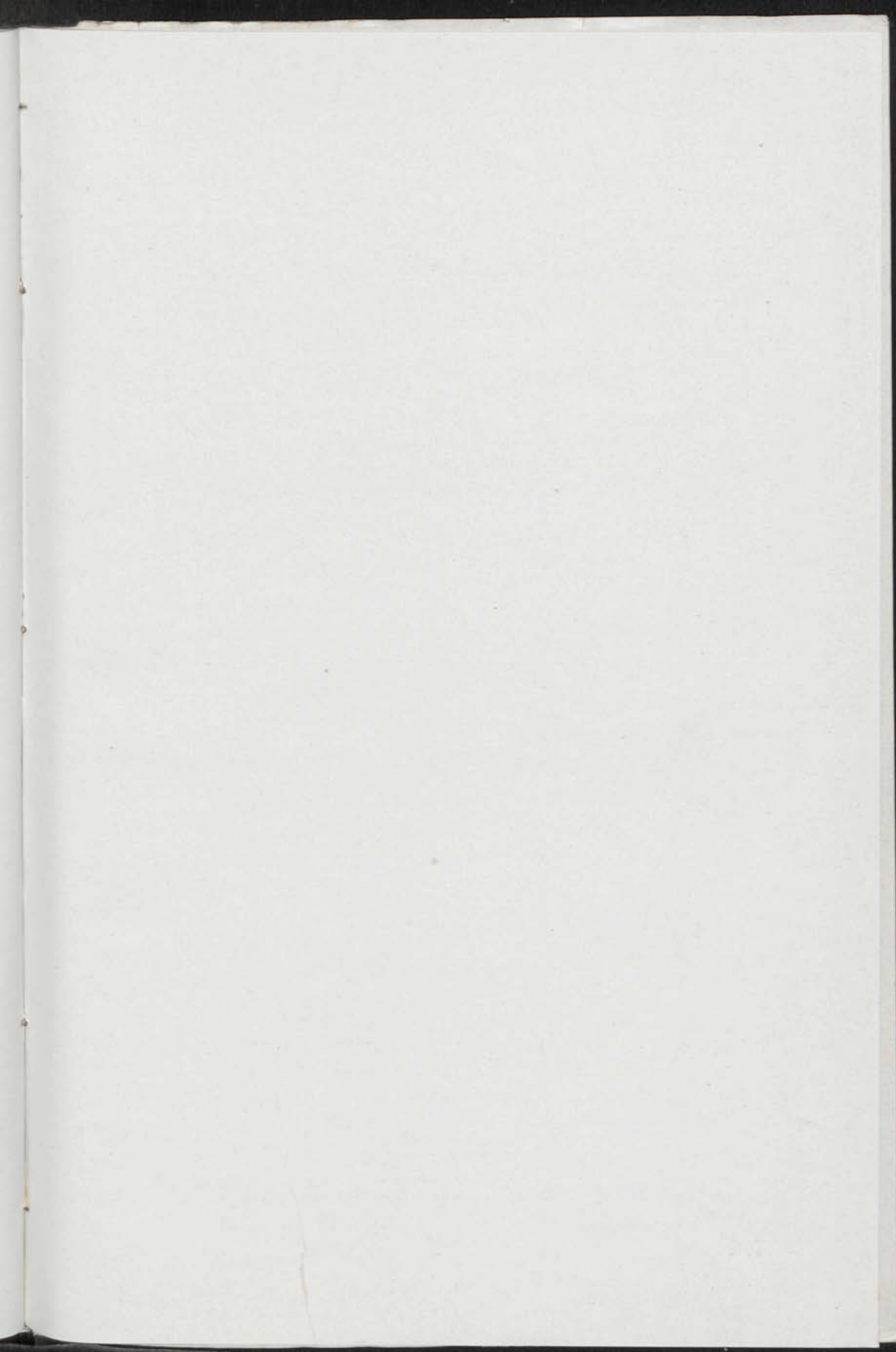
[illegible]

[illegible]

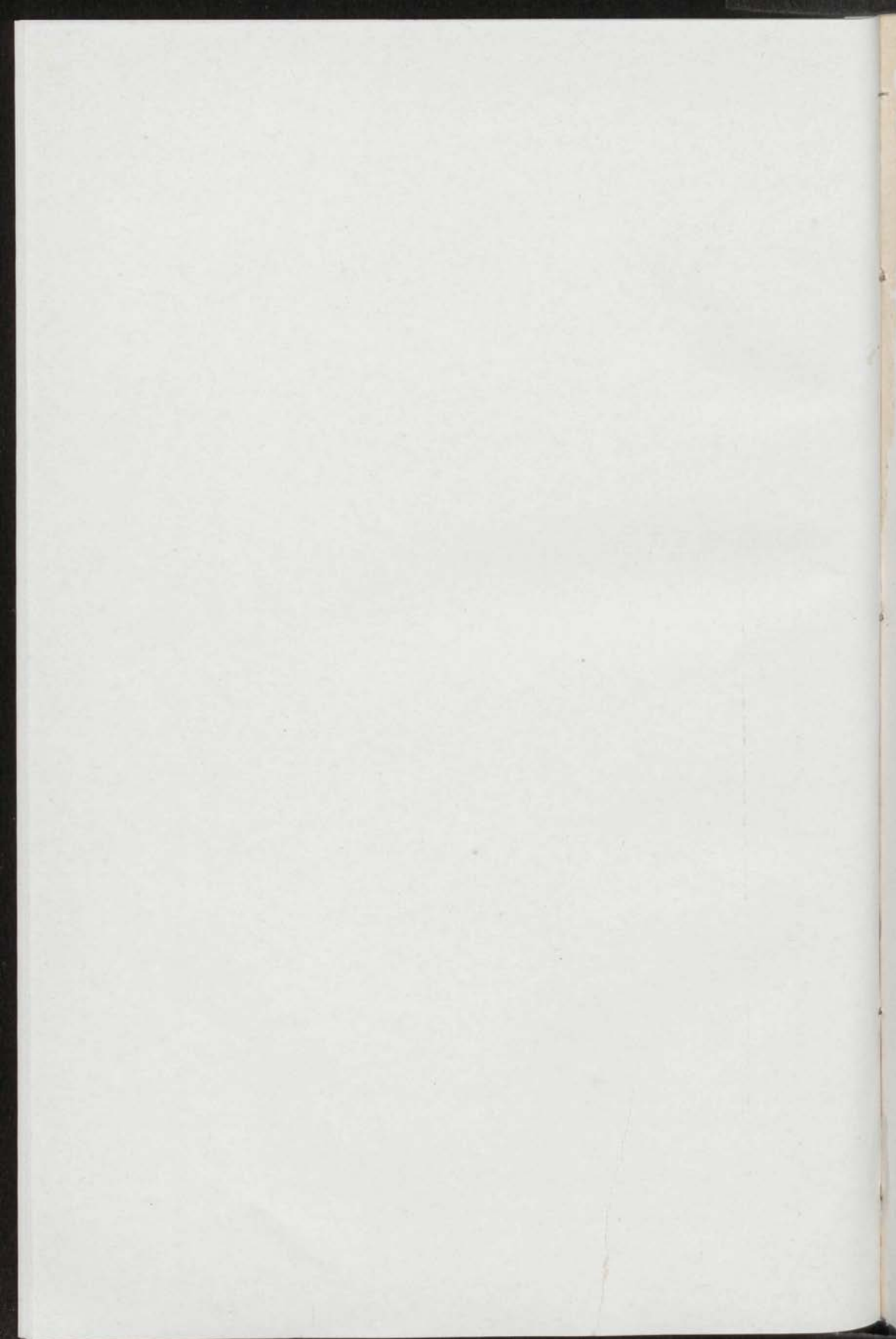
[illegible]

[illegible]

[illegible]

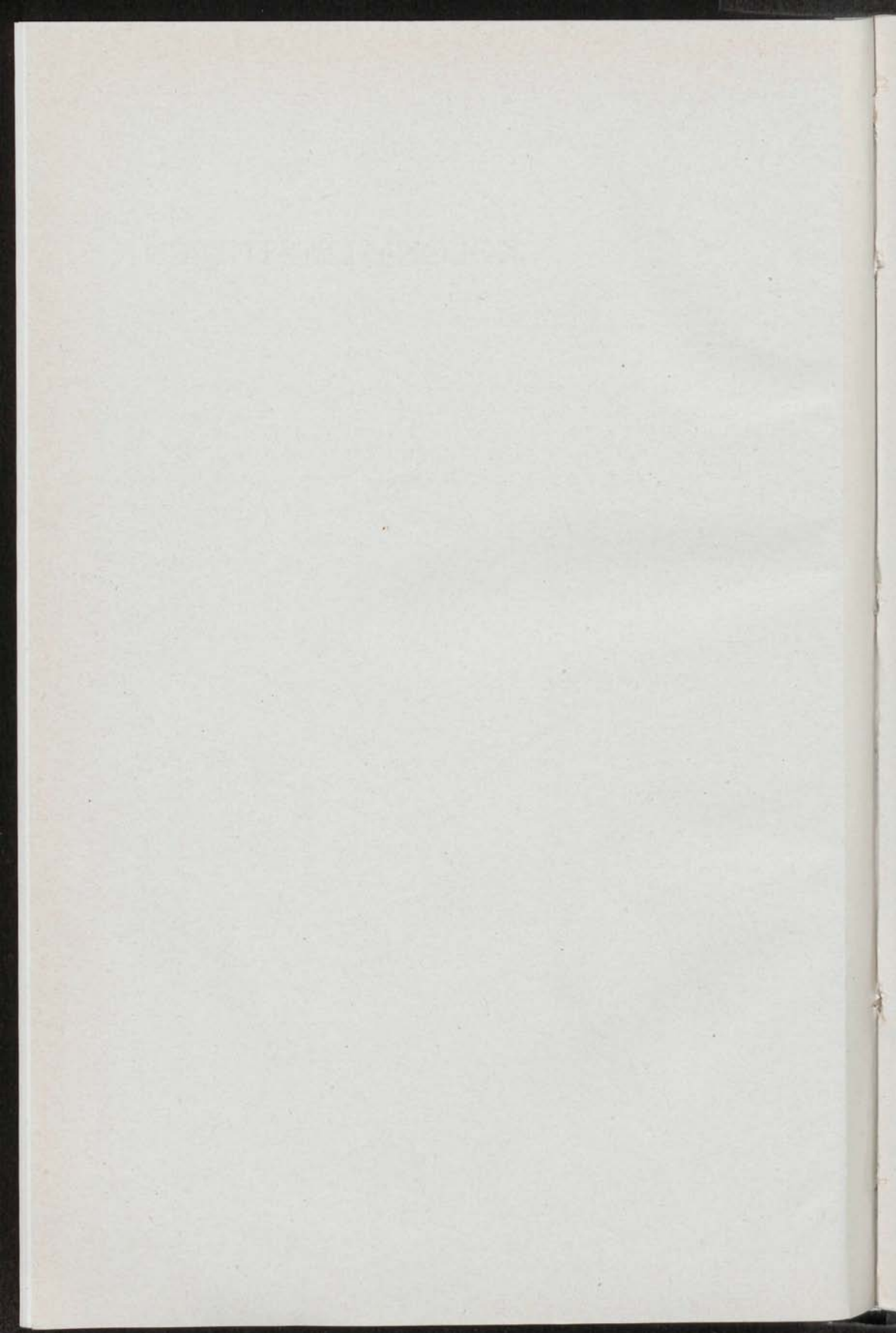

KOLONIALE STUDIËN

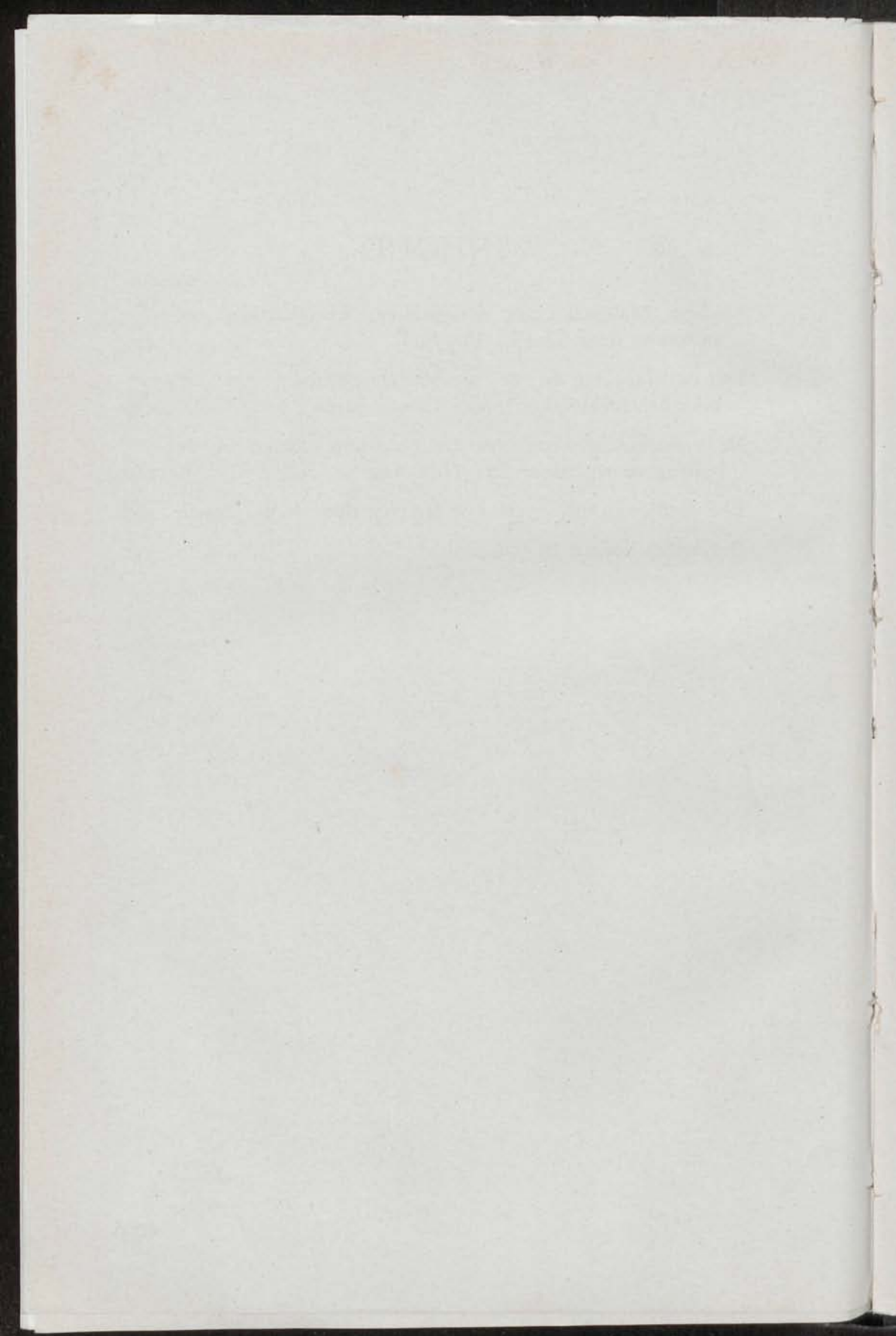

INHOUD

	Bladzijde
Modern Maleisch, zijn verspreiding, bruikbaarheid en toekomst, door Dr. C. Hooykaas	405
De ontwikkeling en de toekomstperspectieven van het koloniaal luchtverkeer, door L. van Breen	439
De economische beteekenis der boschbijproducten in de buitengewesten, door Drs. H. Cohen	460
Een studiewijk van hygiëne te Batavia, door J. W. Tesch.	497
Ontvangen boeken en tijdschriften	511

MODERN MALEISCH, ZIJN VERSPREIDING, BRUIKBAAR- HEID EN TOEKOMST

DOOR Dr. C. HOOYKAAS
TAALAMBTENAAR.

Nec lugere, neque laetari, sed intelligere.

INLEIDING.

Wanneer ik uiting geef aan mijn inzicht omtrent modern Maleisch, zijn verspreiding, bruikbaarheid en toekomst, dan kan ik hier slechts na eenige aarzeling toe overgaan. Alleen de overtuiging, dat dit initiatief misschien eenigszins kan bijdragen tot het gewinnen van een juist inzicht en een hierop gebaseerde consequente politiek, doet mij heenstappen over twee bezwaren, waarvoor ik eerst de welwillendheid mijner lezers moet inroepen.

Het eerste is mijn eenzijdige ervaring van kantoor en school. De twee en een half jaar, dat ik te Batavia werkzaam was op Balai Poestaka (Volkslectuur), had ik geen directe bemoeienis met het Maleisch en hoorde er slechts over van terzijde. De vijf jaar, dat ik het onderwees aan de Oostersch-litteraire afdeling van de Algemeene Middelbare School te Djokjakarta, zat ik in het hartje van het Javaansche land. Een aanzienlijk deel van mijn vrijen tijd besteedde ik aan lectuur van Ouderwetsch Maleisch en het samenstellen van een inleiding tot de Maleische lectuur ¹⁾. Wel las ik een deel van wat in modern Maleisch gedrukt werd, maar het spreken en hooren deed ik weinig. Dat ik er toch over schrijf, moge zijn verontschuldiging vinden hierin, dat ik een der weinigen ben

¹⁾ Over Maleische Literatuur, Brill, Leiden, 1936, XII + 282 bladzijden.

die zich jarenlang dagelijks met de beoefening van het Maleisch hebben bezig gehouden en hiertoe een passende opleiding genoten hebben.

Het tweede bezwaar om over Maleisch te schrijven, wordt gevormd door de bejegening, waaraan men zich hiermee blootstelt, en altijd blootgesteld heeft, waar klimaat en andere omstandigheden nu eenmaal leiden tot zekere prikkelbaarheid. De oriëntalistische vakliteratuur bestrijkt een zóó uitgestrekt gebied, en het aantal beoefenaren is in verhouding daarmee zóó gering, dat men meestal geheel los van elkaar publiceert, soms zelfs blijkbaar niet geheel op de hoogte is van wat gaande is op buurmans terrein. Gebeurt het eens, dat verscheidene personen afwijkende meeningen hebben, op een archaeologisch punt bijvoorbeeld, dan worden de goede manieren in acht genomen en wordt de noodige hoffelijkheid aan den dag gelegd. Niet alzoó evenwel met het Maleisch, waar op het eind van de vorige eeuw reeds wilde hartstochten ontketend werden en men, bij verschil van inzicht, zich niet onzag ernstige beschuldigingen te uiten omtrent de bekwaamheid en den ernst van zijn opponens, die van tegenstander tot vijand werd ! Het veelvuldig voorkomen hiervan bewijst, dat we hier niet zoozeer te maken hebben met personen die te snel uit hun evenwicht geslagen werden, doch dat ook het onderwerp hiertoe bleek te leiden ¹⁾.

Leidden reeds vroeger verhandelingen over het Maleisch tot oneenigheden en onaangenaamheden, terwijl het toen toch nog slechts ging om *practische* en *wetenschappelijke* zaken, hoeveel te meer moet dit nu te duchten zijn, waar het — althans m.i. —

¹⁾ Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië (BKI) (deel 13-) derde volgrees, eerste deel, 1866, p. 88-112. Iets over de Maleische school- en volksleesboeken, bekroond en uitgegeven door het Nederlandsch-Indische Gouvernement, door H. C. Klinkert. p. 89: „In 't algemeen moet ik vooraf zeggen, dat de Maleische boekjes, „die in mijn bezit zijn, geen verschoonende beoordeeling toelaten, omdat „kennelijk de meeste zijn opgesteld met het doel om met een weinigje „kennis van de taal en de minst mogelijke moeite het gouvernement „veel geld afhandig te maken, d.i. de goede bedoeling van het gouvernement ten bate van eigen beurs te exploiteeren” . . . . . „Vraagt men „hoe het gouvernement er toe kon komen om zulke boeken op 's lands „kosten uit te geven, te beloonen, te bekronen, dan is het antwoord „daarop, naar ik meen, niet moeilijk; want het blijkt duidelijk dat de „meeste ter vooraf gaande beoordeeling moeten zijn in handen gesteld „van personen, die óf in de Maleische taal even bekwaam waren als de „vervaardigers, óf uit ongeoorloofde gunst en protectie de handen „opzettelijk voor de oogen hebben gehouden”.

De hier aan 't woord zijnde zendeling en Bijbelvertaler, de latere Leidsche lector, komt in BKI (deel 15), Derde volgrees, Deel 3 (1868) p. 555—82 erop terug: „Drie der schrijvers, wier werkjes ik beoor-

om grootendeels *politieke* kwesties gaat. Wil men een verhandeling houden over het oud-Maleisch der inscripties, dan was het Oudheidkundig Verslag daarvoor de aangewezen plaats; schrijft men over merkwaardige verschijnselen in het Maleisch, vergeleken met b.v. Balisch of Bataksch, dan zijn het Indische Tijdschrift — of de (Hollandsche) Bijdragen tot de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde daarvoor het aangewezen forum, maar schrijft men in de Koloniale Studiën, dan kiest men voor zijn verhandeling (hoe wetenschappelijk men die ook poogt te houden) het forum der koloniale politiek. Dat dit spreekgestoelte het juiste is, hoop ik zoo aanstonds in het onderstaande aan te toonen; voor het oogenblik moge ik ernstig een beroep doen op ieders wil ten goede, in het bijzonder onder de huidige tijdsomstandigheden.

Niet geheel ten onrechte schreef de scherpzinnige Fransche socioloog Bousquet onlangs in zijn *Politique musulmane et coloniale des Pays-Bas*: p. 70 noot 2: „Je ne comprends pas que cet esprit „grave (nl. Meyer Ranneft) puisse écrire que la liberté de critique „existe aux Indes pour la presse: elle n'existe même pas en société”. Inderdaad wordt in gezelschap de non-conformist of al gauw van „communisme” verdacht, of er ontstaat een pijnlijk zwijgen; discussie schijnt niet goed mogelijk te zijn. — Niettemin houd ik mij aanbevolen voor aanvullingen op mijn artikel waar ik onvolledig was, voor rechtzetting waar ik scheef zag dan wel onjuist groepeerde of redeneerde, maar zie mij aan het eind van deze inleiding genoodzaakt ernstige aandacht te vragen voor mijn motto: Niet treuren, niet zich vroolijk maken, maar trachten te begrijpen.

„deeld heb, zijn openlijk tegen mij opgetreden en hebben mij, om te „bewijzen dat hun werk wél goed was, als een leugenaar, woordverdraaijer, „oneerlijke, onkundige, onbevoegde, een pleger van kwade trouw enz. „enz. gesignaleerd”.

Een kostelijk hulpmiddel om dergelijke oude artikels te vinden is de Inhoudsopgave van de artikelen in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl.-Indië, Deel I (1853) tot en met Deel 90 (1933), met Alfabetisch Register, samengesteld door W. C. Muller, 's Gravenhage 1933.

Voor Indië: Register op de artikelen voorkomende in het Tijdschrift voor Ind. T.-, L.- en Vk.kunde ..... Bat. Gen. K. & W. .... tot het jaar 1907, Batavia/'s Hage 1908.

Wat voor de tijdschriften nóg te erg was, zoeken men in den Catalogus der Bibliotheek v/h K.I. voor de T.-, L.- en Vk.kunde v. N.-I. en het Ind. Gen. 1908, en de Supplementen hierop van 1915, 1927, 1938, b.v. s.v. van der Tuuk.

Met het citeeren van bovenstaande staaltjes meen ik mijn bewering in den tekst voldoende gestaafd te hebben, en met de literatuur-opgave voor den belangstellenden lezer den weg tot verdere genietingen te hebben gewezen.

OPMERKINGEN VOORAF.

Alvorens tot het eigenlijke onderwerp over te gaan, is het dienstig klaarheid te gewinnen wat in dit opstel onder Maleisch verstaan zal worden. Immers de spraakmakende gemeente onderscheidt Riouw-Maleisch van Měnangkabau-Maleisch, Hoog- en Laag-Maleisch, school- en pasar-Maleisch, Volkslectuur-Maleisch en kranten-Maleisch, Chineesch-Maleisch, Bataviaasch-Maleisch, Javanen-Maleisch, Ambon-Maleisch, Moluksch-Maleisch, dienst-Maleisch, pidgin-Maleisch, modern-Maleisch, Bahasa Indonesia — wellicht nog meer. Maleisch ¹⁾ nu is de taal van de boschproduct-zoekers, jagers, visschers, landbouwers en handelaars op Midden- en Zuid-Sumatra en beoosten Straat Malaka, dan ook van de kust van Borneo; naar het politiek centrum van eenige eeuwen geleden op Riouw spreekt men van Riouw-Maleisch, dat een zelfde gezag genoot als het Solo-neesch Javaansch, en waarin eveneens een zeer uitgebreide literatuur verscheen. Het stamverwante volk der Měnangkabauers spreekt een taal en bezit een literatuur, die minder van dit Maleisch verschillen dan een der andere Sumatra-talen. Dit (geringe) onderscheid bestaat dus inderdaad; de onderscheiding Hoog- en Laag-Maleisch daarentegen berust op een misverstand. Literatuur- en spreektaal in het Maleisch maken gebruik van de voorvoegsels bër-, pěr- en mēm̃pěr-, mē- en mēng-, koe-, kau- en di-, van de achtervoegsels -i en -kan, en -nja, -lah en -kah of combinaties hiervan. Hooger-geplaatsten en lagergeplaatsten gebruiken deze grammaticale formantia onderling en jegens elkaar; in zooverre bestaat als taal alleen het zgn. Hoog-Maleisch. Het brabbeltaaltje, waarvan i.h.b. niet taalkundig-ontwikkelde en -gevoelige totoks zich bedienen, en dat de bruine broeder met hereditaire vaardigheid weet te begrijpen, verdient den naam taal nauwelijks, doch is een soort pidgin. Het kan slechts dienen tot de meest elementaire wils-uitingen, niet tot gedachten-overdracht, dit pasar-Maleisch. Chineesch-Maleisch neemt hier een middenpositie in.

De andere termen spreken voor zichzelf; naar gelang van de bevolkingsgroep die zich van het Maleisch bediende, en de doeleinden waarvoor het dienbaar werd gemaakt, onderging het „verrijkingen” en veranderingen. In dit opstel wordt de term Maleisch gebruikt voor alles, wat daarvoor door moet gaan en pretendeert zulks te zijn, hoe leelijk en onverstaanbaar het ook zijn moge in

¹⁾ Verg. de artt. Maleiers en Maleisch in de Encyclopaedie van Nederlandsch Oost-Indië, II² 1918.

Maleische ooren. In de derde afdeeling komt ter sprake, of dit zoo voortgezet moet worden, in de vierde worden maatregelen aanbevolen ter verbetering.

Men kan geen Maleische spraakkunst opslaan, of daarin wordt van een groot aantal woorden verteld dat ze van vreemden oorsprong zijn; ook de meeste Maleische woordenboeken geven dit aan — alsof dit iets buitengewoons ware, en niet een verschijnsel eigen aan iedere taal, behalve die van geïsoleerde stammen. Ook studies en zelfs betrekkelijk korte artikels staan hier — ik zou bijna zeggen: bij voorkeur — bij stil, zonder dat het m.i. altijd van zoo overwegende beteekenis te achten is. Ik meen dan ook te mogen volstaan met hier dit aspect slechts aan te stippen onder verwijzing naar de bestaande literatuur ¹⁾.

Gelijk te verwachten valt, is er over de maatschappelijke positie van het Maleisch door menig auteur vóór mij reeds geschreven, waarvan ik uiteraard met dankbaarheid gebruik heb gemaakt.

Om niet te lang te worden, heb ik gepoogd zoo weinig mogelijk te vervallen in herhalingen met eigen woorden of in citaten, maar heb in mijn verhandeling i.h.b. naar voren gehaald wat bij hen slechts terloops of in het geheel niet te vinden is.

I. VERBREIDING VAN HET MALEISCH.

1). Vóór de Westersche penetratie.

Op het Congres Bahasa Indonesia van midden 1938 heeft Mr. Muhammad Yamin, het tegenwoordige lid van den Volksraad, gepoogd aan te toonen, dat het Maleisch al vóór de Nederlandsche openlegging der buitengewesten en onderwijsexpansie, ja zelfs reeds vóór de komst van Hollanders, Engelschen en Portugeezen, de bemiddelingstaal was van de Indische eilanden, de bahasa Indonesia. Het valt zeer te betreuren, dat door een samenloop van omstandig-

¹⁾ Drewes, Dr. G. W. J.: The Influence of Western Civilisation on the Language of the East Indies Archipelago, p. 126 — 157 van The Effect of Western Influence on Native Civilisation in the Malay Archipelago, edited bij Dr. B. Schrieke, Batavia 1929.

Koot, H: De invloed der moderne Westersche beschaving op de Maleische taal, rede uitgesproken bij de aanvaarding van het lectoraat in de practijk van het Maleisch, vanwege het fonds ten behoeve van Indologische Studiën aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, ald. 1929 — een verkorte en verminderde Holl. combinatie van Drewes en C. Spat, Aanpassingsvermogen der Maleische taal, Koloniaal Tijdschrift 13, 1924, p. 251—73. Kwee Kek Beng: Het zoogenaamde Bataviaasch Maleisch, dit tijdschrift, 7e jg. deel I, 1923 en verscheidene anderen, te veel en onnoodig om op te noemen.

heden nog geen gevolg is kunnen gegeven worden aan het loffelijk voornemen van het Congres, de gehouden referaten te publiceerden. Nu voor een talrijk publiek gehouden, droeg de voordracht meer een demagogisch dan een wetenschappelijk karakter, terwijl ik den cultureel zeer belangstellenden en goedonderlegden inleider zeer wel in staat reken een wetenschappelijk gefundeerde verhandeling te schrijven.

Evenwel, hoe belangrijk het uit historisch oogpunt moge zijn, inzicht te gewinnen over de verbreiding van het Maleisch als bemiddelingsstaal in vervlogen eeuwen, ik meen dat we dit hier en nu gevoegelijk buiten beschouwing kunnen laten en mogen toevertrouwen aan nader historisch onderzoek, dat er in slagen moge onze schaarsche gegevens door nieuwe vondsten te vermeerderen.

2). Westersche penetratie tot de 20ste eeuw.

Hiervoor staan ons twee soorten van bronnen ten dienste, waarvan de eene soort in exploitatie is gebracht, de andere nog in het geheel niet. We kunnen namelijk onderscheiden de Westersche en de Maleische.

a) *Westersche bronnen.*

Herhaaldelijk is geschreven over de Maleische woordenlijst van den Italiaanschen zeevaarder Pigafetta uit 1521, door Drewes¹⁾ en Gonda²⁾, Kern³⁾ en Leroux⁴⁾, maar er kunnen misschien meer van dergelijke lijsten uit oude Portugeesche archieven opgediept worden of uit de oudere boeken toegankelijk gemaakt.⁵⁾ Misschien dat het tweede of derde deel van Stapel's Geschiedenis van Nederlandsch-Indië er noemen, maar het ontbreken van een register in dit standaardwerk (?) maakt het nazoeken te bezwaarlijk voor het doel van dit opstel. De Maleische taalbeoefening van De Houtman wordt ook vaak genoemd; systematische doorploeging van de deelen der Linschoten-vereeniging zal wellicht eenige meerdere klaarheid verschaffen. Het gemakkelijkst bij elkaar gezet vindt men de verbreiding van Maleisch in N. O. Indië in de Geschiedenis van het Onderwijs in Nederlandsch-Indië door Dr. I. J. Brugmans

¹⁾ Verg. Drewes in vorige noot, p. 136.

²⁾ Pigafetta's vocabularium van het Molukken-Maleisch, B.K.I. 97, 1938.

³⁾ Waar verzamelde Pigafetta zijn Maleise woorden? T.B.G. LXXVIII, 1938.

⁴⁾ Nogmaals Pigafetta's Maleische woorden, T.B.G. LXXIX, 1939, en reeds in den Feestbundel uitgegeven door het K.B.G. v. K. & W. .... II 1929 p. 71-99.

⁵⁾ Afgezien dan van wat G. P. Rouffaer reeds mededeelt in Enc. N. O. I. s. v. Pigafetta deel III p. 408a.

(Wolters 1938), waarvan het register niet minder dan 40 vindplaatsen geeft. Er blijkt bij den imperialen opbouw heel wat Maleisch ingepompt en doorgesiepeld te zijn, waarvoor ik verder naar het genoemde boek moge verwijzen, en naar eerdere jaargangen van dit tijdschrift ¹⁾).

b. *Maleische bronnen.*

Het Maleisch is nu wel het langst beoefend van alle archipel-talen, maar daarom nog heelemaal niet het best. Reeds 35 jaren geleden klaagde Ch. H. van Ophuysen hierover in zijn Leidsche inaugureele rede ²⁾. „En toch, het moge vreemd klinken, het „Maleisch, de meest verbreide taal in den archipel, de taal waarvan „Europeanen en andere vreemdelingen zich in den omgang met „den Inlander en zoo vaak onderling bedienen; de ambtelijke taal „waarvan door duizenden en nogmaals door duizenden wordt „gebruik gemaakt — zij heeft van den arbeid van zoovele geleerden „het minst geprofiteerd. Ofschoon zij veel langer beoefend is, zijn „het Soendaneesch, Javaansch, Bataksch veel, veel beter bekend. „Ik wil niets afdingen op de wetenschappelijke waarde van werken „over het Maleisch geschreven; evenmin ontken ik, dat er belang- „rijke lexicographische arbeid is geleverd; — doch onze kennis „van die taal is niet geëvenredigd aan den langen tijd gedurende „welke zij bestudeerd is en het groote aantal harer beoefenaars. En „ik vrees, dat Dr. Van der Tuuk gelijk heeft, waar hij beweert: „Geene taal heeft zoo onder stelselzucht geleden als de Maleische, „juist omdat er zoo weinig stelsel in is. Men houdt haar algemeen „voor gemakkelijk — dit blijkt genoeg uit de menigte van onbe- „voegde liefhebbers — en toch is het niemand harer talrijke „beoefenaars nog gelukt haar duidelijk te maken”.

In de afgelopen 35 jaren zijn de verhoudingen nog aanmerkelijk veel ongunstiger geworden; er was belangstelling voor Maleische literatuur, maar weinig meer voor de Maleische taal, naast het Oud-Javaansch en de vele kleine talen. Deed zich ook hier het verschijnsel voor, dat Jan Romein ons schildert in zijn studie *De Dialektiek van de Vooruitgang?* ³⁾ Zou de studie van het Maleisch zoo diep gezonken zijn in vergelijking met het Lettisch en Morisch, omdat men er het eerst aan is begonnen en al een aardige hoogte in had

¹⁾ Dr. I. J. Brugmans: *De Verbreiding van de Nederlandsche Taal in Ned.-Indië*, 1937;

Dr. S. J. Esser: *Maleisch en Nederlandsch*, 1938.

²⁾ *Het Maleische Volksdicht*, Leiden, 1904.

³⁾ *Het Onvoltooid Verleden*, *Kultuurhistorische Studies*, Amsterdam 1937.

bereikt, waarmee men tevreden bleef? Het wil mij voorkomen dat bestudeering der honderden Maleische handschriften in de openbare verzamelingen, berustend — ach, maar al te zeer *rustend* — op hun woordschat en afkomst, aan den dag zou brengen, dat zij vrijwel zonder uitzondering zich bedienen van een beperkt vocabularium, en zoo gelezen kunnen worden door hen die slechts weinig Maleisch tot hun beschikking hebben. Misschien ook: dat ze geschreven zijn door përanakans die niet beter konden. En reeds nu blijkt uit de zoo nuttige handschriftencatalogi ¹⁾, dat ze vervaardigd — of althans afgeschreven — werden over een uitgestrekt gebied, verre buiten de eigenlijke Maleische landen. Mees in zijn dissertatie ²⁾ gaf een lijst van moeilijke woorden, en onze aandacht zou gevestigd moeten worden juist op de geringe frequentie hiervan, de armoede van den woordschat, een der factoren die lectuur van het Maleisch voor velen zoo vervelend maken, en die toegeschreven worden moet aan het Bahasa Indonesia-karakter van de taal van vrijwel de geheele Maleische bellettrie.

3. De Twintigste Eeuw.

Bleek uit het bovenstaande genoegzaam, dat in vorige eeuwen reeds een niet geringe mate van Maleisch verspreid is, de paar decennien van de twintigste eeuw hebben een voortgang ten dezen vertoond met een snelheid en omvang en zelfs diepgang, waarvoor de verloopende eeuwen de mogelijkheden hadden geschapen, maar waarvan ze het gelijke nog geenszins te zien gegeven hadden. De spoorwegen, de landwegen met het motorverkeer, de verlossing uit het isolement werkten alle mee aan de verbreiding van het Maleisch. De openlegging der buitengewesten bracht met zich mee, dat onze invloed zich overal deed gelden tot in het hartje van het land, terwijl wij vroeger aan de kust zaten, of, minder nog, een eiland alleen beschouwden als invloedssfeer. Lange eeuwen geleden behoorden deze gewesten tot de invloedssfeer van China — maar van die politieke verhouding ging geen invloed uit. Eens beheerschte Madjāpahit een rijk dat zoo ongeveer even uitgestrekt was als het tegenwoordige Nederlandsch-Indië. Blijvenden invloed hiervan ondergingen Soenda-landen en Madoera, Palembang, Zuid-Borneo en bovenal Bali; de politieke invloedssfeer daarbuiten bleef vrijwel onberoerd. Tot aan de 20ste eeuw, ruwweg genomen, deed het Nederlandsch-

¹⁾ Van Dr. H. H. Juynboll en i.h.b. Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel.

²⁾ C. A. Mees, *De Kroniek van Koetai*, tekstuitleg met toelichting, 1935.

Indische Gouvernement zich buiten Java en eenige speciale punten weinig gelden. Pas deze eeuw heeft te zien gegeven een doordringing en bestuursvoering en een ingrijpen in materie en geest, welke hun sporen zullen doen blijven dragen, al werd het geheele Gouvernement heden aan den dag weggevaagd.

Voor de overzichtelijkheid zullen de volgende vijf factoren geschetst worden: a) school; b) dienst; c) religie; d) pers en radio; e) politiek.

a). *school*. De begrooting van Nederlandsch-Indië ging geleidelijk omhoog, maar wat soms met sprongen omhoog ging, was die van onderwijs. Er werd Nederlandsch onderwezen, en er werden vele landstalen onderwezen, en er werd heel wat Maleisch gegeven. Het zou mogelijk zijn hier cijfers te geven aan de hand van het jaarlijks verschijnend Algemeen Verslag van het Onderwijs in Nederlandsch-Indië, of aan de oplagen der leerboekjes van het Maleisch; ik heb deze tijdroovende berekeningen evenwel niet gemaakt.

Het zou te bezien staan of deze getallen van waarde zouden zijn, daar naast de uren van het Maleisch als leervak de vele uren staan waarin het Maleisch gebruikt wordt als voertaal. Soms is dit voorgeschreven, andere malen wordt dit overgelaten aan de leerkrachten, maar wat doet men wanneer deze laatsten de landstaal der leerlingen of het Nederlandsch niet voldoende meester zijn, de leerboeken ontbreken of de landstaal nog onvoldoende met haar woordschat voorziet in de bij te brengen begrippen? Hoeveel uur aardrijkskunde of rekenen er wordt gegeven, valt nog wel in cijfers uit te drukken of procentsgewijs te berekenen, het Maleisch niet. Dit is echter wel zeker, dat onze scholen een macht van Maleisch verbreed hebben, als leervak, als voertaal, als hulptaal.

b). *dienst*. Dienstcorrespondentie gaat in het Hollandsch of in het Maleisch, en men onderschatte de millioenen jaarlijksche dienstbrieven niet! Bekendmakingen van post en spoor, circulaires en advertenties, belastingbiljetten en rechterlijke vonnissen, het is allemaal Maleisch, van Sabang tot Merauke, van Nias tot Sangi. Bovendien gaat hiervan blijkaar een sterke suggestie uit; ook de plaatselijke functionarissen van één en dezelfde taal wisselen Maleische brieven; zelfs wat niet tot de overheid behoort, maar toch ook niet zuiver als autochthoon en Inheemsch gevoeld wordt, wordt binnen den ban van het Maleisch getrokken. De përbëkël van Moendoek in de Noord-Balische bergen schrijft den mandoer van pasanggrahan Moendoek een briefje . . . in het Maleisch!

Naast het schriftelijke verkeer van formidabelen omvang staat het mondelinge verkeer. Duizenden ambtenaren worden telkens weer overgeplaatst naar streken waarvan zij de taal niet spreken. Weinigen slechts zijn taalkundig begaafd en . . . onderlegd, nog minder talrijk zij die er den tijd en de kracht voor vinden en blijven vinden en het dan tot een voldoende hoogte brengen in de landstaal. Militairen in het bijzonder zijn steeds onderhevig aan overplaatsingen en kunnen niet beginnen aan het leeren van een andere taal dan het Maleisch; hebben zij oor om te begrijpen wat men hun te zeggen geeft, en kunnen zij hun bevelen en bedoelingen begrijpelijk uitdrukken hierin, dan moet men over het algemeen daar blij mee zijn.

Het zijn evenwel niet alleen de ambtenaren en militairen zelf, die het Maleisch overal brengen, maar in minstens even sterke mate hun tros: hun vrouw en kinderen, hun huisbedienden en chauffeurs, veel talrijker nog dan de overgeplaatsten zelf. Over deze verbreiding van het Maleisch zwijgen de mutatie-lijsten die in de kranten staan; hiervoor zou men het Kantoor voor Reizen moeten raadplegen, hoeveel personen ieder overgeplaatste in zijn gevolg meesleept.

c). *religie*. De suggestie, die van het Maleisch uitgaat, doet zich in de Inheemsche gemeenschap ook gevoelen op het gebied van den godsdienst. De Javaansche literatuur kent een groot aantal godsdienstige werken op het gebied van geloofsleer en mystiek, plichtenleer en eschatologie — in handschrift. Maar wanneer ge nu in een zoo Javaansche stad als Djokjakarta in de zoo Javaansche buurt Ngabéan den colportage-boekhandel van de oorspronkelijk Djokjasche en Javaansche vereeniging Moehammadijah betreedt, dan kunt ge daar temidden der tallooze Maleische (en Arabische) geschriften ternauwernood een heel enkel dun Javaansch boekje ontwaren. En wanneer ge op het eind van de vastenmaand gedurende de Sëkatëndagen — wanneer de Javaansche boeren uit de omgeving zich naar de mësigit spoeden om zegen deelachtig te worden — u begeeft naar den voorhof, dan predikt de Moehammadijah-propagandist voor zijn uitsluitend Javaansch gehoor ook alweer in het Maleisch. Het is misschien niet geheel overbodig hierop te wijzen; men vergelijkte overigens wat Bousquet o.c.p. 17 meent te moeten opmerken over deze vereeniging, hetgeen hier buiten het onderwerp valt.

d). *pers en radio*. Reeds vorige eeuw bestonden er verscheidene Javaansche en Maleische kranten, maar pas in deze

eeuw is de pers een factor van beteekenis geworden. Kranten zijn nu eenmaal zeer nauw gelieerd aan handelsbelangen en aan de politiek (waarover in de laatste paragraaf). Door de grootere kapitaalcracht der Chineesche bevolkingsgroep zijn vele inheemsche kranten in Chineesche handen, meestal dus ook in de grootere handelsplaatsen. Het egaliseerend karakter van het krantenbedrijf brengt met zich mede, dat Maleisch hier de voor de hand liggende taal is. Hetzelfde geldt van vereenigingsbladen, die hun belangstellende of belanghebbende leden verspreid hebben over den geheelen archipel, vaak gerecruteerd uit menschen die tot allerlei taalgebieden behooren. Van deze kranten en organen zijn er die maar eens in de maand verschijnen en in een oplaag van luttele honderden, maar andere verschijnen dag aan dag in een oplaag van duizenden. De bibliotheek van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft in haar systematischen catalogus van het Maleisch niet minder dan 10 boekjes samen van ongeveer 1700 titels van bestaan hebbende en bestaande Maleische periodieken. De vroegere prauwvaart verspreidde eenig Maleisch in mondeling contact, maar de ouderwetsche handel mag niet overschat worden, zelfs al zou de kust van Borneo erdoor zijn gemaliseerd. De nautische uitrusting was gebrekkig, zeeroof niet denkbeeldig, het bedrijf riskant, de kosten waren hoog, het vervoer dus veelal beperkt tot kostbare artikelen, de handelsbeweging niet omvangrijk. Per hoofd van de bevolking wordt nu veel meer verscheept, en al heeft de bemanning van een K.P.M.-er vrijwel geen contact met de bevolking der buitengewesten, regelmatig brengt zij de post, brieven en drukwerk, voor een belangrijk deel in het Maleisch. De buitengewesten zijn opengelegd — voor het Maleisch.

Het behoeft wel geen betoog dat de radio een sterk malaiseerende strekking heeft.

e). *politiek*. Pers en politiek zijn moeilijk te scheiden, hebben althans heele sectoren gemeen. Een aanzienlijk deel der kranten zijn de organen van de politieke partijen, en wanneer ergens bewust gestreefd wordt naar malaiseering, dan is het in de politiek. Welke mogelijkheden doemen op voor den gevierden redenaar van Madoereeschen huize, wanneer niet alleen zijn eilandgenooten maar ook de Javanen hem kunnen verstaan! De verbetering der verkeersmiddelen, *conditio sine qua non* van ons imperium, hebben ook voor hem de mogelijkheid geschapen, materieel overal en snel

aanwezig te kunnen zijn; geestelijk kan hij de menschen slechts bereiken wanneer hij hun taal spreekt, of gemakkelijker: wanneer zij de zijne verstaan. Geen wonder, dat van geen zijde zoo luid en zoo sterk wordt aangedrongen op nog veel verder gaande malaiseering dan nu reeds het geval is. Hierbij langer stil te staan mag onnoodig geoordeeld worden.

II. BEVORDERENDE FACTOREN.

Naast de hoofdfactoren van school, dienst, religie, pers, radio en politiek zijn verscheidene factoren op te noemen, die medewerken tot de verbreiding van het Maleisch ten koste van de landstaal, welke in het bovenstaande min of meer historische gedeelte nog niet ter sprake kwamen, en die beter tezamen behandeld kunnen worden.

1. De prestige-kwestie.

Daar moet in de eerste plaats genoemd worden, dat de meeste menschen het onaangenaam vinden zich gebrekkig uit te drukken in een taal, die goed beheerscht wordt door hun ondergeschikte (om van de Inheemsche hooggeplaatsten maar te zwijgen!). Bij voorkeur vluchten zij dan in de taal, die ook door dien ondergeschikte maar matig, onvoldoende of zelfs slecht beheerscht wordt, omdat het niet zijn moedertaal is, en dat is alweer het Maleisch. Het wil mij voorkomen dat een deel van den tegenzin van Hollandsche zijde, in raden en colleges Maleisch te spreken, toegeschreven moet worden aan denzelfden drang tot zelfhandhaving, waardoor men slechts hoogst ongaarne afstand doet van zijn zeer voordeelige stelling der Nederlandsche taal, waar men stevigen grond onder de voeten heeft, en afdaalt op den glibberigen bodem, waarop men met geschoeide voeten niet passeeren kan, terwijl de hier geborene en Inheemsche er met bloote voeten houvast heeft en op eigen, althans verwant terrein is.

2. Verwantschap der Indonesische talen.

Met Maleisch op vertrouwd terrein — daar moet ook even bij stilgestaan worden. Wanneer een totok Maleisch geleerd heeft, en dan in de Mëngkabau zich daarmee moet redden, voelt hij zich aanvankelijk ongelukkig, daar menig geheel ander woord en menige geheel andere uitdrukking gebruikt worden; hij zal maar al te vaak in de meening verkeeren, dat hij weer een nieuwe taal moet leeren. Dit is niet geheel juist; wordt men opmerkzaam gemaakt op een aantal vaste klankverschijnselen, dan traceert men al spoedig vele woorden tot Maleische woorden terug. En had men

altijd de beschikking over goede woordenboeken, die niet alleen de meest gebruikelijke vertaling, maar ook de grondbeteekenis van een woord opgeven, dan zou men beter begrip hebben van de nuances in de verschillende talen, en veel meer woorden herkennen. De Indonesische talen vertoonen onderling veel verwantschap, die veel duidelijker in het oog springt voor wie een dier talen als moeder-taal spreekt dan voor wie van huis uit een taal spreekt, welke tot een geheel anderen stam behoort. Vele Inheemschen van Nederlandsch-Indië leeren met groot gemak en behoorlijk resultaat Maleisch, zonder hierin ooit stelselmatig onderwezen te zijn.

3. Taalverzorging.

Niet alleen de duidelijke verwantschap der Indonesische talen werkt het gemakkelijk aanleeren van Maleisch voor de Inheemsche bevolking zeer in de hand; er zijn nog twee factoren. In de eerste plaats leeren de meeste Inheemsche kinderen van hun eerste levensjaren af goed op hun taal te letten en hun woorden te kiezen. Dit is het geval met de bewoners van heel Java, Madoera en Bali, de meerderheid dus. Er is maar één Soendaasch, Madoereesch, Balisch en Javaansch, maar juist bij de meest gebruikelijke begrippen moet men zijn woorden en uitdrukkingen zorgvuldig kiezen, wil men niet zondigen jegens de goede manieren. In het bijzonder het Javaansch is om dit merkwaardig verschijnsel beroemd en berucht; beroemd omdat het zich nergens ter wereld in zoo sterke mate schijnt te doen gelden als in deze cultuurtaal; berucht omdat de Javaansche taal zoo moeilijk is te leeren, óók voor Javanen zelf. Het werkt zóózeer door, dat zoowel van Javaansche als van Nederlandsche zijde maatregelen beraamd zijn om de hierdoor ontstane groote moeilijkheden op te lossen, laatstelijk nog door Prof. Dr. C. C. Berg van de R. H. S. te Batavia in het Triwindoeboek, aangeboden aan Z. H. P. A. A. Mangkoe Nagoro VII, 1939. (Verg. Kol. T. Sept. '39 p. 513/5 J. J. Engelberts).

4. Tweektaligheid.

Hoewel het onjuist moet geacht worden, te spreken van Hoog-Maleisch en Laag-Maleisch als twee talen, en er ook maar één minder of beter beheerscht Javaansch bestaat, toch moet hier als tweede factor gesproken worden over tweektaligheid. Wij Hollanders komen uit een relatief homogeen taalgebied, dat nu reeds een driehonderd jaar lang een staatkundige eenheid vormt, en dat de laatste honderd jaar geen vierkanten meter vreemden grond toegevoegd

zag worden aan zijn Europeesch grondgebied. Voor ons spreekt de eentaligheid van het moederland vanzelf, en dat we op school en thuis dezelfde taal leeren. Deze omstandigheid deelen we wel met honderden millioenen anderen, maar we mogen toch niet uit het oog verliezen dat daarnaast honderden millioenen andere menschen van jongs af aan twee of zelfs meer talen leeren, en wel met groot gemak. Velen spreken thuis een dialect, dat aanzienlijk afwijkt van de op school geleerde taal; helaas maar al te velen krijgen op school onderwijs in een andere taal dan zij thuis nog spreken: hun huisgezin, familie, dorp of staat kan tweetalig zijn. In het Voor-Indisch tooneel spreken de verschillende personen verschillende talen, zonder dat dit onoverkomelijke of zelfs voelbare moeilijkheden met zich meebrengt. Dit alles is moeilijk te becijferen, maar het behoeft ook niet in cijfers uitgedrukt te worden, daar het voor ons hier voldoende is te constateeren, dat op aarde veel talrijker dan de werkelijk taalgevoeligen diegenen zijn, die twee of meer talen beheerschen met voldoende gemak en zonder te groote inspanning; ook in den Indischen Archipel is dit menigmaal het geval.

5. Tempo-versnelling.

De laatste tientallen jaren kwamen bij deze principieele, constante factoren nog eenige incidenteele, nieuwe zich voegen. Het verbeterd verkeer kwam al ter sprake en moet hier opnieuw bezien worden, in nauw verband met de versnelling van het tempo. Vroeger maakte men tournées te voet en te paard; nu zit men meer gebonden aan de schrijftafel en rent per auto het land door. In tempo doeloe werd overnacht in pasanggrahan of bij dorpshoofd, met slechte verlichting; men kwam er vanzelf toe vele, vele uren door te brengen in gesprek met de Inheemsche bevolking. Nu is dat goeddeels voorbij, terwijl men bovendien in steeds meerdere mate in aanraking komt met menschen die, zooal geen Hollandsch, dan toch Maleisch spreken. Sprak de ambtenaar vroeger ook in zijn huis menigmaal landstaal met zijn Inheemsche vrouw of huishoudster, die tijden behooren ook al meer en meer tot het verleden, sinds de blanke vrouw niet alleen meer is weggelegd voor den administrateur en den controleur of luitenant-na-zijn-eerste-verlof, maar nu al binnen het bereik van den beroepssoldaat is gekomen. Hoeveel hier ook voor te zeggen is — aan de beoefening der landstalen is dit niet ten goede gekomen.

De opvoering van het tempo en de efficiency zitten den menschen

van deze eeuw in het bloed, en menigeen heeft vreemde talen geleerd volgens zorgvuldig uitgebalanceerde methoden of zelfs wel met gebruikmaking van moderne hulpmiddelen als een lingua-phoon, zoodat hij met een minimum aan moeite en tijdverlies een maximum nuttig effect bereikt in de vreemde taal. Hier in Indië evenwel gaat alles bij het leeren van talen nog even stumperig als vorige eeuw en de eeuw daarvoor. Om te beginnen sukkelen we bij de meeste talen nog met een eerste en eenige grammaticale schets van een bestuursambtenaar, missionaris of zendeling, hoogst prijzenswaardig werk, maar noodwendig gebrekkig. Woordenboeken ontbreken nog maar al te vaak, of geven meer teleurstelling dan vreugde, hetzij door hun lacunes, hetzij door hun inrichting. Een keuze van geschikte, boeiende en toereikend geannoteerde teksten ontbreekt meestal nog. Om van een weldoordachte leermethode maar niet te spreken, want die hebben we nog voor geen enkele archipeltaal! Zoodat men voor en na weer aangewezen is op den Inheemschen goeroe, met al zijn kwaliteiten en tekortkomingen. Zonder in het minste te kort te doen aan de nuttige uitgaven van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië te 's-Gravenhage en het Kon. Bat. Gen. en de wetenschappelijke uitgaven die zij het licht hebben doen zien, meen ik toch te moeten betwijfelen, of we voor de practijk van het leeren der Archipel-talen veel vorderingen gemaakt hebben. Er zijn minder tijd, minder aandacht en onmiddellijk gevoelde noodzaak om archipel-talen te leeren, en ze worden minder gesproken. Die mindere belangstelling zou ik ook uitgedrukt willen zien in het geringe aantal leden van het Kon. Bat. Genootschap: 200, niettegenstaande de contributie-verlaging!

Relatief en absoluut is het slecht gesteld met het practisch hanteeren der landstalen, niettegenstaande het loffelijk streven van missie en zending ten dezen.

III. IMPASSE.

Inleiding.

In het voorafgaande werd puntsgewijs de verbreiding van het Maleisch geschetst, en nog is er niets beweerd dat een rechtvaardiging inhoudt van het woord *impasse*, dat daar gebruikt wordt, waar de bruikbaarheid ter sprake komt. In het onderstaande hoop ik deze keuze te kunnen rechtvaardigen. De uitbouw van ons Oost-Indisch imperium ligt alweer verscheidene jaren achter ons, en

het wordt tijd om tot bezinning te komen. De malaise van 1929 dwong ook om zich rekenschap te geven van veel, dat daarvóór als vanzelfsprekend beschouwd werd. De verfijning der bestaande wetenschap en de groei van jonge vakken als ethnologie, adatrecht en sociologie gaven nieuwe inzichten. Meende men vroeger te kunnen volstaan met bestuursambtenaren, die na het verlaten der schoolbanken een één- of twee-jarige opleiding kregen, tegenwoordig moeten zij compleet academisch gevormd worden. Het inzicht heeft baangebroken dat dit geen luxe is, maar hoognoodig, om gevrijwaard te zijn tegen fouten die in het verleden wel gemaakt zijn, fouten die nu vermeden kunnen worden en, voor zoover gemaakt en reparabel, geredresseerd moeten worden. Actief ingrijpen zal menigen wantoestand opgeruimd hebben, maar menigmaal is naast opbouwenden arbeid veel en ook noodeloos afgebroken, onbewust, maar afdoende verstoord. Ook zijn krachten ontketend, waarop volkomen van toepassing is de vertwijfelende uitroep van Goethe's Zauberlehrling: Die ich rief, die Geister, Werd' ich nun nicht los.

Bij de verbreiding van het Maleisch is zoowel veel teloorgegaan als een sterke kracht ontketend, en het is tijd om te luisteren naar de twee uitroepen, die opklinken als Leitmotiv uit Bousquet's *Politique Musulmane et Coloniale des Pays-Bas*: „Menschen, weet wat ge deedt en doet, weet wat ge wilt!”

Eenige voorbeelden mogen dit verduidelijken ter illustratie van

1. De gevolgen van ons beleid.

a) *De opvatting: Maleisch = Bahasa Bělanda*. Een mij bekend Indo-Europeesch meisje, met Indo-Europeeschen vader en Javaansche moeder, werd op zeer jeugdigen leeftijd wees, en opgevoed door de Javaansche familie van moeders zijde. Deze sprak, zoo goed en kwaad als het ging, Maleisch met haar, daar dit haar als Europeesche „competeerde”. Zeer verbreid is — meen ik — de opvatting, dat de Maleische bemiddelingstaal de Bahasa Bělanda is¹⁾, en ik maak me sterk dat in deze gewesten er onder de eenvoudige menschen veel meer lieden gevonden worden, die de Maleische bemiddelingstaal aanzien voor de bahasa Bělanda dan voor bahasa Indonesia; Bělanda's kennen zij, Indonesia valt buiten hun belangstelling en gezichtskring. Men vergete niet, dat onze koloniale politiek nu eenmaal allen, die in deze landen niet behooren tot de

¹⁾ Hierop wijst ook Esser in zijn opstel *Maleisch en Nederlandsch*, p. 10/11 van den overdruk, wiens opstel trouwens verscheidene sectoren gemeen heeft met het mijne.

Inheemsche bevolkingsgroepen of tot de Vreemde Oosterlingen, als Bělanda beschouwt. Slechts een gering percentage van hen is totok, maar wanneer men ziet met welk gemak de meeste creoolsche kinderen reeds zich bedienen van de Maleische bemiddelingstaal, dan weet men genoeg hoe het staat met het gebruik van het Maleisch bij zeer vele Indo-Europeanen, Bělanda's. Het is ons politiek beleid ten aanzien van de Indo-Europeesche bevolkingsgroep mede geweest, welke de meening heeft doen postvatten dat Maleisch = bahasa Bělanda. Het kan niet anders, of bij millioenen heeft zich de gedachte vastgezet, dat de Maleische bemiddelingstaal aan de Bělanda's, dus aan het Gouvernement, welgevallig is. Afgezien dan nog van de ongetwijfeld juiste overweging, dat het voor ieder, die deze kunst meester is, van niet te onderschatten gewin is, bij alle aanrakingen met het Gouvernement en zijn dienaren.

b). *De Landstaal verwaarloosd.* Het is nog steeds niet van voldoende algemeene bekendheid, dat het overgroote meerendeel van de Inheemsche bevolking dezer landen een uitgebreide en veelzijdige literatuur bezit, die eeuwen verder terugreikt dan onze eigene. Evenmin wordt voldoende beseft, dat het geenszins noodzakelijk is lezen en schrijven te kunnen om deel te hebben aan deze cultuuruitingen, hoewel toch bekend is dat de Groot-Mogol Keizer Akbar in Voor-Indië, die een zeer ontwikkeld man was en godsdienst en literatuur sterk bevorderd heeft onder persoonlijke leiding, het lezen en schrijven aan zijn djoeroetoelissen overliet. Eenvoudige Javanen, die geen Latijnsch en zelfs geen Javaansch schrift machtig zijn, kunnen beter op de hoogte zijn van wajang dan abiturienten van onze middelbare scholen een jaar na hun eindexamen van onze literatuur en cultuur.

Eenige jaren geleden schreef de toenmalige Hoofdambtenaar voor de Volkslectuur e.a.a. Dr. G. W. J. Drewes in de Gids (1932) een opstel over oud en nieuw in de Hedendaagsche Indonesische Literatuur. Hierin schetst hij ook een litterair avondje op Madoera, zooals er zoovele gehouden worden, waar ook analphabeten mee genieten. Nog onlangs gaf in een bijlage van de Mededeelingen van de Kirtya Leifrinck - van der Tuuk (V, 1937) I Wajan Bhadra een alleraardigst artikel over het „Mabasan" of de Beoefening van het Oud-Balisch op Bali. Onlangs op namiddagwandeling hoorde ik mijn vriend en leermeester, een groentekweker van mijn dorp, na gedane dagtaak vóór zijn huis neuriën uit het Oud-Javaansch Rāmāyāna, lang niet gemakkelijk gedicht van duizend jaren oud.

Hij is niet de eenige; het is een der meest geliefde en best bekende dichtwerken van een uitgebreide en levende literatuur. Dit is Bali, maar ook op Java en Madoera heeft men zijn vreugde aan literatuur, liever: woordkunst. Ouderwets opgevoeden, nog niet op onze scholen opgeleiden blijven trouw aan de ouderwetsche literatuur, die bovenal groot behagen schept in woordgebruik en zich niet zoozeer toelegt op essentieel nieuwe situaties, laat staan op psychologische verdieping.

Al wie evenwel in aanraking komt met ons onderwijs, ziet zijn horizon in zekeren zin verruimd, zijn belangstelling voor het nieuwe geprikkeld, terwijl gestreefd wordt naar verklaring en causaliteit. De aandacht gaat een andere richting op, en die heeft den wind mee, want zeer velen die onze, op Westersche leest geschoeide scholen bezocht hebben, verliezen de belangstelling voor eigen taal in haar nuances en woordenrijkdom. Legio is het aantal klachten van Javaansche ouders over hun kinderen, die het Javaansch niet meer goed kunnen schrijven en spreken, zelfs niet meer geheel goed kunnen verstaan, d.w.z. beoordeelen of de juiste woordkeus is gebezigd. Vrijwel de geheele Javaansche literatuur, die in poëzie geschreven is en zich bedient van zeer veel woorden die niet behooren tot het dagelijksche spraakgebruik, wordt gaandeweg een gesloten boek voor hen die, zooals ze het zelf altijd netjes zeggen, Westersch onderwijs „genoten” hebben, maar die ik eerder aanzie voor de „slachtoffers” van ons onderwijsbeleid (waaraan ik dadelijk moet toevoegen, dat wij slechts uit onwetendheid gezondigd hebben, uit gebrek aan bezinning). Het is mij in mijn leeraarsjaren herhaaldelijk gebleken, dat Javaansche leerlingen van 16—20 de voorkeur gaven aan Maleische boeken boven Javaansche, aangezien de laatste „saai” en moeilijk waren, de eerste levendiger en minder lastig! Zelfs dat bv. van het Javaansche gedicht *Prânâtjitra* de Maleische proza-bewerking werd gevraagd, omdat de — toch vrij moderne en betrekkelijk zeer weinig gekunstelde — Javaansche poëzie te moeilijk geacht werd!

Ik ken een zeer belangstellenden Mëangkabauschen jongeman, die op de middelbare school zoo groote belangstelling voor literatuur aan den dag legde, zulke opmerkelijke opstellen schreef over Nederlandsche en Fransche literatuur, dat hij een studiebeurs verworven heeft. Dat zijn eigen taal een literatuur bezit, daarvan had hij nooit gehoord, en dat Maleisch iets anders kan zijn dan voor de krant en de oude mensen, was hem verborgen gebleven. Zijn leeraren

hadden het hem nooit verteld, ook niet kunnen vertellen. Hij is inmiddels niet de eenige; nagenoeg alle Inheemsche jongelui, die de H.B.S. en de nota bene speciaal voor hen gemaakte A. M. S.-en bezoeken, staan onwetend en afwijzend tegenover de landstaal, een volkomen begrijpelijke houding hunnerzijds, een m.i. zeer verkeerd beleid onzerzijds; dit vergt echter een pleidooi op zichzelf.

Wie bedenkt, dat het Javaansch de taal is van bijna de helft der Inheemsche bevolking en het Maleisch de moedertaal is van minder menschen dan bv. het Soendaasch met zijn $\pm 10.000.000$ sprekers, zal verwonderd zijn over de relatief hooge cijfers aangaande den omzet en uitleening van Maleische boeken. De jaarverslagen, welke vroeger apart gedrukt werden en gemakkelijk op aanvraag verkrijgbaar waren, maar nu sinds jaren reeds — naar ik meen — slechts in korteren vorm (?) deel uitmaken van het Koloniaal Verslag, geven niet alleen voor den *verkoop* van Maleische boeken een betrekkelijk buiten alle verhouding staand totaal — wat toegeschreven zou kunnen worden aan de koopkracht van de handelaars, die zich met gemak bedienen van het Maleisch —, maar vertoonen ook voor het *uitleenen* een soortgelijk beeld: men verkiest blijkbaar Maleisch te lezen. En dit niet uit politieke of godsdienstige overwegingen; het Maleisch heeft nu eenmaal het getij mee.

c) *Vlucht in het Maleisch.* Er is nog iets, waarop — voor zoover mij bekend — althans in geschrifte nooit uitdrukkelijk de aandacht is gevestigd, hoewel het een beweging van grooten omvang is, ik bedoel de „vlucht in het Maleisch”. Wij Hollandsche bestuurders, afkomstig uit een zoogenaamd democratisch land (waar ook wel niet weinig plutocratie te bekennen is en standsgevoel, dat aan sommige andere democratieën vreemd is), zijn in de overzeesche gewesten, naast patriarchaal en feodaliteit-conserveerend, menigmaal Amerikaansch-democratisch opgetreden. Juist bij de onderwijs-verstrekking hebben wij — de Mosvia's daargelaten — ieder die eenigen aanleg had, gelijke kansen gegeven. Wel is ons schoolgeld hoog, en vormt dit een ernstig beletsel om alle leergierigen, die onze scholen bezoeken willen, daar ook op te nemen, zoodat wij niet positief consequent geweest zijn (hetgeen pas verwezenlijkt zou zijn wanneer wij veel royaler geweest waren met vrijstelling van schoolgeld voor werkelijk intelligente leerlingen en zelfs toelagen). Maar in het negatieve waren wij wel consequent, want bij de meeste aanstellingen in overheidsbetrekkingen letten wij *niet* op afkomst en

stand van den betrokkene, slechts op cijfers en conduite. Deze op zichzelf volkomen respectabele methode mag in zooverre negatief heeten, dat zij negeert de gewoonten die hieromtrent in zwang waren bij vrijwel alle Inheemsche bevolkingen. Dit nu had en heeft ten gevolge, dat duizenden door hun opleiding een plaats bekleeden, waarvan het ondenkbaar is, dat zij die vroeger ooit gekregen hadden. De feodale maatschappij van Java, die van Bali met zijn kastenstelsel, waren daarop niet berekend; de taal, die nooit het wederzijdsche *you* kent, maar tientallen onderscheidingen om de wederzijdsche verhouding precies uit te drukken, schoot ten eenenmale tekort om hier haar dienende functie te vervullen. Voor het Inlandsch bewustzijn was het even onmogelijk om zich per fiets in *adat-kleedij* voort te bewegen als zich in de nieuwe Westersche verhoudingen van de ingewikkelde *adat-taal* te bedienen. Men vergete niet, dat het bv. op Bali een lid der kasten op poene van kastenverlies verboden is, zich door een niet-kaste-lid aan te laten spreken in andere dan hooge taal. Vandaar de vlucht naar het zoo betrekkelijk gemakkelijke Maleisch in het gesproken en geschreven woord, bv. in dienstcorrespondentie ook van Javanen en Baliërs onderling. En wie meent toegesproken te worden in zijn moedertaal met een woordkeus, die hem niet aanstaat, vlucht prompt in het Maleisch bij zijn antwoord. Dit verschijnsel heeft een groote vlucht genomen. Of dit nu altijd noodig en juist is, is een kwestie die ons hier nog niet behoeft bezig te houden.

d) *Slecht Maleisch*. De impasse, waarin het koloniaal beleid ten aanzien van het Maleisch geraakt is, bestaat niet alleen uit het misverstand omtrent bahasa Bělanda, de verwaarloozing van de landstaal en de vlucht in het Maleisch, maar ook in de kwaliteit van het gebruikte Maleisch. Hoe kan het ook anders! Immers, wie waren de brengers en dragers van het Maleisch? Indien het Nederlanders waren, radbraakten ze het meestal; indien het Indo-Europeanen waren, mishandelden ze het tenminste; indien het Inheemschen waren, vervormden ze het althans — maar goed Maleisch werd zelden verbreid. Dit zou alleen verbreid hebben kunnen worden door Maleiers, en die . . . . waren er te weinig! Dat wil zeggen, er zijn natuurlijk Maleiers genoeg om er ieder Maleisch-sprekende lijfelijk door te vervangen — maar niet geestelijk. De sprekers van de Riouw-Maleische taal zijn numeriek nooit sterk geweest (gelijk zoo aardig en leerzaam blijkt uit Sadjarah Malajoe en Hikajat Hang Toeah); cultureel

en politiek zijn ze reeds lang in het vergeetboek geraakt. Aan Westersche beïnvloeding noch onderwijs hebben zij veel deel gehad, als ambtenaar noch militair nemen zij een plaats in van eenige beteekenis. Het feit ligt zóó voor de hand en moet van zóó algemeene bekendheid geacht worden, dat ik slechts hieraan kan toeschrijven, dat het nooit wordt genoemd bij de behandeling van dit onderwerp. Van hoe groote beteekenis het geacht moet worden, ligt voor het grijpen en behoeft geen nader betoog.

e) *Maleisch door niet-Maleiers*. Next best om Maleisch te onderwijzen, te schrijven en te spreken zijn ongetwijfeld de Měňangkabauers, wier taal zeer dicht bij het Maleisch staat, ook wel als dialect beschouwd wordt en dan Měňangkabau-Maleisch wordt genoemd. De Nederlandsche spelmethode van het Maleisch met ce, i, dj en tj, waar men in de Straits volgens de Engelsche methode u, e, en c gebruikt, wordt door Straits-Maleiers zoo onaangenaam geacht, dat zij — wanneer ze ook het Arabische letterschrift machtig zijn — de voorkeur geven aan Měňangkabausche lectuur in Arabische letter boven Maleische lectuur in Latijnsche letter volgens Nederlandsche spelling! Toch wijken uitspraak en ook woordkeus nogal af. De Měňangkabauer, die een Maleischen roman schrijft voor Volkslectuur, weet, dat men daar op de taal let en zal Měňangkabauïsmen pogen te vermijden. De redacteurs van Volkslectuur, die zijn manuscript doornemen, zijn gewaarschuwd en getraind; toch blijft er menig Měňangkabauïsme staan. We kunnen er zeker van zijn, dat de talrijke Měňangkabausche leerkrachten heel wat Měňangkabausch gebracht hebben in het Maleisch, ook wat als school- en standaard-Maleisch geldt.

Het Maleisch van niet-Sumatranen is aan veel meer bedenking onderhevig. En toch zijn zij het juist, min of meer Westersch-opgeleid en -georiënteerd als ze waren, die de tallooze neologismen moesten helpen vormen, die een taal van jagers en visschers, boeren en handelaars moesten maken tot een instrument, geschikt om daar de gedachten van een heel ander volk en een heel anderen tijd in uit te drukken, ik bedoel van 20ste-eeuwsche Hollanders. Kan het na al het boven opgemerkte nog verwondering wekken, dat de behaalde resultaten niet altijd den toets der critiek kunnen doorstaan? Te veel echter is daarbij uit het oog verloren het oude adagium: ut desint vires, tamen est laudanda voluntas!

2. Citaten van vorige auteurs.

Over het Maleisch, zooals het geworden is, werd herhaaldelijk een

oordeel geveld door zeer bevoegden, die ik hier aan het woord moge laten:

In den zevenden jaargang dezer Koloniale Studiën van 1923, pag. 424 — 38, schreef de welbekende Bataviaasche Chineesche journalist Kwee Kek Beng over *Het zoogenaamde Bataviaasch Maleisch*. Hij begint met te wijzen op de rijke variëteiten van het Maleisch, waardoor men Padangsch-Maleisch onderscheidt van Bataviaasch-Maleisch, ander Maleisch opmerkt bij de Inheemsche bevolkingsgroep dan bij de Chineesche, en refereert Prof. Dr. J. Schrijnen en den volbloed Amsterdammer Ter Gouw, die niet minder dan negentien Amsterdamsche tongvallen kende. Vervolgens licht hij toe, welke talen bijgedragen hebben tot den woordenschat van het Maleisch, om te eindigen met iets mede te deelen over romans in de Bataviaasch-Maleische taal. Ik citeer een opmerking: „Ook met het „Maleisch (zelfs het Bataviaasch-Maleisch, het hoogst onzuivere „Maleisch) valt op strikt litterair gebied wel het een en ander te „bereiken. Het ligt hier — zooals trouwens overal — niet zoozeer „aan de taal als aan den kunstenaar, die de taal hanteert”.

Het Koloniaal Tijdschrift van 1924, 13de jg., p. 251—273, bevat een studie van C. Spat, hoogleeraar aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda, getiteld *Aanpassingsvermogen van de Maleische Taal*. Uit de principieele inleiding op pg. 251 worde aangehaald: „In het algemeen zelfs gaat taalontwikkeling in de richting van „vereenvoudiging; de meest ontwikkelde talen zijn volstrekt niet de „meest ingewikkelde”.

Op pg. 253 lezen we: „. . . op den langen duur kan het contact „met andere volken van hoogere cultuur leiden tot een soort vol- „komen *turn of mind*, en deze geestelijke veranderingen, eerst bij „enkelen, later bij velen, ten slotte bij een volk in zijn geheel „genomen, zullen zich ook gaan afspiegelen in zijn taal.

„Waarschijnlijk zal de eene taal, door meer lenigheid en soepelheid „en elasticiteit, meer geschikt zijn voor een dergelijk proces dan de „andere; doch deze geschiktheid van de taal zal wel weer in nauw „verband staan met de geëigendheid van het volk dat haar spreekt, „om zich aan te passen aan gewijzigde omstandigheden en zich op „te werken tot hooger cultuur”.

Op pg. 254: „De vraag, of de taal van eenig volk geschikt is om „dienstbaar te zijn en bruikbaar te blijven bij vooruitgang in zijn ont- „wikkeling, bij verbetering van zijn positie tusschen de volken der „wereld en in het wereldverkeer, kan op zichzelf genomen niet wor-

„den beantwoord, en behoort dus ook niet te worden gesteld. Haar „geschiktheid hangt samen met die van het volk dat haar spreekt, „om op den weg ter vooruitgang de eigen nationaliteit te bewaren”.

En 254/5: „De mate van aanpassing van de taal van een volk „in een periode van groote veranderingen, in een tijd van duidelijke „stijging naar hooger niveau, moet niet beoordeeld worden naar „hetgeen in die taal omtrent nieuw verworven cultuurbezit kan „worden duidelijk gemaakt aan de groote menigte, maar veeleer „naar hetgeen vakgenooten elkander erin kunnen mededeelen, of „onderwijzers aan de leerlingen, die zij tot hun vak opleiden, enz.

„De vermelding van bovenstaande beschouwingen, welke weinig „of geen nieuws bevatten, moge verontschuldiging vinden in de „omstandigheid, dat het aanpassingsvermogen van een taal niet „is af te meten naar een bepaalden maatstaf; de waardeering zal in „menig opzicht afhankelijk blijven van het standpunt, waarop de „beoordeelaar zich plaatst, van zijn smaak en gevoel, in 't kort „van individueele factoren”.

Spat's slotperoratie luidt: „Want deze conclusie mag, naar wij „meen, uit de geschriften, waarin wij voor de boven aangehaalde „voorbeelden grasduinden, en uit vele andere, welke onvermeld „zijn gebleven, wel worden getrokken, dat de veranderingen, die „in de laatste tijden op allerlei gebied in de Indische maatschappij „hebben plaatsgevonden, ook in de Maleische taal tot uiting zijn „gekomen. Zij is onder de veranderde omstandigheden gebleken „volkomen geschikt te zijn voor de menschen die haar spreken en „verstaan, om de gedachten aan anderen mede te deelen, en geeft „geen aanleiding om te voorzien, dat zij bij voortgaande hervorming „en evolutie of revolutie in de maatschappij op den duur te weinig „aanpassingsvermogen zal bezitten.

„Op den 14den October 1909 promoveerde te Leiden iemand „tot doctor in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen „archipel op een proefschrift en stellingen, van welke laatste de VIIde luidde: „Meer dan tot nu toe geschiedde, dient naast en „boven de studie der talen van den Indischen archipel het onder- „zoek naar hetgeen in die talen gezegd en geschreven wordt (resp. „werd), ter hand te worden genomen”.

Sinds deze stelling (van D. A. Rinkes) zijn 30 jaar verstreken, sinds Spat's artikel 15, en voor een nieuwe generatie van lezers meende ik goed te doen geheele alinea's te citeeren. Hierop mogen meteen eenige andere stellingen bij proefschriften aansluiten:

1924. Dr. G. F. Pijper: Het Maleisch is bestemd, de cultuurtaal te worden van den Indischen Archipel. Door zijn bouw en zijn geschiedenis is het voor die taak bij uitstek geschikt. Reeds nu worde met die toekomstige taak rekening gehouden. — In aansluiting hierbij:

1936. Dr. E. J. van den Berg: Het optimisme van Pijper, dat tot uiting komt in de achttiende stelling bij zijn dissertatie, vindt geen steun in de ontwikkeling van de zg. moderne Maleische schrijftaal.

1935. Dr. C. A. Mees: Terecht komt de heer S. Takdir Alisjahbana in zijn artikel over Chinezen-Maleis (Poedjangga Baroe, Oct. 1934) tot de conclusie, dat dit op de duur met de „bahasa Indonesia”, het „algemeen beschaafd”-Maleis, zal versmelten.

1938. Dr. Tjan Tjoe Siem: Ofschoon men nog niet kan spreken van een standaard-Pasar-Maleisch, verdient deze taal toch, gezien de vele bellettristische geschriften, die erin verschenen zijn, niet de stiefmoederlijke behandeling, die zij tot nu toe steeds heeft moeten ondervinden.

Helaas heeft geen dezer jonge doctors later gelegenheid en lust gehad, zijn stelling nader toe te lichten en uit te werken, hetwelk trouwens bij de promotie ook niet verwacht wordt, en toch van zooveel waarde zou kunnen zijn, niet alleen voor den jongen doctor, maar ook naar de levendigheid der tijdschriften. Ik moet me hier dan ook bepalen tot het overnemen der uitspraken zonder meer, al was het maar als blijkt, dat de aandacht toch niet zoo stiefmoederlijk is als Dr. Tjan Tjoe Siem ons wil doen gelooven.

Drewes schrijft in zijn artikel *Influence etc.* (p. 149) deze verzuchting neer: „the justified complaint of the Malay against the „interference with his language against the annoying arbitrariness „and the gross ignorance and the eternal know-it-all character „of the European who swears by the system of the classical grammar „and who cuts the Malay language to the measurement of this „Procrustean bed. The Malay language is the chief victim „of Western influence”.

Drewes ziet zich hier genoodzaakt te wijzen op de groote vrijmoedigheid van Jan en alleman om mee te praten over het gemakkelijke Maleisch, waarover iedereen denkt te mogen meepraten, omdat hij immers Maleisch spreekt, in aansluiting dus bij Van Ophuysen gelijk we boven zagen. Deze terechtwijzing en waarschuwing heeft helaas nog niets aan actualiteit ingeboet.

Met voorbijgaan van veel interessant materiaal en belangwekkende gezichtspunten ontleen ik aan p. 153: „In the meantime, Malay, „as the language of daily intercourse, makes its demands. It has „become an indispensable by-language which is sure to become „even more important in the future. But much will have to happen „before Malay becomes anything more than a superficial means „of elementary understanding. It does not seem that this by- „language, no matter how well it is studied, will ever be able to „replace the country tongue. Factors are at work here which cannot „be coerced either by levelling or the desire for uniformity”.

Deze uitspraak is wel niet zoo in majeure als die van Spat, maar laat de kans open dat nog worden kan datgene wat z.i. nog niet is. Op pg. 155 volgt: „Here in the Archipelago we can . . . say „that the intellectual, as a result of his Western education has „practically forgotten his own language and therefore prefers not „to occupy himself with new formations in it . . . The difficulties „with which these people have to wrestle who have received the „whole of their education in European schools, who have learned „to write and think in a strange language, in short, who are totally „estranged from their own language prompt a mild criticism. „The educational system is most to blame. But the fact remains „that the patient Malay language becomes a jargon under their „pen, which is just as unintelligible as the High Malay of the trans- „lated Bible is to the Malay. Not only their words, which if necessary „can be provided with a native formative element, but also their „sentence-structure and the whole trend of their thoughts is unnative „and therefore only intelligible to people of the same education „and ideas. Yet this milieu works again in a wider circle . . . „there still remains a wide gap between the language of the educated „and that of the masses. Nothing is more indicative of the gap „which separates these two groups than a survey of the literature „with which a (156) group, lead by intellectuals, such as the com- „munist movement, recently tried to win over the masses. In cases „where the propaganda was limited to the awakening of revo- „lutionary sentiments by stories with a communistic tendency or „by verses which did not aim at *‘didikan’* (education) in communis- „tic ideology but merely at *‘ajakan’* (incitement) the language was „fairly intelligible. But when it came to a theoretical explanation „of the social development periods, of the sins of the industrial, „commercial and loan capital and of the surplus value theory,

„production surplus, over production, world crisis, rational industrial institutions, nationalising etc. the reproductive capacities usually failed, while further several different translations for the same word only made matters more complicated”.

Dr. S. J. Esser, taalambtenaar op Celebes, schrijft in 1935 in het zendingstijdschrift *De Opwekker* op pg. 389—392 over Maleisch en Landstaal, eindigend met: „Over de beteekenis van de Maleische taal voor den geheelen Archipel is iedereen het wel eens, maar te weinig schijnt nog te worden beseft dat het Maleisch, zooals het thans overal in deze landen is en wordt verbreid, geenszins een „taal” in den vollen en eigenlijken zin des woords kan worden genoemd, en dat er nog heel wat zal moeten gebeuren alvorens het, behalve als verkeerstaal, ook in ruimeren zin als cultuurtaal en in engeren zin als godsdienstige taal aan redelijke eischen zal voldoen”.

Een onmiddellijk hierop volgend artikel van denzelfden schrijver in hetzelfde blad (p. 393—399) over Het Maleisch als Cultuurtaal zegt onomwonden: „. . . . . een moderne cultuurtaal, bruikbaar om als voertuig van alle [soorten van moderne gedachten (incl. godsdienstige en wetenschappelijke) te dienen, is het Maleisch nog niet. Daarvoor moet het eerst geschikt gemaakt worden, wat zeker niet eenvoudig is . . . . . In de Inheemsche wereld worden gelukkig den laatsten tijd de stemmen sterker die in die richting iets willen tot stand brengen, en van die zijde zullen wij zeker belangrijke resultaten mogen verwachten”.

Dezelfde schrijver heeft ook in *Koloniale Studiën* 1938 No. 2 in een opstel over Maleisch en Nederlandsch zijn gedachten geuit, die hier niet verder worden aangehaald om niet in herhalingen te vervallen; met zeer veel van het daarin genoemde kan ik mij volkomen vereenigen.

3. Samenvattend slotcommentaar.

Spat, op gevorderden leeftijd uit Holland toekijkend naar wat reeds bereikt was, liet zich goedkeurend en bemoedigend uit; Drewes en Esser, zich in Indië in het werk rekenschap gevend van wat uitgedrukt zou moeten kunnen worden in het Maleisch, beiden scherp-critisch, leggen den nadruk op het vele dat nog mankeert, en het kan hun slechts tot lof strekken. Zij ontkennen de mogelijkheid geenszins, maar onderkennen de moeilijkheid; ze verkenden het moeras waarin we geraakt zijn. Van beiden weet ik, dat ze uren en uren met hun Inheemsche hulpkrachten zich de

grootste moeite getroost hebben te zoeken naar woorden, woordvormingen en uitdrukkingen om nieuwe begrippen in te vertolken. Het gaat hier niet om een hopelooze zaak, zooals wanneer men den Marindanins, die slechts tellen kunnen: één, twee, twee plus een, twee plus twee — veel! ¹⁾ het tientallig stelsel en de theorie van Einstein zou willen bijbrengen! Laten we hierbij toch vooral niet vergeten, dat de tegenwoordige schrijfwijzen van de decimale breuk van het begin der 17de eeuw dateert, naar Jan Romein ons in *Erf-laters van onze Beschaving* (I, 1938) weet te vertellen, nl. Simon Stevin (1548—1620); van hem vertelt hij verder: „... het Neder-landsch zooals hij het leerde kennen, mocht dan geschikt zijn om „tot wetenschap-taal te worden gemaakt, klaar voor het gebruik was „het zeker niet en Stevin moest dan ook uit een taal, die tot nu toe „alleen door burgers, boeren en buitenlui en door enkele dichters „was gehanteerd, de equivalenten scheppen voor de benamingen „van een groot aantal abstracte begrippen, die voordien alleen in het „Latijn en Grieks, of hoogstens in het Frans uitdrukking hadden „gevonden”. En op de volgende bladzijde: „zeker is, dat hij zulke „nu voor den denkenden en schrijvenden Nederlander onmisbare „woorden als *hoofdstuk, geweten, in het oneindige, rechtsgeleerde, „neutraal, beginsel, opschrift, bespiegelend, evenredigheid* e.a. .... òf „zelf gesmeed heeft òf heeft helpen gangbaar maken”.

Voor pessimisme inzake modern Maleisch acht ik nog geen voldoende reden aanwezig, wel voor bescheidenheid en bezinning.

Bescheidenheid omdat we hier waarlijk niet alleen den vooruitgang gebracht hebben waarvan Prof. Spat gewaagde, maar zeer veel cultuur kapot gemaakt hebben en weinig cultuur-opbouwend te werk gegaan zijn. ²⁾ Onze positie danken we niet aan onze individuele voortreffelijkheid en altijd geldende superioriteit over de geheele linie, maar aan onze wapenen en technischen voorsprong, aan onze organisatie. Die techniek wil ik anderzijds heelemaal niet verwerpen in een vlaag van cultuur-pessimisme, zooals men ook vaak kan zien gebeuren. Neen, deze is uitvloeisel van een weten-

¹⁾ Dr. J. van Baal: *De Bevolking van Zuid-Nieuw-Guinea onder Nederlandsch Bestuur*: 36 Jaren in T.B.G. LXXIX, 1939, aflevering 3; ook apart verschenen.

²⁾ Esser in *Kol. Studiën*, p. 12 van den overdruk: „Het onbedoeld effect „van onze negatieve werkzaamheid beweegt zich in de richting van de „limiet eener nivellerings van de levensvormen van deze volkeren op „een veel lager niveau dan zij vroeger ooit gehad hebben”.

schapsbeoefening zóó diepgaand, zóó veelomvattend, zóó zelf-opofferend, dat we er terecht trotsch op mogen zijn; ze heeft haar weerga in de wereld niet gehad en is een cultuurgoed bij uitstek, dat wij te brengen hebben. Als we daarnaast maar even diepen eerbied hebben voor godsdienst en wijsbegeerte, kunst en literatuur die Azië heeft opgeleverd, en aan de laatste twee waarvan ook deze landen een zoo rijk aandeel hebben. Schroom past ons jegens de maatschappelijke organisatie, die we nu pas gaan onderkennen. Broederlijk zullen we hier elkaar de hand moeten reiken, en wie gewend was te heerschen, zal hier moeten dienen,¹⁾ waar het gaat om een Indonesische taal, grootendeels voor en door Indonesiërs.

Naast bescheidenheid is bezinning noodig. Moet een stuk bosch geveld worden, dan is elke boom die omgehakt wordt op den eenen of anderen dag als winst te beschouwen. Maar waar een auto uit de sloot getrokken moet worden, behoort men op de aangewezen plaatsen een voldoende aantal krachten te posteeren; met hier nu een ruk en dan daar een duw komt men er niet en is alle moeite vergeefs. Zoo is het ook bij het modern-Maleisch niet een kwestie waaraan eens wat gedaan moet worden, maar een die m.i. nauwgezette overweging verdient.

IV. HET TECHNISCH MINIMUM.

1. Hoe het was en is.

Wanneer we ons rekenschap geven, welke uiterst belangrijke positie het Maleisch nu al jaren lang inneemt als bemiddelingstaal en cultureele hulptaal van dit eilandenrijk, dan zou men mogen verwachten, dat de materiele hulpmiddelen hiermee gelijken tred hielden in kwaliteit en kwantiteit. Vooral waar de Nederlandsch-Indische Regeering, welke Gouverneur-Generaal er nu ook aan het hoofd staat, steeds onmiddellijk althans eenige taalambtenaren tot haar beschikking heeft, en middellijk (door het Bijbelgenootschap) taalkundig werk subsidieert. Men zou mogen verwachten dat er een goed woordenboek was — maar dat ontbreekt, en zelfs een algemeen gebruikt schoolwoordenboek schiet ten eenenmale in alle opzichten tekort. Men zou mogen verwachten dat er een goede spraakkunst was (of liever twee: één in het Nederlandsch en één in het Maleisch)

¹⁾ Esser in de Opwekker, 1935, p. 393—9: Het Maleisch als Cultuurtaal, p. 397/8.

— maar die ontbreekt, en zelfs de schoolboeken falen volkomen in opzet en uitvoering. Wat er in overvloed, in redelijk goede kwaliteit en tegen betrekkelijk lagen prijs is, dat is lectuur; daar zorgde Volkslectuur voor. Er is ouderwetsche lectuur in proza en poëzie, er zijn moderne romans en gedichten, er is over allerlei onderwerpen door Volkslectuur geschreven. Dat niet alle gelanceerde woorden geaccepteerd zijn, spreekt vanzelf; dat ook niet alles altijd het best denkbare is, evenzeer, want waar gewerkt wordt, worden fouten gemaakt — en gewerkt wordt er. Het kan niet genoeg toegejuicht worden, dat de Hoogleraar in het Maleisch, de Hoofdambtenaar, de taalambtenaar en verscheidene Inheemsche redactieleden een wekelijksche bijeenkomst houden ter bespreking van moeilijkheden en vraagpunten.

2. Wat nog noodig is.

Een belangrijk en zeer prijzenswaard initiatief in dezelfde richting is genomen door het congres Bahasa Indonesia van 1938. Dit heeft destijds de volle aandacht getrokken, en terecht; jammer alleen dat de acta nog niet zijn verschenen. Journalisten waren natuurlijk rijkelijk vertegenwoordigd. In de herinnering van velen leeft het congres voort als een politieke rel, jammer genoeg, daar het was opgezet door de a-politieke en onverdacht-cultureele groep van Poedjangga Baroe. Hun streven was erop gericht, samenwerking te krijgen tusschen alle belangstellenden in moderne Maleische taal, zoowel van Gouvernementeele als van Inheemsche zijde, en dan van de verschillende bevolkingsgroepen. Het congres sprak zich in dezen zin uit over de volgende punten:

1. Voorzichtige overname van vreemde woorden door een comité.
2. De behoefte wordt gevoeld aan een ordening van de taalvernieuwing.
3. Er moet een nieuwe grammatica vastgesteld worden.
4. De bestaande spelling zal voorloepig gehandhaafd worden; bij de Regeering zal er op aangedrongen worden de (door Haar zelf vastgestelde) spelling te volgen.
5. De journalisten moeten zich met de borst toeleggen op goede krantentaal, en hun vereeniging zal zich in verbinding stellen met een commissie.
6. Op de middelbare scholen ook internationale spelling.
7. Bevordering van bahasa Indonesia a) in vertegenwoordigende lichamen, b) als wettige tweede taal.

8. De oprichting van een Instituut Bahasa Indonesia wordt overwogen.
9. Een letterkundige faculteit is urgent.
10. De acta zullen worden uitgegeven.
11. Een volgend congres zal gehouden worden.

Het is jammer dat hier nog weinig van terechtgekomen is, daar de meeste hier genoemde zaken urgent geacht mogen worden. Mijn wenschenlijst zou het volgende omvatten :

1. Uitbreiding van het ambtelijk Volkslectuurcomité met een numerieke meerderheid van vertegenwoordigers der verschillende bevolkings- en belangengroepen tot een Instituut voor Modern-Maleisch, dat ook directieven geeft voor de opleiding van leerkrachten in modern-Maleisch dan wel zelf de opleiding in handen neemt.

Die numerieke meerderheid acht ik noodig, daar het niet alleen gaat om het construeeren van een cultuurtaal, wat één man zou kunnen, maar om medewerking van alle bevolkingsgroepen.

2. Door of onder patronaat hiervan samenstelling van :
  - a. een grammatica van het modern-Maleisch, zoowel in het Nederlandsch als in het Maleisch.
  - b. een zeer veel omvattend verklarend woordenboek modern-Maleisch — ouderwetsch-Maleisch (de Maleische „Koenen”) en één modern-Maleisch—Nederlandsch, waarin worden opgenomen en omschreven, resp. vertaald, al die woorden, die als modern-Maleisch zijn voorgezet (tè zonderlinge keuze daargelaten).
  - c. een woordenboek Nederlandsch—modern-Maleisch.
  - d. op den duur : een woordenboek Javaansch—modern-Maleisch; misschien ook modern-Maleisch—Javaansch.
  - e. op den langen duur : een woordenboek Soendaasch—modern-Maleisch; misschien ook modern-Maleisch—Soendaansch.

Terwijl de woordenboeken met modern-Maleische woorden als eerste categorie descriptief zullen zijn, moeten de woordenboeken naar het modern-Maleisch toe normatief zijn; de eerste groep zal aanzienlijk veel minder arbeid en overleg eischen dan de tweede.

Toch zijn ze alle noodig te achten ter beteugeling van het taalbederf en het cultuurverlies, dat allerwegen geconstateerd en betreurd wordt. Dit mag geacht worden te behooren tot de gewone taak der regeering, die ook een Javaansch woordenboek laat vervaardigen, een Balisch, enz. Het wordt door de situatie geboden, door de gewone practische overwegingen, die ook gelden als een weg is stukgereden, een locomotief verouderd, enz., behoort slechts tot het dagelijksch beleid, dat ten dezen de laatste jaren van verslachte aandacht heeft doen blijven.

V. HET POLITIEK OPTIMUM.

Aan het eind gekomen van zijn opstel over Maleisch en Nederlandsch geeft Esser als eerste conclusie: „Hoewel het Maleisch als „algemeene taal van den Archipel voorloopig niet gemist kan worden, „zal toch steeds te bedenken zijn dat het geen cultuurtaal in den „vollen zin des woords is en dat wellicht ook nooit zal kunnen „worden. Het zal als cultureele taal gebruikt kunnen en moeten „worden, doch alleen voorloopig en tot op zekere hoogte. Naar „analogie van boven geciteerde formuleeringen zou men van een „cultureele hulptaal” kunnen spreken. Als zoodanig moet aan het „Maleisch zeker al die verzorging gegeven worden waaraan het „behoefte heeft. Maar in den vollen en eigenlijken en hooger „zin des woords kan toch alleen het Nederlandsch als cultuurtaal „van den Archipel optreden”.

Deze gevolgtrekking, die niet de mijne is, hoever ik het anders ook met Esser eens ben, volgt m.i. ook niet uit zijn eigen betoog, waar hij nog op de voorafgaande bladzijde zegt: „Tegenover al het „negatieve dat ten aanzien van de zaak, die ons bezighoudt, als gevolg „van het optreden der Nederlanders in Indië geconstateerd moet „worden, staat, voor zoover ik kan zien, slechts één positieve factor: „Het Maleisch der Inheemsche Christengemeenten, de Maleische „kerktaal. Wat er ook van en op dit Maleisch te zeggen moge zijn, „één ding is niet te ontkennen, nl. dat het, voor volkeren die er „zich voor hun godsdienstig leven van bedienen, een levende, „cultuurdragende en cultuurvormende factor geweest is en is, een „factor, die als bijdrage van het Westen aan de culturen van Indië „gewaardeerd mag worden”.

Ik zie geen kans deze beide uitingen, vlak na elkaar, te harmonieeren, ben bereid zijn laatstgenoemde positieve uitspraak aan te nemen, en moet wijzen op de formuleering van de eerste. Hij wil

kennelijk Nederlandsch, en moet toch eigenlijk toegeven dat het Maleisch zich redelijk bruikbaar heeft betoond. Trouwens, zijn heele opstel is met variaties gecomponeerd op dit motief: erkenning van landstaal of streektaal, Nederlandsch als cultuurtaal, Maleisch niet meer en niet langer dan hoog noodig is. En dit ben ik niet eens met hem.

Ook hij weet, dat men met de landstaal slechts een eindweegs kan komen; alras wordt het economisch onmogelijk voor deze overwegend landelijke bevolking boeken te drukken, zelfs kranten uit te geven. Dat zou dus moeten gebeuren in het Nederlandsch. M.i. realiseert Esser zich niet voldoende, hoe moeilijk deze taal blijkt te zijn voor de Inheemschen. Spreken is nog geen schrijven, en dit laatste levert ook bij de meeste ontwikkelden — ik bedoel dan academici — vaak onoverkomelijke hinderpalen op. Het is bekend, dat menige bijdrage van Inheemsche zijde in staatkundige of wetenschappelijke tijdschriften eerst onderworpen wordt aan grondig bijwerken. Overigens in het geheel geen schande; wij taalambtenaren schrijven noch spreken feilloos de talen die wij bestudeeren, het is er verre van. Het komt, behalve door de gebrekkige leermiddelen, door den grooten afstand die beide soorten talen scheidt. Ongetwijfeld kan er veel verbeterd worden in de methode om aan Inheemschen van dit eilandenrijk het Nederlandsch te leeren. Iets minder weinigen zullen er dan wellicht in slagen. De sprong blijft groot, voor de meesten te groot.

Bahasa Indonesia of modern-Maleisch daarentegen is niet alleen bruikbaar voor de verdienstelijke vertaling van het Nieuwe Testament ¹⁾, maar er zijn op verscheidene gebieden van het geestesleven essays verschenen, die Esser m.i. toch te zeer verwaarloost in zijn beschouwingen, en die er nog lang niet zooveel waren, toen Drewes schreef. Dat ze menigmaal verbetering behoeven, zal ieder hem toegeven, als hij maar duidelijk zeggen blijft, dat hij den bewoner dezer landen in staat acht vreemde geestescultuur te verwerken en dan onder woorden te brengen. Zouden alleen de heilswaarheden kunnen worden ervaren en uitgedrukt, maar niet de begrippen van het recht, die van de wiskunde, de taalkunde, en wat niet meer? Dit lijkt me niet vol te houden.

Niet alleen is de sprong van landstaal naar Nederlandsch groot, en voor de meesten té groot, maar . . . hij is nóódeloos groot.

¹⁾ Het Nederlandsch Bijbelgenootschap, Amsterdam, 1938.

Waar Esser verwijst naar Engelsch, Fransch en Spaansch als cultuurtaal op Australisch Nieuw-Guinea, Madagascar en de Philippijnen, daar ziet hij twee factoren over het hoofd, en wel 1° dat in die landen nog geen cultureele hulptaal van gebleken geschiktheid was, en 2° dat de bevolkingssterkte daar nog van dien aard was, dat er althans binnen afzienbare tijden toch geen economische mogelijkheid bestond om boeken of kranten te drukken in landstaal of cultureele hulptaal. Om kennis te maken met wat buiten den dagelijkschen horizon lag, moest men die geheel vreemde talen leeren. Hier is dat heel anders, waar reeds nu de expres vrij moeilijk gehouden Poedjanga Baroe, het cultureele blad, sinds jaren zijn aantal abonné's op 500 houdt, waar de Pandji Poestaka (ook niet altijd even gemakkelijk van taal en inhoud) geregeld zijn duizenden bereikt. Neen, m.i. hebben we reeds nu een „algemeen beschaafde Maleische „spreektaal . . . ., voor hun onderling verkeer gebezigd door „beschaafde Inheemschen van verschillende moedertaal”; ¹⁾ ik zou verder willen gaan en zeggen: een algemeen beschaafde Maleische schrijftaal, een cultuurtaal, zij het nog onvolmaakt. Moge deze in onderlinge samenwerking vervolmaakt worden tot een instrument, waardoor het aan zeer velen mogelijk zal zijn een grootere mate van ontwikkeling op te doen, dan waartoe landstaal of Nederlandsch ooit de mogelijkheid zullen kunnen scheppen!

Volkomen ben ik het met Esser eens, waar hij opkomt voor het goed recht van de lands- of streektaal; hierin moet niet alleen het meest elementaire onderwijs gegeven worden als voertaal, maar iedere Inheemsche leerling moet tot de Hoogeschool aan toe er aandacht aan blijven besteden. Goede beheersching van de eigen taal zou een der allerbelangrijkste goederen kunnen zijn die de school hem meegeeft; helaas is het een der kostelijkste zaken waarvan ons voortgezet onderwijs hem pleegt te berooven.

Zoodra men verder gaat dan desa-onderwijs, zou modern-Maleisch onderwezen moeten worden. Op de Mulo moge de Inheemsche leerling volstaan met drie talen: lands- of streektaal, modern-Maleisch en het moeilijke Nederlandsch. Fransch en Duitsch late men rustig terzijde; het hierin bereikte is doorgaans vrij gering; na het verlaten der school hebben de leerlingen net zoomin Fransche en Duitse boeken binnen hun bereik om te lezen, als Franschen en Duitschers om mee te converseeren. Pas op de A.M.S. leere men er Engelsch

¹⁾ Esser, Maleisch en Nederlandsch, p. 3 van den overdruk.

bij, dan heeft men talen genoeg om nog serieus te kunnen beoefenen. Het aantal betrekkingen, waar men Fransch en Duitsch noodig heeft, is niet groot; hier te lande behoort het hoogstens tot de speciale vakopleiding. Het aantal studenten, dat deze talen werkelijk noodig heeft, is niet grooter dan die ten onzent, die Italiaansch of Russisch behoeven. Een dergelijke scholing is niet gelijk en gelijkvormig aan de Hollandsche, maar kan zeer wel gelijkwaardig gemaakt worden. Hoofdzaak is, dat aan de groote massa het voor de hand liggende middel gegeven wordt zich verder te ontwikkelen, het middel, dat intusschen — en daarover zijn allen het eens — nog dringend behoefte heeft aan vervolmaking.

Gigit (Noord-Bali), 1 October 1939.

DE ONTWIKKELING EN DE TOEKOMSTPERSPECTIEVEN VAN HET KOLONIAAL LUCHTVERKEER

DOOR L. VAN BREEN

Het burgerlijk luchtverkeer is van nog zeer jongen datum. Gedurende den wereldoorlog bleek voor het eerst, dat het vliegtuig voor de toekomst groote mogelijkheden bieden kon, mits men er in slaagde, motoren van een grooter vermogen dan de toen bestaande te construeeren. Met het motorprobleem was toenmaals wel het geheele probleem gegeven.

Eerst veel later, toen men in de meening verkeerde, dat de limiet van het motorvermogen bereikt was — een meening, die spoedig onjuist bleek te zijn —, wendde men zich meer tot de problemen, die met den vorm van het vliegtuig en het materiaal, waaruit het kon worden samengesteld, verband hielden. Maar dan zijn we al in een veel latere periode. Voorloopig ging het er om, een krachtigen en bedrijfszekeren motor te bouwen, omdat, wilde men het publiek voor het burgerlijk luchtverkeer winnen, lange afstanden overbrugd moesten kunnen worden in korten tijd en zonder dat daarbij abnormale risico's werden genomen. De vliegtuigtechniek heeft dit probleem opgelost. Nog zijn wij wel niet aan het einde der vliegtuigontwikkeling en zonder eenigen twijfel zullen zoowel de vliegsnelheid als de bedrijfszekerheid — en daarmee de veiligheid — in de voor ons liggende jaren nog worden vergroot, maar men kan

toch zeggen, dat het luchtverkeer zich niet meer in een experimenteel stadium bevindt. Zooals nu eenmaal niet anders mogelijk is, moet men in de practijk genoeg nemen met de resultaten van een vooruitgang, zooals deze zonder risico kunnen worden aangewend. De maximumsnelheid voor vliegtuigen staat thans op 755.6 km per uur.

De verkeersvliegtuigen moeten het echter met minder doen en hoewel de kruissnelheid dezer toestellen zich voortdurend in een stijgende lijn beweegt, varieert zij in de practijk van 250—350 km, d.w.z. dat zij beneden de helft van de maximumsnelheid blijft. Terwijl dus eenerzijds nog een groote ontwikkeling mogelijk blijkt, wil dit geenszins zeggen, dat het burgerlijk luchtverkeer zich in de huidige periode in een staat van onvolmaaktheid zou bevinden. Integendeel. De snelheid, die thans bereikt wordt, is zoo groot als de veiligheid maar toelaat. Bij het burgerlijk luchtverkeer gaat het er niet om, topprestaties te bereiken, maar om een snel en intensief maar vooral ook regelmatig verkeer over groote afstanden mogelijk te maken. En dit heeft men bereikt. Als de Amerikaansche luchtvaartmaatschappij, die zich vooral bezighoudt met de voorbereiding van het Oceaانverkeer en die haar eersten dienst over den Noordelijken Atlantischen Oceaان dezen zomer heeft geopend, binnenkort overgaat tot het instellen van een tweeden dienst via de z.g. Botwood-route, dan beteekent dit, dat aansluiting wordt verkregen op het Trans-Canadeesche luchtnet, wat weer wil zeggen, dat de laatste nog ontbrekende schakel in het wereldluchtnet zal zijn aangebracht. Wanneer tusschen de verschillende diensten aansluiting zal zijn verkregen, is de mogelijkheid voorhanden, om in een zeer korten tijd rondom den aardbol te vliegen. Wij kunnen rekenen met de waarschijnlijkheid, dat de reisduur voor een dergelijke „trip” over enkele jaren slechts 8—10 dagen zal bedragen.

2

In twintig jaren tijds heeft het vliegtuig de aarde veroverd. Het is geschied op een wijze, die niemand voorzien had. Het was bovendien een verovering met blijvende resultaten. Hierbij ging het niet om het simpele feit, dat het vliegtuig in staat bleek, in een korten tijd een grooten afstand af te leggen. Neen, het ging er om,

dat het vliegtuig in het leven werd ingeschakeld als het modernste verkeersmiddel en dat dit massaal geschiedde. Het is vooral het postvervoer, dat thans over de geheele wereld voor het grootste gedeelte door de lucht geschiedt, dat werelddeelen en landen dichter bij elkaar heeft gebracht, met als gevolg, dat het geheele economische en culturele leven der volken in hun samenhang werd geïntensiveerd. Maar wat heeft het vliegtuig niet meer gedaan! Het heeft onbekende gebieden in kaart gebracht en opengelegd, het heeft koloniën dichter bij het moederland gebracht. Het maakte een snel ziekenvervoer mogelijk. Het verleende hulp bij rampen van grooten omvang. Moderne geographie en exploratie zijn zonder het vliegtuig niet meer denkbaar. Bij kolonisatie speelt het een groote rol. Het doet dienst bij de bestrijding van insectenplagen. In verschillende landen heeft het een taak gekregen bij den landbouw. Kortom, onze moderne samenleving is niet meer denkbaar zonder het vliegtuig.

Er is bijna geen land meer op den aardbol, dat niet een of meer luchtvaartmaatschappijen heeft. Weinig groote steden, die niet door middel van het vliegtuig zijn te bereiken. Op één dag kan men, vanuit Moskou vertrekkend, de voornaamste Europeesche hoofdsteden bereiken. In 1938 beschikten de luchtvaartmaatschappijen over de geheele wereld in totaal over 2254 vliegtuigen in den geregelden lijndienst. In deze opgave is de Russische vloot niet begrepen. Bovendien is het aantal thans nog sterk uitgebreid en het kan zeker op 3.000 worden gesteld. Wil men een schatting, die aan den zeer lagen kant is, en neemt men aan, dat deze vliegtuigen gemiddeld ieder 10 reizigers kunnen meenemen en dat zij per dag gemiddeld twee vluchten maken, dan beteekent dit, dat er dagelijks 60.000 personen van het vliegtuig gebruik maken. Dat is dan alleen in den geregelden lijndienst. Wil men een ander beeld, dat bewijzen kan, hoezeer het vliegtuig in onze samenleving is ingeburgerd? Men zie dan slechts naar het luchtverkeer over het Kanaal. In 1937 werden er in totaal over het Kanaal 23.888 vluchten gemaakt, waarbij 159.125 passagiers (en het geheele aanbod aan post) werden vervoerd. Practisch wil dit zeggen, dat het personenvervoer over het Kanaal in dat jaar reeds voor 50 % in handen der luchtvaart was. Zonder te overdrijven kan men dus tot de conclusie komen, dat het luchtverkeer zich niet meer in een experimenteel stadium bevindt, hoewel er ten aanzien van het vervoer toch nog vele toekomst-mogelijkheden zijn. De voorspelling, dat de reistijden binnen enkele

jaren nog aanzienlijk korter zullen worden, kan worden aangevuld met een andere voorspelling, nl. dat in de naaste toekomst steeds meer personen van het vliegtuig gebruik zullen maken en het personenvervoer over den langen afstand op den duur vrijwel geheel door de lucht zal geschieden.

3

Deze voorbeschouwing was noodig, wil men zich een goede voorstelling kunnen maken van de beteekenis van het koloniaal luchtverkeer. Er is dan allereerst de vraag te beantwoorden, wat men onder dit luchtverkeer heeft te verstaan. Hiervoor moet men reeds dadelijk onderscheiden en wel als volgt :

1. Het luchtverkeer tusschen koloniën en moederland;
2. Het lokaal luchtverkeer in de koloniën zelf;
3. Het koloniaal luchtverkeer buiten de grenzen van het koloniale gebied;
4. Het luchtverkeer in dienst van kolonisatie, kaarteering en exploratie.

Er is aanleiding te over, om het onder 1 genoemde luchtverkeer het eerst en geheel afzonderlijk te behandelen. Immers, dit luchtverkeer wordt in het algemeen geëxploiteerd door moederlandsche maatschappijen, terwijl het onder 2, 3 en 4 genoemde luchtverkeer in handen is van in de Koloniën gevestigde luchtvaartondernemingen. Dat dit zoo is, vindt zijn grond in het feit, dat Europa de bakermat van de luchtvaart is en tal van Europeesche mogendheden koloniale gebieden bezitten, die reeds vroeg in de belangensfeer der luchtvaart werden opgenomen. Het meer zuiver „koloniaal luchtverkeer” is van lateren oorsprong. Daarom gaan de verbindingen door de lucht in alle gevallen van het moederland uit en niet van de koloniën. Ons land heeft den Indië-dienst, en, naar we hopen, binnen korten tijd een dienst op de West; Engeland exploiteert meerdere imperiale diensten; België heeft een dienst op den Congo; Frankrijk vliegt naar Indo-China en onderhoudt luchtverbindingen met zijn koloniale gebieden in Noord-Afrika, gelijk Italië dat doet. Duitschland, dat geen koloniën bezit, wilde toch ook op intercontinentaal gebied iets presteeren en heeft een aandeel verkregen in het Zuid-Atlantisch luchtverkeer,

terwijl het een verbinding met Japan op het program heeft staan, waarvan reeds een deel in exploitatie is. Pan American Airways, de groote Amerikaansche luchtvaartmaatschappij, exploiteert nu een dienst over den Noordelijken Atlantischen Oceaan, terwijl het een zich steeds uitbreidend luchtnet naar en van Centraal- en Zuid-Amerika onderhoudt benevens de luchtlijnen in den Pacific. Hoewel de niet-koloniale landen natuurlijk geen koloniale luchtlijnen kunnen exploiteeren en dit b.v. ten aanzien van Duitschland en de Vereenigde Staten dan ook niet het geval is, moeten de intercontinentale diensten van beide landen toch genoemd worden, omdat zij in wezen niet sterk van de werkelijke koloniale lijnen verschillen. Immers, gelijk hieronder blijken zal, hebben ook deze diensten een politiek-strategische beteekenis.

Zij kosten bovendien veel geld, wat zij in het algemeen met de zuiver koloniale diensten gemeen hebben. In alle gevallen staat het postvervoer bovenaan. Sommige diensten vervoeren uitsluitend post, andere hebben een gecombineerd post- en passagiersvervoer. Een tijdlang waren velen de meening toegedaan, dat post- en passagiersvervoer in het geheel niet gecombineerd moesten worden, maar vrijwel alle landen zijn van dit standpunt teruggekomen. Het heeft thans zijn waarde wel geheel verloren, omdat de verkeerstoestellen steeds sneller zijn geworden en het dus weinig zin meer heeft, voor het postvervoer extra snelle toestellen in te zetten.

Het vrachtvervoer op den langen afstand is niet loonend en zal dit voorloopig ook wel niet worden, althans niet op de intercontinentale luchtlijnen. Dit vervoer is alleen loonend, wanneer het, indien het op een andere wijze geschiedt, ook buitensporig duur is. Zoo heeft het vrachtvervoer zich sterk kunnen ontwikkelen in onherbergzame gebieden van Canada. Zijn post- en passagiersvervoer dan wel loonend te noemen? Dat hangt er maar van af, uit welken gezichtshoek men de zaak bekijken wil. Voor het postvervoer door de lucht wordt in de meeste gevallen zwaar betaald, vooral waar het 't intercontinentaal luchtverkeer geldt. De posterijen hebben voor snel vervoer over den langen afstand een slordigen duit over. Weet men thans nog, dat de meeste luchtvaartmaatschappijen door hun regeeringen bovendien nog zwaar gesubsidieerd worden (het postsubsidie maakt ook wel deel uit van het algemeen subsidie) dan is het zeer de vraag, of de kwestie der economie hier zelfs maar in het geding kan komen. In het algemeen hebben de intercontinentale luchtverbindingen voor de verschil-

lende landen een politiek-strategische beteekenis, die men niet onderschatten moet. Daarnaast brengt men gaarne een financieel offer voor een snel post- en passagiersvervoer. Dat dit offer in vele gevallen zwaar is, blijkt wel uit onderstaand lijstje, waar dadelijk in het oog springt, welk een bijzonder gunstige positie de K.L.M. inneemt.

Maatschappij	Jaar	Totaal ink. Pond St.	Subsidie Pond St.	Percentage
Imperial Airways	1934	1.197.809	543.694	45,40
	1935	1.425.167	561.556	39,40
	1936	1.604.065	426.595	27,70
	1937	1.604.061	381.767	23,80
		mill. Frcs.	mill. Frcs.	
Air France	1934	219,40	163,4	74,48
	1935	220,40	161,6	73,31
	1936	235,95	154,9	65,63
		mill. R.M.	mill. R.M.	
Deutsche Lufthansa	1934	40,50	20,6	50,93
	1935	45,50	19,7	43,18
	1936	50,05	21,2	42,38
	1937	61,37	24,9	40,63
		mill. Francs	mill. Francs	
Sabena	1935	35	12,6	35,99
	1936	42	14,4	34,33
		mill. Lire	mill. Lire	
Ala Littoria	1934/35	55,8	49,7	89,20
	1935/36	65,98	42	67,79
		mill. Gulden	Gulden	
K.L.M.	1934	5,8	367,622	6,30
	1935	6,7	548.000	8,14
	1936	7,3	526.653	7,19
	1937	9,2	548.000	5,93 ¹⁾

¹⁾ In 1938 zijn in tal van landen, vooral in Engeland, de subsidies nog sterk verhoogd. Alleen het K.L.M.-subsidie bleef onveranderd.

De laatste kolom in bovenstaande opsomming is het meest leerzaam. Daarin toch wordt aangegeven, welk percentage het verstrekte subsidie uitmaakt van de totale inkomsten der maatschappijen. En dan blijkt wel, dat de K.L.M. het beste figuur maakt. Haar positie is, economisch gezien, zeer gezond te noemen, wat men van geen der andere vermelde luchtvaartmaatschappijen zeggen kan. Daarenboven is nog van belang, dat de K.L.M. ten aanzien van haar materieel een afschrijvingspolitiek voert, die tengevolge heeft, dat de balans elk jaar opnieuw een beeld te zien geeft, dat men het tegenovergestelde van geflatteerd kan noemen.

4

Waaraan dankt de K.L.M. deze uitzonderlijke positie? Voor een groot deel hieraan, dat zij van den beginne af aan een welomlijnde politiek heeft gevoerd, waarvan zij nimmer afweek. Zij is de eenige maatschappij die altijd het principe: een zelfde vliegtuig en een zelfde bemanning van begin- tot eindpunt, heeft gehuldigd. Zij was de eenige maatschappij, die een eenheidsvloot opbouwde, en die, toen zij moderner materieel nodig had, tot een grooter type van hetzelfde fabrikaat overging, omdat men zodoende kon blijven profiteeren van de rijke ervaring, die in den loop der jaren was opgedaan. Dit geldt zoowel voor vliegtuigen als voor motoren. Men kan het zich gemakkelijk indenken, welk een besparingen hierdoor werden verkregen. Het Douglassmaterieel en de Wrightmotoren hebben voor het technisch personeel geen enkel geheim meer, herstellingen en revisies kunnen in korten tijd worden uitgevoerd. Ook de piloten profiteeren van een langdurige ervaring. Afgezien nog van financieele voordeelen, welke deze politiek bood, bracht zij nog andere voordeelen: dat der veiligheid en dat van een perfect georganiseerden dienst. Wanneer men, zooals sommige maatschappijen hebben gedaan en nog doen, voortdurend van het eene type op het andere overgaat, dan spreekt het wel vanzelf, dat geen stabiliteit in den dienst kan worden verkregen. De door de K.L.M. gevoerde politiek bracht met zich, dat zij op den luchtweg naar het Verre Oosten nummer één werd en bleef. Ondanks het feit, dat b.v. de Engelschen ontzaglijke kapitalen aan hun imperiaal luchtnet spendeerden, doet zich nog altijd het verschijnsel voor, dat zeer veel Engelschen [gebruikmaken van den Nederlandschen dienst. In 1938 werden op de Indië-lijn in totaal

5.720 passagiers vervoerd, waaronder 2.205 van Engelsche nationaliteit ! Dit feit spreekt boekdeelen. We zouden er nog andere feiten naast kunnen stellen, die evenzeer getuigen van de uitzonderlijke positie der Nederlandsche maatschappij. We willen dit echter nalaten, eenerzijds, omdat het niet mogelijk is, in dit bestek uitvoerig in te gaan op de door de K.L.M. gevoerde politiek, anderzijds omdat de K.L.M. geen loftuigen noodig heeft. Wel echter heeft zij iets anders noodig, maar dat komt later aan de orde.

Laten we thans in zeer korte trekken de ontwikkelingsgeschiedenis der Indië-lijn nagaan. Op 1 October 1924 maakte Van der Hoop met de zijnen de eerste gedenkwaardige Indië-vlucht. Zij werd gemaakt met de Fokker F 7 H-NACC, waarmee op den 24sten November Batavia werd bereikt. In 1927 volgt de eerste retourvlucht (v. Lear Black); in hetzelfde jaar vindt de postvlucht onder gezagvoerder Koppen plaats. In het najaar van het jaar 1928 wordt de eerste eigenlijke postvlucht (als proefvlucht), in samenwerking met de Posterijen, uitgevoerd; in hetzelfde jaar vindt nog een tweede proefvlucht plaats. In het daaropvolgend jaar begint men met de veertiendaagsche proefvluchten, waarna op 25 September 1930 de opening van den veertiendaagschen dienst volgt. Men vliegt dan met Fokkers F 7b, driemotorig; het reis-schema is 12 dagen. De dienst is gebaseerd op een overeenkomst met de Nederlandsche en Ned.-Indische Posterijen, er wordt post meegenomen tot een maximum van 500 kg. Het volgend jaar komt de F 12 op de lijn, die een kruissnelheid heeft van 185 km per uur. De F 18 volgt de F 12 op. Met de F 18 wordt de beroemde Pelikaanvlucht uitgevoerd, in 4 dagen, 4 uur en 40 minuten en terug in ongeveer denzelfden tijd. Op 12 Juni 1935 wordt de wekelijksche dienst ingesteld. 7 Douglas DC-2 vliegtuigen doen hun intrede. In het voorjaar 1937 is de DC-2 vervangen door de DC-3. In hetzelfde jaar wordt de driemaal wekelijksche dienst ingesteld. Wat waren de resultaten van tien jaren vliegen op Indië ? *De reisduur werd tot 1/3 bekort, de snelheid bijna verdubbeld, de frequentie en regelmaat werden verzesvoudigd en het ladingvermogen werd twintigmaal zoo groot.* Men moet een pessimist zijn, als men gelooven wil, dat thans het einde dezer ontwikkeling zou zijn bereikt !

Alvorens echter iets te zeggen over de toekomstmogelijkheden op deze luchtlijn, willen wij zeer in het kort een overzicht geven van de voornaamste vervoersresultaten. Dit is noodig, wil men zich van de beteekenis van dezen dienst een juist oordeel vormen.

Deze volgen dan hier:

AMSTERDAM — BATAVIA v.v.

Jaar	Aantal vliegreuen	Aantal afgelegde kms	Aantal pass.	Bagage & vracht (kg)	Post (kg)
1929	1.198	197.570	2	55	3.345
1930	1.319	220.770	8	175	3.410
1931	5.600	945.000	63	1.890	18.316
1932	8.437	1.540.216	450	9.657	35.296
1933	8.300	1.521.028	784	14.511	45.930
1934	7.963	1.475.770	878	18.217	49.854
1935	9.896	2.329.211	1.554	25.841	65.782
1936	12.298	3.043.475	2.816	43.015	85.853
1937	—	3.314.465	3.897	41.487	130.996
1938	—	4.472.290	5.720	65.876	161.169

Hierbij dient vermeld, dat natuurlijk niet alle passagiers over de geheele route meevlogen, zoodat men uit deze cijfers geen conclusies kan trekken inzake de verhouding tusschen post en passagiers. Tevens mogen we niet nalaten er op te wijzen, welk een belangrijke rol de Posterijen bij de totstandkoming van den Indië-dienst hebben gespeeld. Had men daar niet het vertrouwen in het luchtverkeer bezeten, dat in de beginjaren in ons land nog slechts sporadisch voorkwam, dan zou de K.L.M. financieel niet in staat zijn geweest, dit luchtverkeer te organiseeren.

5

En nu de toekomstperspectieven. Het is bekend, dat de K.L.M. voornemens is, in de eerstvolgende jaren op de Indië-route een versnelden dienst in te voeren, waardoor de reisduur, naar men hoopt, tot 2½ dag zal worden verkort. Om dit doel te kunnen bereiken, zal men dag en nacht moeten doorvliegen; het beteekent dus een grondige reorganisatie van den dienst. Het beteekent méér: vervanging van het huidige materieel door vliegtuigen, die slaap-accommodatie bieden en die bovendien kunnen voldoen aan de eischen, die het vliegen van zeer lange trajecten stelt. Indien men nu weet, dat de aanschaffingsprijs voor de nieuwe Douglas, de DC-4, die o.a. voor den versnelden dienst in aanmerking komt, zeker het millioen zal overschrijden en er voor de exploitatie

onmiddellijk 7 van deze toestellen noodig zijn, dan is het wel duidelijk, dat deze reorganisatie aan de financiën van de K.L.M. zeer zware eischen zal stellen. Toch is deze reorganisatie noodzakelijk. Momenteel is de situatie zoo, dat er wekelijks vanuit Europa op het Verre Oosten veel meer diensten worden onderhouden dan in 1937 het geval was. Naar Britsch-Indië gaan er 9 per week, waaronder drie Nederlandsche, naar Nederlandsch-Indië 6, waaronder drie Nederlandsche, naar Australië 4, waaronder een Nederlandsche en naar Hongkong 3, geen Nederlandsche.

De concurrentie is in zooverre zwaarder geworden, dat het ladingaanbod is vergroot. Tot nu toe kon dit zonder bezwaar geschieden, omdat ook de vraag nog voortdurend toeneemt. Maar wil de K.L.M. ook in de toekomst de plaats blijven bekleeden, die zij thans inneemt, dan zal zij haar dienst telkens opnieuw moeten moderniseeren. Zij wordt hiertoe vooral gedwongen, omdat zij voor een groot deel is aangewezen op het vervoer van reizigers van vreemde nationaliteit. Hoe sterk het K.L.M.-vervoer op de Indiëlijn daarop is aangewezen, willen wij uit enkele cijfers doen blijken. We geven de cijfers over de laatste vier jaren, omdat een vergelijking leert, dat het aandeel der Nederlandsche reizigers in die periode naar verhouding is afgenomen.

	1938	1937	1936	1935
Totaal aantal passagiers . . .	5.720	3.897	2.817	1.554
Nederlandsche passagiers . .	1.460	1.019	788	424

Het zal duidelijk zijn, dat deze stand van zaken aan de politiek van de K.L.M. bijzondere eischen stelt. Wil zij het vervoer van buitenlanders behouden, dan zal zij de andere diensten voortdurend een slag voor moeten zijn. Hieruit vloeit dan voort, dat een versnelling van den dienst een gebiedende eisch moet worden geacht. Men heeft er echter mee te rekenen, dat de Engelsche luchtvaartmaatschappij, die over enorme geldmiddelen beschikt, in de naaste toekomst er in zal slagen, een volkomen gelijkwaardigen dienst te exploiteeren.

Ten aanzien van den Indië-dienst komen wij dan ook tot de navolgende conclusies :

1. De K.L.M. moet financieel in staat worden gesteld, de door haar noodzakelijk geachte politiek te voeren;
2. Er moet naar gestreefd worden, het aantal Nederlandsche passagiers, dat van den dienst gebruik maakt, te doen toenemen.

We hebben hierboven reeds aangetoond, dat het subsidie van de K.L.M. zeer laag is te noemen. Het zou naar onze meening zonder bezwaar in belangrijke mate kunnen worden verhoogd. Een dergelijke verhooging is om tal van redenen gewettigd. Een luchtverbinding is meer dan een zuivere verkeersaangelegenheid. Er wordt nog veel te weinig aandacht besteed aan het feit, dat de Indië-dienst in tal van opzichten een prachtige propaganda voor ons land voert in 3 werelddeelen en zeventien landen! De waarde daarvan kan men moeilijk onderschatten. Maar afgezien hiervan zal het toch duidelijk zijn, dat de Rijkseenheid door een dergelijken dienst in sterke mate wordt bevorderd. De afstand tusschen Indië en het moederland wordt steeds kleiner, en wanneer men thans in Nederland kan spreken van een herleefde belangstelling voor ons koloniaal bezit, dan kan men, zonder zich aan overdrijving schuldig te maken, zeggen, dat de K.L.M. hiervoor een sterken stimulans heeft gegeven. Alles te zamen zal het duidelijk zijn, dat de Regeering, zonder zich aan excessen te buiten te gaan, nog wel wat geld in het luchtverkeer steken kan. Het zal goed besteed zijn.

Maar tevens zal het noodzakelijk zijn, dat de Regeering haar invloed doet gelden waar het vraagstuk van het vervoer van Nederlandsche passagiers aan de orde komt. Het is zonder twijfel een nationaal belang, dat meer Nederlanders van den dienst gebruik maken dan thans het geval is. Alleen dan is een verdere uitbouw van den dienst verantwoord. Naar aanleiding van de plannen voor een versnelden dienst heeft men van de zijde der K.L.M. reeds meermalen op deze kwestie gewezen. In het Mei-nummer van „Het Vliegveld” komt Mr. O.W.S. Josephus Jitta zelfs met een plan voor den dag, dat zeker de moeite van het overwegen waard is. In het kort komt dit hierop neer, dat de Indische ondernemers een andere verlofsregeling dan de huidige zouden kunnen treffen, waarbij het vliegtuig wordt ingeschakeld. De werknemers zouden b.v. om de vier jaren een verlof van 4 maanden kunnen krijgen. De reisduur speelt dan immers geen rol meer. Mr. Jitta bespreekt dit plan zeer uitvoerig en merkt o.a. op, dat een der-

gelijke regeling voor den ondernemer niet noodzakelijk een verhooging van diens budget met zich hoeft te brengen, omdat door den korteren verlofsduur in vele gevallen geen reserve-personeel meer zal behoeven te worden aangehouden. Terwijl de werknemer per vliegtuig reist, kan zijn gezin, dat niet aan tijd gebonden is, per boot eventueel vooruit reizen. Omdat op deze wijze, nl. door de opvoering van de frequentie der verloven, het aantal passagiers, dat per boot reist, eerder nog zal toenemen dan afnemen, zal het scheepvaartverkeer van deze regeling geen nadeel ondervinden. Aldus de schrijver, wiens betoog wij met nadruk in de aandacht der Regeering en van het Indische bedrijfsleven zouden willen aanbevelen.

6

Hopelijk zijn wij er in geslaagd, in bovenstaande regelen duidelijk te maken, wat de Indië-dienst in het kader van de luchtverkeersontwikkeling beteekent, tevens, dat de K.L.M. in verhouding tot andere luchtvaartmaatschappijen wel een bij uitstek gunstige positie inneemt. Natuurlijk konden alle problemen, die zich ten aanzien van den Indië-dienst voordoen, hier niet worden aangeroerd. Maar uit het gegeven overzicht kan toch blijken, welke urgente problemen zoo snel mogelijk om een oplossing vragen. We kunnen er niet genoeg den nadruk op leggen, dat in een tijd als de onze, die vol is van internationale spanningen en waarin sommige landen openlijk uiting geven aan een imperiale expansiezucht, een snelle en goed georganiseerde luchtverbinding tusschen koloniën en moederland van het grootste belang moet worden geacht.

Richten wij nu den blik Westwaarts, dan vinden wij op Curaçao een uitstekend georganiseerd nevenbedrijf van de K.L.M., dat zich gedurende de laatste jaren sterk heeft uitgebreid. We komen er straks nog nader op terug en willen thans alleen vaststellen, dat het luchtnet, dat in de West is opgebouwd, niet alleen een locale beteekenis heeft, maar een belangrijk steunpunt moet worden geacht voor een dienst over den Atlantischen Oceaan. Een dergelijke dienst staat ook al eenige jaren op het program van de K.L.M. Dat het nog niet tot uitvoering gekomen is, moet voor een deel geweten worden aan het feit, dat het vliegveld in Paramaribo, dat men voor dit doel noodig heeft, nog niet gereed is gekomen. Echter

vermoeden wij, dat ook redenen van financieelen aard hier wel een rol zullen spelen. Nu moeten wij, zij het zeer in het kort, even de beteekenis van het luchtverkeer over den Atlantischen Oceaan nagaan, wil men kunnen inzien, welke rol de K.L.M. daarin met kans op succes zal kunnen spelen. Op het oogenblik is de situatie als volgt :

Over de Zuidelijke route onderhouden Air France en Deutsche Lufthansa reeds sinds jaren een postdienst, waarmee nu ook passagiers zullen worden vervoerd. Het eindpunt van dezen dienst is Natal, en vandaar is er aansluiting op het uitgebreide Zuid-Amerikaansche luchtnet. Over de Noordelijke route is Pan American Airways met een post- en passagiersdienst begonnen. De Franschen maken proefvluchten, terwijl de Engelschen voor de zooveelste maal een dienst aankondigen. Candidaten zonder concessie zijn voor de Zuidelijke route de Italianen en voor de Noordelijke route de Duitschers. De dienst, dien de K.L.M. eventueel zal beginnen, ligt hier tusschenin. Het eindpunt zal Paramaribo zijn met aansluiting op het West-Indische luchtnet, met aansluiting dus tevens op het geheele luchtnet van Centraal-Amerika. Een dergelijke dienst kan natuurlijk reden van bestaan hebben, te meer, omdat nog blijken moet, of het met de Noord-Atlantische diensten zoo voorspoedig zal gaan als door de belanghebbenden wordt gehoopt. De weersomstandigheden vormen een belemmering voor een regelmatig luchtverkeer op de Noordelijke route. Maar zelfs al zou men er in slagen, dit luchtverkeer blijvend te organiseren, dan blijft er voor een dienst op de tusschenroute toch ook altijd wel lading over. Maar afgezien hiervan: zal een luchtverbinding met Suriname er niet toe bijdragen, dat dit koloniaal gebied in het moederland op den duur niet een beetje anders zal worden gezien dan als een jaarlijksche verliespost op de begroting? De Atlantische dienst zal, als hij er komt, niet alleen aansluiting geven op het reeds bestaande luchtnet in de West, maar tevens op de diensten, die Pan American Airways en locale luchtvaartmaatschappijen in Centraal-Amerika exploiteeren. Een deel van het vervoer, dat bij ontbreken van een dergelijken dienst via de Noordelijke of Zuidelijke route zou gaan, zal zeker aan de tusschenroute toevallen. Van de organisatie van den dienst, vooral van de snelheid, zal zeer veel afhangen. Met welk type vliegtuigen de K.L.M. dezen dienst in de toekomst zal exploiteeren, is niet bekend. Oorspronkelijk heeft men wel gedacht aan de Lockheed 14, maar het is zeer

de vraag, of men thans niet uitziet naar een ander toestel. Hoewel men daarvan nog niet veel kan zeggen, is de verwachting, dat de keuze zal vallen op een viermotorig landvliegtuig, toch niet ongegrond. Veel vertrouwen in de vliegboot heeft de K.L.M. nooit gehad. En niet zonder reden. De vliegboot is in het algemeen minder snel dan het landvliegtuig en kan minder betalende lading meenemen. Een voordeel ervan is, dat zij gedurende het vliegen van het zeetraject een noodlanding kan maken. Vandaar, dat de vliegboot den naam gekregen heeft, onder deze omstandigheid veiliger te zijn, maar de practijk heeft uitgewezen, dat dergelijke noodlandingen niet altijd kunnen worden uitgevoerd met het gewenschte resultaat, terwijl in tal van gevallen de vliegboot na de noodlanding niet bestand bleek te zijn tegen een ruwe zee. Het is in ieder geval opmerkelijk, dat men in Amerika, waar de groote vliegboot langen tijd de oogappel der constructeurs was, thans weer veel aandacht besteedt aan het ontwerpen van snelle, meer-motorige landvliegtuigen.

7

Het luchtverkeer in de koloniën zelf is vrijwel over de geheele wereld van nog zeer jongen datum. In het algemeen is het ontstaan, nadat de luchtverbinding tusschen kolonie en moederland tot stand was gekomen. Wil men de mogelijkheden van het koloniaal luchtverkeer vanaf economisch standpunt bezien, dan komt men dadelijk tot de conclusie, dat dit verkeer weinig perspectieven biedt. Immers, in het algemeen zijn er in de koloniale gebieden veel te weinig groote Europeesche wooncentra, om een intensief reizigersverkeer mogelijk te maken. Het is echter zeer de vraag, of men de zaak nu juist van dezen kant bekijken moet. Het nadeel: weinig reizigers over groote afstanden, geldt hier niet alleen voor het vliegtuig, maar voor elk modern verkeersmiddel. Aanleg van spoorwegen en wegen voor autosnelverkeer, onderhoud en exploitatie kosten zeker meer dan een luchtlijn kosten zal, en het is dan ook niet verwonderlijk, dat het luchtverkeer vooral een groote vlucht heeft genomen in landen, die nog niet over andere moderne verkeersmiddelen beschikten. Wat nu Indië betreft, zeker heeft het vliegtuig daar een groote taak te vervullen en vervult het deze reeds ten deele. Zij is vooral van belang voor de bestuurseenheid. Vandaar dat men zich niet zal dienen af te vragen, of dit verkeer

nu wat meer of minder geld kosten moet. Het vliegtuig bestaat, het is het snelste verkeersmiddel van onzen tijd en men kan het nu eenmaal niet binnen een bepaalde werkingssfeer houden omdat de exploitatie ervan geld kost. Het is dan ook verheugend, dat de Indische Regeering het subsidie aan de K.N.I.L.M. heeft verhoogd, en wel zoodanig, dat men tal van belangrijke uitbreidingen van het luchtnet kan financieren. Tot verleden jaar was de K.N.I.L.M. de practisch het laagst gesubsidieerde koloniale luchtvaartmaatschappij. Wat zij aan subsidie ontving, betaalde zij ongeveer terug aan landingsgelden en benzine-accijns! Maar dit stadium ligt al weer achter ons. De subsidie voor het loopende jaar bedraagt nu f 740.000. Verleden jaar heeft de K.N.I.L.M. haar tienjarig bestaan herdacht. In September 1928 werden de vijf voor deze maatschappij aangekochte Fokker F 7b-toestellen door de lucht naar Indië overgebracht. Op 1 November van dit jaar werden de eerste luchtlijnen, nl. Batavia — Bandoeng en Batavia — Semarang, geopend. Eerstgenoemde dienst werd reeds spoedig verdubbeld tot een tweemaal daagschen. In 1929 volgde de opening van een luchtlijn Batavia — Semarang, in hetzelfde jaar nog doorgetrokken naar Soerabaia. Het jaar 1930 zag de totstandkoming der eerste internationale luchtlijn, en wel van Batavia via Palembang naar Singapore. De dienst Batavia — Palembang — Pakan Baroe — Medan werd in hetzelfde jaar opengesteld. In 1934 werd een drie-maal weeksche dienst Batavia — Bandoeng geopend. In den zomer van het jaar 1935 kwamen de eerste door de K.N.I.L.M. aangeschafte DC-2-vliegtuigen in Indië aan. Begin 1936 kwam een luchtlijn Batavia — Soerabaia — Bandjermasin — Balikpapan tot stand. Deze lijn werd in 1937 doorgetrokken naar Tarakan. Tevens werd de dienst Soerabaia — Makassar, die al eerder gevlogen was, maar weer opgeheven, opnieuw ingesteld. Maar het belangrijkste jaar was toch 1938. Toen immers kreeg de K.N.I.L.M. toestemming voor de exploitatie van den tweemaal wekelijkschen dienst naar Australië. Ook werd toestemming verleend voor een dienst op Saigon in Indo-China. Op de beteekenis dezer verbindingen komen we dadelijk nog terug. Belangrijk was het jaar mede door het invoeren van de Lockheed 14, speciaal voor den Australië-dienst. Dit is, in zeer korte trekken en in de details niet volledig, de ontwikkelingsgeschiedenis der Indische luchtvaartmaatschappij. De vervoersresultaten laten we hieronder volgen. Zij gaan tot en met 1937.

OVERZICHT VAN HET VERVOER DOOR DE K. N. I. L. M.
VERRICHT VAN 1 NOVEMBER 1928 TOT 1 NOVEMBER 1938.

	Passagiers	Vracht in kg	Lucht- post in kg	Vlieguren	Gevlogen afstand in km
1928 (2 mnd.)	2.107	3.588	208	377	60.320
1929	14.457	63.793	2.232	3.063	489.000
1930	18.248	119.927	9.372	5.011	802.000
1931	17.212	92.160	18.818	5.677	919.794
1932	18.666	65.986	19.470	5.284	858.358
1933	13.078	69.068	24.279	5.339	863.698
1934	17.630	74.708	27.564	5.852	956.466
1935	14.145	69.563	22.909	5.587	986.894
1936	15.226	71.077	25.520	5.669	1.100.000
1937	21.152	77.278	29.657	6.409	1.537.000

Hierbij moet dan vermeld worden, dat de K.N.I.L.M. in de tien jaren van haar bestaan ruim 14.000.000 ha grond vanuit de lucht in kaart heeft gebracht, een specifieke tak van werkzaamheden, die vooral in koloniale gebieden van belang is. Ook ten aanzien van de kolonisatie heeft het vliegtuig in Indië belangrijk werk verricht. We kunnen hiervan geen gedetailleerd overzicht geven en dit is ook niet noodig. In het algemeen kan echter worden opgemerkt, dat door de geologische verkenning en het openleggen van geïsoleerde gebieden voor het vliegtuig, zoowel in Oost als in West, nog heel wat te doen is. Alleen uit dien hoofde is het reeds van belang, dat men in de koloniale gebieden over behoorlijk geoutilleerde luchtvaartmaatschappijen beschikt.

8

Laten we in het midden, of het „binnenlandsch” verkeer van de K.N.I.L.M. binnen afzienbaren tijd rendabel zal zijn, dan nemen wij ten aanzien daarvan geen uitzonderingsstandpunt in. Immers, het binnenlandsch luchtverkeer in Nederland beteekent voor de K.L.M. op het oogenblik eveneens een verliespost. Evenals in Indië, heeft men in Nederland een enkele rendeerende lijn, maar deze kan de verliesgevende diensten niet compenseeren. In Nederland zijn de afstanden te klein, in Indië zijn ze te groot,

terwijl Indië bovendien te weinig groote centra bezit. Maar in Indië behoeft op den duur het binnenlandsch verkeer niet het economisch steunpunt van het luchtverkeer te worden, evenmin als dit in Nederland het geval is. Men moet ook hier verder zien dan de eigen grenzen. Doet men zulks, dan valt onmiddellijk in het oog, dat Indië door zijn verbindingen met Australië en Indo-China is opgenomen in het wereldluchtverkeer. Dit feit is van een niet te onderschatten belang. De dienst op Australië heeft over gebrek aan belangstelling niet te klagen; het is een in velerlei opzicht uiterst belangrijke luchtverbinding ¹⁾. Van niet minder belang kan de dienst op Saigon worden, wanneer de K.N.I.L.M. er in de toekomst in slaagt, dezen dienst uit te breiden tot Hongkong, een zeer belangrijk knooppunt van luchtwegen, dat aansluiting geeft op het Aziatisch luchtnet en den Pacificdienst van P.A.A. Tenslotte staat nog een andere dienst op het verlanglijstje, namelijk die naar de Philippijnen. Dan immers heeft men een meer rechtstreeksche aansluiting op den Pacificdienst van Pan American Airways. Voorloopig heeft de K.N.I.L.M. echter nog geen concessie voor een dergelijken dienst weten te verkrijgen. In de toekomst zal de K.N.I.L.M. deze vergunning zeker weten te verkrijgen en wanneer zij deze heeft, kan zij voorloopig tevreden zijn. Zij neemt dan de positie in, waarop haar verkeerstechnische positie en de ligging van Indië haar recht geven.

Kortgeleden is de K.N.I.L.M. met een uitbreidingsplan voor het binnenlandsch luchtverkeer voor den dag gekomen, dat in verschillende nieuwe luchtlijnen voorziet. Zoo zal de lijn Soerabaia — Makassar tot Ambon worden verlengd, vanwaar zij wêr kan worden doorgetrokken naar Babo op Nieuw-Guinea. De lijn Menado — Makassar — Flores — Timor is een geheel nieuwe verbinding. Voorts noemen we de verbindingen Batavia — Billiton — Pontianak en Batavia — Benkoelen — Padang — Medan — Atjeh — Sabang.

Ongetwijfeld zijn deze nieuwe verbindingen van groot belang, zelfs al zullen zij voorloopig zeker geld kosten. Men ziet er uit, dat het luchtnet in den Archipel voortdurend wordt uitgebouwd, zoowel naar binnen als naar buiten. Voor de koloniale ontwikkeling zijn deze uitbreidingen van een groote beteekenis.

Het spreekt vanzelf, dat wij de totale ontwikkeling van het Indische luchtverkeer hier niet kunnen bespreken. In het voorbij-

¹⁾ Eenigen tijd geleden werd reeds de rooste vlucht volbracht.

gaan wijzen wij op de vliegveldontwikkeling, die, na tal van moeilijke jaren, thans met kracht is aangevat. Van belang is voorts de materieelkwestie. Het is niet uitgesloten, dat de K.N.I.L.M. in de naaste toekomst zal overgaan op amphibievliegtuigen. Het belangrijkste voordeel hiervan is, dat dan gebruik gemaakt kan worden van natuurlijke landingsterreinen. Aan deze kwestie zitten natuurlijk veel haken en oogen. Het lijkt ons echter niet wenschelijk, deze voor het voetlicht te brengen. Men kan er zeker van zijn, dat de K.N.I.L.M. haar met veel inspanning opgebouwde positie niet in de waagschaal zal stellen door de keuze van materieel, dat niet geschikt zou blijken te zijn. Het luchtverkeer heeft voor Indië in menigerlei opzicht een groote toekomst. Niet alleen als zuiver verkeersmiddel, maar ook in dienst van bestuur, exploratie en kolonisatie. Juist omdat zijn taak zoo veelzijdig is zal men er goed aan doen, zich niet blind te staren op de bedragen, die het in de eerstvolgende jaren zeker nog kosten zal.

10

Het luchtverkeer in de West dateert, als men nauwkeurig wil zijn, van den 22en December 1934. Immers, toen landde Hondong met de „Snip” op het Curaçaosche vliegveld Hato. Reeds in Januari van het volgende jaar werd de eerste dienst, van Curaçao naar Aruba, ingesteld. Welk een voordeel het vliegtuig hier bracht, blijkt wel, als men weet, dat de reisduur van 7 — 8 uur per boot thans tot 35 minuten werd teruggebracht.

In de West zelf was men, zoolang men nog niet over een verbinding met Suriname dacht, voor het Nederlandsche gebied uitgekeken. Maar daar was Venezuela, waarmee ons koloniaal gebied nauwe betrekkingen onderhield.

Het was dus vanzelfsprekend, dat men ontplooiing in die richting zocht. 1 Juli 1936 werd een dienst op Maracaibo ingesteld, waar aansluiting kon worden gegeven op de diensten van Pan American Airways, o.a. op den dienst naar New York. Er volgde een luchtlijn naar La Guaira, de haven van Caracas, hoofdstad der republiek. De frequentie van deze diensten werd spoedig verhoogd. Vlogen er in 1936 nog slechts 311 passagiers tusschen de Antillen en Venezuela, in 1937 was dit aantal gestegen tot 1464. In 1938 was de stijging nog aanzienlijker. In dat jaar werden 9.813 passagiers vervoerd. Voorts werd vervoerd 83.423 kg vracht en 6.845 kg post.

De lijn naar Maracaibo werd later doorgetrokken naar Barranquilla, waarmee dus Columbia binnen het werkingsbereik der K.L.M. kwam. Het lijntje Curaçao—Bonaire heeft weinig beteekenis. Van groot belang werd echter de totstandkoming van den dienst Curaçao—Trinidad—Barbados. Laatstgenoemde stad is een belangrijke aanloophaven van de scheepvaart. Passagiers kunnen door het vliegtuig worden overgenomen en zodoende den reisduur aanzienlijk bekorten.

Het nevenbedrijf van de K.L.M. heeft op zichzelf reeds perspectief, maar het spreekt vanzelf, dat het voor de toekomst nog bepaalde aspiraties koestert. Hiertoe behoort dan allereerst een mogelijke verbinding met Miami, een belangrijk knooppunt van Pan American Airways, waardoor men aan het „groote” luchtverkeer zou kunnen deelnemen. Een concessie voor een dergelijken dienst is echter nog niet verleend. Deze dienst zou vooral van belang worden, wanneer de K.L.M. tot de instelling van een Atlantischen dienst, waarover wij hierboven reeds een en ander schreven, besloot. Hiermede raken wij een netelig vraagstuk. Zooals bekend, zal de Atlantische dienst Paramaribo aandoen en vandaar aansluiting moeten geven op het luchtnet in de West, en vandaar, zoo mogelijk, weer verder.

De West op zichzelf wettigt het instellen van een dergelijken kostbaren dienst niet. Anders zou de zaak echter worden, wanneer Suriname door een sterke koloniale ontwikkeling zou kunnen worden tot een belangrijk achterland. Er zou over deze kwestie heel wat te schrijven zijn. We willen dit nalaten om tal van redenen, waarvan de voornaamste is, dat wij mettertijd door de omstandigheden toch gedwongen zullen worden, de exploitatie van Suriname met kracht ter hand te nemen. Wat er thans aan nieuw initiatief plaatsvindt, geschiedt hoofdzakelijk door . . . . buitenlanders.

Door den deskundigen L. C. Preij is er in meerdere publicaties in den loop der jaren op gewezen, hoe schromelijk de Regeering inzake het gebruik van vliegtuigen als koloniaal hulpmiddel te kort schiet. Van de bodemgesteldheid van Suriname is nog maar weinig bekend; de grenzen van ons gebied in het Zuiden werden nog nooit op een behoorlijke wijze in kaart gebracht; verschillende cultures zijn te gronde gegaan, terwijl men insectenplagen op een goedkoope wijze met behulp van vliegtuigen had kunnen bestrijden. Zoo was het eenigen tijd geleden. Er is nu iets veranderd, maar nog niet veel. Het ligt toch voor de hand, dat men de aanwezigheid

van een luchtvaartbedrijf in de West moet benutten om die waarnemingen te doen, welke een eerste voorwaarde zijn voor het ondernemen van koloniale exploitatie. Men kan echter zeggen, dat de Regeering op dit punt weinig medewerking heeft verleend, laat staan dan, dat zij het initiatief zou hebben genomen. Dat het in dezen tijd zeer gevaarlijk is koloniale gebieden te verwaarloozen, behoeft geen nader betoog.

Mocht nu de dienst over den Oceaan er komen, dan ware het te wenschen, dat men gelijktijdig meer aandacht besteedde aan de ontwikkelingsmogelijkheden van Suriname. Het luchtverkeer kan hier helpen, onbekende gebieden open te leggen.

II

Het luchtverkeer in Nederland en zijn koloniale gebieden is vrijwel op eigen kracht groot geworden. Er is geen werelddeel, waar de Nederlandsche vliegtuigen zich niet vertoonen. De subsidies, aan het Nederlandsche en Indische luchtverkeer verleend, waren altijd zeer laag. De Regeering heeft alleen dan geholpen, wanneer er geen andere uitweg voor de luchtvaartmaatschappijen was. Zoo was het vroeger, zoo is het ook thans nog.

Het luchtverkeer, zooals dit door K.L.M. en K.N.I.L.M. wordt geëxploiteerd, heeft een zeer goeden naam. De exploitatie geschiedt, in vergelijking met andere luchtvaartmaatschappijen, op een zeer economische basis. Rentabiliteit is in de toekomst zeker mogelijk en er is dan ook geen sprake van weggegooid geld. Ten aanzien van het luchtverkeer heeft de Overheid zeker een taak en zelfs een urgente. Het navolgende zou moeten worden gedaan:

1. Het verstrekken van hoogere subsidies en het verleenen van credieten aan de luchtvaartmaatschappijen om uitbreidingen te kunnen financieren, méér dan tot nu het geval is;
2. Het bevorderen van het vervoer van Nederlandsche passagiers op de Indië-lijn van de K.L.M.;
3. Het verstrekken van uitgebreide kaarteerings- en exploratie-opdrachten aan onze beide luchtvaartmaatschappijen;
4. Het actief behartigen van de belangen dier maatschappijen waar het betreft het verkrijgen van landingsconcessies in het buitenland.

Het spreekt vanzelf, dat de instelling van een luchtvaartdepartement geen overbodige luxe mag worden genoemd. Alle landen, die er een uitgebreid luchtverkeer op na houden, beschikken over zulk een departement en de plaats, die ons land op luchtvaartgebied inneemt, zou de instelling daarvan ten volle wettigen. We denken hierbij dan nog niet eens aan de militaire luchtvaart, aan de vliegtuigindustrie, aan de vliegeropleiding en aan tal van andere aangelegenheden, die onder een luchtvaartdepartement behooren te ressorteeren. Moge men in de naaste toekomst meer algemeen dan thans het geval is, gaan inzien, dat ons land op luchtvaartgebied nog veel te winnen, maar ook . . . . . veel te verspelen heeft!

DE ECONOMISCHE BETEKENIS DER BOSCH- BIJPRODUCTEN VAN DE BUITENGEWESTEN

DOOR Drs. H. COHEN

Wanneer men zich realiseert, dat het boschareaal in de Buitengewesten naar ruwe schatting 121 miljoen ha bedraagt, m.a.w. niet minder dan 69 % van de totale oppervlakte dier gebiedsdeelen uitmaakt, dringt zich tegelijkertijd de vraag op, welke beteekenis deze bosschen voor de Indische samenleving hebben.

Indirect zijn zij voor de voortbrenging, dank zij hun hydrologische waarde, van niet gering belang, dat toeneemt naarmate de ontginning van de Buitengewesten, o.m. tengevolge van de emigratie uit Java en Madoera, voortschrijdt. De bosschen beïnvloeden den waterstaatkundigen toestand van de stroom- en bevoeiingsgebieden, waartoe zij behooren, en kunnen derhalve de productiviteit van de bouwgronden in de lager gelegen gebieden verhoogen. Door het voorkomen van te snelle bovengrondsche waterafstroming en bandjirs beschermen zij den bodem, zoowel van de bosschen als van de benedenstreken, en gaan zij tegen, dat have en goed van de bevolking door overstromingen worden vernield.

Direct zijn de bosschen van beteekenis, omdat zij zelve producten voortbrengen, waarbij dient te worden onderscheiden tusschen het hoofdproduct, het hout, en de andere voortbrengselen, de z.g. boschbijproducten.

Onder boschbijproducten verstaat men in het algemeen alle plantaardige en dierlijke voortbrengselen van de bosschen met uitzondering van hout en houtskool. Aangezien de dierlijke bijproducten van betrekkelijk gering belang zijn, beperkt dit artikel zich tot een beschouwing van de plantaardige boschbijproducten.

Ter beoordeeling van de verhouding, waarin de beteekenis van de boschbijproducten der Buitengewesten staat tot die van de aldaar voortgebrachte houtproducten, dient te worden gelet op de mate, waarin die voortbrengselen bijdragen tot het volksinkomen.

De waarde van de gewonnen boschbijproducten, die nagenoeg geheel afkomstig zijn uit de Buitengewesten, kan slechts zeer globaal worden getaxeerd. Toch mag wel worden aangenomen, dat die voortbrengselen tot dusverre hun grootste beteekenis ontleenen aan hun waarde als exportartikel, al is ook de binnenlandsche consumptie van enkele dier producten niet onbelangrijk. De totale uitvoer van boschbijproducten uit Nederlandsch-Indië naar het buitenland vertegenwoordigde in 1938 een waarde van ongeveer f 8.400.000 ¹⁾, terwijl de waarde van de in het afgelopen jaar voor het verbruik op Java en Madoera bestemde bijproducten rond f 2.000.000 heeft bedragen.

Omtrent de consumptie van die voortbrengselen in de Buitengewesten zelve zijn onvoldoende exacte gegevens bekend, behoudens die, welke kunnen worden afgeleid uit de statistieken van het goederenverkeer tusschen deze gewesten onderling. Daaruit kan worden geconcludeerd, dat in 1938 voor meer dan f 1.000.000 aan boschbijproducten in „andere gedeelten” der Buitengewesten werd verbruikt.

Voorts dienen sommige van die producten niet alleen tot aanvulling van de voeding der bevolking van de boschrijke streken — in den vorm van groenten, knollen, vetten en vruchten —, doch zij moeten in bepaalde gebiedsdeelen zelfs als hoofdvoedsel worden beschouwd (sago!).

De jaarlijksche consumptie van dat deel dier voortbrengselen in doorsnee stellende op 10 cent per hoofd der in de Buitengewesten

¹⁾ Deze en elders in dit artikel gepubliceerde cijfers zijn ontleend aan gegevens van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, tenzij anders vermeld.

Uit meerdere havenplaatsjes, vooral in de omgeving van Singapore, geschiedt de uitvoer clandestien — dus zonder de douane te passeeren —, zoodat de werkelijke uitvoer wel een hogere waarde zal hebben vertegenwoordigd.

woonachtige bevolking, komt men tot een waarde van f 2.000.000 's jaars ¹⁾).

Het aandeel van de boschbijproducten in het volksinkomen, afgezien van de vrachten voor interinsulair vervoer, moet in 1938 derhalve op zijn minst op een waarde van 13 miljoen gulden worden gesteld.

De waarde van de in de Buitengewesten voortgebrachte houtproducten is evenmin nauwkeurig te becijferen. In 1938 bedroeg de uitvoerwaarde van hout en houtskool uit die gewesten naar het buitenland rond f 3.500.000, naar Java en Madoera rond f 700.000 en naar andere gebiedsdeelen in de Buitengewesten rond f 500.000.

Uit de gegevens van den Dienst van het Boschwezen valt af te leiden, dat de export van timmerhout en houtskool naar ruwe schatting onderscheidenlijk 38% en 50% van de gecontroleerde productie aldaar heeft bedragen. Rekening houdende met de groote productie van brandhout — ten deele voor het verbruik binnenslands bestemd —, beteekent dit, dat de plaatselijke consumptie van die voortbrengselen — voor zoover de productie daarvan is gecontroleerd — op ruim f 6.000.000 moet worden geraamd.

De ongecontroleerde houtval in de Buitengewesten, voor zoover bestemd voor nuttige doeleinden — meerendeels voor het verbruik van de in de nabijheid van het productiegebied wonende Inheemsche bevolking in den vorm van brand- en timmerhout en houtskool —, kan volgens Mansvelt ²⁾ op 2.000.000 m³ worden gesteld. De waarde hiervan, welke slechts bij benadering kan worden bepaald, moet om en nabij f 5.000.000 bedragen ³⁾.

De houtproducten uit de Buitengewesten hebben dus in 1938 — afgezien van de binnenlandsche vrachten — voor een bedrag van bijna 16 miljoen gulden bijgedragen tot het volksinkomen.

¹⁾ De werkelijke consumptie ligt wellicht aanmerkelijk hooger, gelet op de sago-consumptie in het Oostelijk deel van den archipel, het gebruik van bamboe voor het maken van woningen en gebruiksvoorwerpen en dat van plantendeelen ter aanwending in de Inheemsche pharmacie.

²⁾ Dr. W. M. F. Mansvelt: „De beteekenis van het boschbezit voor de verdere ontwikkeling van Nederlandsch-Indië” (Tectona, Deel XXXII 1939, pagina 588).

³⁾ De geldswaarde van den ongecontroleerden houtval moet tengevolge van de lagere transport- en bewerkingskosten beduidend lager zijn dan de gemiddelde handelswaarde. Bij gebrek aan exacte gegevens omtrent de prijsbeweging van hout in de Buitengewesten is uitgegaan van de waarde van den gecontroleerden val, die in 1938 een omvang had van respectievelijk 1.023.000 m³ timmerhout en 1.149.000 sm brandhout.

Uit de verhouding van de waarde, welke de boschbijproducten en de houtproducten uit de Buitengewesten voor het volksinkomen van Nederlandsch-Indië bezitten, namelijk 13 tot 16, blijkt wel, dat de naam „boschbijproducten” een te geringen dunk geeft van de beteekenis, welke die voortbrengselen in werkelijkheid hebben. Het is dan ook alleszins gerechtvaardigd om de vorenstaande vergelijking nader te detailleeren en iets dieper in te gaan op de bijproducten zelve. Een uitvoerige beschrijving van het belang van elk dier voortbrengselen zou echter het bestek van dit artikel te buiten gaan, weshalve te dien aanzien zal worden volstaan met een algemeene beschouwing, waarbij tevens eenige markante, met de winning en den afzet samenhangende vraagstukken zullen worden belicht. Meerdere details omtrent de verschillende bijproducten zullen binnenkort worden gepubliceerd in het boschbouwkundig tijdschrift „Tectona” door Dr. E. Meijer Drees, die ook eenige gegevens voor dit artikel verstrekke.

Voor den export zijn de boschbijproducten van zeer veel grootere beteekenis dan de houtproducten, zooals blijkt uit den volgende staat.

UITVOER VAN BOSCHBIJPRODUCTEN EN HOUTPRODUCTEN
UIT DE BUITENGEWESTEN IN 1938.
in 1.000.000 glds.

Naar:	Boschbijproducten	Hout en houtskool
het buitenland	8,4	3,5
Java en Madoera	2,—	0,7
de Buitengewesten ¹⁾	1,—	0,5
Totaal	11,4	4,7

In 1938 bedroeg de waarde der uit de Buitengewesten geëxporteerde boschbijproducten f 11.400.000, d.i. ruim 2 keer zooveel als de waarde der uit die gebiedsdeelen verscheepte houtproducten ²⁾.

In dit verband verdient nog vermelding, dat de exportwaarde van de boschbijproducten in het afgelopen jaar bijna 2 % uitmaakte van de totale uitvoerwaarde van de Buitengewesten en 5 % van de

¹⁾ Verkeer tusschen die gewesten onderling.

²⁾ Aangezien van de houtproductie op Java voor een waarde van f 1.700.000 werd geëxporteerd — waarvan f 1.300.000 naar het buitenland en f 400.000 naar de Buitengewesten —, bedroeg deze uitvoerwaarde slechts 1/7 deel van die der boschbijproducten uit de Buitengewesten.

exportwaarde van alle bevolkingsproducten uit geheel Nederlandsch-Indië. Dit is $\frac{1}{8}$ deel van alle Indische bevolkingsproducten met uitzondering van bevolkingsrubber (36 %) en klapperproducten (24 %), en $\frac{1}{5}$ deel van de bevolkingsproducten uit de Buitengewesten exclusief rubber en copra.

Voor de binnenlandsche consumptie zijn de bijproducten tot dusverre van veel minder belang geweest dan het hout.

De waarde van de in 1938 verbruikte boschbijproducten in de Buitengewesten kan op f 3.000.000 worden geschat en bedroeg voor Java en Madoera f 2.000.000.

De consumptie der bijproducten in de Buitengewesten is voornamelijk van beteekenis voor de voeding; het verbruik op Java en Madoera daarentegen dient in hoofdzaak voor industrieele doeleinden. Dat verbruik betreft namelijk vooral benzoë, rotan en colophonium, in 1938 onderscheidenlijk ter waarde van f 1.062.000, f 260.000 en f 223.000. De benzoë wordt hoofdzakelijk gebezigd als wierook, dient verder voor het bereiden van reukwerken en het parfumeeren van strootjes en sigaretten, en wordt tevens aangewend in de pharmacie. De rotan wordt gebruikt voor het vervaardigen van meubels, matten en andere gebruiksvoorwerpen. Colophonium — een harssoort, welke evenals terpentijnolie een product is van de *Pinus Merkusii* — wordt op Java aangewend in de batik- en zeepindustrie, en wordt verder gebezigd als lijm in de papierindustrie.

Daarnaast worden sommige producten ten deele naar Java verscheept om — indien zulks nog niet eerder dan wel geheel onvoldoende is geschied — eenigszins te worden gezuiverd en gesorteerd, voordat zij naar het buitenland worden geëxporteerd; van een half-fabrikaat kan men in dat geval nog nauwelijks spreken, laat staan van een eindproduct. In dit verband verdient nog vermelding, dat de damarstof, welke na de sorteering van damar overblijft, voor een deel wordt gebezigd in de batikindustrie, terwijl de niet voor export geschikte damar wel wordt gebruikt als bindmiddel voor benzoë.

Bij de becijfering van de houtproductie in de Buitengewesten bleek reeds, dat het meerendeel van die productie binnenslands wordt geconsumeerd.

In 1938 werd namelijk voor een waarde van f 700.000 aan hout en houtskool naar Java en Madoera verscheept, terwijl de waarde

van het verbruik in de Buitengewesten zelve volgens een ruwe schatting op f 11.500.000 kan worden gesteld.

De uit de Buitengewesten afkomstige houtsoorten — evenals die van Java ¹⁾ — worden hier te lande grootendeels gebruikt in grootbedrijven, voor spoor- en tramwegen, verpakking (kisten), huizen- en prauwenbouw en in de meubelindustrie.

Bovendien betreft Indië nog houtproducten uit het buitenland; in 1938 werd voor een waarde van niet minder dan f 5.120.000 aan houtproducten geïmporteerd, waarvan het voor de Buitengewesten bestemde deel een waarde van f 2.144.000 vertegenwoordigde. Van de ingevoerde houtproducten namen triplexhout en -kisten — welke veelal voor de emballage van exportgoederen worden gebruikt — met een waarde van f 3.985.000 de voornaamste plaats in; deze artikelen waren grootendeels afkomstig van Japan, de voormalige Russische Oostzee-provincies, Finland, Nederland, Engeland en Polen.

Zoowel de winning van de boschbijproducten als de houtproductie vormen een bron van werkgelegenheid voor de bevolking, evenals die takken van het bedrijfsleven, welke aan de productie van deze artikelen geheel of ten deele hun bestaan ontleenen, zooals b.v. de tusschenhandel, het verwerkingsapparaat van de grondstoffen en de export- en scheepvaartbedrijven. Over het aandeel van de arbeidsloonen in de productie-, handels- en exportwaarde zijn echter nagenoeg geen of zeer onvoldoende exacte gegevens bekend. Voor de berekening daarvan zou een gedetailleerd overzicht van de inkomsten en uitgaven der verschillende daarbij betrokken particuliere bedrijven beschikbaar moeten zijn.

De winning van de boschbijproducten geschiedt uitsluitend door de autochthone bevolking, die weliswaar veelal door voorschotten gebonden is aan opkoopters, doch dit werk nagenoeg steeds

¹⁾ De waarde van de door den Dienst van het Boschwezen verkochte houtproducten, afkomstig van Java en Madoera, bedroeg in 1938 f 8.900.000, waarvan voor een waarde van respectievelijk f 1.300.000 en f 400.000 bestemd was voor verbruik in het buitenland en in de Buitengewesten. Uit de in 1938 ontvangen retributies, geheven van hout, dat geoogst is door derden, kan worden afgeleid, dat het daarnevens door particulieren geconsumeerde hout — voor zoover dus te controleren en niet afkomstig van den Dienst van het Boschwezen — een waarde moet hebben vertegenwoordigd van $\pm$ f 1.500.000. De ongecontroleerde houtval op Java, bestemd voor nuttige doeleinden, kan volgens Mansvelt (Tectona, deel XXXII 1939, pagina 588) op 1.000.000 m³ worden geraamd, d.i. dus de helft van dien in de Buitengewesten; de waarde daarvan kan derhalve op ongeveer ($\frac{1}{2} \times f 5.000.000 =$) f 2.500.000 worden gesteld. Hieruit blijkt, dat de binnenlandsche consumptie van Javahout in 1938 ongeveer f 11.500.000 heeft bedragen.

zelfstandig, althans uiterst zelden in loonarbeid, verricht ¹⁾. De bijproducten worden tot nu toe voornamelijk gewonnen in afgelegen streken van de Buitengewesten, waar de Inheemsche bevolking op een laag niveau van economische ontwikkeling staat en nog niet gewend is aan regelmatigen arbeid.

In die streken hebben de schaarschte der bevolking en haar tegenzin in loonarbeid steeds veel ongerief veroorzaakt voor den Dienst van het Boschwezen en de aldaar gelegen particuliere houtkapondernemingen. De werkvolkvoorziening is voor die bedrijven dan ook een der moeilijkste problemen, hetgeen er toe heeft geleid, dat zij vooral — en dit geldt in het bijzonder voor de particuliere ondernemingen in de panglonggebieden van Sumatra — gebruik maken van geïmmigreerde Chineesche arbeidskrachten — voor wie een toelatingskaart moet worden betaald, en die na een zekere periode het land wederom verlaten om plaats te maken voor nieuwe immigranten — dan wel van elders gekomen Inheemsche arbeiders.

Aangezien op Java — waar het gemiddelde loonpeil lager is dan in de Buitengewesten — met Inheemsche arbeidskrachten wordt gewerkt, mag men wel aannemen, dat de loonarbeid bij de boschexploitatie in de Buitengewesten duurder is dan op Java en Madoera.

De vraag, waar de Inheemsche bevolking in totaal meer inkomsten verkrijgt uit dien arbeid, kan wegens het ontbreken van voldoende gegevens niet worden beantwoord. Ter illustratie zij vermeld, dat de Dienst der bosschen op Java en Madoera blijkens gegevens van den Dienst van het Boschwezen in 1938 op een totale exploitatieuitgave van f 7.360.000 een bedrag van f 2.850.000 aan zuivere arbeidsloonen heeft uitbetaald. Daarin zijn de kosten voor leiding en toezicht ad f 2.400.000 — waarvan eveneens een goed deel bestemd is voor lagere Inheemsche krachten — uiteraard niet begrepen.

De productiekosten van het uitgevoerde hout bestaan tot het moment van den uitvoer behalve uit loonen voor de winning in engeren zin uit de kosten van het locale vervoer te land of te water. Ook in deze transportkosten neemt het loonelement een belangrijke plaats in, weshalve het evident is, dat die productiekosten voor het meerendeel uit arbeidsloon bestaan.

Volgens Mansvelt kunnen de scheepvaartmaatschappijen aan houtvrachten een veelvoud genieten van het arbeidsloon, dat voor

¹⁾ In Sumatra wordt bij het tappen en oogsten van damar wel het deelsysteem toegepast, waarbij degenen, die al dan niet rechtmatig bezitsrecht op de boomen hebben gevestigd, aan de tappers de helft of een derde van het geoogste product afstaan.

de winning van het artikel noodig is ¹⁾. Daarbij moge echter worden bedacht, dat het uit de panglonggebieden geëxporteerde hout voor een groot deel tegen minimale vrachten — met Chineesche jonken! — naar Singapore wordt verscheept.

Hoewel het vervoer van sommige boschbijproducten naar Java en Singapore — o.a. van damar — niet zelden per zeilprauw geschiedt, heeft de verscheeping naar het buitenland meestal plaats in geregelden lijndienst. In 1938 lagen de vrachttarieven voor rotan — in het bijzonder die voor de verscheeping naar Amerika — ver boven de inkomsten, welke de bevolking uit den verkoop van die producten heeft getrokken; de sedert September 1939 abnormaal hoge tarieven bij vervoer naar Europa houden verband met den huidige oorlog in dat werelddeel. Voor copal bedraagt de vracht in de beide laatste jaren bij vervoer naar Amerika $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{2}$ van de marktnoteering hier te lande, voor damar varieert zij van $\frac{1}{3}$ tot $\frac{1}{6}$ van den Indischen marktprijs.

Dit blijkt uit de volgende tabel, waarin eenige basis-vrachten en producten-noteeringen zijn opgenomen; in de vrachten zijn niet begrepen kapiteinspremie, assuranties en andere kosten, welke aan de verscheeping verbonden zijn.

Maand	Naam van product, en bestemming	Wijze van verpakking	Basis-vracht per 100 kg	Producten-noteering per 100 kg (e.k.)	
				Damar A/E, Padang	Copal loba soft unassorted, Makassar.
Januari 1938	Damar en copal, bestemd voor Amerika	in zakken en manden (vracht vastgesteld per 1500 kg)	f 5.83	f 35.50	f 15.40
Februari „			„ 5.32	„ 31.75	„ 14.90
September 1939			„ 6.40	„ 21.53	„ 13.25
Januari 1938	idem (voornamelijk damar A/E)	in kisten (vracht vastgesteld per m ³ , inhoudende $\pm$ 500 kg)	„ 7.60	„ 35.50	„ 15.40
Februari „			„ 6.48	„ 31.75	„ 14.90
September 1939			„ 8.17	„ 21.35	„ 13.25
Maart 1938	Rotan, bestemd voor Europa	in bundels (vracht vastgesteld per 700 kg)	„ 6.86	Rotan tohiti, Makassar	
September 1939			„ 10.29	f 4.—	„ 4.—
Januari 1938	Rotan, bestemd voor Amerika		„ 10.18	„ 5.48	
September 1939			„ 11.13	„ 4.—	

¹⁾ Zie Tectona, Deel XXXII 1939, pagina 602.

De vrachten — voor zoover niet betrekking hebbende op het intergewestelijk vervoer — zijn niet van directe beteekenis voor het volksinkomen van Nederlandsch-Indië; zij dragen weliswaar bij tot het nationale inkomen, doch maken geen deel uit van de activa der Indische betalingsbalans. Niettemin beïnvloeden die vrachten het volksinkomen, omdat van relatief lage scheepsvrachten een verhooging van het volksinkomen mag worden verwacht door een vermeerdering van de productie, zoowel van hout als van de bijvoortbrengselen.

Voor de centrale en locale overheden vormen de boschbijproducten en het hout in verhouding tot hun totale handelswaarde een niet onbelangrijke bron van inkomsten. Van die voortbrengselen worden namelijk belastingen van verschillenden aard geheven.

Als belastingobject zijn de boschproducten van de Buitengewesten van veel grootere beteekenis dan die van Java, hetgeen geen verwondering behoeft te baren. Zooals werd gereleveerd, zijn de Buitengewesten namelijk voor meer dan $\frac{2}{3}$ deel bedekt met bosch, terwijl de exploitatie daarvan grootendeels door particulieren geschiedt. Het boschareaal op Java daarentegen, dat nagenoeg geheel door de Overheid wordt geëxploiteerd, maakt nog geen vierde deel uit van de totale oppervlakte van dat eiland, d.i. nog geen 2 % van de totale oppervlakte van Nederlandsch-Indië.

Dat sommige zelfbesturende landschappen een niet gering deel hunner middelen ontleenen aan die producten, ligt eveneens voor de hand, wanneer men bedenkt, dat 54 % der bosschen van de Buitengewesten in die landschappen gelegen is.

In hoofdzaak kunnen in die gewesten thans de volgende fiscale heffingen op boschproducten worden onderscheiden:

- a. Een *Gouvernements-uitvoerrecht* op de, uit het rechtstreeks en zelfbestuurd gebied van de Buitengewesten afkomstige *boschbijproducten*, zoowel bij export naar Java als naar het buitenland. Het uitvoerrecht op alle boschbijproducten is uniform vastgesteld op 5% van de — periodiek herzien wordende — waarde.
- b. Het sedert 25 Februari 1938 (Stbl. No. 112) door het *Gouvernement* geheven *defensie-uitvoerrecht* op alle naar het

buitenland geëxporteerde boschproducten (*hout en bijproducten*) ad 1% van de statistiekwaarde.

- c. Een *heffing* op de *boschbijproducten* door de *zelfbesturende landschappen* ¹⁾ bij uitvoer uit hun rechtsgebied ²⁾, „soesceng romang” (Celebes), „tjoeki” (Zuid-Borneo) of ook wel „sepoeloh satoe” geheeten. Zooals laatstgenoemde naam aangeeft, bedraagt die heffing 10 % van de plaatselijke marktwaarde ³⁾. In enkele landschappen in de Groote Oost, waar nog geen houtkapreglementen bestaan, wordt deze heffing eveneens toegepast op het hout.
- d. Een vaste *retributie*, welke, onafhankelijk van de plaatselijke marktwaarde, van *hout* wordt geheven, en wel in het rechtstreeks bestuurd gebied door het *Gouvernement*, doch in de zelfsbesturende landschappen, waar houtkapreglementen bestaan, door de *zelfbesturen*.
- e. Een *cijns* op *hout*, d.i. een speciale naam voor de belasting, geheven van hout, afkomstig uit *boschconcessies*, welke op den voet van Bijblad No. 6075 in het Gouvernementsgebied en in de landschappen met de z.g. „korte verklaring” zijn uitgegeven.

Ad *a* en *b*. Het door het Land ontvangen uitvoerrecht op boschbijproducten bij export rechtstreeks naar het buitenland bedroeg in 1928 f 1.195.000, en heeft sedert de ups en downs in de uitvoerwaarde gevolgd. In de jaren 1934, 1937 en 1938 heeft dat uitvoerrecht onderscheidenlijk f 348.500, f 473.500 ⁴⁾ en f 432.500 ⁵⁾ bedragen. Met inbegrip van het uitvoerrecht, geheven op de bijproducten, welke naar Java en Madoera werden verscheept, is in 1937 en 1938 respectievelijk f 562.000 ⁴⁾ en f 549.000 ⁵⁾ aan uitvoerrechten op boschbijproducten in 's Lands kas gevloeid.

¹⁾ De zelfbesturende landschappen in de residenties Riouw en Onderhoorigheden en Bali en Lombok genieten geen inkomsten van dezen aard.

²⁾ Gemakshalve wordt gesproken van een heffing bij „uitvoer”. Vermoedelijk is dit recht oorspronkelijk een recognitie geweest, welke een uitvoeisel was van het beschikkingsrecht. De heffing van die recognitie kon het meest efficiënt geschieden bij vervoer langs de waterwegen.

³⁾ In de laatste paar jaren is die heffing hier en daar tot 7,5 of 5 % gereduceerd, met dien verstande, dat 10 % wordt geheven van een gefixeerde waarde, welke *beneden* den plaatselijken marktprijs ligt.

⁴⁾ Inclusief het „bijzonder uitvoerrecht” ad 2 %.

⁵⁾ Hierin zijn begrepen het „bijzonder uitvoerrecht” ad 2 % en het sedert 25 Februari 1938 daarvoor in de plaats getreden defensie-uitvoerrecht van 1 %.

Het door het Gouvernement geheven defensie-uitvoerrecht op houtproducten bij export uit de Buitengewesten heeft in 1938 f 21.454 bedragen ¹⁾.

Ad c. Hoewel een zeker percentage van de uitgevoerde boschbijproducten aan de aandacht van de landschapsdouane of -boschpolitie ontsnapt als gevolg van verscheping per prauw uit afgelegen kreekjes of export over land uit de grensstreken, zijn de heffingen door de zelfbesturende landschappen op boschbijproducten soms van veel beteekenis voor de versterking hunner middelen. Dit geldt in het bijzonder voor die landschappen, waar de inkomstenbelasting van weinig beteekenis is, omdat zij grootendeels met bosschen bedekt zijn en een zeer dunne bevolking hebben.

Uit de begrootingsrekeningen der zelfbesturende landschappen in de Buitengewesten, welke bij de Afdeeling Algemeene Bestuurszaken van het Departement van Binnenlandsch Bestuur berusten, blijkt, dat de totale som van deze heffingen in de jaren 1928, 1932 en 1937 onderscheidenlijk f 1.365.000, f 298.000 en f 444.500 heeft bedragen. Voor 1938 zijn deze inkomsten geraamd op f 365.000; daarin moet slechts een zeer gering bedrag aan heffingen op hout begrepen zijn, weshalve deze belasting, voor zoover zij de boschbijproducten betreft, in het afgelopen jaar op $\pm$ f 350.000 kan worden geschat.

Onderstaande tabel geeft een samenvattend overzicht van voren genoemde ontvangsten in 1937 en van de ramingen voor 1938, verdeeld naar de residenties, waarin de onderwerpelijke landschappen gelegen zijn.

ONTVANGSTEN VAN DE ZELFBESTURENDE LANDSCHAPPEN
IN DE BUITENGEWESTEN UIT BOSCHBIJPRODUCTEN.

Zelfbesturende landschappen in de residenties	Begrootings- rekeningcijfers van 1937.	Ramingen voor 1938.
		in glds.
Atjeh en Onderhoorigheden	73.157	71.582
Sumatra's Oostkust	6.918	5.400
Westerafd. van Borneo	61.825	58.549
Z. en O.-afd. van Borneo	66.609	60.660
Celebes en Onderhoorigheden	87.502	58.790
Manado	80.212	61.140
Molukken	47.305	32.500
Timor en Onderhoorigheden	20.919	16.202
Totaal	444.447	364.823

¹⁾ Het defensie-uitvoerrecht op de houtproducten uit Java bedroeg in 1938 f 11.261.

De ontvangsten van dezen aard in Sumatra's Oostkust zijn zeer gering en — zooals reeds werd opgemerkt — in Riouw en Onderhoorigheden nihil. Daarentegen worden, zooals nader zal blijken, in de panglonggebieden, gelegen in de zelfbesturende landschappen van deze residenties, groote bedragen aan houtkaprechten ontvangen. Vermelding verdient, dat in vroegere jaren ook bepaalde personen aan de door hen uitgeoefende rechten wel de bevoegdheid ontleenden om een recognitie te heffen op de ingezamelde boschbijproducten. Dit ligt o.m. in het Boven-Dajakgebied en in de Doesoelanden van Zuid-Oost-Borneo nog niet zoo ver in het verleden, doch thans komen dergelijke heffingen nog slechts sporadisch voor.

Ad *d* en *e*. Blijkens de gegevens van den Dienst van het Boschwezen draagt het hout in de Buitengewesten in nog belangrijker mate bij in de fiscale inkomsten van het Land en de zelfbesturende landschappen dan het bijproduct der bosschen. Ook de Inlandsche rechtsgemeenschappen in die gewesten genieten ontvangsten uit hout. Aan de hand van de volgende, uit evenbedoelde gegevens samengestelde tabel kan men zich een beeld vormen van de in die gebiedsdeelen verkregen inkomsten uit oogst door derden, oogst in eigen beheer en andere inkomsten gedurende het jaar 1938.

in glds.

Bron van inkomsten uit ↓ voor→	Gouvernement	Zelfbesturende landschap- pen	Inlandsche rechtsge- meenschap- pen	Totaal
Boschconcessies	4.709	140.734	—	145.443
Kapperceelen	439.637	513.522	633	953.792
Kap op vergunning	217.627	281.989	236.826	736.442
Verstreking op stam	96.317	—	—	96.317
Erfpachtsperceelen	2.353	—	—	2.353
Diversen	—	82.233	14.950	97.183
Totaal uit „oogst door derden”	760.643	1.018.478	252.409	2.031.530
Oogst in eigen beheer	—	168.535	—	168.535
Verdere inkomsten	7.706	12.038	—	19.744
Diverse verrekeningen	257.948	2.240	—	260.188
Totaal	265.654	182.813	—	448.467
Sub-totaal	1.026.297	1.201.291	252.409	2.479.997

Het aandeel van Sumatra, Borneo en de Groote Oost in het totaal van vorenstaande ontvangsten bedroeg respectievelijk *f* 1.468.000, *f* 585.000 en *f* 427.000, het aandeel der gouvernemen-ten in de ontvangsten uit „oogst door derden” onderscheidenlijk *f* 1.290.000, *f* 538.000 en *f* 203.000. De grootste bijdragen in die inkomsten werden verkregen uit de panglonggebieden van Sumatra — Riouw en Bengkalis — en uit de landschappen Koetei, Boelongan en Beraoe in Oost-Borneo.

Uit het vorenstaande overzicht van de diverse heffingen blijkt, dat de boschbijproducten in 1938 in totaal omstreeks *f* 900.000 rechtstreeks aan fiscale rechten hebben opgeleverd, de houtproduc-ten *f* 2.500.000. Het aandeel van het Gouvernement in de heffingen op hout en bijproducten is ongeveer even groot als dat van de zelf-besturende landschappen in de Buitengewesten.

De financieele resultaten van het boschbeheer in de zelfbesturende landschappen zijn in 1938 veel gunstiger geweest dan in het recht-streeks bestuurd gebied, eensdeels tengevolge van de omstandig-heid, dat het Land de kosten voor supervisie en inspectie in de landschappen geheel voor eigen rekening neemt, anderdeels als gevolg van gunstiger exploitatieobjecten in laatstbedoelde gebiedsdeelen. Terwijl de Dienst der bosschen in de Buitengewesten namelijk een nadeelig saldo boekte van $\pm f$ 13.000 in het Gouvernementsgebied, en de kleinere Inlandsche rechtsgemeenschappen in rechtstreeks bestuurd gebied konden terugzien op een voordeelig saldo van $\pm f$ 170.000, bedroeg het voordeelig saldo in de zelfbesturende landschappen $\pm f$ 475.000.

In de Buitengewesten zijn de houtproducten veel zwaarder belast dan de bijproducten. Op een waarde van *f* 10.700.000 ¹⁾ aan houtproducten toch drukt een bedrag van *f* 2.500.000 aan lasten, d.i. 23 %; op een waarde van *f* 11.400.000 ²⁾ aan bijproducten een bedrag van *f* 900.000, d.i. 8 %. Men verlieze echter niet uit het oog, dat de winning van houtproducten een geheel ander karakter draagt dan die der boschbijproducten. Met de gekapte boomen verdwijnt eveneens kapitaal — herstel van het

¹⁾ Uit het voorgaande kan een waarde van den gecontroleerden houtval in de Buitengewesten van *f* 4.700.000 + *f* 6.000.000 worden afgeleid.

²⁾ D.i. de waarde van de voortbrengselen, welke worden uitgevoerd naar het buitenland en de overige gebiedsdeelen van Nederlandsch-Indië — met inbegrip van de Buitengewesten —, en dus niet voor de locale consumptie zijn bestemd.

bosch is een kwestie van langen adem —, terwijl de meeste gewassen, welke boschbijproducten leveren, bij een juiste methode van winning lang productief blijven.

Een meer gedetailleerd beeld van den export van boschbijproducten naar het buitenland wordt gegeven in een tweetal aan dit artikel toegevoegde tabellen (Ia en Ib), waarin het verloop van het uitvoergewicht en van de uitvoerwaarde dier voortbrengselen sedert 1928 is samengevat.

Daaruit blijkt, dat de exporthoeveelheid van het meerendeel der boschbijproducten in de jaren 1930 tot en met 1934, dus in een periode van diepe depressie, sterk is teruggelopen. Daarna trad een geleidelijk herstel in tot 1936, in welk jaar het totale uitvoergewicht ongeveer even groot was als in het jaar 1928. In 1937 en vooral in 1938 is de totale uitvoerhoeveelheid wederom sterk gedaald.

Deze algemeene ontwikkelingslijn wordt echter niet aangetroffen bij den uitvoer van alle boschbijproducten.

UITVOER VAN BOSCHBIJPRODUCTEN UIT NEDERLANDSCH-INDIË

in 1000 ton bruto

Product	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938 ¹⁾
Alle rottingssoorten	50	46	41	34	33	36	39	41	43	46	36
Alle harssoorten	32	32	22	18	16	20	21	26	27	28	23
Alle getahsoorten	4	3	2	2	2	3	1	2	2	3	2
Wilde caoutchouc	3	4	2	2	1	3	3	5	7	7	8
Alle sagoproducten	33	42	51	46	54	34	31	41	47	38	28
Vruchten en zaden	6	11	5	6	2	1	1	7	5	3	1
Kajoepoetiholie	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Basten	18	12	10	10	9	6	6	7	14	14	14
Totaal van alle boschbijproducten	146	150	134	118	116	102	102	130	146	138	113

De uitvoer van harsen kon zich in 1937 nog handhaven op het niveau van 1936. De rotting- en getahsoorten, kajoepoetiholie en basten hebben na 1928 nimmer weer het uitvoerniveau van dat jaar bereikt. De export van wilde caoutchouc (djeloetoeng) daarentegen is in de laatste drie jaren aanmerkelijk toegenomen. De uitvoer van sago-producten heeft sedert 1928 — behoudens een inzinking in de jaren 1933 en 1934 — tot 1937 over het algemeen een bevredigend verloop

¹⁾ Voorloopige cijfers.

vertoond; sedert is echter ook de totale export van deze producten aanmerkelijk gedaald, in 1938 beneden het peil van 1928.

De totale uitvoerwaarde van de voor het buitenland bestemde boschbijproducten is van f 26.359.227 in 1928 teruggelopen tot f 6.317.541 in 1934. Daarna steeg die waarde, in 1936 tot f 8.019.625 en in 1937 tot f 10.045.915, doch zij daalde in het afgelopen jaar wederom tot f 8.158.666. Daarin is niet begrepen de waarde van den eerst sedert kort van eenige beteekenis geworden uitvoer van terpen-tijnolie, afkomstig van het Gouvernements hars- en terpentijn-bedrijf in de Gajoelanden (Atjeh). De in het buitenland afgezette terpentijnolie vertegenwoordigde in 1938 een waarde van f 228.000.

UITVOER VAN BOSCHBIJPRODUCTEN UIT NEDERL.-INDIË

in 100.000 glds.

Product.	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938 ¹⁾
Alle rottingssoorten	77	71	54	32	24	21	23	24	24	30	24
Alle harssoorten	114	118	65	34	25	25	24	28	29	38	30
Alle getahsoorten	20	14	7,4	5,6	3,3	4,1	2,2	2,9	3	5,1	5
Wilde caoutchouc	4,7	6,9	3,1	1,9	0,4	2,5	1,8	2,6	5,2	5,7	9,4
Allesagoprodukten	25	27	30	18	22	17	10	10	15	18	9
Vruchten en zaden	14	20	6,6	3,2	1,1	0,7	0,6	3,6	2	1,7	1,3
Kajoe-poetiholie	3,3	2,5	1,9	1,4	1,3	0,6	0,7	0,5	0,5	1	0,8
Basten	4,8	2,9	2,3	2	1,5	0,9	0,8	0,9	1,2	1,2	1,5
Totaal van alle boschbijproducten	264	262	171	99	79	71	63	73	80	100	82

¹⁾ Voorloopige cijfers.

Dat de totale exportwaarde van de boschbijproducten in 1937 nog gestegen is ondanks de in vergelijking met het daaraan voorafgaande jaar afgenomen totale uitvoerhoeveelheid, moet worden toegeschreven aan een verbetering der prijzen. In het bijzonder de prijsverbetering van rotting- en harssoorten en sagoprodukten heeft in dat jaar bijgedragen tot een verhooging van de totale uitvoerwaarde.

Dit verschijnsel komt tot uiting in de statistiekwaarde, die weliswaar niet overeenkomt met de handelswaarde, maar toch — zij het eenigszins vertraagd — het verloop van de marktprijzen weer-geeft.

Bij gebrek aan volledige productennoteeringen van de boschbijproducten wordt ter illustratie in het volgende staatje een meerjarig overzicht gegeven van de statistiekwaarde van eenige (categorieën) die voortbrengselen, uitgedrukt in guldens per 1000 kg bruto.

UITVOER UIT NEDERLANDSCH-INDIË VAN BOSCHBIJPRODUCTEN

in 1000 kg bruto

Bron: C.K.S.

NAAM VAN HET PRODUCT		1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
1	Rotting alle soorten (1-4)	50.394	46.033	41.186	34.315	32.644	35.726	38.552	41.294	42.888	46.476	36.067
	Rotting: onbewerkt	48.539	44.511	39.095	33.128	31.824	34.134	36.354	39.589	40.806	44.726	34.616
2	" : pitrotting (pitriet)	5	4	—	14	22	32	31	1	15	10	5
3	" : rottingbast (bindband, vlechtband)	541	497	427	168	74	41	88	367	254	166	208
4	Rottingstokken, onbewerkte	1.309	1.021	1.664	1.005	724	1.519	2.079	1.337	1.813	1.574	1.238
	Harsen (incl. benzoë) (5-11)	31.535	32.432	22.392	17.853	15.866	19.701	20.765	26.215	27.430	27.919	22.508
	Harsen (excl. benzoë) (6-11)	29.453	30.240	20.452	16.150	13.559	17.454	18.546	23.709	25.098	25.780	20.249
5	Benzoë	2.082	2.192	1.940	1.703	2.307	2.247	2.219	2.506	2.332	2.139	2.259
6	Copal	18.029	17.213	11.803	9.566	7.957	10.086	10.841	12.622	12.929	14.259	11.828
7	Drakenbloed	41	31	39	44	44	61	36	54	43	21	29
	Damar alle soorten (8-10)	11.359	12.980	8.572	6.484	5.526	7.257	7.657	11.008	12.121	11.481	8.018
8	Damar: andere dan mata koetjing (als hiroe, rasak, batoe, e.d.)	3.022	4.431	3.164	1.659	1.739	1.837	1.855	5.197	5.705	5.178	3.082
9	" : mata koetjing	7.357	7.371	4.818	4.283	3.559	4.699	5.256	4.946	5.839	5.715	4.333
10	" : stof	980	1.178	590	542	228	721	546	865	577	588	603
11	Harsen n.a.g.	24	16	38	56	32	50	12	25	5	19	374
	Getahsoorten (12-15)	3.689	2.682	1.660	2.000	1.779	2.491	1.403	1.987	1.830	2.479	2.349
12	Getah merah e.d.	15	5	6	6	27	51	8	4	17	30	26
13	Getah hangkang	1.260	1.243	1.050	1.065	891	1.142	671	1.105	976	1.029	935
14	Getah ketijau	2.137	1.275	495	872	808	1.247	705	858	770	1.252	1.334
15	Getah n.a.g.	277	159	109	57	53	51	19	20	67	168	54
	Wilde caoutchouc (16-17)	2.602	3.630	2.437	2.107	661	2.845	3.090	4.786	7.338	7.217	8.363
16	Djeloetoeng	2.599	3.630	2.437	2.107	661	2.845	3.090	4.786	7.338	7.217	8.363
17	Andere n.a.g.	3	—	0	—	0	0	—	—	—	0	—
18	Kamfer	0	0	1	1	1	0	0	1	1	1	0
19	Sago (19-22)	33.035	42.058	51.547	45.699	53.938	34.016	31.041	41.498	47.498	37.733	28.126
20	Sagomeel, ruw	4.587	4.877	9.002	4.794	6.001	2.188	7.307	8.691	8.593	8.592	5.659
21	" , gezuiverd	19.361	22.617	27.045	26.233	33.671	31.827	23.733	32.807	38.903	29.124	22.459
22	Sago, paarl	0	35	55	0	1	—	—	—	—	7	3
23	Sago, n.a.g.	9.087	14.529	15.445	14.672	14.265	1.121	1.005	7.082	4.786	2.537	1.396
24	Vruchten en zaden (23-26)	6.179	10.738	4.883	5.936	1.672	566	286	370	368	821	251
25	Cassia-fistula	599	178	374	477	956	190	101	320	245	361	366
26	Wilde nootmuskaat	320	235	200	205	233	293	606	301	109	568	23
27	Balam- en soenteivruchten	1.840	159	456	173	180	72	12	6.091	4.064	787	756
28	Tengkawangpitten	3.420	10.166	3.853	5.081	303	—	—	—	—	—	—
29	Bladproducten (27)	341	213	185	159	172	102	125	108	99	128	79
30	Kajoepoetiholie	17.916	11.899	9.540	10.141	9.230	5.895	5.808	7.377	14.224	13.550	14.041
	Basten (28-30)	10.821	9.146	5.972	6.762	4.438	2.103	2.818	3.662	10.560	11.411	10.864
	Bakaubast (koelit bakau)	88	55	7	17	—	—	—	—	—	—	2
	Mangrove-extract (cutch, tannine)	7.007	2.698	3.561	3.362	4.792	3.792	2.990	3.715	3.664	2.133	3.175
	Tinggibast (koelit tengar)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal		145.691	149.685	133.831	118.211	115.963	101.897	101.789	130.348	146.094	138.040	112.929

*) Voorloopige cijfers.

Product	1928	1934	1936	1937	1938
Alle rottingsoorten	153	59	56	65	66
Alle harsen excl. benzoë	344	94	92	125	119
Benzoë	633	295	268	265	281
Alle getahsoorten	549	156	163	206	214
Djeloetoeng	180	57	71	79	113
Alle sagoproducten	74	34	31	46	34
Tengkawangpitten	254	76	37	56	45
Kajoepoetiholie	970	541	543	780	957
Basten	27	14	8	9	10
Alle boschbijproducten	181	62	55	73	73

Wanneer men het verloop der statistiekwaarde van de boschbijproducten vergelijkt met dat van het ongewogen indexcijfer van de prijzen der 20 voornaamste exportproducten, dan blijkt daaruit, dat het prijsverloop van de boschbijproducten de algemeene conjunctuurdaling heeft gevolgd. Voorts zou daaruit kunnen worden afgeleid, dat de prijsontwikkeling van die boschbijproducten in 1938 relatief gunstig is geweest.

Jaar	Ongewogen indexcijfer groot-handelsprijzen van 20 export-producten.	Indexcijfer statistiekwaarde boschbijproducten.
1928	100	100
1934	34	34
1936	34	30
1937	44	40
1938	35	40

Toch is de totale exportwaarde in het afgelopen jaar gedaald. Deze omstandigheid moet naast een beduidende vermindering van den afzet van nagenoeg alle producten voornamelijk worden toegeschreven aan een ongunstige ontwikkeling van den prijs der harsproducten, met uitzondering van benzoë. De groothandelsprijs van tohiti-rotan kon zich — in afwijking van de gemiddelde statistiekwaarde van alle rottingsoorten — in 1938 evenmin handhaven, terwijl de groothandelsprijs van sago-meel beter op peil bleef, dan de gemiddelde statistiekwaarde van alle sagoproducten zou doen vermoeden.

Een en ander kan blijken uit bijlage II, waarin het prijsverloop van damar, copal, rotan, benzoe en sago-meel in 1938 en in de eerste 9

Bijlage II

MAANDELIJKSCHE PRODUCTEN-NOTEERINGEN

Maand ↓ Te →	In glds. per 100 kg (e.k.)						In \$ per picul *)	
	Damar A/E		Copal Loowoo/ Benkoka (real hard)	Copal Loba soft unassorted	Rotan Sago Pageh	Rotan Tohiti	Benzoë Padang No. 1	Sagomeel Selat Pandjang
	Batavia	Padang	Makas- sar	Makas- sar	Padang	Makas- sar	Singa- pore	Singa- pore
1938								
Januari	36.75	35.50	16.18	15.40	6.82	5.48	37.25	2.47
Februari	35.76	31.75	15.68	14.90	6.63	5.—	37.50	2.48
Maart	32.96	30.—	15.68	14.90	8.27	4.—	37.—	2.43
April	29.30	25.80	14.15	13.40	7.25	3.50	36.50	2.43
Mei	27.32	25.50	13.—	12.63	6.50	3.25	37.—	2.08
Juni	26.02	24.50	13.—	12.63	6.50	3.25	34.75	1.95
Juli	26.92	24.75	12.50	12.—	6.50	3.13	37.—	2.15
Augustus.	27.42	24.40	12.50	12.—	6.50	2.63	35.50	2.15
September	25.70	24.—	12.50	12.—	6.50	2.63	geen	geen
October	25.71	22.75	12.50	12.—	6.25	2.63	36.—	2.50
November	24.89	22.75	12.50	12.—	6.40	2.63	36.25	2.25
December	23.87	22.75	12.50	12.—	6.40	2.63	36.—	2.17
1939								
Januari.	23.60	22.75	12.50	12.—	5.88	3.25	37.—	2.25
Februari	23.57	22.75	13.—	12.—	5.88	3.25	37.50	2.32
Maart	23.07	22.75	13.—	12.—	5.88	3.25	38.—	2.38
April	22.45	22.75	14.—	13.—	5.88	3.25	38.—	2.80
Mei	22.25	21.75	14.—	13.—	5.88	4.25	38.13	2.58
Juni	20.95	20.50	14.—	13.—	5.—	4.25	38.50	2.51
Juli	21.05	20.25	14.—	13.—	4.50	4.25	35.—	2.41
Augustus	20.65	20.50	14.—	13.—	5.—	4.25	36.—	2.53
September	21.53	19.91	14.50	13.25	4.57	4.—	39.50	8.50

*) Hierin is hoogstens \$ 0.10 aan vracht begrepen.

maanden van 1939 is weergegeven. De prijzen van damar zijn na 1938 nog verder gedaald, de prijs van tohiti-rotan is — in tegenstelling met dien van rotan sago pageh — sedert gestegen. Opvallend is de plotselinge, sterke prijsstijging van sagomeel in September 1939; eenzelfde verschijnsel deed zich trouwens ook voor bij tapiocaproducten. De prijzen van beide laatstbedoelde voortbrengselen zijn inmiddels wederom gedaald.

Zooals t.a.p. reeds werd medegedeeld, worden de boschbijproducten grootendeels uitgevoerd naar het buitenland, terwijl sommige producten ten deele naar Java worden verscheept om na zuivering en sortering te worden geëxporteerd. Tot dusverre zijn voor de consumptie op Java en Madoera voornamelijk benzoë, rotan en colophonium van eenige beteekenis.

Omtrent de voornaamste productiecentra en de belangrijkste afzetgebieden ¹⁾ der boschbijvoortbrengselen, zoomede de doeleinden, waarvoor die producten worden gebruikt, kan het volgende worden medegedeeld.

Onbewerkte rotting wordt voornamelijk geëxporteerd uit Celebes, Zuid-Oost-Borneo en Palembang. De belangrijkste bestemmingen zijn Hongkong, Duitschland, Japan, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Engeland, Frankrijk, Nederland, Denemarken en Australië. De rottingproducten worden — zooals reeds eerder bleek — gebruikt voor het vervaardigen van meubels en andere gebruiksvoorwerpen.

Benzoë is voornamelijk afkomstig van Tapanoeli, doch in de laatste jaren heeft ook de bevolking van Palembang zich op de benzoë-cultuur toegelegd. De belangrijkste bestemmingen zijn Britsch-Indië, Burma, Algerië en Tunis. Evenals in Nederlandsch-Indië wordt dit product ook in andere Oostersche landen gebruikt als wierook en voor de bereiding van parfums, terwijl de benzoë verder wordt aangewend in de pharmacie.

De belangrijkste productiegebieden van de *andere harsen* (copal en damar-soorten) zijn Celebes, de Molukken en Borneo; hoewel van veel geringere beteekenis, verdienen ook Banka en Sumatra's Oostkust vermelding. De voornaamste bestemmingen zijn de

¹⁾ Voor zoover mogelijk is de uiteindelijke bestemming van den export naar Singapore nagegaan aan de hand van de handelsstatistiek van Britsch-Malakka.

Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en voorts Britsch-Indië, Burma, Duitschland, Engeland, Nederland en Japan. In dit verband moet worden opgemerkt, dat de in de statistieken vermelde exportcijfers van copal en damar slechts bij benadering den feitelijken uitvoer weergeven, aangezien deze producten door de douane-ambtenaren, die met de registratie daarvan belast zijn — evenals trouwens door de handelaren zelf — vooral in vroegere jaren niet zelden met elkaar werden verward ¹⁾. De harsen worden voornamelijk gebruikt in de lak-, vernis- en verfindustrie, alsmede bij de fabricage van inkt en kunstmatige harsachtige composities (o.a. bakeliet).

In de aan dit artikel toegevoegde overzichtstabellen van den export van boschbijproducten zijn de uit de *Pinus Merkussii* verkregen producten niet opgenomen. De winning van deze voortbrengselen — colophonium (hars) en terpentijn — geschiedt uitsluitend door het Gouvernements hars- en terpentijnbedrijf in de Gajoelanden (Atjeh). Colophonium wordt hoofdzakelijk binnenslands geconsumeerd; van een totale productie van 3.704.000 kg in 1938 werd slechts 374.000 kg naar het buitenland uitgevoerd ²⁾. De export van *terpentijnolie* heeft zich eerst sedert kort geaccentueerd in verband met de pas in de laatste jaren bijzonder sterk toegenomen productie. In 1938 bedroeg de geproduceerde hoeveelheid terpentijnolie 1.126.000 kg, waarvan 1.091.000 kg in het buitenland werd afgezet ³⁾, voornamelijk in Nederland, en voor een gering deel in Argentinië. De gestadige ontwikkeling van de productie komt duidelijk tot uiting in de volgende tabel, ontleend aan gegevens van de Directie der Gouvernements Landbouwbedrijven.

PRODUCTIE VAN HET GOUVERNEMENTS HARS- EN
TERPENTIJNBEDRIJF.

in 1000 kg.			
Jaar	Hars	Terpentijn	Totaal
1928	222	62	284
1934	1.080	318	1.398
1936	1.652	492	2.143
1937	2.120	612	2.732
1938	3.704	1.126	4.830

¹⁾ Copal is een hars, welke afkomstig is van de Agathissoorten; damar een hars, die door de verschillende Dipterocarpaceën wordt geproduceerd. De eigenschappen van deze harsen loopen uiteen.

²⁾ Ter waarde van f 24.000.

³⁾ Ter waarde van f 228.000.

De *getahsoorten*, welke hoofdzakelijk van de Z. en O.-afdeeling van Borneo afkomstig zijn, worden voornamelijk verzonden naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en daar onder meer verwerkt tot kauwgom.

Het belangrijkste productiegebied van *djeloetoeng* is de Z. en O.-afdeeling van Borneo; daarnaast zijn de Westerafdeeling van Borneo, Palembang en in mindere mate Djambi van eenige beteekenis. Ook dit voortbrengsel wordt nagenoeg geheel naar U.S.A. verscheept. Djeloetoeng werd oorspronkelijk gebezigd voor de doeleinden, waarvoor later rubber gebruikt werd. Na de opkomst van dit product heeft djeloetoeng het veld moeten ruimen; de uitvoer, die in 1911 op 35.000 ton werd geraamd ¹⁾, is in 1932 tot 661 ton teruggelopen. In de laatste jaren is er weer een stijgende vraag naar dit voortbrengsel ontstaan als gevolg van het feit, dat het geschikt bleek te zijn voor de bereiding van kauwgom.

Sago wordt voornamelijk gewonnen in Nieuw-Guinea, de Molukken, Celebes, West-Borneo, in den Riouw-archipel en op Sumatra, en is grootendeels bestemd voor de voeding binnenslands. Voor den export zijn slechts van beteekenis de sagoproducten van Riouw en Sumatra's Oostkust, vanwaar deze artikelen worden verscheept naar Singapore. Malakka bezit namelijk een groote sago-industrie, welke het ongezuiverde product tot paarl-sago verwerkt. Dit product vindt voornamelijk afzet in Engeland, Britsch-Indië en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. In de Westersche industrie wordt sago meel o.a. gebruikt voor de bereiding van glucose, terwijl dit product eveneens wordt aangewend in de textiel-industrie.

De uitvoer van *vruchten*, *zaden* en *basten* is van relatief geringe beteekenis, zoodat daarop in dit summiere overzicht niet tot in details zal worden ingegaan. De looibasten zijn van belang voor de batikkerijen en leerlooierijen op Java en voor den export naar het buitenland. Bakaubast is voornamelijk afkomstig van Borneo, Atjeh en de Groote Oost, tinggibast van beide laatstgenoemde gebiedsdeelen. De bakaubast uit Borneo is voornamelijk bestemd voor de Philippijnen en Serawak — waar het product verwerkt wordt in cutchfabrieken —, die van Sumatra voor de Chineesche leerlooierijen te Singapore en Penang. De basten van de Groote Oost zijn meerendeels bestemd voor de leder- en batikindustrie op Java.

¹⁾ Encyclopaedie van N. I., 2e dr., deel I, pagina 618.

De boschbijproducten bezitten in vergelijking tot de landbouw-exportgewassen in doorsnee een betrekkelijk geringe handelswaarde, maar leveren nochtans welkome inkomsten op voor de autochthone bevolking van vele boschrijke, afgelegen streken in de Buitengewesten. Hoewel het winnen der bijproducten vrij veel tijd vergt, vinden de inzamelaars toch nog voldoende gelegenheid om voedingsgewassen te telen op ladangs, dan wel om de vischvangst te beoefenen, b.v. in het merengebied van West-Koetei (Oost-Borneo).

Uit het vorenstaande bleek reeds, dat de export van boschbijproducten van grooter belang is dan het locale verbruik van die voortbrengselen. Die export maakt den import van verbruiks-goederen en de betaling van in geld geheven belastingen mogelijk.

De verkoop van de gewonnen producten geschiedt steeds door tusschenkomst van Chineesche en Inheemsche opkooopers. In verband met de geringe hoeveelheden, welke de afzonderlijke producenten leveren, is een goed georganiseerde opkoophandel als schakel tusschen producent en exporteur onmisbaar. Aangezien het gebruik van geld bij een groot deel van den uit- en invoerhandel in de diepe binnenlanden achterwege blijft, bestaat die handel voor een belangrijk deel uit een directe uitwisseling van goederen tegen goederen, dus uit ruilhandel, terwijl de export en de import hier in één hand zijn.

Omdat de zamelaars economisch zwak zijn en soms voor geruimen tijd hun woonsteden verlaten, zijn zij veelal genoodzaakt vóór hun vertrek van de evenbedoelde tusschenpersonen voorschotten op te nemen in den vorm van levensmiddelen en andere verbruiks-artikelen voor zich en hun achterblijvende gezinnen. De kleinere, in den regel weinig kapitaal-krachtige Chineesche en Inheemsche opkooopers moeten op hun beurt voorschotten in geld opnemen bij hun afnemers, de grootere opkooopers of exporteurs. Dientengevolge wordt de geheele handel in boschbijproducten thans gekenmerkt door de verleening van voorschotten ¹⁾. Een doelmatige verstrekking en inhouding dier voorschotten en de keuze van betrouwbare tusschenpersonen is een der voornaamste voorwaarden voor het goed functionneeren van dezen productenhandel.

De inzameling en de handel vertoonen verschillende gebreken, welke den uitvoer ernstig benadeelen.

De kwaliteit van het product laat zeer te wenschen over als gevolg van verschillende omstandigheden; eenerzijds door een onoordeel-

¹⁾ Hetzelfde geldt voor den afzet van en den handel in visch uit het evengenoemde merengebied van West-Koetei.

kundige en primitieve wijze van winning, het aanbieden van vuile, onzuivere en ongelijksoortige voortbrengselen en het vermengen van hoog- en minderwaardige producten; anderzijds door het opzettelijk vervalschen der voortbrengselen door sommige tusschenhandelaren en exporteurs. Voorbeelden daarvan zijn de onzuivere en heterogene samenstelling van djeloetoeng uit Borneo en van damar en copal uit de Groote Oost en Borneo, de aflevering van ongelijksoortige rotan uit Celebes en de vervalsching van benzoë uit Tapanoeli. Bovendien ontbreekt het den inzamelaars en tusschenhandelaren aan de noodige kennis van de markt en van de eischen, welke de consument aan de kwaliteit dier voortbrengselen stelt. Voor zoover zij daarvan wel op de hoogte zijn, wordt daaraan tot dusverre weinig aandacht besteed, ten nadeele van de marktwaardigheid der voortbrengselen.

Het verdient wel even de aandacht, dat niet elke vermenging van verschillende kwaliteiten als vervalsching moet worden beschouwd. Zoo is het volkomen rationeel, dat een deel van de geproduceerde hoogwaardige benzoë van Noord-Sumatra vermengd wordt met laagwaardige benzoë, benzoëbast en groote hoeveelheden damarstof, teneinde een gewild artikel te verkrijgen voor de binnenlandsche consumptie (op Java) en voor het verbruik in andere Oostersche landen. Het hoogwaardige product wordt alleen aangewend in de Westersche pharmacie en in de chemische industrie.

Een ander kenmerk van den export is de onregelmatigheid van den aanvoer; dit is ten deele het onvermijdelijke gevolg van het seizoenkarakter van sommige wilde gewassen (vruchten), doch wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de omstandigheid, dat vele inzamelaars de winning staken, indien zij worden verlokkt door betere inkomsten uit andere middelen, b.v. uit den rubberap.

Voorts gaat het winnen van boschbijproducten in vele gevallen gepaard met een geleidelijke dan wel abrupte uitroeiing, weshalve men wel mag spreken van „roofbouw”. Zoo zullen doodgetapte boomen niet direct plaatsvervangers hebben, die voor de winning kunnen worden gebruikt; een sprekend voorbeeld daarvan is de geleidelijke afname van de copal-productie in sommige streken van de Molukken. Boomen, die geheel omgekapt worden voor het verzamelen van reukhout, groeien niet zoo maar weer aan. Door dien roofbouw geraken sommige streken dan ook uitgeput, zoodat voor de inzameling steeds dieper de bosschen moet worden ingetrokken en de vindplaatsen voortdurend verder van de land- en waterwegen verwijderd geraken, met het gevolg, dat de winning bij lage prijzen minder loonend wordt.

De verslechtering van de kwaliteit, de onregelmatigheid in den aanvoer en de gestadige uitroeiing van de boschbijproducten hebben den buitenlandschen consument — die steeds hoogere eischen is gaan stellen — geprikkeld om te zoeken naar een synthetisch aequivalent, teneinde beter verzekerd te zijn van goede, constante eigenschappen en een regelmatigen toevoer van die voortbrengselen. Voor copal en damar moet het gevaar om in de toekomst in de verf-, vernis- en lakindustrie ten deele te worden verdrongen door kunstharsen, geenszins denkbeeldig worden geacht; de productie van het synthetische voortbrengsel is in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en in Duitschland gedurende de laatste jaren met sprongen naar boven gegaan ¹⁾. Terloops zij vermeld, dat men in Duitschland niet alleen synthetische harsen produceert, doch tevens de kwaliteit van de geïmporteerde natuurharsen zoo hoog mogelijk tracht op te voeren. De nader te bespreken Harsen Centrale, die bij de Harsen-ordonnantie 1937 (Stbl. No. 603) werd ingesteld, bereidt maatregelen voor, teneinde den strijd van natuurlijke tegen synthetische harsen met succes te kunnen aanbinden. Zeer belangrijk is daarbij, dat het prijsniveau van de superieure synthetische harsen boven dat van de natuurharsen ligt.

Ook op andere dan de hierboven gesignaleerde wijze worden onze bijproducten bedreigd, namelijk door de concurrentie van dergelijke voortbrengselen uit andere landen, zoomede door soortgelijke cultuurproducten. Vermelding verdient in dit verband de afzet van kauri — een fossiele copal — uit Nieuw-Zeeland ²⁾, terwijl ook het gevaar voor concurrentie met de copal uit de Philippijnen niet uit het oog mag worden verloren. Laatstebedoelde eilanden zijn zeer rijk aan dit voortbrengsel, doch brengen het product in vergelijking met Nederlandsch-Indië tot nu toe echter nog niet in belangrijke hoeveelheden aan de markt ³⁾.

¹⁾ Ir. W. A. P. de Boer: „De ontwikkeling van de productiemogelijkheden der bosschen in de Buitengewesten” (Tectona, deel XXXII 1939, pagina 417).

²⁾ De export van kauri uit Nieuw-Zeeland bedroeg in 1936 en 1937 respectievelijk 3289 en 3278 ton, ter waarde van onderscheidenlijk £ 96.161 en £ 151.589, of — rekening houdende met den koers van het Nieuw-Zeelandse pound — f 601.000 en f 1.096.000. De voornaamste bestemmingen waren het Vereenigd Koninkrijk en Noord-Amerika.

³⁾ De export uit de Philippijnen bedroeg in de jaren 1936, 1937 en 1938 onderscheidenlijk 2.025, 1.506 en 1.134 ton ter waarde van 411.000, 325.000 en 211.000 pesos; rekening houdende met den koers van de peso, vertegenwoordigde die export een waarde van respectievelijk f 321.000, f 293.000 en f 192.000. De copal van deze eilanden was voornamelijk bestemd voor U.S.A. en Duitschland.

De afzet van copal uit Belgisch Congo overtreft dien van Nederlandsch-Indië. Dit product wordt voornamelijk verscheept naar België ¹⁾. Verder kan worden gewezen op de vervanging van verschillende getahsoorten door Hevea-rubber en op de verdringing van de uit de bosschen gewonnen vethoudende zaden door andere, in regelmatig en aanplant verkregen vet- en oliehoudende zaden.

Daarentegen zijn er gelukkig ook boschbijproducten, welke niet licht zullen kunnen worden verdrongen. Zoo zijn wilgenteenen en uit papier vervaardigd imitatie-pitriet, welke voortbrengselen concurreeren met pitriet (rotan), van mindere kwaliteit dan het Indische natuurproduct, weshalve de export daarvan, mits een goedkoop kwaliteitsproduct wordt geleverd, op peil kan blijven en mogelijk zelfs zal kunnen toenemen ²⁾.

Hoewel de kwaliteit van een synthetisch voortbrengsel — anders dan van een natuurproduct — volledig kan worden aangepast aan de behoefte van den consument, en in de toekomst terdege rekening moet worden gehouden met een groeienden concurrentiestrijd tegen het synthetische voortbrengsel, zullen verschillende van onze natuurproducten hun positie wellicht geheel of grootendeels kunnen handhaven, mits de afzet van die voortbrengselen zooveel mogelijk veilig wordt gesteld.

Uit het voorgaande bleek, dat ter verbetering van den export vooral behoefte bestaat aan het waarborgen van een goede kwaliteit, een regelmatige productie en het voorkomen van een achteruitgang der opbrengsten. Nu is er in deze richting reeds veel gedaan.

Verschiedene wettelijke regelingen zijn in het verleden van Overheidswege getroffen in het belang van den export der bijproducten. Zoo werd in 1925 een benzoëvervalschingskeur ingevoerd in Tapanoeli. In diverse landschappen in de Molukken en Celebes bestaan plaatselijke voorschriften, welke beoogen het uitroeingsproces bij de winning van copal tegen te gaan.

In de afgelopen jaren zijn door het Boschbouwproefstation en het Museum voor Economische Botanie onderzoekingen verricht

¹⁾ De uitvoer uit Belgisch Congo bedroeg in 1936, 1937 en 1938 achtereenvolgens 19.798 16.848 en 15.114 ton ter waarde van f 1.468.000, f 1.872.000 en f 2.080.000.

²⁾ Dr. H. E. Wolff von Wülffing: „Onderzoekingen betreffende Nederlandsch-Indische boschproducten, welke geschikt zijn als grondstof voor industrieën”. (Tectona, deel XXXII 1939, pagina 617).

met betrekking tot de boschbijproducten; o.m. zij genoemd het in 1923 verrichte onderzoek naar djeloetoeng en tengkawang, hetgeen geschiedde in samenwerking met de Afdeeling Nijverheid. Verder zijn door dat proefstation en dat museum diverse gegevens gesystematiseerd, voor welk doel het grondmateriaal voornamelijk verzameld is door de beheerders van de bosschen in de Buitengewesten.

Voorts werd door diverse houtvesters en landbouwconsulenten de plaatselijke beteekenis van de boschbijproducten in verschillende streken bestudeerd; afzonderlijke vermelding verdient in dit verband de door Van de Koppel een tiental jaren geleden in opdracht van de Indische Regeering gemaakte studie van den handel in en het gebruik van eenige der voornaamste boschbijproducten, waaraan meerdere locale onderzoeken waren voorafgegaan, en waarop verdere onderzoeken zijn gevolgd ¹⁾.

Sinds 1933 wordt aan de Nederlandsch-Indische Vereeniging voor den Handel in Gommen jaarlijks van Gouvernementswege een subsidie verleend van f 12.500. Dit geld wordt door die vereeniging voornamelijk overgedragen aan de „American Gum Importers Association” te New York voor de door deze organisatie te verrichten onderzoeken omtrent de samenstelling, de onderlinge mengbaarheid, de gebruiksmogelijkheden en den afzet van onze harsen in Amerika.

Dank zij een deel, uit de Nederlandsche Welvaartsbijdrage van f 25.000.000 gereserveerd ten behoeve van de bevordering van den in de crisisjaren sterk gedaalden afzet van boschbijproducten, was het mogelijk om de in diezelfde jaren door gebrek aan middelen gestagneerde boschbouwkundige en chemisch-technische onderzoeken weer in een sneller tempo voort te zetten en uit te breiden.

- ¹⁾ C. van de Koppel: „Winning van copal in het gouvernement Celebes en Onderhoorigheden”. Tectona, deel XIX 1926, pagina 525 e.v.
„De rotan van Celebes”. Tectona, deel XXI 1928, pagina 61 e.v.
„De handel en het gebruik van de voornaamste Nederlandsch-Indische boschbijproducten, copal en rotan”. Tectona, deel XXII 1929, pagina 1083 e.v.
„Hoe te voorkomen, dat de Nederlandsch-Indische natuurharsen door kunstharsen van de markt verdrongen worden?”. Handelingen 6e Nederlandsch-Indisch Natuurwetenschappelijk Congres (1931), pagina 606 e.v.
„De harsen, damar en copal”. Economisch Weekblad voor Nederlandsch-Indië van 1936, No. 47.

De hierboven gereleveerde arbeid, voor zoover verricht in de jaren 1922 tot 1927, heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen, dat K. Heyne, het toenmalig Hoofd van het Museum voor Economische Botanie, in laatstgenoemd jaar een tweeden, herziene druk van zijn standaardwerk „De nuttige planten van Nederlandsch-Indië” kon doen verschijnen.

Dientengevolge konden op initiatief van het Boschbouwproefstation o.m. proeven worden genomen met betrekking tot de winning van copal en damar. Verder kon de eerdergenoemde Harsen Centrale, die belast is met het treffen van maatregelen ter verbetering van de winning, de productie en de bereiding van, den handel in en den afzet van harsen, dank zij de haar ter beschikking gestelde middelen, haar werkzaamheden aanvangen. Deze centrale streeft er naar om de kwaliteit van het product te bevorderen en deze bij de behoeften van den consument aan te passen, o.m. door een chemische reiniging en het invoeren van standaardkwaliteiten. Het Laboratorium voor Scheikundig Onderzoek te Buitenzorg verricht de noodige proeven, namelijk omtrent de mogelijkheid van een dergelijke reiniging alsmede t.a.v. het standarisceeren der verschillende assortimenten en het keuren der partijen. Verder werden door dat laboratorium voorbereidende maatregelen getroffen voor een onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van harsen in de binnenlandsche industrie. In het afgelopen jaar heeft de Harsen Centrale zich voornamelijk bepaald tot het verzamelen van gegevens omtrent den afzet van damar en de hoeveelheden, welke in de verschillende productiecentra hier te lande aan de markt werden gebracht. Zij liet tevens een onderzoek instellen naar de verhandeling, de reiniging en de sorteering van damar mata koetjing te Singapore. Aangezien de aldaar gevolgde sorteermethode blijkt te voldoen, wordt thans nagegaan, of die methode ook in Nederlandsch-Indië kan worden ingevoerd. In verband met den geconstateerden achteruitgang van Pontianak-damar — die uit de analyse-cijfers van het Laboratorium voor Scheikundig Onderzoek kon worden bewezen — is de medewerking van het Boschbouwproefstation ingeroepen om terzake een uitgebreid onderzoek in te stellen in West-Borneo. Dit onderzoek wees uit, dat de achteruitgang hoofdzakelijk moet worden toegeschreven aan de sterke verontreiniging van het ruwe product in het binnenland. De Harsen Centrale gaat thans na, op welke wijze dit euvel kan worden tegengegaan. Naar aanleiding van een terzake gehouden onderzoek heeft de afdeeling Padang der Nederlandsch-Indische Vereeniging voor den Handel in Gommen — welke vereeniging nauw samenwerkt met de Harsen Centrale — besloten om voor Padang-damar twee standaard-assortimenten vast te stellen.

De export van damar uit Nederlandsch-Indië is sedert begin 1938 nog slechts mogelijk, indien het product gedekt is door een van Overheidswege — tot nu toe gratis verstrekte — uitvoervergunning.

Het bovenstaande dient slechts om een indruk te geven van den aard der werkzaamheden, welke tot nu toe zijn verricht in het belang der boschbijproducten, doch deze opsomming geeft daarvan geenszins een alomvattend beeld ¹⁾.

Er valt echter nog zeer veel te doen, en het is derhalve ten zeerste gewenscht, dat van Overheidswege voldoende middelen beschikbaar worden gesteld om zulks mogelijk te maken.

In dat geval zal de verhoogde intensiteit, waarmede in de laatste jaren gewerkt is aan het verzamelen van gegevens omtrent de productie, den handel, het gebruik en de eigenschappen van die voortbrengselen, kunnen worden gehandhaafd. Daarbij kan worden voortgebouwd op de reeds verkregen handels-economische kennis en verder worden gezocht naar de middelen, welke de minder gewenschte toestanden in de winning kunnen corrigeren.

De winning der boschbijproducten geschiedt al naar den aard van het voortbrengsel op verschillende manieren. Zoo wordt rotan b.v. gekapt, terwijl sago wordt verkregen door het kloppen van het merg van den sagopalm. Damar en copal verkrijgt men door het bijeengaren van het natuurlijk voortbrengsel, dat in of onder de desbetreffende boomen wordt aangetroffen en soms zelfs onder den grond bedolven is. In diverse streken zijn geleidelijk tapmethoden voor het winnen van copal en damar in zwang gekomen, met het gevolg, dat de „inzameling in engeren zin” ging plaats maken voor den — veel eenvoudiger — tap. In verschillende streken is men echter nog een zeer belangrijke schrede verder gegaan.

Het minder toegankelijk worden der vindplaatsen en het uitgeput geraken van verschillende boschbijproducten — als gevolg van een rigoureuze roofofbouw — heeft namelijk geleid tot het verblijdende verschijnsel, dat de bevolking er in sommige streken toe overging die voortbrengselen aan te planten op plaatsen, welke voor den export zoo gunstig mogelijk gelegen zijn. Zoo is voor sommige bijproducten het stadium van inzameling derhalve overgegaan in een cultuurstadium. In Zuid- en Oost-Borneo, Palembang, Djambi, Indragiri en Billiton, alsmede ter Oostkust van Sumatra

¹⁾ Terzake wordt nog verwezen naar het elders aangehaalde artikel van Wolff von Wülffing (Tectona, deel XXXII 1939, pagina's 614—624).

wordt b.v. een bevolkingscultuur van rotan aangetroffen ¹⁾. In Tapanoeli en Palembang vindt men benzoë-cultures, in Benkoelen een cultuur van een damar-leverende boomsoort, terwijl door de bevolking van de Westerafdeeling van Borneo tegenwoordig op vrij belangrijke schaal tengkawangboomen worden aangeplant.

Aan dezen overgang naar het cultuurstadium is, naar het zich laat aanzien, het groote voordeel verbonden, dat het meer dan de inzameling van het wilde product aangrijpingspunten geeft om verbetering te brengen in de hierboven uiteengezette gebreken van de winning en den handel. Omdat de productie daarbij in een beperkt gebied wordt geconcentreerd, zal immers een intensievere voorlichting en een nauwkeuriger toezicht op de winning, zoonoodig gepaard gaande met bepaalde strafmaatregelen tegen ontoelaatbare productiemethoden, mogelijk zijn. Bij het geteelde product is het ook, anders dan bij de inzameling van het wilde voortbrengsel, mogelijk om goede, gelijksoortige kwaliteiten te produceeren, de productie regelmatig te doen plaats hebben en voor achteruitgang te behoeden. Bij den overgang naar cultures zal het daarom eveneens mogelijk worden om beter te concurreren met de synthetische producten, de boschproducten uit andere landen en met de cultuurproducten.

Het aanleggen van tuinen, welke boschbijproducten leveren, ondervangt voorts het bezwaar, dat verbonden is aan de uitroeiing van de wilde gewassen, welke die voortbrengselen geven. Gronden zijn er voor den aanleg van nieuwe cultures vrijwel onbeperkt beschikbaar, omdat voor dit doel aan de bodemkwaliteit niet zulke hooge eischen behoeven te worden gesteld als voor de cultuur van landbouwgewassen. De nieuwe tuinen kunnen zelfs leiden tot een verbetering van de grondoccupatie. Uitgestrekte terreinen zijn namelijk door de bevolking ontboscht ten behoeve van den ladangbouw, en daarna regelmatig opnieuw afgebrand voor de teelt van landbouwgewassen. De kwaliteit van de desbetreffende gronden is door uitputting en erosie tenslotte dermate achteruitgegaan, dat zij voor den ladangbouw ongeschikt zijn geworden — b.v. in Palembang

¹⁾ In Borneo moet men reeds omstreeks 1850 zijn overgegaan tot het aanleggen van rotantuinen in de stroomgebieden van de Barito, Kapoeas en Kahajan (Zie Ir. J. H. van Tuil: „Handel en cultuur van rotan in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo”. Tectona, deel XXII 1929, pagina 703), terwijl volgens De Boer (Tectona, deel XXXII 1939, pagina 401) thans niet minder dan 80 % van de uit Bandjermasin geëxporteerde rotan uit cultuurproduct bestaat.

en Zuid-Celebes—. Dergelijke terreinen zullen eventueel voor een cultuur van boschbijproducten in aanmerking kunnen worden gebracht, waardoor de bodem tegen verderen achteruitgang zal worden behoed.

Wanneer de Inheemsche planters de voordeelen van een dergelijke cultuur hebben ingezien, kan waarschijnlijk een niet onbelangrijke uitbreiding daarvan worden verwacht. Aangezien de bevolking bij dezen tuinaanleg een direct financieel belang heeft, zal de bodem door die cultures wellicht beter worden beschermd dan door de tot nu toe van Overheidswege getroffen, doch veelal weinig geslaagde maatregelen, welke het branden tegengaan. Reboisatie is uiteraard ook een middel om de gronden te beschermen tegen uitputting en erosie, doch blijkt in vele gevallen een te kostbare maatregel te zijn.

Het ladangvraagstuk is hiermede stellig niet opgelost, doch wel zal de cultuur van boschbijproducten althans kunnen bijdragen tot de bescherming van een gedeelte der terreinen, welke anders voor geruimen tijd onbruikbaar en dus waardeloos zouden zijn geworden. Een voorbeeld daarvan bieden de uitgestrekte benzoëtuinen in Tapanoeli.

Aanvankelijk is de bevolking wegens de nog onvoldoende kennis van de eigenschappen der oerproducten en de eischen van den consument wel overgegaan tot het cultiveeren van minder goede of niet gewilde soorten (b.v. rotan). Dank zij de toenemende botanische, chemische en handels-economische kennis van sommige boschbijproducten, zoomede door het langzamerhand beter bekend geraken met de eischen van den verbruiker, kan thans reeds, voor wat betreft eenige dier producten, de cultuur van de geschiktste soorten worden aangemoedigd, en richting worden gegeven aan de aflevering van marktwaardige assortimenten.

Aan den overgang naar cultures zijn dus verschillende voordeelen verbonden, waarvan de omstandigheid, dat het ter hand nemen van de productie de mogelijkheid schept om daarin verbetering te brengen, hier in het bijzonder van belang is. Het bevorderen van die cultures door de Overheid verdient derhalve aanbeveling.

Wat de verder te nemen maatregelen betreft, kan het volgende worden opgemerkt.

De practijk heeft aangetoond, dat het wenschelijk is om, zoo spoedig als de handelsverhoudingen zulks mogelijk maken, te besluiten tot het vaststellen van standaardkwaliteiten en betere

assortimenten van alle boschbijproducten, welke van eenige beteekenis zijn. Op die wijze zal de afzet van minderwaardige voortbrengselen in het buitenland wellicht tot een minimum worden beperkt. De voornaamste — ten deele voorbereidende — arbeid op dit terrein is, zooals reeds bleek, alleen nog slechts verricht ten aanzien van damar. De Harsen Centrale heeft daarbij intensief samengewerkt met het Boschbouwproefstation, het Laboratorium voor Scheikundig Onderzoek en de Nederlandsch-Indische Vereeniging voor den Handel in Gommen.

Evenals thans zal ook in de toekomst het aandeel van het Boschbouwproefstation in dezen arbeid voornamelijk moeten bestaan in de verdere inzameling van herbariummateriaal en het vaststellen van de botanische soorten, welke de beste handelssortimenten vormen, zoomede het verrichten van locale onderzoekingen in de productiegebieden. Ook zal moeten worden gezocht naar betere tapmethoden en een zorgvuldige methode van winning zoowel van wilde als van gecultiveerde harsen, teneinde natuurharsen van een betere kwaliteit en tegen concurrerende prijzen te verkrijgen.

Voorts zal door evengenoemd proefstation het onderzoek van de rotansoorten intensiever moeten worden aangevat, opdat de continuïteit van de rotanproductie zooveel mogelijk gewaarborgd is. Vooral de in het Oostelijk gedeelte van den archipel voorkomende rotansoorten zijn nog slechts ten deele onderzocht ¹⁾. Bovendien zal het noodig zijn om het onderzoek van getah's, djeloetoeng, vetten, aetherische en andere oliën te hervatten.

Vorenbedoelde werkzaamheden van het Boschbouwproefstation zullen er tevens toe kunnen bijdragen om tegemoet te komen aan de sterk gevoelde behoefte het sedert 1927 niet meer herziene, veel geraadpleegde, doch thans uitverkochte standaardwerk van H e y n e : „De nuttige planten van Nederlandsch-Indië”, aan te vullen met nieuwere gegevens — inzonderheid wat betreft de boschbijproducten —, en een derde editie het licht te doen zien.

Verder is het ten zeerste gewenscht, dat wordt nagegaan, welke onbeboschte terreinen in de Buitengewesten voor landbouwkundige doeleinden, reboisatie dan wel voor de cultuur van boschbijproducten dienen te worden bestemd.

Een zeer belangrijke maatregel zal ook zijn de uitvaardiging van de opnieuw in bewerking genomen Bosch-ordonnantie voor

¹⁾ Zie Wolff von Wülfig, Tectona deel XXXII 1939, pagina 648.

de Buitengewesten. Tot nu toe botsen allerlei beheers- en uitvoeringsregelen van de centrale en locale overheden — namelijk van het Gouvernement, van Inlandsche rechtsgemeenschappen en van zelfbesturen — tegen elkaar op, terwijl de adatrechtelijke bevoegdheden van de autochthone bevolking — speciaal haar ontginnings-, kap- en zamelrechten — niet altijd duidelijk zijn. Zulks heeft aanleiding gegeven tot een warnet van geschreven en ongeschreven regelingen en verbodsbepalingen, welke meestal ten doel hebben de oerproductie te reglementeeren en daardoor uitroeiing der bosschen tegen te gaan. De toekomstige bosch-ordonnantie zal de boschexploitatie in vele opzichten ten goede kunnen komen en meer eenheid kunnen brengen in de door de centrale en de locale overheden te volgen gedragslijn. Een zoo goed mogelijk beheer en een doeltreffende bescherming der bosschen, gepaard gaande met een intensivering van de exploitatie en exploratie, is een eerste eisch om te kunnen overgaan tot uitbreiding van de voorlichting met het doel de economische beteekenis der bosschen te verhoogen.

Tenslotte rijst de vraag, welke exploitatiewijze in de toekomst het best zal voldoen voor het cultiveeren van de gewassen, welke de bijproducten leveren.

Tot nu toe beperkte deze cultuur zich voornamelijk tot een spontanen aanleg van bevolkingstuinen. Men zou echter ook kunnen overwegen om over te gaan tot exploitatie door Europeesche ondernemingen, dan wel tot een uitbreiding van de exploitatie door centrale of locale overheden.

Het zal voor een Europeesche onderneming stellig technisch mogelijk zijn cultures aan te leggen op groote schaal, doch het gaat in het onderhavige geval om producten, waaraan in het algemeen de eisch wordt gesteld goedkoop te zijn. Het moet worden betwijfeld, of Westersche ondernemingen aan deze voorwaarden even goed kunnen voldoen als bevolkingscultures.

Verder duurt de tijd tusschen aanleg en oogst in het algemeen lang. Een Europeesche onderneming zou dus zeer kapitaalkrachtig moeten zijn om de beginperiode financieel te overbruggen. Voor rotan is deze periode vrij kort, doch bij de cultuur van djeloetoeng en vooral bij die van damar, copal, tengkawang en dergelijke producten ligt er een langdurige periode tusschen den aanplant en den eersten behoorlijken oogst.

Voorts draagt de cultuur van die producten een arbeids-extensief karakter. De werkzaamheden zijn namelijk in het algemeen eenvoudig en weinig omvattend. Zoo kunnen rubber- en oliepalm-ondernemingen b.v. zeer arbeids-intensief worden genoemd in vergelijking met een aanplant van tengkawang-leverende boomsoorten. Daarenboven draagt de behoefte aan arbeid in vele gevallen een seizoenkarakter. Voor sommige voortbrengselen (vruchten en zaden) vindt de oogst slechts plaats tijdens een korte periode. Gedurende de rest van het jaar behoeft aan een dergelijke cultuur zoo goed als niets te worden gedaan. Omdat de Westersche ondernemingen in de Buitengewesten veelal met geïmporteerde arbeidskrachten moeten werken, zal dit de kosten van den arbeid relatief hoog maken, tenzij de ondernemingen er in zouden slagen den arbeid buiten het seizoen op andere wijze productief te maken. Om deze redenen zal er — evenmin als voor de boschcultuur — veel belangstelling mogen worden verwacht van de zijde van particuliere, op Westersche leest geschoeide ondernemingen voor het aanplanten van boschbijproducten.

Bevolkingscultures daarentegen hebben vermoedelijk een groote kans van slagen. De Inheemsche bevolking kan haar cultures bedrijven naast de gewone werkzaamheden in den landbouw en behoeft voor den aanleg van de nieuwe tuinen geen kapitaal aan te wenden. Voor haar is de cultuur van boschbijproducten derhalve nagenoeg uitsluitend een kwestie van arbeid.

Voor het welslagen van een cultuuraanleg op eenigszins groote schaal is het echter noodig, dat in de eerste plaats de zaadwinning in de Buitengewesten goed geregeld is. Aan dit probleem wordt thans, voor wat de harsen betreft, door het Boschbouwproefstation volle aandacht besteed ¹⁾.

Het verdient nog de aandacht, dat één Inlandsch producent geen groote kwantiteiten van deze voortbrengselen zal kunnen leveren, zoodat evenals bij de inzameling een goed georganiseerde tusschenhandel in den regel noodzakelijk zal blijken. Hierin behoeft uiteraard geen bezwaar tegen bevolkingscultures te worden gezien.

Verder kan, als gezegd, aan Overheidsbedrijven worden gedacht. In enkele landschappen in de Groote Oost geschiedt thans de verhandeling van bijproducten door semi-Overheidsbedrijven. Zulks is o.m. het geval in de landschappen Balangnipa (Midden-Celebes),

¹⁾ Zie Wolff von Wülffing, Tectona deel XXXII 1939, pagina, 648.

Batjan (Noord-Molukken) en Misool (nabij Nieuw-Guinea), waar de gewonnen copal door het Landschapsboschwezen opgekocht, en na verdere sorteering verkocht wordt ¹⁾.

Tengevolge van de wisselende inzichten van dienstleiding en bestuurshoofden, een enkele maal door organisatorische fouten of financieele tegenvallers, moesten meerdere van dergelijke Overheidsbedrijfjes na korteren of langeren tijd weer worden gestaakt. Een voorbeeld van een niet-geslaagde exploitatie is het Lokki-sagobedrijf in West-Ceram, dat aanvankelijk sago — afkomstig uit een door het onderafdeelingsbestuur beheerd ongecultiveerd bosch-complex — won en verhandelde. De door dit bedrijf toegepaste winning — de merg werd mechanisch geklopt — bleek echter onrendabel te zijn en is derhalve later gestaakt. Thans wordt deze sago gewonnen door de bevolking, die een deel van het product moet afstaan aan dit Overheidsbedrijf, dat zich nu beperkt tot de verhandeling van zijn aandeel.

Het Lokki-bedrijf verwerkt en verhandelt ook het product van wilde copal-complexen, waarvan de exploitatie wel rendabel schijnt te zijn. Bovendien exploiteert het klapper- en koffie-aanplantingen, welke echter nog te jong zijn, dan dat omtrent het rendement daarvan iets met zekerheid valt te zeggen.

In sommige gevallen biedt het werkvolkvraagstuk moeilijkheden, hetgeen o.m. een beletsel zal kunnen vormen voor het welslagen van een dergelijke Overheids-exploitatie ¹⁾.

Toch zal een Overheidsbedrijf in enkele gevallen vermoedelijk wel met succes in het leven kunnen worden geroepen. Men zie slechts het eerder gereleveerde Gouvernements hars- en terpentijn-bedrijf in de Gajoelanden (Atjeh).

Daarbij doet zich verder de gunstige omstandigheid voor, dat de Pinus Merkusii niet alleen hars en terpentijn levert, doch ook hout, dat geschikt blijkt te zijn voor de fabricage van pakpapier.

Voorts schijnt het mogelijk te zijn sommige bosschen in Borneo met weinig kosten om te zetten in hoogwaardige Agathis-cultures; deze bosschen zouden dan zoowel voor copal- als houtwinning in aanmerking kunnen komen.

Uit het vorenstaande moet dan ook worden geconcludeerd, dat niet zonder meer vaststaat, dat alleen een bevolkingscultuur van boschbijproducten rendabel zal kunnen zijn, ofschoon daaraan in

¹⁾ Zie het vaker aangehaalde artikel van De Boer (Tectona, deel XXXII 1939, pagina 425).

den regel vermoedelijk wel de voorkeur zal moeten worden gegeven. Onder bepaalde omstandigheden zal echter tevens Overheids-exploitatie wel degelijk mogelijk en verantwoord zijn.

Telkens zal door een speciaal onderzoek, waarbij rekening dient te worden gehouden met de locale omstandigheden, moeten worden uitgemaakt, welke bedrijfsvorm in een bepaald geval de meeste aanbeveling verdient. Alvorens tot het propageeren van den aanplant van boschbijproducten door de bevolking over te gaan — een taak, welke misschien het best aan het Boschbouwproefstation kan worden toevertrouwd —, zal men daarenboven volkomen op de hoogte moeten zijn van de mérites der voornaamste bijproducten en de daarmee samenhangende vraagstukken, als de botanische herkomst, de technologische eigenschappen e.d.

Zooals gebleken is, zijn de boschbijproducten ook als grondstoffen voor de industrie hier te lande van beteekenis.

Reeds is vermeld, dat het hout van de hars- en terpentijnleverende *Pinus Merkusii* gebruikt zal kunnen worden voor de fabricage van pakpapier ¹⁾. Rotan wordt gebezigd als grondstof voor het maken van meubels, wandelstokken, matten en andere gebruiksvoorwerpen. Een aantal in de bosschen aangetroffen planten vindt toepassing in de Inheemsche pharmacie; misschien zal daarvan ook in de Westersche artseneijkunde meer dan tot nu toe gebruik kunnen worden gemaakt. De niet voor export geschikte damar wordt ten deele gebruikt als bindmiddel voor benzoë; de damarstof wordt aangewend in de batikindustrie. Benzoë wordt gebezigd als wierook, voor de bereiding van reukwerken en het parfumeeren van strootjes en sigaretten, en wordt daarnevens aangewend in de pharmacie. Colophonium wordt gebruikt in de papierindustrie, de batikkerijen en de zeepziederijen. Terwijl nagenoeg alle voor het buitenland bestemde harsen worden aangewend in de lak-, vernis- en verfindustrie, worden verschillende harssoorten in het binnenland o.m. gebruikt voor fakkels, terwijl zij verder dienen voor het breeuwen van booten. Looibasten worden gebezigd in de batikkerijen en leerlooierijen. Tengkawangvet wordt hier te lande voornamelijk gebruikt in de zeepziederijen, doch de tengkawangpitten, welke dit product leveren, zijn tot nu toe voornamelijk bestemd voor de buitenlandsche markt, en worden aldaar gebezigd in de chocolade-industrie.

¹⁾ Er worden op instigatie van de Overheid thans onderzoekingen verricht ter voorbereiding van de eventueele vestiging eener papierindustrie in Atjeh.

Hoewel uit die pitten een spijsvet bij uitnemendheid kan worden bereid, gaat de bevolking van de streken, waar deze voortbrengselen worden gewonnen, daartoe slechts over, indien de locale marktprijs van die pitten naar verhouding lager is dan die van klapperolie.

Er zijn naast tengkawangpitten wellicht nog andere boschbijproducten, waarvan meer dan tot dusverre zal kunnen worden gebruik gemaakt in de binnenlandsche industrie. Daarnevens zijn er misschien bijproducten, die thans in onbewerkten staat of als half-fabrikaat Indië verlaten, om vervolgens als eindproduct weer te worden ingevoerd; dergelijke voortbrengselen zullen mogelijk geheel in Indië voor de consumptie kunnen worden gereedgemaakt. Bovendien bestaan er waarschijnlijk sommige nog niet benutte boschbijproducten, die in de toekomst als grondstof in de binnenlandsche industrie kunnen worden aangewend. Tot nu toe is er, naar het voorkomt, onvoldoende aandacht besteed aan de boschbijproducten, wat betreft hun bruikbaarheid voor de nijverheid hier te lande.

Ten aanzien van het aspect van een enkele industrie kunnen hier nadere bijzonderheden worden vermeld. Een sago-industrie zal hier te lande vermoedelijk niet gemakkelijk kunnen ontstaan. In Malakka bestaat een dergelijke industrie, welke het ongezuiverde product verwerkt tot paarl-sago; de afval dient als varkensvoeder. De handel in sago, de verwerkingsindustrie en de varkensteelt aldaar zijn voornamelijk in handen van enkele kapitaalkrachtige Chineezers, die zich de inkomsten uit die industrie niet licht zullen laten ontnemen. Men zou kunnen denken aan de vestiging van zulk een industrie in Nederlandsch-Indië en aan de vervanging van den uitvoer van het ongezuiverde of ten deele gezuiverde sagoproduct naar Malakka door den export van paarl en varkensvoer, of — bij gelijktijdige uitbreiding van de varkensteelt — door den uitvoer van paarl en varkens. Gevreesd moet echter worden, dat dit zou afstuiten op een krachtigen, moeilijk te overwinnen weerstand van de Chineesche belanghebbenden in Malakka, zoodat de Indische producenten zouden blijven zitten zoowel met hun paarl als varkens, en dus deze sagoparelen voor de zwijnen zouden moeten werpen.

De zeer bijzondere omstandigheden, welke zich tegen de vestiging van een sago-industrie verzetten, behoeven echter geenszins de hoop op andere mogelijkheden uit te sluiten.

Het verdient dan ook ten zeerste aanbeveling om — ter bevordering van de economische weerbaarheid van Indië in het algemeen

en van de Indische nijverheid in het bijzonder — terzake nadere onderzoekingen in te stellen. De Afdeeling Nijverheid van het Departement van Economische Zaken heeft de veredeling van boschbijproducten bereids in studie genomen.

De oorzaken, die in de laatste jaren den uitvoer der boschbijproducten — vooral in waarde — sterk deden dalen, liggen, gelijk bleek, behalve in den invloed van het algemeene conjunctuurverloop, in een verslechtering van de kwaliteit en in de onregelmatigheid en den achteruitgang van de productie. Het productie-apparaat heeft zich derhalve nog onvoldoende aangepast aan de eischen van de buitenlandsche markt. Ook heeft het wellicht nog onvoldoende profijt getrokken van de mogelijkheden, welke de binnenlandsche markt zou kunnen bieden. Dit neemt niet weg, dat de gesignaleerde bezwaren grootendeels kunnen worden opgeheven, indien de Overheid daartoe de noodige middelen beschikbaar stelt en het particuliere bedrijfsleven de noodige medewerking verleent.

De opvoering van de winning en den afzet der boschbijproducten is voor de Indische samenleving in al haar geledingen van veel gewicht. Nederlandsch-Indië toch is als agrarisch exportland uitermate conjunctuurgevoelig en meer nog dan de industrielanden afhankelijk van den internationalen, economischen toestand, zoodat er naar moet worden gestreefd om die kwetsbaarheid tot zoo gering mogelijke proporties terug te brengen. Het is daarom niet alleen gewenscht om te streven naar een verhooging van de rendabiliteit dezer gewesten, doch ook naar een zoo veelzijdig mogelijke samenstelling van den export, opdat deze niet van enkele producten afhankelijk is. Bevordering van de productie der boschvoortbrengselen stimuleert zoowel de totale productie als de differentiatie van den uitvoer, en is daarom van veel belang.

Een verhooging van de productie der boschbijvoortbrengselen ten behoeve van de binnenlandsche consumptie verdient eveneens te meer aandacht, omdat in de laatste jaren zoowel in- als uitvoer tengevolge van het autarkische streven van vele landen aan storingen onderhevig zijn. De algemeene economische politiek is trouwens mede gericht op de ontwikkeling van de productie voor de binnenlandsche markt.

De internationale politieke verwickelingen, welke culmineerden in den huidige Europeeschen oorlog, veroorzaakten een onver-

mijdelijke, mogelijk tijdelijke verschuiving in het handelsverkeer, en maken het meer dan ooit urgent om de bestemming en de gebruiksmogelijkheden der Indische exportproducten in nauwgezette beschouwing te nemen. Bij het stimuleeren van den afzet zal voor elk product moeten worden nagegaan, in welke richting die afzet dient te worden bevorderd en aan welke — gewijzigde — eischen het afgeleverde product zal moeten voldoen.

Zooals is medegedeeld, vormen de Pacific-landen het voornaamste afzetgebied voor een belangrijk deel der boschbijproducten. Alleen ten aanzien van de bijproducten, welke tot nu toe een débouché vonden in West-Europa, zal voorshands een heroriëntatie noodig zijn.

Het Europeesche conflict zal wellicht tevens een stimulans kunnen vormen voor de voortschrijdende industrialisatie van Nederlandsch-Indië.

In alle vraagstukken, welke in dit artikel ter sprake zijn gebracht, is duidelijk naar voren gekomen, dat door den Dienst van het Boschwezen — eventueel in samenwerking met den Landbouwvoorlichtingsdienst — belangrijke arbeid kan worden verricht ten aanzien van de verbetering in de winning der boschbijproducten; dàar toch ligt de oorsprong van alle problemen. Wat betreft het stimuleeren van den afzet dier bijproducten is er voor het Kantoor voor den Handel en de Afdeeling Nijverheid van het Departement van Economische Zaken een niet geringe taak weggelegd. De toekomstige resultaten van die werkzaamheden kunnen van wijde strekking zijn voor de geheele Indische samenleving.

EEN STUDIEWIJK VOOR HYGIËNE TE BATAVIA

DOOR J. W. TESCH

A. ONTWIKKELING VAN DE SANITAIRE ORGANISATIE IN HET ALGEMEEN.

Onder den naam „Studiewijk voor Hygiëne” is sinds eenige jaren te Batavia een organisatie werkzaam, die in de eerste plaats beoogt een zoodanige bestudeering van hygiënische, epidemiologische en sociographische vraagstukken, dat daaruit belangrijke gegevens voor de verbetering van den gezondheidstoestand kunnen worden verkregen. Deze werkzaamheden moeten beschouwd worden in het grooter geheel van de ontwikkeling van de sanitaire organisatie in de tropische landen. Daarom dient eerst te worden nagegaan, wat hiermede wordt bedoeld en hoe deze ontwikkeling is verlopen. Onder sanitaire organisatie kan dan met Van Loghem worden verstaan: „het samenstel van bijzondere en algemeene maatregelen, dat door de samenleving in het belang van haar gezondheidstoestand is opgebouwd”.

Een sanitaire organisatie is in de westersche landen niet met één slag tot stand gekomen, maar is langzamerhand geëvolueerd van individueele curatieve behandeling tot een uit diverse organisaties bestaand apparaat ter instandhouding en bevordering van de volksgezondheid. Bij het tot stand komen van een sanitaire organisatie in de tropische landen kon van de ervaringen uit Europa en Amerika worden geprofiteerd. Het is echter duidelijk, dat de geheel andere tropische verhoudingen hun invloed uitoefenen op de ontwikkeling van een sanitaire organisatie.

Waaruit moet een sanitaire organisatie in den ruimsten zin bestaan?

1. In de eerste plaats is een goede *bevolkingsstatistiek* noodig. Uit de hiermede verkregen gegevens moet het mogelijk zijn een juist beeld te verkrijgen van den gezondheidstoestand van een samenleving. Uit het verloop van de cijfers kunnen wij de veranderingen in den gezondheidstoestand aflezen.

2. In de tweede plaats is noodig de zorg voor de *omgeving*, waarin de menschen leven.

Dit omvat dus toezicht op de woningen, zorg voor de drinkwatervoorziening en faecaliënafvoer, toezicht op fabrieken en werkplaatsen, op de bedrijven waar voedingsmiddelen bereid en verkocht worden.

3. In de derde plaats hebben wij de *individuele hygiëne*, de zorg voor de gezondheid van het individu.

Afgezien van de geneeskundige verzorging van het individu, denken wij hierbij aan: preventieve zwangerenzorg, zorg voor zuigelingen, kleuters en schoolkinderen.

4. Als vierde onderdeel fungeert de *bestrijding van de epidemische en volksziekten*.

Hiertoe behooren: wettelijke, technische en sociaal-hygiënische maatregelen, quarantaine.

Speciaal bij de ontwikkeling van de sanitaire organisatie in Nederlandsch Oost-Indië heeft dit vierde punt sterk op den voorgrond gestaan. Het waren de elkaar opvolgende epidemieën van cholera, pokken, malaria en de juist in 1910 optredende pest, die de overheid deden besluiten een eigen organisatie voor de volksgezondheid in te richten (1911). Aan dit deel van zijn taak heeft de toen opgerichte dienst der Volksgezondheid terecht zijn grootste aandacht besteed. En men kan thans zeggen: met succes. Het feit, dat ziekten als cholera en pokken al sinds jaren lang niet c.q. bijna niet voorkomen, is op zichzelf al een bewijs van de noodzakelijkheid van het bestaan van een overheidsorganisatie voor de volksgezondheid. Behalve de moeilijkheden, die voortvloeien uit de mindere welvaart en ontwikkeling van de bevolking van deze landen, heeft men bij den opbouw van de verschillende deelen van een sanitaire organisatie in dit land te maken met het feit, dat een eenigermate volledige kennis van den socialen en hygiënischen toestand van de bevolking en de verspreiding van de volksziekten nog ontbreekt.

Wel kan men met voldoening vaststellen, dat juist op dit gebied in de laatste jaren zeer veel werk wordt verricht, werk, dat er op is gericht, het hiaat in onze kennis aan te vullen (studies over de geboorte- en sterftecijfers, over den opgroei van de zuigelingen en kleuters, over de verspreiding van ziekten als malaria, lepra, tuberculose, trachoom enz.). Slechts op den grondslag van deze kennis is het mogelijk, de juiste en doeltreffende maatregelen op te bouwen.

Reeds Van Gorkom zei hierover in zijn klassieke publicatie ¹⁾: „Ongezond Batavia, vroeger en nu” (1913):

„Het ligt voor de hand, dat weloverwogen voorstellen tot verbetering van den gezondheidstoestand van een zeker gebied slechts het uitvloeisel van een grondig onderzoek kunnen zijn.”

„Eerst onderzoeken, dan handelen . . . . .”

Speciaal van de steden kan men zeggen, dat er nog heel wat ontbreekt aan de kennis, die noodig is, om een juist inzicht te verwerven in de sociaal-hygiënische toestanden. Dit wordt den laatsten tijd wel door iedereen, zoowel hygiënisten als bestuurderen, ingezien. De hygiënische toestand van een stad heeft voor de geheele gemeenschap een beteekenis, die uitgaat boven die voor de stadsbevolking alleen. Daar bovendien een stad meer mogelijkheid biedt tot samenwerking met andere, bestaande organisaties en vooral tot het, voor de epidemiologische studies, zoo noodzakelijke laboratoriumonderzoek, is het duidelijk dat een onderzoek zooals hier in een van de stadswijken van Batavia is begonnen, van groote beteekenis kan worden voor de kennis van den gezondheidstoestand in den breedsten zin en daarmee voor den verderen opbouw van het geheel van voorzieningen, die te zamen de sanitaire organisatie vormen.

De idee, om een bepaalde gedeelte van een stad te bestemmen tot het terrein van uitgebreide hygiënische en epidemiologische onderzoekingen, is voor het eerst verwerkelijkt in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. In de stad Baltimore heeft men in het Eastern district (onderdeel van het City health department) speciale studies op dit gebied verricht. Hoewel in dit district wel eenige intensivering der werkzaamheden plaats had, is de hygiënische organisatie van dit district in wezen niet verschillend van die van de overige districten van Baltimore. Er werden hier dus onderzoe-

¹⁾ W. J. van Gorkum — Ongezond Batavia, vroeger en nu — Geneesk. Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië — deel 53 (1913).

kingen verricht op de basis van een bestaande, volledige, sanitaire organisatie van een stedelijken gezondheidsdienst.

Hier in Indië werden sinds het begin van deze eeuw op systematische wijze gegevens verzameld omtrent den gezondheidstoestand van ondernemingsarbeiders en militairen. Uit deze gegevens zijn belangrijke gevolgtrekkingen gemaakt en zij hebben mede bijgedragen tot de verbetering van ons inzicht in de vraagstukken van de volksgezondheid in het algemeen.

Het is duidelijk, dat gegevens omtrent den gezondheidstoestand van de vrije bevolking, benevens alle factoren, die dezen gezondheidstoestand kunnen beïnvloeden, moeilijker zijn te verkrijgen. De eerste, die hier in Indië op systematische wijze gegevens verzamelde omtrent de vrije bevolking, was W. J. van Gorkom, wiens naam reeds eerder werd aangehaald. De wijze, waarop hij met eenvoudige middelen zoo exact mogelijke cijfers heeft verkregen, en vooral het betoog, waarmee hij de noodzakelijkheid aantoont om niet achter de feiten aan te loopen, maar de ziekten vooral preventief te bestrijden, maken diepen indruk op iedereen, wien deze publicatie, 30 jaar nadat zij op papier is gezet, onder de oogen komt.

B. OPZET EN AARD VAN DE WERKZAAMHEDEN VAN DE STUDIEWIJK VOOR HYGIËNE.

Het was wijlen Prof. Dr. E. W. Walch, die in 1933 het plan heeft opgevat, om een van de stadswijken van Batavia te bestemmen tot een centrum van onderzoekingen op hygiënisch gebied.

De mogelijkheid en de noodzakelijkheid van het organiseeren van een dergelijke „Studiewijk voor Hygiëne”, als onderdeel van het Koningin Wilhelmina Instituut voor Hygiëne en Bacteriologie, werden door hem op overtuigende wijze aangetoond. Niet alleen zouden de werkzaamheden van deze nieuwe organisatie de gelegenheid scheppen voor vermeerdering van onze kennis van alle sanitaire omstandigheden en verschijnselen, maar ook zou deze Studiewijk dienstbaar kunnen worden gemaakt aan de hem zoo na aan het hart liggende hygiënische oriëntatie van het hooger geneeskundig onderwijs.

Door zijn tragisch verscheiden was het Prof. Walch helaas niet gegeven, dit denkbeeld verder uit te werken en tot uitvoering te doen komen. Onder zijn opvolger, Prof. Dr. J. E. Dinger, is dit

plan met steun van den Dienst der Volksgezondheid, de Koningin Wilhelmina Jubileum Stichting en de Rockefeller Foundation tot uitvoering gekomen.

In April 1937 werd besloten om de Studiewijk te vestigen in de wijk Tanah Tinggi van het Onderdistrict Senen (Gemeente Batavia). De dagelijksche leiding werd aan schrijver dezes opgedragen.

Het is noodig een dergelijke Studiewijk te beperken tot een niet te groot gedeelte van de stad, want alleen dan is het mogelijk voldoende inzicht te verkrijgen en te behouden over de bevolking en de sociale en sanitaire omstandigheden, waaronder deze bevolking leeft.

Het waren de volgende overwegingen, welke er toe hebben geleid, genoemd stadsdeel te bestemmen voor de Studiewijk:

1. Tanah Tinggi ligt centraal, niet te ver van de Geneeskundige Hoogeschool en het Koningin Wilhelmina Instituut.
2. Volgens van bestuurszijde ontvangen inlichtingen zou Tanah Tinggi een van de wijken zijn, waar de blijvers in de meerderheid zijn.

Indien de bevolking te vlottend is, dan wordt de registratie veel moeilijker, aangezien men dan de ziektegevallen niet kan vervolgen, terwijl er voorts elk oogenblik weer menschen zijn, die nog vreemd staan tegenover de gevolgde onderzoekingsmethoden. Het is dan ook bijna onmogelijk na te gaan, of er na het invoeren van verbeterende maatregelen, vooruitgang is.

Nu is het moeilijk om van de andere wijken van Batavia vast te stellen, hoe groot daar de invloed is van het heen en weer trekken van de bevolking, zoodat niet kan gezegd worden, in hoeverre Tanah Tinggi te dien aanzien een gunstige positie inneemt. Hoe dit ook zij, ook in de wijk Tanah Tinggi wonen veel trekkers: menschen vooral uit Noord-Bantam en Koeningan, die een- of tweemaal per jaar tijdelijk naar hun geboortestreek terugkeeren.

3. De toestand van de wijk is zoodanig, dat zij in hygiënisch en demographisch opzicht niet een belangrijke afwijking vertoont van de gemiddelde toestanden in de Gemeente Batavia. Als wij de uitkomsten van de onderzoekingen in de Studiewijk derhalve met voldoende critische waardeering beschouwen, kunnen ze een zeker inzicht verschaffen in den gezondheidstoestand van de bevolking van een groote stad in dit tropische land in het algemeen.

Bij het maken van de plannen en het begin van de werkzaamheden waren slechts algemeene richtlijnen vastgesteld. Een onderzoek, als hier in deze Studiewijk is begonnen, was onder een vrij levende stadsbevolking nog niet verricht. Behalve uit de belangrijke onderzoekingen van Van Gorkom, was er weinig gelegenheid, om van de door anderen opgedane ervaringen gebruik te maken. Wel kon worden geprofiteerd van de ervaringen, opgedaan bij het intensieve hygiëneprogramma te Poerwokerto (Midden-Java). Toch bleek ook al spoedig, dat enkele van de daar gebruikte formulieren moesten worden gewijzigd, eer ze in het onderhavige geval met vrucht konden worden gebruikt.

In het algemeen kan men zeggen, dat moeilijkheden, die bij een dergelijk onderzoek worden ondervonden, van anderen aard zijn dan die, welke zich voordoen bij het verzamelen van hygiënische gegevens van een dwanggemeenschap (leger, ondernemingsarbeiders) of bij dergelijke onderzoekingen in Europa en Amerika. Moeilijkheden, die daar gemakkelijk zouden kunnen worden overwonnen, doen zich hier voor, doordat onvoldoende gegevens beschikbaar zijn. Wij noemen b.v. het ontbreken van een burgerlijken stand, een behoorlijke huisnummering enz.

Het feit, dat wij in Batavia met een stadsbevolking te maken hebben, maakt, dat er een belangrijk verschil bestaat tusschen opzet en werkwijze hier en bv. in Poerwokerto. Daar, een min of meer sessiel, aan den grond gebonden, volk, dat in duidelijk afgescheiden woningen in hecht dessa-verband leeft. Hier in Batavia, een uit verschillende bevolkingsgroepen en landaarden opgebouwde, niet meer in dessaverband levende, bevolking, die grootendeels woont in bekrompen veelgezinswoningen en die in het algemeen in slechtere omstandigheden leeft, maar anderzijds meer in aanraking is geweest met op verschillend gebied werkzame hygiënische organisaties.

Toen de Studiewijk in April 1937 met haar werkzaamheden een aanvang nam, waren slechts enkele punten van het programma van onderzoekingen vastgesteld. In den loop van de volgende jaren bleek langzamerhand, welke punten van onderzoek zich het best er toe leenden, om in het programma te worden opgenomen. Bij een onderzoek zooals dit in deze Studiewijk wordt ondernomen, komen steeds meer algemeene hygiënische en epidemiologische problemen in hun lokalen verschijningsvorm naar voren. Op den grondslag van het oriënteerend onderzoek blijkt het mogelijk verdere sociaal-hygië-

nische en epidemiologische vraagstukken in studie te nemen. In het programma-schema, dat nu tenslotte is tot stand gekomen, zijn ook alle punten genoemd, die mogelijk nog in onderzoek zullen worden genomen. Dit schema is meer statisch dan dynamisch, er kunnen zeker nog punten aan worden toegevoegd, al naar gelang de mogelijkheden zich voordoen. Ook de onderlinge volgorde van de werkzaamheden is niet bepaald.

C. OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA. ¹⁾

I. Oriëntatie over de ligging van de als studieobject uitgezochte wijk en over de aldaar bestaande hygiënische organisatie.

II. Coördinatie en samenwerking.

Het is van groot belang voor het werk van de Studiewijk, dat er een goede samenwerking bestaat met verschillende diensten en instellingen. Hierdoor wordt in het algemeen voorkomen, dat bepaalde gegevens voor ons onderzoek verloren gaan. Gememo-reerd dient in dit geval te worden de hulp, welke wordt ondervonden van de Gemeente Batavia en dan vnl. van den Gemeentelijken Gezondheidsdienst; van dezen dienst werden steeds alle inlichtingen en gegevens ontvangen, die voor het werk van belang kunnen zijn. Omdat door het personeel van de Studiewijk geen geneeskundige hulp wordt verleend, is het van groot voordeel, dat de Gemeentelijke Wijkarts de door ons personeel opgespoorde zieken zoo noodig in den kampong behandelt. Verder bestaat goede samenwerking met de Kinderkliniek van de Geneeskundige Hoogeschool (Hoofd Dr. J. H. de Haas), het Instituut voor Volksvoeding en andere instellingen. Tevens worden van de particuliere verloskundige organisaties steeds gegevens verkregen omtrent de door hen gecontroleerde zwangerschappen en bevallingen.

III. Telling en classificeering van de bevolking.

In de eerste periode van het onderzoek zijn alle inwoners van de wijk Tanah Tinggi nominatief op de formulieren van het oriënteerend onderzoek aange teekend. Sindsdien zijn deze formulieren

¹⁾ In het navolgende worden slechts de hoofdpunten van het programma genoemd.

steeds bijgehouden, indien de wooneenheden ¹⁾ van bewoners veranderen. Het bleek dat er zeer veel veranderingen plaats hadden: 1 1/2 jaar traden wijzigingen op in bijna 25 % van de oorspronkelijk beschreven wooneenheden. Bij dit onderzoek zijn van den aanvang af tevens gegevens verzameld omtrent den landaard, den leeftijd, het geslacht en het beroep van de menschen en omtrent de bevolkingsgroep waartoe zij behooren. Volgens de laatste telling aan de hand van deze formulieren, woonden in de wijk 22.000 Inheemschen, 2.600 Chineezen, 1.000 Europeanen en 335 Andere Aziaten, tezamen dus $\pm$ 26.000 zielen.

Uit de gegevens van de immigratie naar Batavia toe, viel een samenhang waar te nemen tusschen bepaalde beroepen en de streek van herkomst. Zoo waren alle broodverkoopers afkomstig van het Onderdistrict Djasinga, 84 % van alle gado²-verkoopers waren afkomstig van Cheribon (Koeningan), terwijl geen enkele van deze groep uit de Soendaneesche landen of Bantam kwam, die tezamen volgens de volkstelling 1930 ruim 45 % van de immigranten leverden. Limonade- en ijsverkoopers komen veel uit Pekalongan en Tegal, terwijl ook tahoe- en tempéverkoopers veel uit deze Midden-Javaansche residenties komen.

IV. Loop der bevolking. (Geboorte- en sterfteregistratie).

Een juiste en volledige registratie van geboorten, sterften en andere wijzigingen, door middel van een burgerlijken stand, vormt met de gegevens van de volkstelling een van de grondslagen van de sanitaire organisatie. Dat hier in Indië nog het een en ander aan dezen grondslag ontbreekt, behoeft geen betoog. Het bleek bv., dat het aantal geboorten, dat op het kantoor van den Inheemschen wijkmeester door de bevolking zelf wordt opgegeven, nog vrij gering was ten opzichte van het aantal, dat door ons onderzoek kon worden vastgesteld. De sinds 1 Augustus 1937 begonnen registratie kon derhalve niet alleen afgaan op de opgaven van dezen wijkmeester, maar diende ook te steunen op andere bronnen van inlichting (Burgerlijke Stand, vroedvrouwen, doekoens, huisbezoekers van ons personeel). Het geboortecijfer onder de Inheemsche bevolking van de wijk blijkt ongeveer 34 per duizend te zijn. Met de sterfte-

¹⁾ Onder wooneenheid wordt verstaan de woonruimte, die gebruikt wordt door een gezin.

registratie troffen wij het in de Studiewijk gemakkelijker. Immers bestaat in de Gemeente Batavia de verplichte doodschouw, hetgeen wil zeggen, dat men geen enkelen gestorvene mag begraven zonder toestemming van den wijkmeester, tot het verkrijgen waarvan een door een Gemeentearts of -mantri geteekend bewijs van doodschouw moet worden getoond. Voor wat betreft de wijk Tanah Tinggi is deze doodschouw door de Studiewijk overgenomen.

We kunnen aannemen, dat hiermede een registratie van alle sterfgevallen wordt verkregen. Het sterftecijfer onder de Inheemsche bevolking in de studiewijk bedraagt ongeveer 22 per duizend. Voor de geheele Gemeente Batavia wordt dit cijfer gewoonlijk iets hooger opgegeven.

V. Bestudeering van den hygiënischen toestand van de omgeving.

Voor dit onderdeel van onze studies bestaat belangstelling ook van niet hygiënisten, omdat op dit gebied nog weinig systematisch onderzoek is verricht.

In 1937 werd dit onderzoek aangevangen en begin 1938 stonden reeds 4721 formulieren ter beschikking. Elk formulier heeft betrekking op een wooneenheid; er werden allerlei gegevens omtrent de woning (bouw, omwanding, bodem, dak, huishuur enz.), drinkwatervoorziening, vuil- en faecaalverwijdering op aangeteekend. Sindsdien zijn er vrij veel nieuwe of verbouwde wooneenheden bijgekomen, maar onze samenvatting heeft nog betrekking op het in 1937 onderzochte aantal wooneenheden.

1. Wat betreft de *woning en bewoning* kan worden vastgesteld, dat verscheidene soorten van bewoning in de wijk voorkomen, maar dat de slechtere overwegen. In de dichtstbevolkte gedeelten treft men de typische groote veelgezinswoningen aan, vuil, verwaarloosd, waar de ventilatie onvoldoende is en het zonlicht slecht kan doordringen. In den regentijd zijn deze wooncomplexen omringd door zwarte modderplassen, vanwaar uit het water traag stroomt naar een lager gedeelte, dat meestal geen of onvoldoenden afvoer heeft naar de bestaande goten. Ook als de kampong door de Gemeente is verbeterd (hetgeen in een groot gedeelte van de wijk thans het geval is) en de wegen zijn rechtgetrokken, geasfalteerd en van behoorlijke cementen goten voorzien, treft men den boven beschreven toestand nog dikwijls aan. Ruim 80% van het totaal aantal onderzochte

wooneenheden bevindt zich in veelgezinswoningcomplexen, waarvan de meeste van zeer primitief materiaal zijn gebouwd. Van de eengezinswoningen is de meerderheid van hout of steen (beton) gebouwd. Het aantal van de laatste soort is sinds den tijd, dat met het Studiewijkwerk werd begonnen, belangrijk toegenomen.

2. Een onderzoek naar de vele kleinere *bedrijfjes* (vnl. zgn. „eetwarongs”) die zich in de wijk bevinden, staat ook op het programma. Een groot aantal is reeds door de Studiewijk geregistreerd en deze zullen ook in het epidemiologische onderzoek van verschillende ziekten worden betrokken.

3. Wat betreft *vuil- en faecaalafvoer* het volgende:

Dat de afvoer der faecaliën in de stadskampongs van de Gemeente Batavia onvoldoende is, mag als algemeen bekend worden verondersteld. Door de bewoners van 8,5 % van het totaal aantal wooneenheden werd opgegeven, dat zij geregeld in de kali baden en defaeceeren. Daarnaast zijn er natuurlijk ook onder de rondlopende koelies en venters velen, die af en toe de kali voor deze levensverrichtingen gebruiken. Het blijkt, dat slechts 8,6 % van de wooneenheden beschikken over een eenigermate voldoende faecaalafvoer (septic-tank, beerput, zinkput). De rest, dus ruim 80 %, heeft meestal een gemeenschappelijke latrine, die veelal zoowel wat betreft omwanding, afsluiting en ligging in hygiënische opzicht volkomen onvoldoende is. De vuilafvoer kan in een dichtbevolkten stadskampong niet geheel voldoende zijn. Wel wordt in een groot gedeelte van de wijk twee- of soms meermalen per week het vuil door de Gemeentereiniging opgehaald, maar het vuil wordt intusschen door de bewoners op onhygiënische wijze bewaard. De meeste erven bezitten vuilnishooopen, waarvan altijd een gedeelte blijft liggen. Een deel van dit vuil wordt door de bewoners zelf verbrand.

4. De voorziening van de kampongbevolking met betrouwbaar *drinkwater* blijkt ook nog weinig ideaal te zijn.

Ruim 10 % van de onderzochte wooneenheden beschikten over een eigen aansluiting op de waterleiding. De bewoners der overige wooneenheden maken gebruik van putwater of van drinkwater, dat zij koopen van een waterdrager tegen den prijs van 1 cent per blik van 18 l. Dit is dan meestal leidingwater, dat gekocht is bij een kleinen toko, welke is aangesloten op de waterleiding. Er zijn in de wijk zeer veel putten, al wordt het slechts door 15 % van de bewoners voor

drinkwater benut; in ieder geval wordt het veel voor wasch- en badwater gebruikt. Deze putten zijn vrijwel alle in hygiënisch opzicht onvoldoende te achten: er ontbreken vaak een opstaande rand, een behoorlijke ondoorlaatbare omwanding en een afsluitend deksel en het bacteriologisch onderzoek heeft uitgewezen, dat zij met faecale bacteriën verontreinigd water bevatten.

VI. Individueele Hygiëne.

1. *Zwangeren.*

Zooveel mogelijk worden alle in de wijk aangetroffen zwangere vrouwen door onze vroedvrouw geregistreerd. Deze vroedvrouw leidt zelf geen verlossingen, maar legt alle gegevens, van de verloskundige organisaties, die bevallingen in de studiewijk verrichten, vast. Het is uit het onderzoek gebleken, dat een belangrijk aantal van de Inheemsche vrouwen nog doekoenhulp bij de bevalling heeft. Bij de Inheemschen was dit in 1938 48% (bij de Chineezers 10%).

2. *Zuigelingen en kleuters (kinderen van 1—4 jaar).*

Sinds 1/8/37 worden alle in de wijk geboren zuigelingen geregistreerd en daarmee opgenomen in de organisatie van het zuigelingen- en kleuterwerk. Een speciale daarvoor opgeleide bezoekerster met 2 hulpkrachten hebben hiermee de handen vol. Bij elk pas geboren kind wordt door hen huisbezoek gedaan, waarbij steeds een aantal medische en sociale gegevens op de zuigelingenkaart wordt aangeteekend. Steeds wordt propaganda gemaakt voor bezoek aan het Hygiëne-centrum. Dit bevindt zich ongeveer in het centrum van de wijk, in een daarvoor speciaal opgerichte woning. Hier wordt, dank zij de doeltreffende hulp van Dr. J. H. de Haas, Hoofd van de Kinderkliniek der Geneeskundige Hoogeschool, en zijn Assistenten, eenmaal per week consultatie voor zuigelingen en eenmaal voor kleuters gehouden. Bij de zuigelingen, die weinig of niet op het Hygiëne-centrum komen, wordt het huisbezoek herhaald; dit gebeurt ook later, als het kind den leeftijd van 1 jaar bereikt. Daar bovendien alle kinderen op de consultatie intensief worden onderzocht (o.a. bloedkleurstofgehalte, tuberculose- en diphtheriegevoeligheid), worden waardevolle gegevens verkregen omtrent den opgroei van deze jongste leeftijdsklassen.

3. *Kinderen van den leeftijd van 5—14 jaar.*

Omdat deze leeftijdsgroep practisch samenvalt met den schoolleeftijd, zijn voorloepig alle schoolkinderen in de Studiewijk

onderzocht, waarvan ook de geëntameerde epidemiologische onderzoeken konden profiteeren.

VII. Voeding.

Volgens aanwijzing van Dr. Postmus, Hoofd van het Instituut voor volksvoeding, kon in de Studiewijk een onderzoek naar de voeding per gezin worden ingesteld.

VIII. Epidemiologische onderzoeken.

In de Studiewijk bestaat, door de registratie en het oriënteerend hygiënisch onderzoek, een basis van algemeene hygiënische gegevens. Door het contact met de bevolking is hier een mooie gelegenheid geschapen, epidemiologische vraagstukken nader in studie te nemen. Er is nu reeds een uitgebreid onderzoek naar de epidemiologie van de febris typhoidea (typhus abdominalis), de bacillaire dysenterie, diphtherie en andere ziekten begonnen. Tijdens het onderzoek van de typhus bleek, dat op deze wijze tevens gegevens konden worden verkregen omtrent andere ziekten (malaria, lepra, framboesia). Deze gegevens worden thans ook systematisch verzameld en kunnen eventueel bijdragen tot verbetering van ons inzicht omtrent de wijze, waarop deze ziekten zich verspreiden, en omtrent de meer of mindere noodzakelijkheid van bepaalde bestrijdingsmaatregelen.

Nemen wij als voorbeeld het onderzoek naar de febris typhoidea, dan kan worden vastgesteld, dat dit onderzoek zoo breed mogelijk kon worden opgezet. Allereerst kon van deze wijk zoo volledig mogelijk de vraag worden beantwoord: is de toestand van dien aard, dat hij behalve uit een algemeen hygiënisch ook uit een speciaal hygiënisch oogpunt (n.l. wat betreft de mogelijkheid van typhus-verbreiding) met den toestand in andere wijken kan worden vergeleken? Het zelfde geldt voor een tweede vraag: hoe staat het in deze wijk met de besmettingsmogelijkheden, waarvan wij weten, dat zij voor de verspreiding van de typhus van belang zijn?

Het blijkt dan, dat de beantwoording van deze vragen als volgt kan worden samengevat:

a. de *woningtoestanden*, waarbij een groot aantal menschen op een klein oppervlak bij elkaar woont, kunnen als gunstig voor het tot stand komen van contactbesmettingen met typhusbacillen worden beschouwd.

b. Er wordt veel buitenshuis gegeten. De voedingsmiddelen worden in het algemeen onhygiënisch behandeld; de besmettingskansen langs den weg van het *voedsel zijn groot*.

c. De voornaamste *oppervlaktewateren* van de wijk bevatten, evenals dit bij het onderzoek van Prof. Dinger voor de geheele Gemeente Batavia is gebleken, typhusbacillen.

d. De mogelijkheid van *contact met deze oppervlaktewateren* is vrij groot (baden, defaeceeren, wasschen van groenten).

e. De *drinkwatervoorziening* in de wijk is van dien aard, dat de mogelijkheid tot het drinken van onbetrouwbaar (c.q. met typhusbacillen besmet) water, groot is.

f. Er zijn veel *vliegen* in de wijk; de mogelijkheid, dat de vliegen de besmetting overbrengen op de meestal onvoldoende afgedekte voedingsmiddelen, is groot.

g. Alle factoren, die in verband met de *faecaliënafvoer* van belang kunnen zijn voor de verspreiding van typhusbacillen, zijn in ruime mate aanwezig (de vliegen hebben gemakkelijk toegang tot de latrines, er bestaat veel gemeenschappelijk gebruik van privaten).

Op den grondslag van het bovenstaande kon een uitgebreid epidemiologisch onderzoek plaats vinden:

1. Massaal onderzoek van faeces en urine van willekeurige personen op het voorkomen van bacillendragers.

2. Het zoeken naar typhuslijders, waarbij vooral gedacht werd aan de lichte gevallen, waarvan werd verondersteld, dat er vele in den kampong onherkend zouden voorkomen.

3. Het onderzoek bij de doodschouw om eventueel niet herkende en letaal verloopende typhusgevallen te achterhalen.

4. Het onderzoek op ruime schaal van zooveel mogelijk personen die mogelijkerwijs contact hadden gehad met de lijders aan typhus (of met de niet zieke bacillendragers).

5. Het bacteriologisch onderzoek van alle oppervlaktewateren in de wijk op typhusbacillen.

6. Het bacteriologisch onderzoek van een aantal waterputten.

7. Het onderzoek naar de vliegenfrequentie in verschillende gedeelten van de wijk, waarbij verband gezocht werd met den regenval en het aantal typhusgevallen in de verschillende perioden van het jaar.

Het op deze manier opgezette en uitgevoerde onderzoek heeft reeds belangrijke resultaten opgeleverd, die, voor zoover het althans een tropische kustplaats als Batavia betreft, een geheel nieuw licht geven op de werkelijke verspreiding van de febris typhoidea. ¹⁾

D. ONDERWIJSTAAK.

Doordat de hoogleeraar in de hygiëne en bacteriologie de supervisie over deze Studiewijk heeft, is het mogelijk de Studiewijk dienstbaar te maken aan de hygiënische oriëntatie van de a.s. artsen. In overleg met de faculteit der geneeskunde (Geneeskundige Hoogeschool) is thans de gelegenheid geopend voor doctorandi om gedurende twee weken in de wijk werkzaam te zijn. Deze kunnen zodoende een indruk krijgen van de voor deze landen belangrijke hygiënische en sanitaire vraagstukken. Doordat zij zelf aan de verschillende onderdeelen van het Studiewijkwerk kunnen medewerken, krijgen zij voorts een inzicht in de moeilijkheden, die aan de bestudeering van hygiënische en epidemiologische vraagstukken vastzitten.

De Studiewijk voor Hygiëne bestaat thans $2\frac{1}{2}$ jaar. Een aantal van de voorgenomen onderzoeken is intensief in bewerking; uit verscheidene van deze onderzoeken zijn al gevolgtrekkingen te maken, waarvoor van vele zijden belangstelling bestaat.

Het blijkt, dat in een stad als Batavia een dergelijke wijze van bestudeering van sociaal-hygiënische en epidemiologische vraagstukken van groote waarde kan worden. Hoe meer met het werk wordt voortgegaan, hoe meer het besef rijpt, dat de organisatie van een dergelijk studiecentrum ruime mogelijkheid biedt, om sociologische en sociaal hygiënische vraagstukken te bestudeeren. In verband hiermede moet de hoop worden uitgesproken, dat deze mogelijkheid tot de bestudeering van de problemen der volksgezondheid, in den meest ruimen zin, gedurende een lange periode zal kunnen blijven bestaan.

¹⁾ J. E. Dinger, A. Marseille en J. W. Tesch — Onderzoek naar de epidemiologie der febris typhoidea in de Studiewijk voor Hygiëne te Batavia — Geneesk. Tijdschrift van Ned.-Indië — 1939 — blz. 2689.

ONTVANGEN BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:
Jaarboek 1939 IV.

Inhoud: Samenstelling van het Genootschap
Ledenlijst
Instellingen, waarmede het genootschap in ruil van edita staat
Van de Directie en het Genootschap
Van de Afdeelingen
Van de Verzamelingen

Verslag van de Javasche Bank, 111e Boekjaar 1938—1939

Inhoud: Lijst van Kantoren van De Javasche Bank
Samenstelling van het Bestuur en Personeel van De Javasche Bank
Verslag van den President van De Javasche Bank
Verslag van den Raad van Commissarissen van De Javasche Bank
Bijlagen
Graphische Voorstellingen

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. 1939 Afl. 4

Inhoud: Adatgebruiken in verband met de sultaninstallatie in Boeton
Dr. E. J. van den Berg
Aanteekeningen over de Karo Bataks. J. H. Neumann
Boekbespreking
Bibliografische Notities

Literatuur-Overzicht 1938 van de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.
Indië door H. van Meurs.

Inhoud: Voorbericht
Geraadpleegde periodieken
Literatuur-Overzicht
Index

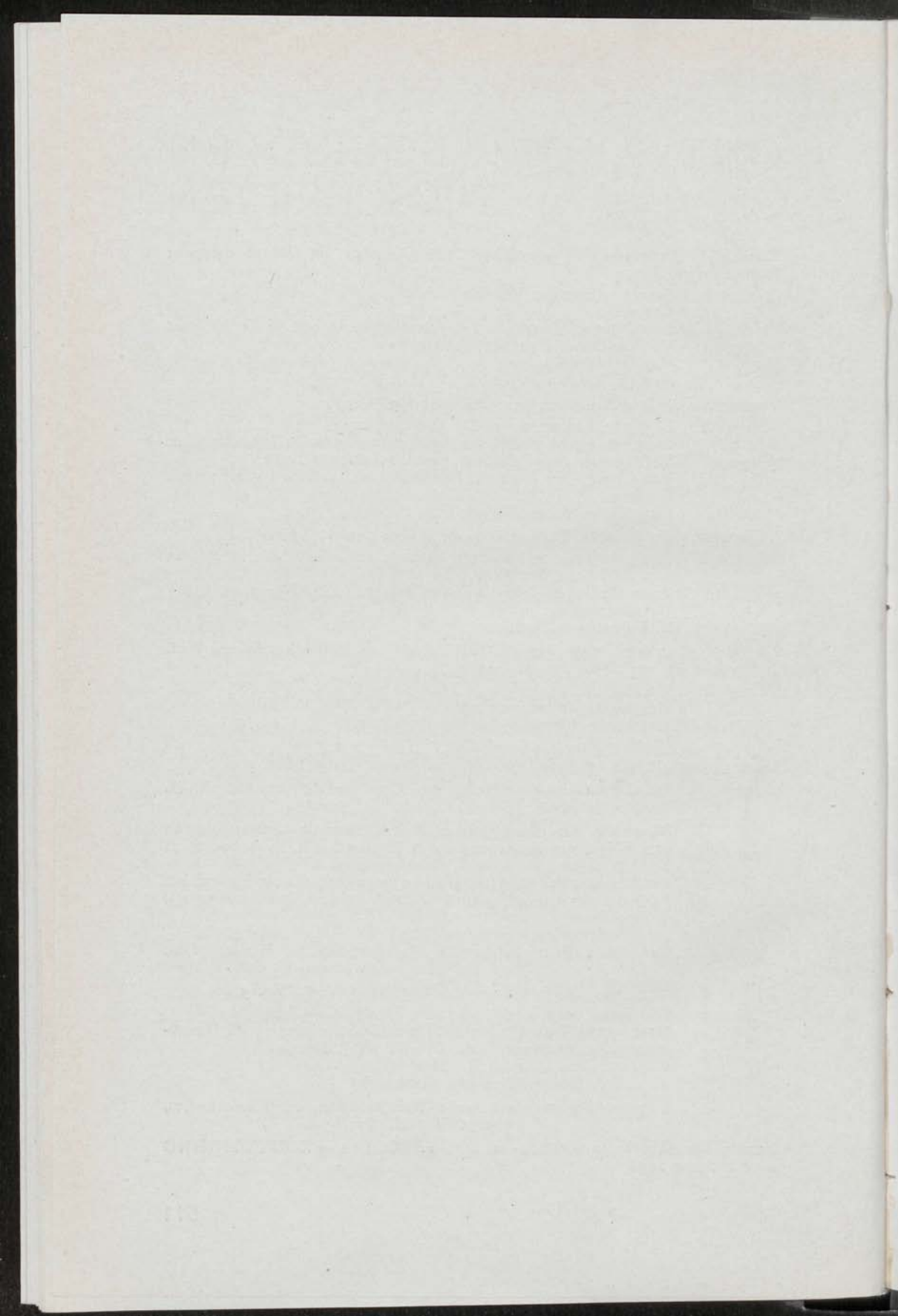
Djawa, tijdschrift van het Java Instituut, Juli/Augustus 1939; No. 4

Inhoud: De Panakawan-figuren in de Cheribonsche wajang; E. W. Maurenbrecher
Dloewang Panaraga (Het een en ander over de vervaardiging en verbreiding van kertas gendong te Tegalsari.); R. T. A. Soektikna
De Lantjangan: R. Ajoe S. Gandasoebrata
De Gamelanwedstrijd te Gianjar: (gehouden ter viering van het jubileum van den Zelfbestuurder Anak Agoeng Ngoerah Agoeng); Walter Spies
en andere bijdrage en overzichten
Speciale bijlage: Javaansche Meisjesspelen en Kinderliedjes; Bewerkt door H. Overbeck

Djawa; Tijdschrift van het Java Instituut, September 1939, No. 5

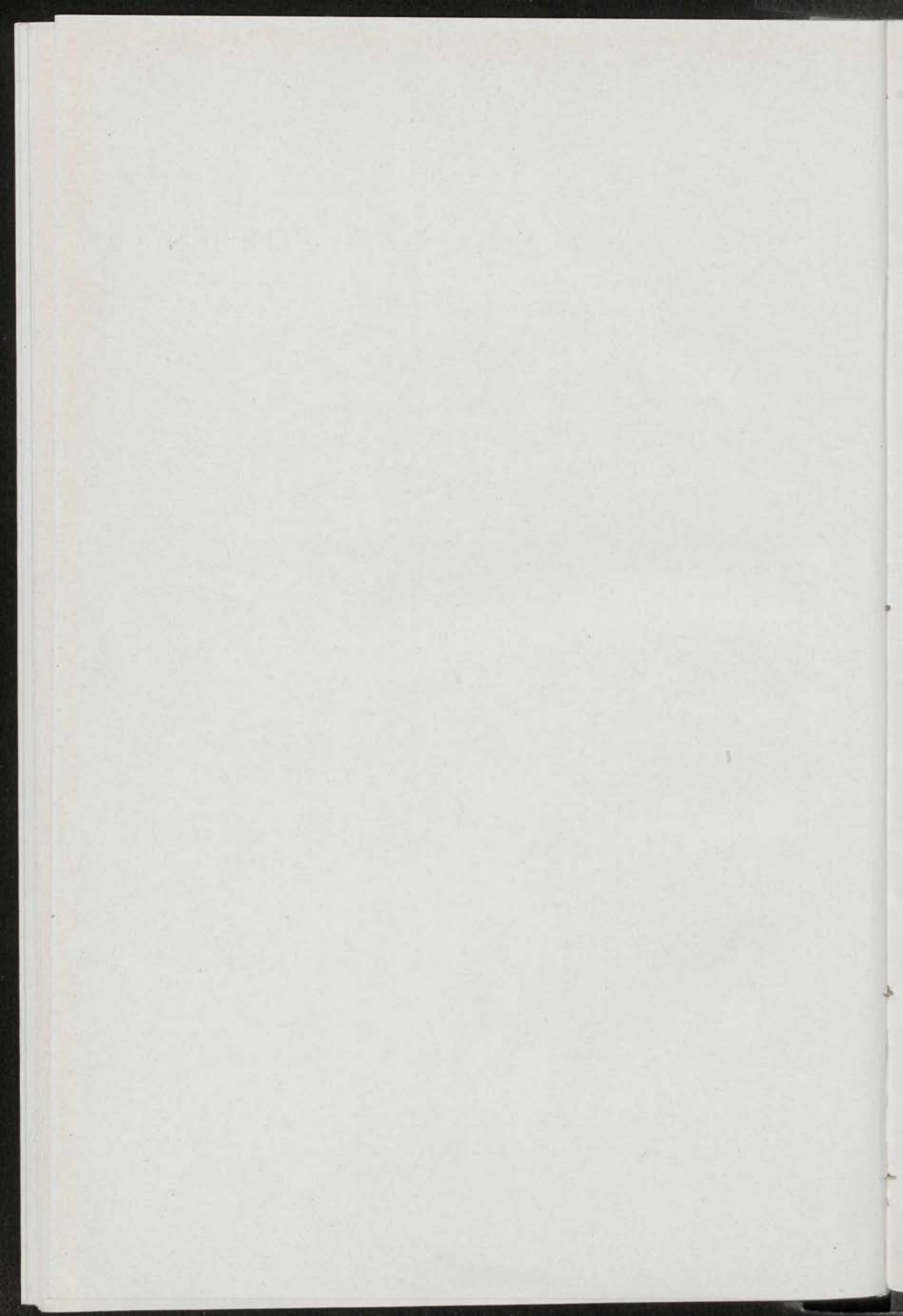
Inhoud: Inscripties op spiegelhandvatsels; Dr. K. C. Crucq.
Over werkelijke en vermeende geschiedschrijving in de Nieuw-Javaansche literatuur, door Dr. G. W. J. Drewes
Ni Towok bij Darwin; H. Overbeck;
en andere bijdragen en overzichten
Speciale bijlage: Javaansche Meisjesspelen en Kinderliedjes, bewerkt door H. Overbeck

Verslag betreffende de: OPIUM- en ZOUTREGIE en de ZOUTWINNING over het jaar 1938

KOLONIALE STUDIËN

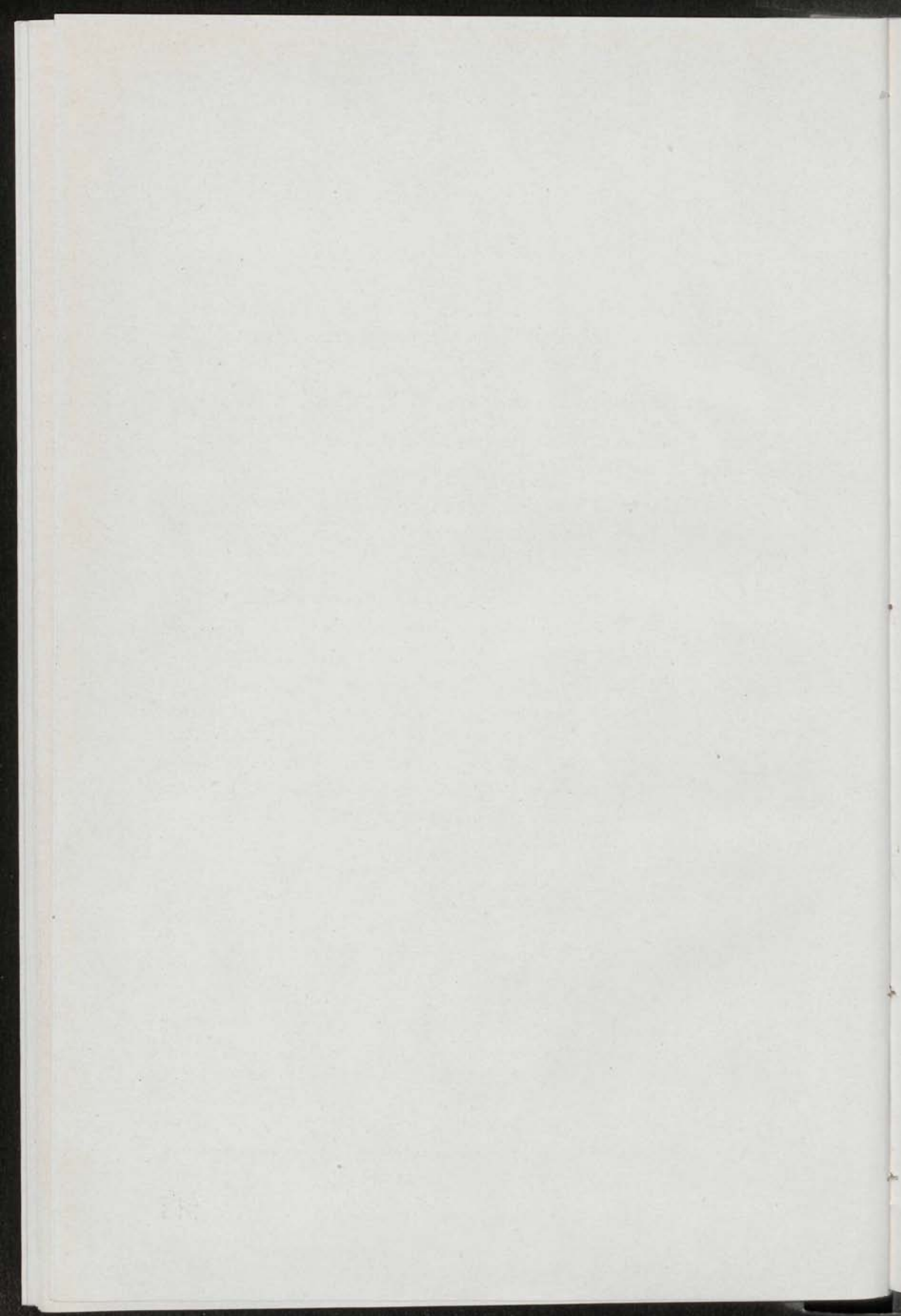

INHOUD

Bladzijde

De jonge jaren der nieuwe „Harmonie” uit de geschiedenis eener Bataviasche Sociëteit in de eerste helft der 19de eeuw, door Dr. F. R. J. Verhoeven	517
De Volkstelling van 1940, door Dr. E. F. Drion	555
Zôneering als sociaal-stedebouwkundige maatregel, door F. H. van de Wetering	588
De beteekenis van obligatieleeningen voor Indische bedrijven, door Drs. H. J. Manschot	610
Boekbespreking: Prof. Mr. B. ter Haar, Beginselen en stelsel van het adatrecht, door Mr. G. Wyers	638

DE JONGE JAREN VAN DE HARMONIE

UIT DE GESCHIEDENIS EENER
BATAVIASCHE SOCIETEIT.

DOOR Dr. F. R. J. VERHOEVEN

Hoe gaarne zou men de geschiedenis geschreven zien van de Herberg in haar cultuurfunctie, schreef Huizinga een tiental jaren geleden ¹⁾. Om de gegevens te vinden voor een dergelijk geschied-verhaal is men niet alleen op de West-Europeesche cultuurwereld aangewezen, ook in een Oostersch land als Nederlandsch-Indië heeft de herberg der Westerlingen haar groote beteekenis gehad. De toestemming tot het houden van een stadsherberg in Batavia werd reeds meer dan drie eeuwen geleden door de Hooge Regeering verleend, terwijl in 1747 het maximum-aantal der Bataviasche herbergen van hoogerhand op 14 werd gesteld, echter zonder veel resultaat, want reeds dertig jaar later bestonden zoo binnen als buiten de stad honderd en twee kroegen en soopjeskitten. In de roezemoezige beginjaren der 19de eeuw bedroeg de Bataviasche herbergenpacht nog $\pm$ 800 rijksdaalders per maand ²⁾.

In zoo'n herberg werd men vaak bediend door vrouwelijk personeel; de achttiende-eeuwer Georg Bernhardt Schwarz vertelt in zijn „Reise in Ost-Indien” ³⁾ van een vriend, in wiens herberg een dozijn slavinnetjes bier en wijn schonken. Schwarz zelf hield in het laatste jaar van zijn verblijf te Batavia een herberg, waar hij wijn, ook Afrikaansche en brandewijn schonk en Hollandsch en eigen-gemaakt bier van suiker en bittere kruiden bereid, en waar hij vijftien tot zestien kostgangers had voor 4 thalers de man per maand.

Schwarz was lang niet ontevreden over zijn inkomsten als herbergier, terwijl hij 's morgens en 's middags ook nog als schrijver voor de Compagnie werkte. Dat nam niet weg, dat, toen hij Batavia verliet, hij een bedrag van ongeveer honderd thalers aan oninbare schulden moest achterlaten!

Ongeveer op de plaats, waar thans het Atjeh-monument staat, vóór de Bataviasche Citadel, bevond zich aan het eind der 17de eeuw reeds een herberg, waar dominee François Valentijn, in later jaren de schrijver van „Oud en Nieuw Oost-Indien”, en zijn dame van goerami en wijn gingen genieten ⁴⁾. Maar de ware buurten voor stadsherbergen, als De Ramenas, De Koning van Polen en De Witte Olifant, waar 's avonds muziek weerklonk, waar gedronken en gedobbeld werd, en waar men alle nieuwtjes uit Indië en vreemde landen kon vernemen van aangekomen scheepsvrienden, waren de Lepelstraat en ook de Buiten Nieuwpoortstraat ⁵⁾. In laatstgenoemde straat stond ook de behuizing van de (oude) Sociëteit de Harmonie, wier verleden teruggaat tot in de 18de eeuw ⁴⁾.

Maar behalve deze locale verwantschap tusschen De Harmonie en de Bataviasche herbergen is er nog een andere. Het is niet te ver gezocht om te veronderstellen, dat de rol van de stadsherbergen uit den Compagniestijd thans wordt vervuld door de sociëteiten ⁶⁾ en de moderne stedelijke hotels. Was de Indische samenleving van de 19de eeuw onvolledig zonder de sociëteit, in het moderne Indië is de sociale functie van de groote hotels voor een iegelijk evident. En dan vindt men weer ongezocht den band met het verleden, want ook nu nog heeft in een groot hotel als Des Indes te Batavia het strikje geen vrijaf op de dagen, dat een mailschip uit Holland is aangekomen.

De eerste maal, dat in het oude Batavia van een sociëteit werd gerept, is geweest in 1776 ⁷⁾. De latere Gouverneur-Generaal Reinier de Klerk vond, dat men „te deezer hoofdplaatse de levenswijs „zooveel mogelijk (diende) te beschaven door het opregten van „publicque zamenkomsten, die de zeeden verbeterden en gelegenheid gaven tot gepaste huwelijken”.

Ligt in deze woorden van De Klerk reeds een bepaalde strekking opgesloten van belang voor de koloniale beschavingsgeschiedenis, met het aanbreken van den Franschen en Engelschen tijd in deze gewesten (1810/1) wordt de cultureele functie van de sociëteit duidelijk uitgesproken en vooropgesteld; als plaats van samenkomst

voor de burgerij raakt de herberg op den achtergrond, terwijl de sociëteit sedertdien haar glansperiode beleefde, om ook nu nog een factor van beteekenis in het Indische leven, althans in de stedelijke samenleving te vormen. Onderwerp van gezette historische studie is de Indische sociëteit tot nog toe niet geweest; de bestaande gedenkschriften over de geschiedenis van de sociëteiten *Modderlust* ⁸⁾ te Soerabaja, de *Concordia* ⁹⁾ en *De Harmonie* ¹⁰⁾ te Batavia putten dit onderwerp allerminst uit.

Ook de navolgende opsomming van een aantal gegevens van historischen aard over *De Harmonie* te Batavia, grootendeels ontleend aan de op het Landsarchief bewaarde archieven, zal dat zeker niet doen; het doel van dit artikel is slechts op te wekken tot nader onderzoek, tot het aanvatten van een degelijke studie over de sociëteit in Indië, voor onze cultuurgeschiedenis in de laatste anderhalve eeuw van zooveel belang. Een gereede aanleiding tot publicatie van deze fragmentarische, maar ten deele nog niet bekende gegevens ¹¹⁾ vormt de omstandigheid, dat het op den 18den Januari a.s. 125 jaar geleden zal zijn, dat de eerste openbare feestelijkheid in het huidige gebouw van *De Harmonie* heeft plaats gevonden ¹²⁾. Een bescheiden, maar gepaste hulde aan deze deftig-gezellige sociëteit, wier traditioneele en karaktervolle gereserveerdheid belichaamd is in het door zijn eenvoud fraaie, historische gebouw, dat gedurende de jaren 1810—1814 werd opgetrokken op den hoek van Rijswijk en den weg naar den Abang.

De verplaatsing van *De Harmonie* van de Buiten Nieuwpoortstraat naar Rijswijk kwam eind 1809 ter sprake, toen Maarschalk Daendels als een der middelen om de ingezetenen te doen verhuizen van de (oude) stad Batavia naar Weltevreden — waar men naar zijn meening een gezonde lucht inademde en den invloed der „pestiale „Bataviasche lucht” niet te vreezen had — de overbrenging aangreep van deze sociëteit, welke „om de wille van deszelfs tegenwoordige „lugubere en in de besmetting der Bataviasche dampkring ¹³⁾ deelen- „de situatie, maar door weinige van de eerste ambtenaren werd „bezocht, en voor den geenen, die nog daar van Leden waaren een „gevaarlijk verblijf voor hunnen gezondheid opleverde”. Daendels besprak het plan te Buitenzorg breedvoerig met de dirigeerende leden der sociëteit en toen deze er (noodgedwongen?) mee instemden, werd het den 2den Februari 1810 in den Raad van Indië gebracht en goedgekeurd. Aangezien *De Harmonie* niet over de noodige gelden beschikte — van de leden behoorden er immers slechts wei-

nigen tot de hoogstgesalarieerden — en het oprichten van een nieuw sociëteitsgebouw een zaak was, die, zoo decreteerde Daendels, in de publieke belangstelling stond, werd de Weeskamer gemachtigd het noodig geachte bedrag van 75.000 à 80.000 rijksdaalders voor den aankoop van den grond en het bouwen van de lokaliteiten voor te schieten tegen de gewone rente van 6 % 's jaars ¹⁴⁾ en onder verband van het nieuw op te richten gebouw en het daarbij behoorende erf. Dit voorschot kon de Weeskamer zonder eenig bezwaar geven, omdat deze instelling zoo juist de beschikking had gekregen over de aanzienlijke som van 2.400.000 Rijksdaalders aan „papieren van credit” ¹⁵⁾.

Nog geen twee maanden later werden het bestek en de conditiën van de nieuwe sociëteitsgebouwen publiek aanbesteed, aangenomen voor de som van 105.000 Rds. papier en goedgekeurd door de Regeering. Aannemer van het werk was de Chinees Louw Kietko, borgen ¹⁶⁾ en mede-aannemers zijn landgenooten Louw Engko, Koe Sonko, Sieuw Sienko en I. Atjiet. Met het toezicht op het werk werden belast de Commissarissen uit de sociëteit, de heeren J.C. Goldman ¹⁷⁾, J.C. Schultze ¹⁸⁾, Van de Poel, J. F. Jongkind ¹⁹⁾ en George Blume, secretaris. Van dit bestek en conditiën zal ik slechts enkele bijzonderheden vermelden ²⁰⁾, die niet zijn overgenomen in het tweede en definitieve bestek van medio 1812, dat later ter sprake komt.

Het eigenlijke sociëteitsgebouw zou twee fronten krijgen, het eene langs „den weg loopende van de Post Rijswijk langs de W. zijde der „gegraven moolenvlietse vaart” en het andere „naar den weg komende van de Stad langs het moolenvliet en gaande naar tanabang”. Op het bouwterrein bevond zich een vrij groote kolk, welke op 's Lands kosten ²¹⁾ zou worden gedempt. De noodige palen moesten door den aannemer behoorlijk worden ingeheid — waartoe hem „ingevolge gratieuse toestemming van Zijne Excellentie den „Maarschalk en Gouverneur-Generaal door het land ter leen (zou) „worden verstrekt een metale Heyblok met zijn toebehoor” — en verder moesten de fondamenten met puin, kraal- of kalksteen en aarde worden opgevuld en aangestampt. Hiertoe mocht de aannemer het puin gebruiken afkomstig uit het op zijn kosten af te breken woonhuis en bijgebouwen, die tot dien op het door de sociëteit aangekochte erf hadden gestaan. De kraal- of kalksteen zou hij, voor de moeite van het halen en afbreken, kosteloos uit de afbraak der stadsmuren kunnen ontvangen ²²⁾. De bouw van de kolfbaan, het

aanbrengen van de glazen ruiten en het verven van de gebouwen was niet in de aanbesteding begrepen. Een en ander moest voltooid zijn in den tijd van 15 maanden, voor elken dag vertraging zouden de aannemers een boete van 10 Rds aan de sociëteit moeten betalen.

Uit haar eigen fondsen had de sociëteit, voor den aankoop van den grond ²³⁾ en voor andere onkosten, reeds een bedrag van 21.000 Rds uitgegeven. Begin 1811 werd door de Regeering bepaald, dat uit de overgewonnen renten van de ten behoeve van de Weeskamer gecreëerde papieren van crediet de voorschotten voor den bouw van het nieuwe sociëteitshuis zouden worden betaald en verrekend ²⁴⁾, maar korten tijd nadien (16 Mei 1811) verliet Daendels voorgoed het verwarde tooneel der Indische zaken. 22 Juli 1811, twee weken voordat de Engelschen in de baai van Batavia landden, dienden de dirigerende leden der Harmonie een uitvoerig rekest in bij den veel geplaagden Gouverneur-Generaal Janssens. Hierin wordt uiteengezet, dat de toegestane 75 à 80.000 Rds vrijwel waren opgebruikt (om precies te zijn: 71.000 Rds waren verwerkt) en voorts, dat door den dreigenden aanval der Engelschen het werk reeds gedurende eenige maanden had stilgelegen, daar het werkvolk verliep, de transportmiddelen ontbraken en gebrek aan hout was ontstaan, zoowel door het groote verbruik aan hout bij 's lands (verdedigings)werken als doordat de Engelschen de aanzienlijke van het Oosten van Java komende houtvloten hadden buitgemaakt. Deze omstandigheden deden de Commissarissen voor den opbouw duchten, dat de aannemer „zijnde „een arme chinees gelijk alle andere ambagtslieden, schoon „overigens een zeer goed werkman en van een onbesproken „gedrag, zijn totaale ruïne en de onmogelijkheid om aan „zijn engagement te voldoen, vooruit ziende, tot wanhoop zou „overslaan en dus het werk ter helfte geacheveerd, laten leggen”. Om dit te voorkomen stelde de Directie voor een geschikt huis aan te koopen, welks afbraak dan niet al te duur het noodige bouw-materiaal zou opleveren, voorts den aannemer nog acht maanden te gunnen voor het afmaken van het werk en — dit was wel het voornaamste — opnieuw de noodige gelden te laten voorschieten door de Weeskamer. Ter voldoening van renten en afbetaling der voorschotten werd overgelegd de volgende inkomstenberekening: „staat der geldmiddelen dezer Sociëteit en de resources waar uit wij ons vleijen zoo wel de Jaarlijksche intressen te zullen goed-maken, als ook langzamerhand het aanzienlijke kapitaal van rds

134'540: 33¹/₂ aftelossen het welk aan de Extructie van het nieuw gebouw zal worden besteed, in dien deze Societeit bij voortduring het geluk mag hebben de Bescherming van het Gouvernement te genieten.

Bij het nieuwe Societeit gebouw worden gebouwd (zijnde mede onder de aanbesteding begreepen) tien winkels of warongs welke verhuurd worden de tegen Rds 15. à 20. in de maand geeft een jaarlijks vast revenue van . . . . . rds 1800.—

de Sociteit bestaat thans uit 146 Leden. Edog wanneer dezelve meer in het best bewoonde gedeelte van Batavias Environs en voornamelijk digter bij Weltevreden zal zijn geplaatst zoo dat ook de officieren in grooter getal daar Leeden van Kunnen worden vertrouwen wij dat het getal wel op 250 zal worden gebragt waar van ieder 's Jaars rds 60 Contributie betalende, zal zulks een revenue geven van 's jaars . . . . . rds 15000.—

Rekenende dat Jaarlijks Slegts een tiende gedeelte der leden verwisseld, en dus 25 nieuwe alle Jaar aankomen welke het entré geld van rds 30 betalen, bedraagt zulks s' Jaars . . . „ 750.—

Winst op de ten voordeele van de Sociteit verkogt wordende dranken en het geene uit de boetens proflueert, willen wij slegts stellen op „ 1500.—

Bedragen dus de revenuen Jaarlijks . . . . Rds 19050.—

Aangenomen dat het nieuwe Sociteits huis Compleet voltooid en menagieus gemeubileerd, zal komen te staan op rds 150'000.— bedragen de Jaarlijksche intressen van dat kapitaal tegen 6 percent gerekend . . . . . rds 9000.—

De onkosten, het tractement van den kastelijn daaronder gerekend belopen Jaarlijks plus minus

op . . . . . „ 5000.—

Jaarlijksche uitgave . . . . . Rds 14000.—

Blijven bijgevolg s' Jaars rds 5050 over om in mindering van het kapitaal aftedragen, behalven het geene nog door toevallige omstandigheden bij gelukkigere tijden als de teegenswoordige, ten voordeele van de Sociteitskas kan worden gedaan."

Dit uitvoerige verzoekschrift eindigde met de aanbeveling van De Harmonie, welke tot aankweeking en onderhoud eener bestendige goede conversatie en eendracht onder Batavia's militaire en civiele

ambtenaren en andere ingezetenen was opgericht en tot dusverre in stand gebleven ²⁵⁾, in de bescherming van Zijne Excellentie.

Uiteraard kon Janssens voor De Harmonie niets doen. Binnen twee maanden na de dagteekening van dit verzoekschrift was de Engelsche expeditionaire macht geland, de slag bij Meester Cornelis verloren en Janssens' capitulatie een feit geworden. Het was echter een gelukkig toeval voor De Harmonie, dat de nieuwe machthebber, Thomas Stamford Raffles, evenzeer als Daendels voelde voor de verplaatsing der sociëteit naar Weltevreden, terwijl hij van de sociale beteekenis van deze instelling wellicht meer nog dan zijn voorganger doordrongen was.

Intusschen lag de bouw stil, totdat de heeren dirigerende leden der Harmonie uit hun dolce far niente werden opgewekt ²⁶⁾ door een brief van Raffles, waarbij hun werd gevraagd of zij voornemens waren het aangevangen gebouw te laten voltooien of niet; in dit laatste geval zou de verdere bouw van Gouvernementswege geschieden, maar dan zou ook het eenmaal voltooide gebouw voor andere doeleinden bestemd worden.

In hun antwoord van 3 December 1811 ²⁷⁾ wijzen de dirigerende leden der Harmonie naar hun zoo juist genoemd rekest van 22 Juli. Door de waardevermindering van het geld, zoo meende de Directie, zouden de bouwkosten nu komen te staan op 200.000 Rds. Het is begrijpelijk, dat het bestuur zich bezorgd maakte over de middelen benodigd voor de rentebetaling op de voortdurend stijgende bouwschuld. Een contributieverhooging werd niet raadzaam geacht, immers, een dergelijke maatregel zou ten gevolge kunnen hebben, dat het grootste deel der leden zou bedanken, „vooral die, welke „stedelingen zijn, die na alle waarschijnlijkheid het buitendien niet „zullen convenieeren om de Sociëteit, wanneer dezelve eens op „Rijswijk verplaatst is, uithoofde van derzelver afgelegenheid ²⁸⁾ te „blijven frequenteeren, en dat als dan alleen, zonder noch daartoe „door vermeerdering der contributiepenningen aanleiding te geven, „voor hun een motief zal zijn, om hun ontslag uit dezelve te obtin- „neeren”. Dit druilig argument om „van de opbouw van dat Huis ontslagen te zijn” heeft niet mogen baten, evenmin als de mededeeling, dat de aannemers onmogelijk meer aan het contract konden voldoen. Een drietal maanden later ordonneert Raffles, dat de bouw zonder verwijl zal worden voortgezet, dat den architect Jongkind hiertoe de noodige orders zullen worden gegeven en dat de Weeskamer de noodige gelden („on mortgage”) zal verstrekken. Door

Jongkind werd een nieuw „Bestek en Condiitiën” opgesteld, waarop medio Juli 1812 werd ingeteekend door Lim Tatsien voor 420.000 Rds, en door Abdul Hamied voor 360.000 Rds, beiden in 8 maanden tijd, door Tjung See ²⁹⁾ in 10 maanden voor 380.000 Rds en door Tjung Lian, in 13 maanden tijd, voor 390.000 Rds.

Jongkind adviseerde het werk aan den laagsten inschrijver, den inlandschen baastimmerman Abdul Hamied, te gunnen, want zijn inschrijfsom van 360.000 Rds zou toch nog met 61.000 Rds voor extra-werkzaamheden ³⁰⁾ verhoogd moeten worden, zoodat de bouwkosten 421.000 Rds in totaal zouden bedragen. Deze enorm hoge som heeft haar oorsprong, schreef Jongkind, in de duurte der materialen en levensmiddelen én in de geringe waarde van het papiergeld ³¹⁾.

De magistraat van Batavia vond alle inschrijvingen te hoog en zond de stukken door aan de Regeering (d.w.z. aan Mr. H. W. Muntinghe, „Vice-President in Council”) ter beslissing, met het volgende briefje:

„We beg leave to transmit to you, terms upon which, on further „approbation of Government, a contract has been entered into „for the completion of the building for a society at Riswick, and a „List of the subscribers to it, by which it appears that the lowest „tender for that purpose, was made by the native Abdul Hameed „to an amount of rds 360.000 paper money or Sp. Ds 55385 with the „exception however of laying on a Tennis Court ³²⁾ of painting „and furnishing the required glass panes, which was estimated „at rds 61.000 ³³⁾ paper money or Sp. Ds 9385.— and on these „conditions further, that the required materials, for as far as not „to be had at this place, be furnished from the Government stores „at the fixed rates . . .”.

Muntinghe teekende op de stukken aan: „G'approveerd tegens „rds 360.000 papiere geld en *niet* aan Spaansche matten ³⁴⁾ met „speciale recommandatie aan den Architect voor de spoedige „voltoying van dit gebouw te zorgen”.

Dit tweede contract van 22 artikels had dezelfde indeeling en bevatte grootendeels dezelfde bepalingen als dat van 1810 ³⁵⁾ met 21 artikels; aangezien het beslissend is geweest voor den bouw der Harmoniegebouwen, laat ik eenige belangrijke bepalingen in extenso hieronder volgen:

„Bestek en Condiitiën.”

„Waar na op authorisatie van Zijne Excellentie den Lt. Gouverneur „en onder hoogstdesselfs nader approbatie door Een Commissie

„van President en magistraten ten overstaan van s'lands architect
„Jongkind ten Stadshuise publiek aan den minst Eijschende is
„aangebested. Het verder afbouwen van het sociteitshuijs op Rijswijk”.

Articul 1.

Beschrijving van het werk.

Den aanneemer zal gehouden zijn, het nieuwe Sociteitsgebouw voor zo verre het selve begonnen is, verder aftebouwen volgens de daar van Ontworpen plans en teekeninge ³⁶⁾ met klijne uitzonderinge hier nader te melden.

2:

Gebouwen.

De bereeds aangevange en nog te Extrueeren gebouwen zijn, de ondervolgende als:

La. A; het Sociteitshuijs lang 108 en diep 102 vt ³⁷⁾ buiten werks, verdeelt in Een voorportaal, Een binne en Twee Zijd Zaaen, het Eerst genoemde lang 41 en diep 22 vt, de binne zaal is lang 41 en diep $79\frac{1}{2}$ voeten, en de Zijd Zaaen $31\frac{1}{2}$ en 100 voeten binne werks.

La. B; Twee Zaaen, aan het voorige met gemeene muuren aansteekende ieder lang 72 en breed $26\frac{1}{2}$ vt binne werks, in het midden verdeeld in twee ³⁸⁾”.

Daarachter, aansluitend, kwam het „woonhuijs voor den Caste-lijn”, bestaande uit een „voorgaanderij met twee zijdkamertjes, Een Corridor, en vier kamers.”

Voorts een achtergebouw, verdeeld in kombuis, dispens, offices en een waterhok.

Tot slot daarachter, aan dezuidwestzijde, een „gebouw met gemeene „muuren aan het voorige lang 110 en breed 26 vt ³⁹⁾ buiten werks „verdeelt in 10 vertrekken, ieder met twee vertrekken bestaande „en bestemd tot 10 warongs, ieder vertrekje 10 à 12 vt.”

Aan Rijswijk, ten oosten van het hoofdgebouw, zou opgetrokken worden „een kolfbaan lang 116 en breed 30 vt. buiten werks, „waarvan op het voor Eijnde aan de voorgevel, Een koffij kamer „van 19 en 30 vt en voor de geheele lengte Eene gaanderij ⁴⁰⁾ van 8 „vt breedte binnen werks, word afgezondert door Eene borstweering „en kollonade”.

In den overblijvenden zuidoosthoek moesten nog komen het verdiepingsgebouw en de kombuis voor de slaven ⁴¹⁾, voorts een stal voor 6 paarden, „remisen” voor 2 wagens en „Graskamers met Een „Lombong voor Padij . . . van onderen met tralie werk tot Een „magazijn in te rigten”. Ten slotte nog een „open wagenloots welke „so als zig deselve bij de Sociteit in de nieuwpoot straat bevind word „overgebracht” en twee „gemak huijsjes ieder lang 6 en breed 4 voeten „van planken op de ringmuur der sloot”.

„Voorts word het geheele Terrijn met Een ringmuur van Een „Steen ter hoogte van 10 vt boven de begaane grond ingeslooten” . . . met twee poorten erin, waarvan één tusschen het hoofdgebouw en de kolfbaan.

Artikel 3—5 handelden over de fundamenteen, voorzoover die intusschen nog niet gereed gekomen waren, artikel 6 over de wateraanvoerleiding uit Molenvliet en den waterafvoer in de 5 zinkputten en naar de sloot, die langs de terreinen liep, en artikel 7 over de façade. Daarvan werd o.a. bepaald:

„Zal de geheele balustrade rondom dit gebouw moeten door- „werkt zijn met tralies zoo als in de teekening aangetoond word „voorzien in de voorfront met een fronte spits ⁴²⁾ en wegens de „verzierungen het zelve moet Compleet op de twee fronte, gelijk na „de dorische order ⁴³⁾ worden gemaakt als meede de overige zijden „van het zelve gebouw moet op gelijken wijze worden bewerkt”, terwijl ook het front van de kolfbaan en van de kasteleinswoning met de poorten en hekken er tusschen in gelijke stijl moesten worden opgetrokken.

Artikel 8 handelde over de muren, artikel 9 over de moer- en zolderbalken, de muurplaten en de plafonds („Een der zaalen bestemd „tot Een musiek zaal, zal den aannemer op de in het profil opgegeeven „manier met Een boog moeten trekken en blaffonneeren” ⁴⁴⁾), artikel 10 over het dak, het spantwerk en de goten en artikel 11 en 12 over de balustrade op de lijst der buitenmuren en de vloeren (de hiertoe gebruikte Bataviasche groote vloersteen en moesten met zoo klein mogelijke voegen gelegd worden). Artikel 13 bepaalde nadere bijzonderheden voor den bouw van de kolfbaan, artikel 14 en 15 handelden over de binnenversierungen en de lucht- en tochtgaten, artikel 16 over de achtergebouwen en de keuken, artikel 17 en 18 over het sluitwerk der gebouwen en de te bezigen bouwmaterialen, terwijl artikel 19—21 bepalingen bevatten over den termijn van oplevering ⁴⁵⁾ en van betaling. Het slotartikel luidde:

„Borgen.”

„Den aanneemer zal gehouden zijn tot naarkoming deeser Condi-
 „tien en voor de hem uijtteschieten penn: te stellen vier goede bor-
 „gen ⁴⁶⁾ ter keuse van den aanbesteedder de welke zig gezamentlijk met
 „hem allen voor Een, en Een voor allen, kragtens dit articul verpligten
 „voor de goede uitvoering van dit werk te zorgen, en tot den laatsten
 „voor hem aanspreekelijk te zijn, aanneemende om in te staan voor
 „alle verzakkinge, scheuringe en andere diergelijke uijt slegt werk
 „resulteerende defecten welke in het Eerst volgende Jaar na en
 „voltooijing daar aan mogte overkomen, en deselve op hunne kosten
 „te herstellen alle onder verband van hunne persoonen en Goederen
 „zo roerende als onroerende thans hebbende of nog te verkrijgende
 „als naar regten, met renuntiatie op alle Excepten, preerogativen
 „en andere benefieten special het beneficium ordinis et Excusionis.

„Aldus is dit Contract, den aanneemer en zijn borgen door den
 „translateur ter presentie van heeren Commissarissen ten duidelijk-
 „sten, voorgehouden, en waarna deese aanbesteeding heeft gevolg
 „genoomen zijnde de minste in schrijver geweest den Malaijer
 „Abdul Hamied, voor de somma van rds 360'000: in papiere van
 „Credit welke tot borgen steld de maleijer Capⁿ. Entjong, Abdulla
 „Badjo Oemar en Timor Sidien alle welkers tot blijke der waarheid
 „dit met hunnen naam teekening sullen bekragtigd.

„Batavia op het Stadshuijs den 15 Julij 1812.”

De oorspronkelijke Chineesche aannemers, in feite crisisslachten-
 fers, waren geheel door hun Maleische collega's verdrongen !

De Harmonie zou dus begin 1813 de beschikking krijgen over
 fraaie, nieuwe gebouwen. De directie der sociëteit echter toonde zich
 hiermede allerm minst verblijd. Hoogstwaarschijnlijk opgestoot door
 de oudere stadsleden, die voor het „naarbuitengaan” weinig voelden
 en volkomen content waren met de weliswaar bedompte, maar vlak
 bij gelegen sooslokalen in de Buitennieuwpoortstraat, waagden de
 President ⁴⁷⁾ en dirigeerende leden van De Harmonie nogmaals
 een poging om Raffles van zijn plannen af te brengen. In een, op
 bijkans jammerenden toon gesteld verzoekschrift namen zij de vrij-
 heid Zijne Excellentie er op te wijzen, dat zij door het vorige Gouver-
 nement „genoodzaakt zijn geworden tot het extruereen van een
 „nieuw Societeitshuis op Rijswijk” en dat zij meenden nooit in
 staat te zullen zijn het door Raffles toegestane voorschot van 360.000

Rds of zelfs de rente daarop van ruim 20.000 Rds te kunnen betalen. „Het fonds dezer Societeit bedraagt tegenswoordig met ambitieuze „en desparate pretentien ⁴⁸⁾ mede gerekend een somma van omtrent „Rds 23.000, waarvan moeten worden gedecorteed de maandelijksche uitgaven aan de Castellein en anderzints tot c.c. 1.000 Rds „papieren geld ....”. Inderdaad, zoo gezien bleef er niet veel over !

Op grond hiervan werd den Luitenant-Gouverneur-Generaal verzocht „de gezamentlijke Leden van de Societeit de Harmonie „te libereeren van eene lastpost, die tot hun merkelyk bezwaar zoude „strekken”. Het Gouvernement bouwe de half voltooide gebouwen en de Weeskamer schrijve de voorgeschoten gelden af „op het kapitaal van overgewonne rente”, aldus luidde de slotsom van dit verzoek, dat derhalve teruggreep naar het in begin 1811 door Daendels genomen besluit.

De beslissing, die Raffles reeds een week later nam, siert dezen bestuurder. De bewoordingen van de Proceedings ⁴⁹⁾ van 17 October 1812, van zooveel belang voor De Harmonie, doen de sociale en cultureele beteekenis, die Raffles aan de nieuwe woonplaats der sociëteit toekende, duidelijk uitkomen niet alleen, ook het gebaar is vorstelyk. Immers, Raffles honoreerde de destijds (overhaast?) door Daendels genomen beslissing, hoewel de som waarom het thans ging vele malen grooter was geworden. De Weeskamer kreeg opdracht voort te gaan met het verstrekken van de noodige gelden aan de sociëteit, en op het oogenblik, dat de gebouwen voltooid waren en gereed voor algemeen gebruik, zou het voorgeschoten kapitaal der Harmonie kwijtgescholden worden. „The Lieutenant-Governor considering it to be highly conducive to the comfort „and convenience of the European inhabitants of Batavia with its „environs — zoo luidde de overweging van Raffles' besluit — that „the unfinished building, intended for the Society house at „Ryswick should be completed, and deeming it of the first importance „in a public point of view to promote social meetings and intercourse „between the English and Dutch Inhabitants, proposes that the .... „building be finished on account of the Government. The „Lieutenant-Governor is further induced to suggest this measure „from the consideration that no actual expence will be incurred to „Government, as the funds for the work will be advanced by the „Orphan Chamber, and the Building will be mortgaged to them for „the amount. The employment therefore, of a portion of the funds

Blijven bij gevolg 1 Jaars R^g. 5000 over om in mindering
van het kapitaal af te dragen, behalven het gene nog door
toevallige omstandigheden bij gelukkiger tijden als de
tegenswoordige, ten Voordele van de Duitsche kas kan wor-
den gedaan.

Maarmede deze tot aankomming, en onderhoud eener be-
stendig goede conservatie en bijdracht onder Bataviaas
Militaire, en civile amptenaren en andere Ingeketene opge-
richte, en tot dus verre in stand gebleven Societate, in een
Excellente gunstige Bescherming bij voortduuring aan
bevelende, mij de eer hebben ons met diepen eerbied te ont-
fermen.

Batavia
Don 22 July 1811

Hoog Edel Gestrung Heer!

Uwe Excellentie zeer Onderdanig
en gehoorzaam Dienaar
De Dirigerende Leden der Societe de
Harmonie

W. A. Kock

P. F. van der Kooij

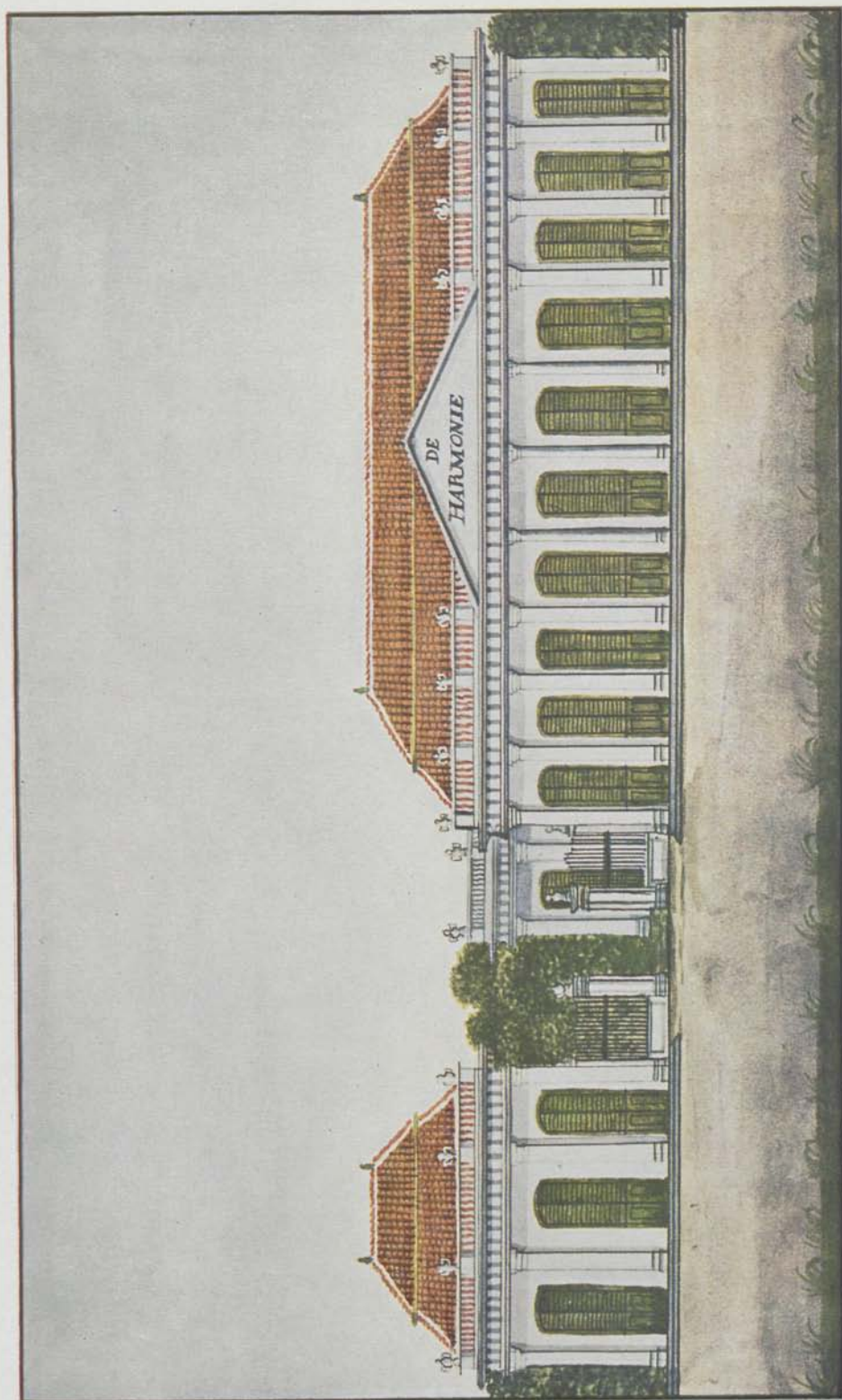
J. J. van der Kooij
Peter Kuyper

J. P. Duijn

J. J. van der Kooij
J. F. Schultze

= H. B. Rissers

W. F. van der Kooij

„belonging to that Institution and which are reported to be now „lying useless, will be ultimately advantageous in the profit derivable from the use of the new Society house, at the same time it „secures to Government a management over the concern, and tends „to promote cordiality and good understanding among the several „inhabitants”.

In het nieuwe sociëteitsgebouw wilde Raffles dus de Europeesche gemeenschap, in de eerste plaats de nieuwe Engelsche ambtenaren en de achtergebleven Hollanders, nader tot elkander brengen.

Intusschen duurde het nog twee jaren, vóór de nieuwe gebouwen gereed kwamen. Het eerst het gebouw aan de Rijswijkstraat, oorspronkelijk bestemd voor de tien warongs, later echter ingericht voor the Literary Society ⁵⁰⁾, dat op 24 Augustus 1814 geopend werd als museumlokaal en kantoorruimte.

Drie maanden later (25 November) kon de Secretaris van Raffles de directie der Harmonie mededeelen, dat „the new Society „House at Ryswick being finished, the Honorable the Lieutenant- „Governor is desirous of granting to your Society the rooms intended „for that purpose, and you will accordingly be permitted to occupy „them on your removal to this part of the town. The Civil Architect ⁵¹⁾ „will meet your Committee for the purpose of pointing them out „to you”.

Ook ditmaal haastte de directie van De Harmonie zich niet. De opening van het nieuwe gebouw had reeds op 18 Januari 1815 plaats gehad, toen de dirigerende leden op den voorlaatsten dag dier maand aan Raffles „zeer humbel hunne erkentenis betuig(d)en voor den „afstand van dat schoon gebouw ten gebruike van de Societeit, „waardoor Hoogstdenzelfen wel heeft gelieven te beantwoorden „aan de intentie van het Hollandsch Gouvernement bij gelegenheid „dat tot den opbouw van dat gebouw besloten is” ⁵²⁾. De directie, beangst als zij is voor de financieele consequenties, laat hierop onmiddellijk een afrekening volgen. Door de Weeskamer was voorgesloten in totaal 79.891:16 $\frac{1}{2}$ Spaansche matten, de rente hierop bedroeg 7.662:4 Spaansche matten, tezamen uitmakende een schuld van 87.553:56 $\frac{1}{2}$ Spaansche matten ⁵³⁾.

Aan renten op uitgezette kapitalen had de Weeskamer inmiddels gewonnen een bedrag van 73.545:55 Sp. m., welke som volgens de reeds vermelde regeling Daendels — Raffles met de schuld der Harmonie verrekend mocht worden. Na aftrek daarvan bleef dus nog ten laste der Harmonie Sp. m. 87.553:56 $\frac{1}{2}$ — 73.545:55 =

14.008:1 $\frac{1}{2}$ te betalen over. Hiertegenover stelde de directie het bedrag van 21.000 Rds oud papier geld, dat de sociëteit destijds uit eigen middelen had betaald.

De beslissing, die Raffles den 17den Februari 1815 op dit verzoek heeft genomen, is geheel in den geest van de voorafgaande van October 1812. „The Lieutenant-Governor in Council is desirous „to consider the question in the most liberal point of view that can „be proper and to see the Society established at Ryswick in the „possession and practice of the Social Communication which is the „object of the Building” en derhalve werd:

- 1e. de door de Weeskamer aan De Harmonie voorgesloten som door het Gouvernement overgenomen;
- 2e. het bedrag van 21.000 Rds, door de sociëteit uit eigen middelen betaald, als haar permanent aandeel in het gebouw geboekt, en
- 3e. een regeling voor het gebruik der gebouwen getroffen, waardoor de sociëteit daarover vrijelijk mocht beschikken, tenzij de Regeering de groote vertrekken wilde gebruiken; met uitzondering echter van de balzaal, die uitsluitend voor publieke feesten of samenkomsten gereserveerd zou blijven en de lokalen afgestaan aan het Bataviaasch Genootschap ⁵⁴⁾.

Deze regeling vond haar sluitsteen in een tweetal acten, welke na overleg met den advocaat fiscaal, door den Accountant Generaal voor het Supreme Court of Justice werden verkregen. Het eene document was een acte van eigendom van het Gouvernement op de gebouwen, het andere een acte ten behoeve van de sociëteit, waarin haar aandeel groot 21.000 Rds werd erkend en zeker gesteld. Deze documenten, die in de eerste helft van 1816 moeten zijn opgemaakt, heb ik niet teruggevonden; mogelijk is, dat zij bij de voorgenomen bewerking van het Engelsch archief, bewaard op het Landsarchief, nog te voorschijn komen. Voorts was nog aan de sociëteit geschonken een portret van Lord Minto ⁵⁵⁾ ter waarde van 13.000 sicca ropijen ⁵⁶⁾.

Reeds in 1823 was in de archieven der sociëteit „geen het minste blijk” te vinden of en hoe zij bij het herstel van het Nederlandsch gezag zeven jaren te voren in het gebruik van het gebouw, hetwelk zij toen nog occupeerde, bevestigd was. „Volgens het getuigenis „der Leden van dien tijd nog aanwezig, zou dezelve stilzwijgend van „de vergunning onder het Britsche bestuur verkregen tot nu toe zijn blijven jousseeren”, deelde het voorzittend lid der directie J. C. Romswinckel ⁵⁷⁾ in dat jaar mede.

Wie er echter meer van wist, was de Kommissie tot vereffening der finantieele geschilpunten tusschen het Nederlandsche en het voormalige Britsche Gouvernement. Het Nederlandsche Gouvernement had de gebouwen van De Harmonie en het Genootschap, zoomede het portret van Lord Minto overgenomen voor $\pm f$ 205.000 en de sociëteit in het bezit gelaten zoowel van het door haar ingenomen gebouw als van het portret, echter zonder eenig schriftelijk bewijs daarvan af te geven, zoodat de gebouwen als Gouvernements-eigendom moesten worden aangemerkt, waarop De Harmonie geen ander recht of aanspraak had dan haar aandeel van de 21.000 Rds oud papier geld (in 1823 berekend op f 7.108).

Het was dus wel een merkwaardige verhouding; De Harmonie was nu bijna een Gouvernementsinstelling, waarin de leden een reëel, maar bescheiden aandeel hadden. Van Regeeringswege werd het zoo uitgedrukt: ruim 96 % van de waarde (maakt) het aandeel van het Gouvernement en nauwelijks 4 % dat van de gezamenlijke leden der Harmonie uit! In de jaren 1823/4 zou deze verhouding verder gewijzigd worden ten gunste van het Gouvernement. Niet alleen werd toen het aandeel in de gebouwen van De Harmonie door het Gouvernement overgenomen, maar ook de kolfbaan kreeg een gouvernementeel bestemming, doordat dit op zichzelf staand gebouw als tijdelijk verblijf voor de Algemeene Secretarie in gebruik werd genomen. Ik zal hierop nog nader terugkomen. Het moet toen echter een curieus geheel geweest zijn op den hoek van Rijswijk en de Rijswijkstraat: het hoofdgebouw, waarin de sociëteit was gehuisvest en waarin de Regeering feestelijkheden organiseerde, en aan de beide bebouwde zijden daarvan het Bataviaasch Genootschap en de Algemeene Secretarie: staatsbestuur, kunsten en wetenschappen, officieele feesten en sociëteitsgezelligheid broederlijk bijeen!

Aanleiding om de financieele regeling opnieuw in beschouwing te nemen was het verzoek van de directie der Harmonie in 1823 om — wegens geldgebrek — de noodzakelijke vernieuwing van de vloeren, o.a. in de muziek- en danszaal, en het aanbrengen van looden dakgoten (hetgeen alleen al $\pm f$ 10.000 zou kosten) van Gouvernementswege te doen geschieden. Dit verzoek werd eerst in handen gesteld van den Hoofddirecteur van Financiën J. C. Goldman ⁵⁸), die tevens de wenschelijkheid om het aandeel van de sociëteit in den grond en de gebouwen voor rekening van den Lande over te nemen, in beschouwing moest nemen. De Hoofddirecteur achtte het inderdaad van direct belang voor het Gouvernement, om de voorgestelde reparatie

te doen uitvoeren, niet alleen omdat de sociëteit niet over de benooidigde gelden beschikte, maar ook omdat zonder uitstel de handen aan het werk geslagen zouden moeten worden, aangezien anders het fraaie gebouw „een Sieraad der residentie van den Gouverneur-Generaal en in den omtrek van de aanzienlijkste gebouwen gelegen, „in verval zoude geraken, om niet te spreken van het aangename „voor de ingezetenen van Javasch Hoofdplaats in de conservatie „van een zoodanige instelling gelegen, en het gebruik hetwelk het „Gouvernement zelf van het Gebouw van tijd tot tijd maken kan”.

De Gouverneur-Generaal Van der Capellen ⁵⁹⁾ stelde de zaak daarop in handen van den eersten Raad van Indië P.T. Chassé, met verzoek om terzake overleg te plegen met de directie der sociëteit. De in den dienst vergrijsde Chassé had precies één jaar en vier dagen noodig om deze opdracht uit te voeren, maar dit uitstel was niet, zooals „vader” Chassé met nauwelijks verholten kwaadsappigheid opmerkt, aan hem zelf te wijten, maar aan de directie der Harmonie, die ondanks „alle pogingen schriftelijk en mondeling” door Chassé gedaan om met haar in contact te treden, niets van zich had laten hooren. Het voorstel van dezen Edeleer was dan ook zeker niet welwillend te noemen, waarbij men echter niet over het hoofd moet zien, dat inmiddels de Regeering, door geldnood gedwongen, de befaamde leening bij het huis Palmer en Co. te Calcutta had moeten sluiten. Het Gouvernement had zich reeds zeer groote opofferingen getroost voor De Harmonie, zeide Chassé, daaraan moest nu maar eens een einde komen, of de sociëteit neme het aandeel van het Gouvernement over, of het gebouw worde openbaar verkocht „zooals het staat, evenwel daarbuiten gerekend het gebouw „door de Sociëteit van wetenschappen ten nutte van het algemeen „bezeten wordende”.

Dit onheilspellende advies van Chassé wekte de directie der Harmonie op uit haar lethargische houding. Nog geen twee weken later bracht de president Romswinkel, die een jaar tevoren met de dirigeerende leden F. de Chauvigny de Blot en B. van Starckenborgh Jutting ⁶⁰⁾ daartoe in een commissie vereenigd was, een rapport uit, dat zes dagen later in een algemeene vergadering aanvaard en den volgenden dag den Algemeenen Secretaris aangeboden werd. Het laatste deel van dit verzoekschrift luidde aldus: „Blijkens „de kasrekeningen van de Sociëteit, zijn de gelden die (destijds ten „behoefte van het gebouw) uit hare fondsen zijn betaald, gevonden „uit de maandelijksche contributien van de leden, zonder dat daartoe

„enige aparte fournissementen zijn gedaan, — van de leden die „daertoe bijgedragen hebben, is nu maer een zeer klein getal overig, „en deze zullen gewis geen aanspraak op het eigendom van het „Gebouw maken. Het kan na ons inzien, aan de Societeit de Harmonie in geenen dele convenieeren, om het gebouw van den Lande „over te nemen, in welk geval het onvermijdelijk zou zijn, om het „Gouvernement schadeloos te stellen, waertoe de middelen niet „voorhanden en ook niet verkrijgbaar zouden wezen, zijnde de „Societeit zelve onvermogen, om de hoogstnodige reparaties en „verbeteringen aan het gebouw te bekostigen en hetzelfde te onderhouden, veel min om het Gouvernement wegens den opbouw te „dedomageeren;

„Intusschen zijn wij van gevoelen dat het voor de Societeit van „groot belang en wenschelijk is, dat zij blijve continueeren met hare „bijeenkomsten en het maandelijks Bal en Souper in het Gebouw „de Harmonie te houden, waartoe/gemerkt het groot getal leden/ „met geen mogelijkheid een ander geschikt lokaal zou te vinden „zijn, en dat zij voor die gunst zich wel eene in vergelijk geringe „opoffering kan getroosten, — weshalve wij zoo vrij zijn te adviseeren, om het aandeel hetwelk de Societeit aan het gebouw de „Harmonie heeft, aan het Gouvernement, zonder enige betaling of „restitutie te cedeeren en afstaan, waerdoor hetzelfde geheel het „eigendom van den Lande wordt . . .”

Wellicht onder invloed van het — althans in financieel opzichtietwat lichtzinnige — Raadslid Mr. H. J. van de Graaff ⁶¹⁾, met wien de Gouverneur-Generaal zoo juist van de lange Molukken-reis te Batavia was teruggekeerd, werd bij resolutie van 30 November 1824 No. 15 in voor De Harmonie gunstigen zin beslist. Ook hierbij werd overwogen, dat „het gebouw *de Harmonie* een Sierraad uitmakende van het thans „meest bevolkte en aanzienlijke gedeelte van Batavia, en eene nergens „anders te vinden gelegenheid aanbiedende tot de Vereeniging „van talrijke gezelschappen, niet alleen bij hooge feestdagen „en plegtige gelegenheden maar ook voor de gezellige bijeenkomsten „der vele leden van de Societeit onder de zinspreuk „*de Harmonie*” „te Batavia gevestigd, des noods ook met eenige opoffering van „de zijde van het Gouvernement behoort te worden in stand „gehouden en voor verval behoed . . .” ⁶²⁾. Mitsdien werd de Hoofddirectie van Financiën gemachtigd om, overeenkomstig het aanbod der Sociëteitsdirectie, voor het Land over te nemen het aandeel, hetwelk de gezamenlijke leden der Harmonie hadden in den

eigendom der gebouwen, en wel op de volgende voorwaarden:

1) deze cessie van de zijde der sociëteit geschiedde zonder eenige betaling voor dat aandeel te vorderen;

2) aan de sociëteit zou zijn en blijven vergund om het gebouw op den bestaanden voet voor hare bijeenkomsten en feesten te bezigen;

3) het Gouvernement zou steeds over de lokalen, het meubilaire en de inventarisgoederen der sociëteit mogen beschikken, zoo dikwijls het daarvan voor publieke feesten of om andere redenen gebruik wenschte te maken;

4) van Landswege zou worden voorzien in het onderhoud van het gebouw, met deze uitzondering, dat het witten binnenshuis en het schoonhouden der lokalen voor rekening van de sociëteit zou blijven ⁶³⁾.

Deze overeenkomst werd vastgelegd in de authentieke acten van 8 Juni 1825 Nos 384 en 399, hetgeen een zeer gelukkige omstandigheid was voor De Harmonie, zooals korten tijd later zou blijken.

Want nauwelijks was de onverhoedsche aanval van Chassé met succes afgeslagen of er daagde een veel dreigender gevaar op voor de goedge directie, en haar gezellige bals en soupers. De Commisaris-Generaal Du Bus de Ghisignies was, van 's Konings volmacht voorzien, 2 Februari 1826 te Batavia aangekomen en maakte dadelijk ernst met de bezuiniging op de Gouvernementsuitgaven.

Nog geen drie maanden later werd bepaald, dat 's lands financiën het onderhoud van de lokalen der Harmonie en van het Bataviaasch Genootschap niet langer konden dragen en dat die voortaan uit de particuliere kassen der vereenigingen zouden moeten worden betaald.

De Algemeene Secretaris, Mr. J. Bousquet ⁶⁴⁾, was toen president van de directie der Harmonie; Mr. G. J. Sieburgh ⁶⁵⁾ secretaris. Bij een schrijven, gedagteekend Rijswijk den 26 Juni 1826, brengen zij den nieuwen machthebber eerbiedig, maar beslist onder oogen, dat het genomen besluit niet in overeenstemming is met de in de voorafgaande jaren met het Gouvernement aangegane overeenkomst. Deze directie was zoo moedig „in het belang der sociëteit” te durven „verwachten, dat de in deze aangenomen condities bij voortdurend „door het Gouvernement zullen naargekomen en gestand gedaan”.

Maar toen barstte de bui dan ook in volle hevigheid los.

„Ik heb inzage genomen” — schreef Du Bus aan de Indische Regeering — „van alle de stukken betreffende .... de kosten „voor het onderhoud van het sociëteitsgebouw de Harmonie te

„Batavia . . . . Hoezeer de overweging van de bestaande noodzake-
 „lijkheid, om in dezer dagen 's lands gelden, niet dan tot de
 „hoogstnoodige uitgaven te besteden, mij reeds van zelve onher-
 „roepelijk zoude doen besluiten, om voor het oogenblik, 's lands
 „kasse niet met de hierboven bedoelde kosten te bezwaren, zoo
 „oordeel ik het daarenboven zoo geheel onbestaanbaar met de begin-
 „selen van een goed bestuur, om tot dekking eener uitgave als de
 „onderwerpelijke, 's lands penningen te besteden, dat ik Uwe
 „Excellentie onbewimpeld verklaren moet, dat ik mij geheel on-
 „bevoegd acht, om het ten deze bepaalde bij Resolutie van Gouver-
 „neur Generaal in Rade van den 30 November 1824 No. 15, in
 „stand te houden, en te gedogen, dat onder mijn beheer aan dat
 „Besluit eene verdere executie gegeven worde. Dien ten gevolge
 „moet ik dan ook Uwe Excellentie verzoeken, om, onder kennis-
 „gave aan de Directie van de gemelde Sociëteit, dat het Gouver-
 „nement, nu en voor den vervolge, de onderhoudskosten van het
 „Gebouw de Harmonie, niet meer ten zijnen laste wil nemen en dat
 „de Directie alzoo zelve op middelen zal moeten bedacht zijn, om
 „deswege van nu af aan, te voorzien, te gelijker tijd met die Directie
 „schikkingen te doen aangaan, krachtens welke van het Gouver-
 „nement het eigendom van het gedachte Gebouw, weder worde
 „overgenomen en bij mangel waarvan er welligt van de zijde des
 „Bestuurs tot de publieke verkoop van het Gebouw zoude worden
 „besloten. Wanneer de Staat van 's lands kasse weder eenmaal zoo
 „bloeiend zal zijn, dat het Bestuur zich eene uitgave voor het geven
 „van groote festiviteiten kunne veroorloven, alsdan zal het welligt
 „ook niet aan een of ander wel ingerigt landsgebouw ontbreken,
 „waarin bij voorkomende gevallen, eene hooge feestdag met de
 „vereischte plegtigheid kan worden gevierd.”

De donderbui was hevig, maar kort.

Nog binnen het jaar wist het lid van den Raad van Indië J. C. Goldman — wiens gunstig advies als Hoofddirecteur van Financiën twee jaren tevoren uitgebracht ik reeds besprak — een regeling, beter in overeenstemming met de bestaande overeenkomst, tot stand te brengen. Aan het booze besluit van Du Bus zou geen verder gevolg gegeven worden; de directie van De Harmonie zou de vrije beschikking over het gebouw krijgen om eenige lokalen te kunnen verhuren; met de opbrengst aan huurpenningen zouden dan de reparaties worden betaald. Was deze beslissing dus al heel wat minder ongunstig voor de sociëteit, enkele jaren later reeds is het kwade

effect van Du Bus' ruw ingrijpen geheel verdwenen, want in 1831 al worden „kapitalen reparatiën" aan de gebouwen weer op kosten van het Gouvernement uitgevoerd. Van 1844—1852 werden zelfs de kosten voor het witten binnenshuis en het onderhoud der lokalen, die de sociëteit ingevolge de met het Gouvernement gemaakte overeenkomst uit eigen middelen had moeten betalen, door het Gouvernement gedragen!

Nadien heeft de Regeering zich steeds aan de in 1824/5 gemaakte overeenkomst gehouden; nog in 1886 was de Directeur van Justitie ⁶⁶⁾ desgevraagd van gevoelen, dat het Gouvernement geheel gebonden was aan de daarin vervatte voorwaarden, althans voor een termijn van honderd jaar ⁶⁷⁾, dus tot aan 1925 toe.

Deze merkwaardige, neen eenige verhouding tot het Gouvernement is voor De Harmonie van onschatbaar voordeel geweest; duidelijk bleek dit, toen de gelijknamige sociëteit te Makassar in het midden der vorige eeuw verzocht voor den bouw van een sociëteitshuis van het Gouvernement een voorschot van f 24.000 te mogen ontvangen. Hoewel dit verzoek ondersteund werd door den Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden met vrijwel gelijklopende argumenten als destijds voor de Bataviasche Harmonie opgeld deden, is de Makassaarsche zustersociëteit door de Regeering kortweg, zonder eenige toelichting zelfs, afgewezen. De bijzondere verhouding tot, de belangengemeenschap met het Gouvernement van De Harmonie te Batavia is bovendien van zooveel belang, omdat zij voor een groot deel het karakter der sociëteit heeft bepaald. Vaak leek De Harmonie niet zoozeer op een deftige sociëteit als wel op een ietwat loszinnige ambtelijke instelling!

Herstellingen, verbeteringen en verbouwingen hebben uiteraard voortdurend aan de gebouwen der Harmonie plaats gehad; naast de reeds vermelde noteer ik nog den aanmaak van een orkest in 1825.

Nadat men in 1821 reeds gedacht had aan de overbrenging van de Algemeene Secretarie naar de Harmoniegebouwen, wegens de bouwvalligheid van het eigen gebouw, werd het twee jaar later ernst met dit plan. De Secretarie zou tijdelijk worden ondergebracht ⁶⁸⁾ in de niet bij de leden in gebruik zijnde kolfbaan ⁶⁹⁾, die daartoe verbouwd moest worden ⁷⁰⁾. De koffiekamer aan de voorzijde en de zijgalerij voor de toeschouwers bleven ongerept, maar de eigenlijke kolfbaan werd door twee tusschenmuren in drie vertrekken verdeeld, terwijl in het gebouw eenige vensters door deuren werden vervangen en omgekeerd ⁷¹⁾. Lang is de Algemeene Secretarie er niet

gebleven, enkele jaren slechts. Aangezien mij niet bekend is wanneer Mr. J. Bousquet, sedert 1822 Algemeen Secretaris en sedert begin 1826 lid van het bestuur van het Bataviaasch Genootschap, als President der Harmonie is opgetreden, kan ik niet zeggen of hij deze driedubbele functie reeds bekleedde toen de Secretarie nog in de kolfbaan gehuisvest was. Is dit inderdaad het geval geweest, dan zal in die dagen de vermenging van de ambtelijke met de wetenschappelijke en de sociëteitssfeer wel zeer innig geweest zijn; hetgeen overigens in het toenmalige Batavia wel niemand gehinderd zal hebben.

Nadat de bovenaangehaalde regeling met Du Bus tot stand was gekomen, is de kolfbaan voor verhuur gebezigd om in 1835 aan het Bataviaasch Genootschap te worden afgestaan, voor het toen aangelegde (uitgebreide?) museum.

De Gouvernementeel invloed openbaarde zich eveneens in de reeds eenige malen genoemde publieke feestelijkheden. De openingsplechtigheid, tevens het eerste officieele feest in de nieuwe gebouwen, toen het portret van Lord Minto in een der zalen is opgehangen, heeft, zooals ik bereids vermeld heb, plaats gevonden op 18 Januari 1815. Van dit feest, waarop uitgenoodigd waren „His Majesty's and the Honorable Company's Civil, Military and Naval „Servants”, is een aantrekkelijk verslag verschenen in het officieele nieuwsblad, de Java Government Gazette, dat ik hier vrijwel in zijn geheel laat volgen ⁷²⁾. „A large portion of the Members of the „Batavian Harmonie Society have recently removed to Ryswick, „and taken possession of the superb building which has excited „so much general admiration. These rooms were thrown open on „the 18th instant . . . . to celebrate the anniversary of Her Majesty's „Birth-day, and we never recollect to have seen apartments in „India better calculated for purposes of public festivity. The „house in question is admirably constructed for the entertainment „of a considerable number. The extensive Ball room being arched, „is well suited for the conveyance of musical sounds, and the spaciousness of the supper rooms, together with the suites of apartments that have been prepared for the amusement of those visitors „who are not disposed to sport „the light fantastic toe”, does great „credit to the gentlemen and artists who have been concerned in the „erection and completion of the building.

„A short time before eight o'clock the Commander of the „Forces ⁷³⁾ and Mrs. Nightingall . . . . repaired to the Ball-room,

„where in the absence of the Honorable the Lieutenant Governor, they received the numerous visitors invited to celebrate the day.

„The dancing commenced about nine o'clock, and was kept up with great spirit until twelve, when the supperrooms were thrown open, and the party sat down to a sumptuous board, on which delicacies in abundance were conspicuous. The loyal and patriotic toasts that were given by the Commander of the Forces, were drank with the greatest enthusiasm, and in short the harmony that prevailed during the whole of the entertainment was in every way worthy of the occasion. The dancing was resumed with renovated spirits immediately after supper, and was continued until a very late hour, whilst a few votaries of Bacchus did not fail to usher in „the rosy morn” with bumpers of Claret to the health of our beloved Queen.

„We were sorry to notice the absence of the Honorable the Lieutenant Governor, but we sincerely trust that his health will be soon sufficiently re-established to admit of his presiding, where his example has always acted as a spur to happiness and conviviality”.

Bij de overgave van het bestuur door de Engelschen aan de Nederlanders in 1816 begaven zich, na afloop van de plechtigheid, Hunne Excellentiën de Commissarissen-Generaal, vergezeld van de voornaamste ambtenaren en ingezetenen naar het smaakvol ingerichte sociëteitsgebouw der Harmonie te Rijswijk, alwaar een keurig dejeuner, aangericht vanwege den afgetreden Engelschen Luitenant Gouverneur Fendall, hen wachtte. Bij deze gelegenheid werden op den voorspoed van het eiland Java en de gelukkige Regeering van Heeren Kommissarissen- en Gouverneur-Generaal onderscheidene toasts „gedronken”, met uitbundige geestdrift, verhaalt de „Kronijk van Nederlandsch-Indië” over 1816 ⁷⁴).

Drie maanden later, den 18den November 1816, had wederom een publieke festiviteit op De Harmonie plaats. Voor dit bal en souper kon de Regeering nog volstaan voor genoten wijnen en dranken de som van 370 Sp. matten door den majoor, aide de camp Paravicini te doen uitbetalen, maar zeven maanden later moest Zij voor een souper in De Harmonie gegeven reeds f 2000.— aan den kastelein betalen en nog eens f 15.— voor obors voor verlichting van den weg vóór de sociëteit.

Het zou te ver voeren, op al deze officieele feestelijkheden afzonderlijk in te gaan. Na de periode Du Bus en het einde van den

Java-oorlog werd telkenjare op 24 Augustus, 's Konings verjaardag, een luisterrijk bal met souper gegeven van Regeeringswege, waarvoor toen de som van f 5000.— per jaar was uitgetrokken. Bij deze gelegenheid was, zoo vertelt een tijdgenoot, „de geheele Indische „fatsoenlijkheid in de danszaal der Harmonie zoo niet aanwezig „.... dan toch vertegenwoordigd”.

Op het Landsarchief zijn nog naamlijsten uit 1831 en 1833 aanwezig, waarin deze geheele „Indische fatsoenlijkheid” uitgemeten staat. Bovenaan werd reeds dadelijk vermeld, dat klerken daartoe *niet* behoorden. Maar dan volgt ook een trotsche lijst van Batavia's hooge civiele en militaire ambtenarij, departementsgewijs ingedeeld, een 50-tal inlandsche ambtenaren van de Hoofdbaljuwage van Batavia en uit Buitenzorg en de klerken van de Handelmaatschappij daarbij inbegrepen. Hekkensluiters waren de Pappangers en Mooren (17), ambtelooze personen, kooplieden en landeigenaren (164), weduwen en ongehuwde dames (55), vreemdelingen (61) en Inlandsche gezanten (8) ⁷⁵). In totaal zijn in 1831 ruim 950 en in 1833 precies 838 personen geïnviteerd geweest. Het zal ongetwijfeld een kleurige drukte in de fraaie zalen der Harmonie geweest zijn. Deze officieele feesten hebben nog in de zeventiger jaren van de vorige eeuw in De Harmonie plaatsgevonden; eerst toen kreeg de Gouverneur-Generaal voldoende paleisruimte, om deze feesten bij zich thuis te geven.

Op deze officieele feesten was de directie der Harmonie als zoodanig niet geïnviteerd. Aangezien het Harmoniebestuur en ook de leden der sociëteit toen voor het grootste deel uit ambtenaren moet zijn samengesteld, zullen zij hun aandeel in de feestvreugde wel niet zijn misgelopen.

Overigens is van de samenstelling van de directie en de leden van De Harmonie niet veel bekend. Zooals wij boven gezien hebben, bedroeg het ledenaantal in 1811, dus nog van de oude Harmonie, 146 in totaal.

Den 16den Januari 1815 had de eerste algemeene vergadering der nieuwe Harmonie plaats, tot „Directors” werden verkozen: W. H. van IJsseldijk, W. van Hoesen, W. M. Robinson, Capt. Dalgairns, Baron von Lützwow, J. C. Romswinckel, J. G. Bauer ⁷⁶), J. Hooyman „Treasurer” en J. C. Baud ⁷⁷) „Secretary”. Het aantal leden bedroeg toen 139, waaronder veel Engelschen.

Het bestuur der oude Harmonie in de Buiten Nieuwpoortstraat was geheel uit Nederlanders samengesteld en ook onder de 97 leden

kwamen heel wat minder Engelschen voor dan in de Rijswijksche Harmonie. Ongeveer de helft der leden van de oude Harmonie was tevens lid van de nieuwe, waaronder Gavork of Garuk Manuk, een bekend Armeniaansch ingezetene van Batavia, en de R.K. pastoor P. Wedding, bewaarder der oude Regeeringsarchieven en verbonden aan het Bataviaasch Genootschap.

Deze gegevens, welke ik ontleen aan de zeldzame „Java Almanac and Directory 1815”, zijn ook de twee volgende jaren nog te vinden. Daarna zijn de leden niet meer opgenomen en tasten we dus in het duister aangaande het verloop van het ledental der beide Harmoniën. Voorts is uit enkele stukken, brieven aan de Regeering e.d., incidenteel nog wel eens een bekende naam, fungeerende als President der nieuwe Harmonie, te voorschijn gekomen; in den Regeeringsalmanak van 1847 e.v. jaren echter is weer het bestuur der Harmonie (en ook van Concordia) vermeld.

Begin 1816 bedroeg het ledental der steedsche Harmonie 84, dat der Rijswijksche 110. Voor begin 1817 waren de cijfers 65 en 83. De teruggang in het ledental der nieuwe instelling blijkt dus in verhouding grooter te zijn. Waarschijnlijk is deze achteruitgang veroorzaakt door de vermindering van de Engelsche ingezetenen van Batavia in den loop van 1816, gevolg van de overdracht van Java aan Nederland. De Harmonie in de Buiten Nieuwpoortstraat had hiervan natuurlijk minder te lijden. Niet bekend is echter, wanneer en op welke wijze deze oude Harmonie ten slotte is opgeheven.

Als President van de nieuwe Harmonie werden in dit artikel reeds genoemd: in 1823 J. C. Romswinkel en in 1826 Mr. J. Bousquet. In 1836 is president Mr. D. F. W. Pietermaat, de bekende resident van Batavia, later van Soerabaja, in 1839 J. C. P. Ruloffs en in 1841 F. Butin Bik. In 1843 trad de Directeur-Generaal van Financiën J. D. Kruseman en van 1846—1849 L. Launy⁷⁸⁾ als president der Harmonie op. Dan volgen Jhr. Mr. D. A. Junius van Hemert, Raadsheer (1849—50), P. van Rees, resident van Batavia (1850—53) en Mr. C. Visscher, lid van den Raad van Indië (1853—56) elkander als zoodanig op⁷⁹⁾. In dezen tijd werd De Harmonie vaak bezocht door den hoogste in den lande, den Minister van Staat en Gouverneur-Generaal J. J. Rochussen, die gaarne in generaalsrok praalde op feesten en recepties; in die mate zelfs, dat zijn opvolger van uit Holland het consigne werd meegegeven: de Gouverneur-Generaal moet niet leven *in* de sociëteit, maar *boven* de sociëteit⁸⁰⁾.

Naast de officieele feestelijkheden gaf De Harmonie zelf, bij bijzondere gelegenheden, wat men zou kunnen noemen semi-officieele feesten. Zoo bij het verblijf van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik te Batavia, op den 16den Februari 1837. Voor dit bal met souper, dat om 8 uur aanving, was het gebouw geillumineerd en waren de zalen versierd in nationale kleuren. Aan het souper werden toespraken gehouden en toasten ingesteld door den waarnemend president der Harmonie, den heer Verkouteren, Prins Hendrik en den Gouverneur-Generaal. Volgens het verslag in de Javasche Courant was het een luisterrijk feest, waar ongekunstelde vroolijkheid heerschte. Prins Hendrik was toen 17 jaar oud!

Buitendien werd als regel elke maand een bal met souper gegeven, voor de leden.

Van zoo'n bal in De Harmonie uit de eerste helft der vorige eeuw bestaat helaas geen uitvoerige beschrijving. De schrijver van eenige schetsen over De Harmonie uit de veertiger jaren ⁸¹⁾ maakt er zich van af met het citaat: A ballroom is a scene of commonplace, maar vermeldt desondanks toch nog enkele teekenende bijzonderheden.

Voor dezen feestavond werd vóór het gebouw der sociëteit, aan Rijswijk, een bamboeloods opgericht ⁸²⁾ die het betooverende opschrift verborg en het gebouw ontsierde, en waar „het geratel der wagens, „het klappen van de zweep, het geroep van *laloé!* der koetsiers, het „stappen en snuiven en hinniken der paarden, het openen en weder „digtslaan der portieren” dooreen klonk. Uit de loods kwam men in de danszaal der Harmonie, rijk versierd met jonge vrouwen, als een bloemenkrans. „Het is een zonderling iets en evenwel zeer waar, „dat het eerste, wat wij gemeenlijk doen, als wij de danszaal binnen- „komen, niet is de dames aan te spreken, ofschoon zij het hoofddoel „onzer komst zijn; maar juist de bureaugenooten en andere zooge- „naamde vrienden, — die trouwens het naaste bij de deur staan. „Een grapje, een vertellingje, een bon mot volgen elkander dan al „spoedig op en de dames moeten wachten of men zegt: Jongen, „ik moet mij gauw wat engageeren!, loopt eens de rij der dames af, „schrijft eenige dansen op, en vat een oogenblik daarna den „eerstontmoetenden vriend weder bij den arm, om met dezen een „onderhoud aan te knoopen of voort te zetten”.

Behoudens het vermaak, het genoegen van den dans zelf en een flirtation hier en daar ⁸³⁾ moeten deze bals tamelijk vervelend

geweest zijn, dadelijk al, doordat „de gebrekkige of slecht geslaagde „opvoeding van vele meisjes (bakvijschen nog!) het gezag der „verveling in onze Indische gezelschappen duurzaam gevestigd „heeft”, terwijl ook de omstandigheid, dat „de jongelingen in Indië „te vroeg in de zoogenaamde wereld (waarvan dus ook De Harmonie „deel uitmaakte) komen”, daartoe veel bijdroeg.

Desalniettemin diende „aan het bestuur der societeit de Harmo- „nie een regtmatige hulde gebracht (te worden) voor de zorgen, „door het zelve steeds in het werk gesteld, om aan Batavia's bewoners „genoegen te verschaffen, welker waarde onloochenbaar bewezen „wordt door de levendige herinnering van allen, die er eenige „uren huns levens mogten slijten. Inrigting der zaal, ververschin- „gen, muziek — zoowel gedurende de dansen, als tot veraangena- „ming der zoete wandelingen daarna — alles beantwoordt volko- „men aan het doel”.

In deze schetsen uit 1842 komt ook een aardige, realistisch bedoelde beschrijving voor van een jonggezellenpartijtje op De Harmonie.

Uit verveling gaan eenige jongelui Zaterdagavond om halfnegen naar De Harmonie, waar zij beginnen met een spelletje biljart. Hoewel het niet druk was in de sociëteit, is er toch na eenigen tijd, in de overigens donkere zaal, een groep jonge mannen bijeen, Hollanders, Duitschers, Engelschen, een Pool en een Franschman. Men dronk Engelsch bier, en daarna champagne ⁸⁴⁾, met brood van den kastelijn en blikjes heerlijkheden uit een naburigen winkel erbij. De jongelui roddelen en zwetsen over hun amours, protectie en promotie; de Hollanders luchten hun gebrekkige kennis van Fransch en Engelsch. Toen sentimenteele liedjes werden gezongen, „Le Postillon de Lonjumeau” en „Home sweet home”, overmande weemoed de zangers. Lang duurde deze oppervlakkige aandoening echter niet, en ten leste — het is dan tegen halfdrie — werden de jongelui zoo „dol”, dat ze haasje-over speelden en zich languit op het biljart wierpen. Luidruchtig gingen ze in hun bendies huiswaarts, waarbij het raken met de zweep of het aanrijden van Chineezers als een sportieve prestatie gold.

Dit alles lijkt thans bepaald geestloos en laf. Het waren platvloersche, geborneerde jongens — van het genus, dat men toen noemde: een patent jongmensch — die uit een mengeling van verveling, overmoed en champagne brooddronken werden en baldadigheden bedreven.

De schrijver van deze schetsen is waarschijnlijk Engelbertus de Waal, de latere Minister van Koloniën, die in 1837 met zijn ouders op 15-jarigen leeftijd naar Indië was teruggekeerd, waar hij tot klerk en al spoedig tot 2de commies op de Algemeene Secretarie werd benoemd. Toen deze Harmonieschetsen geschreven werden, was hij dus twintig jaar oud. In dezen tijd heeft Eduard Douwes Dekker, op zijn achttiende jaar te Batavia aangekomen en dadelijk benoemd tot klerk, later 2de commies bij de Algemeene Rekenkamer, zijn eerste, romantische liefdesgeschiedenis gekend en ook op De Harmonie gebiljart; hij moet daarbij wel eens *f* 100.— per week verspeeld hebben ⁸⁵⁾. Is het een wonder, dat kasteleins der Harmonie als Alfred Thiebault rijk werden?

Wat echter opvalt bij deze Harmoniefestiviteiten uit 1840 zijn de jeugd en het gebrek aan ontwikkeling der overigens vroegrijpe feestgangers. In den tegenwoordigen tijd zou men deze jongelui op een schoolbal kunnen aantreffen of in een Bataviaasch zwembad, maar zeker niet 's nachts in De Harmonie ⁸⁶⁾. De Harmoniefeesten uit Raffles' tijd waren van een aantrekkelijke, pretentiellooze gemoeidelijkheid, en bovendien hadden zij standing.

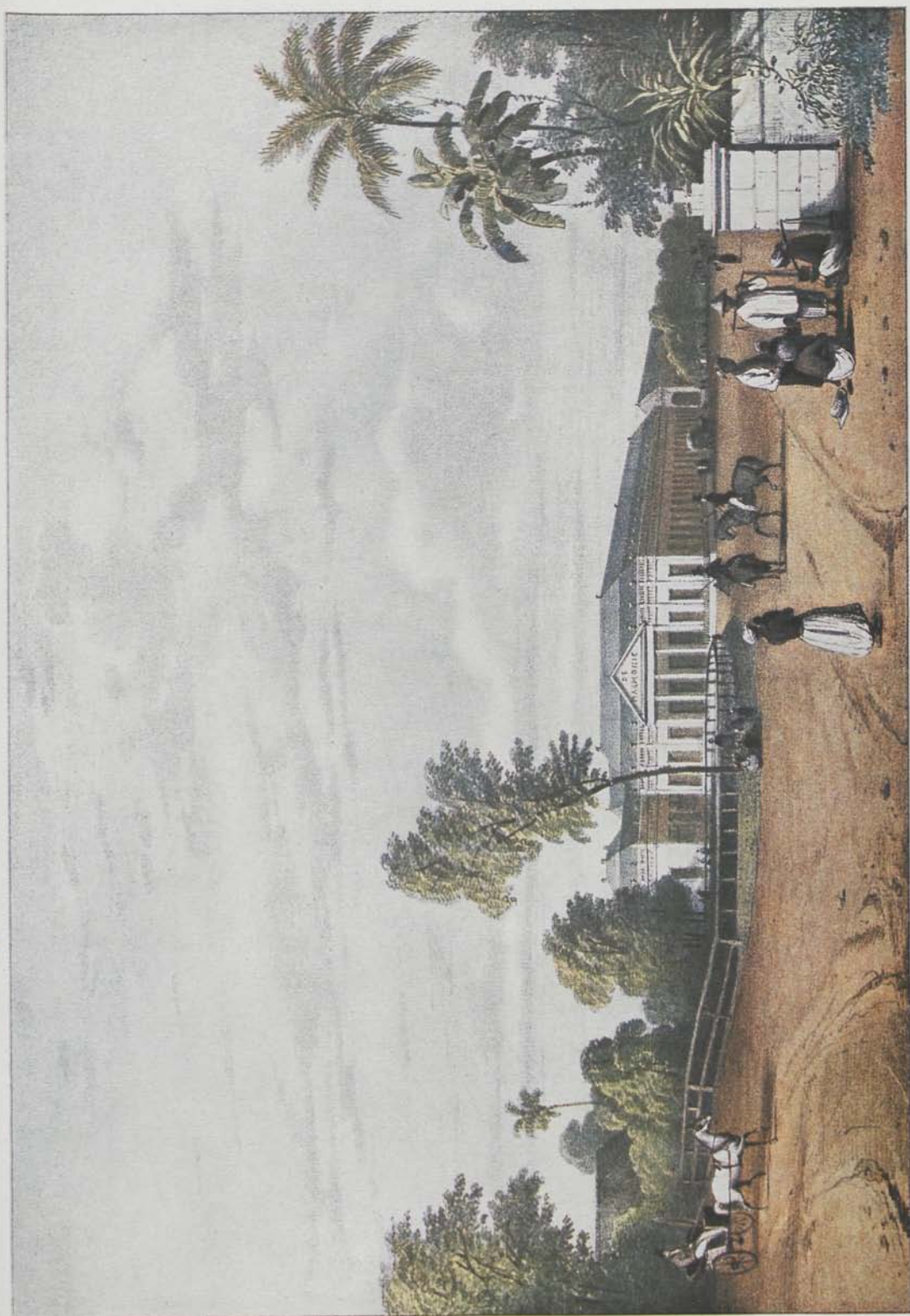
Als men, een verklaring zoekend voor dit verschijnsel, dat uiteraard niet slechts voor De Harmonie, maar voor de geheele maatschappelijke constellatie te Batavia (en elders in Indië) uit dien tijd gold, onderzoekt of andere koloniale gebieden iets dergelijks vertoonen, levert het aangewezen vergelijkingsobject Britsch-Indië uit die jaren weinig of niets op. Calcutta — „the hell well-stocked „with diamonds” — was te rijk, te extravagant en bovendien te zeer daadwerkelijk op Londen ingesteld, om met de burgerlijke en ambtelijke hoofdplaats van Nederlandsch-Indië vergeleken te kunnen worden. Bombay, na de beëindiging der Mahratten-oorlogen in het begin der vorige eeuw de hoofdplaats van een groot gebied geworden, leek er, door de afwezigheid van overmatigen rijkdom en de aanwezigheid van veel ambtenaren, meer op. Uit deze streek komt dan ook, uit dien tijd, de gemakkelijke mededeeling over de beperkte conversatie van ambtenaren, die, zoodra er drie of vier bijeen zijn, over hun werk en promotie spreken en het werkwoord „controleeren” verbuigen: Ik ben een Controleur — Hij was een Controleur — Wij zullen Controleur zijn — Gij behoortet een Controleur te zijn — Zij hadden Controleur willen zijn ⁸⁷⁾. Het is begrijpelijk, dat in zoo'n omgeving geklaagd werd over gebrek aan conversatie en verveling. In dat opzicht was het of men

in een Engelsch provinciestedje of .... in Batavia verkeerde.

Mocht dus ten deele overeenstemming bestaan, er was één groot en diepgaand verschil, gevolg van de gunstige en vooral snelle verbinding, die de Britsch-Indische stad met Engeland of Europa had. De overlandroute via Egypte bekortte de tevoren zoo langdurige reis om de Kaap aanzienlijk; in 1830 voer het eerste stoomschip van Suez naar Bombay. Het contact met West-Europa was dus ook in Bombay veel grooter dan in Batavia mogelijk was. Bombay werd geregeld bezocht door trouwlustige Engelsche meisjes en vrouwen, voor wie vooral bestuursambtenaren een gewilden prijs vormden. Een Bombay-dagboek uit dien tijd, van Lady Falkland, vermeldt: „The arrival of a cargo (if I dare term it so) of young damsels from „England is one of the exciting events that mark the advent of the „cold season. It can well be imagined that their age, height, „features, dress, and manners become topics of conversation, and „as they bring the last fashion from Europe, they are objects of „interest to their own sex”. De schrijfster van „Letters of a Lady” deelde nog nadrukkelijk mede, dat jonge mannen daar als regel weinig in de melk te brokkelen hadden: „.... India is the paradise „of middleaged gentlemen. When they are young they are thought „nothing of; but at about forty when they are „high in the service”, „rather yellow and somewhat grey, they begin to be taken notice „of and called „young men”. These respectable persons do all the „flirtation too in a solemn sort of way, while the young ones sit by, „looking on”. Er was dus een leeftijdsverschil van ongeveer 20 jaar met Batavia, althans wat de mannen betrof; de meisjes of vrouwen, uit Engeland overgekomen, zullen ook wel enkele jaren ouder geweest zijn dan onze Bataviasche meisjes van zestien lentes. Bij dit alles komt natuurlijk nog het krampachtig vastklampen aan eigen, insulaire traditie en beschaving, de gewilde ballingenhouding, in sociaal opzicht, van de Engelschen in Indië; de Engelsche vrouwen wisten meer af van de laatste nieuwtjes en schandalen uit Londen en van de mode in Europa dan van het land, waarin zij vrijwillig eenige jaren van hun leven doorbrachten. Scherp wordt deze houding belicht door het antwoord van een oudere ambtenaarsvrouw op de vraag wat zij gedurende haar verblijf in Britsch-Indië van land en volk had gezien: „Oh nothing, thank goodness. I know nothing at all about „them, nor I don't wish to. Really I think the less one knows of them the better”⁸⁸).

Geeft dus de Engelsche samenleving in Britsch-Indië in de veerti-

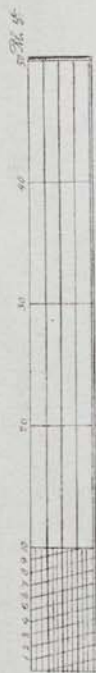
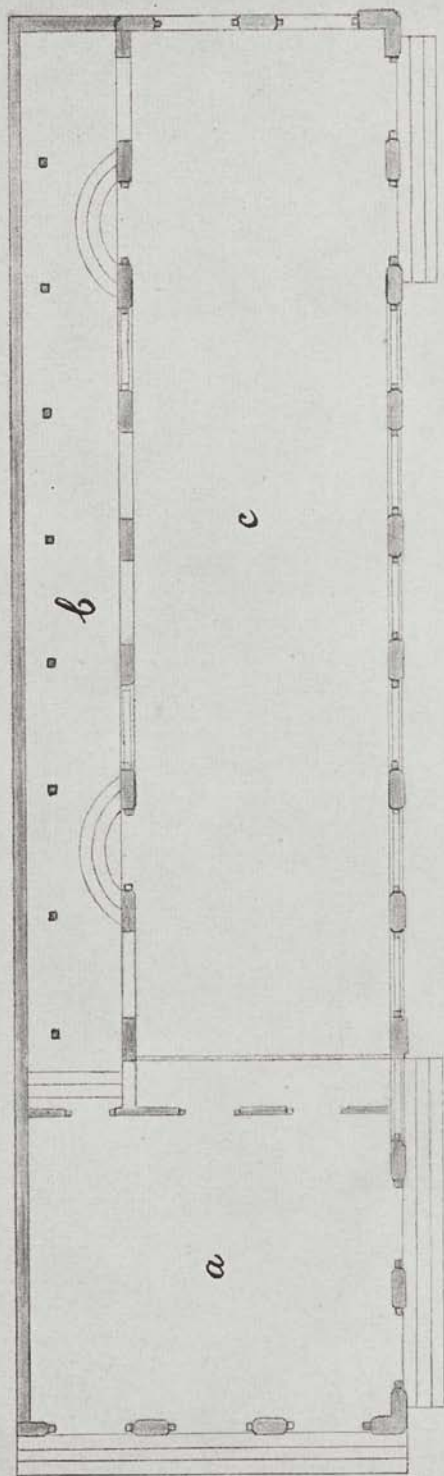

*Plan
van de kolfbaan*

a. kolfkamer.

b. galerij voor de toeschouwers.

c. emplacement (eigenlijke kolfbaan)

ger jaren der vorige eeuw een geheel ander beeld dan de Hollandsche in ons Indië, meer verwantschap met het Bataviasche wereldje van toen meen ik te ontdekken in de destijds in wezen koloniale samenleving van de Zuidelijke staten van Amerika, als Georgia en Carolina. Wie de eerste hoofdstukken leest van den historischen roman „Gone with the Wind” van Magaret Mitchell, die deze samenleving teekent in den tijd vlak vóór den Amerikaanschen Burgeroorlog, vindt daarin dezelfde insipide sfeer terug als tot uiting komt in de schetsen over De Harmonie. Ook hier zijn het de jongelui, geestelijk nauwelijks ontwikkeld, maar lichamelijk vroegrijp, die den toon aangeven op feesten en partijen. Jongens van 18 en 19 jaar met speelschulden, meisjes van 15 jaar en 16 jaar die weten, hoe zij met „mannen” kunnen spelen en hen tot het gewenschte huwelijksaanzoek brengen. Een typeerend punt van overeenstemming signaleerde ik reeds in noot no. 83. Voorts ook hier de baldadigheid der jonge mannen, die vaak nog wat heftiger en wilder was dan in het Batavia van 1840 en die zich daar uitte in vecht- en schietpartijen ⁸⁹⁾. Het bal in Atlanta, in het begin van den oorlog, uitvoerig beschreven in hoofdstuk IX, had een nationaal bal in De Harmonie kunnen zijn uit 1840. In haar feitelijke afgeslotenheid, in haar provincialisme, in haar zelfgenoegzaamheid, lijkt deze samenleving veel meer op de Bataviaasche dan die van Calcutta of zelfs Bombay. De uitzonderlijke figuur daarin, de bereisde boekenliefhebber, de wat meer gecultiveerde jongeman, die door een oppervlakkige samenleving als deze héén ziet en haar geestelijke leegheid aanvoelt zonder de kracht te hebben om zich er aan te kunnen onttrekken of zich er blijvend boven te verheffen, is eveneens aanwezig in Georgia en in Batavia; dáár heet hij Ashley Wilkes, hier Engelbertus de Waal. Met dit begrijpelijke verschil alweer, dat Ashley een „perfect gentleman”, een „cavalier” voorstelt, terwijl Engelbertus de goed vaderlandsche burger ⁹⁰⁾, de ambtenaar of juister de goede ambtelijke positie van f 500.— 's maands of daaromtrent vertegenwoordigt. Want ambtelijk en burgerlijk ⁹⁰⁾ was Batavia in 1840 dubbel en dwars. Het domineeren van de jeugd echter was het correlaat van het cultureel en geestelijk isolement, in het landelijke Georgia en in het verre Batavia. Een sprekend voorbeeld is alweer Engelbertus, die, in Den Haag geboren (1821) op 3-jarigen leeftijd naar Indië ging, er bleef tot zijn tiende jaar, daarna vijf jaar in Kampen op school ging en toen, in ruim twintig jaar aan één stuk, zijn ambtelijke carrière in Indië maakte, van klerk tot Algemeen Secretaris. Wat

hij miste, was hem zelf zeer wel duidelijk, toen hij na zeven of acht jaar in Indië te zijn geweest, het „heethoofdig” plan opvatte om in Nederland zijn opvoeding te voltooien. Ook Douwes Dekker heeft tijdens zijn verlof, na dertien Indische jaren, het „magnifiek plan” opgevat om te gaan studeeren en doctor in de letteren en in de regten te worden ⁹¹⁾.

Eerst na 1842 zijn hoogere eischen gesteld voor de aanneming in Indischen dienst. In de tweede helft van de 19de eeuw reeds moet de gemiddelde leeftijd van aspirant-bureau- en bestuursambtenaren, dus bij aankomst in Indië, een- of twee en twintig zijn geweest; toen de opleiding in academisch verband en daardoor van drie op minstens vijf jaar gebracht werd, is de gemiddelde aanvangsleeftijd van Europeesche bestuursambtenaren gekomen op vijf- of zes en twintig jaar. Voor de Westersche samenleving in Indië is dit ongetwijfeld een krachtig „opvoedende” maatregel geweest.

Om mogelijk misverstand te voorkomen, moet ik op het verschil wijzen, dat een eeuw geleden bestaan heeft tusschen de Westersche maatschappij in Batavia en die in Georgia en Carolina, een verschil zoo opmerkelijk, dat mijn nauwelijks verantwoorde uitstap naar andere werelddeelen mij reeds berouwt, namelijk, dat in Georgia wél een mannenvereeniging, een veemgericht als de Ku Klux Klan, maar niet — althans het blijkt niet uit het boek van Margaret Mitchell — een sociëteit als De Harmonie voorkomt. Beide instellingen zijn uiteraard onvergelykbare sociale grootheden, en het behoeft geen betoog, dat uit een oogpunt van cultuurhistorie een sociëteit als De Harmonie met haar bijzondere, van Regeeringswege gedecreteerde „vormende” doelstelling een aantrekkelijker beschrijvingsobject is.

Ik keer dus ijlings en voorgoed terug tot deze Bataviasche sociëteit om na te gaan wat zij beteekend heeft voor het muziekleven in onze hoofdstad in de eerste helft van de vorige eeuw.

Al heel spoedig na de opening werden in de nieuwe sociëteitsgebouwen muziekuitsvoeringen gegeven; zoo is in 1816 een groot concert door Batavianen uitgevoerd ⁹²⁾. Voordat de militaire muziek haar uitvoeringen als regel in de sociëteit Concordia gaf, moet zij vaak in De Harmonie gespeeld hebben. Toen in 1846 te Batavia een Maatschappij van Toonkunst werd opgericht, stelde het bestuur der Harmonie gratis de groote zaal beschikbaar voor het houden van bijeenkomsten, repetities en concerten. Van 1846—1849 was de president der Harmonie tevens president van Toonkunst. In het

eerste vereenigingsjaar reeds der nieuwe maatschappij, die zich in de belangstelling van het publiek „mocht verheugen”, werden in De Harmonie drie druk bezochte concerten gegeven. Deze concerten vingen aan om 7 uur 's avonds; het was noodig in de aankondigingen uitdrukkelijk te vermelden, dat „de tegenwoordigheid van kinderen hinderlijk is bij de uitvoering der Muziekstukken”.

Reeds in 1820 had De Harmonie een primitieve leeszaal; in 1847 vielen er te bekijken twee Nederlandsche, een Fransche en ook een Singapoersche krant en drie Nederlandsche tijdschriften. Ook het „Tijdschrift voor Neerland's Indië” en „De Kopiist”, later het „Indisch Magazijn, een tijdschrift ter verzameling van „opstellen en berigten over, en van belang voor de natuur-, volks- en „staatkunde van Nederlandsch Oost-Indië, uitgegeven onder mede-„werking van Indië's ingezetenen door E. de Waal”.

Dit brengt ons vanzelf op de staatkunde in de practijk, namelijk de politiek. Want ook hierin heeft De Harmonie een klein, maar wat rumoerig aandeel gehad.

Ik bedoel de geruchtmakende openbare vergadering, belegd op 22 Mei 1848 naar aanleiding van de met de overlandmail te Batavia ontvangen berichten over den politieken ommezwaai in liberale richting in het vaderland. De bedoeling van de organisatoren ging, na overleg met het bestuur, niet verder dan van de vergadering een uitspraak te verkrijgen over het ontbreken in Nederlandsch-Indië van een instelling voor hooger en middelbaar onderwijs. Maar inmiddels waren de gemoederen te zeer opgewonden geraakt, dan dat het hierbij zou kunnen blijven.

Op dien gedenkwaardigen Maandagavond waren om zeven uur de groote zalen der Harmonie geheel gevuld met eenige honderden ingezetenen. Tot voorzitter werd verkozen Dr. W. R. baron van Hoëvell. Nadat deze een toespraak had gehouden en een commissie was gekozen, die tot taak zou hebben een adres aan den Koning op te stellen, werd de vergadering — al te spoedig voor velen — gesloten.

Daardoor ontstond er in de zalen geschreeuw en gehaspel van ontevredenenen — zoo zou een zekere Jonker, een tokohouder, die „naar men zegt, tegen de Handel-Maatschappij was”, de zaal uit-gewerkt zijn — maar op een voor ons gevoel zeer vroeg uur was de rust weer geheel weergekeerd.

Bij de Regeering was echter de vrees ontstaan voor de mogelijke gevolgen van wat in het toenmalige Indië als een min of meer revolu-

tionnaire daad werd beschouwd. Een half bataljon infanterie, een detachement cavalerie en eenige stukken geschut werden gereed gehouden. Maar deze machtsmiddelen behoeften niet gebruikt te worden, daar er buiten De Harmonie in het geheel geen onrust te bespeuren viel. De Resident van Batavia heeft nog een honderdtal menschen verhoord en zelfs nachtelijke invallen laten doen, op zoek — tevergeefs — naar oproerige geschriften. Al spoedig kwam hieraan een einde en kon het publiek ongestoord lachen om dit onvervaard optreden der Regeering.

De vergadering in De Harmonie ⁹³⁾ kan echter zonder overdrijving aangemerkt worden als een mijlpaal in de geschiedenis van Nederlandsch-Indië; zij luidt namelijk het begin van de liberale periode in deze gewesten in.

De door mij verzamelde gegevens roepen slechts vluchtige schimmen op uit de rol, die de nieuwe Harmonie in haar jonge jaren — toen deze sociëteit nog zeer nauw aan het Gouvernement verbonden was — heeft gespeeld in het sociaal, cultureel en het politieke leven van Indië's hoofdstad. Deze rol is zeker geen geringe geweest, waarbij bedacht dient te worden, dat De Harmonie van 1814—1833 de eenige „heeren-sociëteit” in de nieuwe woonwijk Weltevreden is geweest.

Maar de geschiedenis van deze Bataviasche sociëteit heeft niet alleen vele aanrakingspunten met den groei van de Westersche samenleving in een groote Indische stad; door de uitzonderlijke positie van De Harmonie vindt men daarin zelfs vele onverwachte uitzichten op het verleden van het Indische Gouvernement, van Raffles' „cordiality and good understanding” tot Rochussen's cavalerie en geschut. Welke oud-Indisch ambtenaar schrijft nog eens een historie van de Indische sociëteit en van 's Gouvernements soospolitiek?

Er blijft tot slot nog een aangelegenheid over, waarover ik nog iets wilde vermelden. Dat zijn de Harmonie-legenden. De eerste is, dat de nieuwe gebouwen zouden opgetrokken zijn uit de steenen van Batavia's verdwenen Kasteel. Een andere, dat Raffles na de opening de sleutels van de hoofddeuren in Molenvliet geworpen zou hebben, uitroepende, dat De Harmonie nooit gesloten mocht worden. En de laatste, dat de dure behuizing gebouwd zou zijn met het geld van de Bataviasche weduwen en weezen. Deze aardige legenden hebben één ding gemeen, namelijk dat ze wel een grond van waarheid hebben, maar dat ze op de keper beschouwd niet historisch juist zijn. Wie dat wil napluizen, leze dit artikel. Maar elk doorgewinterd Harmonielid, dat deze legenden in zijn hart bewaren wil — zij zijn het zeker

waard — leze het bovenstaande niet; voor hem blijve ik een onbescheiden nieuwlichter.

Wellicht zijn er ook, die een historisch overzicht zonder strekking onvolkomen vinden. Voor dezen herschrijf ik De Waal's slotwoorden van zijn Harmonieschetsen uit 1842: „Gezellige bijeenkomsten van „ouderen, genoegelijke vereenigingen van jongeren aan te moedigen, „behoort tot de schoonste pligten jegens de maatschappij. Het „vrolijk samenzijn verheldert den onder den arbeid nedergedrukten „geest der bejaarden; de jeugdigen winnen in beschaving ....”

Noten.

- 1) In „Cultuurhistorische Verkenningen", Haarlem 1929, p. 70.
- 2) Blijkens pachtrekeningen in bundel Batavia 239.
- 3) Heilbronn 1751, p. 99 e.v.
- 4) De Haan, Oud-Batavia, 2de druk Bandoeng 1935, p.p. 261, 446 en 566.
- 5) Naast de gewone herbergen waren er nog de vele goedkoope Chineesche eet- en theehuizen, waaraan de Theewaterstraat haar naam dankt.
- 6) Nog kort geleden heeft Melis Stoke beweerd, dat de Indische sociëteit vermaagschapt was aan casino's, landelijke uitspanningen, vergaderzalen, dansgelegenheden, restaurants en wat niet al! Een vaderlandsch voorbeeld van een soortgelijke verwantschap vormt de Sociëteit de Harmonie te Rotterdam, die in 1811 werd opgericht door een aantal trouwe bezoekers van het koffiehuis in de voormalige St. Jorisdoelen aan het Haagsche Veer. De St. Jorisdoelen, logement zoowel als koffiehuis, was een vaste plaats van samenkomst voor den krijgsraad der schutterij, de Admiraliteit op de Maze, de gilden, ambachts- en polderbesturen en van vele ingezetenen. De kolfbaan ontbrak daarbij niet. Nauwelijks waren de nieuwe gebouwen eind 1811 voltooid, of er werd een soirée gegeven door de stedelijke regeering ter eere van Keizer Napoleon en Keizerin Marie Louise, die een bezoek aan Rotterdam brachten. Hier was de overgang van koffiehuis naar deftige sociëteit wel zeer snel! (zie de N.R. Ct., avondblad 7 Februari 1939).
- 7) zie De Haan, Oud-Batavia, pag. 565.
- 8) Getiteld: Marine Sociëteit „Modderlust" 1867—1917; niet in den handel.
- 9) Geschiedenis der Militaire Sociëteit „Concordia", gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan 1833—1933, door V. I. van de Wall.
- 10) De Sociëteit „Harmonie" te Weltevreden, door Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, 1930.
- 11) Het oud-archief van De Harmonie zelf is verloren gegaan.
- 12) zie de Java Government Gazette van 7 en 21 Jan. 1815, onder „Harmony".
- 13) De ongezondheid van de stad Batavia, reeds lang een onderwerp van beschouwing en bespreking voor de Indische Regeering, heeft zelfs aanleiding gegeven tot een „Verhandeling over de voor de gezondheid nadeelige gesteldheid van Batavia", voor het Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam, door F. van Boekholtz, in 1800 of daaromtrent.
- 14) Om de sociëteit in staat te stellen deze renten te betalen en de overige onkosten te dragen overwoog Daendels „alle Ambtenaren zoo Militaire als Civiele zonder onderscheid" te verplichten lid der Harmonie te worden.
- 15) Ter beleening van onroerende goederen. Destijds „zwom" de Weeskamer in het geld.
- 16) Een al te hoogen dunk mag men niet hebben van deze borgen. Louw Engko b.v. leefde als alle andere Chineesche aannemers van zijn verdienste, welke echter van de hand in den mond ging; hij had reeds eenmaal wegens frauduleuze handelingen in het gevang gezeten en was achterstallig in de betaling van zijn pachtpenningen.
- 17) Vijftien jaar later zou Goldman nogmaals voor de belangen van De Harmonie opkomen.
- 18) Majoor, later Luitenant-Kolonel en Directeur der Genie.
- 19) Architect.
- 20) De bijbehoorende plans en profielen zijn niet teruggevonden.
- 21) De kolk nam naar schatting ongeveer $\frac{1}{5}$ van het beschikbare terrein in. Het dempen geschiedde tenslotte in daghuur, onder het opzicht van een officier en inlandsche mandoers.
- 22) Aangezien de Regeering kort tevoren bepaald had (de 4de lentemaand 1810), dat de afbraak van de stadsmuren publiek zou worden uitbesteed, is op de 4de grasmaand 1810 door Haar uitdrukkelijk beslist, dat de aannemers voor den bouw van De Harmonie kosteloos in de opbrengst van kraal- of kalksteen van deze afbraak mochten deelen.

- 23) Blijkens den koopbrief van 4 April 1810, p. 442, kostte de grond 10.000 Rds.
- 24) Was dit een „noodmaatregel” van Daendels, omdat hij begreep dat anders zijn verhuisplan toch niet uitgevoerd zou worden door De Harmonie?
- 25) Klaarblijkelijk was men dus van het daadwerkelijk instandblijven toen niet zoo heel zeker! Van dit verzoekschrift, dat in originali op het Landsarchief aanwezig is (Bundel Batavia 205), is de laatste pagina gereproduceerd.
- 26) zie De Kopiist, 1e jrg, 1842 p. 42.
- 27) Eveneens in originali op het Landsarchief aanwezig.
- 28) Tijdens Daendels' bewind zou men het zeker niet gewaagd hebben, dergelijke opmerkingen neer te schrijven.
- 29) Ook van dezen Tjung See vind ik vermeld, dat hij een arm timmerman is, verslaafd aan den drank!
- 30) Voor het aanbrengen van 6200 glazen ruiten 31.000 Rds, voor het schilderen 20.000 Rds en voor het leggen der kolfbaan 10.000 Rds.
- 31) Volgens Jongkind waren 160.000 Rds uit 1810 gelijk aan 842.000 Rds medio 1812.
- 32) Dit is waarschijnlijk *niet* een minder juiste vertaling van kolfbaan; gedacht zal zijn aan het oude en beroemde spel Royal Tennis, dat gespeeld wordt in een ommuurde en overdekte ruimte. De bekende baan van Hampton Court Palace, gebouwd in 1529-30 door Hendrik den Achtste, is thans nog in gebruik. De afmetingen van het court, 96 bij 31 feet 8 inch, stemmen eenigszins overeen met die van de kolfbaan. Overigens is Lawn Tennis het in verhouding nog zeer jonge zusje van Royal Tennis.
- 33) Zie noot 30.
- 34) Hoogstwaarschijnlijk met het oog op mogelijke verdere waardevermindering van de rijksdaalders.
- 35) Het contract van 1810 is evenals dat van 1812 nog in originali aanwezig; het eerstgenoemde is ten deele gepubliceerd in De Kopiist, 1ste jrg. 1842.
- 36) Ook deze plan; en teekeningen zijn niet teruggevonden.
- 37) Dit moeten zijn Rijnlandsche voeten = $\pm 0,314$ meter de voet.
- 38) Deze groote zalen zijn de thans nog bestaande.
- 39) In dit gebouw, met het front naar de Rijswijkstraat, is thans het Hoofdkadaster gevestigd.
- 40) of „galerie voor de toeschouwers”. Voor het „emplacement”, de eigenlijke kolfbaan, bleef dus een ruimte over van ongeveer 95 bij 20 Rijnlandsche voeten (zie den plattegrond der Kolfbaan, plaat IV).
- Nabij de uiteinden daarvan stonden twee palen. Elke speler heeft een of twee ballen en een stok, met, onder een stompen hoek, een hollen metalen kolf eraan, om de ballen weg te slaan. Twee of meer personen nemen aan het spel deel, hoe meer, hoe moeilijker het werd. De kunst is den bal via de palen het eerst aan de uiteinden te brengen. De ballen mogen niet opspringen. Het spel vereischt overleg en oefening in het richten en doen botsen van den bal. Een druk of wild spel was het echter niet; onze bedachtzame voorouders konden er rustig hun goudenaar bij blijven rooken.
- In de 17de en 18de eeuw werd het in Nederland op het ijs of op banen zeer veel gespeeld; in 1769 waren er 179 kolfbanen in en om Amsterdam. De laatste Amsterdamsche kolfbaan werd in 1878 afgebroken. De kolfbaan der nieuwe Harmonie is maar weinig bespeeld, sedert 1823 is er een andere bestemming aan gegeven en mogelijk is het gebouw in 1861 ingestort.
- De koffiekamer van de kolfbaan stond op de plek, waar zich nu het „wereldberoemde” Harmonieplatje bevindt.
- 41) Evenals in de 18de eeuw in de herbergen, werden dus in het begin der vorige eeuw in De Harmonie nog slaven (voor de bediening?) gebruikt.
- 42) Frontispice, driehoekige gevelbekroning.
- 43) Bedoeld is: Stijl.
- 44) Plafonneeren.
- 45) Acht maanden. De boete voor vertraging van het werk was thans verhoogd tot 50 Rds per dag.
- 46) Aan het slot van dit slotartikel zijn slechts drie borgen genoemd.

- 47) J. G. Bauer. Voor bijzonderheden over deze figuur zie „Priangan" deel I, p. 129 en 130, door Dr. F. de Haan, Batavia 1910.
- 48) Het bestuur mocht wanhopig zijn, ambitieus was het zeker niet.
- 49) De besognes, besluiten van het Engelsch bestuur.
- 50) Het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.
- 51) De heer Jongkind.
- 52) Deze brief is in Engelsche vertaling, met de daaropgevolgde beslissing, afgedrukt in de reeds genoemde brochure over De Harmonie van Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins.
- 53) De origineele stukken en ook Mr. Prins, a.w., vermelden 87.553.57 1/2 Sp.m. Dit berust waarschijnlijk op een schrijffoutje.
- 54) Dit was geschied bij een „opene acte bij wijze van donatie".
- 55) Het portret, dat thans in het paleis Rijswijk hangt? Lord Minto was Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië en als zoodanig de directe chef van Raffles.
- 56) Hetgeen in 1823 gelijkstond met f 13.659.
- 57) Voor eenige bijzonderheden over dezen voorzitter zie Mr. Prins a.w. p. 21.
- 58) Van 1820—1827 Hoofddirecteur en Directeur-Generaal van Financiën, van 1827—1836 lid en daarna Vice-president van den Raad van Indië.
- 59) Commissaris-Generaal, later Gouverneur-Generaal van 1816—1826.
- 60) De heer Van St. Juttingh was intusschen overleden en had derhalve aan de vertraging weinig of geen schuld.
- 61) Lid van den Raad van Indië 1820—1826. Van de Graaff heette destijds in de Bataviaasche samenleving Van der Capellen's alterego en Hendrik de Almachtige (zie p. 17 van „Het Regeeringsreglement van 1827", door Dr. W. Ph. Coolhaas, Utrecht 1936).
- 62) Voor zoover mij bekend, was dit de eerste en tevens de laatste maal, dat de Nederlandsch-Indische Regeering als zoodanig de cultureele doelstelling der Harmonie formuleerde.
- 63) Deze overeenkomst heeft school gemaakt. In 1846 werd de sociëteit Concordia, die een schuld van f 15.000 bij het Gouvernement had aangegaan, op ongeveer gelijklopende voorwaarden uit den financieelen nood geholpen (zie p. 11/2 van het in noot 9 genoemde gedenkschrift).
- 64) Algemeen Secretaris van 1822—1829; daarna lid van den Raad van Indië.
- 65) Mr. G. J. Sieburgh was adjunct-Griffier bij het Hooggerechtshof en Bibliothecaris en Directeur van het Kabinet van het Bataviaasch Genootschap.
- 66) Op den terzake handelenden brief van den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken van 25 Februari 1886 No. 2247/A, die met de bijlagen in afschrift op het Landsarchief aanwezig is, vestigde mijn voorganger, Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen, mijn aandacht.
- 67) Het is mij niet duidelijk geworden, waar deze uitspraak op berust. Mogelijk heeft de Directeur van Justitie gedacht aan vruchtgebruik, waarvoor het oud-Hollandsch recht inderdaad een geldigheidsduur van 100 jaren kende ten aanzien van wat thans rechtspersonen worden genoemd. Mocht dit het geval zijn, dan lijkt mij de constructie minder juist. Niet het vruchtgebruik van, maar het recht van gebruik of bewoning (artikel 818. B.W. e.v.) op de gebouwen heeft De Harmonie. Bij dit recht gelden in de eerste plaats de voorwaarden der overeenkomst.

Krachtens de ingeschreven overeenkomst van 1825 (zie p. 20) is het der Harmonie *blijvend* vergund de gebouwen voor haar doeleinden te bezigen, hetgeen in overeenstemming is met het „permanent right", dat het Engelsch bestuur in 1815 aan de sociëteit ten deze had toegekend (zie p. 16). Van een bepaalden tijdsduur is daarbij niet gerept. Zoolang dus het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en de Sociëteit de Harmonie bestaan, zou laatstgenoemde de gebouwen mogen gebruiken (bewonen). Hoewel ik op juridisch gebied een leek ben (en men dus aan bovenstaande opmerkingen zeker niet veel waarde mag toekennen) heb ik een en ander vermeld als illustratie van de merkwaardige verhouding Gouvernement — Harmonie.

Het historisch verloop van deze verhouding wijst in ieder geval uit dat het zeker niet de bedoeling van Raffles en Van der Capellen is geweest,

om het gebruiksrecht der Harmonie op de gebouwen aan een bepaalden termijn te binden.

- ⁶⁸⁾ zie p. 17.
- ⁶⁹⁾ De kolfbaan werd toen slechts door den concierge der Harmonie gebruikt tot berging van zijn goederen.
- ⁷⁰⁾ De kosten der verbouwing beliepen ruim f 3.000.—.
- ⁷¹⁾ Vergelijk de hierbij gereproduceerde teekening van de kolfbaan in 1823.
- ⁷²⁾ Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, die zoo vriendelijk was mij op enkele genealogische bijzonderheden te wijzen, vestigde mijn aandacht op de, in het Bataviaasch genootschap, onder Varia 352, voorkomende: Herinnering aan de viering op 18 Januari 1890 van het 75-jarig bestaan der Sociëteit „Harmonie”, Rijswijk, Batavia, waarin dit verslag in zijn geheel is afgedrukt.
- ⁷³⁾ Sir Miles Nightingall, Legercommandant 1813—1815.
- ⁷⁴⁾ Opgenomen in het „Tijdschrift voor Neerland's Indië”, 1840 dl. 2 p. 282.
- ⁷⁵⁾ Aantallen personen in 1831. Bovendien namen nog 4 „Barisan Sentot” aan het feest deel.
- ⁷⁶⁾ Voor enkele bijzonderheden over deze personen, zie Mr. Prins, a.w., p. 20/2.
- ⁷⁷⁾ In later jaren Algemeen Secretaris, Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën.
- ⁷⁸⁾ Directeur der Middelen en Domeinen, later Directeur-Generaal van Financiën.
- ⁷⁹⁾ Deze jaartallen zijn afgeleid uit de jaargangen van den Regeeringsalmanak; uiteraard is mogelijk, dat enkele daarvan niet geheel juist zijn. De vermelding in den almanak van het Harmoniebestuur wordt ook na 1856 voortgezet, maar gaat dan al te zeer buiten de door mij gestelde tijdgrenzen (eerste helft der 19de eeuw) vallen.
- ⁸⁰⁾ zie Dr. J. Zwart: „A. J. Duymaer van Twist, Een Historisch-liberaal Staatsman 1809—1887”. Utrecht 1939, p. 79 en 241.
- ⁸¹⁾ in De Koptist, 1ste jaargang, 1842.
- ⁸²⁾ Deze loods was waarschijnlijk noodzakelijk, omdat toen de luifel aan de Rijswijkstraat nog niet bestond (zie prent no. III).
- ⁸³⁾ De schrijver verhaalt van het antwoord, dat hij van „een zestienjarig „nufje vernam, toen haar eene schertsende opmerking gemaakt werd „omtrent de begunstiging die zij aan zekere assiduités scheen te schenken: „Ce n'est que pour m'amuser !” zeide zij. Dit vroegrijpe Indische meisje doet denken aan de jonge vrouwen uit een andere koloniale maatschappij uit het midden van de vorige eeuw, beschreven door Margaret Mitchell in haar boek „Gone with the Wind”. De zestienjarige Scarlett O'Hara verzamelde op een feest liefst zeven bewonderaars om zich heen en haar genoeg bestond in „to try to get other girls' beaux”.
- ⁸⁴⁾ In dien tijd een geliefde drank. In „Een ontbijt bij den Heer Notenkraker, „of het ongeluk van baar te zijn” (Tijdschrift voor N.I. 1840) stroomde op een dergelijke bijeenkomst de champagne onophoudelijk met volle teugen in de nooit genoeg gevulde kelken.
- ⁸⁵⁾ p. 30 e.v. van „De Man van Lebak”, Amsterdam 1937, door E. du Perron. Tot mijn genoeg overigens, moet ik nog vermelden, dat het biljartavondje van Dekker, dat in het boek van Du Perron in bijzonderheden wordt beschreven, in alle opzichten het tegendeel was van de jonggezellenpartij, die ik heb naverteld. In 1845 kon Dekker van f 30.—'s maand lid zijn van De Harmonie én geabonneerd op de opera !
- ⁸⁶⁾ Op de huidige Harmoniefeesten vindt men vaak genoeg oudere heeren die weer eens jeugdig, maar nooit jongelui, die baldadig doen. Het jongste Harmonielid is thans $\pm$ 26 jaar oud.
- ⁸⁷⁾ Het Engelsche voorbeeld heeft „to collect” en „Collector”. Men mag hiervoor natuurlijk ook „ambtenaar” lezen.
- ⁸⁸⁾ Deze bijzonderheden ontleen ik aan „British Social Life in India 1608—1937”, Londen 1938, van den helaas jong gestorven Dennis Kincaid; over sociëteiten vermeldt dit boek echter geen gegevens voor ons van belang.

- ⁸⁹⁾ Van de mishandeling van Negers geeft de tendensroman „De Negerhut van Oom Tom” eenige sprekende voorbeelden.
- ⁹⁰⁾ Uiteraard bedoeld in den zin van Huizinga's omschrijving in „Nederland's geestesmerk”: „Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen „burgerlijk, van den notaris tot den dichter en van den baron tot den „proletariër”. (p. 11 van de Herziene uitgave, Leiden 1935).
- ⁹¹⁾ zie „De Man van Lebak” p. 167.
- ⁹²⁾ Deze en de volgende gegevens over muziekkuitvoeringen in De Harmonie heb ik ontleend aan een drietal artikelen getiteld: „Het Westersche Kunstleven in Indië. De Geschiedenis van de Muziek”, in de N.R. Ct. van October 1937, door V.E.
- ⁹³⁾ Deze vergadering bleek ook in Nederland een muisje met een staart te zijn. Wie over den staart meer wil weten leze de brochure van Prof. P. J. Veth: De politieke demonstratie te Batavia in Mei 1848, het Tijdschrift voor N.I. uit 1849 en volgende jaren en Dr. A. Alberts' „Baud en Thorbecke”, Utrecht 1939.

Beschrijving der platen:

I. Laatste pagina van het tot den Gouverneur-Generaal Janssens gericht verzoekschrift van de dirigeerende leden der Harmonie van 22 Juli 1811.

Van het op den eersten regel van deze fotografische reproductie vermelde getal 5058 is de 8 een gevolg van een onzuiverheid in het papier van het origineel; dit cijfer moet ten rechte een 0 zijn. De onderteekenaars zijn, van boven naar beneden: Jan (of Jacob) Hendrik de Hoogh, Willem Frederik van Panhuys, Johan Friedrich Zhaetzcky, Pieter Mijer, Petrus Decker, Jeremias Schill jun., Johan Christiaan Schultze, Hermanus Gerardus Rijser en Alexander Lodewijk Fransze.

Dit rekest is het oudste origineele document van de directie, dat tot nog toe teruggevonden is. Het berust op het Landsarchief, in bundel Batavia 205.

II. De Harmonie in 1829, Rijswijkzijde. Het kleine gebouw links is de kolfbaan (voorzijde koffiekamer). Reproductie van een waterverfteekening in het „Dagverhaal van Joannes Henricus Scholten, Praefectus Apostolicus der Roomsche Katholieke Zending in Nederlandsch-Indië over 1829”, bewaard in het archief van het Apostolisch Vicariaat te Batavia, dat voor deze reproductie welwillend toestemming gaf.

III. „Het Sociëteits-gebouw de Harmonie” in de veertiger jaren der vorige eeuw, gezien van Molenvliet West, naar een tekening van C. W. M. van de Velde. Reproductie van een lithographie, uitgegeven bij Frans Buffa en Zonen te Amsterdam, aanwezig in het Landsarchief.

IV. De kolfbaan in 1823. Naar een gekleurde plattegrond in het Landsarchief.

DE VOLKSTELLING VAN 1940

DOOR Dr. E. F. DRION

De titel van dit artikel is feitelijk niet geheel juist, aangezien de Regeering in verband met den onzekeren toestand voorloopig besloot de Volkstelling, welke krachtens de Volkstellingsordonnantie (Staatsblad 128, 1930) in 1940 gehouden moet worden, 9 maanden uit te stellen, zoodat de telling nu voor Mei 1941 geprojecteerd is. Aangezien hier in Indië in verband met de verschuiving van de Poeasa (waarin natuurlijk niet geteld kan worden) een zuivere 10-jarige periode voorloopig onmogelijk is, en verder de telling wegens den regentijd ook niet op den internationaal vastgestelden dag van 31 December van een jaar dat op een nul eindigt (1930, 1940 enz.) gehouden kan worden, heeft dit uitstel geen ernstige bezwaren voor demographische onderzoekingen. Het zou echter zeer te betreuren zijn, indien de internationale verhoudingen of de financiële toestand de Regeering zouden nopen de Volkstelling verder uit te stellen of van een Volkstelling af te zien. In de eerste plaats zou hierdoor de continuïteit van de demographische reeksen in gevaar gebracht worden. Bovendien zouden de gegevens ontbreken om den invloed van de kolonisatie-politiek van de Regeering na te gaan en verder zouden op den duur maatregelen ten behoeve van de Volksvoeding, waarvoor natuurlijk de kennis van de bevolkingssterkte noodzakelijk is, slechts op basis van gegiste cijfers genomen kunnen worden. Ten slotte zal de komende Volkstelling, zooals uit het volgende blijken zal, een economische inventarisatie van Indië geven; het ontbreken hiervan zou, vooral nu zoo sterke aandacht gewijd wordt aan de ontwikkeling van het binnenlandsch bedrijfsleven, het nemen van de juiste maatregelen uiterst moeilijk maken.

In elk land met een ontwikkeld bestuursapparaat bestaat de behoefte om voortdurend op de hoogte te blijven van de grootte en de samenstelling (in den ruimsten zin des woords) van de bevolking. Naarmate de bevolking groter is, de bestuursvoering dieper gaat en de communicatie tusschen de deelen des lands intensiever is, neemt deze behoefte toe. De mogelijkheid om dan door een bevolkingsboekhouding deze gegevens te verkrijgen neemt echter in nog sterkere mate af. Daarom zijn vrijwel alle beschaafde landen ertoe overgegaan om geregeld een Volkstelling te houden, teneinde op die wijze althans eens in de 5 of 10 jaar een nauwkeurige momentopname van de bevolking te verkrijgen.

Aangezien de techniek van het volkstellen eischt, dat iedereen nominatief ingeschreven wordt, biedt zich de mogelijkheid om betreffende elken persoon tegelijkertijd een aantal andere gegevens te verzamelen, teneinde op deze wijze een zoo juist mogelijk beeld van de structuur van de bevolking te verkrijgen.

Op het eerste gezicht zou het wellicht schijnen of de nauwkeurigheid van het beeld van de bevolking, dat men door een Volkstelling verkrijgt, toeneemt met het aantal vragen dat men stelt. Dit is om drie redenen niet het geval. In de eerste plaats, wijl de vraagstelling zoo simpel mogelijk moet zijn, en liefst zóó, dat alleen met ja of neen behoeft te worden geantwoord; verder omdat de medewerking van de getelden, indien zij te veel vragen moeten beantwoorden, vermindert en ten slotte, daar een overdaad van gegevens niet meer overzichtelijk is en men bij te veel vragen toch nauwelijks een dieper inzicht in de structuur van de bevolking verkrijgt. In Indië komt hier nog bij dat, wegens onvoldoende alphabetisme onder de bevolking, de antwoorden door speciale tellers opgeschreven worden, die, wil de telling niet te lang duren, niet te veel tijd aan elken persoon mogen besteden. Zoo is het duidelijk, dat elke uitbreiding der vragenlijst de volkstelling kostbaarder maakt.

Uit bovenstaande beschouwingen volgt, dat de logische weg om tot het opstellen van een zoo bevredigend mogelijke vragenlijst te komen, is: men stelt een „verlanglijst” op van vragen, die om de een of andere reden belangrijk zijn, en deelt deze in naar de urgentie. Na vastgesteld te hebben wat de optimum lengte der vragenlijst is, volgt dan vanzelf, welke vragen in aanmerking komen om opgenomen te worden. Dit is dan ook in feite de weg geweest, dien de Commissie van de Volkstelling 1940 gevolgd heeft bij het vaststellen der vragenlijst.

De vragen, die bij een Volkstelling gesteld worden, kan men in eenige groote groepen onderverdeelen, zonder dat de grenzen tusschen deze groepen altijd even scherp zijn.

- 1e. Administratieve vragen, die voor de techniek van het volkstellen noodig zijn, doch die niet statistisch verwerkt worden, te weten:
  - a. Het nummer van het huis waarin de getelde woont;
  - b. De naam van den getelde.
- 2e. Vragen van *demographischen* aard:
  - a. Sekse;
  - b. Burgerlijke staat;
  - c. Leeftijd;
  - d. Woonplaats;
  - e. Geboorteplaats;
  - f. Landaard;
  - g. Familieverband;
  - h. Gegevens over de afkomst (bijv. in Indië voor de niet-Inheemsche bevolkingsgroepen de geboorteplaats van de ouders).
- 3e. Vragen over *den intellectueelen toestand*:
  - a. Alphetisme;
  - b. Schoolbezoek.
- 4e. Vragen naar *lichaamsgebreken en zielsziekten*:
  - a. Blindheid;
  - b. Krankzinnigheid.
- 5e. Vragen van *economischen* aard:
  - a. Vraag naar het grondbezit;
  - b. Vraag naar het werkzaam zijn in den Inheemschen landbouw;
  - c. Vraag naar het beroep en het bedrijf waarin dat beroep wordt uitgeoefend;
  - d. Vraag naar de positie in het bedrijf (zelfstandig, loon-trekker, onbetaald helper).

Indien in een land de bevolking in scherp gescheiden groepen uiteenvalt, zooals in Nederlandsch-Indië het geval is, dan zal het

vaak wenschelijk zijn voor deze groepen verschillende vragen te stellen. Zoo is het van geen belang om de niet-Inheemsche bevolkingsgroepen naar het grondbezit te vragen, omdat niet-Inheemschen slechts in enkele uitzonderingsgevallen grond mogen bezitten. Aan den anderen kant is bijv. de vraag naar het geboorteland van de ouders alleen van belang voor de uitheemsche bevolkingsgroepen. Hierdoor kan n.l. een inzicht verkregen worden hoeveelen van hen zich hier blijvend gevestigd hebben. Een Europeaan bijv., die hier geboren is en wiens beide ouders hier geboren zijn, zal gemeenlijk tot de blijversgroep behooren.

Tot goed begrip van de mogelijkheden die de Volkstelling biedt, moge hier in het kort uiteengezet worden op welke wijze de gegevens verwerkt worden.

Zooals reeds gezegd, wordt iedereen nominatief ingeschreven op lijsten met achter zijn naam de antwoorden op de diverse vragen die gesteld zijn. Op elke lijst (van $\pm 60 \times 30$ cm) kunnen ongeveer 9 menschen ingeschreven worden, zoodat men rekenen moet op $\pm 8.000.000$ lijsten, een [stapel papier van $6 \times 6 \times 3,6$ m. Bij binnenkomst worden deze lijsten gecontroleerd op de volledigheid, en vervolgens worden de gegevens van elken persoon volgens een vast schema in cijfers omgezet (gecodeerd). Zoo krijgen bijvoorbeeld alle mannen in de kolom voor sekse het cijfer 1, alle vrouwen het cijfer 2; in de kolom voor burgerlijken staat krijgen alle ongehuwden het cijfer 1, de gehuwden het cijfer 2, de weduwen (weduwnaars) het cijfer 3 en de gescheiden personen het cijfer 4; enz. Hierop wordt van iederen persoon een ponskaart gemaakt, waar in de voor elke vraag bestemde kolom het cijfer weggeponst wordt dat met het door hem op die vraag gegeven antwoord overeenstemt (zie figuur). Voor een gescheiden man zal dus in zijn ponskaart in de kolom voor sekse de één weggeponst worden, in de kolom voor burgerlijken staat de vier. Aangezien er in Nederlandsch-Indië in 1940 waarschijnlijk $\pm 70.000.000$ menschen aanwezig zullen zijn, zullen er dus 70.000.000 kaarten geponst moeten worden. Op elkaar gelegd zouden deze een stapel opleveren van 12,6 km hoogte.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	
POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060	POWERS-1060
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

Bovenstaande figuur toont een geponste ponskaart.

Uit kolom 17 is bijv. te zien, dat deze kaart op een man betrekking heeft (de 1 is weggeponst), uit kolom 18, dat deze man gehuwd was (de 2 is weggeponst).

De kaarten van alle personen van één bevolkingsgroep worden tenslotte per district uitgesorteerd met behulp van speciale volkstellingsmachines. Deze kunnen gemiddeld 12.000 kaarten per uur op een bepaald gegeven sorteren, en ondertusschen van twee andere gegevens de aantallen tellen. Terwijl men dus bijv. op sekse sorteert, waarbij de machine alle kaarten waar in de desbetreffende kolom de 1 is weggeponst (de „mannenkaarten”) in het eerste bakje werpt en die waar de 2 is weggeponst (de „vrouwenkaarten”) in het tweede bakje, tegelijkertijd tellend hoeveel kaarten in bakje 1 en in bakje 2 terecht komen (hoeveel mannen en vrouwen er zijn), wordt ondertusschen bovendien geteld hoeveel tani's en gebrekigen er zijn. Op een dergelijke wijze moeten alle kaarten tien maal door de sorteermachines lopen om alle gegevens te verwerken en alle combinaties van gegevens te kunnen vinden.

De cijfers die door de sorteermachines geleverd worden, worden tenslotte in een laatste afdeling (de copy-afdeling) in overzichtelijke staten ingeboekt. Ook worden daar de noodige verhoudingscijfers berekend, benevens de copy voor de publicatie der uitkomsten persklaar gemaakt.

Het voornemen bestaat om in 2 jaar de geheele telling te verwerken. Ter illustratie van de hoeveelheid werk die aan de verwerking van de ongeveer 70 miljoen getelden vastzit, moge dienen dat om

in den genoemden tijd klaar te zijn er met twee ploegen van meer dan 200 man gewerkt zal moeten worden.

De demographische vragen.

Het eerste gegeven dat men bij een Volkstelling krijgt is natuurlijk de grootte en de verspreiding van de bevolking. Terwijl de grootte van de bevolking een vrijwel volkomen duidelijk begrip is, is dat met de verspreiding van de bevolking niet het geval. Men kan in de eerste plaats nagaan de verspreiding van de bevolking op het moment van de telling, dat wil dus zeggen, dat men de aanwezige al of niet ter plaatse gedomicilieerden telt. Menschen die tijdelijk ergens verblijven worden dus geteld in hun verblijfplaats, en niet in hun woonplaats. Men noemt het cijfer dat men op deze wijze verkrijgt de grootte van de *feitelijke bevolking*.

In plaatsen waar veel tijdelijke migratie plaats vindt geeft deze wijze van tellen dus niet een juist beeld van de werkelijke verspreiding van de bevolking. Het groote voordeel van deze tellingswijze is dat het criterium waar iemand geteld moet worden volkomen scherp is: daar waar hij wordt aangetroffen. Voor deze wijze van tellen is echter absoluut noodig dat de telling een zeer korten tijd duurt, bijvoorbeeld één avond, anders geeft de beweeglijkheid van de bevolking tot fouten aanleiding. Iemand die tijdens den duur van de telling, gesteld dat deze bijvoorbeeld 2 weken duurde, van een plaats waar nog niet geteld was zich (tijdelijk) zou verplaatsen naar een plaats waar reeds geteld was, zou niet geteld worden.

Op Java en Madoera zal in 1941, evenals in 1930, de feitelijke bevolking geteld worden. Om te zorgen dat de tellers op den avond van de telling klaar komen zal in de twee weken die aan de telling voorafgaan de geheele feitelijk aangetroffen bevolking voorloopig op de tellijsten ingeschreven worden, waarbij natuurlijk van iedereen de antwoorden op alle vragen die gesteld worden, ingevuld worden. Op den avond van de definitieve telling (de zgn. momenttelling) behoeft dan alleen maar gecontroleerd te worden of de personen die ingeschreven staan nog aanwezig zijn. De personen die er niet meer zijn, hetzij omdat zij vertrokken of overleden zijn, hetzij omdat zij verhuisd zijn, worden doorgestreept, de personen die erbij gekomen zijn, hetzij door geboorte of verhuizing, hetzij bezoekers, worden nu ingeschreven. Aangezien het aantal mutaties (doorhalingen of bij-schrijvingen) altijd gering is in verhouding tot de geheele bevolking,

is het mogelijk om in 6 uur (de duur van de momenttelling) de geheele bevolking te controleeren.

De andere wijze van tellen is dat iemand daar geteld wordt waar hij woont. De telling kan dan over een langer tijdvak verlopen zonder dat aan de uitkomst ernstige fouten kleven. Het aantal geboorten en sterfgevallen zullen in een betrekkelijk korte periode (zoo'n periodetelling duurt ongeveer 2 weken) elkaar vrijwel in evenwicht houden, en daar men de woonbevolking telt heeft tijdelijke migratie geen invloed (De blijvende migratie vertroebelt natuurlijk ook hier de uitkomst). De groote moeilijkheid is echter om het begrip wonen te definieeren. Als iemand uit een huis wegtrekt met de bedoeling er weer terug te komen dan zullen de inwoners van dat huis zeggen, dat hij er nog woont en hem dus aan den teller opgeven. Heeft deze persoon zich echter ondertusschen elders gevestigd dan zal hij (of zijn huisgenooten) hem daar ook als inwoner opgeven. Zoo iemand wordt dus tweemaal geteld. Bovendien worden alle overige gegevens over een afwezige door zijn huisgenooten en niet door hem zelf opgegeven. Zij zijn dus zeer dubieus. Alleen als het om de een of andere reden niet mogelijk is de feitelijke bevolking te tellen zal men er dus toe overgaan de woonbevolking te tellen. Deze onmogelijkheid doet zich in Indië op vele plaatsen in de Buitengewesten voor, waar de bevolking zoo verspreid woont, dat het onmogelijk is op één avond voldoende personen te tellen. Daarom, en wegens bezuinigingsredenen, heeft de Regeering besloten dat op de Buitengewesten uitsluitend een *periodetelling* gehouden zal worden, dat wil dus zeggen, dat men daar de woonbevolking zal tellen.

Terwijl om volkstellingstechnische redenen de telling van de feitelijke bevolking verre de voorkeur verdient is op zichzelf beschouwd het gegeven van de woonbevolking belangrijker. De woonbevolking is over niet te langen tijd beschouwd vrijwel constant, of verandert althans gelijkmatig. De feitelijke bevolking hangt van allerlei toevallige omstandigheden (zooals feesten, vacaties, seizoensarbeid) af en kan dus zeer wisselend zijn. Het is, als men de feitelijke bevolking telt, daarom noodig naar de woonplaats te vragen. Aangezien hier de vraag uitsluitend aan den getelde zelf gesteld wordt, zal men er altijd een ondubbelzinnig antwoord op krijgen. Door het stellen van deze vraag is steeds mogelijk uit de feitelijke bevolking de woonbevolking af te leiden.

Het eerste gegeven dat men dus uit de telling krijgt is de verspreiding van de bevolking. Samen met de bekende oppervlakte

van de administratieve onderdeelen kan men de bevolkingsdichtheid berekenen, en ook, als de oppervlakte van de bouwgronden bekend is, het aantal inwoners per ha bouwgrond. Indien men weet, hoeveel in elke streek de bouwgrond gemiddeld per ha opbrengt, kan hieruit worden afgeleid, of de bevolking in die streek voor eigen voeding kan zorgen of dat er voedsel ingevoerd moet worden.

Een tweede gegeven kan men direct uit de telling verkrijgen door deze met vroegere tellingen te vergelijken: men vindt zoo den aanwas der bevolking. Het is echter gevaarlijk om uit dit gegeven zonder meer conclusies t.o.v. de toekomst te trekken. Voor het geheele gebied van Nederlandsch-Indië kan dit misschien nog wel, tenminste voor de Inheemsche bevolking, aangezien de emigratie uit Nederlandsch-Indië niet zeer groot is, en immigranten niet als Inheemschen maar als Vreemde Oosterlingen beschouwd worden. Voor kleinere gebieden binnen Indië moet men echter voorzichtig zijn. De migratie van de bevolking kan de uitkomst waardeloos maken. En in 1930 is gebleken dat deze (blijvende) migratie in sommige districten zeer sterk was. In den Oosthoek van Java bijvoorbeeld was in verschillende districten meer dan 40 % van de bevolking buiten het district, waar het woonde, geboren. Het is dan ook duidelijk dat men, om aanwascijfers te kunnen berekenen die een beeld geven van den natuurlijken groei van de bevolking, ook de blijvende migratie moet kennen, m.a.w. men moet iederen getelde zijn geboorteplaats vragen. Evenals in 1930 zal dit ook in 1940 gebeuren.

Zelfs al kent men het percentage immigranten in 1930 en 1940, dan dient men toch nog voorzichtig te zijn bij het berekenen van het natuurlijke aanwascijfer. Een voorbeeld zal deze opmerking het best kunnen verduidelijken. Stel in een onderdistrict woonden in 1930 20.000 menschen, waarvan de helft in dat onderdistrict geboren was. In 1940 wonen in dat onderdistrict 28.000 menschen, waarvan eveneens 50 % in het onderdistrict geboren zijn. Op het eerste gezicht zou men wellicht zeggen: „In dit onderdistrict is de groei van de daar geboren bevolking $0,50 \times 28.000 - 0,50 \times 20.000 = 4.000$, dat is 40 % van de in 1930 autochthone bevolking. Het gemiddelde jaarlijksche accres van de autochthone bevolking is dus 3,4 %. Deze redeneering is echter onjuist, de aanwas van 4.000 moet men niet betrekken op de autochthone bevolking van 1930, doch op de geheele bevolking van 1930. Immers de kinderen van de in 1930 aanwezige immigranten die na 1930 geboren zijn, zijn in het

onderdistrict geboren, en worden dus in 1940 tot de autochthone bevolking gerekend. De werkelijke natuurlijke aanwas in dat onderdistrict was dus 20 % in 10 jaar, d.w.z. 1,8 % per jaar.

Ook deze berekening levert nog geen onomstootelijke cijfers en geeft zeker geen voldoende basis om den groei van de bevolking voor een iets langere periode te voorspellen. In de eerste plaats is geen rekening gehouden met de emigratie, in de tweede plaats niet met het feit, dat in een gebied waar sterke immigratie heeft plaats gevonden de leeftijdsopbouw der bevolking niet normaal is. Immigranten bestaan voor een groot deel uit menschen tusschen de 20 en 50 jaar. Het geboortecijfer is dus bij een immigrantenbevolking zeer hoog, het sterftcijfer laag. Terwijl emigratie uit een district het berekende aanwascijfer te laag doet zijn, zal de abnormale leeftijdsopbouw het te hoog doen zijn. Door bovengenoemde wijze van berekenen zal men dus wel een juister beeld van het natuurlijk accres van een onderdistrict krijgen, maar voor een juist cijfer moeten ook andere gegevens (leeftijd, emigratie) bekend zijn.

Het tweede demographische gegeven dat bij de telling van 1940 verzameld wordt, is de leeftijd. In tegenstelling met 1930 zal nu vrijwel overal aan de Inheemsche bevolking de leeftijd in jaren gevraagd worden. Natuurlijk kan men niet verwachten op deze vraag een zeer nauwkeurig antwoord te krijgen. Desondanks wordt verwacht, dat dit gegeven belangwekkende uitkomsten zal geven. Immers, om een algemeen beeld te krijgen van den leeftijdsopbouw van een miljoenenmassa is het niet onontbeerlijk, dat iedereen zijn leeftijd exact opgeeft. Indien slechts geen systematische fout gemaakt wordt, zoodat bijvoorbeeld de leeftijd steeds te laag wordt opgegeven, zullen de fouten elkaar min of meer opheffen. Nu kan men bij primitieve volkeren, die geen burgerlijken stand hebben, één soort systematische fout steeds verwachten. Men rondt den leeftijd n.l. af tot het nabijzijnde tiental of vijftal. Vooral de tientallen hebben een sterke aantrekkingskracht, zooals o.a. in Britsch-Indië, waar men geregeld den leeftijd in jaren vroeg, gebleken is. Ook bij de proeftellingen die in 1938 in het onderdistrict Babadan (in de residentie Madioen) en het onderdistrict Noord-Cheribon (in de residentie Cheribon) gehouden werden, is deze voorkeur voor ronde cijfers gebleken. Behalve getallen uitgaande op 0 en 5 bestaat er nog een voorkeur voor getallen uitgaande op een 2 en 8. Door deze voorkeur voor bepaalde cijfers zal het niet mogelijk zijn een geheel juist beeld van den leeftijdsopbouw in jaren der

bevolking te krijgen. Door echter steeds groepen van vijf jaar samen te nemen, zal het mogelijk zijn een, zij het dan ook iets meer schetsmatig, denkbeeld te krijgen van den leeftijdsopbouw. De actuaris die de gegevens van de Volkstelling van 1930 van Britsch-Indië ¹⁾ bewerkt heeft, is tot de conclusie gekomen, dat als men de volgende groepen kiest: 0 jaar, 1 jaar, 2 — 6, 7 — 11, 12 — 16 enz., de fouten in de opgaven elkaar vrijwel zullen compenseeren. Het ligt dan ook in het voornemen bij de verwerking van de telling in 1940 hier te lande met de zelfde groepen te werken.

Boven werd reeds de ervaring bij de proeftelling aangehaald. Deze wees er op, dat de leeftijdsopgaven waarschijnlijk vrij betrouwbaar waren. In de eerste plaats vertoonde de leeftijdslijn een knik in de groep van de 17 — 21-jarigen. Het aantal hiervan was kleiner dan men uit de rest van de leeftijdslijn mocht verwachten. Deze afwijking is hoogst waarschijnlijk een gevolg van de griep-epidemie van 1918. Het geboortecijfer moet toen veel lager geweest zijn. Dit verschijnsel vertoont zich, naar bekend, ook in andere landen.

Verder bleek het percentage niet-werkenden van de menschen ouder dan 51 jaar veel hooger te zijn dan dat van jongere menschen. Ook dit klopt met de algemeene ervaring.

In de derde plaats nam het aantal alphabeten af boven de 20 jaar. Gezien de voortdurende uitbreiding van het onderwijs, wijst ook dit er op, dat de leeftijdsopgaven niet onaannemelijk zijn.

Voor vele problemen is kennis van den leeftijdsopbouw van groot belang. Zoo moet volgens de theorie van Sundbärg bij een progressieve bevolking (dat is dus een bevolking, die, doordat het geboortecijfer hooger is dan het sterftcijfer, in aantal toeneemt) het aantal menschen beneden de 15 jaar meer dan 2 maal zoo groot zijn als het aantal menschen boven de 50 jaar. Bij een stilstaande of afnemende bevolking zou de verhoudig tusschen het aantal personen beneden de 15 jaar en boven de 50 twee of kleiner zijn. Het aantal personen tusschen 15 en 50 jaar bedraagt te allen tijde ongeveer de helft van de bevolking. Met behulp van deze wetmatigheid kan eenigszins geconstateerd worden of de aanwascijfers voor bepaalde gebieden natuurlijk zijn, of dat er waarschijnlijk storingen tengevolge van migratie hebben plaats gehad.

¹⁾ Census of India 1931. Vol. I India part I Report. pg. 107 — 160
Actuarial report by L. S. Vaidyanathian M. A., F. I. A.

Verder is natuurlijk voor onderwijsvraagstukken kennis van de leeftijdsverdeeling van groot belang. In de eerste plaats, hoe groot is de onderwijs behoevende jeugd? Samen met de vraag naar het aantal personen dat (in de diverse leeftijdsgroepen) school gaat, geven deze cijfers het tekort aan scholen in een bepaald gebied aan.

Ook voor de economische vragen, die er bij de volkstelling gesteld worden, is een onderverdeeling van de bevolking naar den leeftijd noodig, hoewel hier met een grovere leeftijdsindeeling volstaan kan worden, te weten in onvolwassenen, volwassenen en ouden van dagen. Van economisch belang is vooral het aantal volwassen, niet bejaarde, beroepsbeoefenaars. Indien men niets over den leeftijd weet, en in 2 districten is het totaal aantal beroepsbeoefenaars verschillend, dan mag men hieruit toch geen conclusies trekken. Het zou kunnen zijn, dat in het eene district veel niet-volwassenen of bejaarde menschen zich als beroepsbeoefenaars opgaven. Ook kan men zonder kennis van den leeftijdsopbouw op geenerlei wijze uit het aantal beroepsbeoefenaars, gesplitst naar de verschillende bedrijven, waar ze in werkzaam zijn, een schatting maken van het volksinkomen in eenig gebied, of bijv. van geheel Java en Madoera.

Tenslotte zal bij een behoorlijke beantwoording der leeftijds-vraag het gegeven over de verhouding der seksen belangwekkende resultaten geven. Niet alleen de getalsverhouding der seksen in de totale bevolking kan dan bepaald worden, maar ook die in de verschillende leeftijdsgroepen. Hierbij kan dan ook uitgemaakt worden of het vrouwenoverschot dat in groote deelen van Indië voorkomt (o.a. op Java en Madoera, waar op 1000 mannen 1047 vrouwen voorkomen) evenals in Holland bijv. een gevolg is van een grootere sterfte onder de mannen, en op welken leeftijd deze grootere sterfte plaats vindt. Ook zou natuurlijk kunnen blijken, dat in Indië meer meisjes dan jongens geboren worden, doch dit laatste is, gezien ook de resultaten der vorige volkstelling, onwaarschijnlijk.

Voor de niet-Inheemsche bevolkingsgroepen zal de leeftijds-opgave eveneens een interessant gegeven verschaffen. Bij de telling van 1930 is reeds gebleken hoe merkwaardig de leeftijdsopbouw van deze groepen (Europeanen, Chineez en Andere Vreemde Oosterlingen) is. Doordat de groei van de niet-Inheemschen voor een belangrijk deel een gevolg is van tijdelijke immigratie en de immigranten voor het meerendeel tusschen de 20 en 50 jaar oud

zijn, vertoont de leeftijdspyramide een sterke uitbocht bij deze leeftijden. Een direct gevolg hiervan is dat ook het geboortecijfer zeer hoog is, zoodat het aantal jonge kinderen eveneens abnormaal hoog is. Aangezien blijkens de ervaring een deel van de immigrantenkinderen tot de blijvers gaat behooren, en de kinderen van hier blijvend-gevestigde niet-Inheemschen uit den aard der zaak grootendeels tot de blijvers behooren, vertoont zich in Indië een abnormaal groot accres van personen, die den werkbaren leeftijd bereiken, wat in tijden dat de conjunctuur dalende of zelfs maar stationnair is tot groote jeugdwerkloosheid aanleiding kan geven, vooral onder de Europeanen, voor wie de arbeidsmarkt vrij beperkt is voor zoover ze geen betrekkingen aannemen bezoldigd volgens Inheemsch peil.

Het feit, dat de niet-Inheemsche bevolking voor een belangrijk deel uit immigranten bestaat, verklaart ook de merkwaardige getalsverhouding der seksen. In Nederlandsch-Indië zijn op de 1000 mannelijke Europeanen 884 vrouwelijke. Bij Chineezers zijn er per 1000 mannen zelfs maar 646 vrouwen. Dit vrouwentekort bestaat vooral in de leeftijden boven de twintig. Een gevolg hiervan is, dat er vele gemengde huwelijken gesloten worden. Er zijn echter aanwijzingen, dat tegenwoordig, althans bij de Europeanen, meer vrouwen, ook ongetrouwd, naar Indië komen. Uit de telling van 1940 zal blijken in welke mate dit het geval is. Het gevolg zal waarschijnlijk zijn, dat het aantal gemengde huwelijken afneemt. Ook dit gegeven zal in 1940 opgenomen worden ¹⁾. Indien zulks in 1950 andermaal geschiedt, zal het mogelijk zijn om na te gaan, welken invloed de trek van de Europeesche vrouw naar Indië op dit maatschappelijk verschijnsel heeft.

De Commissie voor de Volkstelling 1940 heeft besloten, dat in 1940 de vraag naar het gezinshoofd niet gesteld zal worden, gezien het feit, dat deze vraag in 1930 slecht beantwoord was. De groote moeilijkheid is, dat in de Inheemsche talen geen woord bestaat dat equivalent is aan gezinshoofd. Het gevolg was dan ook, dat men op de eene plaats den hoofdkostwinner, op de andere plaats den oudste van het gezin als zoodanig opgaf, enz. Op Savoe wilden de (Christen) inlanders zelfs man en vrouw als gezinshoofd opgeven. De vrouw deed immers al het werk!

¹⁾ Daar een vrouw door een gemengd huwelijk van status verandert, kan dit gegeven voor de vrouwen gemakkelijk verzameld worden. Voor de mannen is het niet zonder meer te verkrijgen.

Door het aantal inwoners te deelen door het aantal gezinshoofden trachtte men in 1930 zich een denkbeeld te vormen van de gemiddelde grootte van de gezinnen (Het gevonden cijfer zal iets te groot zijn, daar alleenwonenden volgens de tellingsvoorschriften niet als gezinshoofd, maar wel onder de inwoners geteld worden). Dit cijfer kon eenigszins gecontroleerd worden, daar in 1930 ook het aantal huizen per teleenheid bekend was. Door het aantal inwoners te deelen door het aantal huizen verkreeg men een tweede cijfer over de gemiddelde grootte der gezinnen. Deze cijfers klopten ongeveer. Veel waarde valt aan deze gegevens echter niet toe te kennen.

Het voornemen bestaat om in 1940 van het administratieve identificatiemiddel, het huisnummer, gebruik te maken om uit te maken hoeveel personen er in een huis wonen. Van iederen persoon wordt nl. aangeteekend wat het nummer is van het huis, waarin hij woont. Op het kantoor voor de Volkstelling kan dus nagegaan worden hoeveel menschen er in een bepaald huis wonen. Men kan dus aangeven hoeveel samenwoningen er zijn met resp. 1, 2 of meer personen. De grootte van de samenwoningseenheid, waartoe iemand behoort, wordt als een karakteristieke eigenschap aan die personen toegekend en aangezien de gegevens voor elken persoon op een afzonderlijke kaart worden aangegeven, is het mogelijk het gegeven over de grootte van de samenwoningseenheid, waarin iemand leeft, met de andere gegevens op hem betrekking hebbend te combineeren. Van deze andere gegevens zijn vooral van belang zijn leeftijd en burgerlijke staat. Na de bewerking van alle kaarten voor een bepaalde administratieve eenheid (bijv. district of stadsgemeente) zal het dus bijv. mogelijk zijn op te geven:

- a kinderen van 0 — 1 jaar leven in samenwoningen van vijf personen,
- b kinderen van 2 — 6 jaar, enz. of met andere woorden: In een samenwoningseenheid met 5 personen is $x\%$ van 0 — 1 jaar oud, $y\%$ van 2 — 6 jaar enz. Bovendien zal van de volwassenen nog opgegeven kunnen worden hoeveel er gehuwd zijn. Verder wordt op deze wijze gevonden hoeveel personen alleen wonen, hoeveel in samenwoningseenheden van twee, hoeveel in samenwoningseenheden van 3 personen, enz. Het zal dus toch mogelijk zijn, al wordt de vraag naar het gezinshoofd niet gesteld, om eenig inzicht te krijgen in de wijze van samenwoning.

Dat bij een volkstelling ook de vraag naar den burgerlijken staat gesteld wordt is duidelijk. Vooral de kennis van het aantal gehuwden is van belang. Zoolang hier te lande vragen naar huwelijksvruchtbaarheid niet mogelijk zijn, is de eenige wijze om inzicht te krijgen in dit belangrijke probleem dat men het aantal geboorten (indien dat nauwkeurig bekend is) of het aantal kinderen beneden het jaar betreft op het aantal gehuwde vrouwen tusschen de 16 en 45 of 50 jaar.

Ook voor een inzicht in economische problemen is het gegeven van het aantal gehuwden van belang. Hoeveel van de gehuwden bezitten bouwgrond, of althans een eigen woonerf, en hoeveel behooren tot het proletariaat, voor zoover deze eenigszins Westersche term al op de Inheemsche maatschappij van toepassing is.

De laatste belangrijke demographische vraag is die naar landaard of nationaliteit, waarvan zich voor de uitheemsche bevolkingsgroep de vraag naar het geboorteland van de ouders aansluit. Terwijl voor de Inheemsche bevolking van Java deze vraag op weinig moeilijkheden zal stuiten aangezien hier practisch maar vier landaarden van belang zijn (te weten Javanen, Soendanezen, Madoerezen en Batavianen) is dit op de Buitengewesten anders. In sommige gebiedsdeelen treft men daar een wirwar van landaarden, die de bevolking zelf dikwijls nog verder onderverdeelt door den naam van hun kampong als afzonderlijken landaard te beschouwen. Bovendien zijn er tal van gebieden, waarvoor een rationeele indeeling van de landaarden nog niet bestaat, zoodat het niet wel mogelijk is om tot een wetenschappelijk juiste samenvatting te komen, terwijl er aan den anderen kant niet aan gedacht kan worden om alle bestaande stammen als afzonderlijken landaard op te geven en de gegevens daarover te publiceeren. De oplossing, die voor deze moeilijkheid gevonden werd is, dat men aan den eenen kant de opgaven van de getelden op het Kantoor voor de Volkstelling zoo goed mogelijk samenvat tot grootere groepen, maar dat men aan den anderen kant bij de keuze van de kleinste tel-eenheid (den telkring van ± 1500 zielen) er zooveel mogelijk voor zorgt dat binnen een telkring hoofdzakelijk menschen van één landaard wonen. Hiervoor zullen de B.B.-ambtenaren, die de telling ter plaatse voorbereiden, zorg moeten dragen. Zij zullen bij wijze van voorbereidenden maatregel en als richtsnoer bij het traceeren van de grenzen der telkringen naar beste weten een schetskaart maken van de omgrenzing der

landaarden. Voorts zullen zij op de topographische kaart de telkringen inschetsen. Wil men dan naderhand op andere wijze de stammen of dorpen tot één landaard samenvatten, dan is dit door een andere wijze van samentellen der telkringen mogelijk. In het archief van het Kantoor voor de Volkstelling worden de zielentallen van elken telkring, de ethnographische schetskaarten, benevens de topographische kaarten met de telkringgrenzen bewaard.

Zooals reeds werd vermeld, zal het van vrouwen, die door hun huwelijk van status wisselen, mogelijk zijn hun oorspronkelijken landaard benevens hun nieuwen status op te geven. Na de telling zal men dus kunnen nagaan hoeveel Europeesche of Chineesche vrouwen door hun huwelijk den status van Inheemsche gekregen hebben, hoeveel Inheemsche vrouwen den status van Europeesche, enz.

Van de Europeanen zal de nationaliteit opgegeven worden, van de Chineezen de 5 belangrijkste landaarden (Hokkian, Hakka, Kwongfoe, Tjioe Tsjoe, Hailam of eenige andere niet verder gespecificeerde landaard) en van de andere Vreemde Oosterlingen de landaard. In Nederlandsch-Indië zijn dit practisch alleen Arabieren, Britsch-Indiërs en Inheemschen uit Malakka, Serawak en Portugeesch Timor.

Van deze niet-Inheemsche groepen zal voorts getracht worden een inzicht te verkrijgen hoevelen van hen zich blijvend in Indië hebben neergezet. Hiervoor wordt aan ieder gevraagd waar hij zelf geboren is en waar zijn beide ouders geboren zijn. Is iemand in Indië geboren en zijn zijn beide ouders dat eveneens dan heeft men groote kans dat deze persoon tot de groep der blijvers behoort. Is hijzelf buiten Indië geboren, dan behoort hij waarschijnlijk tot de groep der trekkers. Van de overigen, menschen die zelf in Indië, doch wier ouders buiten Indië geboren zijn, is niet uit te maken of het trekkers of blijvers zullen worden. Vaak weten zij het zelf nog niet en blijkt het pas aan het einde van hun leven.

De inhomogeniteit van de niet-Inheemsche bevolkingsgroepen maakt het onmogelijk om door vergelijking van Volkstellingscijfers iets over het natuurlijk accres van deze groepen te vinden, daar deze groepen mede van buiten-af steeds aangroeien.

Zelf de meest homogene groep onder hen, die van de hiergeborenen, wier ouders eveneens in Indië geboren zijn neemt toe door groei van buiten-af. De kinderen van menschen, die in Indië geboren zijn uit buiten Indië geboren ouders, behooren zelf tot deze groep,

terwijl hun ouders tot een andere groep behooren. Ook van *deze* blijvers zal dus het accres door toevloed van buiten grooter zijn dan het natuurlijke accres (d.w.z. het verschil tusschen geboorten en sterftcijfer). De leeftijdsopbouw zal hierdoor evenmin normaal zijn, het aantal jongeren is te groot.

De vragen naar den intellectueelen toestand der bevolking.

In vrijwel alle landen wordt een vraag gesteld om na te gaan hoe het met de kennis van lezen en schrijven van de bevolking staat. In een land als Nederlandsch-Indië, waar nog veel analphabetisme heerscht, is deze vraag natuurlijk van groote beteekenis, en raakt allerlei belangrijke problemen op het gebied van de onderwijspolitiek. Wil men echter het volle profijt kunnen trekken van de gegevens die de beantwoording van deze vraag oplevert, dan is het noodzakelijk nog eenige aanvullende vragen te stellen. Deze aanvullende vragen zullen uitsluitend aan de Inheemsche bevolking gesteld worden, aangezien hier het probleem van de onderwijsvoorziening, gezien het groote aantal van hen, bijzonder moeilijk is. Aan niet-Inheemschen zal slechts gevraagd worden naar kennis van schrijven in eenige taal, en de kennis van het schrijven in het Nederlandsch.

Aan de Inheemschen zal gevraagd worden of zij in eenige taal kunnen schrijven, en verder of zij Maleisch met Latijnsche letters of Nederlandsch kunnen schrijven. Dan, of zij eenige Lagere School bezoeken, en voor zoover zij niet meer op school zijn, wat de laatste school is die zij volledig afgehoopen hebben.

Van deze vragen is die naar kennis van het schrijven van Maleisch met Latijnsche karakters niet in de eerste plaats gesteld voor onderwijsdoeleinden. Het is met het oog op de bevordering van de kleine nijverheid gewenscht om na te gaan hoeveel van de beroepsbeoefenaars in staat zijn om ook met personen uit andere bevolkingsgroepen (Europeanen, Chineezen) te correspondeeren over aanschaffing van materiaal, verkoop van hun producten, enz.

Wil immers een plattelandsindustrie beteekenis krijgen voor de bevolking en niet uitsluitend een bedrijf worden dat slechts in de behoeften der eigen desa voorziet, dan moet ook schriftelijk contact met de buitenwereld mogelijk zijn, m.a.w. dan moet de beheerder één van de beide *linguae francae* van den archipel, Maleisch of Nederlandsch, kunnen schrijven (en het Maleisch natuurlijk met Latijnsche en niet met Arabische karakters).

De beantwoording van de vraag naar de kennis van het schrijven in eenige taal geeft aan welk deel der bevolking alphabeet is. Men doet goed om het aantal alphabeten niet te betrekken op de geheele bevolking, doch bijv. op de meer dan 8-jarigen, daar het duidelijk is, dat er beneden de 9 jaar slechts zeer weinigen alphabeet kunnen zijn. En aangezien het aantal personen beneden de 9 jaren van Volkstelling tot Volkstelling zal wisselen, en ook van streek tot streek, zegt een percentage alphabeten, betrokken op de geheele bevolking, zeer weinig. Door de hier te gebruiken groepeerings in leeftijd, zooals die boven uiteengezet werd, zal het wel is waar niet mogelijk zijn om 8 jaar als grens te nemen, maar wel zal het mogelijk zijn, om de meer dan 11-jarige alphabeten te betrekken op de geheele bevolking boven de 11 jaar. Aangezien bij de vorige telling helaas niet de leeftijd in jaren gevraagd is, zal het onmogelijk zijn om bovenbedoeld cijfer te vergelijken met de uitkomsten van de telling van 1930, zoodat op deze wijze de verandering van het alphabetisme niet na te gaan is. Door echter voor elke leeftijdsgroep het aantal alphabeten met het totaal aantal personen in die leeftijdsgroep te vergelijken, zal het wel mogelijk zijn de toename van het alphabetisme in 5- of 10-jarige periodes na te gaan. Het zal hierbij noodzakelijk zijn de cijfers voor de beide seksen afzonderlijk te beschouwen, aangezien het schoolbezoek voor meisjes pas van de latere jaren is.

Voor de kinderen van 7—11 jaar is het gegeven over het schoolbezoek belangrijker dan dat over het alphabetisme. Het is duidelijk, dat slechts een deel dezer kinderen alphabeet kan zijn, zoodat men in deze leeftijdsgroep, hoe goed de onderwijstoestand in een gebied is, toch nooit een alphabetisme van 100 % zal aantreffen.

Aangezien echter de desaschool slechts drie jaar duurt, zal men hier ook nooit 100 % schoolbezoek kunnen vinden. Maar als men bij het aantal een lagere school bezoekenden het aantal personen telt, dat een diploma van een desaschool bezit, dan krijgt men op deze wijze een juist beeld welk deel van de schoolbehoevende jeugd onderwijs ontvangt of ontvangen heeft (Kinderen beneden de 12 jaar kunnen (practisch) nog geen M.U.L.O. of middelbare school bezoeken). Door het percentage „schoolbezoekenden + desaschool afgeloopen hebbenden” te vergelijken met het percentage alphabeten in de volgende leeftijdsgroep, kan men eenig denkbeeld krijgen van de toeneming van het schoolbezoek en alphabetisme in de afgeloopen vijf jaar. Door twee oorzaken is deze vergelijking niet geheel zuiver. Er zijn alphabeten, die hun kennis van

schrijven niet op school geleerd hebben [o.a. in de Lampongs komt dit nogal voor in verband met de gewoonte van jongelui om elkaar schriftelijk het hof te maken (mandjou)]. Aan den anderen kant worden niet alle schoolbezoekenden alphabeet, door het sterke verloop op de desascholen. Vele kinderen blijven slechts één jaar of korter op school, en kunnen dan natuurlijk nog niet schrijven.

Door te vragen naar het schoolbezoek wordt bovendien nog een tweede gegeven verkregen dat van groot belang is, n.l. het aantal kinderen dat op zgn. wilde scholen is, dit zijn scholen, die niet door het Gouvernement betaald of gesubsidieerd worden. Het aantal kinderen, dat op de „niet-wilde” lagere scholen is, is n.l. uit de onderwijsstatistiek bekend. Door dit aantal af te trekken van het uit de Volkstelling bekende aantal schoolgaanden vindt men het aantal leerlingen van de „wilde” lagere scholen, en kan op deze wijze nagaan welke beteekenis het „wilde” onderwijs in bepaalde gebieden heeft. Een groot aantal „wilde” scholen kan er op wijzen, dat er onvoldoende „niet -wild” lager onderwijs beschikbaar gesteld wordt.

Behalve naar de kennis van het schrijven en het schoolbezoek wordt ook gevraagd naar de kennis van het schrijven in het Maleisch met Latijnsche karakters en in het Nederlandsch. Zooals reeds opgemerkt werd, is de eerste vraag vooral van beteekenis in verband met de industrialisatie. Ook cultureel is deze vraag echter van belang. In hoeverre is het Maleisch reeds de lingua franca van den archipel? En indien in 1950 de vraag wederom gesteld wordt zal men kunnen waarnemen of het Maleisch zich aan het uitbreiden is. De tweede vraag heeft vooral cultureele beteekenis, want de mate waarin de Nederlandsche cultuur tot de bevolking gebracht kan worden, is in de eerste plaats afhankelijk van de uitbreiding die de Nederlandsche taal hier verkregen heeft.

Reeds in de publicaties van de H.I.O.C. is berekend, dat het accres van de bevolking veel sterker is dan het aantal leerlingen bij het W.L.O. Indien echter het aantal leerlingen bij het W.L.O. een hooger percentage van het accres van de bevolking vormt dan het aantal Nederlandsch schrijvenden onder de bevolking, dan zal het percentage Nederlandsch schrijvenden op den duur toenemen, totdat van de geheele bevolking een even groot deel Nederlandsch schrijft, als het (zeer kleine) deel van den jaarlijkschen aanwas der bevolking dat W.L.O. ontvangt. En zelfs om dat te bereiken is het noodig, dat de capaciteit van het W. L. O. elk jaar

relatief even sterk toeneemt als de bevolking, dat wil dus zeggen met $\pm 1\frac{1}{2}\%$

De beantwoording van de vraag naar het diploma zal een aantal interessante gegevens opleveren. In de eerste plaats de verspreiding van de diplomabezitters. Zijn er aanwijzingen dat deze mensen, vooral indien zij hogere diploma's dan dat van de desaschool bezitten, naar de stad trekken? Geeft derhalve het voortgezet onderwijs (vervolgsscholen en hooger) en in het bijzonder het Westersch onderwijs aanleiding tot een „drainage” van het platteland?

Voorts geeft de combinatie met de gegevens over beroep en bedrijf de plaats aan, die de mensen, die diploma's bezitten in het bedrijfsleven innemen. Hoeveel van hen zijn nog tani gebleven, hoeveel zijn in staatsdienst gekomen, in welke bedrijven zijn zij terecht gekomen?

Indien het mogelijk zal blijken de gegevens der individuele beroepen uit te sorteeren zal het verband met de diploma's bovendien aanwijzing kunnen geven in welke mate er in Indië sprake is van een „devaluatie” van diploma's, d.w.z. hoeveel mensen tegenwoordig met een vrij hoog diploma reeds met een lage betrekking genoegen moeten nemen, dus bijv. hoeveel mensen met A.M.S.-diploma als schrijver moeten fungeeren.

Evenals bij het alphabetisme zal ook hier het verband met den leeftijd een interessant beeld van de toename van het onderwijs geven. Dit beeld zal, daar een tiental diploma's onderscheiden worden, bovendien verder gedifferentieerd zijn. Alleen voor de personen tusschen 10 en 20 jaar zal het beeld onvolledig zijn. Men vraagt alleen het diploma van de personen, die niet meer op school zijn, en alleen het schoolbezoek van personen die op een lagere school zijn. M.a.w. het schoolbezoek en diplomabezit van personen, die een middelbare school bezoeken, worden door de Volkstelling niet waargenomen. Derhalve zal in de groep van mensen tusschen 10 en 20 jaar een relatief tekort aan „diplomabezitters + schoolbezoekers” geconstateerd worden.

Indien men hier in Indië ertoe over zou willen gaan om voor bepaalde groepen Inheemschen rechtstreeksch kiesrecht in te voeren, en dit, zooals ook vroeger in Nederland het geval was, o.a. te verbinden aan het bezit van diploma's (en natuurlijk ook aan een zekere leeftijdsgrens) zal de Volkstelling er uitsluitsel over kunnen geven hoe groot het aantal kiezers is dat men kan verwachten.

De vraag naar de gebreken.

In 1940 zullen bij de Volkstelling gegevens verzameld worden over het aantal personen die totaal blind zijn, en die krankzinnig zijn. Waar het trachoom hier in Indië één van de belangrijkste oorzaken van blindheid is, zal het eerste gegeven een idee kunnen geven van de verspreiding van deze zoo verspreide en in zijn gevolgen zoo schadelijke volksziekte.

De vraag naar de krankzinnigheid wordt zoodanig gesteld, dat hierdoor een opgave verkregen wordt van het aantal gevaarlijke krankzinnigen, en van hen die door hun ziekte economisch volkomen afhankelijk zijn van anderen.

Deze vraag is opgenomen, aangezien de ervaring uitgewezen heeft dat het vrijwel onmogelijk is om buiten een Volkstelling gegevens over het aantal krankzinnigen te verkrijgen. Natuurlijk zal men, waar de grens tusschen normaal en krankzinnig zelfs voor deskundigen zeer lastig is, geen juiste cijfers verkrijgen. Men zal echter wel een indruk krijgen van de orde van grootte en het aantal krankzinnigen, en zelfs dit ontbreekt momenteel volkomen.

Ook zal blijken of hier te lande het aantal vrouwelijke krankzinnigen kleiner is dan het aantal mannelijke, zooals men vroeger steeds meende, of dat het ongeveer even groot is, wat men tegenwoordig vermoedt. De uitkomsten van de proeftelling zouden er op kunnen wijzen (indien de gegevens van zoo een klein gebied over geheel Indië gegeneraliseerd mogen worden), dat de tegenwoordige opvatting de juiste is.

Bij de bepaling van de verspreiding over bovengenoemde ziekten zal het noodig zijn de gegevens van de inwoners van gestichten afzonderlijk te verwerken, anders toch zou in een district waar zich een krankzinnigengesticht bevindt (dat wellicht krankzinnigen uit de geheele residentie bergt) de krankzinnigheid abnormaal sterk verbreid schijnen te zijn.

Ook voor enkele andere gegevens, als migratie, beroepen en wellicht ook leeftijd zal het noodig zijn de gegevens over de bewoners van bijzondere instellingen als kazernes, gestichten, gevangenissen, ziekenhuizen, eventueel ook hotels, afzonderlijk te verwerken om geen scheef beeld te verkrijgen van den werkelijken toestand in een bepaald district.

Een dergelijke afzonderlijke verwerking van bijzondere instellingen is natuurlijk slechts noodig voor kleinere gebiedsdeelen. Voor geheel Nederlandsch-Indië kan men de gegevens van de

bevolking buiten en in bijzondere instellingen zonder eenig bezwaar vereenigen.

De economische gegevens.

Bij de bewerking van de economische gegevens komen twee gebreken die inhaerent zijn aan elke Volkstelling duidelijk naar voren. In de eerste plaats kan een Volkstelling slechts een moment-opname geven van den toestand der bevolking. In een land als Indië heeft dit vooral bij de beantwoording der economische vragen tot gevolg, dat het beeld, dat de Volkstelling van de bedrijvigheid der bevolking levert, onscherp is. Terwijl in Europa of Noord-Amerika het meerendeel der bevolking een bepaald beroep uitoefent of werkloos is, is dit in Indië in mindere mate het geval. Afgezien nog van seizoensinvloeden, die de zaak nog verder vertroebelen, oefent het meerendeel der bevolking hier niet steeds hetzelfde beroep uit, doch nu eens doet men dit, dan weer dat. Zoo zal iemand, die een dogcar bezit, niet steeds als dogcarkoetsier rondrijden. Waarschijnlijk zal deze man, als hij op een dag meer denkt te kunnen verdienen als koopman, met één of andere koopwaar gaan loopen.

Men krijgt dus wel een opgave van wat de menschen op den dag van de Volkstelling doen, doch dit zegt geenszins, dat ze dat het geheele jaar doen.

Aan den anderen kant zal het beeld, dat men van de economische bedrijvigheid verkrijgt, niet zoo onscherp zijn, als men naar aanleiding van bovengenoemde beschouwing wellicht verwacht, aangezien er een zekere behoefte bestaat aan een bepaald aantal beroeps-beoefenaars van iedere soort, d.w.z. de maatschappij heeft behoefte aan een bepaald aantal timmerlui, aan een bepaald aantal koetsiers, chauffeurs, enz. En al zullen dit niet voortdurend dezelfde menschen zijn, toch zal hun aantal van dag tot dag niet veel wisselen.

Het tweede gebrek, dat inhaerent is aan iedere Volkstelling, is, dat een Volkstelling slechts de gegevens verschaft van elk individu afzonderlijk en dus maar één zijde van den economischen toestand van een land kan weergeven, nl. in hoeverre de economische structuur op de individuen inwerkt. De andere zijde, hoe de individuen de economische structuur bepalen, moet men indirect en ten deele met behulp van andere gegevens dan die, welke bij de Volkstelling verzameld worden, afleiden.

Want evenmin als een levend wezen gelijk is aan de som van zijn cellen of zelfs van zijn organen, evenmin is de bevolking van een land gelijk aan de som van de individuen, zeker wat betreft de economische structuur. Het onderling verband van de cellen en zelfs van de organen, de wijze waarop ze op elkaar inwerken, moet men evenzeer kennen als de werking van elke cel of elk orgaan afzonderlijk om een juist beeld van het levende wezen te verkrijgen. Zoo moet men ook het onderling verband van de individuen kennen, ja ook het verband van de grootere eenheden, waarin de individuen zich vereenigd hebben, als gezin of bedrijf, om een juist beeld van de structuur van de maatschappij te krijgen.

Deze laatste gegevens kan een volkstelling echter slechts in beperkte mate verschaffen, nl. voor zoover het verband van het individu met de grootere eenheid eenvoudig te karakteriseeren is, zooals bijv. de positie in een bedrijf.

Het is in het algemeen duidelijk wie zelfstandig is, wie loontrekker en wie helpt zonder daarvoor loon te ontvangen. Deze laatste vorm is natuurlijk in de kleine bedrijven in de Inheemsche en Chineesche sfeer zeer algemeen. Meestal helpen alle gezinsleden mee zonder echter hiervoor loon te ontvangen. Alleen in die gevallen, waarin het bedrijf nog vrijwel uitsluitend in gezinsarbeid verricht wordt (eventueel met wederkeerig hulpbetoon van de gezinnen uit één dorp) zooals gemeenlijk in den inheemschen landbouw, geven de individueele gegevens reeds een vrij scherp beeld van den economischen toestand, vooral indien zij gecombineerd worden met gegevens over leeftijd, burgerlijken staat, grootte van het gezin en, in het bijzonder, het grondbezit.

Juist omdat in de Inheemsche sfeer de landbouw nog steeds zoo belangrijk is, zijn de economische vragen voor de Inheemschen op Java en Madoera en Bali en Lombok in twee groepen gesplitst: de eerste groep omvat de vragen naar het grondbezit en het tani-schap, de tweede die naar alle overige bedrijvigheden. De vragen luiden aldus:

- I a. Bezit gij woonerf?
- b. Bezit gij bouwgrond (sawah, tegal, tuin of vischvijvers)?
- c. Zijt gij zelfstandig tani (landbouwer)?
- d. Zijt gij boeroeh tani (landarbeider in loondienst)?
- e. Zijt gij op andere wijze dan als zelfstandig tani of boeroeh tani in den inheemschen landbouw werkzaam?

- II. a. Wat is Uw beroep (buiten den inheemschen landbouw)?
b. In welk bedrijf oefent gij dit beroep uit? (Wie is Uw werkgever?)
c. Zijt gij werkzaam in bovenbedoeld bedrijf anders dan als zelfstandige of loontrekker?

Het is de bedoeling, dat aan elken persoon zoowel de vragen van groep één, als van groep twee gesteld worden, m.a.w. aan de tani's wordt ook het nevenberoep gevraagd. Van de niet-tani's wordt alleen het nevenberoep opgenomen, indien dit landbouw is. Het zal echter niet mogelijk zijn om na te gaan of het tanischap hoofd- of nevenberoep is. Van zelfstandige tani's zal het tanischap altijd wel het hoofdberoep zijn, van de niet-zelfstandigen, en in het bijzonder van de boeroeh-tani's, wellicht ook wel eens een nevenberoep, of ook zal het voorkomen, dat deze laatsten ongeveer evenveel inkomen trekken uit hun beroep in en uit dat buiten den Inheemschen landbouw. Maar hier is men aan de grens van wat met een volkstelling gevraagd kan worden. Welk inkomen iemand uit zijn beroep trekt, is niet na te gaan, zeker niet, als dat inkomen, zooals met den landbouw het geval is, hoofdzakelijk in natura verkregen wordt. Meestal hebben de ondervraagden er zelf geen idee van hoe groot hun inkomen uit den landbouw is, en zijn zij geneigd die bron van inkomsten, waaruit zij het hoogste *geld*-inkomen trekken, als de hoofdbron op te geven.

Bovendien moet men bij een volkstelling angstvallig vermijden gegevens over inkomsten te vragen. Men kan anders de menschen niet uit het hoofd praten, dat de geheele Volkstelling met oog op belastingverhooging geschiedt, en krijgt opzettelijk valsche opgaven.

Het zal niet mogelijk zijn om aan niet-tani's naast het hoofdberoep ook het nevenberoep te vragen, in de eerste plaats omdat dit de vragenlijst te veel zou uitbreiden, voorts daar vooral de nevenberoepen gemeenlijk zeer wisselend zijn, en men dus bij de momentopname, die de volkstelling geeft, alleen de toevallig op dat moment bestaande combinatie kan waarnemen en tenslotte wijl de verwerking van de uitkomsten te kostbaar zou worden, daar elk van de ± 90 bedrijfsgroepen, waarin het hoofdberoep uitgeoefend kan worden, gecombineerd zou moeten worden met elk van de eveneens ± 90 bedrijfsgroepen, waarin het nevenberoep uitgeoefend kan worden, wat ± 8100 combinaties geeft.

Bovendien is het gegeven van het nevenberoep voor niet-tani's waarschijnlijk niet zoo belangrijk. Velen van hen, althans de eco-

nomisch belangrijken, zullen toch slechts één beroep uitoefenen, terwijl de anderen, die geen eigenlijk hoofdberoep hebben, meestal een aantal nevenberoepen zullen uitoefenen, zoodat men van hun bedrijvigheid en beteekenis voor de maatschappij toch een onvoldoende beeld krijgt. Deze groep van menschen zonder scherp gedefinieerd beroep zullen zich bovendien vaak opgeven als koeli roepa².

Zooals reeds opgemerkt is, worden bovengenoemde economische vragen alleen aan de Inheemschen op Java en Madoera en Bali en Lombok gesteld. In de overige Buitengewesten wordt aan de Inheemschen slechts gevraagd het hoofdberoep, het bedrijf waarin dat beroep uitgeoefend wordt en of zij zonder loon in dat bedrijf werkzaam zijn. Aan de niet-Inheemschen tenslotte wordt alleen het beroep (hoofdberoep) en het bedrijf, waarin dat beroep wordt uitgeoefend, gevraagd.

Op Java en Madoera en Bali en Lombok is door de groote dichtheid van bevolking langzamerhand grondgebrek ontstaan, terwijl aan den anderen kant de toenemende industrialisatie vele menschen werkgelegenheid buiten den Inheemschen landbouw verschaft. Het is dus van groot belang de gebondenheid aan de grond waar te nemen evenals de mogelijkheid om naast een inkomen uit den landbouw ook nog uit andere bedrijfstakken een inkomen te verkrijgen. Om deze reden zijn de economische vragen hier zoo uitgebreid. In het overig deel van de Buitengewesten kan vrijwel ieder die wil, nog grond krijgen, en bovendien is daar de differentiatie in de verschillende beroepen nog niet zoo groot. Men kan derhalve volstaan met naar het hoofdberoep te vragen, op welke vraag in de meerderheid der gevallen het antwoord: landbouwer verwacht kan worden.

Voor de niet-Inheemschen komt het beroep van tani, mede tengevolge van de wetten, die hen van grondbezit uitsluiten, op enkele uitzonderingen na (bijv. de Chineezers in West-Borneo), niet in aanmerking.

Vandaar dat hun uitsluitend naar het hoofdberoep, en het bedrijf waarin dit beroep uitgeoefend wordt, gevraagd wordt.

Om vergelijkbare cijfers te verkrijgen is het natuurlijk noodig dat scherp vaststaat, wie tot het werkend deel der bevolking gerekend moet worden. Dit is hier in Indië nog veel lastiger dan bijv. in Europa of Noord-Amerika, hoewel ook daar, vooral onder de boeren, de grens tusschen werkend en niet-werkend lastig te trekken is. De uitkomsten worden vertroebeld door de vooral in Indië groote groep van personen, die zonder een geldloon te ontvan-

gen, anderen, gewoonlijk familieleden, bij de uitoefening van hun beroep helpen (dependents). Het is echter duidelijk, dat men onder het werkend deel van de bevolking in dit verband moet verstaan de personen, die een inkomen afwerpend beroep uitoefenen. Studenten worden dus door de Volkstelling gerekend te behooren tot het niet-werkend deel der bevolking, eveneens huisvrouwen, dat zijn dus de getrouwde vrouwen, die zich uitsluitend met hun eigen huishouden bezighouden.

Met behulp van een volkstelling is het slechts mogelijk om een overzicht van die bronnen van inkomsten te verkrijgen, die uit werk afkomstig zijn, of beter gezegd, van de personen, die, althans voor een deel van hun inkomen, op het oogenblik van de Volkstelling van hun werk afhankelijk zijn. De eenige uitzondering hierop zijn de niet-werkende grondbezitters. Men mag aannemen, dat dezen, voor een deel althans, hun inkomen uit hun recht op den grond verkrijgen.

Een geheel bevredigend beeld van de maatschappij verkrijgt men op deze wijze nog niet. Economisch gesproken is immers de eenheid van de maatschappij niet het individu, maar het gezin.

Het doet er niet toe, of het individu voldoende verdient om van te leven (in zijn jeugd doet het dat nooit) indien het gezin maar voldoende bronnen van inkomsten heeft om alle leden ervan te kunnen onderhouden. Maar, althans bij de eerstkomende Indische Volkstellingen, zal het niet mogelijk zijn om een beeld van de inkomsten van het gezin te verkrijgen, zelfs niet van de inkomsten van het gezin alleen uit werk verkregen.

Men zal zich er dus toe moeten beperken, de inkomstenbronnen van de afzonderlijke gezinsleden te verzamelen. Omdat echter het werk, dat deze verrichten alle gradaties doorloopt tusschen een volledige dagtaak en absoluut niets, is het wel wenschelijk hier nog eenige differentiatie in te brengen. Afzonderlijk zullen dus onderscheiden worden de personen die zelfstandig werken, de personen die in loondienst werken, en de personen die gezinsleden of anderen helpen zonder daarvoor (geld)loon te ontvangen. Bij de telling van 1941 zullen deze drie groepen zoowel bij de tani's als bij hen die in eenig ander bedrijf werken, onderscheiden worden. Verder zullen alle beroepsbeoefenaars onderverdeeld worden naar den leeftijd. Op deze wijze is het mogelijk een goed overzicht te verkrijgen van het werkend deel der bevolking en eveneens vindt men door een eenvoudige aftreksom, welk deel der bevolking

op dat moment niet werkt. Het is echter te betreuren dat het hier te lande niet mogelijk is om van deze niet-werkenden na te gaan van welke inkomstenbronnen zij afhankelijk zijn, in het bijzonder voor hen die afhankelijk zijn van anderen (dus geen inkomsten uit kapitaal hebben). Terwijl het dus wel mogelijk is om te bepalen welk deel van de bevolking direct, door eigen arbeid, afhangt van den inheemschen landbouw of eenig ander bedrijf, is het niet mogelijk om na te gaan welk deel indirect door den arbeid van gezinsleden afhankelijk is van een bepaald bedrijf.

Door de vijf vragen naar tanischap en grondbezit kan men verwachten een vrij behoorlijk inzicht te krijgen in de beteekenis van den inheemschen landbouw voor de bevolking. Vooral de combinatie van de antwoorden zal waardevolle gegevens opleveren. Zoo zal men voor elk district kunnen bepalen, welk deel van de bevolking bouwgrond heeft en zelfstandig tani is en welk deel zonder bouwgrond te bezitten toch nog zelfstandig tani is; indien in eenig district een belangrijk deel van de bevolking uit deze beide groepen bestaat, mag men aannemen dat daar nog voldoende grond is. Maakt echter de groep van den grondbezitter-boeroeh-tani een aanzienlijk deel van de bevolking uit, dan wijst zulks op een tekort aan grond. De bevolking van een dergelijke streek bestaat hoofdzakelijk uit keuterboertjes en landarbeiders. Wil zoo'n gebied niet tot groote armoede vervallen, dan is het noodig dat er bijverdiensten mogelijk zijn.

Een derde economisch interessante groep is die der grondbezitters-niet-tani's. Indien deze talrijk zijn, kan dat op drie dingen wijzen: groot-grondbezit, absenteïsme, of verpanding van den grond (de eigenaar heeft dan niet meer de beschikking over zijn grond). Indien de gegevens over grondbezit, die door de stadbewoners opgegeven worden, voldoende betrouwbaar zijn, dan zal kunnen blijken of in Indië ook deze vorm van absenteïsme voorkomt.

Zooals reeds gezegd werd, zal de eenige combinatie van werkzaamheden, die bij deze telling waargenomen wordt, die van tani en eenig ander beroep zijn. Het ligt in het voornemen deze gegevens ook alle te verwerken en te publiceeren. Na de volkstelling zal dus bekend zijn, wat, in de verschillende streken, de voornaamste nevenwerkzaamheden der tani's zijn, benevens welke werkzaamheden hoofdzakelijk niet in combinatie met den inheemschen landbouw uitgeoefend worden. Indien in een bepaalde bedrijfsgroep

de verhouding tusschen tani's en de niet-tani's in dat bedrijf werkzaam kleiner is dan de verhouding tusschen tani's en niet-tani's in het totaal der personen welke eenige werkzaamheid buiten den inheemschen landbouw verrichten, dan volgt hieruit dat dit bedrijf zijn arbeidskrachten meestal buiten den inheemschen landbouw vindt. Is deze verhouding grooter, dan kan men concluderen, dat men hier met een gebruikelijk nevenberoep van tani's te doen heeft.

Ook de verhouding tusschen het aantal personen, dat uitsluitend tani is (A), dat tani is, maar daarnaast nog andere werkzaamheden verricht (B), dat uitsluitend buiten den inheemschen landbouw werkzaam is (C), en dat in het geheel niet werkt (D), geeft een goed beeld van het belang van den inheemschen landbouw voor een streek. Is vooral groep A sterk vertegenwoordigd, dan heeft men nog een gebied dat voornamelijk van den landbouw afhankelijk is. Is groep C groot, dan kan dit wijzen op sterke industrialisatie of op belangrijke niet-inheemsche cultures, waardoor aan den eenen kant de grond voor inheemschen landbouw beschikbaar verminderd wordt, aan den anderen kant een grootere werkgelegenheid bestaat (behalve in de steden waar de Inheemschen veelal klerkenbaantjes bekleeden, of als huisbedienden, in den handel of bij het transport-wezen werkzaam zijn). Een sterke bezetting van groep D kan wijzen op groote werkloosheid, maar het kan ook een gevolg zijn van het parasiteeren op familieleden, vooral indien de niet-werkenden hoofdzakelijk jongeren zijn.

Aan de personen, werkzaam buiten den inheemschen landbouw, wordt zoowel het beroep dat zij uitoefenen gevraagd als het bedrijf waarin zij dat beroep uitoefenen. Bovendien zal van hen aangeteekend worden, of zij dit beroep zelfstandig uitoefenen of in loondienst of dat zij anderen (dit zullen meestal familieleden zijn) helpen bij de uitoefening van hun bedrijf zonder daarvoor loon te ontvangen (dependents). Het verschil tusschen de personen die zelfstandig en in loondienst werkzaam zijn, zal gevonden worden uit de wijze van invulling van de kolom „bedrijf”. ¹⁾

Een zeer lastig punt is geweest hoe de beroepsbeoefenaars in de eerste plaats geassocieerd moeten worden, naar hun individueele beroep of naar het bedrijf waarin zij werkzaam zijn. Mede naar

¹⁾ Bij de zelfstandigen zal hier bijv. ingevuld worden „eigen batikkerij”, bij de personen in loondienst moet hier tevens de naam van den werkgever ingevuld worden, dus bijv. „batikkerij van N.N.”.

aanleiding van het schitterende rapport van den Volkenbond ¹⁾ in dezen, is besloten het werkzame deel der bevolking te classificeeren naar het bedrijf waarin het werkzaam is. Dit beteekent dus, dat een timmerman die werkzaam is in een bierfabriek, geclassificeerd wordt onder *drankindustrie*. Op deze wijze wordt het mogelijk door middel van de Volkstelling ook iets over grootere economische eenheden dan het individu te weten te komen. Indien men van iemand weet dat hij timmerman is, weet men alleen dat hij een bepaalde kundigheid bezit, maar ten behoeve waarvan hij die kundigheid uitoefent, is nog volkomen onbekend. Weet men van iemand dat hij in de drankindustrie werkzaam is, dan is daardoor zijn plaats in het economisch bestel scherp gedefinieerd. Welk beroep hij dan in die drankindustrie uitoefent, of hij timmerman of magazijnknecht is, is vooral voor hem zelf van belang. De verdeeling van de beroepen binnen de drankindustrie (dus welk deel van het totaal aantal personen in de drankindustrie werkzaam timmerman, welk deel magazijnknecht, enz. is) is weer een gegeven van algemeen belang en geeft o.a. een inzicht in de werkgelegenheid voor de verschillende beroepen, die door een bepaalde industrie gegeven wordt.

Voor de indeeling van de beroepsbeoefenaars naar het bedrijf is het noodzakelijk om een aantal gelijksoortige bedrijven tot bedrijfs-groepen samen te nemen. In aansluiting aan de in bovengenoemd rapport van Volkenbondsdeskundigen opgenomen lijst van bedrijven is voor Indië een lijst van een vijftigtal bedrijfsgroepen opgesteld. Deze groepen komen, op enkele uitzonderingen na, overeen met de in het rapport gegeven groepen, zoodat later een vergelijking mogelijk zal zijn met andere landen, die een zelfde indeeling gebruiken.

Ter vergemakkelijking van het werk op het kantoor voor de Volkstelling zal, bij de huizennummering voor de Volkstelling, een inventarisatie van de bedrijven opgemaakt worden. Hierbij zal de naam van den werkgever, benevens het aantal personen werkzaam in dat bedrijf aangeteekend worden. Na de telling zullen dan, op de plaatselijke bestuurskantoren, aan de hand van de bedrijvenlijst onduidelijke bedrijfsopgaven in de tellijsten bijgewerkt kunnen worden. Vaak toch weten getelden alleen de namen van hun werkgever en hebben zij slechts een flauw idee van het bedrijf waar zij

¹⁾ Studies and Reports on Statistical Methods. No. 1. Statistics of the gainfully-occupied population. League of Nations, Geneva 1938. Official No. C. 226. M. 128. 1938 II A (C.E.S. 127) Appendix I.

in werken. Zoo gaf bij de proeftelling in Cheribon iemand op als naam van het bedrijf: Bordel Beatrix. Dit is een borduurinrichting genaamd: Beatrix. Ter plaatse is vooral na een bedrijfsinventarisatie zoo iets gemakkelijk te corrigeeren, op het Kantoor voor de Volkstelling blijft het raden. Soms zijn de beroepsopgaven echter zóó vaag en vreemd, dat het zelfs ter plaatse, ook na de bedrijfsinventarisatie, niet meer te corrigeeren is; zooals bijv. iemand wiens beroep „Uittreksel Gouvernemen” is. Gezien de andere gegevens over dezen persoon (hij was 55 jaar, kon niet lezen, en had recht op pensioen) zal het waarschijnlijk een oppasser of iets dergelijks geweest zijn die onderstand genoot, en die dus op het uittreksel van het Gouvernementsbesluit, waarbij hem deze onderstand toegekend was, zijn geld kon halen.

Bovengenoemde bedrijfsopgaven zijn in de eerste plaats derhalve een administratief hulpmiddel om den goeden uitslag van de verwerking van de vraag naar beroep en bedrijf te waarborgen. Bovendien kunnen zij echter statistisch verwerkt worden. Het ligt dan ook in de bedoeling de uitkomsten van de bedrijfstelling regentschapsgewijs te publiceeren, gesplitst in zeer kleine, kleine, middensoort en groote bedrijven (resp. met hoogstens 5, 20, 100 en meer man personeel). Men kan zich afvragen of het dan nog wel noodig is om het gegeven van het aantal personen, dat in de diverse bedrijven werkzaam is, ook bij de Volkstelling dermate intensief te bewerken. Daar zijn echter verschillende redenen voor: De belangrijkste is wel dat vele personen niet hun geheelen werktijd of in het geheel niet in een bedrijf werken, wat in het bijzonder voor tani's geldt. Het aantal personen, dat uit een bepaald bedrijf inkomsten trekt, zal dus grooter zijn dan het aantal personen, dat werkzaam is in dit bedrijf. En deze verschillen zullen bij sommige bedrijven zeker tot 100 % of meer kunnen loopen.¹⁾

Voorts kan bij de bedrijfsinventarisatie alleen naar het aantal personen, werkzaam in een bedrijf, gevraagd worden, zoodat verder over deze personen niets bekend is, noch hun sekse, hun leeftijd, hun burgerlijke staat en of zij wellicht ook tani zijn. Aangezien deze gegevens echter van groot belang zijn om een inzicht in de economische structuur te krijgen, is het noodig ook bij de Volkstelling op de vragen naar beroep en bedrijf dieper in te gaan.

¹⁾ Vgl. bijv. de studie van Ir. Ph. Levert over het absenteïsme in „De Bergcultures” van 31 December 1938 No. 53.

Daar de indeeling in een vijftigtal bedrijfsgroepen slechts een betrekkelijk grof idee geeft van het bedrijfsleven, zullen deze groepen ieder wederom verdeeld worden in een aantal bedrijfstakken. Zoo bijv. de ondernemingscultures naar de voornaamste producten (suiker, olie, thee, kina, kina en thee, enz.). Deze specificatie van de bedrijfsgroepen in bedrijfstakken geschiedt geheel binnen het kader van het volkenbondsschema. Een intensieve verwerking hiervan zou echter te kostbaar worden, zoodat alleen het aantal personen, werkzaam in elk dezer bedrijfstakken, gesplitst naar de sekse, opgegeven zal worden. In het algemeen zullen de verhoudingen binnen een bedrijfsgroep wel ongeveer gelijk zijn, zoodat men, door de uitkomsten bijv. van het al dan niet tani zijn die voor de *bedrijfsgroep* in een bepaald gebied gelden, ook op de personen in elken bedrijfstak toe te passen, gemeenlijk geen ernstige fout maakt.

Zooals boven reeds vermeld werd, zal men van een ieder kunnen nagaan, wat zijn verhouding tot den werkgever is (wat zijn positie in het bedrijf is), m.a.w. of hij zelfstandig, of als niet betaalde helper werkzaam is, of hij in dienst van particulieren dan wel in dienst van de Overheid is. Ook dit gegeven wordt per bedrijfsgroep verwerkt en gepubliceerd. Het levert tegelijk eenige contrôle op de volledigheid der bedrijfsinventarisatie. Indien het aantal zelfstandigen in een bedrijfsgroep veel grooter is dan het aantal bedrijven, dan zijn er een aantal bedrijven (waarschijnlijk miniatuur bedrijfjes) niet opgenomen bij de inventarisatie.

De personen in Overheidsdienst zullen nog gesplitst worden naar de overheid die hun werkgever is (desa, regentschap, enz.) en naar het bedrijf waar zij in werken (landsadministratie, maar ook landsdrukkerij, enz.). ¹⁾

Hoe tenslotte de individueele beroepen verwerkt zullen worden, staat nog niet geheel vast. Waarschijnlijk zullen van de Inheemschen per bedrijf opgegeven worden hoeveel in de hogere (technische en administratieve) functies werkzaam zijn (dus als ingenieur, hoofd-boekhouder, enz.), hoeveel verder administratief werkzaam zijn, hoeveel toekangs (geschoolden) en hoeveel koelies en dergelijken er zijn. Bovendien bestaat het voornemen van de toekangs een

¹⁾ Bij de opgave van de bedrijven waarin de personen werkzaam zijn, zullen personen in Overheidsdienst die in een bepaald bedrijf werken, niet onder de groep „in dienst van de Overheid”, maar onder de speciale groep waaronder dat bedrijf valt, opgegeven worden. Personen in dienst van de S.S. komen dus onder de groep *Spoorwegen*, evenals personen in dienst van de N.I.S.

aantal algemeen voorkomende beroepen (als timmerman, bankwerker, electricien, enz.) er uit te lichten en hiervan de gegevens afzonderlijk, per bedrijfsgroep, te publicceeren.

Het streven bestaat om de classificatie van de niet-Inheemsche beroepsbeoefenaars volgens dezelfde richtlijnen te doen geschieden als die van de Inheemsche. Dus ook in de eerste plaats naar het bedrijf, waarin zij werkzaam zijn, vervolgens naar hun positie met betrekking tot den werkgever, en tenslotte naar het beroep. Wellicht zal het hier noodig en mogelijk zijn ook de hoogere beroepen nog verder te specificceeren, dus bijv. het aantal ingenieurs, doctoren, accountants op te geven. Door het Kantoor voor de Volkstelling is contact gezocht met den Ondernemersbond om voor de classificatie der beroepen criteria te vinden, die in de ondernemerswereld zelf erkend worden.

Het is duidelijk, dat als de beantwoording der vragen zoodanig is dat bovenbedoeld programma uitgevoerd kan worden, men voor het eerst een eenigszins betrouwbaar inzicht zal krijgen in de economische structuur van de Indische bevolking, en een basis heeft om in 1950 op verder te bouwen.

Indien men de vraagstelling van 1940, zooals deze boven beschreven is, vergelijkt met die van 1930, dan blijkt het volgende:

De demographische vragen stemmen in hoofdzaak overeen: sekse en burgerlijke staat, woonplaats en geboorteplaats, landaard en nationaliteit worden in 1940 evenals in 1930 gevraagd. Een belangrijke wijziging is, dat in 1940 aan de Inheemschen de leeftijd in jaren gevraagd wordt. In 1940 zullen ontbreken de vraag naar gezinshoofd en aantal echtgenooten van Inheemsche mannen; de eerste vraag wijl de ervaring van 1930 geleerd heeft dat hierop geen betrouwbaar antwoord te verwachten is, de tweede met het oog op het mindere belang en de, wellicht ten onrechte, er aan toegeschreven politieke beteekenis (huwelijksordonnantie). Door van het technisch gegeven van de huisnummering gebruik te maken, zal het echter mogelijk zijn om gegevens over de wijze van samenwoning te verkrijgen.

Een andere vraag die zal ontbreken, is die naar den aard van het huis (steen of niet steen, met of zonder permanente dakbedekking).

Voor de niet-Inheemschen zal aan de vraag naar het geboorteland van den vader ook de vraag naar dat van de moeder toegevoegd worden, om op deze wijze de groep der blijvers nog beter te kunnen vinden (personen, die hier geboren zijn en wier beide ouders eveneens hier geboren zijn, zijn vrijwel zeker blijvers).

De vragen naar den intellectueelen toestand der bevolking zijn ditmaal zoodanig gesteld, dat er hoop bestaat dat zij beter verwerkbaar zullen zijn dan in 1930. Gevraagd wordt naar alphabetisme, als in 1930, echter uitgebreid met de vraag naar Maleische alphabeten die met Latijnsche karakters kunnen schrijven, voorts naar het schoolbezoek, en naar het hoogste diploma wat behaald is. In 1930 werd gevraagd hoeveel jaar men Inheemsch of Westersch onderwijs genoten had, gesplitst naar menschen die wel en niet meer op school zijn. Deze gegevens bleken vrijwel niet te verwerken.

Vragen naar gebreken worden nu zoowel als in 1930 gesteld. In plaats van de slecht beantwoorde vraag naar de doofstomheid, zal nu naar krankzinnigheid gevraagd worden. De vraag naar de blindheid blijft gehandhaafd.

Het belangrijkste verschil tusschen de telling van 1930 en die van 1940 is wel gelegen in de economische vragen voor de Inheemschen. Werd in 1930 slechts naar hoofd- en nevenberoep benevens positie in het beroep gevraagd, thans zullen deze vragen sterk uitgebreid en veel scherper gesteld worden. Door de vragen naar grondbezit, het al dan niet tani zijn en het werken in eenig bedrijf buiten den Inheemschen landbouw zijn de vragen zoo goed mogelijk aangepast aan de structuur hier te lande, waar de landbouw voor de overgrootste meerderheid der bevolking nog de hoofdbron van bestaan is.

Bovendien zal de afsplitsing van de groep der „helpers” (mensen die zonder geldloon te ontvangen, anderen, meestal familieleden, bij de uitoefening van hun bedrijf helpen) de cijfers van de eigenlijke beroepsbeoefenaars betrouwbaarder maken.

Tenslotte moge met een enkel woord de wijze van publicatie vermeld worden. Binnen eenige maanden na de Volkstelling zal een voorloopige publicatie verschijnen, waarin het zielental per onderdistrict (onderafdeeling) gegeven wordt, gesplitst naar bevolkingsgroep (Inheemschen, Europeanen, enz.) en sekse. Vervolgens zullen de uitkomsten per regentschap of afdeeling zeer gedetailleerd gepubliceerd worden in een geroneografeerd boekje, wat niet duur behoeft te worden. In deze boekjes, die verschijnen zullen

zoodra de gegevens van het desbetreffende regentschap verwerkt zijn, zullen hoofdzakelijk tabellen staan met slechts een korte inleiding ter verduidelijking van de beteekenis der tabellen en een korte analyse van de uitkomsten. Tenslotte zal na het einde der Volkstelling een boekwerk verschijnen met veel tekst en grafieken en weinig tabellen, met een analyse van de resultaten, dus iets dergelijks als het Report van de Census of India.

ZÔNEERING ALS SOCIAAL- STEDEBOUWKUNDIGE M A A T R E G E L

DOOR F. H. VAN DE WETERING

Sedert eenige jaren is de belangstelling voor den bouw en den uitleg der Indische steden toegenomen. Nieuwe wijken die scherp contrasteeren met vroegere woonbuurten, stadsverbeteringen die opvallend zijn tegenover oude toestanden, aanleg van verkeerswegen en zooveel andere gemeentelijke maatregelen wekten de goed- of afkeuring van het publiek op. Een oordeel dat betrekkelijk van waarde is, omdat the man in the street niet op de hoogte kan zijn van het complex vraagstukken dat de stadsverbetering omvat en daarmede onbekend is met den grondslag, waarop verschillende maatregelen door het gemeentebestuur worden beraamd.

Hiermede wordt aan de waarde der toenemende belangstelling voor de stadsontwikkeling geen afbreuk gedaan, doch wel wordt erkend, dat voorlichting en uiteenzetting gewenscht zijn. In dit artikel wil ik in het bijzonder aangeven, dat de bouw van onze Indische steden niet uitsluitend een technisch vraagstuk is, doch eigenlijk *een probleem van den stadsmensch* en dat alle middelen die worden beraamd om onze steden te verbeteren, ten doel moeten hebben de verzorging van den mensch met betrekking tot zijn arbeid, zijn woning en ontspanning, maar ook zijn verhouding tot andere bevolkingsgroepen.

Een groeiende stad zonder behoorlijk stadsplan wordt een chaos, brengt voortdurende declassseering en onthoudt hare bescherming aan de groote massa der economisch-zwakken der bevolking. De

Regeering heeft de noodzakelijkheid van een stadsplan ten behoeve van gronduitgifte reeds in 1926 begrepen en stelde in Bijblad 11272 in verband met door verschillende gemeenteraden kenbaar gemaakte wenschen met betrekking tot het z.g.n. voorkeursrecht bij gronduitgifte vast, dat zij bij de Regeering ter goedkeuring een stadsplan hadden in te dienen, omvattende zoowel de verbetering van de stad, als het plan van uitbreiding, „in verband met een goede verzorging van de belangen van de verschillende groepen der stadsbevolking op woninggebied en met het oog op een goede ontwikkeling van de stad en de door handel, industrie, verkeer, e.d.g. gestelde eischen”. Primair was hierbij de gronduitgifte! Tot officieele goedkeuring van stadsplannen is de Regeering echter nog steeds niet overgegaan, vermoedelijk omdat werd ingezien dat de stadsvorming meerdere aspecten biedt dan die van uitbreiding en gronduitgifte, dan wel omdat het de verschillende departementen, die als adviseurs moeten optreden, aan eigen toekomstplannen ontbreekt.

Inmiddels werd ingezien, dat de jonge locale ressorten in de taak der stadsvorming medewerking en steun behoefden. In het Moederland greep de wetgever reeds in 1901 in en werd de woningwet met een stedenbouwkundige paragraaf verrijkt, die de systematische uitbreiding der steden als eisch stelde en de gemeenten met meer dan 10.000 inwoners het opstellen van een uitbreidingsplan voorschreef. Toch duurde het tot 1931 eer het uitbreidingsplan in Nederland een dieperen en veelstrekender invloed kreeg en bestemmingsplan werd. In Nederlandsch-Indië stelde de Regeering een Commissie voor de Stadsontwikkeling in als opvolgster van de z.g.n. Bouwbeperkingen-commissie en deze had tot taak „de bestudeering van de beginselen, die ten grondslag zullen moeten liggen aan de stadsvorming” en verder „de formuleering van maatregelen van wetgeving ter zake, . . . in het bijzonder voor zooverre (deze) zullen behooren te worden getroffen bij ordonnantie”. Deze Commissie heeft een ontwerp-ordonnantie opgesteld en daarbij eene Toelichting geschreven, waarvoor de grootste waardeering past, omdat de problemen verbonden aan de Indische stadsvorming op uitnemende wijze hierin worden behandeld. Ten einde de resultaten van haren arbeid aan de meening van belanghebbenden te toetsen, werd medio 1939 te Bandoeng een planologisch congres gehouden, waarin de ontwerp-ordonnantie besproken werd. *Het is te hopen, dat de Regeering met de behandeling van deze ontwerp-ordonnantie spoedig zal kunnen aanvangen en het oogenblik niet verre meer is, waarop aan de*

stadsvorming der Indische steden een breede wettelijke basis wordt gegeven.

Het is niet de bedoeling van dit artikel om het gansche terrein van den stedenbouw te behandelen, doch slechts dat deel, waaruit ten duidelijkste de beteekenis van den stedeling blijkt, den mensch, deel uitmakende van de agglomeratie der Indische stad. Groeit zooals boven werd vastgesteld de stad zonder stadsplan uit tot een chaos, ook de stedeling zal zich nimmer thuis gevoelen en tot volledige ontplooiing komen, indien hem geen eigen en geëigende plaats in het stadsgebied wordt verschaft. Deze sociale zijde van de stadsvorming zal in dit artikel de voornaamste aandacht vragen, een zijde waaraan alle andere aspecten als die van technischen, juridischen en anderen aard ondergeschikt zijn.

Het economisch beginsel van „laissez faire, laissez aller”, dat de vorige eeuw een zijner schoonste triomfen vierde, heeft op het gebied van den stedenbouw grooten invloed uitgeoefend. Niet alleen ginds in de landen aan de Noordzee, doch niet minder bij de stadsvorming in deze overzeesche gewesten. Een slecht beginsel, dat vooral in onze Indische steden lang bleef overheerschen, en zelfs nog altijd — zij het in mindere mate — bestrijding vereischt. We zijn weliswaar den tijd te boven toen in 1858 de burgemeester van den Haag met nadruk in den gemeenteraad verklaarde, dat niemand voor den aanleg van een nieuwe straat de medewerking van de gemeente behoefde, maar het is nog een luttel aantal jaren geleden, dat een hooggeplaatst bestuursambtenaar op Java bezwaren tegen de voorgestelde rooilijn-politiek van een gemeente opperde met de opmerking: „waarom zulke ingewikkelde regelingen te maken, vroeger toen wij zoo’n beetje rooiden ging het toch ook goed?” De railleerende bedoeling van deze opmerking moet nu niet op een goudschaaltje worden gewogen, doch de algemeene strekking komt toch wel overeen met de bezwaren van menigen buitenstaander tegen de toepassing van de beginselen van de moderne stadsontwikkeling, waarvoor de Indische stadsgemeenten steeds meer op de bres staan.

Het beginsel der stadsontwikkeling op zichzelf is zeker niet nieuw; de oude steden laten zien, dat onze voorvaderen principieele stedenbouwers waren, slechts de liberale 19e eeuw brak deze beproefde beginselen met haar axioma, dat de stedelijke overheid hare bemoeiingen tot een minimum behoorde te beperken.

Niet dat de problemen bij den stadsuitleg in de 17e eeuw dezelfde waren als thans, in alle geval waren zij geringer in aantal en minder gecompliceerd. Men mag terecht met groote bewondering den aanleg van Amsterdam in de 17e eeuw beschouwen, maar daarbij niet vergeten, dat bij die plannen het verkeer b.v. geen rol speelde; daartoe waren de grachten ruim voldoende. Sociale vraagstukken, zooals thans aan de orde, bestonden niet. Er werd gebouwd voor de groote kooplieden en regenten. Hoe de arbeiders zouden leven, was een punt van ondergeschikt belang. Hygiëne speelde geen rol. Stedschoon, architectuur, verdediging van de stad waren de punten, waar alles om draaide. Daarbij kwam, dat toen de maatschappelijke constellatie die van een zelfbewust, onafhankelijk en welvarend volk was. De stadsuitbreiding droeg het karakter ervan, deftig en voornaam!

Daarom spreekt men thans van *moderne* stedenbouwkunde of planologie, niet uitsluitend om te accentueeren, dat er allerlei nieuwe opvattingen zijn ontstaan, maar ook om als tegenstelling met de oude beschränkung aan te geven, dat de stedenbouw een wetenschap geworden is met zeer vele facetten. Ik noem o.a. de geografische en sociaal-economische grondslagen, de verkeers-technische, de aesthetische, de economische, de financieele en vooral de hygiënische zijden. Voeg daarbij in deze gewesten het principieele dualisme der stedelijke samenleving, haar — om met de stadsvormingscommissie in haar Toelichting op de Stads-vormingsordonnantie op pag. 80 te spreken — *gelaagdheid*, niet alleen in economisch, doch ook in sociaal, juridisch en technisch opzicht, waarbij gedacht wordt aan de Nederlandsche, Inheemsche en Chineesche sfeer, dan moge duidelijk zijn dat de moderne stedenbouw ook in deze tropische landen een wijd terrein bestrijkt. Uit deze veelheid van onderwerpen is het — zooals reeds in de inleiding werd aangegeven — mijne bedoeling om speciaal een van socialen en bestuurlijken aard te behandelen, nml. de *zôneering*, al ben ik overtuigd dat het niet mogelijk is dit onderwerp zonder meer van de overige te abstraheeren.

Wat is *zôneering*?

In de Vereenigde Staten, waar de industrialisatie in een veel sneller tempo dan elders heeft plaats gehad en daardoor tot groote mistoestanden heeft geleid, heeft men aan die scheiding, welke daar wordt samengevat onder het woord „*zoning*”, veel aandacht

gewijd. Er werd naar gestreefd om de woningen elders te bouwen en aldus te ontkomen aan ongewenschte invloeden van allerlei aard, waarmede de menschen door fabrieken, werkplaatsen en opslagplaatsen worden bedreigd: stof, stank, rook, geraas, trillingen van machines enz. Spreken wij echter van zôneering in stedenbouwkundigen zin, dan gaan onze gedachten veel verder en wordt daarmede bedoeld: de bescherming van bepaalde gebieden voor bepaalde doeleinden. Aldus een doelstelling van positieven aard, welke verre uitgaat boven die van louter scheiding. Het gaat er niet alleen om industrie-, zaken- en woonwijken van elkaar te scheiden, doch een ieder de eigen organische plaats aan te wijzen. Daar komen dan vragen met betrekking tot verkeer, hygiëne, recreatieruimte, malariabestrijding, bodemdrainage of ophooging, richting der straten en andere bij.

Wellicht zal men op het eerste gezicht opmerken, dat als van stedenbouwkundige zijde deze zôneering naar voren wordt geschoven, hiermede in onze Indische steden geen nieuw onderwerp wordt aangesneden. Immers zijn er verschillende terreinen reeds jaren vastgesteld met eene bepaalde bestemming en er komen naar gelang de behoefte vanzelf steeds nieuwe bestemmingen bij. Als voorbeelden wijst men dan op de havengebieden met de daarbij op kaart gebrachte havenbelangenkringen, op begraafplaatsen, militaire terreinen, vliegvelden etc. Maar vooral wordt dan op de hinderordonnantie van 1926 (Staatsblad 226) als een product van wettelijke zôneering de nadruk gelegd.

Het is niet te ontkennen, dat dit in bepaalden zin zôneeringen zijn, doch van geheel anderen aard dan de moderne stedenbouw bedoelt. Immers vloeien zij niet als logische elementen voort uit een harmonisch stadsplan, maar staan zij geheel los van elke andere dan incidenteele overweging. Ware dit niet zoo, dan zouden begraafplaatsen van de laatste 30 jaren buiten de stadsbebouwing vallen, dan wel dicht bij de peripherie in plaats van midden in de bebouwde kom, zooals vaak kan worden geconstateerd, of de vliegvelden dicht bij het zakencentrum zijn aangelegd. Want hoe ging dit meestal in zijn werk?

Er werd een geschikt veld gezocht, dat met niet te veel kosten geëgaliseerd en in bedrijf kon worden genomen en waarbij de gedachte bepaald bleef tot den embryonalen toestand, waarin het vliegwezen zich op dat oogenblik bevond. Voor de militaire kampeementen en de haventerreinen zou, vooral wat de laatste aangaat,

met den Indischen stedenbouwkundige Ir. Thomas Karsten gesproken kunnen worden van „planologische bestemmingskringen”, wier vaststelling niet — als tot nu — eenzijdig vanwege de centrale overheid als havenbeheerster behoort te geschieden, los van de overige bestemmingsbepalingen, doch integendeel in verband daarmee, ja (zij het met eerbiediging der bijzondere havenbelangen) als onderdeel daarvan. In plaats dat de bovengenoemde zôneeringen dus richtend werken in de stadsontwikkeling, kunnen zij door den incidenteele opzet ontwrichtend zijn, zonder dat de ontwerpers, die alleen het eene en eigen doel beoogden, dit in den zin hadden. „Maar de hinderwetgeving”, zoo zal men opmerken, „heeft dan toch wel zôneerend gewerkt”. De hygiënist en de technicus zullen op het nut dezer wetgeving wijzen, want de gevaren die fabrieken, bedrijven en opslagplaatsen voor de gezondheid van de stadsingezetenen opleveren, zijn zeer groot. Wij denken slechts aan de besmetting met ziektekiemen en aan ongedierte als ratten en muizen, het lawaai der machines, aan het drukke verkeer en goederenvervoer, de verontreiniging van de omgeving, het water en de lucht, enz.

Inderdaad is de hinderordonnantie een stap in de goede richting geweest, waarbij veel verboden werd dat gevaar, schade of hinder voor de omgeving zou kunnen veroorzaken, dan wel waarbij de mogelijkheid werd voorgeschreven om deze oorzaken tot een minimum te beperken. Uit de bestuurspraktijk, waarin de zin voor synthese altijd een groote plaats inneemt, weten we, dat zulke voorschriften niet zelden min of meer bezwaarlijk zijn voor de industrie, terwijl zij aan den anderen kant zelden afdoende zijn voor de naburige woonhuizen. Zoo komt het b.v. voor, dat trillingen uitgaande van een fabriek aan de onmiddellijke burenen, die op grond van de hinderordonnantie bezwaren kunnen inbrengen, geen onmiddellijken hinder veroorzaken, doch wel op vrij verren afstand tot zelfs enkele honderden meters van de trillingsbron. In dit geval viel waar te nemen, dat, met de trillingsbron als middelpunt, zich ringvormige zônes voordeden, waar trillingen gevoeld werden, afgewisseld door zônes, waarin geen trillingen waren waar te nemen (Palembang). Het hoofdbezwaar tegen de hinderwetgeving uit het oogpunt der stadsvorming is, dat zij *negatief* werkt; het verbod staat op den voorgrond, doch niet de aanwijzing van geschikte en volledig geoutilleerde bedrijfszônes. Bovendien is het verre van denkbeeldig, dat een fabriek op een momenteel

vrij gelegen terrein wordt gebouwd, doch na eenige jaren midden in de bebouwing van de snel groeiende stad ligt. Ook kan de hinderordonnantietoepassing wel te sterk afwijzend staan tegenover bedrijfjes, die juist door hun aard in de woonwijk zelf thuis hooren. We denken hierbij aan verzorgende bedrijfjes, smederijen, meubelmakers, bakkerijen, détailopslagplaatsen en niet in de laatste plaats aan garages. Deze bedrijfjes behooren zeker in de woonwijk, d.w.z. voor hen dient ook een plaats te zijn geprojecteerd.

Op deze gronden is het dus, dat de moderne stedenbouwkunde aan de beteekenis van de Hinderordonnantie niet die waarde met betrekking tot de zôneering kan toekennen als hierboven geopperd werd. Gene stelt het „hinderelement” op den voorgrond en is negatief; de zôneering moet echter het toeval van een of ander geschikt terrein voor industrievestiging uitsluiten en zeer beslist van positieve bestemming zijn. M.a.w. niet alleen bescherming van derden tegen bedrijfsvestiging met een onjuiste situatie, doch niet minder bevordering van de goed gelegen industriewijk (water- en landwegen, ruimte voor opslag en vereischte outillage), en dus in feite bescherming en bevordering van die bedrijven. Naarmate de positieve zôneering tot stand komt en de maatschappij hiermede vertrouwd raakt, zal de Hinderordonnantie aan waarde en beteekenis verliezen. En wat voor de industrie geldt, is evengoed op zaken- en woonbelangen van toepassing, zoodat het duidelijk is, dat met zôneering in positieven zin wordt bedoeld : *de planmatige vaststelling van de bestemming van den grond*, alles bezien in het licht der harmonische eenheid van de Indische stadsontwikkeling.

De Indische stad !

Wat een conglomeraat van tegenstrijdige toestanden ! Oude schilderachtige, maar uit hygiënisch en verkeersoogpunt onbe woonbare buurten, rommelachtige wegen met allerlei onooglijke bebouwing, overvulde laag gelegen Inheemsche woonwijken, slechte woontoestanden en vaak verwaarloozing. Daarnaast breede — hoewel niet altijd logische — verkeerswegen, royale buurten voor beter gesitueerden, groote gebouwen van uitsluitend Westersche pretentie, gedurfde aanleg van havens, emplacements en fraaie stadssituaties. De Indische stad is een stadkaart van tegenstellingen, die, naar mate men hiervan beter en met grooter belangstelling kennis neemt, schrijnend en niet zonder beschuldiging is. Of anders gezegd : de Indische stad is als de figuurblokjes van de legkaart; enkele gedeel-

ten zijn bijeengezocht, maar de meeste blokjes liggen wanhopig door elkaar. Soms lukt het een aardig onderdeel bijéén te leggen: Soerabaja's villabuurt, het fraai gelegen Tjandi van Semarang, Batavia's Menteng en Nw. Gondangdia, volkshuisvesting en kleinwoningbouw, plantsoenaanleg in betere buurten, doorbraak voor verkeerswegen enz. De stadsgemeenten hebben ondanks allerlei financieele moeilijkheden en verhinderingen van anderen aard vaak prachtig werk gedaan; de vergelijking met 25 jaar geleden en nu is voor vele onderdeelen verrassend! Maar daarnaast en daar tusschen-door heeft een verwoede strijd plaats gehad, die het aantal problemen vermeerderd en de tegenstellingen verscherpt heeft. Het gaat hierbij niet uitsluitend tusschen rijk en arm, een tegenstelling die bij een laat-maar-waaien-systeem voor de stadsontwikkeling noodlottig in socialen en politieken zin moet worden, maar niet minder om het dualisme der Indische samenleving, voortvloeiend uit hare gelaagdheid. In het Westen wordt de strijd in de steden gevoerd tusschen weliswaar economisch ongelijke, maar overigens gelijk geaarde, op één cultuur stoelende, dus feitelijk parallel denkende bevolkingslagen. Doch in onze koloniale steden is de strijd, zooals de Stadsvormingscommissie op pag. 81 van hare toelichting opmerkt, veel verwarder: zij vormen het strijdperk voor eigenlijk 4 in wezen verschillende groepen. Een Uitheemsche en een Inheemsche sfeer, het oude Chineesche element en de tusschengroep, uitheemsch qua sociale positie, doch volstrekt Inheemsch ingesteld. Deze groepen leven, wonen, werken en bouwen onderling geheel anders, hebben te dien aanzien volkomen ongelijke behoeften, mogelijkheden en idealen; zij hebben zelfs deels ongelijke rechtsvormen.

Het zijn deze tegenstellingen die de koloniale stadsvorming beheerschen, gebrek aan belangstelling voor de andere groep, strijd om grond en levensruimte te bemachtigen, verdringing van de economisch-zwakken uit hunne woonplaatsen, overvulling van kampongs, bodemverslechtering door bevolkingsdichtheid, gebrek aan voldoende recreatieplaatsen, eisch van cityvorming voor zaken- en handelsbelangen, gebrek aan stedelijke vorming en opvoeding van een groot deel der Inheemschen, waardoor allerlei hygiënische gevaren ontstaan en zooveel andere redenen meer.

De Indische stad — en hierbij wordt vooral gedacht aan de groote steden aan de kust — groeit meedoogenloos, is een voortdurend strijdveld van belangen, bevolkingsgroepen en tegenstellingen en

schept zoovele vraagstukken van socialen en technischen aard, dat de oplossing hiervan niet dan met groote moreele, hygiënische en politieke bezwaren kan uitgesteld worden. Want de stad is niet een toevallige verzameling van huizen en werkplaatsen, maar zij is een sociaal organisme, of als men anders wil : een concentratie van bevolking op een in verhouding tot het achterland beperkt gebied teneinde een nauw onderling contact te verkrijgen ten behoeve van bepaalde maatschappelijke verrichtingen. Iedere stedeling heeft overeenkomstig zijn landaard en behoefte recht op een goede woning, op een stukje natuur, op licht en lucht, op geestelijke en lichamelijke gezondheid. Het is de stedenbouwkunde tot taak gesteld alle vraagstukken betreffende de stadsvorming en -ontwikkeling onder de oogen te zien, technische zoowel als sociale, economische zoogoed als aesthetische en hygiënische. Het stadsplan is een toekomstplan, waarbij plaats moet blijven voor de vele mogelijkheden, waarvan wij ons nu nog geen juist beeld kunnen vormen, de vragen van het verkeer zoowel op land, te water als in de lucht, de in snelle vlucht toenemende industrialisatie, de ontwikkeling van de tropische woning in verband met nuttigheid, klimaat en ventilatie, het maatschappelijk gebeuren, de bevolkingsbouw en de samenstelling der gezinnen, kortom, allerlei problemen die het toekomstbeeld ons nog onduidelijk doen zien. Daarom zij het stadsplan breed van opzet, duidelijk en principieel; de details verlangen naar behoefte uitvoerige bewerking, de bouwverordening biede een wettelijke basis aan deze plannen en ten slotte worde de zôneering vastgesteld; de *organische woonwijk* sta hierbij op den voorgrond.

Door vast te stellen dat met zôneering bedoeld wordt *de planmatige vaststelling van de bestemming van den grond*, is tevens verklaard dat zij de eenige methode is om aan de stadsvorming leiding te geven, want alle vraagstukken der stadsontwikkeling emaneeren hiervan. De aanwijzing van havengebieden, vliegterreinen, industriewijken en dergelijke vereischen afvoer- en toegangswegen, doch ook speciale outillage; cityvorming vraagt parkeerruimte, doch ook gemakkelijke wijze van verkeer met de woonwijken en beide behoeven in niet mindere mate goede arbeiderswijken. Naar mate een stad uitgroeit, is het niet alleen gewenscht goed verzorgde stadsplannen te ontwerpen, doch tevens de kortst mogelijke verbindingswegen met het werkcentrum der stad aan te leggen, want er is snel

en goedkoop vervoer noodig, zonder daarmede het verkeer in bestaande oudere woonwijken al te verzwaren.

De woonwijken zullen daarom zoodanig naast de groote verkeerswegen gelegd moeten worden, dat die verkeerswegen de woonwijken niet doorkruisen. Zoodoende ondervindt de woonwijk alleen het lawaai van plaatselijk verkeer, dat uit den aard der zaak weinig storend is. De situeering van scholen, kerken, moskeeën, hotels, vermaakgelegenheden e.d. kan niet willekeurig plaats hebben, doch vereischt eene zoodanige dat eenerzijds door deze inrichtingen het verkeer op bepaalde uren niet in gevaar wordt gebracht, en anderzijds het drukke verkeer geen overlast van hinder en lawaai aan deze inrichtingen mag aandoen. Ook gaat het niet aan genoemde gebouwen ter wille van de wederzijdsche rust dan maar op een te grooten afstand te plaatsen, want ook zij behooren tot de organisatie der stad en hebben een eigen functie die geen geweld kan worden aangedaan. Het organisatorisch denken heeft er toe geleid, dat wij moeten beseffen, dat een stad een organisme behoort te zijn, waarin alle functies van het moderne leven rationeel en op schoone wijze behooren verdeeld te zijn. Bij de uitbreiding van een stad mag men zich niet meer bepalen tot het in de peripherie eenige huizen of straten bijbouwen, maar gaat het om de realiseering van een uitbreidingsplan voor een geheele woonwijk, waarin de woningen zoowel als de gebouwen van openbaar belang, de straten zoowel als de parken een in elk opzicht logische plaats hebben. *Dit noemt men de organische woonwijk.*

Zoo domineert de zôneering bij den stedenbouw of, zooals het meer modern heet, de planologie. Het stadsplan schaal 1 : 5000 geeft de verkeerswegen aan, zoowel wat betreft de bestaande in den tegenwoordigen vorm dan wel verbreed naar de behoefte, als de geprojecteerde wegen. Verder zijn de detailplannen, die slechts stadsgedeelten betreffen en door de groote schaal tot in de finesses afdalen, in dit stadsplan in algemeenen zin verwerkt. Ten slotte is nauwkeurig de bestemming der gronden aangegeven, zooals havengebied, industrieterrein, villabuurt, zakenmilieu, klein woningcomplex, kampongbebouwing, plantsoenen, sportvelden, begraafplaatsen enz. Een uitvoerige legenda verklaart alle kleuren, lijnen en teekens die noodzakelijk zijn om de groote hoeveelheid gegevens en bedoelingen op duidelijke wijze aan te geven. Voor elke stad zal de organisatie weer anders moeten zijn en zal men zich eerst van de hoofdbronnen van het bestaan der stad moeten vergewissen. Dan zien wij den

stedebouwkundige aan den arbeid, hij concipieert een geheele stad, ziet alle vraagstukken onder oogen, sticht steden, beheert ze en organiseert hun ontwikkeling. Daarbij stelt hij zich ten doel de nadeelen aan de stad verbonden te ondervangen, de voordeelen, het sociale leven, de werkgelegenheid, de ontspanningsmogelijkheden enz. — zooals Dr. J. P. Bijl in zijn „De hygiëne van de groote stad” pag. 14 opmerkt — te behouden. Zoo biedt het stadsplan met de vele kleuren, waarmede de bestemming voor elk doel is aangegeven, een interessant beeld, dat de toekomstige organisatie van de stad toont en waarmede het stadsbestuur alle beslissingen op het gebied van woningbouw als stadsverbetering in overeenstemming brengt.

Naast de ontwikkeling van stadsplannen, waarover in deze bijdrage uitsluitend wordt gehandeld, onderscheidt men in Nederland en andere landen van Europa nog streekplannen voor de toekomstige ontwikkeling van samenhangende streken als één geheel, terwijl het in de bedoeling ligt, dat die streekplannen tenslotte worden gecoördineerd in één samenhangend nationaal plan. Die trits: nationaal plan — streekplan — gemeentelijk uitbreidingsplan in onderling verband is noodig uit een oogpunt van economie, van hygiëne, van landschapsschoon en ook van weerkracht. In Nederlandsch-Indië met slechts 18 stadsgemeenten en een aantal vrij ver uit elkaar gelegen regentschapsplaatsen op Java, om nog niet te spreken van 12 gemeenten in het enorme eilandengebied der Buitengewesten, zijn het streekplan en het nationaal plan nog niet aan de orde. Niettemin heeft de stadsvormingscommissie aan streekplannen gedacht in den zin van samenwerking van gemeenten en regentschappen. De overweging dezer plannen is zeker gewenscht, al was het alleen reeds uit het oogpunt van verkeersredenen en ook ter voorkoming c.q. bestrijding van de vaak rommelige en ontsierende lintbebouwing langs de groote wegen buiten de gemeentegrenzen. Tusschen het Hollandsche streek- en nationaal plan is voor Indië nog een nevenvorm gedacht, hetwelk regionaal plan genoemd wordt, en waaronder men dan pleegt te verstaan het plan dat een groot sociaal-economisch samenhangend gebied, b.v. een eiland, omvat.

Door de volledige toepassing van de stadszôneering heeft de zgn. rooilijnpolitiek een anderen inhoud gekregen. Oorspronkelijk was het uitbreidingsplan eener gemeente niet anders dan een rooilijnplan, d.w.z. dat het beloop van de straten, grachten en pleinen de stadsuitbreiding aangaf. Daartoe werden vanuit de as

van den weg rooilijnen vastgesteld, die uit den aard der zaak niet alleen een speculatief karakter droegen, doch vaak incidenteel werden vastgesteld. Doch nu deze verouderde opvatting wordt losgelaten — in enkele kleine Indische stadsgemeenten past men nog die oude rooilijnpolitiek toe — en het uitbreidingsplan bestemmingsplan is geworden, worden rooilijnen beschouwd als *bestemmingsgrenzen*. Thans wordt de bestemming van alle in het plan gelegen terreinen, niet alleen dus van gronden, die bestemd zijn voor straten, plantsoenen, pleinen enz., maar ook die van de bouwblokken zelf, aangegeven. Zoo is het mogelijk de wijze van bebouwing in details te regelen, zooals de diepte der voortuinen, de onderlinge afstand der perceelen bij open bebouwing, de achtergevelrooilijnen, de hoogte der bebouwing, de grootte en aard der woningtypen, de plaats van winkels, garages enz.

Dit alles betreft de *technische* zijde van de zôneering.

Er is echter niet minder een *sociale* kant aan de planmatige bestemming van den grond in de stadsgemeente. Ik laat de vele grondrechten in de stedelijke samenleving maar buiten beschouwing, want het agrarisch-rechtelijk stadsbeeld vertoont in Indië een onovertroffen bontheid; een veelal ook practisch haast onontwarbare mengeling van Inlandsch bezitsrecht (al dan niet beklemd in het dorpsbeschikkingsrecht: communaal bezit), eigendom, erfpacht op gemeentegronden, opstal en bruikleen op landsgrond, particuliere landerijen (al dan niet belegd met oesaharechten), niet als eigendom geregistreerd vrij landsdomein (al dan niet onwettig geoccupeerd, al dan niet verhuurd, al dan niet in beheer gegeven), tanah onbekend (al dan niet geoccupeerd), hier en daar agrarische eigendom, recht van gebruik, bovendien nog adatrechtelijke opwoning en „bata-viasche” grondhuur ¹⁾.

Over het ontstaan van zulke agrarische wanorde doet Dr. Ir. W. B. Petri mededeelingen in zijn reeks artikelen (1925/1926) „de geschiedenis van de stad Semarang”.

„Van Overheidsbemoeiing met stedenbouwkundige vraagstukken is tot de regeling van Mr. Daendels geen sprake geweest; de verschillende deelen, waaruit de gemeente „Semarang bestond, hadden zich vrijwel onafhankelijk van

¹⁾ Toelichting stadsvormingscommissie pag. 64; zie ook Dr. Ir. G. Flieringa, „De zorg voor de Volkshuisvesting in de stadsgemeenten”, pag. 30.

„elkander ontwikkeld. Allen zorgden zoo voordeelig mogelijk „den hun toebehoorenden grond uit te buiten en men bekom- „merde zich bitter weinig voor stadsaanleg. Gedurende zijn „verblijf te Semarang nam Mr. Daendels maatregelen ter „verbetering der stadswerken, en werd allerlei met name „genoemd personeel aangesteld. Geld had Daendels echter „noodig voor al zijne maatregelen en om dit te verkrijgen „verkochte hij gronden. In Semarang werd zelfs zonder op „voldoende stadsverbetering, laat staan stadsuitbreiding te „letten „finale” uitverkoop gehouden. Vandaar veel eigendom „van Chineez en Vreemde Oosterlingen in den Maleischen „kampong. Allerhande krotten van Arabieren, Maleiers, „Boegineezen en Javanen, die op Gouvernementsgrond „stonden, werden voor weinig geld in vollen eigendom uit- „gegeven. Vandaar veel particuliere landen midden in de „stad en kampongs, die particulier eigendom zijn”.

Wie behalve in Semarang ook in andere steden in deze gewesten op agrarisch gebied heeft rondgekeken, weet dat l'histoire se répète, dat ook daar „finale uitverkoop” van gronden werd gehouden en zodoende de meest dwaze belangenvermenging heeft plaats gehad.

Doch dit alles in verband met het aan de orde gestelde onderwerp der zôneering slechts ter kennisname, want de grondrechten mogen bij de opstelling van het bestemmingsplan bijzondere aandacht vragen en in vele gevallen zelfs aanleiding tot bepaalde maatregelen geven, toch zijn zij niet overheerschend. Hetgeen ook niet mogelijk zou zijn, omdat alle stadsproblemen in hun onderlingen samenhang worden gezien en nooit méér kunnen zijn dan onderdeelen van het centrale probleem der stadsvorming. Dat het bestemmingsplan opbouwend is, zal duidelijk zijn, want er wordt een stad ontworpen waarin alle vraagstukken van verschillenden aard hunne oplossing vinden. Het is in zijn positieven vorm echter niet alleen opbouwend, doch zeker ook *beschermend*. Hierbij domineert de sociale zijde der zôneering!

Dat er ook van financieele zijde voordeel zal worden getrokken van de bescherming, die de stads-zôneering biedt, is begrijpelijk. Door incidenteele bouwerij op bepaalde, toevallig te koop zijnde perceelen heeft menig belegger een groot deel van zijne spaarduiten verloren, toen de buurt door bouw van minder gehalte in stand achteruitging. Of zag een perceeleigenaar zijn huis in waarde dalen,

toen de gemeente een bepaald bouwwerk naast zijn woning toestond, waardoor de omgeving in de oogen van het publiek achteruitging. Ir. Maclaine Pont merkte in zijn prae-advies tijdens het Huisvestingcongres 1922 terecht op: „de te late vorming van rationeele plannen voor de uitbreiding en reguleering der Indische steden heeft ongetwijfeld de harmonische ontwikkeling der steden zelve in niet geringe mate belemmerd. Te veel heeft men, na een eerste stadium, waarin de bouwbeveging elk gemeentelijk plan voor was, de eerste aandacht gewijd aan bouwplannen voor bepaalde terreinen, welke dikwerf door zeer toevallige omstandigheden voor bebouwing in aanmerking werden gebracht”. Daarom is het niet te veel gezegd met te beweren, dat uiteindelijk het oorspronkelijk gebrek aan zôneering voor een deel op rekening van de huiseigenaren komt, zoodra volgens behoorlijke bestemmingsplannen betere of meer voor het woningtype geëigende wijken ontstaan.

Voor zakenwijken geldt deze opmerking in niet mindere mate: de slecht verzorgde en volgens het stadsplan verkeerd gesitueerde tokostraat wordt overvleugeld door de moderne winkelbuurt, waarheen — dank zij verkeersoplossingen, stedenbouwkundige uitrusting en geëigenden bouw — de loop verplaatst wordt.

Zoo werkt zôneering op den duur beschermend op financieel gebied, moedigt aan tot bouwen en ondernemen, want de toekomstige ontwikkeling van de stad is in bepaalde banen geleid: de bouwer of ondernemer weet waar hij aan toe is.

Gaat het echter om de sociale bescherming der zôneering, dan is het niet alleen een bepaalde stand die hier belang bij heeft, doch geldt zij de geheele en zoo gelaagde samenleving der stedelijke bevolking, die om voldoende „levensruimte” vraagt. Een vraag niet alleen van de groep wier middelen het toelaat hooge huishuren te betalen, waardoor het aan exploitanten mogelijk is belangrijke terreincomplexen voor dat doel aan te koopen en met geriefelijke woningen te bebouwen, doch evenzeer voor de minder bedeelden dezer samenleving. Doet de eerste groep een beroep op de zôneering teneinde beschermd tegen allerlei gevaren van hygiënischen en anderen aard in zoodanige omgeving te kunnen wonen en werken, dat daarin arbeid, ontspanning en rust („mental hygiene”) dusdanig mogelijk zijn, dat lichaam en geest op de beste wijze zich zullen kunnen ontplooiën, ... ook de andere groepen zien naar deze zôneering uit als naar een bescherming tegen de onvermijdelijke

declassering, waartoe niet geordend stadsbestaan leidt en in een ongelijken strijd ontbrandt ¹⁾).

Wegens onvoldoende aanwijzing en uitgifte van terreinen voor kampongbouw heeft men in de groote steden het ontstellende feit kunnen constateeren, dat door toename der bevolking, hetzij door geboorte dan wel immigratie ²⁾ en niet minder door vermindering van voor kampongbouw beschikbaren grond wegens verkoop voor andere doeleinden, vaak overbevolking in bepaalde buurten is ontstaan, die èn hygiënisch èn moreel ontoelaatbaar is. Vervuiling van den bodem, gebrekkige afwatering door te groote bebouwingsdichtheid, tekort aan defaecatieplaatsen, slechte bewoning, soms honderden menschen in bamboeloodsen ondergebracht in kamertjes, waarin gemiddeld 4 personen huizen, van nauwelijks 9 m² oppervlakte, hebben een toestand geschapen waarvoor de Overheid niet genoeg opgeschrikt kan worden. Want dergelijke haarden van onhygiënische en onsociale behuizing in steden, d.w.z. onmiskenbaar leiding gevende centra op politiek, economisch en maatschappelijk gebied, brengen den geest der bevolking in beweging naar voor het regeeringsbeleid ongewenschte kanten. Het kampongprobleem overheerscht feitelijk alles, want het omvat de belangen van 70 % der stedelijke bevolking en eischt derhalve volledige bestudeering.

De oplossing zal dan ook nooit door incidenteele besluiten — hoe goed ook bedoeld — kunnen worden gevonden, doch uitsluitend als onderdeel van het centrale probleem der stadsvorming en geleid door het strenge beginsel der zôneering. De vaststelling van voor kampong bestemde gronden dient voor het gansche rayon der gemeente, binnen het zgn. stadsareaal ³⁾, te geschieden. Dit

¹⁾ Zie over dezen strijd de Toelichting der Stadsvormingscommissie par. 89 — 93.

²⁾ De immigratie en emigratie naar en uit de Indische steden zijn op zichzelf een onderzoek waard, waarbij men op zeer eigenaardige omstandigheden zal stuiten. Dezelfde oorzaak, b.v. de malaise, kan oorzaak zijn, dat de Europeesche groep afneemt, terwijl de Inheemsche groep in de stad toeneemt. Ook wordt er van statistische zijde wel onderscheid gemaakt tusschen feitelijke woonbevolking en vlottende bevolking, welk onderscheid in steden als Batavia en Soerabaja opvallend groot is. Dit zijn niet uitsluitend koelies, doch ook arbeiders in bedrijven, handelaren, straatverkoopers e.a., die vele maanden zich vestigen in de stad om daarna weer geruimen tijd te verdwijnen. De invloed van het moderniseeringsproces der stad op het land is hierdoor vrij groot.

³⁾ Over de beteekenis van het stadsareaal wordt in verband met het onderwerp niet verder ingegaan; er wordt onder verstaan de grens van het als stad georganiseerde of te organiseeren gebied. De stadsgrenzen zijn, voor zoover het de geordende bebouwing betreft, zoodoende voorloopig tot kleinere verhouding teruggebracht.

beteekent echter niet, dat alle terreinen, voor kampongbouw bestemd, ook dadelijk worden uitgegeven. Integendeel, juist om de kampongtoestanden in de hand te houden en elke nieuwe verwaarloozing op de aangewezen bouwterreinen te voorkomen, zal uitgifte naar behoefte plaats hebben. Door het toepassen van *ontsluitingszônes*, die echter niet alleen voor kamponggronden, doch t.a.v. alle bestemmingen — dus ook industrieterrein, villa-buurt enz. — kunnen worden vastgesteld, is deze beperkte bebouwing mogelijk gemaakt. Met ontsluitingszônes wordt bedoeld, dat van een door zôneering voor een bepaald bouwtype aangewezen terrein slechts achtereenvolgens gedeelten worden opengesteld. Financieel zal de stadsgemeente genoodzaakt zijn tot dezen maatregel over te gaan, want bij ongeregelde — en onsystematische — dan wel lintbebouwing zullen de kosten voor aanleg van wegen en goten, het onderhoud, schoonmaken en verlichten te zware eischen gaan stellen, en ook zal de taak van politie, postbezorging, brandweer enz. onnoodig verzwaaard worden.

Als een *conditio sine qua non* wordt gedacht aan nauwe samenwerking van het Land met de gemeenten bij de uitgifte van gronden. Er moet bij de Regeering vertrouwen kunnen zijn, dat de gemeenten hierbij uitsluitend de stadsvorming beoogen, hetgeen ongetwijfeld het geval zal zijn wanneer het stadsplan met de vastgestelde bestemming der gronden officieel is erkend. Op die wijze werkt de zôneering tegenover de Regeering vertrouwenwekkend en t.a.v. de bevolking beschermend, omdat hare belangen uitsluitend doorslaggevend zijn bij gronduitgifte. Hier valt koopmanschap weg, is bestuurdersmentaliteit noodig en dient het volle besef te bestaan dat stugge grondpolitiek ook slechte bevolkingspolitiek ten gevolge zal hebben. „Om maatschappelijke redenen” — verklaart de Taxatie-commissie van het grondbedrijf der gemeente Batavia — „zullen in bepaalde gevallen b.v. aan hen, die economisch zoo zwak zijn, dat zij niet in staat zijn den voor den grond geëigenden canon of huur te betalen, terreinen tegen zeer lagen prijs ter beschikking gesteld moeten worden”. De taak van het gemeentelijk grondbedrijf ten dienste van de zôneering kan dan ook uiterst belangrijk zijn. Het is niet mogelijk deze taak thans in het bestek van dit artikel te behandelen, want de werking van een gemeentelijk grondbedrijf en de beginselen die hieraan ten grondslag liggen, zijn nog te weinig bekend. Ook over de financiering der stadsvorming wordt om dezelfde redenen niet uitgewijd, omdat

deze eveneens te veel de aandacht van de sociale zijde van dit artikel zou afleiden.

Wel is er in dit verband een onderwerp, dat nadere aandacht vraagt, en als een der krachtigste beschermingsmaatregelen van de zôneering kan worden aangemerkt. Bedoeld wordt de „groenverzorging”. Eenerzijds wordt daarbij gedacht aan het behoud van natuurschoon, zooals de bergsteden Bandoeng, Malang en Magelang, maar ook plaatsen als Buitenzorg en Semarang rijk zijn; doch anderzijds valt de nadruk op parken, plantsoenen, speelvelden, grondstrooken, enz. Vooral is dit zoo belangrijk omdat in de Indische steden door allerlei oorzaken, w.o. de hooge grondprijzen, tot minimale erfverkaveling en maximale bebouwing van het oppervlak achter de gevelrooilijn wordt overgegaan met het gevolg, dat zulk eene aanéénrijging van huizen de „Indische veel geprezen tuinstad” illusoir maakt. Wanneer op aanwezig parkareaal wordt gewezen, zooals b.v. in Bandoeng en ook in Batavia, dan moet geconstateerd worden, dat dit uitsluitend in de wijken der welgestelden aanwezig is. Daarom stelt de zôneering zich mede tot taak om in de wijken der onderscheidene bevolkingsgroepen als behorende tot het karakter der organische woonwijk ook de „groenverzorging en de ontspanningsruimte” te behartigen ¹⁾. De Duitschers maken onderscheid tusschen „Sanitäres Grün” en „Dekoratives Grün”. Met het eerste bedoelt men dan parken, sport- en speelterreinen, terwijl de plantsoenen het decoratieve groen vormen. Nu is deze onderscheiding wel wat ver doorgetrokken, doch zeker is, dat de goede groenverzorging in de stad zoowel van hygiënische als aesthetische beteekenis is. Daarom is de opmerking van den bekenden architect Dudok van bijzondere karakteristiek: „en inderdaad is in den modernen *stedebouw* misschien wel het belangrijkste het streven om veel *onbebouwd* te laten”.

¹⁾ In de toelichting tot het algemeen uitbreidingsplan van Amsterdam wordt het volgende gezegd:
„Het is een der meest opmerkelijke kenmerken van dezen tijd en daardoor onderscheidt hij zich principieel van vorige eeuwen, dat de mensch na verrichten arbeid in steeds meerdere mate de open lucht opzoekt om lichaam en geest te ontspannen, door zich op andere wijze in te spannen. De behoefte aan natuur, aan zon en aan water, de wensch om zijn krachten te meten met anderen in sport en spel, kortom het verlangen naar bevrijding van den druk der dagelijksche zorgen en plichten, is een element van de grootste beteekenis in het dagelijksch leven geworden. Deze ontwikkeling, die tegen het einde van de vorige eeuw inzette, heeft sinds den oorlog niet alleen een zeer versneld tempo, doch ook een gewijzigd karakter aangenomen, dat het best door de Fransche uitdrukking „Culture physique” wordt gekenschetst .....

Behalve verfraaiing en ontspanning is aan de groenverzorging in de Indische stad nog een andere eigen sociale functie toebedeeld, namelijk die van normalen en logischen overgang tusschen verschillende klassen van bebouwing. Onlangs constateerde ik in een der groote steden, dat de aan den hoofdweg gelegen duurdere bebouwing door het optrekken van een hoogen muur gescheiden werd van de achter deze huizen geprojecteerde meer eenvoudige woningen. Het betrof hier niet een afscheiding tusschen Europeesche wijk en Inheemsche kampong, in welk geval de oplossing niet minder onaangenaam en onaesthetisch moet geacht worden, doch die tusschen betere en meer eenvoudige Europeesche bewoning. Dat er scheiding tusschen bepaalde bouwtypen gewenscht is, kan in beider belang aanvaard worden, want de levensuitingen en behoeften der bewoners zijn in menig opzicht verschillend, doch daarvoor behoeft een „gevangenismuur” niet te worden opgetrokken. Om deze scheiding tot stand te brengen, vinden wij in een breede groenstrook of een aardige beplanting een geëigend en sociaal verantwoord middel en wordt op deze wijze een logische en fraaie overgang tusschen de verschillende bebouwingen verkregen, die bovendien als „stadslong” een hygiënische functie vervult.

Om nu tot de kampongzoneering terug te keeren is het dus noodig, dat voldoende terreinen voor dit doel ontsloten worden. Echter kent de kampong beteren en minderen bouw, en onderscheidt verschillende huizentypen en bouwconstructies; differentiatie in bestemming is deswege bepaald noodig, omdat de behoeften niet in elk opzicht gelijk zijn. Om b.v. de slechtst behuisde groep der kampongbewoners eens onder de loupe te nemen, zou men de verdeeling van de bewoners der Hollandsche achterbuurten kunnen volgen:

- 1e. de financieel-zwakken ¹⁾;
- 2e. de sociaal-zwakken, d.w.z. de menschen die geen goede woning waard zijn en onder leiding van woninginspectrices daartoe opgevoed worden ²⁾;

¹⁾ Een plaatselijk onderzoek naar een bepaald aantal gezinnen in een wijk te Batavia in verband met het volksinkomen wees het volgende uit:

4 gezinnen	inkomen	onbekend	
521	„	f 0 — 15	0,5 %
173	„	16 — 30	70,1 %
40	„	31 — 100	23,3 %
5	„	meer dan f 100,—	5,4 %
			0,7 %

²⁾ In de woningcomplexen der N. V. Volkshuisvesting treft men ook vaak huurders aan, die niet ten volle het nut uit de goede woning kunnen halen. N.m.b.m. ligt op dit gebied een taak voor de Inheemsche intellectuele vrouwenverenigingen.

3e. de asociaalen, de dégénéré's.

Ongetwijfeld is de Hollandsche conclusie ook van toepassing op onze tropische steden, en wel zóó, dat het probleem van de kampong niet alleen in de woningen, maar niet minder in de bewoners zit. ¹⁾ De opvoeding tot bepaalde stedelijke netheid en orde van deze in stadskampongs samengeperste, doch in wezen nog zoo agrarisch-georiënteerde bevolking laat nog veel te wenschen over; de vervuiling der kampongs stelt menig gemeentebestuur voor problemen, waarbij van de zijde van het zwakke wijkbestuur weinig steun wordt ondervonden. Maar zou ook deze klacht niet voor een groot deel verstommen, wanneer de leef- en woontoestanden verbeterd werden, wanneer ook de kampong ten volle in de voorrechten der zôneering en de daaruit voortvloeiende verzorging zou meedeelen: vaststelling van erfgrrootte ter voorkoming van te sterke bebouwingsintensivering, behoorlijke toegangswegen, waterafvoer, ruimte voor recreatie en sportbeoefening? Alleen bij die volledige doorvoering der zôneering voor *alle* bevolkingsgroepen zal de stad niet langer het strijdperk zijn tusschen deze groepen, doch zal het tijdperk aanbreken van vreedig samenwonen. Dan is de tijd voorbij, waarin elk gezin, elk bedrijf, elke organisatie, elke groep zich in de stedelijke samenleving de noodige levensruimte voor wonen, arbeid, enz. heeft te veroveren, of het verkregene te verdedigen; levensruimte in den letterlijken zin van een stuk stadsgebied, geëigend gelegen en bebouwd. Dan zal het eigen nationaal leven beter tot ontplooiing kunnen komen, zullen de kampongs een eigen sfeer en karakter hebben evengoed als de andere wijken in de stad en . . . . . in tegenstelling met de huidige wanorde, die gegroeid is op den bodem van incidenteele maatregelen en door gebrek aan kennis van de belangen en nooden der Inheemsche stedelijke massa, zal *ordering* in de plaats treden. De organisatie in de verschillende zônes der stad moge verschillend zijn naar gelang van de behoefte en de belangen der daar gevestigde groep, maar daarom niet minder van waarde; ook hier zal moeten blijken, dat de stad een organisme is waarin alle deelen — hoe verschillend ook van vorm en functie — op harmonische wijze samenwerken. De vragen omtrent toegangswegen, open of gesloten bebouwing, woningtype en constructie, richting der straten en woningen, bevolkingsdichtheid, recreatie

¹⁾ Voor de kampongverbetering zie mijn artikel in „Koloniale Studiën” No. 4, jaar 1939.

en sport, assainering en al die andere belangrijke kwesties zijn opgelost, omdat van den aanvang hiermede rekening is gehouden. De omvorming van de bestaande wijken, waarbij het kostbare middel der saneering soms zal moeten worden aangewend, zal volgens dezelfde methode behandeld worden; daartoe geeft de bouwverordening, zij het ook op langen termijn, de middelen.

Zoo is de onzekerheid geweken, de strijdbijl begraven, wordt met den willekeurigen uitgroei van de Indische stad afgerekend en heeft men lijnen uitgestippeld, waarlangs de ontwikkeling van den stedenbouw ten bate van alle ingezetenen met vol behoud van eigen sfeer en leefwijze kan plaats hebben. Het woord der Grieken, dat de mensch maatstaf aller dingen is, wordt in deze oplossing op schoone wijze mogelijk gemaakt.

Maar zoo zal men — indachtig de rommelachtigheid, de vaak slecht-functionneerende verkeerswegen en onjuist opgezette woonwijken van een deel der huidige Indische steden — de vraag stellen, of dit door mij geschetste toekomstbeeld niet beschouwd moet worden als een uiting van hooggestemd idealisme, waaraan de werkelijkheid ontbreekt.

Dit is zeker het geval, indien de stadsontwikkeling zich beperkt tot allerlei afzonderlijke verbeteringen, waartoe door de burgerij en ook vaak door den gemeenteraad met zijn zin voor details wordt aangedrongen. Het incidenteele is vooral bij de stadsontwikkeling een der grootste gevaren, de zelfbevrediging vanwege enkele in het oog springende verbeteringen en de camouflage van allerlei ongewenschte toestanden. Maar wanneer de breede lijn voor de toekomst duidelijk wordt getrokken, de plannen voor een langen termijn van vele tientallen jaren worden opgezet en men vanaf heden tot in de finesses consequent deze ideeën realiseert, zal hetgeen thans nog ideaal heet ongetwijfeld zekerheid worden. Bij deze meening wordt ons steun geboden door de uitspraken van een louter uit financieele experts samengestelde commissie: een bankdirecteur, een inspecteur van financiën en 's Lands hoogste rekenmeester. Bedoeld wordt de taxatiecommissie voor het grondbedrijf der gemeente Batavia. Deze nuchtere „cijfermensen” spreken zich in hun onlangs verschenen rapport aan het gemeentebestuur van Batavia aldus uit, dat zij wegens gebrek aan voldoende betrouwbare vergelijkingsgegevens van den aanwas der Bataviasche bevolking in al hare geledingen, de berekening van de toekomstige

uitgifte der gronden van het op grondgebied monopolistisch gemeentebedrijf naar *schattingen* moest doen. Eveneens — zoo beklagen zij zich — deed zich ook nu weer het gemis voelen van een volledig bestemmingsplan voor de gemeentegronden. Men ziet het: zelfs de financiers vragen om zôneering! Hoeveel te meer de sociale werker, die het recht van behoorlijke en gezonde bewoning, van goede en practische stadsvorming en van organische en harmonische wijkindeeling *ter wille van den mensch* komt opeischen. Want ik vlei mij met de gedachte te hebben aangetoond, dat zonder zôneering er voortgaande verwarring, strijd en maatschappelijke ontwrichting zijn, doch dat met behoorlijke bestemmingsplannen een toekomstbeeld wordt geschapen van sociale rechtvaardigheid en ontplooiing van eigen karakteristiek leven.

De concipieering hiervan is de taak van den stedenbouwkundige, die daartoe steun en verlichting zoekt bij technische, juridische, hygiënische, sociale en zooveel andere medewerkers. In de eerste plaats is als grondslag dezer toekomstplannen een bouwverordening noodzakelijk, waarin de beginselen van den modernen stedenbouw zooals differentiatie, zôneering, stadsplannen en detailplannen volledig zijn uitgewerkt. De meeste Indische gemeenten missen deze voorschriften en behelpen zich met verouderde bouwverordeningen en bouwreglementen (b.v. Batavia 1919 en Semarang 1910), waardoor zij nog niet in staat zijn de stadsontwikkeling op de boven omschreven krachtige wijze te bevorderen.

Naast dezen juridischen grondslag, waarin het richtinggevend ideaal der stadsvorming is neergelegd, komen de vraagstukken van technischen en agrarischen aard.

Vragen omtrent verkeerswegen zoowel voor doorgaand als plaatselijk verkeer, de kwestie van ophooging der laaggelegen stadsgedeelten of b.v. inpolderen, het watervervoer, de spoorlijnen, mede bezien in verband met hunne toekomstige positie, de kennis der grondrechten bij de toetsing van plannen, de taak der stedelijke voorzieningsbedrijven zooals telefoon, waterleiding, gas en electriciteit, enz. Daarbij sluiten zich direct aan de adviezen van den hygiënist als het gaat om de richting waarin huizen gebouwd en straten aangelegd dienen te worden, het onderzoek naar den gezondheidstoestand van bepaalde wijken, het aangeven van vereischte verbeteringen, de afwatering, rioleering en assaineering alsmede allerlei andere maatregelen. Dan komt de vraag naar goede opnamen en volledig kaartenmateriaal van het stadsgebied, waartoe weinig

gemeenten behoorlijk in staat zijn. Deze vraag vereischt bovendien samenwerking met onderscheidene landsdiensten, waaronder met name zijn te noemen het kadaster, de dienst der landelijke inkomsten en de topografische dienst. Op deze wijze wordt dan, dank zij de vele medewerkers, een uitgebreide schat van gegevens verzameld; doch niettegenstaande al dit materiaal kan de stedenbouwkundige zijn opdracht nog niet uitvoeren, want daarvoor is bovendien noodig kennis van de levensomstandigheden en levensbehoeften der stedelijke agglomeratie. Zonder de bemoeienis van den socioloog zal het technisch en juridisch nauwkeurig opgesteld stadsplan zonder *diepte* zijn. Onmisbaar is de kennis van het stadsvolk: aantal, toe- of afname, onderzoek naar de oorzaken van immigratie en emigratie, bevordering der welstandsmogelijkheden, sterfte- en geboortecijfers, woontoestanden en woonbehoefte, arbeiders- en forensenvraagstuk, vestiging van toko's, kleinbedrijven en werkplaatsen, bevordering van den economischen weerstand, aanvoer van levensmiddelen enz. Het is de verheven taak van het stadsbestuur om al deze medewerkers in te schakelen, de groote verscheidenheid op juridisch, technisch, hygiënisch, economisch en sociaal gebied in één verband te brengen om op die wijze de harmonische ontwikkeling van de toekomstige Indische stad tot stand te brengen. *Een harmonie die gebaseerd is op sociale rechtvaardigheid: de bestemming van den grond voor den stadsbewoner en diens bescherming door zekerheid dier bestemming.*

Deze zôneering — hoe vreemd nog aan een groot deel van het huidig stadsbeeld — staat aan de spits der genoemde maatregelen: *juridische grondslag* door bouwverordening, *technische opbouw* door volledige stads- en ontwikkelingsplannen, maar bovenal *sociale rechtvaardigheid* dank zij de zôneering voor alle bevolkingsgroepen.

DE FUNCTIE VAN DE OBLIGATIELEENING IN DE FINANCIERING VAN HET NEDERLANDSCH-INDISCHE BEDRIJFSLEVEN

DOOR Drs. H. J. MANSCHOT

I. Inleiding.

Doel van deze studie is : eenig inzicht te verschaffen in de functie, welke tot dusverre de obligatieleening heeft vervuld in de financiering van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven, voorts na te gaan in hoeverre het door dit bedrijfsleven gemaakte gebruik van obligatievermogen van theoretisch standpunt beschouwd verantwoord is geweest en tenslotte vast te stellen, voor zoover op theoretisch onjuiste grondslagen obligatievermogen is aangetrokken, welke motieven hebben voorgezetten toch van dezen financieringsvorm gebruik te maken. Voor zooverre viel na te gaan, heeft tot dusverre deze aangelegenheid nimmer een onderwerp van studie uitgemaakt, is hieromtrent althans niets gepubliceerd, hetgeen met name wel dient te worden toegeschreven aan de groote bezwaren verbonden aan het bijeenbrengen van een eenigszins volledig en daardoor representatief cijfermateriaal. Ook in dit geval heeft deze factor zich tot op zekere hoogte doen gelden, zoodat enkele beperkingen wat betreft den omvang van het onderzoek onvermijdelijk bleken. Gegevens, welke als zeer volledig kunnen worden aangemerkt, konden worden bijeengebracht voor de periode ingaande 1928, hetgeen de mogelijkheid opende tot een nauwkeurig vaststellen van

de beteekenis van de obligatieleening als financieringsvorm met betrekking tot het Indische bedrijfsleven vlak voor het intreden van de wereldcrisis, van de terzake opgetreden wijzigingen gedurende en onder invloed van deze crisis, alsmede van de te verwachten verdere ontwikkeling; veel minder volledig daarentegen was het ter beschikking staande cijfermateriaal over de jaren vóór 1928, zoodat bij de naar deze jaren teruggaande beschouwingen veelal diende te worden volstaan met het vaststellen van meer algemeene tendenzen.

In het navolgende zullen thans achtereenvolgens worden behandeld: enkele algemeen theoretische grondslagen betreffende aanwending van obligatievermogen in het bedrijfsleven; de beteekenis van deze theoretische grondslagen voor het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven; de vraag of en in hoeverre dit bedrijfsleven bij het opnemen van obligatievermogen met deze primaire eischen van financieringsbeleid heeft rekening gehouden — dit aan de hand van het beschikbare cijfermateriaal — en zoo niet, welke motieven hierbij hebben voorgezet; terwijl tenslotte nog even zal worden stilgestaan bij den aard van de door het Indische bedrijfsleven aangegane obligatieverplichtingen.

II. Theoretische grondslagen.

De vraag aan welke voorwaarden een bedrijf moet voldoen, wil het in aanmerking komen voor financiering met obligatievermogen, m.a.w. wil het in een deel van zijn vermogensbehoeften mogen voorzien middels uitgifte van een obligatieleening, heeft in de literatuur over het financieringsvraagstuk steeds een belangrijke plaats ingenomen. Een critische beschouwing van de verschillende opvattingen, welke hierbij tot uiting zijn gekomen, zou zeker belangwekkend zijn, doch valt te zeer buiten het kader van deze studie, dan dat hiertoe kan worden overgegaan. Volstaan zal daarom worden met een beknopte weergave van de theoretische grondbeginselen, welke met betrekking tot dit vraagstuk voor het onderhavige onderzoek als basis zijn aanvaard.

Als primaire eischen voor een doelmatige financiering dienen te worden genoemd:

- a. dat elke ondernemer streeft naar een zoo groot mogelijke overeenstemming tusschen omvang en duur van zijn vermogensbehoefte en de voorziening daarin, opdat het ontstaan op eenig tijdstip van een ongewenschten overvloed van vermogen zooveel mogelijk wordt voorkomen;

- b. dat het vermogen tegen zoo laag mogelijken prijs wordt verkregen.

Om dit te bereiken zal in principe elke ondernemer: *zijn constant kapitaal*, dus dat deel van het kapitaal, dat permanent in het bedrijf aanwezig blijft — t.w. de grond, de minimum grootte van het vlottende kapitaal (voorraden, debiteuren, werken in uitvoering) en de minimum grootte van het vaste slijtende kapitaal (gebouwen en machines) —, moeten financieren met permanent ter beschikking staand vermogen = aandelenvermogen en *zijn variabel kapitaal*, dus dat deel van het kapitaal, dat niet permanent in het bedrijf is geïnvesteerd of m.a.w. de „behoefenspitsen” met permanent vermogen óf met tijdelijk vermogen, afhankelijk van den aard van de fluctuaties in de vermogensbehoefte en den prijs van de verschillende vermogenscategorieën.

Met het bovenstaande is de eerste belangrijke beperking geformuleerd wat betreft de aanwending van obligatievermogen in het bedrijfsleven: alleen voor de financiering van *variabel kapitaal* kan onder bepaalde omstandigheden obligatievermogen worden aangetrokken. Een tweede beperking vloeit logisch voort uit de hierboven reeds geformuleerde stelling, dat er zooveel mogelijk overeenstemming moet zijn tusschen omvang en duur van behoefte en beschikbaarheid van vermogen. Dit houdt in, dat obligatievermogen slechts mag worden aangetrokken voor zooverre dit variabel kapitaal bestaat uit duurzame, aan slijtage onderhevige productiemiddelen, waarbij dan zooveel mogelijk overeenstemming moet worden gebracht tusschen den geschatten levensduur der betreffende productiemiddelen en den looptijd der obligatieverplichtingen.

Nu is het aantal gevallen, dat duurzame slijtende productiemiddelen oorzaak zijn van schommelingen in het totaal aanwezige kapitaal, of om het zoo eenvoudig mogelijk te zeggen, dat het variabel kapitaal ten deele bestaat uit duurzame slijtende productiemiddelen, zeer beperkt. In het algemeen zal in een bedrijf een groot aantal productiemiddelen met zeer verschillenden levensduur en ook aanschaffingsprijs aanwezig zijn, hetgeen dan met zich brengt, dat in dergelijke bedrijven het uit bepaalde productiemiddelen vrijkomende vermogen direct weder moet worden benut voor vervanging van andere inmiddels versleten objecten, dat derhalve het totale vermogen door de duurzame slijtende productiemiddelen

tezamen in beslag genomen betrekkelijk constant is en dat dus financiering met obligatievermogen — waarvoor een regelmatig vrijkomen van vermogen voorwaarde is — irrationeel zou zijn. Slechts wanneer in bepaalde bedrijven één of enkele duurzame productiemiddelen van zoodanig overwegende grootte zijn, dat zij een min of meer beslissenden invloed uitoefenen op de grootte en den duur van de vermogensbehoeften, kunnen groote schommelingen voorkomen in het door de totaliteit der duurzame productiemiddelen in beslag genomen vermogen, welke mogelijkheden openen voor financiering met obligatievermogen. Voorbeelden van categorieën van bedrijvigheid, waarin het kan voorkomen, dat één of enkele duurzame slijtende productiemiddelen een dergelijke doorslaggevende positie innemen, zijn het spoor- en trambedrijf, openbare nutsbedrijven, het veembedrijf en het groot-hotelbedrijf.

Het voorgaande mag niet tot de conclusie leiden, dat nu ook in elke categorie van bedrijvigheid dan wel in elk bedrijf met één of enkele duurzame slijtende productiemiddelen van uitzonderlijke grootte en levensduur, de daardoor veroorzaakte kapitaalsspitsen middels obligaties mogen worden gefinancierd. Een verdere beperking dient nog te worden doorgevoerd, in dien zin, dat vóórts nog zal moeten worden geëischt, dat :

de betreffende bedrijven een groote mate van stabiliteit wat betreft hunne exploitatieresultaten kunnen aantoonen, zoodat een groote mate van zekerheid kan worden gegeven, dat onder alle omstandigheden zal kunnen worden voldaan aan de jaarlijksche rente- en aflossingsverplichtingen.

Het zal duidelijk zijn, dat slechts weinige bedrijven aan dezen laatsten fundamenteelen eisch kunnen voldoen; hij veronderstelt een in belangrijke mate gevrijwaard zijn tegen concurrentie en daarnaast een betrekkelijke ongevoeligheid voor conjunctuursinvloeden, voorwaarden, welke in het huidige tijdsbestek al zeer bezwaarlijk zijn te vervullen.

III. Beteekenis der theoretische grondslagen voor het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven.

Vooropgesteld dient te worden, dat de in het voorgaande geformuleerde theoretische grondslagen wat betreft de eischen, waaraan een bedrijf moet voldoen, wil dit in aanmerking komen voor gedeeltelijke voorziening in zijn vermogensbehoeften middels uitgifte van obligaties, onverminderd ook voor het Nederlandsch-

Indische bedrijfsleven gelden. De vraag, in hoeverre een aantrekken van obligatievermogen door de verschillende categorieën van bedrijvigheid rationeel kan worden geacht, dient dus geheel te worden beoordeeld aan de hand van deze grondslagen, zoodat derhalve ook hier als eerste voorwaarde voor financiering met obligatievermogen dient te worden genoemd : „het aanwezig zijn van een beperkt aantal duurzame slijtende productiemiddelen van uitzonderlijke grootte en levensduur, zoodat regelmatig en in gelijke mate vermogen vrijkomt”. Aan deze voorwaarde voldoen tot op zekere hoogte in Nederlandsch-Indië :

de spoor- en tramwegmaatschappijen; wellicht in nog sterkere mate dan elders, omdat nl. het meerendeel dezer bedrijven zijn vervoersnet in één of enkele fasen heeft opgebouwd en niet door geleidelijke uitbreidingen heeft tot stand gebracht, de openbare nutsbedrijven, en tot op zekere hoogte ook het groot-hotelbedrijf, nl. voor zooverre het gebouwencomplex onder de duurzame slijtende productiemiddelen een overwegende plaats inneemt.

Het tegendeel is daarentegen als regel het geval bij den import- en exporthandel, de middenstandsbedrijven, veemen — dit in tegenstelling tot Holland —, prauwenveren, scheepvaartmaatschappijen en, behoudens enkele uitzonderingen, industriele bedrijven en mijnbouwmaatschappijen, zoodat bij deze groepen financiering met obligatievermogen in het algemeen onjuist moet worden geacht. Blijft over de voor Nederlandsch-Indië zeer belangrijke groep der zg. Europeesche cultures. Hier dienen te worden onderscheiden de éénjarige cultures als suiker, tabak, rosella, en de meerjarige als thee, kina, rubber, oliepalmen en koffie. Voor de eerste groep kan financiering met obligatievermogen, gezien het ontbreken van duurzame slijtende productiemiddelen van uitzonderlijken omvang en levensduur, zonder voorbehoud als ongewenscht worden aangemerkt; voor de laatste echter kan een dergelijk standpunt niet zonder meer worden ingenomen.

De „aanplant” neemt in het kader dezer bedrijven onder de aan slijtage onderhevige productiemiddelen verreweg de belangrijkste plaats in; hij draagt bovendien — zij het uiteenlopend voor de verschillende cultures — een voldoende duurzaam karakter, zoodat financiering met obligatievermogen van dit standpunt beschouwd niet zonder meer kan worden verworpen. Een tegenwerkende factor

is echter, dat de aanplant van een onderneming veelal niet in één en hetzelfde jaar in den grond is gebracht, doch geleidelijk over een reeks van jaren verdeeld is ontstaan, zoodat hij in feite bestaat uit een aantal kleinere aanplanten van verschillenden leeftijd, waardoor dan om de in het vorengaande reeds uiteengezette redenen de mogelijkheid van financiering met obligaties weder geringer wordt. In principe echter blijft voor cultuurmaatschappijen met méérjarige cultures financiering met obligatievermogen denkbaar en aanvaardbaar.

De vraag, welke thans nog beantwoording eischt, is deze: of voren genoemde bedrijfstakken — spoor- en tramwegen, openbare nutsbedrijven, hotels en zeer partieel cultuurondernemingen —, welke uit hoofde van den aard en de samenstelling van hun productie-apparaat voor gedeeltelijke financiering met obligatievermogen in aanmerking komen, tevens ook voldoen aan de voor het kiezen van dezen financieringsvorm noodzakelijke voorwaarde van „stabiele bedrijfsresultaten”.

Nederlandsch-Indië, welks economische werkzaamheid nog steeds in zeer overwegende mate gericht is op de voortbrenging van een beperkt aantal agrarische en minerale producten voor de wereldmarkt en welks welvaart dientengevolge voor alles wordt bepaald eenerzijds door de voor deze exportproducten bestaande afzetmogelijkheden en anderzijds door de waardeverhouding tusschen deze producten en de daartegenover in te voeren goederen, is uit dien hoofde zeer conjunctuurgevoelig. Elke wijziging in deze afzetmogelijkheden, resp. in genoemde waardeverhouding, pleegt onmiddellijk reacties op te wekken, het eerst in de voor de wereldmarkt werkende landbouw- en mijnbouwbedrijven zelve, vervolgens in verschillenden graad, al naar gelang van hun economische afhankelijkheid van deze exportbedrijven, in de overige takken van bedrijvigheid.

De mate van conjunctuurgevoeligheid van het „landbouw- en mijnbedrijf” in Nederlandsch-Indië kan men onder meer afleiden uit de door verschillende instanties samengestelde indexcijfers betreffende het prijsverloop van de voornaamste exportproducten en uit de beschikbare cijfers inzake waarde en hoeveelheid van den Nederlandsch-Indischen export, daarnaast echter ook uit de snel wisselende bedrijfsresultaten van deze bedrijfstakken in Nederlandsch-Indië. Hieronder mogen voor het Europeesche landbouwbedrijf enkele cijfers volgen om dit laatste te illustreeren :

DIVIDENDUITKEERINGEN NED.-IND. CULTUURBEDRIJVEN

Bedrijfstak	Aantal onderzochte bedrijven	Aantal bedrijven dat dividend uitkeerde									
	—	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Suiker	68/50	65	57	14	3	4	2	4	2	7	34
Rubber ...	74	42	24	3	0	0	3	12	14	37	56
Thee	73	63	51	38	23	13	37	41	41	55	62
Tabak	12/11	10	8	3	2	0	1	3	5	6	8
Gemengde cultures	34	30	27	15	7	8	10	10	9	21	29

Wat betreft de mate van afhankelijkheid der overige bedrijfstakken van de uitkomsten van het landbouw- en mijnbedrijf (het laatste exclusief goud- en zilverwinning) laat zich een zekere rangorde opstellen, welke, hoewel uiteraard niet geheel zuiver, in het kader van deze studie toch van zeker belang kan worden geacht. Deze rangorde is:

- de spoor- en tramwegen, de scheepvaart, de veemen en prauwenveren en de exporthandel, voor welke bedrijfstakken een wijziging in de uitkomsten van het landbouw- en mijnbedrijf, als gevolg van afname van afzetmogelijkheden, resp. lagere opbrengstprijzen, vrijwel direct, eveneens een vermindering van inkomsten beteekent;
- de industriële bedrijven voor zooverre zij het landbouw- en mijnbedrijf voorzien van productiemiddelen en hulpstoffen en de technische importhandel; voor deze bedrijfstakken zal een minder goede gang van zaken in het landbouw- en mijnbedrijf al zeer spoedig leiden tot een terugloopen van het aantal opdrachten en bestellingen;
- de overige industriële bedrijven, de overige importhandel, de middenstandsbedrijven en de hotels, welke meer geleidelijk de gevolgen van een terugloopen der resultaten in het landbouw- en mijnbedrijf zullen gevoelen via een afnemen van de koopkracht eerst van de inheemsche, later ook van de Europeesche bevolking;
- de openbare nutsbedrijven, welke, doordat hun afzet van licht, gas en water zich voornamelijk nog op den particulieren consument richt, wiens vraag vrij inelastisch is — bij enkele bedrijven begint echter de afzet van kracht aan landbouw- en

industriële bedrijven toe te nemen —, vooralsnog zeer vertraagd afhankelijk zijn van den gang van zaken in het landbouw- en mijnbedrijf;

- e) de mijnbouw, voor zooverre de goud- en zilverwinning betreffende, welke uiteraard een geheel onafhankelijke positie inneemt.

Toetsen wij thans aan de hand van het terzake hierboven geschrevene en van verder ter beschikking staand cijfermateriaal, welke van de bedrijfstakken, die op grond van hun kapitaalssamenstelling voor financiering met obligatievermogen in aanmerking komen, tevens beantwoorden aan den eisch van voldoende stabiele bedrijfsresultaten, dan blijkt dit noodzakelijk tot een nog verdergaande inperking van de mogelijkheden tot aanwending van obligatievermogen te leiden.

Als in het algemeen ongeschikt voor financiering met obligatievermogen dient dan ook te worden aangemerkt het „Europeesch landbouwbedrijf”, hetwelk naar het verleden heeft bewezen en in het voorgaande met enkele cijfers is geadstrueerd, door zijn primaire afhankelijkheid van de wereldconjunctuur te sterk wisselende bedrijfsresultaten toont, dan dat het aangaan van obligatieverplichtingen verantwoord kan worden geacht.

In dezelfde richting wijzen de gegevens inzake het „groot-hotelbedrijf”; locale factoren spelen hier echter in meerdere gevallen een te belangrijke rol, dan dat zonder meer een voor alle bedrijven geldend standpunt kan worden ingenomen. Wel kan worden gesteld, dat door enkele oorzaken, waarop nog zal worden teruggekomen, in dezen bedrijfstak de mogelijkheden voor financiering met obligatievermogen speciaal het laatste decennium zijn afgenomen.

Ook voor de belangrijke groep der „spoor- en tramwegen” is het moeilijk één algemeen geldende conclusie te formuleeren. Zijn de spoor- en tramwegen in Nederlandsch-Indië als geheel sterk conjunctuurgevoelig, toch doen zich te dien aanzien tusschen de verschillende maatschappijen onderling belangrijke gradueele verschillen voor, waarbij b.v. kan worden gewezen op het sterk uiteenlopende karakter van het bedrijf der specifieke „suiker”-trammen vooral in Oost-Java eenerzijds en dat van lichamen met een veel meer verdeeld vervoer als o.a. de Deli Spoorweg Mij en de Nederlandsch-Indische Spoor. Is voor eerstgenoemde categorie financiering met obligatievermogen als zeer riskant aan te merken, voor laatstgenoemde kan, zoolang een redelijke verhouding tusschen

aandeelen- en obligatievermogen wordt bewaard, tegen financiering met obligaties geen bezwaar worden gemaakt. Structuurwijzigingen in het economische leven van Nederlandsch-Indië, zooals deze zich de laatste tien jaren hebben voltrokken, kunnen voor bepaalde maatschappijen het aspect ineens ten ongunste wijzigen, een factor welke tot extra voorzichtigheid maant.

Wat betreft de „Openbare nutsbedrijven” kan dit standpunt worden ingenomen, dat in het algemeen hier de bedrijfsresultaten een voldoende mate van stabiliteit hebben getoond om aantrekking van obligatievermogen toelaatbaar te doen zijn. Een uitzondering moet slechts worden gemaakt t.a.v. enkele kleinere maatschappijen met een beperkt en eenzijdig georiënteerd arbeidsveld.

In het navolgende zal thans worden nagegaan in hoeverre, wat betreft het aantrekken van obligatievermogen door het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven, theorie en practijk met elkaar in overeenstemming zijn en voor zooverre dit niet het geval is, aan welke oorzaken dit is toe te schrijven.

IV. Omvang der obligatieverplichtingen.

Zooals in de Inleiding reeds werd gememoreerd, stonden volledige gegevens betreffende de obligatieverplichtingen van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven slechts ter beschikking voor de jaren sinds 1928, zoodat de vraag of de mate, waarin het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven is overgegaan tot aantrekking van obligatievermogen, in overeenstemming is met hetgeen terzake als wenschelijk kan worden aangemerkt, voornamelijk aan de hand van de cijfers over deze jaren moet worden beantwoord.

Een aanschouwelijk beeld van den omvang van de obligatieverplichtingen van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven geeft onderstaand overzicht, waarin met betrekking tot 16 bedrijfstakken voor de jaren 1928 en 1937 de navolgende gegevens zijn opgenomen :

- a) het aantal onderzochte ondernemingen;
- b) het totale aandeelenvermogen dezer ondernemingen;
- c) het totaal der obligatieverplichtingen;
- d) de verhouding van sub c tot sub b;
- e) het aantal ondernemingen met obligatieverplichtingen.

Tak van Bedrijvigheid *)	Aantal onder- zochte maat- schappijen	1928				1937			
		Aandeelen- vermogen groep	Obligatieschuld groep	Oblig. schuld in % van aand. vermogen	Aantal ondern. met oblig. schuld	Aandeelen- vermogen groep	Obligatieschuld groep	Oblig. schuld in % van aand. vermogen	Aantal ondern. met oblig. schuld
Suikercultuur	68/50	f 214.926.000.—	f 27.117.000.—	12.6%	10	f 167.105.000.—	f 7.825.000.—	4.7%	5
Rubbercultuur	74	„ 136.645.000.—	„ 9.546.000.—	7.—%	12	„ 131.859.000.—	„ 3.913.000.—	3.—%	14
Theecultuur	73	„ 42.212.000.—	„ 2.436.000.—	5.8%	13	„ 44.165.000.—	„ 1.347.000.—	3.1%	9
Koffiecultuur	19	„ 11.490.000.—	—	—	—	„ 10.338.000.—	—	—	—
Tabakscultuur	12/11	„ 61.084.000.—	—	—	—	„ 60.684.000.—	—	—	—
Kinacultuur	12	„ 1.928.000.—	—	—	—	„ 1.936.000.—	—	—	—
Gemengde cultures.....	34	„ 45.835.000.—	„ 340.000.—	0.8%	3	„ 50.064.000.—	„ 544.000.—	1.1%	2
Spoor- en tramwegen ..	13	„ 73.602.000.—	„ 116.959.000.—	158.9%	13	„ 79.523.000.—	„ 106.602.000.—	134.1%	12
Openbare nutsbedrijven..	10	„ 34.627.000.—	„ 16.099.000.—	46.5%	5	„ 38.588.000.—	„ 5.368.000.—	13.9%	5
Veemen en Prauwenveren	13/12	„ 10.769.000.—	„ 485.000.—	4.5%	3	„ 10.663.000.—	—	—	—
Import- en Exporthandel	17	„ 64.823.000.—	„ 3.084.000.—	4.8%	5	„ 61.980.000.—	„ 220.000.—	0.3%	1
Industriele bedrijven ...	16	„ 28.111.000.—	„ 7.696.000.—	23.8%	3	„ 19.668.000.—	„ 3.856.000.—	19.6%	3
Middenstandsbedrijven ..	10	„ 6.569.000.—	—	—	—	„ 5.792.000.—	„ 350.000.—	6.—%	1
Hotels	6	„ 2.450.000.—	„ 2.486.000.—	101.4%	5	„ 1.670.000.—	„ 2.237.000.—	134.—%	6
Scheepvaartmijnen	4	„ 92.000.000.—	„ 5.514.000.—	6.—%	2	„ 104.000.000.—	„ 8.201.000.—	7.9%	1
Mijnbouwmaatschappijen.	9/8	„ 43.130.000.—	—	—	—	„ 40.448.000.—	„ 52.000.—	0.1%	1
	390/369	f 870.201.000.—	f 191.762.000.—	22.—%	74	f 828.483.000.—	f 140.515.000.—	17.—%	60

*) Niet opgenomen zijn de bedrijfstakken: Algemeene Credietbanken, Spaarbanken, Levensverzekeringmaatschappijen en Assurantie-
maatschappijen, aangezien financiering met obligatievermogen bij deze groepen zonder meer is uitgesloten.

In het onderzoek konden worden betrokken 390 maatschappijen, van welke er echter in de jaren na 1928 een en twintig zijn uitgevallen wegens liquidatie, reorganisatie of anderszins, waardoor verdere jaarcijfers niet meer ter beschikking kwamen. Het aantal maatschappijen, hetwelk zich gedeeltelijk met obligatievermogen financierde, bedroeg 74 in 1928 en 60 in 1937, of resp. 10% en 16% van het totaal.

Het totaal van de obligatieverplichtingen dezer maatschappijen bedroeg in 1928 f 191.8 miljoen en in 1937 f 140.5 miljoen, zijnde derhalve f 51.3 miljoen of ca 26.7% minder dan in eerstgenoemd jaar. Van dit verschil komt ca f 3.— miljoen voor rekening van niet gehonoreerde obligatieverplichtingen van geliquideerde maatschappijen, terwijl de overige f 48.3 miljoen het bedrag voorstellen, waarmede in de periode 1929 — 1937 de bewerkstelligde aflossingen op loopende obligatieleeningen het totaal der nieuw aangegane obligatieverplichtingen hebben overtroffen. In hetzelfde tijdvak is het totale aandeelenvermogen der in het onderzoek betrokken maatschappijen van f 870.2 miljoen tot f 828.5 miljoen of met slechts 4.8% teruggelopen, zoodat derhalve voor het geheele bedrijfsleven de verhouding tusschen aandeelenvermogen en obligatievermogen zich ten gunste van eerstgenoemde heeft gewijzigd. Tegen 22% per einde 1928 maakte het obligatievermogen per einde 1937 nog slechts 16.9% van het totale aandeelenvermogen uit.

Deze teruggang heeft zich, naar onderstaande cijfers aantoonen, niet regelmatig over de geheele periode 1928 — 1937 voltrokken.

TOTAAL DER UITSTAANDE OBLIGATIEVERPLICHTINGEN

1928	f 191.8	m/m	1933	f 202.5	m/m
1929	„ 197.—	„	1934	„ 179.8	„
1930	„ 226.3	„	1935	„ 167.5	„
1931	„ 230.—	„	1936	„ 154.5	„
1932	„ 223.4	„	1937	„ 140.5	„

Integendeel blijkt in de jaren 1929 — 1931 het in totaal aangetrokken obligatievermogen nog aanzienlijk te zijn toegenomen, waartoe, naar nog nader zal blijken, speciaal deze factor heeft bijgedragen, dat vele maatschappijen zich in deze jaren voor de financiering van bij het intreden der crisis reeds in gang gezette uitbreidings- en/of vernieuwingsprojecten den toegang tot de aandeelenmarkt zagen

versperd en toen noodgedwongen tot aantrekking van obligatievermogen moesten overgaan. Einde 1931 wordt met f 230.2 miljoen het hoogste niveau bereikt, daarna zet in 1932 een daling in, welke zich tot 1937 voortzet en in die jaren het totaal der obligatieverplichtingen van f 230.2 miljoen tot f 140.5 miljoen terugbrengt. Deze belangrijke teruggang vindt zijn verklaring :

- a) in het tot zeer geringe bedragen terugloopen der nieuw aangegane obligatieverplichtingen ;
- b) in de omstandigheid, dat althans een belangrijk deel der maatschappijen met obligatievermogen in staat was aan zijn jaarlijksche aflossingsverplichtingen te blijven voldoen ;
- c) in een speciaal in de jaren 1934 — 1937 tot uiting gekomen streven bij verschillende groote lichamen tot een geforceerd terugbrengen van hun obligatieverplichtingen — voor zooverre hun liquiditeitspositie daartoe in staat stelde —, zulks eenerzijds onder invloed van de in de crisisjaren scherp aan het licht getreden gevaren van een financiering met obligatievermogen voor bedrijven, welke zich daarvoor in feite niet leenen, en anderzijds omdat door den scherp dalenden rentestandaard op geld- en kapitaalmarkt voor verschillende maatschappijen de te haren laste loopende obligatieleeningen haar aanvankelijk karakter van „goedkoop vermogen” begonnen te verliezen. In het navolgende zal nog gelegenheid zijn dit met enkele voorbeelden te illustreeren.

Na deze korte uiteenzetting over het verloop van het totaal der obligatieverplichtingen van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven in de periode 1928 — 1937, waaraan de conclusie mag worden verbonden, dat dit verloop, in aanmerking genomen de moeilijke crisisjaren, welke ook Nederlandsch-Indië in deze jaren heeft doorgemaakt, als bevredigend kan worden aangemerkt, zal thans nader worden ingegaan op de verhoudingen terzake bij elke categorie van bedrijvigheid afzonderlijk. Hierbij zal dezelfde volgorde worden betracht als in acht genomen in het overzicht der obligatieverplichtingen op pag. 619, zoodat derhalve als eerste de — in één groep te behandelen — Europeesche cultures zullen worden besproken.

Binnen het kader van de groep der *Europeesche Cultures* konden in het onderzoek worden betrokken 292 cultuurmaatschappijen, welke, behoudens enkele uitzonderingen, voor hare financiering tot opname van aandeelen- of obligatievermogen op de open markt

zijn overgegaan en waarvan voor het overgrootste deel de aandelen en/of obligaties, hetzij op de Amsterdamsche Beurs, dan wel te Batavia, tot de officieele notering zijn toegelaten. Zij vertegenwoordigen een zoo belangrijk deel van de betreffende bedrijfstakken, dat de in het navolgende te hunner aanzien te trekken conclusies zonder meer als maatgevend voor den geheelen bedrijfstak mogen worden aangemerkt.

De plaats, welke de obligatieleening in 1928 en in 1936 innam in de financiering van de Europeesche cultures, blijkt uit onderstaande cijfers.

	Aantal maatschappijen	Maatschappijen met obligatie- verplichtingen	Totaal aandeelen- vermogen	Totaal der obligatie- verplichtingen
1928	292	38	f 494.— m/m	f 39.4 m/m
1937	273	30	„ 466.2 „	„ 13.6 „

Van de 292 onderzochte maatschappijen had in 1928 een aantal van 38 obligatieverplichtingen loopen tot een totaal bedrag van f 39.4 m/m, of niet meer dan 8% van het totale aandelenvermogen. Voor 1937 zijn deze cijfers nog gunstiger; het aantal maatschappijen met obligatievermogen is tot 30 teruggelopen, het totaal dezer verplichtingen bedroeg nog slechts f 13.6 m/m of 2.9% van het totale aandelenvermogen. Geconstateerd kan dus worden, dat financiering met obligatievermogen bij de Europeesche cultures zooal nog geen uitzondering, dan toch een relatief weinig voorkomend verschijnsel is en dat in elk geval het obligatievermogen in de totale financiering van deze categorie van bedrijvigheid een zeer ondergeschikte rol speelt.

Niet steeds is dit het geval geweest. Blijkens de oudere uitgaven van Van Oss' Effectenboek en speciaal ook van den Effectengids Batavia heeft de „cultuurobligatie” in vroeger jaren een beduidend veelvuldiger voorkomen gehad dan tegenwoordig het geval is. Van de 96 cultuurmaatschappijen — voornamelijk thee, rubber en kina —, voorkomende in den Effectengids Batavia van het jaar 1914, hadden er niet minder dan 57 of 60% obligatieverplichtingen loopen, terwijl blijkens Van Oss ook het aantal suikermaatschappijen met obligatieverplichtingen in die jaren verhoudingsgewijs groot was. Het overgrootste deel dezer obligatieleeningen dateerde uit de jaren 1890 — 1910, hetgeen hiermede verband

houdt, dat juist in deze periode het Europeesche landbouwbedrijf in Nederlandsch-Indië zich krachtig uitbreidde en talloze nieuwe cultuurmaatschappijen werden opgericht. Door een op zichzelf niet onverklaarbare terughoudendheid van den particulieren belegger onvoldoende in staat zich door plaatsing van aandelen de voor de financiering van het bedrijf benoodigde middelen te verschaffen, zagen vele dezer nieuwe maatschappijen zich genoodzaakt mede tot aantrekking van obligatievermogen over te gaan. Sindsdien en wel speciaal na den wereldoorlog heeft echter de cultuurobligatie geleidelijk aan beteekenis ingeboet; nieuwe uitgiften werden zeldzamer, terwijl de loopende leeningen geleidelijk tot aflossing kwamen. Einde 1926 hadden van de 292 onderzochte maatschappijen nog slechts 25 obligatieverplichtingen loopen tot een in totaal zeer gering bedrag en dit aantal zou in snel tempo nog verder zijn teruggelopen, ware het niet dat, zooals reeds gememoreerd, in de volgende jaren de inzettende crisis meerdere maatschappijen andermaal noopte tot aantrekking van obligatievermogen. In 1930 werd met een totaal aan obligatieverplichtingen van f 56.— miljoen, verdeeld over 43 maatschappijen, het hoogste niveau bereikt, daarna trad opnieuw een snelle daling in.

Gaan wij op grond van de cijfers per ultimo 1937 na, welke oorzaken bij de verschillende maatschappijen tot het opnemen van obligatievermogen hebben geleid, dan vallen de navolgende 4 groepen te onderscheiden:

- a) die groep, welke obligatieverplichtingen heeft aangegaan, omdat dit voor haar *relatief goedkoop vermogen* beteekende en haar in staat stelde tot hoogere uitkeeringen op het aandelenvermogen. Naarmate echter de crisis doorzette en de bedrijfswinsten sterk deed afnemen, alsook toen in de jaren na 1934 het rentepeil steeds meer begon terug te loopen, werd dit obligatievermogen voor het daarmee beoogde doel minder aantrekkelijk. Het gevolg hiervan was een duidelijk streven naar een zoo snel mogelijk terugbrengen dezer verplichtingen, welke tendenz zich ook na 1936 nog voortzette.
- b) die groep, welke zich in de eerste crisisjaren ter voltooiing van voordien reeds in gang gezette uitbreidings- of vernieuwingswerken genoodzaakt zag nieuw vermogen aan te trekken, zich door de tijdsomstandigheden den weg tot de markt van permanent (aandelen-) vermogen versperd zag en toen noodgedwongen tot opname van obligatievermogen moest overgaan.

De ervaring leert, dat deze groep in het algemeen er op bedacht is zich zoo spoedig mogelijk weder van deze verplichtingen te ontdoen, hetzij door versterkte aflossing uit, door een beteren bedrijfsgang, inmiddels weder ter beschikking gekomen liquiditeiten, hetzij door alsnog tot aantrekking van aandeelenvermogen over te gaan.

- c) die groep, welke ter versterking van haar in de crisisjaren ingeteekende kasmiddelen, dan wel ter aflossing van ter financiering van exploitatieverliezen opgenomen bankcredieten, speciaal in de jaren na 1933 tot aantrekking van obligatievermogen is overgegaan. Ook bij deze groep valt de laatste jaren een duidelijk streven waar te nemen zich zoo spoedig mogelijk weder van deze verplichtingen te ontdoen.
- d) die kleine groep, welke door een min of meer permanente noodlijdendheid — alleen in jaren van uitgesproken hoogconjunctuur kunnen de betreffende ondernemingen op matige winsten bogen — nog steeds vastzit aan vaak lang vóór de crisis van 1930 reeds aangegane obligatieverplichtingen en zich hiervan slechts moeizaam kan ontdoen.

De omvang van het door haar aangetrokken obligatievermogen loopt voor de onderscheidene cultures sterk uiteen. Geheel zonder obligatieverplichtingen waren zoowel per einde 1928 als per einde 1937 de kinacultuur, de koffiecultuur en de tabakscultuur ¹⁾. Bij de koffie- en tabakscultuur zal de aanwezigheid van een extra risico-element — dat der oogstmislukkingen — wel tot een zich onthouden van het aantrekken van obligatievermogen hebben bijgedragen, terwijl daartegenover voor de kinacultuur, welke door den bijzonderen aard van het door haar voortgebrachte product op een althans veel geringere conjunctuurgevoeligheid kan bogen, de noodzaak tot het aantrekken van obligatievermogen zich minder zal hebben voorgedaan.

Bij de *theecultuur* maakte ultimo 1926 het obligatievermogen niet meer dan circa 4% van het aandeelenvermogen der groep uit; in de crisisjaren is dit percentage tijdelijk tot 8.8% opgelopen, om vervolgens weder tot 3.1% per ultimo 1937 terug te loopen.

Een overeenkomstig verloop valt bij de *rubbercultuur* waar te nemen. Einde 1926 waren de obligatieverplichtingen bij dezen

¹⁾ De Tabaks Maatschappij Arendsburg heeft in 1932 een 5½% vijfjarige in aandeelen converteerbare obligatieleening groot f 0.8 m/m uitgegeven; reeds in 1934 vond omzetting in aandeelen plaats.

bedrijfstak door de gunstige bedrijfsresultaten in de voorgaande jaren tot circa 1% van het totale aandelenvermogen teruggelopen. De jaren 1927 tot 1931 brachten een stijging tot 7.7%, waarna een hernieuwde daling inzette tot 3% in 1937.

Bij de groep der *gemengde cultures* neemt het obligatievermogen een zeer ondergeschikte plaats is. In 1928 maakte het slechts 0.8% van het aandelenvermogen uit, in 1937 niet meer dan 1.1%.

Bij de *suikercultuur* ¹⁾ bedroegen de obligatieverplichtingen in 1928 12.6% van het aandelenvermogen, stegen vervolgens tot 19.3% in 1930 en daalden nadien scherp tot 4.7% in 1937.

Het beeld, dat deze cijfers geven, is echter geflatteerd. Het overzicht op pag. 619 wijst toch aan, dat in de periode 1928 — 1937 het totaal der obligatieverplichtingen van de suikergroep met f 19.3 miljoen is teruggelopen, terwijl alleen de Handelsvereniging Amsterdam in deze jaren reeds aflossingen heeft bewerkstelligd op haar uitstaande obligatieleeningen tot een bedrag van f 20.7 miljoen. Dit lichaam buiten beschouwing gelaten is dus zelfs een kleine stijging in de obligatieverplichtingen van de suikergroep ingetreden, hetgeen ook meer in overeenstemming is met de zeer ongunstige omstandigheden, waaronder deze cultuur vooral in de jaren 1930 — 1935 heeft gewerkt.

De jaren 1928 — 1937 hebben den houders van cultuurobligaties vele teleurstellingen gebracht. Meerdere suiker- en rubbermaatschappijen, doch ook enkele theemaatschappijen zagen zich door de ongunstige bedrijfsuitkomsten niet langer in staat hare renten/of aflossingsverplichtingen normaal na te komen en moesten van de houders harer obligaties offers vragen in volgorde van belangrijkheid bestaande uit:

- opschorting gedurende enkele jaren van periodieke aflossingen en rentebetaling;
- verlaging van den rentevoet;
- omzetting van achterstallig geraakte rente in nieuwe obligaties of bewijzen van uitgestelde schuld al dan niet met prijs-gave van een deel van den achterstand;
- prijsgave van een gedeelte van de hoofdsom der obligaties.

¹⁾ Vermeld dient te worden, dat de Handelsvereniging Amsterdam, de Koloniale Bank en de Maatschappij tot Exploitatie der Cultuur Ondernemingen van E. Moormann & Co. als suikermaatschappijen zijn aangemerkt.

Hoewel de ervaring heeft geleerd, dat het publiek in het algemeen snel vergeet, heeft toch deze gang van zaken de standing van de cultuurobligatie geen goed gedaan.

De uit het voorgaande te trekken conclusies zijn deze:

dat in het Europeesche landbouwbedrijf in Nederlandsch-Indië in de periode 1890 — 1918 het obligatievermogen een vrij belangrijke functie in de financiering heeft vervuld; dat deze functie nadien sterk aan betekenis heeft ingeboet en thans als van zeer ondergeschikte betekenis kan worden aangemerkt;

dat, voor zooverre nog met obligatievermogen wordt gefinancierd, dit veelal een noodmaatregel is, welken men zoo spoedig mogelijk weer ongedaan tracht te maken.

V. Spoor- en Tramwegen.

Van de in Nederlandsch-Indië werkende Spoor- en Tramwegmaatschappijen kan worden gesteld, dat sedert hare oprichting, welke voor de „Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij” in 1863 en voor alle overige maatschappijen in het tijdvak 1880 — 1900 plaats vond, het obligatievermogen steeds een belangrijke functie heeft vervuld in de financiering van het bedrijf. De verhouding tusschen het totale aandeelen- en obligatievermogen der groep was in 1902 als 1 : 1.46 en in 1914 als 1 : 1.69, terwijl in de jaren 1928 en 1937 het obligatievermogen resp. 158.9% en 134.1% van het aandeelenvermogen uitmaakte.

Bovenstaande verhoudingscijfers zijn gemiddelden voor de geheele bedrijfsgroep; voor de individueele maatschappijen loopt de omvang der obligatieverplichtingen sterk uiteen, waarbij opvalt, dat de kleinere maatschappijen zich in het algemeen — en wellicht juist omdat zij klein waren — wat betreft het aantrekken van obligatievermogen meerdere beperkingen hebben opgelegd (moeten opleggen) dan de grootere. Geheel vrij van obligatieverplichtingen was per einde 1937 slechts de Kediri Stoomtram Mij.; voor de overige maatschappijen — deels tot enkele groepen samengevat — maakte het obligatievermogen per einde 1937 het navolgende percentage van het aandeelenvermogen uit:

Deli Spoorweg Maatschappij	107.—%
Semarang — Cheribon, Samarang — Joanna, Oost-Java en Serajoedal Stoomtram Maatschappijen.	189.—%
Nederlandsch-Indische Spoorweg Mij.	166.—%

Pasoeroean-, Probolinggo- en Modjokerto Stoomtram

Mijen	48.—%
Madoera Stoomtram Maatschappij	17.—%
Malang Stoomtram Maatschappij	8.5 %

Dat het Nederlandsch-Indische Spoor- en Tramwegbedrijf, hoewel zeer conjunctuurgevoelig, door zijn groote afhankelijkheid van de uitkomsten van den op export georiënteerden Europeeschen en Inheemschen landbouw, niettemin dooreengenomen zich steeds in zoo belangrijke mate met obligatievermogen heeft gefinancierd, is niet geheel onverklaarbaar. De kwestie is namelijk deze, dat tot ongeveer het jaar 1930 de invloed van deze conjunctuurgevoeligheid op de bedrijfsuitkomsten in dezen bedrijfstak steeds en in belangrijke mate is te niet gedaan door de omstandigheid, dat het arbeidsveld van de spoor- en tramwegen zich in dit tijdvak nog steeds uitbreidde. Door een steeds verder in cultuur brengen van Java en Sumatra, alsook door verbeterde productiemethoden, onderging het ladingaanbod een regelmatige uitbreiding, welke de vervoermaatschappijen tot een steeds efficiënter benutting van haar productie-apparaat in staat stelde. Zoo nam bijv. de suikeruitvoer in de periode 1900 — 1929 toe van 751.000 ton tot 2.460.000 ton, die van thee van 6.900 ton tot 72.450 ton en die van rubber (alleen Java) van 500 ton tot 67.300 ton. Het gunstige resultaat hiervan was een betrekkelijke stabiliteit in de bedrijfsuitkomsten en een groote regelmaat bij het meerendeel der maatschappijen in de dividenduitkeeringen. Meerdere passeerden in het tijdvak 1905 — 1930 geen enkele maal het dividend. In de laatste jaren vóór het uitbreken der crisis begon echter, speciaal wel voor Java, dit expansieproces ten einde te loopen. Gronden voor verdere uitbreiding van bestaande cultures, dan wel voor stichting van nieuwe raakten geleidelijk uitgeput, terwijl ook op het gebied van verbetering van productiemethoden de mogelijkheden steeds beperkter werden met gevolg, dat, toen de wereldcrisis van 1929 ook in Indië begon door te werken, de gevolgen hiervan zich ditmaal voor de vervoersmaatschappijen veel gepro-
nonceerder deden gevoelen.

Behoudens tijdelijke moeilijkheden bij een tweetal kleine tramwegmaatschappijen in het begin dezer eeuw, hebben de Indische vervoersmaatschappijen tot 1930 steeds en onverkort aan hare obligatieverplichtingen kunnen voldoen met gevolg, dat obligaties van Indische sporen en trammen in den loop der jaren een zeer

gezochte belegging werden. De vraag, of deze soliditeit inderdaad onder alle omstandigheden verzekerd kon worden geacht, raakte hierdoor begrijpelijk eenigszins op den achtergrond. Des te dieper sloegen de gebeurtenissen na 1930 in. De ernstige aantasting van de exportmogelijkheden en het prijspeil van de agrarische en minerale voortbrengselen van dit land hadden ook voor de spoorwegmaatschappijen funeste gevolgen. De ontvangsten van de gezamenlijke spoor- en tramwegmaatschappijen (inclusief de Staatsspoorwegen) liepen terug van f 132.2 miljoen in 1929 tot f 43.5 miljoen in 1936, om vervolgens weder te stijgen tot f 54.— miljoen in 1937. In de jaren 1932 — 1936 passeerden de onderscheidene maatschappijen zonder uitzondering het dividend — eerst in 1937 hebben enkele maatschappijen de dividenduitkeering hervat —, terwijl achtereenvolgens tien van de dertien in Indië werkende particuliere spoor- en tramwegmaatschappijen genoodzaakt waren voorstellen tot opschorting van de periodieke aflossingen op haar obligatieleeningen en/of uitstel van rentebetaling aan hare obligatiehouders voor te leggen. Slechts de Deli Spoorweg Maatschappij, de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij en de Malang Stoomtram Maatschappij zijn in de crisisjaren regelmatig hare renteverplichtingen nagekomen, terwijl alleen de Deli Spoorweg Maatschappij en de Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij hare aflossingen onverkort hebben bewerkstelligd.

Een herstel van den voor-crisistoestand wat betreft den omvang van het vervoersaanbod is naar het zich thans laat aanzien voor verschillende maatschappijen en wel speciaal voor die, welke zeer eenzijdig op de suikerindustrie zijn georiënteerd en in welker gebied door de structuurwijzigingen in de suiker vele suikerfabrieken als producenten zijn uitgevallen, binnen afzienbaren tijd niet te verwachten. Het gevolg hiervan is, dat thans bij verschillende maatschappijen de obligatieverplichtingen in een uitgesproken wanverhouding staan tot de beteekenis en de draagkracht van het bedrijf. Maatregelen om dit evenwicht te herstellen zijn tot dusverre nog slechts door een enkele maatschappij genomen, doch zullen ook voor verschillende andere niet kunnen uitblijven. Daarnaast zal voor die maatschappijen, welke een dergelijke geforceerde aanpassing niet behoeven, nochtans zeker ook aanleiding bestaan zooveel mogelijk op een terugbrengen van haar obligatieverplichtingen bedacht te zijn. Enkele stappen in deze richting werden intusschen reeds ondernomen.

Openbare Nutsbedrijven.

Van de onderscheidene categorieën van bedrijvigheid in Nederlandsch-Indië komt de groep openbare nutsbedrijven als geheel genomen wel het meeste voor financiering met obligatievermogen in aanmerking, omdat zij, behalve aan de in het voorgaande besproken voorwaarden inzake aard en samenstelling der productiemiddelen, tevens in belangrijke mate voldoet aan den eisch van een zekere mate van stabiliteit in de bedrijfsinkomsten. Dit laatste houdt in de eerste plaats verband met de omstandigheid, dat de vraag naar de diensten der openbare nutsbedrijven in het algemeen een sterk inelastisch karakter draagt, hetgeen een geringere conjunctuurgevoeligheid met zich brengt en voorts hiermede, dat de optimale aanpassing aan de behoeften aan licht, kracht en water in Nederlandsch-Indië nog lang niet is bereikt. Deze laatste factor is een tijdelijke, waarmede bij de financiering terdege rekening dient te worden gehouden. Niet voor alle bedrijven in deze groep liggen de verhoudingen in dit opzicht even gunstig; speciaal de jongste crisis heeft duidelijk aan het licht doen treden, hoe de kleinere maatschappijen met een regionaal beperkt arbeidsveld veel kwetsbaarder zijn dan de grootere minder eenzijdig georiënteerde bedrijven.

In het verleden hebben de in Nederlandsch-Indië werkende openbare nutsbedrijven regelmatig in vrij ruime mate gebruik gemaakt van den voor hen verantwoord te achten vorm van financiering middels obligatievermogen. In 1904 hadden blijkens Van Oss' Effectenboek de toen in Indië werkende twee groote gas- en electriciteitsmaatschappijen — de Nederlandsch-Indische Gas Maatschappij en de Nederlandsch-Indische Electriciteit Maatschappij — tegenover f 3.— millioen aandelenvermogen een totaal van f 1.53 millioen aan obligatievermogen aangetrokken, zoodat derhalve het obligatievermogen 51% van het aandelenvermogen uitmaakte. In 1914 was dit cijfer voor 5 maatschappijen 52.3%, in 1928 voor 10 maatschappijen 46.5%, hetgeen derhalve op een vrij constante verhouding wijst.

De eerste crisisjaren brachten een stijging van de obligatieverplichtingen dezer groep van f 16.1 millioen per ultimo 1928 tot f 23.3 millioen per ultimo 1932 — overeenkomende met circa 60 % van het totale aandelenvermogen — deels als gevolg van het feit, dat ook hier de tijdsomstandigheden den toegang tot de aandelenmarkt bemoeilijkten. Na 1932 valt echter een snelle teruggang van

het totaal der obligatieverplichtingen waar te nemen; einde 1937 bedroegen deze nog slechts f 5.4 miljoen of niet meer dan 13.9 % van het aandelenvermogen der groep. Speciaal de groote maatschappijen zijn er in deze jaren op bedacht geweest haar obligatieverplichtingen zooveel mogelijk terug te brengen, tot op zekere hoogte op grond van de in de crisis duidelijk aan het licht getreden gevaren voor het bedrijfsleven in het algemeen van financiering met obligatievermogen, doch voornamelijk in verband met de ontwikkeling van den rentestandaard, welke het voor haar voordeelijker maakte haar ruime liquiditeiten, voor zooverre deze in het bedrijf konden worden gemist, aan te wenden voor aflossing van obligatieverplichtingen dan deze buiten het bedrijf om te beleggen.

Veemen en Prauwenveren.

De veemen en prauwenveren exploiteerende maatschappijen in Nederlandsch-Indië hebben voor de financiering harer bedrijven steeds slechts in zeer beperkte mate obligatievermogen aangetrokken. In de periode 1909 — 1912 hebben enkele nieuw opgerichte maatschappijen hare eerste vermogensbehoeften ten deele door uitgifte van obligaties gedekt, terwijl ook in de oorlogsjaren nog een enkele obligatieleening is uitgegeven; als regel echter heeft deze bedrijfstak zich met aandelenvermogen gefinancierd. Van de dertien in het onderzoek betrokken tot deze bedrijfsgroep behorende maatschappijen hadden er per einde 1928 slechts drie obligatieverplichtingen loopen, welke tezamen niet meer dan 4.5 % van het aandelenvermogen der groep uitmaakten. In de volgende jaren hebben twee dezer maatschappijen hare obligatieschuld afgelost, terwijl de derde — het Soerabaia Veem — zich in 1934 door financieele moeilijkheden genoodzaakt zag in liquidatie te gaan, waarbij obligatiehouders slechts 30% op de hoofdsom hunner vorderingen kon worden uitgekeerd. Nieuw obligatievermogen werd sinds 1928 niet aangetrokken, met gevolg dat deze bedrijfsgroep derhalve einde 1937 geheel vrij was van obligatieverplichtingen.

Import- en Exporthandel.

Ook in dezen bedrijfstak is de functie van het obligatievermogen in de financiering steeds van zeer bescheiden aard geweest. Van de 17 in het onderzoek betrokken belangrijke import- en exporthuizen hadden er per einde 1928 slechts vijf obligatieverplichtingen loopen.

Van de te hunnen laste uitstaande leeningen dateeren twee reeds uit de jaren voor den wereldoorlog, twee andere uit de periode 1914 — 1918. Na 1918 zijn in deze groep geen nieuwe obligatieverplichtingen meer aangegaan. Van bovenbedoelde vijf maatschappijen hebben er in de jaren 1928 vier hare obligatieschuld volledig afgelost, zoodat derhalve per ultimo 1937 van deze bedrijfsgroep nog slechts één maatschappij — t.w. de Crediet- en Handelsvereniging Banda — obligatieverplichtingen had loopen.

Industrieële Bedrijven.

Bij de in Nederlandsch-Indië werkende industrieële bedrijven kunnen, uitgaande van de wijze waarop hunne financiering plaats vindt, drie hoofdgroepen worden onderscheiden, t.w.

- a) de groep der „op zichzelf staande bedrijven”, welke zich voor de verkrijging van het door haar benoodigde vermogen tot de „open markt” heeft gewend;
- b) de groep der „filiaalfabrieken”, welke in het algemeen door de in Holland of elders gevestigde hoofdbedrijven wordt gefinancierd. Typische voorbeelden van deze groep zijn de in Indië werkende bedrijven van Goodyear, General Motors en Unilever;
- c) de groep der veelal kleinere industrieële bedrijven, in het leven geroepen en gefinancierd door in Nederlandsch-Indië werkende importhuizen, welke dan tevens den afzet van de producten dezer bedrijven verzorgt.

De wijze, waarop hare financiering zich voltrekt, brengt met zich, dat gegevens inzake de financieële positie van de tot de groepen b en c behorende bedrijven slechts bij uitzondering ter beschikking komen. Voor het onderhavige onderzoek is dit geen overwegend bezwaar, aangezien financiering met obligatievermogen tenslotte alleen bij groep a kan worden verwacht.

Van de zestien industrieële bedrijven — machine-industrie, scheepsbouw, fabrieken voor bouwmaterialen, ijsfabrieken, emballagefabrieken, e.a. — behorende tot groep a, waarvan over de geheele periode gegevens ter beschikking stonden, hadden er zoowel per einde 1928 als per einde 1937 slechts drie obligatievermogen aangetrokken, terwijl in het tusschenliggende tijdvak dit aantal niet

hooger is geweest dan vier. Ook vóór 1928 heeft de obligatie in de financiering van de Nederlandsch-Indische industrie slechts een bescheiden rol vervuld. Het sterk conjunctuurgevoelig karakter van de meeste bedrijven als gevolg van hun groote afhankelijkheid van de uitkomsten van het groot-landbouwbedrijf in Nederlandsch-Indië, maakt financiering met obligatievermogen voor deze groep als regel dan ook bepaald ongewenscht. Het totaal der obligatieverplichtingen van de groep maakte per einde 1928 circa 23.8 % en per einde 1936 circa 19.6 % van het aandeelenvermogen uit, een cijfer, hetwelk als hoog moet worden aangemerkt, in beschouwing genomen, dat slechts drie maatschappijen obligatievermogen hadden aangetrokken. De verklaring hiervoor is, dat bij twee dezer maatschappijen — t.w. de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappijen en de Ned.-Indische Portland Cement Industrie — het obligatievermogen per ultimo 1937 niet minder dan respectievelijk 129% en 45% van het aandeelenvermogen uitmaakte. Kan voor laatstgenoemd lichaam, in aanmerking genomen den aard van het bedrijf en zijn positie van eenig producent van cement in Nederlandsch-Indië, deze omvangrijke financiering met obligatievermogen nog tot op zekere hoogte worden verdedigd, bij de Vereenigde Javasche Houthandel Maatschappijen moet de verhouding aandelen-/ obligatievermogen zonder meer als onjuist worden veroordeeld. De obligatiehouders dezer maatschappij hebben zich dan ook meerdere offers moeten getroosten.

Middenstandsbedrijven.

Het aantal middenstandsbedrijven in Nederlandsch-Indië met een zoodanigen bedrijfsomvang, dat voor de verkrijging van het voor zijne financiering benoodigde vermogen een beroep op de „open markt” moest worden gedaan, is nog steeds gering, met gevolg dan ook, dat van niet meer dan tien van dergelijke bedrijven gegevens ter beschikking stonden. Deze groep omvat: winkelbedrijven, autozaken, drukkerijen, apotheken, enz. Per ultimo 1928 had geen dezer maatschappijen obligatieverplichtingen lopen, terwijl ultimo 1937 slechts één maatschappij obligatievermogen had aangetrokken tot een bedrag van f 350.000.—. Ook in de tusschenliggende jaren is de omvang der obligatieverplichtingen niet hooger geweest. Deze bedrijfsgroep heeft zich derhalve wat betreft financiering met obligatievermogen wel de noodige beperkingen opgelegd.

Hotelbedrijf.

Het groot-hotelbedrijf in Nederlandsch-Indië heeft voor zijn financiering steeds in ruime mate van obligatievermogen gebruik gemaakt. Tot op zekere hoogte is dit verklaarbaar. Het moderne hotelwezen in Nederlandsch-Indië is een nog betrekkelijk jong bedrijf, waarvan men geruimen tijd op verschillende gronden goede verwachtingen koesterde. Dit rechtvaardigde een zeker optimisme betreffende de mogelijkheid aan te gane obligatieverplichtingen regelmatig te kunnen nakomen, terwijl daarnaast ook de kapitaalstructuur van het bedrijf — het gebouwencomplex neemt een overwegende plaats in onder de duurzame slijtende productiemiddelen — gedeeltelijke financiering met obligatievermogen aanvaardbaar deed schijnen. Tot 1928 heeft de ontwikkeling in het algemeen wel aan genoemde verwachtingen beantwoord, al waren ook voordien teleurstellingen niet uitgebleven; nadien echter is de positie van het groot-hotelbedrijf, speciaal in de steden, veel ongunstiger geworden, terwijl de vooruitzichten weinig bemoedigend zijn. Factoren als een scherp toegenomen concurrentie, steeds hogere eischen van het publiek en de laatste jaren met name ook de gestadige verbetering der verkeersverbindingen in Indië — nachttreinen, vliegtuigverbindingen, enz. — hebben het hotelbedrijf ernstig nadeel berokkend. Als gevolg van een en ander werden de hoge obligatieverplichtingen — per einde 1928 en 1937 bedroegen zij voor de geheele groep respectievelijk 101.4% en 134% van het aandelenvermogen — geleidelijk een steeds drukkender last, met o.m. als gevolg, dat in de jaren na 1930 een drietal maatschappijen genoodzaakt was van de houders harer obligaties offers te vragen.

Scheepvaart.

Omtrent de mate, waarin het scheepvaartbedrijf in Nederlandsch-Indië voor zijn financiering van obligatievermogen gebruik heeft gemaakt, valt het volgende op te merken. Elk der vier in het onderzoek betrokken maatschappijen — de Stoomvaart Maatschappij „Nederland”, de Rotterdamsche Lloyd, de Koninklijke Paketvaart Maatschappij en de Java—China—Japan Lijn — blijkt in de eerste jaren van haar bestaan obligatievermogen te hebben aangetrokken. Tot en met 1915 hadden alle vier maatschappijen onafgebroken obligatieverplichtingen lopen, nadien echter zijn eerst de Rotterdamsche Lloyd (1916), vervolgens de Java—China—Japan Lijn (1919)

en tenslotte de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (1932) uitgevallen, zoodat per einde 1937 alleen de Stoomvaart Maatschappij „Nederland” haar bedrijf nog gedeeltelijk met obligatievermogen financierde. In 1905 maakten de obligatieverplichtingen 16.7% uit van het aandeelenvermogen van de groep, in 1918 circa 19%, waarna een snelle daling volgde tot in 1928 niet meer dan 6%. In de crisisjaren steeg dit percentage aanvankelijk weder tot 13.6% in 1930, waarop vervolgens weder een daling tot 7.9% in 1937 volgde.

M i j n b o u w.

Onder deze groep is samengevat een aantal olie, steenkolen, tin, goud en zilver voortbrengende mijnbouwmaatschappijen, welker arbeidsveld uitsluitend, dan wel voornamelijk, in Nederlandsch-Indië ligt. Financiering met obligatievermogen blijkt in vroegere jaren bij deze groep geenszins uitzondering te zijn geweest; in het begin dezer eeuw hadden niet alleen enkele oliemaatschappijen, doch ook eenige tin en steenkolen voortbrengende maatschappijen en zelfs enkele goudmijnen obligatieverplichtingen loopen. Nadien is in dezen toestand geleidelijk verbetering ingetreden; zoowel het aantal mijnbouwmaatschappijen met obligatievermogen als het totaal hiervan namen regelmatig af, om tenslotte in de twintiger jaren tot nihil terug te loopen.

VI. Rentetype en Obligatievorm.

Het lijkt ons van belang tot slot nog even stil te staan bij den prijs, welken het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven voor het door hem aangetrokken obligatievermogen heeft moeten betalen, voor zooverre deze prijs tot uitdrukking komt in het rentetype der aange-gane leeningen, alsook of, en in hoeverre, dit bedrijfsleven nog bijzondere faciliteiten heeft moeten verstrekken — hypothecaire zekerheid, converteerbaarheid in aandelen, enz. — om den belegger tot beschikbaarstelling van zijn vermogen te bewegen.

Onderstaand overzicht, waarin per ultimo 1936 de obligatieverplichtingen van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven per bedrijfstak naar rentetype zijn onderverdeeld, geeft eenig inzicht in den prijs, welken dit bedrijfsleven voor het door hem aangetrokken obligatievermogen heeft moeten betalen.

OBLIGATIEVERPLICHTINGEN VERDEELD NAAR RENTETYPE
(cijfers per ultimo 1937 in millioenen glds)

Bedrijfstak.	6% en hooger	5 $\frac{1}{2}$ %	5%	4 $\frac{1}{2}$ %	4%	3 $\frac{1}{2}$ %/ 3 $\frac{3}{4}$ %
Theecultuur	1.19	—	0.16	—	—	—
Rubbercultuur . . .	3.12	0.19	0.60	—	—	—
Gemengde cultures	0.04	—	—	0.50	—	—
Suikercultuur . . .	1.20	—	6.63	—	—	—
Spoor- & Tram- wegen	0.77	1.94	19.96	15.52	14.23	54.20
Openbare Nuts- bedrijven	—	—	0.70	4.67	—	—
Import- en Export- handel	—	—	0.22	—	—	—
Industriele Bedrij- ven	1.60	2.20	—	—	—	—
Middenstands- bedrijven	—	—	—	0.35	—	—
Hotelbedrijf	0.27	—	0.88	1.09	—	—
Scheepvaart	—	—	—	8.20	—	—
	8.19	4.33	29.15	30.33	14.23	54.20

Het gemiddelde rentetype blijkt voor de onderscheidene bedrijfstakken aanzienlijk uiteen te loopen. Bij de thee- en rubbercultuur overweegt nog het 6% rentetype, hoewel het 5% rentetype terrein begint te winnen, terwijl bij de gemengde cultures — overigens eerst sedert 1937 — de 4 $\frac{1}{2}$ % obligatie overheerscht. Bij de suikercultuur domineert thans de 5% leening, nadat in de jaren na 1928 enkele belangrijke 4% en 4 $\frac{1}{2}$ % leeningen tot aflossing zijn gekomen.

Bij de groep der Spoor- en Tramwegen dient wat betreft den rentevoet harer loopende obligatieverplichtingen onderscheid te worden gemaakt tusschen de groep der tramwegmaatschappijen eenerzijds en de twee spoorwegmaatschappijen — de Nederlandsch-Indische Spoor en de Deli Spoor — anderzijds. De tramwegmaatschappijen betaalden per einde 1937 voor het overgrootste deel harer obligatieverplichtingen een rente varierende van 4% tot 5%. Hier werkt nog na de goede naam, welken Indische tramobligaties als geheel genomen vóór 1929 als beleggingspapier genoten, waardoor de betrokken maatschappijen in staat waren obligatievermogen aan te trekken tegen een rente, welke in het algemeen weinig hooger was dan voor Hollandsche spoorwegobligaties werd

betaald. De sterk gedaalde waardeering in de jaren na 1929 voor Indische „tram“-obligaties, heeft zich nog niet in den rentevoet voor deze fondsen kunnen verdisconteeren, aangezien geen der tramwegmaatschappijen — met uitzondering van de een eigen karakter dragende Bataviasche Electrische Tram — sedertdien nieuw obligatievermogen heeft aangetrokken; wel echter in de koersen der betreffende obligaties, welke voor meerdere maatschappijen gevoelig zijn gedaald.

Bij de beide spoorwegmaatschappijen domineerde tot einde 1936 het 4% — 4½% rentetype. In 1937 hebben zij echter het overgrootste deel dezer leeningen kunnen omzetten in leeningen van het 3½% — 3¾% rentetype, een en ander onder invloed van de gunstiger conjunctuur en de daardoor sterk verbeterde bedrijfsresultaten.

Bij de openbare nutsbedrijven gold einde 1937 voor de groote maatschappijen een rentevoet van 4½%, terwijl de kleinere veelal nog 5% betaalden. Van de overige bedrijfstakken betaalden de scheepvaart einde 1937 voor het door haar aangetrokken obligatievermogen 4½%, de industriele bedrijven 5½% en 6%, terwijl voor het hotelbedrijf het 4½% en het 5% rentetype overheerschte.

Een verdeling van de per ultimo 1937 ten laste van het Nederlandsch-Indische bedrijfsleven loopende obligatieverplichtingen in gewone, hypotheaire en in aandelen converteerbare obligaties geeft het volgende beeld.

AARD DER OBLIGATIEVERPLICHTINGEN
(cijfers per ultimo 1937 in millioenen guldens)

	Hypotheaire en/of Converteerbare ¹⁾ obligaties	Gewone obligaties
Theecultuur	1.18	0.17
Rubbercultuur	3.56	0.35
Gemengde cultures	0.50	0.04
Suikercultuur	2.23	5.60
Spoor- en Tramwegen	4.90	101.70
Openbare Nutsbedrijven	—	5.37
Import- en Exporthandel	—	0.22
Industriele bedrijven	1.21	2.65
Middenstandsbedrijven	—	0.35
Hotelbedrijf	1.71	0.52
Scheepvaart	—	8.20
	15.29	125.17

¹⁾ Een splitsing tusschen hypotheaire obligaties en converteerbare obligaties is niet door te voeren in verband met het veelvuldig voorkomen van een combinatie van beide financieringsvormen.

Tegenover een totaal van gewone obligatieleeningen van f 125.2 miljoen stonden per einde 1937 slechts f 15.3 miljoen aan hypothecaire en/of converteerbare obligaties uit. Alleen op deze cijfers af te gaan zou echter aan deze laatste categorie van obligatieverplichtingen onvoldoende recht doen en tot een onderschatting van haar beteekenis leiden. Een beschouwing van de verhouding tusschen de twee groepen bij elken bedrijfstak afzonderlijk leert toch, dat de hypothecaire en/of converteerbare obligatie speciaal in de cultures en ook in de industrie en in het hotelbedrijf een belangrijke plaats inneemt. Van de 25 maatschappijen uit de thee- en rubbercultuur en de gemengde cultures, welke per einde 1937 obligatieleeningen hadden loopen, waren er slechts 5, bij wie deze obligatieverplichtingen niet het karakter van hypothecaire en/of converteerbare leeningen droegen. Bij de suikercultuur was de verhouding 2 hypothecaire tegen 3 gewone obligatieleeningen. De hypothecaire obligatie heeft in de cultures steeds een belangrijke plaats ingenomen, zulks niettegenstaande in de practijk de hypothecaire zekerheid, wanneer zij haar nut moest bewijzen, vaak van geen of weinig waarde is gebleken. De converteerbare obligatieleening ten laste van cultuurondernemingen kan een crisisverschijnsel worden genoemd, de per einde 1937 loopende leeningen dateerden, behoudens één uitzondering, uit de jaren na 1928. Het zal in eerste instantie door de ontwikkeling in de eerstvolgende jaren van de wereldconjunctuur worden bepaald, in hoeverre het verleende conversierecht zal worden benut en dus deze categorie van leeningen een tijdelijk karakter zal dragen. In enkele gevallen vond na 1937 reeds conversie in aandeelen plaats.

BOEKBESPREKING

*Beginnelsen en stelsel van het adatrecht, door Prof.
Mr. B. ter Haar Bzn.*

Velen zullen dit boek met vreugde hebben begroet. Er was wel een zeer dringende behoefte aan een verwerking tot een geordend geheel van de in literatuur en jurisprudentie verspreide gegevens omtrent adatrecht. En *Ter Haar* was wel de aangewezen man om deze taak ter hand te nemen. Men is, na het lezen van dit boek, geneigd den schrijver kwalijk te nemen, dat hij hier niet eerder mee voor den dag is gekomen. Wanneer dit werk den weg vindt dien het verdient, zal het de adatrechtspraak zeer ten goede komen. Landraadvoorzitters, die onder den druk van hun zware taak er niet toe kunnen komen telkens een onderzoekstocht te doen in de rimboe van gegevens omtrent adatrecht, vinden hier een beknopt, van een handig register voorzien, werk, waarin de voornaamste rechtsregels betrouwbaar zijn weergegeven.

„Het boekje” — aldus het voorwoord — „is geschreven voor hen, die met de studie van het adatrecht een aanvang maken, met name voor studenten van de rechtshoogeschool; — het wil tevens voor werkers te velde” enz.

We zien hier dus genoemd de studenten en werkers te velde. Niet de rechters. Dit is zóó opvallend, dat een oogenblik de vraag rijst of onder die „werkers te velde” wellicht ook de rechters begrepen moeten worden. Maar de kwalificatie is te ongewoon en een toga leent zich te weinig voor werk te velde dan dat deze lezing de juiste kan zijn. Bovendien bemerkt hij, die het boek eenigen tijd bij de rechtspraak gebruikt, dat *Ter Haar* in elk geval niet in de eerste plaats aan de rechters heeft gedacht. Herhaaldelijk worden regels, die voor de rechtspraak van veel belang zijn, niet vermeld, terwijl dit mogelijk was zonder dat de stof er noemenswaard door zou worden uitgebreid.

Of het boek geschikt is voor studenten?

In alle opzichten zeker niet. De student, die de eerste tachtig bladzijden achtereen zou doorlezen, zou vermoedelijk een gevoel van draaierigheid krijgen als bij het zien van een versnelde film. Het daaropvolgende gedeelte daarentegen, dat aanvangt met een bijna boeiende weergave van de dorpsstichting, is ook voor den student zeer bruikbaar. Maar het komt ons voor, dat zoowel de studenten als de werkers te velde er van geprofiteerd zouden hebben, als *Ter Haar* in de eerste plaats aan de rechters had gedacht. Dit zou ongetwijfeld de levendigheid en de helderheid van het boek hebben verhoogd.

Verder vraagt in het voorwoord de aandacht een opmerking over rechtsvergelijking: „als wetenschappelijk studie-object kan een zorgvuldige vergelijking van twee rechtsinstituten, beide uiteraard in samenhang met eigen rechtsgeheel verstaan, waarde hebben.”

Wij hadden hier gaarne een warmer pleidooi voor dit belangrijke werk gezien. Rechtsvergelijking is de weg om te komen tot een meer scherpe en principiële omlijning van het adatrecht. Het tilt de beoefenaars van dit recht boven de vergeleken rechtssferen uit. In dit verband is het een belangrijke vraag, of de Inheemsche landraadvoorzitters (in doorsnee) het adatrecht beter hanteeren dan de Europeesche. Wie als appèlrechter in de gelegenheid is geweest te constateren, dat dit *niet* het geval is, vraagt zich af wat hiervan de oorzaak mag zijn.

En dan schijnt de voornaamste factor toch wel te zijn dat voor een rechtsorde, die grootendeels nog moet worden ontdekt, rechtsvergelijking meer dan ooit noodig is. Die Inheemsche juristen, die veel voor de kennis van het adatrecht hebben bijgedragen, geven dan ook allen blijk zich grondig in de beginselen en onderscheidingen van het Europeesche recht te hebben verdiept en daardoor tot scherpe waarnemingen en formuleeringen in staat te zijn. Ook uit dit boek zelf blijkt, dat *Ter Haar* niet die betekenis aan rechtsvergelijking hecht, die wij gaarne zouden wenschen. Herhaaldelijk komt bij het lezen de gedachte op, dat het stelsel aan helderheid zou hebben gewonnen en de „beginselen” meer principiëel zouden zijn behandeld, indien de schrijver meer naar het Europeesche recht had gezien.

Eveneens valt op, dat *Ter Haar* zoo weinig plaats inruimt voor den groei der rechtsinstituten — verleden, heden en (wellicht) toekomst. Dit maakt de stof niet alleen minder vlak voor den student, maar is ook voor werkers te velde (en rechters) van groot belang voor juist begrip van een instituut. Een blik in de toekomst is niet altijd irreëel; den ontwikkelingsgang ziet men somtijds afgetekend in enkele trekjes, maar meer in het algemeen beïnvloedingsproces door het Europeesche rechtsleven.

Naar aanleiding van den opzet van het boek valt voorts nog op te merken, dat *Ter Haar* de vele onzekerheden in onze kennis van het adatrecht slechts voor een klein deel tot uiting heeft gebracht. Vermoedelijk heeft de schrijver in een boek, dat in de eerste plaats voor studenten bestemd is, een groot aantal vraagteekens ongewenscht geoordeeld. Daar valt veel voor te zeggen. Maar deze methode brengt het gevaar met zich, dat het geheel aan een zekere vaagheid gaat laboreeren. En dat *Ter Haar* aan dit gevaar niet is ontkomen, ervaart de lezer, die wat dieper op een der behandelde onderwerpen ingaat. Het is dan dikwijls een studie op zich zelf, uit te vinden wat de schrijver bedoeld heeft.

Een illustratie van deze eigenschappen van het boek vinden we al dadelijk in het contractenrecht.

Welk stelsel zien we hier?

Ter Haar trekt in de eerste plaats een breede lijn tusschen „grondtransacties” (Hoofdstuk III) en „Transacties, waarbij grond betrokken is”. De eerste zijn dan (bl. 103): „reële overeenkomsten nopens grond (en de daarmee in dit opzicht gelijk te stellen objecten)”; tegenover (tweede groep): „transacties, waarbij de grond een belangrijke factor is, maar waarvan de grond toch niet in denzelfden zin als de *djoel*-transacties het object heeten mag.” Deze onderscheiding is niet recht duidelijk. Allereerst vinden we onder de „grondtransacties” nog andere dan *djoel*-transacties genoemd (schenking, toescheiding van grond enz.), welke in deze tegenstelling dus geen plaats vinden. Maar belangrijker is: wat verstaat de schrijver hier onder *reële* contracten? We denken hierbij allereerst aan de tegenstelling reël — consensueel, een onderscheiding die *Ter Haar* bij de pandjer (bl. 129) bespreekt. Maar deze tegenstelling kan hier niet bedoeld zijn. Want onder de contracten van de andere groep vinden we ook verscheidene, die als reël in dezen zin worden beschreven. Deelbouw b.v. komt tot stand „door het toelaten van den ander tot een bouwveld”. Wat reël hier dan wel beteekent, vinden we niet toegelicht.

Het is jammer dat *Ter Haar* deze tegenstelling consensueel — reël, die in andere rechtstelsels een nuttige plaats heeft gekregen, niet op het adatrecht heeft toegepast, al ware het slechts in den vorm van een korte rechtsvergelijking. We zouden dan meer weten van het ontstaan van contractuele rechtsverhoudingen.

De definitie die *Ter Haar* geeft (bl. 129) van „consensueel” is niet scherp, namelijk een „overeenkomst, waarbij uit de wilsovereenstemming gevolgen voortvloeien”. Het gaat er om of door de wilsovereenstemming de *beoogde* overeenkomst tot stand komt. Zoo komt — gelijk we zagen — bij een wilsovereenstemming omtrent deelbouw het contract eerst tot stand door het toelaten op den grond. Maar heeft de wilsovereenstemming vóórden geen gevolgen? Het is merkwaardig dat *Ter Haar* juist — en alleen — bij deelbouw deze vraag beantwoordt: „Zou de deelbouwer niet tot den grond worden toegelaten, dan heeft hij een schadevordering op de grondbezitters. Hij kan niet den grond zelf opvorderen”. Dat hier van „deelbouwer” gesproken wordt, zou even doen

denken aan een consensueel contract, maar dit is blijkbaar de bedoeling niet. We vinden hier dus rechtsgevolgen verbonden aan de wilsovereenstemming bij een reëel contract. Is dit een algemeene regel? De vraag is belangrijk genoeg.

Bij de bespreking van de pandjer vinden we vermeld, dat bij een overeenkomst met bindsom door het overreiken van de bindsom (pandjer) de door de afspraak bepaalde verplichtingen geboren worden.

Van de rechtsgevolgen vinden we vermeld, dat een toekomstig koper, die na het geven van een bindsom de afspraak niet gestand doet, slechts de pandjer verbeurt; terwijl de verkoper in geval van niet-praesteeren de pandjer moet teruggeven en gewoonlijk het bedrag daarvan nog eenmaal moet betalen. Voorts vinden we dan nog de algemeene opmerking: „Tot naleving van de afspraak dwingen is (bijna) steeds uitgesloten; geleden schade kan op dengene, die zich aan wanpraestatie schuldig maakte, (meestal) worden verhaald”. Geldt de regeling omtrent het verbeuren van de pandjer alleen voor koop (in het algemeen voor djoel-transacties) of ook daarbuiten? In welk geval is dwang geoorloofd? En wanneer is schade *niet* te verhalen? Wat omvat de schadevergoeding? Zoo zouden we kunnen doorgaan met vragen. Als *stelsel* is het contracten-recht min of meer in nevelen gebleven.

Een belangrijke groep van transacties, waaraan *Ter Haar* terecht veel aandacht besteedt, zijn de *djoel*-transacties, die het kenmerk hebben, dat de grond hier door den inlandsch bezitter wordt „losgelaten” en zich hierin van andere grondtransacties onderscheiden. We vinden — op het voetspoor van Holleman — drie djoeltransacties genoemd: grondverkoop, grondverpanding en de grondverhuur met vooruitbetaalden huurschat. De ruil van grond — een vierde djoel-transactie — wordt niet vermeld.

Deze djoeltransacties zouden de medewerking van de volkshoofden behoeven om te worden opgeheven in de rechtsorde (bl. 87). Van de grondverpanding wordt nog uitdrukkelijk gezegd: „bij grondverpanding is de medewerking der volkshoofden steeds vereischt” (bl. 111). Vooral ten aanzien van de verpanding is dit standpunt van *Ter Haar* merkwaardig, omdat de heerschende jurisprudentie reeds lang leert dat deze medewerking der volkshoofden niet meer overal als geldigheidsvereischte van de grondverpanding mag worden beschouwd. Ook de onderzoekingen uit de laatste jaren (Soepomo, Knottenbelt, de Commissie voor Inlandsche hypotheek) bevestigen dit afslijtingsproces; met name voor West-Java.

Met den *grondverkoop* staat het eenigszins anders, omdat voor verkrijging van Inlandsch bezit de rechtsbescherming tegenover derden een domineerend element is. Maar ook hier is de „medewerking” der volkshoofden aan het afslijten. In vele streken wordt dikwijls volstaan met een rapporteeren („reput”) — een figuur die den rechter voor vele moeilijkheden stelt. Ook deze ontwikkeling wordt door *Ter Haar* niet genoemd.

Een verkoop op crediet wil de schrijver bij *grond* — in tegenstelling met die van de meeste *roerende* goederen — niet erkennen; het is een contante handeling. Wel komt gedeeltelijke betaling van de koopsom voor, maar het resteerende bedrag moet dan als geldleening worden gezien. Dit laatste schijnt eenigermate gewrongen. Geldleening is een figuur met een eigen motief; de beteekenis van den afbetalingstermijn b.v. is een andere dan bij koop op crediet. Om te komen tot het rechtsgevolg, dat terugvorderen van den grond wegens wanbetaling niet mogelijk is, behoeven we deze leenings-constructie niet.

Den derde te goeder trouw, die van een niet rechthebbende, b.v. een gemachtigde (bedoeld zal zijn: *pseudo*-gemachtigde) koopt, wil *Ter Haar* (bl. 97) beschermen met een pandrecht. Deze oplossing is niet onbedenklijk. Indien partijen hiertoe niet bij wijze van minnelijke schikking zijn te bewegen, kan de rechter deze pandverhouding niet aan partijen opleggen zonder den ongeoorloofden weg van een bemiddelend vonnis (in eigenlijken zin) te betreden. Van belang voor het niet uitgewerkte begrip van *reële executie* in het adatrecht, is hier evenwel dat *Ter Haar* den rechter aan partijen een djoel-transactie wil doen opleggen, zonder dat de rechthebbende den grond heeft „losgelaten.”

De behandeling van de *zekerheidstelling* van grond is de minst bevredigende van het boek. Deze rechtsfiguur, die — met name sinds het rapport van de

Commissie voor Inlandsche hypotheek en het proefschrift van Knottenbelt — veel belangstelling geniet en ook voor den rechter een dagelijksch probleem oplevert, is door *Ter Haar* zeer sober en vaag besproken. Op Java schijnt — volgens den schrijver — dit instituut geen *rechtsgevolgen* te hebben, althans niet indien de transactie zonder medewerking van het dorps hoofd of een ander volkshoofd is gesloten. Of de zekerheidstelling in dit laatste geval *wel* rechtsgevolgen heeft, wordt niet uitdrukkelijk gezegd. Ook het veelbesproken „milik-beding” is niet genoemd.

Den eenigen positieven *rechtsregel*, die wordt erkend, vinden we in de volgende bewoordingen: „in sommige rechtskringen (Bali, Bataklanden) gaat de tot zekerheid aangewezen grond, zoodra de rente een zekere hoogte bereikt heeft en de schuld dus is aangegroeid, in pand over op den geldgever (of moet aan hem in pand worden afgestaan?)”.

Hieruit valt te lezen een *recht* van den crediteur om den grond in pand te ontvangen.

Een bekende vraag voor de rechtspraak is deze, of de crediteur van den rechter kan vorderen dat, ingeval van een ten overstaan van het dorpsbestuur gesloten geldleening met zekerheidstelling en „milik-beding”, de grond aan hem toevalt, zij het na verlenging van den betalingstermijn en eventuele bijbetaling van de meerwaarde. Dit wil zeggen: Kan een rechterlijk vonnis in de plaats treden van een nadere rechtshandeling, die noodig zou zijn om den grond over te dragen (dan wel een voorwaardelijke overdracht te voltooien?) — zooals dit b.v. in het Europeesche recht geschiedt ingevolge artikel 1171 lid 3 van het Burgerlijk Wetboek, waar een rechterlijk vonnis dezelfde kracht heeft alsof degeen, die zich verplicht heeft hypotheek te geven en dit niet nakomt, „in de hypotheek hadde toegestemd”? Een vonnis dus, in plaats van de geweigerde rechtshandeling.

Ter Haar sluit zich — in casu stilzwijgend — aan bij hen, die dit voor het adatrecht onmogelijk achten, althans indien de andere rechtshandeling een „djoel-transactie” betreft. Want bij pandrecht met „milik-beding”, waar dus reeds (onvoorwaardelijk) gedjoeld is, acht men dit algemeen wel mogelijk.

Een uitvoeriger bespreking was van *Ter Haar's* standpunt alleen al gemotiveerd, omdat het toch altijd een belangrijk feit blijft, dat de bevolking in sommige streken (vgl. het rapport van de Commissie voor Inlandsche hypotheek en het proefschrift van Knottenbelt) op *groot*e schaal transacties aangaat, die geen rechtssanctie hebben.

Ook de Balische rechtssanctie, dat de zekerheidsteller den grond in geval van wanbetaling in pand moet geven, verdient meer aandacht; wederom met het oog op de reële executie. Heel de stelling, dat een rechterlijk vonnis niet in de plaats van de nadere djoel-handeling kan komen, behoeft nog wel eenige verdediging. Dit wordt nog duidelijker, indien we onze gedachtengang daarbij een oogenblik losmaken van het Westersche executierecht der Inlandsche rechtbanken en de zekerheidstelling met milik-beding trachten te zien in het licht van het oorspronkelijke adatrecht. Daarop kan hier ter plaatse niet dieper worden ingegaan.

De vergelijking tusschen grondverpanding-met-deelbouw en geldleening-met-zekerheidstelling aan het slot (bl. 110) is minder goed te begrijpen, omdat de geheele vergelijking wezenlijk slechts de *geldleening* betreft en in niets de zekerheidstelling. Hetgeen na het voorgaande was te verwachten.

Indien bij een schijnhandeling de verzwezen handeling een geldleening-met-zekerheidstelling en de „geopenbaarde” handeling een grondverkoop of grondverpanding is, wil *Ter Haar* bij den *verkoop* de verzwezen, bij de *verpanding* de geopenbaarde handeling als rechtens aanvaarden (bl. 113). Dit wordt gemotiveerd met de bevredigende resultaten. Tegen dezen gedachten-gang is principieel wel het een en ander in te brengen. Van belang is hier wederom, dat *Ter Haar* den rechter aan partijen een djoel-verhouding wil doen opleggen, zonder dat er een „loslaten” van den grond heeft plaatsgehad.

Het hoofdstuk over *schuldenrecht* heeft veel dat verheldert, evenals de hoofdstukken over *Persoon-* en *Verwantschapsrecht*. Het onderscheid tusschen „anaq piara” en aangenomen kind hadden we gaarne breder ontwikkeld gezien.

Aan het *huwelijksrecht* is een ruime plaats toebedeeld. De breede kennis van den schrijver wekt ook hier gedurig bewondering.

Op bladzijde 179 vinden we den rechtsregel, dat de vrouw bij huwelijksontbinding op grond van door haar gepleegd overspel, haar aandeel in het gemeenschapsgoed kwijt zou zijn. De adatkamer heeft hieromtrent een andere meening, hetgeen *Ter Haar* aanleiding heeft gegeven tot een scherp — later gemitigeerd — naschrift (T.v.h.R. 149—232 v.). Hierdoor is de aandacht op deze vraag gevestigd. Een nader onderzoek op breede schaal zal aan het licht moeten brengen of *Ter Haar* hier niet de uitzondering voor den regel aanziet. De adatkamer heeft inmiddels in een tweede beslissing haar standpunt gehandhaafd en een derde zaak is sub judice.

Het *huwelijksgoederenrecht* is in groote lijnen besproken. De rechter vindt ook hier vele vragen uit de practijk niet beantwoord.

Een belangrijke rechtsregel, die eerst sinds eenige jaren begint door te dringen, is deze, dat bij ontbinding van een kinderloos huwelijk door den dood de langstlevende echtgenoot den gemeenen boedel behoudt. Over de moeilijke vraag, in welke mate deze bezitsbevoegdheden hier beperkt zijn door de uitgestelde aanspraken van de erfgenamen van den overleden echtgenoot, vinden we geen uitsluitsel.

Het *erfrecht* bevat vele waardevolle gegevens, doch is zeer summier gesteld. Onderwerpen als *onterving*, *adoptie* en *tweede huwelijk* zijn vaag gebleven, terwijl een belangrijk beginsel van *erfrecht* in het geheel niet is genoemd, namelijk de invloed van het overlijden van erfgenamen na den dood van den erflater en vóór de boedelscheiding. De overleden erfgenaam heeft in dit geval „evenmin geërfd als wanneer zijn erflater ware blijven voortleven”, behoudens plaatsvervulling (Van Vollenhoven: *Adatrecht* I, bl. 600).

De invloed van het tijdsverloop wordt op drie wijzen geteekend. In de derde plaats wordt genoemd, dat de rechter de behandeling van de zaak kan weigeren op grond van de enkele stelling van eischer, dat hij zijn aanspraak aan een ver in het verleden liggende gebeurtenis ontleent. Zulks in onderscheid met den invloed van tijdsverloop op grond en rechtsbetrekkingen — in de eerste plaats genoemd. Hierbij had moeten zijn vermeld, dat deze derde figuur bij de *Gouvernementsrechtspraak* niet bekend is; daaraan staat de omschrijving van 's rechters taak in den weg.

In het hoofdstuk over de *vorming van adatrecht* zet *Ter Haar* nogmaals zijn meening uiteen over de plaats van rechtsbeslissingen in het adatrecht. Op bladzijde 236 wordt een ongenoemde tegenstander bestreden. Het is hier niet de plaats om diep op deze vragen in te gaan. De betoogen over dit onderwerp wekken min of meer den indruk, dat de schrijver voor zich zelf nog niet geheel in het reine is met de plaats die de rechtsbeslissingen en de vrijwillige naleving in het rechtsvormingsproces hebben. Het kan verhelderend werken dit probleem aan te vatten met de practische vraag: Welke is de rechtsmisvormende kracht van rechtsbeslissingen? En dan hebben we hier in Indië het sprekende voorbeeld van een godsdienstige rechtspraak, die er na eeuwen niet in geslaagd is het adaterfrecht tot Mohammedaansch recht te vervormen. Het geeft al dien tijd voortgeleefd in toescheidingen en minnelijke schikkingen. Van uit deze — gelukkig — geringe misvormende kracht van rechtsbeslissingen komen we gereeder tot een juiste waardeering van de *vormende* kracht.

In de literatuurlijst zullen de lezers de publicaties van den schrijver zelf missen. Het register is voor uitbreiding vatbaar.

Al deze opmerkingen, voorzoover van critischen aard, bedoelen niet eenigermate af te doen aan de groote waarde van het werk. We zijn met het adatrecht nog altijd in het pioniersstadium en daarom stelt een studie, als hier uit *Ter Haar's* handen gekomen is, aan den auteur meer dan gewone eischen. Het is — vooral naar de breedte — een uitnemend boek. Wellicht zal het blijken een geschikte springplank te zijn voor een duik in de diepere wateren van grondverkoop, zekerheidstelling, tweede huwelijk en andere onderwerpen, die in de eerste plaats voor de *rechtspraak* van belang zijn.

G. WIJERS.

ONTVANGEN BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN

Bulletin of the Colonial institute of Amsterdam: August 1939

Inhoud: The Administrative System of the Netherlands Indies

Dr. J. J. Schrieke

Railways in the Netherlands Indies, with special reference to the
Island of Java

J. F. F. Götz

Protection of Wild Life in the Netherlands Indies

W. Eshuis, Jr.

en andere bijdragen en overzichten.

Niassche Priesterlitanieën.

W. L. Steinhart.

Djawa^o, tijdschrift van het Java Instituut: No. 6, November 1939

Inhoud: In memoriam Zijne Hoogheid Sultan van Jogjakarta Adiningrat.

J. Kats.

Rondom de huwelijken in de kraton te Jogjakarta

B. P. H. Poeroebaja.

De Poera Pemajoen van Bandjar Tegal

C. J. Grader

Omtrent de rebab

J. S. en A. Brandts Buys-van Zijp

Nieuw licht op Bali's cultuur

Dr. R. Goris.

en andere bijdragen en overzichten.

Verslag betr. Samarang — Joana Stoomtram Mij N.V. 1938 deel 1 en 2

Oost-Java " " " 1938 " 1 en 2

Serajoedal " " " 1938 " 1 en 2

Samarang — Cheribon " " " 1938 " 1 en 2

Koloniale Rundschau, Heft 2, Juli 1939

Weltwirtschaftliches Archiv, Heft 1, Juli 1939

Locale Techniek, Ind. Bouwkundig Tijdschrift Sept. — Oct.: 1939

De Ingenieur in Nederlandsch-Indië. October en November: 1939

